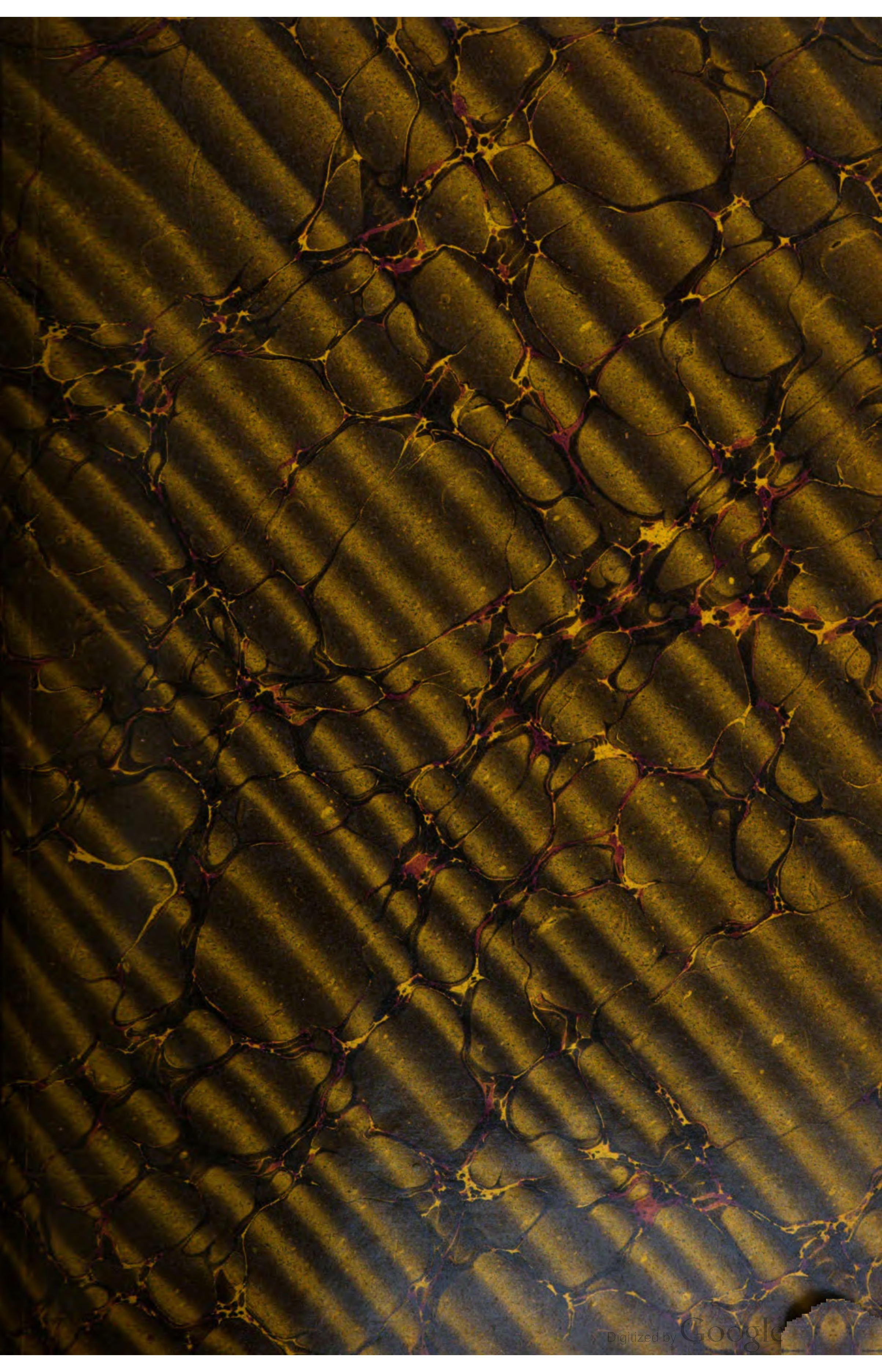
Het geestelijk lied in der Nederlanden voor de kerkhervormi...

Johannes Adrianus Nelinus Knuttel

HET GEESTELIJK LIED IN DE NEDERLANDEN VOOR DE KERKHERVORMING.

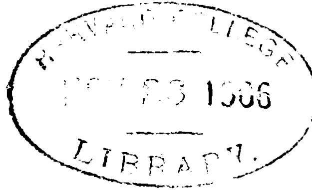
HET GEESTELIJK LIED IN DE NEDERLANDEN VOOR DE KERKHERVORMING

DOOR

DR. J. A. N. KNUTTEL.

ROTTERDAM — 1906 — W. L. & J. BRUSSE.

AAN MIJN OUDERS.

VOORWOORD.

Het is misschien niet ongewenscht den lezer van dit werk met enkele woorden te schetsen, hoe ik mijn taak heb opgevat, in welke opzichten en waarom ik mij heb moeten beperken.

Allereerst wat de stof betreft. Het woord lied heb ik zeer streng genomen en de eenigszins verwante strofische gedichten buiten beschouwing gelaten. De eigenlijke liederen vormen tezamen een eenheid, naar aard, oorsprong, wijze van gebruik en voorkomen in verzamelingen, waar de bedoelde gedichten, al handelen ze over verwante onderwerpen, buiten vallen. De gedichten van Zuster Hadewijch mogen misschien ten deele liederen heeten, maar hun persoonlijk en sectarisch karakter scheidt ze van de bedoelde éénheid. Ook psalmberijmingen liet ik, als vormende een onderwerp op zichzelf, buiten beschouwing. In mijn eerste hoofdstuk vindt men een verklaring van de gekozen tijdgrens — de eenig mogelijke voor wie er een trekken wilde.

Vervolgens ook ten opzichte van de bewerking der stof. Dat één persoon met de teksten ook de muziek tot voorwerp van zijn onderzoek zou maken, is moeilijk te verwachten en na wat vooral Van Duyse voor de muziek gedaan heeft, niet noodig ook. Doch nog in andere opzichten heb ik mij beperkt. Ik heb geen onderzoek ingesteld naar mogelijk nog in buitenlandsche bibliotheken schuilende liederen. Een dergelijk zoeken, niet ongelijk aan dat naar een naald in een hooiberg, leek mij te minder noodig, omdat ik overtuigd ben, dat de groote meerderheid der geestelijke liederen, die in de 15de en 16de eeuw zijn gedicht, ons bereikt heeft en dat mogelijke aanvulling van onze kennis nauwelijks eenige wijziging zou kunnen brengen in de hierachter uitgesproken oordeelen. Ook vond ik het niet wenschelijk in het bizonder te handelen over metrische en taalkundige eigenaardigheden, zoowel omdat er in deze opzichten zoo goed als niets nieuws uit de liederen te leeren valt, als omdat onder een te velerlei de overzichtelijkheid van mijn werk zou lijden.

Ten slotte was een, vaak moeilijker, beperking noodig in de wijze, waarop ik mijn aldus nauwkeuriger omlijnde taak zocht te volbrengen. Het ging niet aan lied voor lied te bespreken, het ging niet aan elk gebruikt lied van alle kanten te bezien — het laatste reeds niet om den samenhang niet te schaden. Een werk als dit moet, wil het leesbaar blijven, niet al te omvangrijk worden en een algemeene karakteristiek, geen beschrijvenden catalogus geven. Ruimschoots heb ik echter ervaren, hoe moeilijk het is, met een enkel woord te schetsen, zonder al te vaak hetzelfde te zeggen. Moge de lezer van die moeite niet te veel bespeuren!

In de medegedeelde teksten bracht ik geen verbeteringen aan dan óf aan andere lezingen ontleende óf m. i. volkomen zekere. Slechts ten opzichte van de spelling handelde ik naar omstandigheden; zoo zal men liederen uit een tweetal handschriften anders gespeld vinden, wanneer ik ze rechtstreeks overnam, dan wanneer ik Hoffmanns lezing gebruikte en minder vormen naar de voetnoten verwezen, waar ik twee redacties mededeelde dan wanneer ik er één gaf. Textcritische opmerkingen verwees ik naar de noten, wanneer ze geen of geringe exegetische beteekenis hadden

Waar dit werk mijn studietijd officieel besluit, is het mij een aangename plicht de hoogleeraren Blok en Uhlenbeck en den oud-hoogleeraar Kern hier openlijk dank te zeggen, niet slechts voor het van hen genoten onderricht, maar ook voor de groote welwillendheid, die ik zoo menigmaal mocht ondervinden. In het bizonder echter wensch ik uiting te geven aan den dank, dien ik mijn hooggeschatten promotor Verdam, schuldig ben. Immers, behalve door hetgeen ook hij zoo ruimschoots bijdroeg om mijn loopbaan als student te effenen, verplichtte hij mij in de laatste maanden opnieuw door de aangename en voorkomende wijze waarop hij mijn werk met mij behandelde. Droef stemt het, dat ik reeds een drietal mijner leermeesters niet meer onder de levenden mag begroeten.

Tevens een woord van dank aan hen, die het hunne bijdroegen, om mij de voltooiing van mijn werk mogelijk te maken, met name aan mijn vriend Dr. C. G. N. de Vooys,

die mijn aandacht op dit onderwerp vestigde, aan den heer D. F. SCHEURLEER, die zijn boekerij voor mij openstelde, aan den heer directeur der Koninklijke Bibliotheek, die mij behulpzaam was in het verkrijgen van buitenlandsche handschriften, aan mijn oom Dr. W. P. C. KNUTTEL, die mij meermalen bibliografische voorlichting gaf, aan pater BONAVENTURA KRUITWAGEN, o. f. m. en Prof. Dr. W. L. DE VREESE, die geen moeite ontzagen om mij van dienst te zijn.

INHOUD.

ENKELE AANWIJZINGEN VOOR UITSPRAAK ENZ.[1])

Ae en *ai*, spreek uit: *aa*.
Y en *ij*, spreek uit: *i* (*ie*).
Ie, spreek uit: *ië*, eenigszins als tweeklank, zooals men nog hier en daar *die*, *zien* enz. uitspreekt, gemakshalve ook: *ie*.
Oi, spreek uit: *oo*.
Oe, waar in later Ndl. *oo* staat, spreek uit: *oë*, op de wijze als bij *ie* is aangegeven, gemakshalve ook *oo*.
Oe, waar in later Ndl. *oe* staat, spreek uit: *oeë*, op de wijze als boven, gemakshalve ook: *oe*.
Ue, waar in later Ndl. *oe* staat, spreek uit: *oeë (oe)*.
Ue, waar in later Ndl. *uu* of *eu* staat, spreek uit: *uu*.
Ui en *uy (w)*, spreek uit: *uu*.

Voorts lette men op:

1°. De proclytische vormen der voornaamwoorden, vooral van *hi*, *hem*, *het*. Bijv.: *datti* = dat hij, (ook: dat u) *dat* = dat het (ook: dat), *datten* = dat hem (ook: dat den, dat niet), *geven* = geef hem (ook: geven).

2°. De onvaste beteekenis der hulpwerkwoorden van wijze, vooral van *mogen* (meestal = kunnen) en *derven* (meestal = mogen).

3°. De beteekenis der voorzetsels, vooral van *door* (= om der wille van) en *bi* (= door middel van).

[1]) Natuurlijk is het niet mijn bedoeling, de problemen der Mnl. uitspraak hier even op te lossen. Ik geef daarom deze practische aanwijzingen ook niet in streng wetenschappelijken vorm.

EERSTE HOOFDSTUK.

Inleiding.

Voor een volkomen begrijpen en zuiver waardeeren der middeleeuwsche geestelijke liederen, zijn drie dingen noodig: een ontwikkeld kunstgevoel, een zoo groote kennis van het Middelnederlandsch, dat ook de fijnere nuanceeringen in uitdrukking genoten kunnen worden en eindelijk bereidwilligheid en vermogen om zich in de geestelijke gesteldheid der dichters te verplaatsen. Men zal niet van mij vergen, dat ik er in de volgende bladzijden naar zal streven, mijn lezers, voorzoover ze nog niet aan de beide eerste vereischten voldoen, in dat opzicht verder te brengen, tenzij dan door de oefening, die in het lezen van een werk als dit gelegen kan zijn. Maar wel acht ik het een onderdeel van mijn taak, er naar te streven, door een historische verklaring van den geestelijken toestand der middeleeuwsche liederdichters, een objectieve waardeering, boven alle sympathie of antipathie gemakkelijker te maken.

Billijk te zijn tegenover vertegenwoordigers van een geestelijke richting uit het verleden, is iets zeer moeilijks. Het is reeds de vraag of wij eenig letterkundig voortbrengsel, dat niet van een verwant tijdgenoot afkomstig is, en dus niet de dingen geeft zooals wij ze kennen, ooit in den strengsten zin volkomen kunnen begrijpen; doch er is groot onderscheid in de snelheid, waarmee ons geestesleven zich ten opzichte van verschillende ideeëncategorieën in gelijk tijdsverloop gewijzigd heeft. Al zijn de gevoelens die, bijvoorbeeld, de erotische poëzie beheerschen, evenals alle andere, het voorwerp van een voortdurende evolutie, in de liefdesuitingen van den mensch uit elk tijdvak, uit elk beschavingsmilieu, blijft bij alle verschil een kern van gelijkheid. Met de denkbeelden en gewaarwordingen echter, die hun uitdrukking vinden in dat deel van onze letteren, waarover dit boek handelt, voelen velen, en onder hen schrijver dezes, niet de minste gemeenschap meer. Dit belet in 't geheel niet, bekoord te worden door de eenvoudige innigheid van uitdrukking

de sobere kracht of kinderlijke lieflijkheid der verzen, maar de dichters hebben meer gewild dan genot te geven door vormschoonheid, daargelaten nog, dat geen vorm ten volle gewaardeerd kan worden zonder een dieper begrijpen van den inhoud, waaruit die vorm voort moet komen, waarmee ze één moet zijn, wil ze meer wezen dan een schoonglanzende zeepbel. Dit dieper begrijpen nu is alleen, schoon ook dan nog slechts binnen zekere grenzen, mogelijk, wanneer we ons geheel kunnen verplaatsen in den geestestoestand van den dichter, wanneer diens voorstellingen en aandoeningen voor ons niet langer zijn de voortbrengselen van een weliswaar edelen en dichterlijken, maar toch min of meer beperkten en troebelen geest — doch wanneer we integendeel zien, dat deze voorstellingen en deze aandoeningen in vele voortreffelijke menschen van dien tijd wel gewekt *moesten* worden, dat onontwijkbare invloeden deze gedachten als waarheid ook aan de fijnste geesten opdrongen, wanneer we, kortom, eerbied leeren krijgen voor denkbeelden uit het verleden, die we, ze nu en in onze omgeving ontmoetend, met een medelijdend glimlachje zouden voorbijgaan. Met welke laatste uitlating volstrekt niet gezegd wil wezen, dat alle deze liederen als uiting van een twintigste-eeuwer belachelijk zouden wezen.

Wij zullen dus allereerst hebben na te gaan, de plaats van de geestelijke liederen in het maatschappelijk leven van den tijd, waaruit ze voorkomen, te trachten ze te zien als een historische noodwendigheid; eerst wanneer we hierin geslaagd zijn, wordt het mogelijk uit ons oordeel al die onzuivere invloeden te elimineeren, hetzij dan godsdienstige, zedelijke of aesthetische, die ons er toe zouden brengen, opvattingen van onzen eigen tijd als maatstaf aan te leggen.

Het kwam mij nuttig voor, deze bedoeling van mijn inleiding voorop te stellen; geenszins wil ik daarmee iets afdoen van de noodzakelijkheid, ook op andere gronden, van een historisch onderzoek. Reeds daarom is het onmisbaar, omdat de gegevens der liederenbundels en de inwendige critiek der teksten over tijd en herkomst een betrekkelijk zwak licht verspreiden.

Ook Moll en Acquoy, de mannen die het meest deden voor de studie van het Geestelijk Lied, nadat Hoffmann von Fallers-

leben de aandacht er voor had wakker geroepen, gevoelden de noodzakelijkheid het te beschouwen, men vergeve mij de gemeenplaats, in de lijst van zijn tijd. Ook zij zochten zich in den middeleeuwschen gedachtengang te verplaatsen en een objectieven maatstaf van waardeering aan te leggen; de eerste met slechts matig succes. Moll, met hoeveel liefde hij zijn taak ook vervult, blijft altijd de dogmatische protestant, betreurt, waar hij waardeert, toch altijd de doolwegen, waarop een veelszins uitnemende geest zich zijns inziens bevond, acht de geheele mystiek eigenlijk min of meer een gruwel, ergert zich over Mariavereering. Zoo zegt hij: „Uitdrukking van het wezen eener zeer onvolmaakte christenheid, dragen de geestelijke liedekens onzer vaderen ook al de gebreken der voorvaderlijke geloofsovertuigingen en godsdienstige levensrichting, Vermenging van wereldschen logen en verdichting met de evangelische waarheid en geschiedenis, vereering van het menschelijke [1]) gelijk en boven het goddelijke, zinnelijke ja vleeschelijke opvatting van het geestelijke, mystieke duisternis, onverstand en smakeloosheid, waar een onvervalscht christendom licht, waarheid en harmonie geeft en eischt, ziedaar zoo vele wanklanken, waardoor de zangen onzer voorouderen in hooge mate ontsierd zijn!" [2]) Hij, zich bezitter wanende van *de* waarheid, zal in het gunstigst geval nog steeds deernis zijn blik troebel vinden maken, wanneer hij spreekt over het werk van zijns inziens verdoolden. Hij geeft de tijdsomstandigheden enkel als verzachtende, als geheel beheerschende oorzaken nooit.

Acquoy, een generatie jonger, staat ongetwijfeld veel vrijer tegenover zijn onderwerp, wint het ook verre van Moll in historischen blik. Waar hij schrijft over een beweging, die naar zijn meening in nauw verband staat met het Geestelijk Lied: de „moderne devotie" der Windesheimers, [3]) wijst hij wel degelijk maatschappelijke oorzaken voor deze geestelijke strooming aan, zoekt zich ook zooveel mogelijk in te denken in de roerselen der middeleeuwsche vromen, maar al ligt zijn standpunt veel dichter bij het mijne, geheel hetzelfde is het niet.

---

[1]) Moll bedoelt hier natuurlijk Maria en de heiligen.
[2]) *Joh. Brugman.* Dl. II pag. 145.
[3]) *Het klooster Windesheim,* 3 dln. Utrecht 1875.

Acquoy erkent de oorzaken, maar hij aanvaardt de gevolgen niet als noodwendig. Een citaat verduidelijke mijn bedoeling. In een, mij wat te verontschuldigend gehouden, maar warm pleidooi voor de beweegredenen die ten klooster voerden, besluit hij een opsomming van mogelijke tegenwerpingen met de woorden: „dat alles kan slechts aanduiden, dat hij, die zoo spreekt voor zichzelven het kloosterleven niet het hoogste acht, nooit, dat het voor anderen niet het hoogste kan wezen", woorden die ik van ganscher harte onderschrijf, doch waarop een zin volgt, die duidelijk doet uitkomen wat Acquoy's opvatting van de mijne scheidt: „Waar gemoedelijke overtuiging den mensch ten klooster drijft, daar moet zij worden geëerbiedigd, al is er ook naar onze opvatting eene dwaling des verstands in het spel." [1])

Neen, geen dwaling des verstands behoefde tot het kloosterleven te leiden: in een bepaalde maatschappij is het voor velen de beste mogelijkheid, de „begeving" een logische daad. Al zijn de ideologische voorstellingen waarmee ze die daad verbonden, op den duur onhoudbaar gebleken, daarom was er bij hen nog evenmin sprake van een denkfout als bij de verkondigers van sedert losgelaten theorieën op natuurwetenschappelijk gebied, en evenmin als het een fout is van Huygens of Newton, dat zij de electronen niet vermoedden, evenmin mag men het den vijftiende-eeuwer als tekortkoming aanrekenen, dat hij geen vermoeden had van theologische begrippen, die in de negentiende eeuw gemeengoed zijn geworden, daargelaten in hoeverre deze begrippen voor het thans opgroeiend geslacht, voor velen uit een vorig, nog houdbaar zijn. M. a. w. Acquoy beschouwt den menschelijken geest, althans op zuiver ideologisch gebied, als vrij, terwijl volgens mij de mensch wel kan stijgen boven het algemeene denken van zijn tijd, doch slechts binnen zekere grenzen en in de richting welke de behoeften van zijn tijd hem wijzen. Een algemeene verdediging van mijn standpunt is hier natuurlijk niet op haar plaats, wel zal ik het voor speciale gevallen zoeken waar te maken, doch niet nu, nu het mij slechts om onderstreepen te doen is.

---

[1]) In bovengenoemd werk, dl. I, pag. 4.

Waar Acquoy over de Geestelijke Liederen zelf schrijft, is zijn hoofddoel een overzicht over de stof en staaltjes te geven, is er dus weinig gelegenheid de mate zijner objectiefheid te toetsen. Wat hij echter als zijn oordeel geeft, getuigt van een groote, schoon niet vooringenomen liefde, een zorgvuldig ver houden van theologische critiek. Een enkele maal slechts treft een ongewenscht tegemoetkomen aan moderne opvattingen, waar het platte of zinnelijke van een lied verontschuldigd wordt.

Dit met betrekking tot het zich verplaatsen in het geestesleven van vroeger tijden. Gaan wij de historische verklaring na, die beiden van de „moderne devotie" geven, of liever de schildering van de omstandigheden, waaronder zij opwies (immers mijn voornaamste bezwaar is, dat zoo weinig naar een eigenlijke verklaring gestreefd wordt), dan vinden we Moll op een geheel verouderd standpunt:

„Gelijk in andere landen om het onze een ongoddelijke zin heerschte in alle deelen der kerkelijke en burgerlijke maatschappij en bij alle rangen en standen, zoo ook hier: overal twistgierigheid, wreedheid en wraakzucht, overal gebrek aan zorg voor goede regtsbedeeling, voor de opvoeding en welvaart des volks, overal luiheid, roofzucht, afpersing en overdaad.

„De gevolgen van zulk een zedelijken toestand konden niet uitblijven, en ook gedurende de veertiende en vijftiende eeuw lieten zij zich krachtig aan onze voorouderen gevoelen. Ons land werd gegeeseld door de plagen des oorlogs tusschen gewesten en gewesten, tusschen steden en steden. De burgertwist was eindeloos en de partijschappen verscheurden allerwege gemeenten en huisgezinnen. Een vreeselijk pauperisme begon zich te verheffen bij een aanwassende bevolking, die, een kwalijk geordende maatschappij, geene middelen wist aan te wenden om in hare behoeften te voorzien, of daarin verhinderd werd door de rampen des voortdurenden krijgs. Telkens vernieuwde hongersnooden, van jaar tot jaar wederkeerende pest en andere epidemieën voerden gedurig rouw en verslagenheid in de harten van duizenden. Zoo was de ellende, ***het gevolg der zonden*** [1]), ook nu hoog gestegen! Maar te midden

[1]) Ik cursiveer.

van die ellende, wier zwaarte ontelbare harten drukte en naar vertroosting deed uitzien, liet zich straks eene stem vernemen, die, uitgaande van eenige weinigen [1]), echter door ontelbaren gehoord werd, eene stem die tot bekeering riep en den zich bekeerenden verademing beloofde." [2])

Weinigen zullen mij betwisten dat hier, voor zoover direct verband inderdaad aanwezig is, oorzaken en gevolgen vrijwel elkanders plaats innemen en dat zeker geheel andere oorzaken dan het hier eenigszins mystiek gebruikte en vrij vage begrip „zonde" schuld waren aan de wel wat al te zwart geschilderde ellende, die zeker veelal en op menige plaats, maar toch niet alom en voortdurend heerschte. In hoeverre de laatste zin, zoo ze tenminste een verklaring bedoelt, de juiste geeft, daarop strekke mijn gansche betoog ten antwoord. Voor 't oogenblik wil ik echter Acquoy aan het woord laten en begin met een uitspraak, die zijn geheel ander standpunt tegenover dat van Moll karakteriseert:

„Omstandigheden en personen werken op elkander, ondersteunen elkander. Nu eens brengt een middelmatig man een groote beweging voort, omdat de menigte nog maar een kleinen stoot noodig heeft; dan weer trekt het uitstekendst genie zijn tijdgenooten niet mede, omdat zij nog niet vatbaar zijn voor zijne breede opvattingen".[3])

Volkomen juist, al zou ik gaarne gezien hebben, dat ook de vraag was gesteld: waardoor wordt de vatbaarheid van een deel der menschheid voor een idee, een beweging beheerscht? en het antwoord gegeven: door de meerdere of mindere mate van noodwendigheid, die de aanvaarding van een denkbeeld heeft voor de ontwikkeling der samenleving, door de mate, waarin het zich aansluit bij, een uitvloeisel is van het geheele maatschappelijke leven van een tijd.

Minder staat mij Acquoy's milieu-schildering aan:

„Wij trekken onze beschouwing van het merkwaardig tijdperk der veertiende en vijftiende eeuw, het tijdperk waarin Windesheim ontstond en zijne eigenlijk gezegde historische roeping

[1]) Allereerst hier Geert Groote en de zijnen.
[2]) T. a. p. I, pag 11.
[3]) T. a. p. I, pag. 5.

vervulde, in betrekking tot ons vaderland te zamen, en brengen het in verband met het nog merkwaardiger, dat in de zestiende eeuw voor Nederland is gevolgd. Het is een tijdperk van wording. Er gist iets, dat tot klaarheid wil komen. Er is een verscheidenheid van levensuitingen, die naar een hoogere eenheid streeft. Staatkundige en maatschappelijke vraagstukken, zedelijke en godsdienstige behoeften, frissche levenslust en diepe gemoedelijkheid, volkszonden en hoogere adspiratiën woelen door elkander en worstelen met elkaar. Zóóveel blijkt reeds, dat de toekomst aan de burgers zal behooren. Terwijl de macht der edelen vermindert en de invloed der geestelijkheid niet vooruitgaat, nemen zij in aanzien toe. De nationale letterkunde draagt den stempel van hunnen geest. De laatste doet zich kennen als een geest van vrijheid en vroomheid, van gezond verstand en zedelijken ernst. Hunne zedelijke rechten en door vorsten verleende voorrechten zijn hun lief. Terwijl zij zich van de kerkelijke vormen blijven bedienen, zoeken zij naar iets innigs, dat in het leven kan worden toegepast. Komen de oude denkbeelden wat al te veel met hun verstand in strijd, dan begint er twijfel te ontstaan in hun gemoed. Maar vooral, als de vertegenwoordigers der kerk hun wandel niet rein bewaren, dan durven zij daar ergernis aan te nemen en in naam der zedelijkheid op te treden tegen zulk een gedrag. In éen woord: er is een ontwikkelingsproces van sociaal-politieken, van moreel religieusen aard, dat langzaam maar zeker voortwerkt".[1])

Om met het laatste te beginnen: werkt er niet altijd, buiten de zeldzame verstijvingsperioden in de geschiedenis van enkele volkeren, een dergelijk ontwikkelingsproces? En is het niet zeer bedenkelijk, te spreken van het tijdperk der veertiende en vijftiende eeuw? Draagt niet in nagenoeg alle Nederlandsche gewesten de laatste een geheel ander karakter dan de eerste? [2]) En worden de groote bewegingen der zestiende eeuw niet beheerscht door oorzaken, die in de vijftiende, laat staan de veertiende, voor een deel nog niet in kiem aanwezig waren? [3])

---

[1]) T. a. p. I, pag. 10.
[2]) Waarmee ik natuurlijk niet bedoel, dat elke eeuw op zichzelf een tijdvak zou vormen.
[3]) Men denke slechts aan het ontstaan van den wereldhandel, de scheiding der economische belangen van de Nederlanden en hun Vorstenhuis enz.

Het lijkt mij dan ook onhoudbaar in de ontwikkeling van ons land gedurende die drie eeuwen een rechte lijn te willen zien en een zelfden geest er in te willen aantreffen. Dat die drie eeuwen voor het grootste deel der Nederlanden de opkomst der burgerij omvatten, geef ik toe, maar die beweging is heel wat samengestelder, vertoont zich in haar verschillende stadia onder veel uiteenloopender aspecten, dan men uit het aangehaalde zou lezen. En eindelijk: is het juist, de mystiek naast, min of meer onafhankelijk van, de kerkleer te plaatsen? Ze te beschouwen niet als een verschijningsvorm van het Katholicisme, maar als een strooming, die eerst opkwam, toen het oude geloof niet langer bevredigde? Is de godsdienstige beweging, waarover Acquoy schrijft, wel als een soort praereformatie te beschouwen (want daarop doelt hij toch!), al hebben de volgelingen van Geert Groote het humanisme binnengeleid en al zijn er denkbeelden, welke humanisten en hervormden gemeen hebben? [1])

Met een enkel woord over de mystiek in het algemeen zal ik mijn eigen beschouwingen hebben aan te vangen, laat mij dus nog even Acquoy nader hooren op dit punt.

„In de dagen, waarin onze onderzoekingen een aanvang zullen nemen, had de scholastiek zichzelve reeds overleefd... Het lag in den aard der zaak, dat zij ... wel bij de geleerden, maar niet bij het volk belangstelling wekken kon. De veronachtzaamden stelden zich dan ook schadeloos. Door de behoeften des harten meer dan door die des verstands gedreven, wilden zij liever de heilsleer gelooven dan de kerkleer bewijzen, het geestelijk leven liever grijpen dan begrijpen. God liever „schouwen" dan logisch ontleden. Naast de scholastiek schiepen zij de mystiek en hoe meer de eerste daalde, hoe meer de laatste zich verhief. In het tijdperk, waarvan wij zeiden, dat de scholastiek zichzelve had overleefd, vinden wij de mystiek in volle kracht." [2])

M. i. had Acquoy van elkander moeten scheiden de mystiek als stelsel en de mystiek als volksgeloof. De eerste kwam

---

[1]) Zie over de verhouding der humanisten tot de reformatie: *K. Kautsky, Thomas Morus und seine Utopie.*

[2]) T. a. p. I, pag. 7.

ongetwijfeld op als reactie tegen de haarklooverijen der scholastiek [1]), de laatste is, dunkt mij, althans in de Germaansche landen [2]), zoo oud als de kerk. Heeft de scholastiek wel ooit vat gehad op de massa — ook vóór haar ontaarding? En nu roert Acquoy de vraag niet aan, een vraag trouwens, die we in den tijd, waarin hij schreef, moeilijk kunnen verwachten gesteld te zien, waarom „de behoeften des harten" juist in de door hem aangegeven richting bevrediging zochten. Want die behoeften zijn steeds aanwezig, maar geenszins altijd brengen zij een mystiek voort.

Ik mag niet nalaten met een enkel woord het hoe en waarom aan te roeren, ook al zal ik geen uitgebreide bewijsvoering kunnen geven. Al zal ik zoodoende misschien weinigen overtuigen, dat mijn verklaring [3]) de juiste is, het zal mij voldoende zijn als ik, waar die nog niet bestond, de overtuiging kan vestigen, dat de mystiek een noodzakelijk gevolg van bepaalde oorzaken, welke dan ook, en niet eenvoudig een zonderling geheel van dwaze bedenksels is.

Waarom draagt de middeleeuwsche wereldbeschouwing zoogoed als algemeen een mystiek karakter? Dat wil zeggen, waarom dacht men zich gaarne onmiddellijke en persoonlijke betrekkingen tusschen het goddelijke en menschelijke? Een eerste factor was de algemeene aard van het middeleeuwsche denken. Een maatschappij, die nog geen behoefte had gevoeld, op haar trap van economische ontwikkeling, de natuurkrachten aan zich te onderwerpen, om ze te gebruiken, was ook nog niet geprikkeld ze stelselmatig te onderzoeken, had nog niet de waarde leeren kennen van op ervaring gebouwde wetenschap. Juister misschien: de ervaringswetenschap *bezat* voor haar nog slechts geringe waarde. De kennis van dingen en verschijnselen, die men ter zelfbevrediging, niet om ze practisch te benuttigen, verlangde, zocht men dus in hoofdzaak langs ideologischen

---

1) Hiermede wil ik niet beweren, dat de ontaarding der scholastiek eenige of zelfs hoofdoorzaak was van haar ontstaan.

2) Misschien toch zijn er landen aan te wijzen, waar de mystiek eerst later of nooit tot bloei is gekomen; ik bedoel dus niet een tegenstelling tusschen de Germaansche en andere landen te maken.

3) Die geen eigen vinding is. Men vgl. *H. Roland Holst, Middeneeuwsche en moderne Mystiek. De Nieuwe Tijd*, 2de Jaargang, pag. 325.

weg te bereiken, voortbouwend op indrukken en veel van zichzelf in de dingen leggend. Geen wonder, dat men ook zijne voorstellingen van het goddelijke van zichzelf uit opbouwde, dat men niet trachtte, gelijk Acquoy zich uitdrukt, „God logisch te ontleden". Dit ideologisch, men mag wel zeggen a-prioristisch karakter van de middeleeuwsche wereldbeschouwing ontheft echter niet van de noodzakelijkheid, van de transcendente voorstellingen het voorbeeld in de ervaring te zoeken, van de verhouding van den mensch tot God in zijn verhouding tot de aardsche, maatschappelijke machten. De betrekkingen tusschen menschen nu droegen in de feodale maatschappij, in een samenleving, want daarop komt het aan, waarin de „Geldwirtschaft" zich nog niet ontwikkeld had, een sterk persoonlijk en onmiddellijk karakter, waren nog zeer weinig afhankelijk van in 't verborgen werkende, niet dadelijk te begrijpen en te ontleden machten. Niets natuurlijker dan dat dit persoonlijke en weinig samengestelde in de machts- en afhankelijkheidsverhoudingen, dat men rondom zich waarnam, zich afspiegelde in de voorstellingen, die men zich van het bovennatuurlijke maakte, daar toch de menschelijke verbeelding de ervaringsverschijnselen wel anders vermag te groepeeren, doch er niet buiten kan gaan.

Het bewijst niets tegen deze beschouwing, dat de bloeitijd der mystiek eerst aanbreekt, wanneer het geldbezit groote maatschappelijke beteekenis begint te krijgen. Juist wanneer de toestanden in de maatschappij onvast worden, de oude verhoudingen beginnen te wankelen, zoekt men met te meer ijver zijn toevlucht bij de geestelijke afspiegeling van de dingen, die zelve hun betrouwbaarheid hebben verloren.

Ten deele ligt in deze opmerking reeds het antwoord opgesloten op de vraag, die wij ons thans te stellen hebben: gegeven de neiging tot mystiek, vanwaar haar plotselinge krachtige opleving op een bepaald tijdstip; hoe komt het dat de stille, min of meer latente strooming zich opeens krachtig baan breekt, dat een godsdienstig enthousiasme duizenden gaat vervullen? Het antwoord op deze vraag, de historische verklaring van het Geestelijk Lied inhoudende, zal ons langer ophouden. Het zal daarbij niet altijd mogelijk zijn, een vooropgestelde bewering

onmiddellijk te staven, men neme deze beschouwing dus in haar geheel en vergeve haar aphoristisch karakter.

Voor zoover ik heb kunnen nagaan, heeft men nog steeds de godsdienstige beweging der veertiende en vijftiende eeuw als een enkelvoudige beschouwd. M. i. ten onrechte. Twee stroomingen zijn te onderkennen, die wel evenwijdig loopen, wel beide binnen de eenigszins rekbare grenzen der kerkleer blijven, maar toch aanmerkelijke verschilpunten aanwijzen: de eene, oudere, een vrij diepzinnig systeem, zeer „subtiel" zou men in de middeleeuwen gezegd hebben, de andere van een kinderlijken eenvoud, schoon niet afkeerig van vaak ingewikkelde symboliek; de eerste, hoezeer ze geleerdheid moge versmaden, slechts voor ontwikkelden toegankelijk, de tweede met voorliefde zich wendend tot de armen van geest.

De eerste richting vindt in de Nederlanden haar eigenlijken grondlegger in Ruysbroeck. Wel gaat de geheimzinnige Hadewijch hem vooraf, met een vooral niet minder diepzinnige, misschien wat verwarde, mystiek, doch aan het kettersch karakter van haar denkbeelden valt wel niet te twijfelen en van een belangrijken blijvenden invloed door haar geoefend, blijkt niet. Ruysbroeck nu, heeft wel in de zuidelijke Nederlanden navolgers gehad, school gemaakt, doch voor een algemeene godsdienstige beweging, die zich bij zijn denkbeelden aansluit, moeten wij vooral naar het noorden zien, naar Geert Groote en zijn broederschap, maar vooral naar de daaruit voortgekomen Windesheimers en hun, op dit gebied, voortreffelijksten vertegenwoordiger: Hendrik Mande.

Welke oorzaken gaven het aanzijn aan de Broederschap des Gemeenen Levens? Wat bewoog, niet dezen of genen van haar leden, maar zoovelen tegelijk tot het aannemen van deze soort van geestelijk leven? De tijdgenooten zullen, noch kunnen het ons vertellen. Ze geven wel de meest belangwekkende en zeker veelal juiste redenen van veler bekeering. Hoe belangrijk echter een psychologische verklaring is voor het begrijpen van de handelingen van den enkeling, zoodra een verschijnsel door zijn veelvuldigheid maatschappelijk wordt, moeten wij ook vragen naar maatschappelijke oorzaken. [1]) Naast de vraag welke aanleg

[1]) De bedoeling van deze onderscheiding is niet, de psychologische motieven van maat-

en welke individueele ervaringen bepaalde personen zoo vatbaar maakte voor bepaalde ideeën, stelt zich dus deze andere: welke maatschappelijke invloeden hebben zoo groote levenskracht gegeven aan deze denkbeelden?

Voor de eerste der boven aangeduide stroomingen kan ik in hoofdzaak slechts hypothesen geven. Ik kan daarin te eer berusten, omdat ik deze strooming slechts in tegenstelling met de andere behandel en haar invloed op het Geestelijk Lied niet overwegend acht.

Het kloosterleven kan nooit de algemeene vorm van de maatschappij worden, het moet altijd min of meer uitzonderingstoestand zijn. Neiging tot het geestelijk bedoeld kloosterleven[1]), bij uitbreiding: tot een bovenal op het godsdienstige gericht leven in het algemeen, veronderstelt dan ook altijd het bestaan van bepaalde bezwaren tegen de maatschappij, hetzij ontgoocheling, hetzij oververzadiging van de wereldsche genietingen, een zwakheid die terugschrikt voor ruwe aanraking of een anderen bijzonderen psychologischen toestand. Doch wanneer ze bij bepaalde lagen van de bevolking plotseling zeer veelvuldig voorkomt, duidt ze in den regel op de aanwezigheid van een klasse, die zich door de ontwikkeling der maatschappij bedreigd voelt, die zich op aarde geen idealen meer kan vormen en zich daarom, waar de hoop nu eenmaal voor den menschelijken geest onontbeerlijk is [2]), troost zoekt in een beter hiernamaals.

De Broeders des Gemeenen Levens zoowel als de Windesheimers komen, daaraan is geen twijfel mogelijk, bijna uitsluitend voort uit de hoogere standen, vooral uit de stedelijke geslachten. Moet men dus denken aan een invloed van gildewoelingen, aan de juist in de Stichtsche Hanzesteden op het einde der veertiende eeuw zoo groote, schoon kortstondige macht der democratie, die voor vele aanzienlijken het aspect

---

schappelijke oorzaken los te maken. Doch in het zielkundig proces van den enkeling zijn die oorzaken meer verhuld aanwezig dan in de beweging als geheel, en werken vaak indirect, terwijl bovendien om het te begrijpen met de physische gesteldheid van het individu rekening moet gehouden worden.

[1]) Geestelijk bedoeld voeg ik in, om verwijzingen naar de talrijken, die slechts rijke praebenden zochten, te ondervangen.

[2]) Deze zinsnede is geen „dooddoener". Het zou m. i. weinig moeite kosten ook dit verschijnsel te verklaren — doch waar is zoodoende het einde?

der maatschappij minder aanlokkelijk maakte? Men zou tot deze onderstelling neigen, ware het niet, dat de Broeders menigmaal blijken aan de zijde der democratie te staan, in den strijd dier dagen. Weliswaar schrijft Delprat: „De Utrechtbisschopstwist stond in verband met de partijen der Hoekschen en Kabeljauwschen; en onze Broeders schijnen tot de laatsten, zijnde de conservativen van hunnen tijd, behoord te hebben" [1]), doch hij verzuimt toe te lichten, op welken grond hij hier de Kabeljauwen als conservatieven (aristocraten) beschouwt. De heele strijd van Hoeken en Kabeljauwen is zoo gecompliceerd, dat men in elk bijzonder geval zorgvuldig moet nagaan, welke van beide daar en op dat oogenblik als de volksmannen beschouwd moeten worden. En wanneer we dan lezen, dat Zweder van Kuilenburg, het hoofd der Kabeljauwen in bovenbedoelden bisschopstwist, door de Utrechtsche gilden werd gesteund[2]), dan rijst gerechte twijfel of de Broeders wel tot de partij der heerschende geslachten hebben behoord. Overloopers dus, idealisten, uitgestooten om hun democratische gevoelens? Gebeurtenissen als de Zwolsche St. Luciëndag[3]) waren wel geschikt ze voort te brengen. De vele afvallige leden der geslachten onder de slachtoffers van genoemd gruwelstuk, toonen aan, dat ze bestaan hebben[4]). In dat geval zou de Broederschap meer vooraan hebben gestaan in in den politieken strijd.

Het komt mij voor, dat de Broederschap haar ontstaan minder rechtstreeks aan economische veranderingen dankt en de volgende verklaring van haar ontstaan lijkt mij het aannemelijkst. Het in de IJselsteden, eer dan in Holland tot welvaart en macht komen der burgerij deed daar, een gewoon verschijnsel, de behoefte aan wetenschappelijke ontwikkeling sterk toenemen. In Deventer en Zwolle vooral ontstonden bloeiende scholen. Die scholen vormden en trokken een groot aantal ernstige beoefenaars der toenmalige, geheel in godsdienstig gewaad gehulde, wetenschap. Een zelfstandig bestaan voor zulke mannen

[1]) *Verhandeling over de Broederschap van Geert Groote*, pag. 59.

[2]) *Blok, Gesch. v.h. Ned. Volk*, II, pag. 201.

[3]) *Zie M(olhuysen?)* in de *Overijsselsche Almanak voor 1854*, pag. 118. Ook voor bewijzen van de macht der democratie.

[4]) Al wil ik allerminst beweren, dat al die afvalligen door ideëele motieven gedreven zullen zijn.

was echter uiterst bezwaarlijk te verwerven. Waar nu de wetenschap nog steeds bij voorkeur binnen kloostermuren schuilde, waar aaneensluiting, samenwerking, communisme levensonderhoud en studie makkelijker maakten, waar de aard der studie den godsdienstzin moest aanwakkeren, lag het aannemen van een geestelijke levenswijze voor de hand. Van aansluiting bij een der bestaande orden zal zijn afgezien, zoowel om de verwereldlijking der meeste kloosters [1]), als omdat mannen van niet allereerst piëtistische gezindheid tegen de bindende gelofte opzagen en onder geestverwanten wilden blijven, die dezelfde beschouwing hadden over nuttige tijdsbesteding. Bovendien eischten hun veelvuldige zorgen voor de geestelijke belangen der scholieren, waarin zich een tot nog toe ongekende taak aanbood, hun belangstelling voor en gestadige voeling met het onderricht een niet te strenge afscheiding van de wereld. De zusterhuizen, die zich overigens niet zeer principieel van de bagijnhoven onderscheidden, zullen hun bestaan slechts danken aan de aantrekkingskracht, die van de broederhuizen uitging.

Hoe komt het nu dat deze Broederschap zoo grooten invloed op de denkbeelden der vijftiende eeuw heeft gehad? Doordat zij opgegroeid was met de burgerij, denkbeelden verkondigde, die zich in haar midden ontwikkeld hadden en dus licht weerklank vonden waar elders de burgerlijke beschaving in beteekenis toenam, welker godsdienstige, liever nog zedelijke behoeften zij het best kon vervullen. [2])

Niet allereerst piëtistisch, noemde ik de broeders, en ik haal tot staving van deze kenschetsing de woorden van Hirsche aan: „Indem die... Bestrebungen der Brüder des Gemeinsamen Lebens von Anfang an mit mystischen Elementen durchzogen sind, stehen sie an der Seite der mittelalterlichen Mystik, im Gegensatz zur Scholastik; aber nur in entschiedener Unterordnung unter das innerlich-practische Interesse tritt der Einfluss der Mystik hervor." [3])

[1]) Die ik echter moeilijk met *K. Hirsche* (zie zijn overigens zeer verdienstelijk artikel in *Herzog's Real-Encyclopädie,* II 678-760) als *de* oorzaak van het ontstaan der Broederschap kan beschouwen. Ze verklaart hoogstens het ontstaan van een nieuwe orde, nimmer haar gedaante.

[2]) In geen geval meen ik hiermede de gestelde vraag afdoende beantwoord te hebben. Er moeten ook locale, althans bijzondere oorzaken gewerkt hebben, of wij zouden vroeger of later overal hetzelfde hebben moeten zien. Een nieuwe speciale studie zou wel wenschelijk zijn.

[3]) T. a. p. s. 678.

Te meer stel ik er prijs op dit getuigenis aan te halen, omdat er m.i. uit voortvloeit, dat de invloed der Broeders op het Geestelijk Lied niet overheerschend kan zijn geweest.

Niet piëtistisch — hebben trouwens niet zij, die aan godsdienstige overpeinzing de eerste plaats inruimden, al spoedig een anderen, eigen weg gekozen? Zij stichtten Windesheim, weldra nog andere kloosters, ondenkbaar zonder het werk van Geert Groote en Floris Radewijnsz, maar op menig punt van dezer stichtingen verschillend, zich ook niet uitsluitend er uit recruteerend. De belangen van het onderwijs trokken de Windesheimers zich niet aan, getuigt Acquoy [1]), en Hirsche geeft als onderscheiding; „Die gelehrt-kritische richtung Gr(oot)'s setzte zich fort in der Fürsorge der Windesheimer für bessere Ausgaben der Kirchenväter und vor allen für einen berichtigten Text der Vulgata .... Dagegen wurden die Bestrebungen Gr.'s auf das Volk und insbesonders die Jugendbildung einzuwirken, von der Windesheimer Kongregation nicht fortgesetzt." [2])

Moest de Broederschap op den duur wel het aanzijn geven aan een kloosterorde, omdat haar practisch werken niet voor al de toestroomenden de meest aangewezen levenswijze kon zijn, de hooge vlucht, die de nieuwe stichting nam, is daarmede niet verklaard. Eenerzijds moeten we daartoe rekening houden met de natuurlijke aantrekkingskracht, die van elke nieuwe orde, zuiverder uitteraard dan de reeds oudere, uitging en den nimmer stilstaanden stroom van ten klooster neigenden voor zoover niet de laagste motieven hen dreven, meer dan andere stichtingen aanlokte. Daarnaast zullen de vele burgertwisten omstreeks 1400, de door de opgekomen „Geldwirtschaft" toegenomen wisselvalligheid van voor- en tegenspoed, later ook de stilstand in de ontwikkeling der IJselsteden ingetreden, de vrees voor en de afkeer van de wereld, juist onder de aanzienlijke burgers hebben doen toenemen.

Slechts aanduidingen en vermoedens — meer is, zonder speciale studie der economische geschiedenis van het oosten

[1]) *Het klooster Windesheim*, II, blz. 178.
Echter zij opgemerkt, dat gelijk *Hirsche* aangetoond (t. a. p. s. 699) en *Acquoy* beaamd heeft (*Versl. en Meded. der K. Academie*, IIde reeks, 9de deel, blz. 4) de directe samenhang tusschen scholen en fraterhuizen niet in die mate bestond, als men wel gemeend heeft.
[2]) T. a. p., s. 697.

des lands niet mogelijk. Maar meer was ook niet vereischt, waar de Windesheimers minder nog dan de Broeders voor het Geestelijk Lied beteekend hebben. Voor ik deze overtuiging nader toelicht, eerst iets over de tweede, jongere, mystieke strooming dier dagen, de beweging, die zich groepeert om Brugman en die ik zou willen noemen: die der Minderbroeders Observanten.

Is er eene beweging geweest, die men zoo noemen mag? Er valt, dunkt mij, niet aan te twijfelen. Er bestaat een treffende overeenstemming tusschen de jaren van stichting van Observantenkloosters of van invoering der observantie in zulke, die eerst door Conventualen, Gaudenten, een enkele maal ook door Tertiarissen bewoond werden, vooral in de noordelijke Nederlanden. In enkele plaatsen is men wat later maar tusschen 1439 (Gouda) en 1462 (Amsterdam) vallen de meeste jaartallen.[1]) Dit feit op zichzelf, het verrijzen van minstens een vijftiental Observanten-kloosters in een kort tijdsbestek, geeft het recht van een beweging te spreken, maar bovendien: zegt het leven en werken van Johannes Brugman niet genoeg? Zoo niet, dan zullen de liederen getuigen en de bewijsvoering voltooien.

Wat was de aard en de oorsprong dezer beweging? Twee groote verschilpunten vinden we dadelijk met die der Windesheimers. Als 't minst belangrijke een geographisch: de reguliere kanunikken van de Windesheimer Congregatie hadden hun meeste kloosters in de Oostelijke gewesten en Duitschland (schoon in Holland de verwante congregatie van Syon bloeide), de Franciscanen-Observanten vinden we vooral in Holland en Braband. Maar veel gewichtiger is dit andere onderscheid: in de Windesheimer kloosters werden voornamelijk aanzienlijken opgenomen, de Franciscanen kwamen uit het volk voort. Sedert de stichting der orde is dit regel geweest, voor Nederland kan men het bij Moll bevestigd vinden.[2])

Waarom een zoo sterke neiging tot het kloosterleven onder den handwerksstand, de kleine burgerij gedurende de 15de eeuw? Een neiging, veel sterker dan de boven aangevoerde cijfers aangeven. Want tegelijk met de doorvoering der observantie

---

[1]) Vgl. bijv. de lijst, door *Van Lommel* gepubliceerd in de *Archieven van het aartsbisdom Utrecht*, II, blz. 31.

[2]) Kerkgeschiedenis II, pag. 93.

zien we tallooze Tertiarissen- en Clarissenkloosters verrijzen. [1]) De bestaansonzekerheid was zeker groot in de onrustige tijden van Jacoba van Beyeren en de Bourgondiërs, maar was zij zooveel grooter dan in vorige perioden? Grooter reeds hierom, omdat handel en handwerk, de geheele stedelijke ontwikkeling van grooter beteekenis waren geworden en de nieuwe bedrijven veel gevoeliger waren voor iedere stagnatie. Dat wij met de opkomst der steden hebben rekening te houden, dat zegt reeds voldoende het feit, dat wij te doen hebben met de Franciscaner Orde, die haar kloosters in de steden heeft, geen grondbezit kent en haar leden veelal met ambachten bezig houdt, die dus een zekere mate van stedelijke ontwikkeling veronderstelt om tot wasdom te kunnen komen.

Bovendien heeft de vijftiende eeuw, in 't bijzonder voor Holland, wel uiterst zware perioden aan te wijzen. Zelden is het graafschap zoo door den oorlog geteisterd als in de jaren van Jacoba van Beyeren; van 1437—1440 heerscht zoo groote schaarschte aan levensmiddelen, dat Filips van Bourgondië telkens herhaalde verbodsbepalingen uitvaardigt tegen den uitvoer van granen en omstandig den graanverkoop regelt, om woeker te voorkomen; [2]) de regeering van Maria van Bourgondië vooral is een tijd geweest van algemeene malaise en achteruitgang. [3])

Redenen genoeg voor de toeneming der kloosters, maar er wordt nog iets meer vereischt, om een beweging in 't leven te roepen, als waarvan Johannes Brugman de opmerkelijkste figuur is, om een algemeene neiging tot mystiek, [4]) ook buiten de kloosters en een godsdienstig enthousiasme, dat zich zoo krachtig in liederen uit, wakker te maken.

Boven gaf ik als oorzaak voor zulke neigingen op, dat de oude maatschappelijke verhoudingen beginnen te wankelen, dat een klasse der bevolking zich de hoop op handhaving van haar gunstige positie, of ook op verbetering van haar minder goede, ziet afgesneden, zich geen illusies meer kan maken over haar

---

[1]) Ibidem, II, pag. 87.

[2]) Zie: *Van Limburg Brouwer, Boergoensche Charters.*

[3]) Zie de *Enqueste ende Informacie... gedaen in den jaere 1494.*

[4]) Zooals ik boven al betoogd heb, was het volksgeloof steeds mystiek, doch terwijl men zich vroeger passief hield tegenover haar, werd ze nu tot levensvulling, tot iets waar men een overwegend deel van zijn aandacht aan schonk.

materieele toekomst en dus al de energie van haar hopen en verwachten keert tot een beter hiernamaals. Dit nu is in de vijftiende eeuw het geval geweest. De rol, die het geld speelde, nam hand over hand toe, de beteekenis van het grondbezit als eenige bron van macht verdween, bezit en welvaart verplaatsten zich meer dan vroeger — in de oogen der tijdgenooten: de wereld werd slechter, onbetrouwbaarder. Maar vooral hebben wij er op te letten, dat deze eeuw (ik spreek nog steeds vooral over Holland en hoop dat straks te rechtvaardigen) bij uitstek de tijd is geweest der gilde-oproeren. In Leiden zijn ze bijzonder ernstig geweest en hebben een tijdlang succès gehad [1]), ook in Dordrecht [2]). Maar als men de Boergoensche Charters naleest, is er bijna geen stad, die niet van tijd tot tijd getroffen wordt door het verbod „pantsieren" en lange messen te dragen, „livereyen" te voeren en vergaderingen te houden. Overal kookt en gist het tusschen 1430 en 1460. Maar overal — ze mag dan nog een enkele maal het hoofd opsteken — wordt de democratie onderdrukt. De gilden moeten de hoop op heerschappij opgeven. En ongetwijfeld zijn zij na den verloren strijd zelfs in ongunstiger positie gekomen dan te voren. Elke beweging, die tegen de bestaande machten opkomt en eveneens die machten zelf, zoeken hun handelwijze te rechtvaardigen. In de middeleeuwen kon men deze rechtvaardiging slechts gronden op theologische argumenten, die niet listig „pour le besoin de la cause" waren opgediept, maar van wier toepasselijkheid men innig overtuigd was. Men voelde immers zijn aanspraken als billijk — hoe zou de kerkleer ze dan niet steunen? Van de Hollandsche volksbewegingen der vijftiende eeuw weten wij te weinig om met zekerheid een godsdienstige inkleeding te kunnen aanwijzen, doch de geschiedenis van soortgelijke bewegingen elders [3]), stellen voor mij vast, dat ze ook hier bestaan moet hebben. Betrekkelijk is het hier een punt van ondergeschikt belang, want ik wilde slechts betoogen, dat, gelijk wij ook elders waarnemen, na het falen van de economische

[1]) *Blok, Een Hollandsche Stad onder de Bourg. Oost. Heerschappij*, pag. 316.
[2]) Vgl. *van de Wall, Handvesten en Privilegiën der stad Dordrecht*, dl. II, blz. 593.
[3]) Vgl. *K. Kautsky, Der Kommunismus im Mittelalter und im Zeitalter der Reformation.* In: *Die Vorläufer des Neueren Sozialismus.* Stuttgart. Dietz.

en politieke bedoelingen, de ethische en theologische ideeën, waarmede men ze rechtvaardigde, bleven nawerken en dat dit, naast en in verband met de algemeen menschelijke behoefte aan hoop, velen tot een geestelijk leven moet hebben gebracht.

Daarnaast houde men nog wat anders in 't oog. De Franciscaner kloosters waren niet in de laatste plaats *productieve associaties*. Op landbouwgebied waren dit ook de oudere kloosters in het Westen, die der Benedictijnen vooral, eer het toenemend bezit aan grond, lijfeigenen en hoorigen ze deed ontaarden. Maar van de kloosters der Tertiarissen, een van de afdeelingen der Franciscanen, in ons land, getuigt Moll het zoo ondubbelzinnig mogelijk.

„De bronnen van bestaan voor de tertiarissen — bedelen schijnt zeldzaam bij hen geweest te zijn — waren verschillende...... Voor een groot deel echter, bestonden de inkomsten uit de verdiensten van der broederen en zusteren handenarbeid...... Enkele tertiarissenkloosters hadden het aanzien van fabrieken op groote schaal. In het Orthen-convent te 's-Hertogenbosch, dat in 1427 opkwam, leefden zevenhonderd vrouwen, die evenveel weefgetouwen in werking hielden. Hare nijverheid bracht zooveel laken ter markt, dat de magistraat, voor het bestaan der wevers onder de burgers bevreesd, den arbeid der goede lieden belette, waarop zij zich, tot uit- en inwendig nadeel harer vergadering, voor een tijd naar Vucht verplaatsten. Philips van Bourgondië vaardigde in 1452 ordonnantiën uit, die alom de productiviteit der tertiarissen-industie aan banden legden, waartegen zij in verzet kwamen" [1]).

Men beschouwe dit industrieel karakter niet als bijkomstig. Ik ben overtuigd, dat een gemakkelijke, rustige wijze om te zamen een bestaan te vinden, een hoofdbedoeling is geweest bij de stichting van menig klooster. De oprechtheid van de godsdienstige overtuiging wordt daarmede volstrekt niet verdacht gemaakt. De communistische, ongehuwde levenswijze, nog wel onder de bijzondere bescherming tegen geweld, die het kerkelijk karakter verleende, moest voor vele slachtoffers van de economische verhoudingen, voor velen die de illusie, op aarde

[1]) *Kerkgeschiedenis* II, pag. 97.

vooruit te komen, hadden opgegeven, een ware uitredding wezen. Maar het is niet gezegd, dat deze overwegingen de meest bewuste waren. In elk geval, daarnaast voelde men de wereld, waarin men tegenspoed had gehad, als slecht; haar verlaten, vooral nu men daarbij toch van bepaalde genietingen afzag, als een goede daad; de verwachtingen voor het hiernamaals waren dubbel levendig, nu die voor dit leven waren opgegeven.

Bij vrouwen — en vrouwen hebben aan den bloei van het Geestelijk Lied een zeer groot, zoo niet het grootste aandeel gehad — deden de minder gunstige tijdsomstandigheden ook nog op andere wijze de neiging tot het kloosterleven toenemen: voor haar maakten ze zich niet in de laatste plaats voelbaar door vermindering der huwelijkskansen. En waarheen kon de alleenstaande vrouw zich anders wenden dan naar een klooster? En is het te verwonderen, dat de teleurgestelden in een vurige vereering van den hemelschen bruidegom vergoeding zochten voor wat haar op aarde ontzegd was? Dat zij luide klagen over de „loosheit" der aardsche min?

Nog een enkel woord over het verband tusschen Minderbroeders en democratie. Evenmin als op de Tertiarissen, was de overheid doorgaans gesteld op de invoering der observantie, d. w. z. van een strenger levenswijze in ontaarde kloosters, die daardoor natuurlijk aan invloed wonnen. [1]) Moeilijk kan concurrentie-vrees in beide gevallen het eenige motief zijn geweest; ongetwijfeld was bij de Observanten handwerk geen hoofddoel. Wat hielp het ook daarvoor, dat in Leiden de Minorieten slechts buiten de muren mochten wonen en nadrukkelijk onder toezicht van den schout en zijn dienaren werden geplaatst? [2]) En zouden we niet verwachten, dat de nijverheid dezer monniken eer de gilden dan de overheid in 't harnas joeg? Toch is het tegendeel waar, de broeders waren zeer populair:

„Hunne biechtstoelen waren voor alle geloovigen geopend en werden met vooringenomenheid gebruikt; die der priesters stonden ledig. Waar zij predikten — en zij waren ijverige, somtijds zeer welsprekende predikers, den volkstoon volkomen

---

[1]) *Moll, J. Brugman,* I pag. 123.

[2]) *Blok, Een Hollandsche Stad in de Middeleeuwen,* pag. 292.

machtig — daar verdrong zich de menigte, terwijl de kerken schaars bezocht werden." [1])

Een kenschetsend feit is ook, dat, wanneer in Dordrecht in 1455 onderhandeld wordt over verzoening na de botsingen, die in 't jaar te voren tusschen regeering en gilden hebben plaats gehad, de laatsten bijeen komen in 't Minderbroeder-klooster. [2])

En eindelijk de sterke termen, waarin Moll zich over Brugman uitdrukt:

„Brugman is een man des volks geweest, meer misschien dan eenig ander, die ooit binnen de grenzen van ons vaderland heeft omgewandeld." [3])

Deze uiteenzetting van aard en oorzaken der Franciscaner-beweging, der geestelijke volksbeweging van de tweede helft der vijftiende eeuw, zal misschien den indruk maken, op menig punt te theoretisch en hypothetisch te zijn. Daarom wil ik thans, met aanhalingen uit liederen aantoonen, dat er inderdaad verband bestaat tusschen de maatschappelijke gebeurtenissen en de verhoogde neiging tot mystiek en kloosterleven. Ik ga daarbij uit van de nog te bewijzen stelling, dat het Geestelijk Lied inderdaad een uiting is van de boven beschreven strooming.

Menigmaal geeft een dichter op, waarom hij de wereld, aardsche idealen althans, verlaten heeft. Meestal natuurlijk uit berouw over zijn zonden, al zullen in menig geval deze zonden niet anders zijn geweest, dan de eenige verklaring, die hij zich vormen kon van het feit, dat God hem verlaten had. Zooals immers hier wordt aangeprezen:

Na myn verstaen, als ihesus seyt:
die liden mit verduldicheit,
die ewich croen is hem bereit
End grote vruechd in hemmelriic,
wel v, die liit verduldelic.

Och heer, o god, hoe wel hi staet,
die eygen wil afterlaet
en mynt om god, die hem doet quaet,
Waerlic, dees is gods lieue soen;
syn loen sal groet syn in den troen.

[1]) *Moll, Kerkgeschiedenis*, II pag. 79,
[2]) *Van de Wall, Privil. van Dordrecht*, III pag. 659.
[3]) *J. Brugman*, I pag. XXI.

Och heer, dat teyken is so guet,
soe wie men dicwil onrecht doet
ende daer op denct, mit groeter oetmoet:
Myn sonden hebbent wel verdient,
ic danc den heer, diet my verlient. [1])

Maar wij vinden toch vele uitlatingen die duidelijk op ondervonden tegenspoed wijzen, die klachten zijn over de wisselvalligheid van het aardsche.

De een klaagt, zich op Job beroepend:

Daer en is niet dan liden,
Hier in deser nederheyt,
Alle gheboerne van vrouwen.
Vol drucx ende vol rouwen,
Vol armoeden ende catiuicheyt
Is onsen tijt voerby gheleyt. [2])

Een ander:

Hier is so grooten pine
Al in dit aertsche dal:
Hier is so veel te doene
Eer wijt connen versmaden al.
Conden wij die dinghen laten,
Die ons meer scaden dan baten,
Het bewaerde ons voer menighen val. [3])

De laatste regel bewijst duidelijk, dat de voorlaatste niet in zedelijken zin moet genomen worden.

Spreekt er geen bitterheid uit het volgende:

Dese boose werelt
En is anders niet
Dan loos, quaet ende vals,
Onghestadich als dat riet,
Dat voer alle winden helt;
So wie der werelt volgen wil,
Sijn herte blijft onghestelt.

Dese valsche werelt is,
Broosscher dan een ghelas.
Ten was noyt eenich mensche,

---

[1]) Uit: O ghy, die nu ter tiiden liidt; Weener hs. n°. 24.
[2]) Uit: Heer Jesus liden ende zijn smerte. *D. e. P. B.* LXXII. Catiuicheyt = ongeluk.
[3]) Uit: Ick wil mi gaen vermeyden. Ende laten die werelt staen. *D. e. P. B.* CVII.

Hoe hooch hi gheboren was,
Hi en sterf, ende werd niet
Met alle sinen groten goede,
Daer hi hem toe verliet.[1])

Dus niet om de eene of andere mystieke reden, reeds om hun ongestadigheid zijn de aardsche dingen te verwerpen.

Zeer sprekend is de verzuchting:

Gheen dinck in desen tiden
Nature bedwinghen mach
Dan als haer druck en liden
Te selden wil doen verdrach.[2])

Slechts door lijden komt men tot bekeering!

En kan men uit de volgende klacht anders hooren dan de stem van iemand, die aan een partijstrijd heeft deelgenomen:

Die waerheit is nu onghemint,
die en mach men niet wel horen;
die die waerheit segghen wil,
die wordet al verschoven.[3])

Want een zuiver godsdienstige waarheid kan onmogelijk bedoeld zijn. Dit heele lied is trouwens een sprekende uiting van den door mij bedoelden geest.

Doch nergens vond ik met zulke beslistheid materieele teleurstelling vooropgesteld als in deze regels:

Diet al wil ouerdincken,
Waer is nu pays oft vrede?
Waer siet men discordie mincken?
Waer is eendrachtichede?
Dat is al met een vergheten,
Niemant daer op en let,
Dies derf ick mi vermeten.
Sij sullent noch wel weten,
Die daer meest me sijn besmet.

Die werelt is vol treken,
Desgelijcx en was noyt ghesien.
Drie dobbel in haer spreken,
Haer net en can niemant vlien,

---

[1]) Uit: Ten was noyt mensche van sonde so versaecht. *D. e. P. B.* XC.
[2]) Uit: Een suchten ende een beuen; *D. e. P. B.* CIX. Verdrach doen = met rust laten.
[3]) Uit: O goede Jesus wees ons bi; Berl. perk.hs. Verschoven = uitgestooten.

Schoon spreken sonder meenen
En lachen voert aenschijn,
Maer wildy mi verbeenen,
Om ghelt oft pant te leenen,
So en sal ic thuys niet sijn.

En verderop in 't zelfde lied, schamper:

Twas wilen eer van trouwen,
Wat deen totten anderen sprack.

Niet waar, dit is wel zuiver het gevoel, dat de oude verhoudingen wankel zijn geworden! Toch is het een echt geestelijk lied, waarvan de laatste strofe begint:

Ick wil gaen leeren steruen
Eer mi den tijt begheeft.[1])

Er zouden meer voorbeelden zijn aan te halen, verzuchtingen over de trouweloosheid der wereld zijn zelfs min of meer stereotiep. Doch liever wil ik er enkel nog op wijzen, dat deze aanhalingen veel meer zeggen, dan in de beteekenis der woorden ligt opgesloten. Het ligt immers voor de hand, dat de dichters over 't algemeen de meest geestelijk gestemden onder huns gelijken waren, diegenen bij wie ideëele motieven het meest op den voorgrond stonden. Bovendien worden de maatschappelijke krachten die hen drijven, den menschen, die ze ondergaan, niet zoo licht duidelijk — vooral in een tijd, dat men zoo weinig zelf-analyse toepaste. Eindelijk sprak men in deze liederen bij voorkeur het beste uit, wat men in zich had, het meest ideëele. De wereldsche ervaringen moeten dus wel heel diepen indruk gemaakt hebben, wanneer ze zulk een belangrijke plaats innemen.

Werkelijke waarde krijgen de argumenten, ter adstructie van mijn verklaring der Franciscaner-beweging aan de liederen ontleend, eerst dan, wanneer aangetoond kan worden, dat inderdaad een eng verband bestaat tusschen de genoemde groep van devoten en de liederen. Omgekeerd is mijn voorafgaande beschouwing slechts dan hier op haar plaats, wanneer blijkt dat van uit den kring der Minderbroeders en van wie onder hun

[1]) Uit: Mine herte dwingt my om singhen; *D. e. P. B.* CXXXI. Mincken = afnemen; treken = streken; verbeenen = overhalen.

invloed stonden, meer dan van elders het Geestelijk Lied is voortgekomen. De gegevens, waaruit wij den tijd van ontstaan der verschillende liederen moeten opmaken, zijn meest alle uiterst vaag. De oudste handschriften dateeren uit het laatst der vijftiende eeuw, slechts enkele jaartallen van dichters zijn ons bekend. Vroeger was men al gauw geneigd van liederen uit de veertiende eeuw of vroeger te spreken, maar er zijn nimmer gronden voor deze dateering aangevoerd. Daarentegen kunnen we zeggen, dat, waar de ons bekende dichters (behalve Geertrui van Oosten, die men m. i. niet met eenig overgeleverd lied in verband mag brengen) in het midden der vijftiende eeuw of later leefden en de liederen van deze dichters geenszins tot de jongere gerekend kunnen worden, waar tal van woorden en wendingen, die in de dertiende en veertiende eeuw zeer gewoon waren, in het Geestelijk Lied niet of nauwelijks voorkomen en de reeks der handschriften met eenige ongeveer even oude aanvangt, wel alle uit het laatst der vijftiende of de allereerste jaren der zestiende eeuw, — dat daar, gelijk ook algemeen geschiedt, mag worden aangenomen, dat het gros der liederen uit de tweede helft der vijftiende eeuw dateert. Het gros, want er zijn liederen, meest kerstliederen, die zeer duidelijk ouder zijn dan de groote massa (eenige tijdsbepaling, die ik van deze betrekkelijk weinige vermag te geven) en andere, meest rederijkerswerk, die blijkbaar reeds in de zestiende eeuw vallen. Met deze overeenkomst in tijd heb ik echter nog niet den samenhang bewezen, alleen haar mogelijkheid. [1])
En Acquoy schrijft:

„Inderdaad, naar de 15de eeuw wijzen de handschriften, waarin verreweg de meeste voorkomen; daarheen de taal, waarin de beste zijn vervat; daarheen de eigenaardige geest, die er uit ademt, dezelfde die ook een uitgebreide stichtelijke letterkunde in proza schiep, in één woord de geest der „moderne devotie". [2])

En hij verwijst daarbij naar zijn *Klooster te Windesheim.*

---

[1]) Ofschoon wel opgemerkt mag worden dat een zoo late bloei van het Geestelijk Lied, indien inderdaad de Broeders er grooten rechtstreekschen invloed op geoefend hadden, zeer verwonderlijk zou zijn.

[2]) *Het geestelijk lied in de Nederlanden vóor de Hervorming. Arch. v. Ndl. Kerkgesch.* II, pag. 29.

De vraag wordt dus, zooals ik reeds eer te kennen gaf: Franciscanen of Reguliere Kanunniken, of om een proza-schrijver, een mysticus van beide groepen als vertegenwoordiger te nemen: Brugman of Mande. Want al mogen niet alle Windesheimers gedacht hebben gelijk Mande, zeker hebben ze hem hooglijk in eere gehouden, en bezwaarlijk zou men een ander uit hun sfeer als schrijver over mystiek in de landstaal in zijn plaats kunnen stellen. [1])

Hendrik Mande is ongetwijfeld vervuld van de democratische neigingen, die de meeste mystici eigen zijn. Geringschatting van het aardsche gaat slecht samen met eerbied voor wereldsche grootheid. Hij ontziet zich niet heftig de geestelijkheid aan te vallen, voor zoover zij haar taak niet hoog genoeg opvat en wereldschen luister najaagt, [2]) hij is innig overtuigd van de geringe waarde van boekenkennis, van de onvergelijkelijk grooter beteekenis van de inwendige werking der liefde, van de openbaring Gods aan ieder mensch in zijn binnenste:

„Want na dat die apostel seit: Die letter doot, mer die geest is die levendich maect. Ende hierom ist, dat alle ongelove ende twidrachticheit inder heiliger kerken meest gecomen is ende noch huden daechs coemt van groten clercken ende meysters inder scriften, want si willen, als oec augustinus woude, doe hi noch heiden was, mit menscheliker cloecheit ende opgeblasenheit der kunsten ende der ydelre philosophiën die godlike dingen begripen, dat een goddienstich herte mit cloecheit des geloves hem pijnt aen te vangen ende te vernemen. Dese menschen en merken niet of si en willen niet weten, dat groet gesceel ende onderscheit is tusschen den lesen inden boeken

[1]) Men zou mij op Brinckerinck kunnen wijzen, die voor mijn doel echter te zeer practische moraal predikt. Overigens kan ik mij beroepen op de woorden van Hirsche: „Vergleichen wir diese Kollatien Brinckerincks ihren Hauptgedanken nach mit den Schriften von Gerlach Peters, Heinrich Mande, Gerhard Zerbolt, Florentius, so werden wir bei aller Verschiedenartigkeit der Form und der einzelnen Ausfürungen, bei allen Unterschieden der Schriftstellerischen Begabung und Neigung, die sich darin bemerkbar machen, dennoch zugleich die gröszte Verwandtschaft warnehmen. Und die gleiche Erfarung würden wir machen, wenn wir die übrigen aus den Kreisen der fratres devoti hervorgegangenen Schriftsteller, die wir, weil ausschlieszlich der Windesheimer Kongregation zugehörig, in diesem Artikel übergehen, in den Ramen unserer Darstellung aufnehmen dürften. (T. a. p. s. 744).

Terloops zij opgemerkt, dat het bij voorkeur gebruiken van Latijn door Broeders en Windesheimers ook niet voor hun invloed op de volkspoëzie pleit.

[2]) Vgl. o. a. het Exempel uit: *„Een devoet boexken vanden binnensten ons liefs heren ihesu cristi,* op pag. 28 (bijl.) bij *Visser, Hendrik Mande,* 's-Gravenhage 1899.

ende den rechten smaec ende gevoelen van binnen, dat men meer criget mit oetmoedigen gebede dan mit veel boeken over te lesen ende meer mit zwigen dan mit veel woerden te spreken ende meer mit oetmoediger gelatenheit dan mit opgeblasender kunsten." [1])

En heel fijn argumenteert hij iets verder:

„Recht of onse lieve here al wtgesproken had, dat hi binnen heeft ende dat hi niet meer en wist te seggen, of dat hi alleen doer den menschen, die gheweest hebben, spreken soude ende doer nyemant anders." [2])

Men kan niet verder gaan in de verwerping van al het aardsche:

„Hoe die mensche meer hier verworpen is ende ongheacht vanden menschen ende hem selven meer onderworpen heeft den goetdunken ende den wille gods, hoe hi onsen minliken here behaechliker es ende een bequaem instrument mede te werken na sinen wille." [3])

Toch voelen we altijd, dat het bij hem niet is de verheerlijking der armoede om haarzelfs wil, maar het gevoel, dat niets den geest mag afleiden van God. Niet de ontbering, als recht gevend op loon, wordt aangeprezen, maar voor materieele bemoeiingen wordt gewaarschuwd, daar zij beletten tot den hoogsten staat der minne te komen:

„Want sinte augustijn seghet: Dat tijtlike goet te begheren of te houden es venijn der godliker minnen". [4])

In de wijze, waarop Mande over de armoede spreekt, hooren wij telkens, dat wij met een man uit de hoogere standen te doen hebben — een ander zou 'ze niet allereerst als een soort geestelijk begrip zien, gelijk hij:

„Const ic mijns selves los ende ledich wesen, gestorven,

---

[1]) *Dat boec vanden licht der waerheit.* fol. 18. *Visser* (bijl.) pag. 80.
[2]) *Ibidem.* fol. 23. *Visser* (bijl.) pag. 82.
[3]) *Een devoet boecxken vanden binnensten ons liefs heren ihesu cristi. Visser* (bijl.) pag. 28.
[4]) *Ibidem, Visser* (bijl.) pag. 37.
Al loop ik daarmede mijn betoog vooruit, ik kan niet nalaten, hier nu reeds als tegenstelling de opvatting van lijden als verdienste te geven:

O ghi, die nv ter tiiden liidt,
Mit recht so moechdi sijn verbliit,
Opdat ghi ymmer liidsaem siit.
Want ghi selt corts groet loen ontfaen;
En hebt daer geen twiuel aen.

Zie voor dit lied ook boven, pag. 21.

beroeft, ende wtgaen recht of ic mijns selfs niet en waer ende of mi niet en bestonde, dat ic mi mijns zelves yet onderwonde, wtgenomen die sonden weder te staen, so waer ic zeker arme van geest. Want wie is armer dan die geen, die al doet, dat hi vermach ende niet daervoer en begeert dan dat hem god van binnen geven wil?" [1])

Al zou Brugman den nadruk elders gelegd hebben, al bekijkt hij de armoede van een anderen kant, al is ze bij hem minder middel en meer doel, ik geloof niet, dat hij tegen deze uitingen van Mande verzet zou hebben aangeteekend.

En evenwel kan ik in Mande niet gelijk in hem een volksman zien, iemand die op voortreffelijke wijze formuleerde, wat er in de hoofden omging en die daarom wederkeerig grooten invloed op het denken der massa had. Bij alle versmading van geleerdheid is hij daartoe te verfijnd, zijn gedachtengang vereischt vaak de volle, gespannen aandacht, ook van den geletterde, die haar goed wil volgen en ik kan mij niet voorstellen, dat een zoo diepe mystiek als de zijne, vrucht van een zoo abstract denken, in de middeleeuwen voor den gemeenen man toegankelijk zou zijn geweest.

Is dit zoo, dan kan de invloed van hem en van zijn geestverwanten op de liederen niet groot zijn geweest, over welker karakter als volkspoëzie ook nog gehandeld zal worden. Doch wat meer zegt, sommige zijner uitspraken staan beslist tegenover den geest, die uit de meeste liederen spreekt. Het is natuurlijk eenigszins bezwaarlijk, dit toe te lichten voor de liederen zelf besproken zijn, maar dergelijke moeilijkheden zijn niet te ondervangen. Doorloopend zal men in de volgende hoofdstukken mijn bewering bevestigd vinden, als men het daar aangehaalde vergelijkt met deze woorden van Mande:

„Want ons dunket aldus: soudic niet ewich leven begheren of die pine der hellen scuwen ende daerom goede werken doen ende die sonden laten, so en had ic ghenen troest, of waer op soudic mi dan setten? Want daer staet ghescreven: die vrese des heren es beghinsel der wijsheit. Maer merc: hi en seghet niet dat einde. Want men mach beghinnen in den anxte, mer men sal daer niet in eynden, want als iohannes, die apostel

[1]) *Een boec, dat heet een spiegel. Visser* (bijl.) pag. 92.

seghet: die vrese en is inder minnen niet, want dese soect haer selven ende dat is teghens die minne." [1])

Juist datgene waarvoor Mande hier waarschuwt is schering en inslag in de liederen, vaak genoeg hoofdtoon:

Och mocht ic gracy nv verweruen
voer al mijn sonden, twaer my goet,
want alst gheeft tijt dat ic sal steruen
en sal icx hebben ghenen moet.
Hier om waert goet, condic my gheuen
ihesu te dienen vlusch ter stont. [2])

Of:

Mi griset al voir dat sceyen
end voir den zwaren doot,
oec voir dat ewighe screyen
in dier ellendigher noot.
moch ic yo des ontvlien
tot in dat ouerste goet,
so mocht ic my verblien
dair ihesus es so soet. [3])

Elders:

O mensche van quaet u keert,
Ende doet wat u de Schriftuere leert,
Of ghy sullet u noch beclaghen,
Al in die laetste daghen. [4])

Deze voorbeelden nam ik geheel willekeurig uit wat mij 't eerst onder handen kwam, geenszins zocht ik de meest sprekende.

Stellig geldt ook van menig geestelijk lied Mande's uitspraak:

„Want het is dicwijl sinlicheit, dat men minne rekent en de nature, dat men meint dat gracie is." [5])

Het kan niet de bedoeling zijn, hier in een uitvoeriger bespreking van Mande's denkbeelden te treden. Al geven de hier gebruikte citaten niet in de verte een overzicht van zijn mystiek, ze doen m.i. reeds voldoende zien, dat de schrijver diep tot in het wezen der dingen zocht door te dringen en een scherpzinnig denker was, iemand die de geheimste roerselen

---

[1]) *Een deuoot boexken van der volmaecster hoecheit der minnen ende hoemen dair toe sal pinen te komen. Visser.* (bijl.) pag. 47.
[2]) Uit: Der werelt min is al verloren. Berl. perk. hs.
[3]) Uit: Met yolijt laet ons singhen. Berl. perk. hs.
[4]) Zie het aldus beginnende lied. *S. B. v. T. H. v. W.* pag. 64.
[5]) Zie het laatst aangehaalde werk. *Visser* (bijl.) pag. 51.

der menschelijke handelingen wilde blootleggen. Voor 't overige verwijs ik naar het herhaaldelijk geciteerde werk, met zijn uiterst belangrijke bijlagen. [1])

Stel daartegenover Brugman, zooals hij zich doet kennen in zijn Leven van Jezus. [2]) Brugman is ook dichter, twee tamelijk verbreide liederen staan op zijn naam. Doch slechts door zijn proza tegenover dat van Mande te stellen kunnen wij nagaan welke uitingen in proza aan de geestelijke lyriek het meest verwant zijn, met welke personen en dus met welke strooming wij haar in verband moeten brengen. De vraag is niet of Brugman liederdichter is geweest, maar of de meeste liederdichters tot de sfeer van den Franciscaner hoorden.

Wat ons allereerst treft is de zachte, innige eenvoud en tevens het concrete der voorstelling. Telkens denken we ons verplaatst in de roerend naieve en frissche liedjes die het leven der H. Familie schilderen. Onder deze liederen zijn er stellig, die van vóór Brugman's tijd dateeren, maar een voldoend aantal, waarin dezelfde geest doorstraalt, kunnen in de tweede helft der vijftiende eeuw geplaatst worden. Intusschen al lokken de kerstliederen, om het onderwerp, het eerst tot vergelijkingen uit, toon en opvattingen van den schrijver vinden ook elders meer dan voldoende gelijksoortigs. Voor kleurigheid in de schildering, vrije fantasie leze men bijvoorbeeld deze regels uit de vlucht naar Egypte:

„Och wat sobere spisen ende dranc vonden si onderwegen ende hoe veel colder herbergen! Och water ende broed was dicwijl hoer beste spise ende dranc! Ende men mach wel vermoeden, dat dicwile die blote eerde haer bedde was ende die herde stene hoer oercussen. Die ionghe moeder droech dat suete kindeken somwilen ende oec Ioseph, die weerdighe vader." [3])

En is dit niet van treffende gelijkenis met de verzinnelijking

---

[1]) Ongetwijfeld zal men in Mande's geschriften menigen regel vinden, waarin geheel hetzelfde gezegd wordt als in menig lied. Doch dat zegt niets: natuurlijk vinden wij de algemeen heerschende denkbeelden ook bij Mande! Het geldt de meer afzonderlijke stelling, die hij omtrent sommige punten inneemt. Men zal echter ook zien, dat ik geen gebruik heb gemaakt van de diepzinnigste plaatsen. Er zou nog heel wat anders aan te halen zijn geweest!

[2]) Zie *Moll. J. Brugman* II Bijl.

[3]) *Moll*, II, pag. 312.

van het geestelijke, zooals we die in de liederen vinden, zeer verwant aan datgene, waar Mande voor waarschuwt:

„Och, mit hoe groter minnen troude des alreoversten' Conincs Soen dat oetmoedighe brunelken, die menschelike natuere! Hoe crachtelic heeft hi se omhelset, so dat hi nimmermeer van hoer scheiden en wolde, als een brudegom van sijnre bruut." [1])

Met hoeveel vrijmoedigheid worden niet vaak in de liederen over het kindeken Jezus, allerlei bedachte, liever gevoelde, omstandigheden en bijzonderheden ingelascht. Zoo ook hier:

„Ende als Bernardus secht: het is te gheloven, dat Ihesus mit groten medeliden sijnre ghebenedider moeder plach te helpen, dat water te halen, dat vuer te boeten ende desghelikes. Oec en ist niet contrarie der gheloven, hi en plach Joseph, sinen beware, te helpen in tymmeren ende in arbeiden." [2])

In vele liederen over Jezus geboorte wordt met voorliefde uitgewerkt de tegenstelling tusschen de nederige omgeving en de hooge afkomst van het kind. Zoo ook bij Brugman:

„Verblijt u dan, o edele siele, want dit kindekijn is gheboren datter nu screyet ende die meechdelike borsten suket. Het lidet grote armoede ende kelde in dat arme huus ende al dit te samen, o edel siele, nam hi an om dinen wil. Och lavet ende danct hem mit alre minnen, die di so grote teyken der minnen bewiset hevet. Hoe cleyn dat hi is, hi is wider ende breder dan die hemel van alre macht ende van alre perfeccien. Hoe deerlic ende yamerlic dat hi screyet, hi is nochtant een paradijs van weelden. Hoe armelike dat hi laet, hi is die scat alles goedes ende alre gracien. Hoewel dat hi niet en spreket, hi is die fonteyne der godliker wijsheit ende oec een rechter der rechtveerdigheit." [3])

Misschien heb ik reeds te veel geciteerd. Maar tegenover Mande's woorden omtrent armoede, wil ik toch nog deze beide aanhalingen uit het werk van den Franciscaner zetten:

„Ende ons staet te weten, dat Christus Ihesus vercoren heeft arme, sympele, oetmoedighe, vernyete ende arme, ongheachte visschers; arm van eertscher have, sympel ende oetmoedich

---

[1]) Ibidem, pag. 301.
[2]) Ibidem, pag. 315.
[3]) Ibidem, pag. 308. Lavet waarsch. voor lovet; laet = zich gedraagt, er uit ziet.

ende eenvoldich van scrifte ende vander werlt subtijlheit verniet, als die gheen die vander werlt edelheit niet vele en hadden ende wenich of niet geacht en waren vanden menschen. Al sulc volc verkiest God ghemeenlic, die arm sijn van gheeste ende van guede, eenvoldich van sinnen, versmaet der werlt ende die die werlt versmaden, oetmoedich ende ghehoersam. Dese minnet hi sunderlinghe; mit dese bedrivet hi wonder in deser werlt, alst scinet, want mitten apostolen, die visschers hebben ghewest, hevet hi bekeert grote, wise luden ende clerken. Item oec in dat Olde Testament heeft hi vercoren scaephierden tot patriarchen, hertoghen ende coninghen te wesen. O mensche, hoe luttel denct ghi wat recht niet ende vernietheit is, ende hoe veel is uwer, die altijt wat begheeren te wesen ende wat te schinen boven anderen menschen, ende hoeseer werdi bedroghen van Lucifer, die oec wat wesen wolde in hem selven. Hoe yamerlic wert ghi mit hem ter hellen ghetogen! [1])

„Ten IX^{n} male so laet ons luusteren, hoe hoghe dat Christus die armoede prijst. Onder allen dogheden, die die Soen Gods ter werlt heeft ghebracht of te kennen heeft ghegeven, also heeft hi ons ghepresen minne der alrehoechster armoeden, welke hi gheholden hevet in hem selven ende in sijnre alreheilichster moeder, ende oec mede sinen apostolen bewesen in sinen salighen rade, segghende: wilstu volmaect wesen, ganc ende vercoep al dattu hebste ende gheuet der armen; item en besitte noch golt noch silver ende en draghet gheen male inden weghe! Oec hevet hi ghesecht en de bewesen mitten werke, segghende dat die Soen des menschen niet en hevet, daer hi sijn hovet op neyghen mochte etc. Och hoe arm was hi in sijnre gheboerte, noch armer in sinen voertganc; alrebloetste inden uutganc sijns levens ander galgen des cruces." [2])

Nietwaar, dit moest meer spreken tot hen, die de hoop op aardsche welvaart moesten opgeven: God wilde het zoo... de armen waren bij hem uitverkoren... En zij, die gretig zochten naar een straal van hoop om hun toekomst te verhelderen, die een illusie moesten hebben, om staande te blijven in nood en druk, zij verslonden zulke woorden en zij zochten en herhaalden

[1]) Ibidem, pag. 317.
[2]) Ibidem, pag, 320. Male = tasch.

de liederen, waarin geleerd werd, hoe de ziel zich moest afkeeren van het loos bedrog en valsch venijn dezer wereld en van minne der creaturen en al haar hoop stellen op Gods genade. Al wat zij hier leden zou ginds eenmaal in hun voordeel wezen! Dat dit, de typische geest van de Franciscanerorde, zooals zij oorspronkelijk bedoeld was, en niet een min of meer verfijnde metaphysica hoofdtoon in de liederen is, mijn heele werk zal het, hoop ik, laten zien. Hier wil ik slechts een enkel voorbeeld geven, om althans eenig denkbeeld daarvan te geven, terwijl de citaten van Brugman nog versch in het geheugen liggen.

Tot gode die wil comen,
armoede is dat pat
ende alle dinck begheven:
dair leit der mynnen scat,
armoede is van doechden rijc,
si sueket diep oetmoet,
dairment van mynnen doet.

Armoede is ghetrouwe
tot sijnre mynnen spoet,
si draghet hoghe mynne,
si sueket groet oetmoet. [1])

Men moge, met schrijver dezes, geheel anders over deze dingen denken — steeds zal men moeten erkennen, dat deze gevoelens zuiver menschelijk zijn en dat wij allerminst het recht hebben hier „du haut de notre grandeur" op zooveel bekrompenheid neer te zien. Deze overtuigingen waren natuurlijk zoo gegroeid, dus harmonisch, dus schoon.

Voor wij van Brugman afscheid nemen, nog één aanhaling, waarvan de treffende eenvoud, vooral aan het ongemeen mooie slot, dat troost en heil belooft aan ieder, wel zeer scherp staat tegenover de etherische mystiek des Windesheimers:

„Och mensche en laet di niet verdrieten du en gheves di tot gheesteliker oefeninghe des ghebedes ende te overdenken die werken dijns beholders mit bescouwen, ist dat di God die gracie ghevet. Item hebstu dat niet, so oefen di selven mit singhen ende mit lesen in die godlike loue, als in psalmodien

[1]) Uit: Nu leer v selven kennen. Berl. perk. hs.

inden dienste Gods, in knybughingen, in screyen ende in suchten, in herteliken roepen. Item hebstu dit niet, ghif di tot studieren in die Scrifture, die des menschen herte opwert trecken moghen in God, ende die ons leren onse ghebreken kennen ende den staet der doechden ende die articulen des gheloves ende die crachten der heiligher sacramenten ende die heymelike aenvechtinghe der duvelen ende ander salighe saken, die ons ende anderen luden van node sijn te weten. Ist dattu gheen van desen drien en hebste, so ghif di tot dat hantwerc, dattu mit Gode ende mit eren doen moghes voer die werlt, dat hem daer nyemant an en stoete noch besundighen en mach." [1])

Ja, zoo spreekt de volksprediker! Ook het nederigst werk vindt genade in Gods oogen; geen extatische liefde wordt vereischt, ook het rustige doen van zijn plicht is goed, voor wie niet anders geleerd heeft.

Voldoende is hiermede aangetoond de innige verwantschap, die er bestaat tusschen Brugman en de liederdichters, wier geest hij niet daarom alleen vertegenwoordigt, omdat hij tot hun getal behoort. Dat echter de Franciscaner volksprediker denkt en voelt als de anonieme dichters in 't algemeen, is nog geen eigenlijk bewijs van den nauwen samenhang tusschen het optreden van deze laatsten en den verhoogden bloei der Franciscaner-orde. Gelukkig leveren de liederen zelve materiaal genoeg op, om de waarschijnlijkheid tot zekerheid te doen worden.

De heiligenliederen aan St. Franciscus en St. Clara danken hunne talrijkheid hoofdzakelijk aan één handschrift, doch ook als we de daarin opgenomene voor slechts één enkel rekenen, hebben we er drie op St. Franciscus tegen één op St. Hieronymus en geen enkel op St. Augustinus. Bovendien is in de meeste heiligenliederen geen spoor van het enthousiasme, dat die aan den stichter der bedelorde kenmerkt. Voeg daarbij, dat meer dan andere heiligen, Franciscus in liederen van verschillenden inhoud wordt genoemd.

Een verderen steun van mijn stelling vinden wij in de beschouwing der handschriften: drie van de vier welker herkomst

[1]) *Moll*, II, pag. 324.

wij nauwkeurig kunnen vaststellen, komen uit kloosters van een der drie orden van St. Franciscus voort. Het volgende hoofdstuk zal dit nader aantoonen.

Letten wij ook op de weinige overgeleverde namen van dichters: onder de vijf, die in het hier behandelde tijdvak thuishooren, zijn drie Minorieten: behalve Brugman nog Dirc van Munster en de overigens onbekende Willem van Amersfoort. Van de beide overige maakte Dirc van Herxen een der beide van hem bekende gedichten oorspronkelijk in 't Latijn en vertaalde het later in 't Dietsch — teekenend verschijnsel.

Vaak genoeg komen verder in liederen regels voor, die duiden op Franciscanen als dichters; zoo vinden wij meermalen „den grauwen roc aentrecken" voor, „zich begeven", ook het zooeven, op pag. 33, aangehaalde lied, dat zoo nadrukkelijk de armoede vooropstelt, moet wel van een Minderbroeder afkomstig zijn.

Het is ook niet zonder belang, dat het optreden als liederdichters geheel volgens de traditiën der orde der Minderbroeders is. Jacopone da Todi, de beroemde Italiaansche volksdichter uit de dertiende eeuw, de vermoedelijke maker van het Stabat Mater, was in dit opzicht hun beroemdste, maar niet hun eenige vertegenwoordiger. Immers: „Ook als dichter was Jacopone een echte zoon van den „poverello". Den laatste wordt de bedoeling toegeschreven, in de orde een koor van zangers te vormen, die rond zouden gaan, zingende lofliederen Gods. Gelijk de troubadours van burcht tot burcht en van plaats tot plaats trokken, om met hunne liederen en minnezangen het oor te streelen van edelvrouw en poorter, zoo zouden de Minderbroeders als echte meistreelen Gods (Ioculatores domini) de menigte stichten door hunne lofzangen op den God der liefde." [1]) En al is dit idee niet juist zoo verwezenlijkt, Franciscus zelve en verscheidene zijner volgelingen dichtten, ook in 't Latijn, maar vooral in de landstaal, liederen, die zeer veel met de onze gemeen hebben. [2])

Volgt uit al het voorgaande, dat het Geestelijk Lied zal moeten zijn volkspoëzie, zoo zal omgekeerd uit het karakter

[1]) *W. P. C. Knuttel. De Strijd voor de Armoede. Tijdspiegel* 1899, III, pag. 21.
[2]) Zie o.a. *A. T. Ozanam. Les Poètes Franciscains. Paris 1855.*

van volkspoëzie, indien dit in de liederen kan worden aangetoond, een bewijs te meer te putten zijn voor de juistheid van mijn stellingen.

En waarlijk, volkspoëzie zijn de geestelijke liederen in elken zin van het woord. Ze zijn volkspoëzie om de bijna algeheele anonymiteit der dichters en hun zeer weinig persoonlijken dichttrant, volkspoëzie omdat zeer eenvoudigen onder de dichters worden aangetroffen, volkspoëzie om de groote, vooral mondelinge verbreiding, blijkbaar uit de vele en vaak groote wijzigingen der afzonderlijke liederen, volkspoëzie om de argeloosheid waarmee de eene dichter regels en strofen van den anderen overneemt, om het aanmerkelijk getal vaste uitdrukkingen en geliefkoosde wendingen; volkspoëzie blijken ze in maat en versbouw, in verwaarloozing der grammaticale vormen, in slordigheid der rijmen — men mag wel zeggen in alles.

Van de laatstgenoemde kenmerken, die, welke men ieder lied op zichzelf beschouwend kan waarnemen, vindt men een nadere omschrijving bij Kalff, die weliswaar over zestiende-eeuwsche liederen in de eerste plaats spreekt, maar wat hij van deze zegt, geldt stellig in nog sterker mate van de oudere: „In vele gevallen vertoonen deze liederen de kenmerken der echte volkspoëzie: den snellen gang; den springenden verhaaltrant; de korte, paarsgewijze rijmende regels; het refrein; het invoeren van sprekende personen midden in het lied, zonder de vermelding van den persoon die spreekt; de herhaling van, in eene voorgaande strofe gebruikte, regels en woorden." [1]) Omtrent vele van de overige, die eerst bij een overzicht over het geheel duidelijk worden, wil ik nog opmerken, dat ze zich veel sterker voordoen, dan men alleen uit de hier en daar aan overeenkomsten en ontleeningen gewijde bladzijden zou opmaken. Wat de zeker te constateeren verwantschappen betreft, kan het register die opmerkingen, naar ik hoop, vrij volledig aanvullen. Maar ondoenlijk is het, de gevallen aan te geven van overeenkomende regels en deelen van regels, vooral waar in de meeste gevallen meer gelijkenis dan gelijkheid bestaat, zoodat zelfs een monniken-

---

[1]) *Gesch. der Ned. Lett. in de 16de Eeuw*, I, pag. 323.

werk als het uitzoeken van alle regels geen resultaat zou opleveren. Een enkele maal heb ik voorbeelden genoemd, maar in 't algemeen hoop ik, dat de aandachtige lezing der aangehaalde liederen van de waarheid van het feit zal overtuigen.

Volkspoëzie en stellig meer echt Nederlandsche volkspoëzie dan het Wereldlijk Lied te zien geeft. Ook op het Geestelijk Lied hebben vreemde invloeden gewerkt en niet het minst is te letten op die, welke juist van het Wereldlijk Lied zijn uitgegaan. Maar op de geheele massa der liederen zijn deze invloeden, althans de Duitsche en Latijnsche, de buitenlandsche dus, gering te achten, veel geringer dan bij de wereldlijke liederen, waarvan wij zooveel van de mooiste aan Duitschland danken.

Bij de beoordeeling der kunstwaarde zullen wij dus ook volgens den maatstaf, aan volkspoëzie aan te leggen, te werk moeten gaan. Men versta mij wel: ieder lied heeft zijn innerlijke waarde, die onafhankelijk is van den naam, dien wij er aan geven en niets ligt verder buiten mijn bedoeling dan de clementie van eenig beoordeelaar in te roepen. Doch het staat vast, dat iedere kunstsoort haar afzonderlijke eischen heeft, waarmede rekening gehouden moet worden, zullen we niet in een onjuist en onbillijk oordeel vervallen. Te grooter is dit gevaar tegenover een soort poëzie, waaraan wij te eenen male ontwend zijn, die in aard en streven mijlen ver staat van wat wij sinds eeuwen als lyriek kennen, waarin we vergeefs (het Geestelijk Lied als geheel beschouwd) zouden zoeken naar veel, wat ons nu lijkt tot de eerste eischen van een lyrisch gedicht te hooren.

Onafwijsbaar voor alle poëzie is natuurlijk de eisch van een goed vloeiend, welluidend vers en ook volkspoëzie wordt minderwaardig, wanneer zij daaraan niet voldoet. Daarentegen mag men niet vragen naar de rhythmische verfijndheden, de angstvallige woordenkeus, de schitterende combinaties en de kleurige verbeelding van de sterk individualistische dichters van vroeger en later tijd. Het schitterende en imponeerende zal men slechts bij uitzondering en als toevallig aantreffen, het bewuste streven naar het bijzondere in uitdrukking en geluid ontbreekt geheel, althans in den goeden tijd. Dit alles zou van de volkspoëzie een inferieure kunstsoort maken, wanneer ze daartegenover niet hoedanigheden bezat, die we bij de meer verfijnde dichters

zelden in die mate aantreffen. Ik bedoel haar eerlijkheid, haar onmiddellijkheid, haar innigheid. We krijgen hier niet de aandoeningen „getemd door genot in haar schoonheid", zooals Verwey van Kloos zegt [1]), maar eenvoudigweg, geheel zooals ze in den dichter opwellen. En daardoor krijgen we nooit het gevoel, dat zoo vaak ontstemt na het genot van verzen, die ons nader staan: dat er een zekere vijandigheid is tusschen het diep-innigst menschelijk gevoel en de kunst, die dat objectiveert, het gevoel, dat er bij de bovenmenschelijke pogingen om het onzegbare in woorden te brengen, en nog wel in woorden even schoon als de aandoening zelve, iets gedood is, dat we een schoon gipsen of bronzen afgietsel voor het levende lichaam hebben gekregen.

Het is het groote nadeel verbonden aan dit anderszins toch wel heerlijke, dat de schoonheid van iets vaag doorvoelds, tot iets met bewustheid begrepens in ons is geworden, dat wij haar niet langer naief, zonder dat het intellect meespreekt, kunnen voortbrengen. Wij hebben geproefd van den boom der kennisse des goeds en des kwaads en uit het paradijs van leven te midden der onbegrepen schoonheid zijn wij verdreven, al hebben wij uit verlies winst gemaakt en al genieten wij dieper een zich zeldzamer, maar dan ook versterkt opdoend geluk.

Maar vooral zullen wij nooit bij volkspoëzie den indruk krijgen, dat ijdelheid en behaagzucht storend werken op de zuiverheid van het gevoel, dat leed en liefde afdalen tot middelen om schoonheidsdorst te bevredigen. En daarom doen deze liederen, wanneer wij niet te zeer vastgegroeid zijn in 't geloof aan het alleenzaligmakend karakter der individualistische kunst, zoo verfrisschend aan, daarom kunnen ze ons lief worden, al is hun ideeëninhoud ons te eenen male vreemd — ze zijn zoo zuiver menschelijk. En ze zouden aan innigheid van gevoel verliezen, neen, we kunnen wel zeggen ze verliezen er aan, wanneer het streven een kunstwerk te leveren deel krijgt aan 's dichters bedoeling.

Ook dan zou men mij verkeerd begrijpen, wanneer men mij de neiging toeschreef de klassieke en moderne poëzie ten koste

[1]) *Tweemaandelijksch Tijdschrift I* (1894), blz. 116.

van het volkslied achteruit te zetten. Integendeel, voor zoover men ongelijksoortige schoonheid kan vergelijken, stel ik de individualistische lyriek hooger. Vooral omdat de volkspoëzie op een betrekkelijk effen niveau staat, dat, bij andere deugden en andere tekortkomingen, misschien tot het gemiddelde der andere reikt, maar ze niet kent de enkele gedichten, de enkele regels desnoods, die onbereikbaar hoog daarboven uitsteken en een enkele maal de onmiddellijkheid van een oneindig verfijnder en toch krachtige aandoening weten te leggen in verzen van een veel eigener en rijker geluid.

Tot het hoogste van de meer verfijnde verskunst kan volkspoëzie niet stijgen, maar daarom heeft zij niet minder recht op erkenning van haar afwijkende schoonheid, van haar nu niet meer te bereiken blanken eenvoud.

In de laatste jaren is de belangstelling voor het middeleeuwsche lied zeer toegenomen; hierin ligt een gevaar, dat ik niet mag nalaten aan te wijzen. Het gevaar namelijk, dat men, oververzadigd door de soms te ver gedreven en in elk geval door haar telkens terugkeeren vermoeiende verfijning der hedendaagsche poëzie, zou wenschen en streven naar iets soortgelijks als de middeleeuwen ons gegeven hebben. Men vergete toch nooit dat een terugkeer van het oude een onmogelijkheid is. De oneindige schakeering der menschelijke individualiteit en haar analyse door den kunstenaar is een onafscheidelijk deel van onze beschaving. Wie naieve kunst zou willen maken, zou eenvoudig zijn oogen sluiten voor die waarheid, nimmer haar te niet doen en het resultaat — onwillekeurig duidde ik het reeds aan door het in terminis contradictoire „naieve kunst *willen* maken" — het resultaat zou wezen armzalig maakwerk, weerzinwekkende naiefdoenerij.

Sommigen zullen mij tegenwerpen, dat er een maatschappelijke klasse is, die aan de psychologische verfijning onzer intellectueelen geen deel heeft — of wij van haar niet een herleefde volkskunst kunnen verwachten? Geen oogenblik geloof ik aan zulk een mogelijkheid. Zoolang de arbeidersklasse in haar tegenwoordigen toestand blijft, zal zij geen kunst voortbrengen, ontvankelijk voor kunst zal zij eerst worden, naarmate zij zich de beschaving der hoogere standen eigen maakt. Kunstenaars

uit de arbeiders voortgekomen, onderscheiden zich thans in niets van andere. En wanneer eenmaal de arbeidersklasse *als zoodanig* haar eigen kunst zal scheppen, dan zal zij een nieuw geluid, nieuwe vormen vinden voor nieuwe aandoeningen. Maar haar dichters zullen verder en dieper zien dan de hedendaagsche, niet korter, zij zullen wijzer zijn,[1]) niet kinderlijker, zij zullen voortbouwen op het in den loop der eeuwen verworvene, niet teruggaan tot het verleden.

Met opzet heb ik hier wat uitvoerig over deze dingen geschreven, omdat ik mij in de volgende hoofdstukken in den regel er toe bepaald heb, mijn oordeel met een enkel woord aan te geven. Ik moest dat wel doen: het ligt in den aard der schoonheid van volkspoëzie, dat zij zich niet laat analyseeren. Men kan betrekkelijk gemakkelijk min of meer rhetorische lofzangen aanheffen, maar nog daargelaten het gevaar daarbij in telkens terugkeerende frasen te vervallen, wat heeft iemand er aan? In elk geval, ik voel me eer bezwaard door het misbruik, dat ik mogelijkerwijs van enkele termen heb gemaakt, dan over de onvolledigheid mijner aesthetische beschouwingen.

Voor ik nu overga tot een korte schets van de conclusiën waartoe de voorgaande redeneeringen leiden, moet ik nog even toelichten, waarom ik bij de beredeneering van wat ik straks wil vertellen, Holland op den voorgrond heb gesteld.

Ten deele nam ik het als voorbeeld. Het was volstrekt niet mijn bedoeling te kennen te geven, dat in Holland alleen de bodem vruchtbaar was voor een ongemeenen opbloei der devotie, nog minder dat Holland het monopolie van het Geestelijk Lied heeft gehad. Maar toch ook daarom sprak ik alleen van Holland, omdat dit gewest, met Utrecht, dat in de vijftiende eeuw geheel onder Hollandschen invloed stond, wel het grootste aandeel in de liederpoëzie schijnt gehad te hebben. Tot deze bewering, als hypothese, moeten mijn beschouwingen over de betrekkingen tusschen de Franciscanen en de liederen noodwendig leiden: nergens hebben de Minderbroeders zich in de vijftiende eeuw zoo uitgebreid. Daartoe ook mijn betoog over de economische oorzaken, die zoowel op den bloei der Mino-

[1]) In artistiek inzicht.

rietenkloosters als op de toenemende devotie in 't algemeen van invloed moeten zijn geweest. Beide zullen niet weinig bevestigd worden, wanneer bewijsgronden uit de liederbundels zelve geput, de beteekenis van Holland in dezen komen staven. Welnu, in het hoofdstuk aan de bronnen gewijd, kan men aangetoond vinden, dat van de zeven als bronnen te beschouwen handschriften, waarvan de herkomst vastgesteld kon worden, er vijf uit Holland c. a. zijn, één uit 's-Hertogenbosch en één uit Deventer. Ook al kan in zekere mate het toeval hier meegewerkt hebben, bij het groot aantal handschriften dat ongetwijfeld verloren is gegaan en al zal de verhouding voor Brabant gunstiger zijn geweest dan 1 : 5, de sprekende positieve cijfers voor Holland behouden hun waarde. De verzamelaars schijnen vooral uit mondelinge overlevering opgeteekend te hebben: we vinden een zelfde lied in verschillende bundels in verschillend dialect, maar waar wij uit rijmen en bijzondere omstandigheden conclusies kunnen trekken, komen wij steeds op Holland of Brabant, behalve voor een paar heel oude liederen *nooit* op Vlaanderen. Wat het Deventersch handschrift betreft, de meeste liederen daarin verzameld zijn of aan Holland of aan Duitschland ontleend.

Dat Brabant naast Holland vooraan staat, strookt volkomen met mijn redeneeringen: ook daar bloeiden de drie orden ongemeen omstreeks 1450, ook daar een (nog) toenemende stedelijke ontwikkeling, schoon ouder dan die in Holland. Echter Holland, en onder Hollands invloed een groot deel van het Noorden, zal meer beteekend hebben in dezen, ook blijkens de namen der dichters die ons zijn overgeleverd, van wie slechts één, Dirc van Munster, in het Zuiden leefde en werkte.

Het is niet wel mogelijk, op de wijze als Hoffmann en anderen dat voor Duitschland gedaan hebben, een overzicht van de ontwikkeling van het Geestelijk Lied ten onzent te geven. Want wat is er overgeleverd, door oudere bronnen dan de in het volgend hoofdstuk te behandelen liederboekjes, dat wij met zekerheid tot de liederen kunnen rekenen? De geestelijke strofische gedichten uit het Hulthemsche handschrift zijn m. i. evenmin liederen als bijvoorbeeld die van Jacob van Maerlant. Met

weinig minder zekerheid meen ik ook de gedichten uit de beide handschriften der Koninklijke Academie van Wetenschappen [1]), die trouwens ten deele dezelfde zijn, te mogen buitensluiten. Eén gedicht:

Ave Maria vol der eeren

zou mij doen aarzelen, wat den vorm aangaat. Maar beslissend zijn voor mij de indices, die niet alleen nergens van „lied" spreken, wat op zichzelf reeds veelzeggend mag heeten, doch bovendien aanwijzingen bevatten als:

Hierna volcht van onser vrouwe
een goet ghebet; spreket met trouwe.

Het is geen kleingeestige onderscheiding, die ik hier maak tusschen liederen en andere gedichten. Wat niet voor den zang geschreven is staat buiten de wordingsgeschiedenis van het Geestelijk Lied, al mag het er, zuiver literair beschouwd, punten van aanraking mee hebben. Ik geloof dan ook gerust te mogen zeggen, dat er slechts twee geestelijke liederen met zekerheid vroeger dan 1425 zijn te dateeren. En hoe weinig beteekenende dan nog! Ten eerste een door Acquoy medegedeelde Kerstleys, zóó primitief dat er nauwelijks van poëzie sprake in is [2]) en vervolgens een pelgrimslied, dat weinig het kenmerk van spontane vroomheid draagt, uit het handschrift dat voornamelijk gedichten van Jan van Hulst bevat, een geestelijke uit Brugge, die omstreeks 1400 leefde. [3]) Voor 1450 kunnen wij dan nog slechts de liederen van Dirc van Herxen dateeren. De *waarschijnlijkheid* dat slechts enkele liederen van zoo oude dagteekening zouden zijn is daarentegen zeer gering. Het laat zich niet wel denken dat een zóó groot aantal zóó verscheiden liederen als wij tegen het jaar 1500 reeds aantreffen, in enkele

---

[1]) Besproken door *G. J. Meyer. Verhandelingen der Tweede Klasse van het K. N. Instituut,* VI 2, blz. 32 (1839) en *Verdam, Verslagen en mededeelingen der K. A. v. W.* 4de reeks, II blz. 153 (1898).

[2]) Sy namen dat kindekijn metten teenen, sussoe, nynnoe,
der heilighe kerst wil onser gedenken, s. n.
als wy suelen van ertrijc sceiden, s. n. enz.

Archief v. Ned. Kerkgesch. IV, blz. 334.

[3]) Wel op, elc zondich si bereit

Oudvl. Liederen en andere Gedichten, blz. 199.

jaren zal zijn ontstaan, vooral niet, dat liederen, die omstreeks dit jaar in Holland, Overijsel en Brabant althans verbreid waren, nog slechts een kort leven achter zich zullen hebben gehad. Versterkt wordt de waarschijnlijkheid van aanmerkelijk hooger ouderdom van sommige liederen door de omstandigheid, dat al dezulke, die reeds vroeg in Noord en Zuid beide gezongen werden, tot één groep behooren, tot de kerstliederen en wat daaraan verwant is. Wanneer deze niet ouder waren dan de stemmingsliederen — en voor deze mogen we, na al het reeds betoogde, toch zeker tot 1450 teruggaan — hoe dan te verklaren de veel grooter locale beperking van de laatste? Uit hun meer persoonlijk karakter, zal men mij tegenwerpen. Ook dit kan hebben meegewerkt, maar waarom hebben dan de Hollandsche bundels wel zooveel van deze liederen gemeen? Doch er is meer. Er spreekt uit de meerderheid der kerst*leysen* althans zulk een veelszins andere geest dan uit het gros der liederen, dat ze moeilijk uit dezelfde kringen kunnen voortkomen. Bovendien vereischen de andere liederen een devote beweging als boven beschreven is, het kerstlied, aangeheven bij een steeds met luister gevierd en sterk tot de verbeelding sprekend feest, behoefde die niet; sterker: de persoonlijker devotie moest een verminderde aandacht aan het kerkelijk kerstfeest schenken, geheel vervuld als men was door de begeerte naar gemeenschap met God.

Mag op al deze gronden met genoegzame zekerheid tot een hoogeren ouderdom van het kerstlied, van een enkel ander geestelijk lied in de landstaal misschien, geconcludeerd worden — een nadere tijdsbepaling kan niet gegeven worden. Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk, al was 't maar omdat er in Duitschland reeds zoo lang in de landstaal werd gezongen, dat er onder onze kerstliederen zijn, die reeds in de vijftiende eeuw bestonden, doch veel meer dan een persoonlijke meening is dit niet. Hoe het zij, de liederen tijdrekenkundig indeelend, mogen wij als eerste tijdvak, lichtelijk generaliseerend, aannemen dat der kerstliederen en als jaartal: vóór 1450.

Om mijn betoog niet te storen ben ik een argument voorbij gegaan, dat zou kunnen leiden tot het aannemen van een vroeger jaartal als oudste: n.l. hetgeen ons verteld wordt van de Delftsche

heilige, Geertrui van Oosten. Deze zou haar naam ontleenen aan een lied, dat zij bij voorkeur zong:

„Nomen vero, imo cognomen sibi contraxit a quodam carmine; ut propter Orientis nomen carmini insertum vocaretur Gheertrudis de Oriente vel vulgariter magis, de Oosten: sed cantando ferebatur spiritu, referendo carmen ad dilectum suum Jesum Christum." [1]) Dat de Delftsche begijn, die tot 1358 leefde, een lied *gedicht* zou hebben, staat hier niet, evenmin dat zij in de landstaal zong: niet het lied, zij zelve wordt „vulgariter de Oosten" genoemd. Ik zie in de woorden ook geen bewijs van het tegendeel, alleen vind ik, dat ze uiterst weinig zeggen, zelfs al neemt men ze voor waarheid aan. M. i. echter hebben we hier met niets anders te doen dan een zeer gezochte verklaring van een zeer gewonen naam. In geen geval heeft men het recht een der beide geestelijke liederen:

Het daget in den oosten.

die geen der Hollandsche bundels kent, met haar in verband te brengen.

Was tijdsbepaling hier moeilijk, aan plaatsbepaling is nog minder te denken. Slechts kunnen wij zeggen, dat aan deze liederen omdat zij ouder zijn, het Zuiden waarschijnlijk grooter aandeel heeft gehad dan aan de volgende. Dat herinneringen aan enkele nog in Vlaanderen voortleven, bewijst alleen, dat ze er zijn bekend geweest, gelijk in Holland, niet dat ze er ontstaan zijn.

Na deze eerste periode die, vooral haar waarschijnlijke lengte in aanmerking genomen, slechts betrekkelijk weinige, uiterst eenvoudige, vaak half Latijnsche liederen heeft voortgebracht, volgt de bloeitijd, waarvan de geest en de oorzaken genoegzaam in de voorgaande bladzijden zijn geschetst en die valt tusschen 1450 en 1525. Dat is dus het tweede tijdvak, dat we met één woord kunnen aanduiden als de Franciscaner-periode, naar hen die zeker den grootsten invloed op de geestelijke volkspoëzie van die jaren hebben gehad, het tijdvak waarin Holland de eerste plaats heeft bekleed.

Vijf namen van dichters zijn er ons uit overgeleverd:

---

[1]) *Acta Sanctorum*, op 6 Januari (Jan. dl. I, 349.)

Dirc Hermansz van Herxen, die een tweetal liederen naliet, stierf in 1457, op hoogen leeftijd, als rector van het Fraterhuis te Zwolle. Van zijn liederen zal hij althans

Me iuvat laudes canere

en de vertaling daarvan tijdens de politieke ballingschap der Broeders, in 1425, in Doesburg gedicht hebben. [1])

Johannes Brugman, de beroemde volksprediker en Minderbroeder-Observant, die omstreeks 1400 te Kempen in het Kleefsche geboren werd en, na een verblijf op tal van plaatsen in 1473 te Nijmegen stierf. [2])

Dirc Coelde van Munster, geboren te Munster in Westfalen, omstreeks 1435, eerst Augustijner monnik, weldra (1454) Franciscaan in een der Nederlandsche kloosters. Hij stierf 11 Dec. 1515 als gardiaan te Leuven en is later onder de „beati" gerekend. In 1838 werd zijn lichaam naar het klooster van Sint Truiden overgebracht. [3]) Behalve een geestelijk lied schreef hij eenige devote boekjes, waarvan de „Kerstenspieghel" een twintigtal uitgaven beleefde. [4])

Bertha Jacobs, gewoonlijk zuster Bertke genoemd, werd geboren in 1427 uit aanzienlijke ouders (te Utrecht?) liet zich in 1457 insluiten in een kluis in de Buurkerk te Utrecht, waar zij in strenge ascese tot 25 Juni 1514 leefde. [5]) Behalve een achttal liederen, die tot het allerbeste behooren van wat het Geestelijk Lied oplevert, schreef zij eenige tractaten in proza. Een en ander werd in 1518 bij Jan Seversen te Leiden uitgegeven onder den titel *Een boecxken gemaket van suster Bertken die lvij iaren besloten heeft gheseten tot Utrecht in dye buerkercke.* [6])

---

[1]) Zie over Dirc van Herxen: *Acquoy, Windesheim,* I blz. 81 en *Versl. en Meded. der K. A. v. W.* IIde Reeks, 9de deel, blz. 4.

[2]) Zie verder het meermalen geciteerde werk van *Moll.*

[3]) De meeste dezer feiten dank ik. door vriendelijke tusschenkomst van pater B. Kruytwagen O. F. M. aan *P. Schlager O. F. M., Beiträge zur Geschichte der Kölnischen Franz.-Ordensprovinz im Mittelalter,* Köln 1904.

[4]) *P. F. Servais Dirks. Histoire Littéraire et Bibliographique des Frères Mineurs de l'Observance* etc. Anvers s.d.

[5]) Zie *Acquoy, Het geestelijk lied,* blz. 34, noot 3 en *Moll, Zuster Bertke (Kalender voor Protestanten 1863).* Dat Bertke voor haar insluiting tot de Reguliere Kanonessen heeft gehoord, acht ik door Moll niet bewezen.

[6]) Ik heb dit werkje, aanwezig op de Kon. Bibl. en in de Bibl. van de Mij. der N.L. niet nogmaals vermeld bij de bronnen. Al de 8 liederen waarvan ik zuster Bertke als auteur noem, komen er in voor.

Van Willem van Amersfoort, den dichter van
Wt hartelike gheren,
een acrostichon op zijn naam, weten wij slechts, dat hij ergens vicarius der Minderbroeders was en omstreeks 1490 tot de levenden behoorde. In het archief der orde, te Weert, is niets aangaande hem bekend.

Vóór den tijd reeds, dat de werkelijk innige, ongekunstelde liederen ophouden gemaakt te worden, beginnen de rederijkers hun invloed te doen gelden. De overgang tusschen de zuivere volkspoëzie en het echte rederijkerswerk is zeer geleidelijk, menigmaal openbaart zich de invloed der kamers slechts doordat in de laatste strofe Jezus als „prince (der princen)" of Maria als „princesse" wordt aangesproken. Er is dunkt mij geen enkel bezwaar tegen, aan te nemen, dat de meeste deze liederen door oud-rederijkers, sedert in den geestelijken stand getreden, zullen zijn gemaakt. Niet die, uit het *Deuoot ende Profitelyck Boecxken,* waarvan de dichters, overigens onbekende grootheden, hun naam in een rijmpje bekend maken, alle waardelooze producten.

Lang niet alles wat deze derde periode, die ik dus noem die der rederijkers, voortbracht, valt binnen ons bestek: tal van liederen bestrijden reeds de dóórdringende hervorming, Al trek ik dus mijn grenslijn dwars door deze derde groep, daarom maak ik nog geen willekeurige scheiding. In 't algemeen trek ik de lijn daar, waar het spontane, het zingen uit bezieling, overgaat in het gemaakte, het opzettelijke, het dichten uit ijdelheid of met een verstandelijk doel; dat is tevens daar, waar de naieve fraicheur van het middeleeuwsch volkslied geheel verdwijnt: in de jaren 1530 tot 1550.

Tot 1600 blijven er dan nog geestelijke liederen, nagenoeg alle hoogst onbeduidend, uit rederijkerskringen als een modeartikel voorkomen, doch reeds in het laatst der zestiende eeuw vinden wij een vierde richting: de arcadische, vooral door Jezuieten beoefend. Het is, gezien de bedoeling van dit werk, voldoende even aan te stippen, dat deze vorm de laatste gedaante is geweest, doch een paar woorden wil ik er toch nog over schrijven. Wanneer men ooit van geestelijke liederen mag zeggen dat ze weerzinwekkend zijn, dan van vele dezer zoetsappige,

fleemerige producten. En niet eenmaal kan men aannemen, dat een verweekelijkte vroomheid aan het woord is: er wordt duidelijk geofferd aan de mode. Maar op geheel andere wijze dan door de rederijkers. Die vonden het geestelijk lied in eere, in de mode wil men, en wierpen er zich op uit eerzucht, zonder ware bezieling. Maar de Jezuieten vonden de arcadische poëzie in de mode en bedienden zich van haar vormen om toch maar de geestelijke liederen in 't leven te houden. Is het rederijkerswerk vaak zielloos, dit is, op enkele uitzonderingen na, als het werk van Adriaen Poirters, eenvoudig mal en daardoor profaan. En als de herders en herderinnen van Bethlehem, als Coridon en Phyllis niet kunnen worden te hulp geroepen dan blijkt eerst recht de dorheid (men zie de liederen op Ignatius van Loyola en Franciscus Xaverius) en de practische nuchterheid der dichters, de laatste vooral uitkomend in een passepartout-lied „aan mijn patroon." Maar naast en na al deze fraaiïgheden, bleef het aloude kerstlied voortleven, zoowel daartusschen in de bundels, die nog druk verschenen, als in den volksmond, er ontstonden zelfs, maar toch enkel in het economisch tot stilstand gekomen Vlaanderen schijnt het, nieuwe liederen in iets als den ouden trant, nog naiever feitelijk, die eerst de negentiende eeuw heeft opgeteekend. Doch het belangrijkste — want het diep-menschelijkschte — wat we aan geestelijke liederen hebben, de uiting der vijftiende-eeuwsche devotie, stierf met de beweging die het had voortgebracht — slechts in verband daarmee kan men het zuiver zien.

TWEEDE HOOFDSTUK.

BRONNEN.

1. Handschriften.

A. [1])

Perkament-handschrift ter Königliche Bibliothek te Berlijn, Manuscr. germ. 8° 190, vroeger in het bezit van Hoffmann von Fallersleben.

Dit handschrift is een der oudste onder de geestelijke liederboekjes en zeker een van de meest belangrijke bronnen voor de kennis van het Geestelijk Lied. Al is het onder C te noemen handschrift ouder, dateering en inhoud samen eischen zeker voor het thans te besprekene de eerste plaats.

Het is gebonden in een lederen band, versierd met een gestyleerde roos middenin en vier dito leliën in de richting der hoeken, gesloten met twee koperen sloten. Het bevat 184 (door Hoffmann?) genummerde bladen, waarvan de eerste drie schutbladen zijn, doch door handen, weinig jonger dan die van de schrijvers van den hoofdindhoud, met twee liederen beschreven. Van blad 4 tot 184 r° zijn twee handen te onderscheiden, aldus verdeeld: eerste hand 4-34, 39-54, 56-72, 82-108, 111-136 en 143-171, tweede hand het overige. Blijkbaar heeft de eerste hand, die van een keurig schrijver, die zijn werk met roode en blauwe initialen versiert, de verzameling opgezet en wel door eerst telkens een aantal bladen te vullen met noten, waaronder de eerste strofen van (veel) Latijnsche en Dietsche liederen en enkele malen volledige liederen. Na een zeker aantal bladen liet hij ruimte over voor den verderen tekst van de liederen wier wijze hij had medegedeeld en vulde die later in. Hierbij bleef (soms vrij aanzienlijke) ruimte open, die door een tweeden, iets lateren schrijver werd benuttigd, om andere liederen, op enkele uitzonderingen na zonder noten, in te voegen. Deze zelfde hand heeft ook enkele liederen in margine aangevuld en van aanteekeningen voorzien. Uit één daarvan,

[1]) De aanduiding der verschillende bronnen met letters geschiedt met het oog op het register.

op blad 119 v°: „Dit liedekijn heeft ghemaect broeder Willem van Amersfoort, die vicarius der minrebroederen op sijn naem Wilhelmus" meen ik te mogen opmaken, dat zij een tijdgenoot van den eersten schrijver toebehoorde. Eénmaal wordt een lied, door de tweede hand begonnen, door de eerste hand vervolgd — vermoedelijk zijn daar bladen uitgevallen, zooals op meer plaatsen is geschied. De tweede hand is veel minder fraai, doch eveneens zeer duidelijk, zij gebruikt slechts roode, veel minder verzorgde initialen.

Het handschrift behoort stellig tot de 15de eeuw, doch kan niet zoo oud zijn als het er wel uitziet. Behalve uit de verhouding tot hs. C (zie aldaar) blijkt dit uit het opnemen, nog wel in zeer gewijzigden vorm van een lied van Zuster Bertke (die immers eerst in 1457 haar kluizenaarsleven begon en hier als clusenarinne genoemd wordt) door de oudste hand ingeschreven. Ouder dan 1480 kan het handschrift wel niet zijn.

Behalve een vrij groot aantal Latijnsche hymnen, en een paar rijmspreuken, bestaat de inhoud uit 104 liederen, waarvan 1 fragment. Van de inhoudsopgave door Hoffmann verstrekt [1]), moeten geschrapt worden n°. 63 en n°. 65, als zijnde onderdeelen van resp. n°. 62 en n°. 64. De aanteekening *unvollständig* bij 64 en 65 vervalt daarmede. Toe te voegen:

N°. 75ª, f°. 149:

Die glori goeds wort ons ondaen.
Wijze: Tzuete nyewe iair is ons ontdaen.

en N°. 98ª, f°. 175, fragment, beginnende:

Men mach gheen loesbant dreyen.

Opmerkelijk is het, op één lied na, dat als verheerlijking van Maria Magdalena beschouwd kan worden, geheel ontbreken van heiligenliederen. Een zeer groot aantal der liederen is ons niet van elders bekend.

Grootendeels is de inhoud reeds uitgegeven. Hoffmann gaf een bloemlezing in het tiende deel zijner *Horae Belgicae,* terwijl de overige, *van muzieknoten voorziene*, door W. Bäumker werden

[1]) Zie: *Bibliotheca Hoffmanni Fallerslebensis.* Leipzig 1846.

afgedrukt in den jaargang 1888 van het *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft.*

Hoffmann heeft in de spelling der door hem afgedrukte liederen tamelijk vele, deels verdedigbare, deels zeer willekeurige wijzigingen gebracht, met het gevolg dat bijna alle dialectische eigenaardigheden zijn verdwenen. Den zin tasten zijne veranderingen (behalve die, welke hij opgeeft) niet aan, afgezien van enkele weglatingen van woorden, blijkbaar slordigheden (éénmaal het rijmwoord!).

Bij de collatie van het handschrift heb ik veranderingen als die betrekking hebben op het schrijven van i of y; i of ij; u of v; ae, ai of a; oe, oi of oo: ue of uu; uu of w; c, ck of k, de zuiver grafische met andere woorden, niet doorloopend genoteerd; ingrijpender veranderingen herstelde ik.

Bäumker gaf zuiver diplomatisch uit, behalve dat hij de in het handschrift streng gescheiden y en ij door één teeken weergeeft.

De taal is Hollandsch of een daaraan zeer verwant dialect (Utrechtsch?). De voornaamste dialectische vormen zijn:

1°. *Nach,* naast een enkele maal *noch.* Dit is een beslist Hollandsche vorm, vgl. het glossarium op *Hildegaersberch* en *Boekenoogen, Zaanl. idioticon.*

2°. *A* uit *e* voor *r: airde, arre, harte (haertsen), warwaert,* enz. Deze vormen zijn overwegend in de Noordelijke dialecten, zij komen in het Vlaamsch wel voor, maar zelden of nooit in 't Brabantsch en Overijselsch. *Arre* is, zoover ik weet, niet buiten het Hollandsch aangetroffen.

3°. *Ue, uy* uit germ. *iu,* volgens Franck, *Mnl. Gr.* § 78 een Hollandsche vorm. In 't rijm komen voor *beduyt (wt), duyr (suyr), stuer (uer),* wat op Hollandschen oorsprong van het betrokken lied schijnt te wijzen. Vormen met *ie* komen ook voor.

4°. De monophthongeering van *ei* is weinig doorgedrongen: *alleyn, meyn, geyn, vleysch, vreys, deil.* Dit wijst althans op een niet Vlaamsch dialect, wat vooral van belang is in verband met het niet-Brabantsche van het meest opvallend verschijnsel sub. 2°.

5°. De schijfwijze *o* voor *oe* uit germ. *u,* door Franck aangetroffen in een Rotterdamsche keur, voor labialen en gutturalen[1]):

[1]) *Mnl. Gr.* § 30.

voghen, (rijmende op *moghen*), *ghenoghen, drouigh.* In aansluiting hiermede rijmen als: *voeghen, getoeghen*; *doet* (z.nw.) *voet, soet*; *roet* (b.nw.), *goet* enz.

6°. De verkleinwoorden *hartgen, sceepgen, scuytgen,* naast meer vormen op *kijn* en enkele op *lijn.*

7°. De volgende, niet algemeen-mnl. vormen, die ook bij Hildegaersberch voorkomen en door hun aantal en verscheidenheid bewijskracht hebben: *aenvachten* (in het rijm; vgl. bij H. *vrac* en *aexster*), *dreyen, verfroyen, suluer* (H. *gulde* naast *gilde*), *weysen* (H.: *seynden*), *hoeneer* (in het *Mnl. Wdb.* overwegend uit Holl. bronnen), benevens de ontwijfelbaar (schoon ver van uitsluitend) Hollandsche vorm *ommer* (ook *ummer*).

Niet-Hollandsche verschijnselen zijn:

8°. De schrijfwijze *ue* voor *oe* (*ōe*?), niet slechts in *vruechd* en *duecht,* maar ook in *suet, sueken*, *gruet, guet.* Men merke echter op, dat deze Brabantsche vormen in bijna alle dialecten zijn gedrongen (graphisch althans), dat slechts *suet* de meergewone vorm is, terwijl overigens de spelling met *o* overheerscht en vooral dat rijmen als *duecht, voecht; dueghen, moghen, ghenoghen; gruet, moet; groet, spoet; goet, soet, doet, stoet;* overtalrijk zijn, terwijl ik geen rijmen noteerde van *ue* uit *oe* met oorspronkelijk *ue.* De rijmquaestie is overigens van meer belang voor de bepaling van den oorsprong der liederen dan van dien van het handschrift.

9°. De oostelijke vormen *solde* (vaak) en *wolde* (zelden).

10°. De Nederduitsche vormen *dich, ynlich, mynlich, vrolich, zuetelich.* Deze vormen komen in hoofdzaak slechts voor in een strofe, die meermalen gebruikt is en waarover straks nog iets te zeggen valt, de twee laatste in een lied, waarop een wereldlijk van invloed is geweest. [1])

De verdere aanwijzingen voor den oorsprong van het handschrift zijn schaarsch. Blijkbaar als naam van den eigenaar staat achter op het laatste blad: Vincentius Traiecti. Deze Vincentius is blijkens de wijze, waarop hij de a schrijft, niet een van de samenstellers van den bundel geweest. Wat moeten wij echter uit „Traiecti" opmaken? Woonde hij in Utrecht (want Maastricht

---

[1]) **Midden in den hemel; wijze: Midden in der meyen.**

komt hier niet in aanmerking) of was hij vandaar afkomstig? A priori ligt het laatste meer voor de hand, maar in verband met het noemen van een Willem van Amersfoort[1]) in den bundel, gelet op de omstandigheid dat Utrecht de woonplaats was van Zuster Bairt, zooals het handschrift haar noemt, en meer dan Hollandsche steden in betrekking stond met Zwolle, de woonplaats van Dirc van Herxen, is het verleidelijk het eerste aan te nemen. Dat het handschrift uit Holland of Utrecht herkomstig is, mag echter als genoegzaam vaststaande worden beschouwd.[2])

Thans nog een paar eigenaardigheden. De grootste helft van de liederen door de tweede hand ingeschreven, is of van één maker, of door den inschrijver geheel verhaspeld. Het laatste lijkt ondenkbaar, omdat van de elders terug te vinden liederen, door den tweeden schrijver ingevoegd, geen de bedoelde karakteristieke verschijnselen vertoont. Of de inschrijver ook de dichter is, valt moeilijk uit te maken; ik vermoed van wel. Wat deze liederen onderscheidt, is allereerst een allerzonderlingste, door mij nog nooit elders aangetroffen, hier niet consequent volgehouden constructie. Een paar strofen als voorbeeld.

Werheens ic ga, tie of my keer,
sonder hem tru vinde of enich eer;
ic bin ghelaten oec van mijn maghen,
wes mach my wel recht nv beclaghen.

Ic peynsde si my en souden laten,
elaes des doen oec boven maten;
wair om ic wil oec hair begheuen
mit ihesus end voert in enicheit leuen.[3])

en elders:

Louet waer om ihesus altijt,
ghedenct ende al sijn liden,

---

[1]) Dat deze Willem vicarius der minderbroeders te Amersfoort was, schijnt daaruit te volgen, dat van hem niet gelijk van „bairt suster" een woonplaats wordt vermeld.

[2]) Eenigszins pleit nog voor Utrecht de slotstrofe van het lied:

beginnende: Als wi daer in ons selven gaen,

Dit liedekijn dat is ghedicht
tusschen Hoochsuren ende Utricht,
dat schiede al op die waghen.

[3]) Uit: Hadieu, adieu, ic wil van hyer.

oec alle ydelen menschen vlijt
aenroept altijd ende mariën. [1])

De voornaamste kenmerken dezer constructie zijn: 1°. gebruik van het relativum voor het demonstrativum, 2°. zonderlinge plaatsing der voegwoorden, vooral van *ende* en *want,* 3°. weglating van pronomina als subject, 4°. weglating der ontkenning bij *of.* Waarschijnlijk om deze zonderlinge taal heeft Hoffmann geen dezer liederen opgenomen.

Een tweede zonderlingheid is de voorliefde van den schrijver voor een paar regels, die hij minstens viermaal te pas brengt, éénmaal ook in een gedicht dat nog tweemaal elders voorkomt (zonder die regels). Hoewel aan variatie onderhevig, luiden ze steeds ongeveer:

Des gonne my ihesus so goet,
boven al so mynlich, suet en lustich,
wies mynne dus my quellen doet,
des nv begheer end bid zeer ynlich.

B.

Het handschrift, dat ik in de tweede plaats wil bespreken hoort niet tot de alleroudste, het maakt althans den indruk uit de eerste jaren der zestiende eeuw te stammen. Het heeft echter zoolang in de lotgevallen van A gedeeld, dat het practisch lijkt, het onmiddellijk daarop te doen volgen. Te minder bezwaar kan daartegen bestaan, omdat het in belangrijkheid van inhoud boven de volgende handschriften staat.

Ik bedoel het Berlijnsche papier-handschrift (Kön.Bibl.) gemerkt Manuscr. germ. 8°. 185, vroeger in het bezit van Hoffmann von Fallersleben.

Het is gebonden in een zeer slordig gestempelden leeren band, die aan de voorzijde als hoofdversiering een ondersteboven gekeerden rijksadelaar vertoont, gesloten met een koperen slot; het formaat is 10 bij 14 cM. Op 321 bladzijden bevat het 92 liederen, opgenoemd in Hoffmann's bibliotheek-catalogus. De

---

[1]) Uit: Ach mensch, mariën bitterheit.
Als tegenhanger van „vlijt" voor „vliet", vgl.:
help my doch lief wt dit verdriet,
dat ic doch come bi v met vliet, uit:
O Jhesus bant, o vurich brant, och wairstu (zelfde Hs.).

liederen zijn in twee afdeelingen verdeeld, tegenover bladz. 1 staat: „Dit is dat sangeboec, dat somer stuc" en op bladz. 188: „Dit is dat sangeboec vander hoechtijt der gebuerten christi." Het laatste gedeelte bevat echter niet uitsluitend kerstliederen. Hoofdzakelijk is één hand aan 't werk geweest, de laatste liederen van de eerste afdeeling zijn echter door een tweede ingeschreven, terwijl in de vier of vijf laatste van 't boek verscheidene schrijvers zijn te onderscheiden.

Het schrift is niet zeer fraai, maar duidelijk, de regels zijn soms in 't geheel niet, soms door roode puntjes in de beginletters aangegeven.

De inhoud is voor verreweg het grootste deel uitgegeven door Hoffmann, te zamen met liederen uit het vorige handschrift in deel X zijner *Horae Belgicae*.

De willekeurige veranderingen zijn in de liederen uit B veel talrijker dan in die uit A, wat zijn reden vindt in het veel sterker van normaal-middelnederlandsch afwijkende dialect. Waar het schijnt dat de liederen meerendeels niet in dit dialect gedicht zijn, en ze in de spelling van het handschrift zeker minder makkelijk te genieten zijn, is normaliseering zeer verdedigbaar, mits ze op zorgvuldiger wijze geschiedt dan door Hoffmann, die bijv. met de vormen van het werkwoord *werden* geheel over hoop ligt; en in geen geval kan het gebillijkt worden, wanneer van volkomen gelijksoortige veranderingen ongeveer een vijfde wel, de rest niet in voetnoten wordt aangegeven.

Het dialect is Oostmiddelnederlandsch. Dit valt niet slechts op te maken uit de regelmatig terugkeerende vormen: *solde, wolde, golt (gout), holt, gade (gode), auer, bauen, vercaren, gebaren, nye (nieuwe)* enz., we kunnen het ook zeker zeggen omdat de herkomst met stelligheid is aan te geven. Van de vijf heiligenliederen, die het bevat, is er een op den H. Lebuinus, beschermheilige van Deventer, dat eindigt:

O Deventer, hoge veste,
hebt altoos gueden moet!
Lebuynus, die hilige prince,
Staet u bi in alre noot.

en een ander op St. Caecilia, waarin deze als „onze patroonsche"

wordt aangeroepen. Deze heilige komt niet vaak voor als patronesse van kloosters, maar wij vinden haar als zoodanig in het Meester-Geertshuis te Deventer, bewoond door Zusters des Gemeenen Levens. Een tweede patroon van dit gesticht was de evangelist Johannes, op wien het boekje eveneens een lied bevat. Met zekerheid kan dan ook aangenomen worden, dat het uit het genoemde huis afkomstig is. Voorin staat nog, op het schutblad: „Dit boeck hoert toe zuster . . . (afgesneden) nyestat int lijf(?)kinderhuss". Aangaande een „lijf kinder huss" (de woorden zijn doorgehaald) heb ik niets kunnen ontdekken; bij „nyestat" denken we aan Zutphen; mogelijk is het handschrift derwaarts verhuisd.

Al is de verzameling rijk aan zeer belangrijke liederen, de verzorging doet de zusters weinig eer aan. Het schrift is, ik zeide het reeds, slordig, de spelling zeer onregelmatig, evenals verbuiging en vervoeging; tal van rijmen zijn met verandering van een of twee letters te herstellen, de teksten zijn vaak onvolledig en geven, bij verschil met andere, zelden de beste lezing.

Veel meer dan elders (buiten één zeer jonge verzameling) vinden wij hier aan het Duitsch ontleende of in een grensdialect geschreven liederen — stellig veel meer dan in alle andere handschriften samen.

In verband met het over het dialect van A gezegde, dient nog vermeld, dat Brabantsche spellingen als *guet, suet, sueken,* enz. hier nog veel talrijker zijn. Men vindt echter wel rijmen als *guet-doet,* niet *guet-wt.* Muzieknoten en Latijnsche liederen bevat het handschrift niet.

C.

Perkament-handschrift 7970 der k. k. Fideikommiszbibliothek te Weenen, gebonden in een lederen band met sloten, 14½ bij 10½ cM. Het bevat geen naam van schrijver of eigenaar, evenmin een jaartal. Het is versierd met fraaie roode en blauwe initialen; regels en strofen loopen door, de aanvang van een nieuwe strofe wordt echter door kleine gekleurde initialen aangegeven.

De inhoud bestaat uit 151 met romeinsche cijfers geteekende bladen, op blad I—LXXVII staan 47 Dietsche liederen met

melodieën en twee zonder. De eerste negen liederen worden ingeleid door een beschouwing in proza. Blad LXXVIII—CLI bevatten Latijnsche gezangen. Er volgen dan nog 14 bladen met een Dietsch en een Latijnsch lied, een dialoog in proza en een aantal rijmspreuken.

Tot dusver de beschrijving van den uitgever W. Bäumker. [1]) Uit de bijgevoegde Facsimilia blijkt dat het schrift zeer fraai is, fraaier nog dan van A. Het handschrift kent het teeken ij niet en schrijft daarvoor soms y, vaker ii.

Als tijdsbepaling geeft Bäumker op de vijftiende eeuw. Mijns inziens pleit veel er voor, dit handschrift als het oudste, dat wij over hebben te beschouwen. De gronden voor deze meening zullen straks nader ontwikkeld worden, hier wil ik er slechts op wijzen, dat liederen, die ook van elders bekend zijn, hier doorgaans in den zuiversten vorm voorkomen.

Wat de herkomst betreft, blijkbaar stamt ook dit boekje uit de noordwestelijke provinciën. Aan de taal hebben wij ditmaal iets minder houvast: ze vertoont niet veel en in elk geval geen consequent volgehouden dialectische eigenaardigheden. Met zekerheid valt slechts te constateeren, dat we niet met Vlaamsch te doen hebben (blijkens vormen als *vuer, duer, vleysch, alleyn, gheyn, teyken*, behalve *gheyn* de meest voorkomende spellingen) en evenmin met Oost-Geldersch of Overijselsch (slechts éénmaal *wolde*). Eénmaal komt een Brabantsch rijm voor: *gedueren — vueren* (voeren); tallooze malen daarentegen rijmen als: *behoeuen — louen, ghelouen — toeuen, vernoemt — coemt, bloemen — bomen* en spellingen als *bedrouen, behouen, bloyen, wtuloyen, genogen,* die niet op een Brabantsch timbre der *oe* wijzen en (wat de rijmen betreft) *tegen Brabantschen oorsprong der liederen pleiten.*

Slechts in de minderheid der gevallen, waarin deze verwacht kon worden, vinden wij den overgang van *e* in *a* voor *r*; echter overwegend in het rijm: *gharen — verclaren; ontfermen — karmen — bernen — armen,* een argument voor Hollandschen oorsprong der in het handschrift opgenomen liederen, méér dan voor dien van het handschrift zelf, ofschoon, gelijk wij zien zullen, het verband tusschen boekje en inhoud hier heel innig is.

[1]) *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft IV,* 153, Leipzig 1888.

Naar Holland wijzen verder de volgende vormen, die echter, ik geef het toe, zelfs te samen geen afdoend bewijs leveren:

1°. *iv (ju)* als vorm van het pron. pers. zoowel als van het pron. poss. Deze hier zeer vaak gebruikte vorm wordt ook in het jongere Vl. en Br. aangetroffen, doch is van noordelijken oorsprong.

2°. de vormen *hertgen* en (andere spelling voor zelfde uitspraak) *hertien, borsgis* (borstjes).

3°. de vorm *sowen (souen)* voor zeven, vgl. *Gloss. Hild.*

4°. de vorm *daghereit*, tweemaal in 't rijm, eens in 't proza. Deze spelling is door Verdam slechts gevonden in Oude Keuren van Delft en Rekeningen van Leiden.

5°. de vaak en vooral in het rijm voorkomende vormen *gow, gowen* (goud, goude), rijm: *gowen, aenscouuen.* Men vgl. onze uitspraak van „gouden" en het possessivum *gouwen* door Verdam aangetroffen in de Rekeningen der Buurkerk te Utrecht.

6°. de naam *Geriit*, een Noord-Nederlandsche vorm van Gerhard. *Katryn* is zuiver Hollandsch, maar misschien ook elders een gewone vorm.

De opvallende vorm *goy*, in de casus obliqui van God is in Antwerpsche bronnen aan te wijzen. [1]) Een andere eigenaardigheid, die naar ik meen geen locaal verschijnsel is, is de verwarring af en toe van *ie* en *ij*: *gesien* (geweest), *siet* (zijt), *hiir.*

Voor Hollandschen of Utrechtschen oorsprong, en nu speciaal van het handschrift, pleit verder het opnemen van een lang loflied op St. Agnes, wier relieken in Utrecht bewaard werden en die dan ook inzonderheid in de Utrechtsche diocees werd vereerd. Men ziet, dat de heiligenliederen bijzondere waarde hebben voor de plaatsbepaling; ook straks zal dat blijken (Hs. D).

Als hiermede de noordwestelijke oorsprong van het handschrift is bewezen, dan is daarmede voor de geschiedenis van het Geestelijk Lied zeer veel bereikt. Immers naar alle waarschijnlijkheid hebben wij hier te doen met een verzameling in hoofdzaak oorspronkelijke, d.w.z. door of voor den verzamelaar gedichte liederen.

---

[1]) Deze overgang van *d* in *j* dekt zich echter uitnemend met de tegenwoordige Holl. uitspraak: moei, hoeien, rooie enz. In het hs. nog: *noy, vermoy* (vermoed), *soy* (so), ook het rijm *soe-goe.*

Voor de eerste negen liederen wordt dit reeds waarschijnlijk gemaakt door de wijze waarop zij voorkomen: aansluitende bij een korte inleiding, een preekje een enkele maal, wat ook volkomen strookt met hun inhoud. We hebben hier dus niet een toevallige verzameling van een liefhebber, maar een boekje geschreven voor de devote oefeningen van de bewoners van een klooster.

Dat niet willekeurig verzamelde liederen van inleidingen zijn voorzien, blijkt hieruit, dat de eerste 30 liederen blijkbaar voor de groote meerderheid van één dichter(es) zijn. Hierop wijst het herhaaldelijk terugkeeren van dezelfde rijmschema's, vooral a, a, b, a, a, b en de daarmee overeenkomende 9- en 12-regelige strofen; de bizondere voorliefde, waarmee telkens stukken hemelbeschrijving worden gegeven; de rijmen met *goy* in verscheidene liederen; het opvallend druk gebruik van den rijmklank *-armen* en vooral van de woorden *ontfarmen* en *karmen*; eindelijk het gebruiken in twee liederen in het rijm van *gowen*, dat evenals *goy*, in welk dialect ook, een min of meer persoonlijke spelling zal geweest zijn. In 't algemeen zou ik nog willen opmerken, dat in de woordenkeus een zeer bizondere overeenkomst bestaat tusschen de meeste liederen en wijzen op de ongewoon groote lengte van vele er van.

Beslist van één dichter zijn m.i.

9. O ghy, die ihesus wyngaert plant,
28. O Jhesu heer, verlicht myn sinnen,

dat met het eerstgenoemde het van elders niet bekende woord *sampielen* gemeen heeft en ook overigens sterk er op lijkt en

30. O suuer maechdelike staat.

waarvan strofe 23 luidt:

Wat sel dan, denct, v siel ontfaen,
Diet lichaem sel te bouen gaen
Meer dan ghi soudt vercieren!
Weest bly end maect v wel bereit,
Mit dees drie duechden voergeseit
Soe wilt v doch vercieren,
Om corts te syn int suete lant,
Van welc dat ihesus wyngart plant
Vertelt veel scoen manieren. [1])

[1]) Vercieren (de eerste maal) = verzinnen.

Trouwens 9 en 30 blijken, om zoo te zeggen, op 't eerste gezicht van één hand.

Om al de opgesomde redenen geloof ik verder *althans* de volgende liederen als van één hand te mogen beschouwen: 3, 4, 5, 6, 8, 9, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30.

De liederen 22 en 23 zijn elkaars vervolg, 25 en 26 elkaars pendanten, doch volgen verschillende wijzen, hoewel ze dezelfde maat hebben. Ook dit pleit er voor, dat ze voor dezen bundel gedicht zijn: bij overneming zouden de paren licht gescheiden of op één wijs gebracht zijn.

Is dit alles inderdaad zoo, dan hebben we dus aangetoond dat een groot aantal liederen, en daaronder zeer belangrijke, van Hollandschen of Utrechtschen oorsprong is en tevens, dat dit handschrift ouder is dan A, dat tal van liederen er (indirect) uit overgenomen heeft. Dat A en C een betrekkelijk groot aantal liederen gemeen hebben is een grond te meer om aan te nemen, dat ook C van Hollandschen oorsprong is.

Uit n°. 29

God gruet v, suuer maecht margriet,

zou ik opmaken, wat ook klopt met het verschil in spelling van sommige woorden in en buiten rijm (*er-ar*), dat de schrijver niet de dichter is geweest:

8ª Helpt broeder geriit trouwelic
End my, die hi wt mynnen
Tod uwer eer, heeft guetelic
Dit dichtken doen beghinnen.

Ligt het vermoeden niet voor de hand, dat broeder Geriit de verzamelaar was, die den dichter van de meeste liederen uit den bundel er een op St. Margareta had opgedragen? Ik geloof dat bij nadere beschouwing het woord „vermoeden" te zwak zal blijken.

Het lijkt mij namelijk mogelijk, nadat wij boven de streek van herkomst hebben bepaald, uit aanwijzingen van ditzelfde lied met nauwkeurigheid de plaats van oorsprong en den persoon des verzamelaars vast te stellen. Heiligenliederen hebben voor dit doel een onschatbare waarde, merkte ik reeds op, maar vooral liederen op heiligen, die niet zoo algemeen vereerd werden als bijv. Catherina en Agnes, de beide andere die

in dit handschrift worden bezongen. Hoe komt Margareta aan haar toegevoegd, een heilige, die overigens niet zoozeer op den voorgrond treedt? Waarschijnlijk, omdat het handschrift in verband staat met een Margareta-klooster. In Holland en Utrecht samen zijn er drie geweest: te Leiden, te Haarlem en te Amsterdam. Dat te Leiden, onaanzienlijk, werd bewoond door Augustijner nonnen [1]), dat te Haarlem door zusters Tertiarissen [2]), het Amsterdamsche, in Gansoirde, tegenwoordig een deel van de Nes, gelegen, was een van de zeldzame voorbeelden van een dubbelklooster; het behoorde eveneens tot de Derde Orde.

Lelong [3]) is de eerste geweest die, op zeer scherpzinnige wijze, tot deze conclusie is gekomen, die, door Römer [4]) zonder meer verworpen, in de uitgebreide studie door De Bont aan dit klooster gewijd [5]) in eere wordt hersteld.

Wanneer we nu ons lied verder nagaan, ontmoeten we aanstonds de regels:

Oec wilt syn broederkens bistaen,
Syn susterkyns te samen,

en de proza-inleiding tot het eerste lied van den bundel begint: „Och lieve broederkyns ende susterkyns, dencket in v selven" enz., plaatsen die alleen te verklaren zijn, door aan te nemen dat het handschrift uit een dubbelklooster afkomstig is.

De waarschijnlijkheid, dat we den oorsprong van het boekje inderdaad in St. Margareta in Gansoirde hebben te zoeken, wordt nog grooter, wanneer we zien dat de H. Drievuldigheid, waaraan in de eerste plaats de kapel van het klooster was gewijd, bizonder vaak in de liederen wordt herdacht; o. a. luidt de laatste strofe van het lied tot St. Margareta:

O heilige drieuoldicheit,
Een wesen, drie personen,
Lof si v in der ewicheit
End vruechd, die mit v wonen;

---

[1]) *Van Heussen, Rijnlandsche Oudheden,* blz. 232.
[2]) *Id. Oudheden en Gestichten van Kennemerland,* I.
[3]) *Beschrijving van de Reformatie van Amsterdam,* blz. 307.
[4]) *Geschiedkundig Overzigt van de Kloosters en Abdijen in Holland en Zeeland,* I, blz. 536.
[5]) In: *De voormalige Amsterdamsche Vrouwenkloosters, Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem,* XXII, blz. 90 vlgg.

Verlient ons nv oetmoedicheit
End daernae wilt ons cronen.

Doch van zekerheid mogen wij spreken, wanneer wij zien, dat van 1473—1493 biechtvader van het klooster was: Gheryt Willemszoen van Zande, een man die, gelijk men bij De Bont kan nagaan, zijn taak met grooten ernst opvatte. Hij was gekomen uit het Heer-Florenshuys te Deventer [1]).

Mij dunkt er kan hier geen twijfel bestaan. Ook niet daaraan, dat „broeder Geriit" de verzamelaar van den bundel is geweest: de proza-inleidingen wijzen er op, dat het boekje door een voorganger, een prediker, is samengesteld. De tijd van ontstaan is hiermede tevens vrij nauwkeurig bepaald, lang na 1473 kunnen de meeste liederen niet gedicht zijn, waar A zoo vele heeft overgenomen.

Gemakshalve sprak ik voortdurend van „den dichter". Naar alle waarschijnlijkheid echter zijn de genoemde liederen werk van een vrouw, die dan gerust een dichteres van beteekenis mag heeten.

De regel

End my, *die* hi wt mynnen

zou op een slordigheid kunnen berusten, maar elders worden alleen „susterkyn" aangesproken, terwijl de herhaalde verheerlijking der maagdelijkheid en de toon jegens Jezus ook beslist aan een vrouw doen denken. Mag inderdaad van een dichteres gesproken worden, dan wordt de zekerheid, dat het lied op St. Margareta voor een biechtvader gemaakt is, nog versterkt.

D.

Het Parijsche handschrift, door G. Huet beschreven in zijn *Catalogue des manuscrits néerlandais de la Bibliothèque nationale* onder no. 39. Uitvoerig beschreven en geheel uitgegeven door

---

[1]) Ik kan niet nalaten hier op te komen tegen de verregaande lichtvaardigheid, waarmede Bäumker zegt: „Hier ist wahrscheinlich der Bruder Gerard gemeint, der gegen Ende des XIV Jahrhunderts im Minoritenkloster zu St. Trond, bei Lüttich, lebte und durch seine gereimten Lebensbeschreibungen von der hl. Christina und Lutgardis bekannt geworden ist". (s. 160). Daargelaten dat Acquoy's studie B. geleerd moest hebben, dat de meeste liederen aanmerkelijk jonger zijn dan het einde der 14de eeuw en dat de taal niets Limburgsch heeft — broeder Geriit was *geen* dichter, was iemand die anderen voor zich liet dichten en *dus*(!) waarschijnlijk dezelfde als de eenige van de honderden broeder-Gerards (let wel, niet Gerrit) van wie we weten dat hij wel dichtte. Lucus a non lucendo!

C. Lecoutere, *Leuvensche Bijdragen,* 3de jaargang (1899), 1ste aflevering, blz. 23.

Op 80 blaadjes bevat het 45 liederen en een proza „bedinghe" aldus verdeeld: bl. 1—46 r° lied I—XXVI door één hand ingeschreven, van 46 r°—48 r° en 56 r°—76 r° is een tweede bezig geweest, een derde schreef 77 r° tot het einde de laatste twee liederen in; 76 r° en v° zijn door een jongere hand met proza ingevuld, de rest is wit.

Schrift en papier wijzen op een dagteekening van ongeveer 1500, merkwaardig is zeker dat twee van de drie watermerken (als het meest lijkend op *de Stoppelaar* 12[12] en 13[12]) waarschijnlijk dezelfde zijn als die van hs. B. Voor bizonderheden zie *Lecoutere.* De taal is Brabantsch, blijkens den veelvuldigen umlaut van *a*, waar andere dialecten en ook hss. A-C dien niet kennen. Aan de vormen met *ue* kan ik geen bewijskracht toekennen.

Lecoutere merkt op, dat blijkens de liederen op St. Clara, die „ons lief moeder" wordt genoemd en aan wie, met St. Franciscus „al ons covent" wordt aanbevolen, het handschrift uit een Brabantsch Clarissenklooster stamt. Vermoedelijk is deze gissing niet geheel juist. Het handschrift bevat ook tal van liederen op St. Barbara, het ligt dus voor de hand, den oorsprong te zoeken in een aan deze heilige gewijd klooster uit een der drie orden van St. Franciscus. Zoo heb ik er slechts één gevonden: het klooster Barbara-dael of Eykendonk, gelegen in de voorstad van 's-Hertogenbosch, op den weg naar Dongen, bewoond door zusters Tertiarissen [1]). Zeer waarschijnlijk is het handschrift dus in dat klooster ontstaan.

Ook hierin komen een aantal liederen voor, die den indruk maken door één persoon vervaardigd te zijn, ze paren betrekkelijke technische zwakheid aan groote frischheid en vaak zeer fijn gevoel. Inzonderheid geldt dit van de liederen, door de tweede hand ingeschreven. Ook de heiligenliederen schijnen meerendeels onderling verwant. Slechts vijf liederen zijn ook van elders bekend.

[1]) Zie: *Groot kerkelijk toneel des hertogdoms van Brabant.* 's Gravenhage 1727.

E.

Handschrift II 2631 uit de Kon. Bibliotheek te Brussel, vroeger, onder no. 6751, deel uitmakende van de boekerij van sir Th. Phillipps te Cheltenham, die het verwierf uit de nalatenschap van Meerman. Het handschrift is dan ook steeds genoemd: hs. Meerman 1042.

Een groot-octavo handschrift van 20½ bij 13½ cM., tellende 93 met potlood genummerde bladen, waarvan de eerste 18 waarschijnlijk eerst later zijn toegevoegd (de band is modern), althans bij blad 19 begint een foliëering met inkt en romeinsche cijfers van I tot LXXX (een paar malen is bij vergissing gepagineerd), blijkbaar verricht door de hand, die deze bladen (grootendeels) vulde. De inhoud is als volgt: 2—10 r° Latijnsche liederen met muziek, 11 r° eenige recepten, 12 r° een samengesteld figuur van spreuken, 13 de beteekenis van droomen op verschillende dagen der maand, 19—55 r° Nederlandsche liederen zonder muziek, 55 v°—57 r° en 58 r°—87 r° Latijnsche liederen met muziek, 87 v°—90 v° Nederlandsche liederen zonder muziek, 92 v°—93 v° Latijnsch lied met muziek; de rest is blank.

Te beginnen met blad 19 is slechts één hand aan 't werk geweest, die mogelijk ook de spreuken op blad 12 heeft geschreven, overigens zijn op de bladen 2—18 jongere, deels zeer slordige, handen bezig geweest. Het gedeelte dat voor ons van belang is, is met een vrij groote, duidelijke, tamelijk goed gevormde letter geschreven. Van versiering is nogal werk gemaakt: de strofen hebben beurtelings roode en blauwe beginletters, de liederen zeer kwistig geornamenteerde initialen, na iedere strofe wordt de regel (de verzen zijn doorloopend geschreven) met krulfiguren aangevuld. De aanwijzingen boven de liederen zijn in rood.

De liederen zijn voor de grootste helft niet van elders bekend. Er zijn vijf wereldlijke onder, die niet onbelangrijke variaties op van elders bekende liederen en, als ik mij niet vergis, een geheel onbekend geven. De vier liederen op 87 v°—90 v° zijn kerstliederen, de 51 overige, behalve zeer enkele op Maria en heiligen (St. Paulus en St. Franciscus), zijn meerendeels vrij onbeduidende

liederen op de vier wtersten, van inkeer, maar vooral ter eere van Jezus. Vier liederen:

Die wijnter die wil laten of,
Natur, wij moten scheyden,
Als ic aen sie die min van deser aerden,

en

Claer, luchtich, hoech gheboren,

zijn acrosticha op de namen Duifgen suster, N(e)ltgen, Aeltgen en Catherina en geschreven door zekeren Ysbrandus, blijkens de slotstrofe van het laatstgenoemde:

Katherina is gheheten
Dit ouersoete liet,
Ysbrandus, suldi weeten,
Heeft dus haer naem bediet;
God gon hem beyd te samen,
Te comen wt dit ellende
Mit sielen ende lichaem,
Daert vroechden is sonder eynde.

Reeds uit de slordigheid waarmede deze liederen zijn overgenomen (zonder eenige emendaties komen de naamcijfers niet uit) blijkt dat deze Ysbrandus niet de schrijver van het boek is geweest. Trouwens al staan zijn liederen niet bizonder hoog, ze zijn aanmerkelijk beter dan het drietal:

Jhesus mijn alre liefste here,
Och of ic inden hemel waer,

en

In liden groot heb ick verdriet,

waarboven staat „Dese drie navolgende liedekijns heeft gedicht die dijt buck ghescreven heeft". [1]) De toon, waarop in deze drie tot Jezus gesproken wordt, maakt het vrij zeker, dat ze van een vrouw afkomstig zijn. Duifgen, Neeltgen, Aeltgen en Katherina zullen dan bewoonsters van hetzelfde klooster als de schrijfster zijn geweest, die van een provisor of biechtvader Ysbrandus liederen op haar naam verzocht hadden. Boven het lied:

Hier bouen inden hemel.

---

[1]) De aangehaalde woorden zijn geschreven over een opgeplakt papiertje, dat andere verbergt. Tegen het licht was slechts te zien, dat er gedeeltelijk hetzelfde, maar ook meer heeft gestaan, waarschijnlijk een nog vager aanwijzing: er wordt althans gesproken van „een persoon". Wat er nu te lezen is, is van een latere hand.

staat „Dit is een gheestelijc liedekijn Ende heeft hier eerst ghesonghen hillegont aeronts dochter cornelis cornelis soens huisvrou Int jaer ons heren dusent cccc hondert [1]) ende xcvii", doch belangrijker is wat wij lezen boven

Wi willen gode loven,

n.l.: Dit lyedekijn heeft hier eerst ghesonghen mijn heer die pastor van die nvewe kerck meester Ariaen cornelis die brouwers soen Int jaer ons heren dusent vijf hondert ende xxv."

Deze aanteekening stelt ons in staat tot een vrij nauwkeurige plaats- en tijdsbepaling. Immers waar de schrijfster reeds in 1495 dichtte, kan het handschrift moeilijk veel later dan in 1525 voltooid zijn. En wat de plaats betreft, in Dordrecht worden als pastoor der Nieuwe Kerk vermeld:

1514 (Informacie enz.) Adriaen Brouwer.
1520 (Balen Beschr. v. D.) Adriaen Cornelisz.
1544 (Ibidem) Adriaen Brouwer. [2])

Dat hier een en dezelfde persoon wordt bedoeld, kan, in verband met de vollediger benoeming in ons handschrift niet betwijfeld worden.

Het is zelfs mogelijk nog een stap verder te gaan en vast te stellen dat het handschrift afkomstig is óf uit het Dordsch Clarissen- óf uit het Zusters-Tertiarissenklooster. Immers boven het lied:

Ic sach een ander enghel schoen

staat: „Dit is een suuerlijc lyedekijn van onsen heylighen vader franciscus", terwijl op 62 v° in een litanie gelezen wordt:

O sancta virgo maria, pro nobis funde preces domino
O sancte pater francisce, confessor dei, pro nobis etc.
O omnes sancti et sancte dei, pro nobis etc.

Het ontbreken van den naam van St. Clara, de uit de aanteekeningen blijkende connecties met de buitenwereld en het feit, dat ook de beide voorgaande handschriften uit Tertiarissen-

[1]) Sic!
[2]) Nadere bizonderheden zijn aan het Dordsche archief niet bekend, behalve dat Adriaen Cornelisz. de vader was van den bekenden Minderbroeder Cornelis Adriaensz. te Brugge, wat ook reeds door Balen bericht wordt.

kloosters herkomstig waren, maakt dan de keus tusschen Clarissen en Zusters-Tertiarissen betrekkelijk licht.

De taal komt, zooals na het voorgaande te verwachten was, in hoofdzaak overeen met die van de handschriften A en C. De *a*-kleuring door de *r* strekt zich hier nog verder uit: *daer* komt minstens evenveel voor als *der* (lidwoord), evenzoo ontmoet men *andaers*, *vaerlanghen* (naast *verlanghen* en eenmaal *voerlanghen*), *vaervremt* enz. Aan den anderen kant vindt men bijna even vaak *hert* als *hart* en *erre* op een plaats waar A *arre* heeft. De *ue* voor *oe* komt slechts sporadisch voor, daarentegen veel spellingen als *vloyen, groyen, moten.* Natuurlijk zijn ook *vleysch, leyt, stueren, duer* enz. de gewone vormen. *Iu* komt men ook niet zelden tegen. *Af* is bijna altijd *of* geworden. De spelling is slordig, vooral wat enkele en dubbele klinkers betreft: *y* en *ij* worden voortdurend verward, spellingen als *velee* en *henee* [1]) komen herhaaldelijk voor en aan den anderen kant leest men *ghen, tedder, vertert* enz. De *n* aan het eind van een woord wordt vaak weggelaten; merkwaardig is ook de verwisseling van *my* en *mijn*, blijkbaar al vroeg een Hollandsch euvel. Als een bizonder sterk staaltje van hersenlooze verknoeiïng geef ik den regel:

Och hart hout my dijn moet aert kort,

die blijkens A. moet luiden:

Och harte hout mit die mont acoort. [2])

De verzamelaarster schijnt inderdaad tot de zeer eenvoudigen gehoord te hebben, althans boven een lied, dat slechts eenige mystieke termen bevat, maar allerminst gecompliceerd is, lezen wij: „Een suuerlijc lyedekijn maer het is wat vernuft."

Onder de aanwijzingen die, behalve op de laatste bladen, boven de liederen staan, zijn zeer aardige. Vooral geldt dit van de wereldlijke liederen, doch vermeldenswaardig zijn ook, als tegenhanger van de metrische beschouwingen, straks onder T aan te halen, de volgende: „Dit lyedekijn gaet op die wijse Ter

[1]) Kan het soms meer dan toeval wezen dat deze *ee* vooral voorkomt waar een *n* is weggelaten? Eens staat er *eyede* voor einde!

[2]) Uit: O ihesus bant, o vurich brant,
Och wairstu in mijn hart gheplant.

maes al opten ryn daer woent een joncfroukijn fijn. Maer men sel die woerden van den lesten reghel wat langhe in die mont houden ende draeyen. Want men moet den dutsen altijt wat toegheuen van alle lyedekens dat een mer ende dat ander min. Alsmen wel tedeghen sijnghen sel anders en ist niet veel tswaerts den sanghe" [1]), en elders, nog vrijgeviger, nadat vier liederen zijn opgenoemd, waarvan men de wijzen kan gebruiken: „Ende alle ander lyedekens diemen op vier regulen sijnghen mach." [2])

F.

Een spoorloos verdwenen handschrift, dat achtereenvolgens berustte in de bibliotheken van de heeren Jac. Koning (die het eerste blad in fac-simile uitgaf [3]), J. J. van Voorst (door wien Moll het leerde kennen) en A. D. Schinkel, in wiens auctiecatalogus het niet meer voorkomt [4]).

Moll noemt het „een zeer schoon H. S. van den aanvang der 16e eeuw . . . . Het bevat, benevens vele refereinen en andere stukken van later tijd, een bundeltje Nederduitsche en Latijnsche liederen, waarvan vele tot de 15e eeuw en tot vroeger tijden behooren. Bij sommige zijn twee- en meerstemmige melodiën gevoegd." [5])

Moll deelt in zijn *Johannes Brugman* zeven liederen uit dit handschrift mee, waarvan 6 ons ook van elders bekend zijn en 5 uit het hs. Meerman. Deze samenhang en het feit dat de taal der medegedeelde liederen vrijwel overeenkomt met wat wij uit A, C en E als Hollandsch hebben leeren kennen (ik denk o. a. aan vormen als: *bloyen, gheteykent, ontfarmen*), maakt het vrij zeker, dat we ook hier met een Hollandsch handschrift te doen hebben.

Al zou het hs. misschien weinig nieuws hebben opgeleverd, wat Moll mededeelt maakt waarschijnlijk, dat het ons aan zeer goede lezingen van menig lied zou hebben geholpen. Voor Acquoy's vermoeden, dat Moll er wel meer uit zou hebben

---

[1]) Boven: Claer, luchtich, hoech gheboren.
[2]) Boven: Nv wel heen ende dat moet sijn.
[3]) *Ophelderende verklaring van het oud letterschrift*, Pl. II N. 18. *(Werken der Maatschappij tot N. van 't Alg. 1818.)*
[4]) Zie *Acquoy, Het Geestelijk Lied*, blz. 17.
[5]) *Joh. Brugman*, II, blz. 150, noot.

overgenomen, als er voor zijn doel meer in te vinden was geweest [1]), bestaat m. i. geen voldoende grond.

G.

Blad 62-76 van handschrift 218 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde vormen een verzameling van 17 liederen, waaronder 1 wereldlijk, bijeengebracht door zekere Marigen Remen, blijkens de aanteekening: „dit hoert toe marigen remen diet vint die brent hoer tws om gods wyl." Uit deze woorden zou men opmaken, dat de eigenares en schrijfster geen kloosterlinge was. Blijkbaar staat dit liederboekje in geen verband met het voorgaande deel van het handschrift en ik geloof ook niet, dat de tijdsbepaling „15de eeuw", uit den catalogus, op deze laatste bladen mag worden toegepast. Hoewel zeer veel slechter, doet het schrift toch aan dat van E denken, waarmee ook het formaat min of meer overeenkomt. Taal en inhoud (daar de laatste grootendeels in de Noord-Nederlandsche handschriften en boekjes wordt teruggevonden) stellen boven allen twijfel, dat ook dit handschrift uit Holland afkomstig is. Ik wijs slechts op vormen als: *duer, spul, eyt, waert* (ww.), *ghepaerst, haerten, har(t)gen, celgen, liefjen* en vooral de pronomina *ju, jou, mijn* (= mij) en *din* (= dij).

De liederen die niet van elders bekend zijn, zijn meerendeels zeer merkwaardig en onderscheiden zich door hartstochtelijkheid. Bijna alle richten ze zich tot Jezus, verscheidene zijn zeker, de andere waarschijnlijk door vrouwen geschreven. Jammer dat niet slechts de spelling, maar ook de redactie van den tekst zoo uiterst slordig is, dat de indruk van enkele gedeelten van een lied meest door den zwakken samenhang en het uitvallen van regels weer wordt te niet gedaan. Ook is te betreuren dat het laatste lied, een van de beste ongetwijfeld, middenin wordt afgebroken. De ook elders terugkeerende liederen zijn veelal van soortgelijken inhoud.

De lijst der handschriften uit het hier te behandelen tijdvak, sluit hiermede. Minder waarde als bronnen hebben de beide volgende verzamelingen:

[1]) T. a. p. blz. 12.

H.

Achter een exemplaar der *Souter Liedekens* van 1540 in de Leidsche Universiteitsbibliotheek zijn, door verscheidene handen uit de tweede helft der 15de eeuw, 26 liederen geschreven, waaronder 10 wereldlijke. Iets nieuws van belang levert de collectie niet op, de grootste helft der liederen is rederijkerswerk.

I.

Handschrift van den heer Goyaerts te Tilburg, bevattende op 326—34 (verloren) bladzijden, 66 Nederlandsche en eenige Fransche geestelijke liederen. De inhoud is uitvoerig beschreven door *H. Roes, Dietsche Warande, Nieuwe Reeks, X.* De schrijver dateert het uit het laatst der 16de eeuw, enkele liederen, die ook in het *Paradijs* (zie hierachter) voorkomen, zouden mij eerder aan de zeventiende eeuw doen denken. Naast veel jongere liederen en een aantal die ook in het *Deuoot ende Profitelyck Boecxken* worden gevonden, bevat het ook enkele van elders niet bekende, die uit de eerste helft der zestiende eeuw schijnen te dateeren.

Voor verspreide liederen in handschriften verwijs ik naar:
Mone, Uebersicht der Niederländische Volksliteratur.
Acquoy, Het geestelijk lied.
De Vooys, Verspreide Mnl. geestelike gedichten, liederen en rijmspreuken (*Tijdschrift v. Ned. Taal en Letterk.* Dl. XXIII).

2. Gedrukte.

J.

Dat is een suuerlijc boecxken in welcke staen scone leysen ende veel scone gheestelike liedekens. Noch een liedeken van deuocien ghemaect bi broeder Dirck van Munster.

Gheprent Tantwerpen aen die marct. Bi mi Adriaen van berghen anno XVCVIII.

Een boekje van 48 bladen, klein-8°, met groote letter niet zeer fraai gedrukt; gekleurd voor- en achtervignet. De inhoud bestaat uit 30 liederen, die alle ook in het volgend boekje

voorkomen en meerendeels nog van elders bekend zijn. De lezingen zijn vrij goed, soms wat al te sober, d.w.z. vaak hebben de regels één of twee woordjes minder dan elders, zonder daarbij te winnen. Drukfouten komen nogal eens voor.

De waarde van het bundeltje bestaat, naast het leveren van eenige verkieslijke varianten en den merkwaardigen, van alle andere afwijkenden tekst van het lied

Ons is geboren een kindekijn,

voornamelijk daarin, dat het ons van enkele liederen méér de zekerheid geeft, dat ze uit de vijftiende eeuw dateeren, al bevat het geen enkel lied, waarvan wij dat anders zouden betwijfelen.

Onder de 30 liederen zijn twee Latijnsche, de Nederlandsche bestaan vooral uit kerstliederen, liederen ter eere van Jezus en Maria en dialogen, waarnaast één heiligenlied (St. Catherina).

Op blz. 24 staat: „Hier eynden veel suuerlijke leysen van die gheboorte ons heeren", doch de voorafgaande kerstliederen zijn lang niet alle leysen.

Muzieknoten bevat het boekje niet.

De Koninklijke Bibliotheek bezit een exemplaar.

K.

Een deuoot ende profitelyck boecxken, inhoudende veel ghees-telijcke Liedekens ende Leysenen, diemen tot deser tijt toe heeft connen ghevinden in prente oft in ghescrifte: wt diuersche steden ende plaetsen bi een vergadert ende bi malcanderen gheuoecht. Ende elck liedeken heeft sinen bisonderen toon, wise, oft voys, op noten ghestelt, ghelijc die Tafel hier na volgende breeder wtwijst ende verclaert.

Gheprent in die triumphelike coopstadt van Antwerpen, op die Lombaerden veste, tegen die gulden hant over. By mi Symon Cock.

Met K. Priuilegie.

Visitauit hunc libellum diligenter et examinauit, magister Petrus Titelmannus, ab Hasselt: sacrae Theologie Baccalaureus, et inuenit omnino vtilem, pium, et dignissimum, qui omnium manibus teratur, cuius rei argumento, nomen suum propria manu exemplari subscripsit, Louanij. in collegio magistri Henrici de Houterle Octaua Ianuarij. Anno M.D.xxxix.

Et ego frater Mathias Vvensen, omnium fratrum minorum regularis obseruantiae cismontanorum generalis commissarius, premissa diligenti examinatione libri spiritualium canticorum iudico illum bonum, pium et dignissimum vt imprimatur, et ab omnibus Catholicis habeatur et ad Dei laudem cantetur. In praemissorum fidem haec propria manu scripsi Mechliniae, in conuentu fratum minorum xxvi Ianuary, Anno M.C.C.C.C.C.xxxix.

Dit boecxken is gheprent met keyserlijcker Priuilegien in die triumphelijcke coopstadt van Antwerpen, op die Lombaerden veste, tegen die gulden hant ouer. Bi mi Symon Cock. Int iaer ons heeren M.CCCCC.XXXIX. XXVIII Septembris.

Opnieuw uitgegeven en van eene inleiding, registers en aanteekeningen voorzien door D. F. Scheurleer. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff 1889.

Voor een uitvoeriger beschrijving van het boekje, dat op nominaal 141 bladen [1]) langwerpig formaat 259 liederen, waaronder eenige Latijnsche, groepsgewijze van noten voorzien, bevat, verwijs ik naar de uitgave van Scheurleer. De beide bekende exemplaren der oorspronkelijke uitgave bevinden zich in de Stadsbibliotheek te Haarlem en in de bibliotheek van den heer A. Willems te Brussel. [2])

Deze verzameling is ongetwijfeld de belangrijkste, die wij bezitten en de keurige wijze, waarop Scheurleer ze opnieuw in 't licht heeft gegeven, is niet genoeg te waardeeren. Uit een historisch oogpunt zijn natuurlijk de handschriften A en C, die zooveel ouder zijn en grootendeels liederen bevatten, die in een bepaalden tijd in een bepaalde streek in omloop waren, belangrijker — van B, dat ook een zeer heterogene verzameling bevat en slechts een dertig jaar jonger is, zou ik hetzelfde nauwelijks durven zeggen — maar een tweede zoo rijke, naar volledigheid strevende, verzameling, bezitten wij niet.

Duidelijker nog dan op het titelblad wordt in het voorwoord gezegd: „Welcke redenen, met veel andere (die te lanck sijn te verhalen) mi beroert hebben, om met grote neersticheyt te doen soecken, bi gheestelicke ende weerlike personen, in diueersche cloosteren, steden, ende landen, alle gheestelike liedekens ende

[1]) De nummering is zeer slordig.
[2]) Althans in 1889.

leysenen dienen tot deser tijt toe heeft connen gheuinden ende ooc doen dichten so vele alst op dese tijt mogelijck is gheweest . . . ."

Inderdaad, met groote vlijt is aan de verzameling gewerkt, zeer veel van den inhoud van de meeste handschriften vinden wij hier terug, en de gedrukte boekjes bevatten niet veel, wat niet in deze verzameling reeds voorkomt of jonger van dagteekening is. [1]) De liederen die omstreeks 1540 in de Nederlanden werden gezongen, zijn stellig voor de groote meerderheid hier te vinden. En in goede lezingen, voor het meerendeel, al worden een paar maal brokstukken van liederen zonderling aaneengehecht. Het is moeilijk uit te maken of enkele herstellingen van verloren rijmen en regels door den verzamelaar zijn verricht, van modernisatie kan echter geen sprake zijn, al hebben de meeste liederen voor zoover wij kunnen nagaan, op hun vaak langen weg van meest mondelinge overlevering, niet volkomen hun oorspronkelijke gedaante behouden. Doch hoe zeer wijken niet reeds lezingen van de oudste twee handschriften onderling af!

De liederen, die de uitgever heeft doen dichten, kunnen wel geen andere zijn dan de laatste nummers: CCXLIV—CCLIX, immers bij liederen, die rechtstreeks van de dichters verkregen zijn, heeft men, meer dan bij andere, het recht hun naam te verwachten. En bij deze laatste staan de namen der rederijkers die ze vervaardigen, al zijn het geen namen die ons bekend klinken. Van den ernst van hun taak zijn de dichters niet altijd diep doordrongen geweest, blijkens sommige der rijmpjes waarin ze zich bekend maken, als:

Bi hem die scrijft Borse sonder ghelt
Was dese leysen ghestelt.

of:

Als loris hellen desen leysen stelde,
Ter eeren Maria, was qualijck bi ghelde.

In strijd met mijn vermoeden kan het schijnen, dat boven deze liederen staat: „Hier nae volgen veel leysenen ende sommighe gheestelicke liedekens, daer men die noten niet af en heeft connen gheuinden", maar ze gaan alle op een of andere

---

[1]) Het meest nog het *Hofken* en het *S. B. van T. H. v. W.*, zie beneden.

wereldlijke wijze, die blijkbaar in de bronnen waaruit de verzamelaar de noten haalde, niet voorkwam. Bovendien is hetgeen in het opschrift staat niet waar. Boven CCLI lezen wij: „Dese leysen gaat op die wise van Den lustelijcken mey Christus playsant. Soect vore onder die liedekens." Ze zijn dus niet bijeen gezet, omdat men de wijzen niet in noten kon afbeelden, maar men heeft boven de geheele groep gemakshalve de aangehaalde regels geplaatst.

L.

Een nieu devoot Boecxken. T'Antwerpen, By Guillame van Parijs, 1576.

Dit boekje wordt vermeld door Kalff in zijne *Geschiedenis der Ned. Lett. in de 16de Eeuw*, Deel I, blz. 323, noot. Prof. Kalff kon mij echter geen zekerheid verschaffen aangaande de verblijfplaats er van, en ook een met groote welwillendheid door Prof. De Vreese ingesteld onderzoek leidde tot geen ander resultaat dan de wetenschap, dat het reeds vroeger vergeefs is gezocht. Mocht mij onder het afdrukken nog iets ter oore kome, dan zal daarvan bij het register mededeeling worden gedaan. De waarschijnlijkheid, dat het boekje veel nieuws zou opleveren, lijkt mij niet groot.

M.

„Het Hofken der geestelycker Liedekens, waer in men vinden sal veel schoone Leysenen en Godtvruchtighe liedekens, seer bequaem om eenen yeghelijcken met recreatie tot deuotien te verwecken.

Nu van nieus door sommige deuote persoonen ghecorrigeert ende vermeerdert. Ende met een schoon Tafel int eynde des boecx verciert.

Tot Louen. By Rutgeert Velpius Ghesworen Librier In Ingelborch. Met Priuilegie. Anno 1577."

Aan het eind: „Has cantiones a Thoma Gozaeo, piae memoriae Belgico censore approbatas esse anno 1570. Nunc autem aliquot earum recognitas esse et librum quarundam accessione vtiliter auctum esse attestor. Io Molanus Censor. 1576 Die 21 Julii."

Het klein-octavo boekje bevat op CCXIX bladzijden 110 liederen, waaronder 5 Latijnsche en een berijmde voorrede. De liederen, die we hier voor het eerst of slechts hier aantreffen

zijn meerendeels betrekkelijk jong: uit den tijd dat de rederijkers overheerschten. Toch danken we aan het *Hofken* de kennis van eenige niet onbelangrijke liederen, die minstens tot de eerste jaren der zestiende eeuw teruggaan. Enkele malen geeft de tekst nuttige varianten, maar over 't algemeen begint de tijdruimte, die de liederen van hun oorsprong scheidt, zich al te doen gevoelen. Opzettelijk gewijzigd is er niet, doch wel zijn bedorven plaatsen min of meer willekeurig hersteld en blijkt soms de gedachtengang niet begrepen te zijn. De kerstliederen, die meest alle oud zijn, hebben het minst geleden, gelijk ook het voorbericht zegt:

Wij ouerdenckende veel van dees virtuyten,
Hebben eertijts dit boecxken tuwer baet geprent:
Want daer veel liekens waren, die niet en sluyten,
Ghelaten sijnder som, als in die muyten,
Som verandert: Veel bij gheset excellent.
Ghemeyn leysen hebben wij ongeruert ghelaten
Want dees meestendeel yegelijck inden mont sijn.

Het is aardig, hieruit te zien, dat de oude kerstliederen [1]) in 1576 geenszins kunstmatig in 't leven werden gehouden. Door de toeneming van het aantal bekende handschriften heeft het *Hofken* sedert Acquoy's tijd aan relatieve beteekenis verloren, althans voor wie zijn onderzoek niet verder uitstrekt dan tot den tijd der hervorming. Het exemplaar, dat achtereenvolgens aan Moll en Acquoy heeft behoord, berust thans in de Koninklijke Bibliotheek; hieraan ontbreekt één blad. Een ander exemplaar is in het bezit van den heer D. F. Scheurleer.

N.

Dit is een schoon suyverlijck Boecxken, in den welcken ghy vinden sult veel schoone Leysenen ende Gheestelijcke Liedekens, allen menschen tot devotien verweckende. Op een nieu ghecorrigeert ende verbetert.

Noch zijn hier achter van nieus by ghevoecht vele schoone gheboert-Liedekens, Leysenen, Hymnen ende Gheestelijcke Liedekens.

t'Amstelredam By Cornelis Claesz. op t'water, int Schrijfboeck, by de oude Brugge.

---

[1]) Immers in de tweede helft der zestiende eeuw waren kerstliederen en leysen synoniemen geworden.

Dit boekje, gelijk ook al de volgende van klein-octavo formaat, bestaat, gelijk reeds de titel aanduidt, uit twee verzamelingen. De eerste loopt van blad 2 tot 45 v°. en eindigt met de volgende approbatie: „Gevisiteerd door M. Heyndrick van den Donghen canonick, uyt bevel van den Bisschop van Antwerpen den XVII November int jaer MDLXX.” Dit gedeelte is blijkbaar een herdruk van een bij een Antwerpsch uitgever verschenen boekje, dat op andere wijze onder den straks te noemen titel is herdrukt. De bladen 46—62 r°. zijn in twee kolommen bedrukt met liederen waaronder slechts enkele oudere voorkomen. Een datum van uitgave ontbreekt, zoodat wij geen andere aanwijzing hebben dan de jaren, die de werkzaamheid des uitgevers begrenzen: 1582 en 1609.

De waarde van dit boekje voor ons onderwerp is niet zeer groot. Het bevat geen enkel lied van voor 1550, dat we niet reeds van elders kennen en geeft geen varianten van overwegend belang. Van de lezingen geldt ongeveer hetzelfde als van die uit het *Hofken*; hier zijn ze door elkaar iets minder goed.

Exemplaren zijn in het bezit van de Koninklijke Bibliotheek en van den heer D. F. Scheurleer.

O.

Veelderhande Schrifturelijcke Leysenen ende Gheestelijcke Liedekens alle Menschen tot devotie verweckende.

T' Hantwerpen, By Martinus Verhulst, op den hoeck vande ou Coremerckt, inde Croon.

Aan het einde: „Dese Liedekens ende Leyssenen sijn gevisiteert door H. Hendrick van Dungen Canonick wt bevel van mijn Heere den Bisschop van Antwerpen den 17 Novemb., Anno 1587.” [1])

De inhoud van dit boekje is grootendeels gelijk aan dien van het eerste gedeelte van het voorgaande. De bladzijden 8—47 komen op één lied na geheel overeen met de bladen 4 v°.—24 r°. van N en 72—113 volkomen met 24 v°.—45 v°. aldaar. De Latijnsche liederen met noten op blad 2—4 r°. van N komen hier niet voor. De op bladzijden 1—7, 48—71 en

[1]) Gelijk men ziet dezelfde datum als de approbatie van N, maar een ander jaartal. Waarschijnlijk heeft men bij herdruk verzuimd ook den eerste te wijzigen.

114—119 voorkomende liederen zijn op zeer enkele uitzonderingen na heel jong; verscheidene er van behooren reeds tot de Jezuïeten-periode, waarmee we hier voor het eerst in aanraking komen. De lezingen der overeenkomstige liederen zijn niet altijd letterlijk gelijk aan die van N, soms beter, soms slechter.

Het eenig bekende exemplaar berust in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, een afschrift in de bibliotheek van den heer D. F. Scheurleer.

P.

Een suyverlick Boecxken, begrypende alle de Gheestelicke Liedekens, ghemaeckt eertijdts by de salighe Tonis Harmansz. van Warvershoef: tot profijt van alle bedroefde herten.

Hier zijn noch by ghevoeght eenige Liedekens by den selfden Tonis Harmansz. ghemaeckt: midtsgaders noch sommighe andere, door een vermaert ende gheleert Man hier by gheset ende in 't licht gebracht.

Waer in een yegelic vermaent wort van sonden af te keeren ende leetwesen daer van te hebben.

Ghedruckt tot Amstelredam, ten huyse van Harman Jansz. Muller, in de Warmoes-straet, in den vergulden Passer.

Van dit belangrijke bundeltje bestaan drie exemplaren, voorzoover mij bekend is, die even zoovele uitgaven vertegenwoordigen. Twee daarvan bevinden zich op de Koninklijke Bibliotheek en één in de verzameling van den heer Scheurleer. Een der exemplaren van de K. B., uit de verzameling Bogaers, vermeldt geen drukker, in dat van den heer Scheurleer is van het oorspronkelijk titelblad slechts het vignet bewaard, en de naam van den drukker dus misschien van het derde exemplaar bijgeschreven. Alle drie de boekjes tellen 80 bladzijden, de inhoud is hoofdzakelijk dezelfde. Het exemplaar uit den bundel Bogaers bevat één lied, dat de beide andere niet kennen [1]), doch een korteren tekst van „Des Soudaens dochterkijn". Ik heb naar dit boekje verwezen in het register, behalve voor het voorgevoegde lied

„Nv laet ons allegaer danckbaer zijn",

dat slechts in het andere exemplaar der K. B. voorkomt.

---

[1]) Ick heb vercooren dat beste goet.

Uiterst belangrijk is dit boekje, omdat het een groot aantal liederen bevat, die in geen der gedrukte bundels, of alleen in het *D. e. P. B.* voorkomen en daarentegen wel in de Noordnederlandsche handschriften. De gewone kerstliederen bevat het niet. De oude liederen zijn overgeleverd in lezingen, die vaak doen zien, dat ze langdurige mondelinge overlevering achter zich hebben, maar toch over het geheel lang niet slecht zijn. Terwijl de andere te Amsterdam gedrukte bundels waarschijnlijk slechts nadrukken of uittreksels van Antwerpsche uitgaven zijn (gelijk voor N is aan te toonen), hebben we hier te doen met een typisch Hollandsche verzameling. Behalve misschien het genoemde, toegevoegde lied, zijn ongetwijfeld alle liederen uit dit boekje Hollandsch. Immers die, voor welke deze oorsprong niet blijkt uit vergelijking met de handschriften A, B, C, E en G, zullen grootendeels van Tonis Harmansz. zijn en voor 't overige, tusschen louter Hollandsche liederen voorkomend, moeilijk van elders afkomstig kunnen wezen.

Tonis Harmansz. van Warvershoef blijkt op het laatst der zestiende eeuw, althans in Amsterdam, schoon reeds overleden, een bekende persoonlijkheid te zijn geweest. Zijn vermaardheid moet dus grooter geweest zijn, naarmate hij langer te voren geleefd heeft: was hij de dichter van eenige der vijftiendeeeuwsche liederen en een eeuw later nog bekend, dan zou hij iemand van ongemeene beteekenis geweest moeten zijn. Dat we van zoo iemand niets zouden weten, dat geen der handschriften hem, gelijk Brugman en Zuster Bertke, als dichter zou vermelden, is ondenkbaar. Bovendien maken de bewoordingen van den titel het waarschijnlijk, dat de liederen van Tonis Harmansz. vooraan staan. We zullen dus in hem den dichter moeten zien van de eerste zeven, jonge, ten deele tegen de hervorming gerichte liederen. Het is opmerkelijk, dat één daarvan:

Ick ben verdrooght, wie sal my laven,

een uitbreiding en omwerking van een ander lied is. Ook de meeste andere *jongere* liederen, althans die, welke slechts hier voorkomen, kunnen zeer goed van Tonis Harmansz. zijn.

Voor de dagteekening van het boekje, zie beneden.

Q.

Dit is een suyverlijck Boecxken, in den welcken staen veel schoone Leysen, in 't Latijn ende in 't Duytsch, ende is nu van nieus vermeerdert ende verbetert met veel schoone nieuwe Gheestelijcke Jaer-Liedekens, ende Gheestelijcke Liedekens. Aan het slot: *Ghedruckt tot Amstelredam, ten huyse van Harman Jansz. Muller, in de Warmoes-straat, in den vergulden Passer.*

Dit klein-8° boekje bevat op 56 bladen, behalve eenige Latijnsche, een vijftigtal Nederlandsche liederen, meerendeels terug te vinden in M, N en O. De laatste bladen bevatten voortbrengsels van de kamer „In Liefde Bloeyende". Iets nieuws voor het het door mij behandelde tijdvak levert dit boekje niet. Het moet gedrukt zijn tusschen 1600 en 1615: immers H. J. Muller werkte van 1570—1615 en het bevat het in 1600 gedichte jubeljaar-lied van Spieghel. Althans het boven beschreven exemplaar ter Koninklijke Bibliotheek. Een andere druk, in het bezit der Koninklijke Academie van Wetenschappen kan van vóór 1600 dateeren.

R.

Leysen-boeck der Catholijcken. Daerinne vergadert zijn wt verscheyden Boecken, veelderhande Leysenen, Himni ende geestelijcke Liedekens, tot vermakinge des Geests, om te ghebruycken op de principale Feestdagen ofte hoochtijden des Jaers.

Hier zijn noch by ghevoecht seer excellente Refereynen int geestelijck, tusschen die Leysenen en Liedekens ingevoeght, alles nae de die materie is vereysschende.

Dit alles gedaen van een Liefhebber van den ouden gront, tot gherief voor den Catholijcken ende Godtvruchtighen Sangers oft Lesers.

Tot Looven. By Francoys Fabri, Anno 1605.

Gelijk de titel reeds aanduidt, afwisselend liederen en refereinen. De inhoud komt voor een deel overeen met die van M, N, O en Q; het overige is zeer jong, doch niet Jezuïetisch. Omvang 160 blz. Exemplaar ter Koninklijke Bibliotheek.

S.

Een Geestelijk Leysen-boecxken, Verciert met Nieuwe Leysene ende Geestelyke Liedekens, om somtijds 't herte uyt de aertsche

sorgvuldicheyt innewaerts te keeren, ende alle menschen tot devotie verweckende.

Op een Nieu vermeerdert met Nieuwe Leysenen ende Geestelijke Liedekens, nu eerst daer by gevoeght, ende elk op zijnen tijdt 't gansche jaar vervolgende. Den Twaelfsten Druk.

Tot Antwerpen En zijn te bekomen tot Dordrecht, by Hendrik Walpot, Boekdrukker en Boekverkooper over 't Stadhuys,

Gevolgd door:

Gheestelijcke Liedekens, dienende voor de Jonkheydt van den Catechismus, van Sinxten tot Alder-heylighen. Met noch andere Nieuwe Gheestelycke schoone Liedekens.

Tot Antwerpen etc:, als boven.

Het eerste gedeelte bevat op 32 bladen liederen van zeer uiteenloopenden ouderdom, voor ongeveer de helft vijftiendeeeuwsche, doch ook uit de Jezuïeten-periode. Het tweede deel bevat slechts één oud lied, doch dat door geen ander gedrukt boekje wordt medegedeeld, nl.:

Wete wel wat de Kinderkens songen.

De oude liederen uit de eerste helft worden meest alle in M, N, O, Q en R of althans sommige van deze boekjes aangetroffen; het is echter zeer merkwaardig zóóveel oude liederen te vinden in een boekje, dat tusschen 1728 en 1759 (den tijd dat Walpot werkte) moet zijn gedrukt.

Het eenig bekende exemplaar bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek.

S*bis*.

Slechts één lied voor ons van belang komt voor in de collectie vliegende blaadjes (immers ieder vel draagt een eigen titel), samen uitgeven als:

Sommige schone geestelijcke Liedekens, lofsanghen, Psalmen, Hymnen ende Sequentiën, bijeen vergadert tot stichtinge van ons ende onse even Naesten, bijsonder voor die Jonckheydt, om daerdoor alle andere ydele Liedekens te laten, ende haer in desen te oeffenen,

Tot Alckmaar, Voor Jan Jansz. Boeckverkooper, woonende op 't Droncken-oort, in 't vergulden A. B. C.

Onder het derde vel: *Tot Hoorn, Ghedruckt by Willem Andriessz. Boeckvercooper, woonende op het Noordt, in 't Schrijf-boeck. Anno 1615.*

Het bedoelde lied is een driekoningenlied, verder alleen voorkomend in het hs. van Marigen Remen en hier aanvangend:

Daer ick te nacht lach ende sliep.

Indien daaraan nog behoefte was, zou dit als een bewijs te meer voor den Hollandschen oorsprong van dat hs. kunnen gelden.

Een exemplaar van het geheel berust in de bibliotheek van den heer Scheurleer; het eerste vel, zonder naam van een uitgever, komt voor in het bundeltje van Bogaers in de Koninklijke Bibliotheek.

Hierna geef ik de titels van boekjes, die hoofdzakelijk veel jonger werk bevatten, vooral uit de Jezuïeten-periode, maar daartusschen enkele oudere, vrijwel uitsluitend kerstliederen, soms in zeer gewijzigden vorm. Ze hebben voor ons alleen belang als getuigenissen van de levenskracht van enkele liederen.

T.

Het Prieel der Gheestelicker Melodiie, Inhoudende veel schoone Leysenen, ende Gheestelycke Liedekens van diveersche devote materien, ende op de principale Hoochtijden der Jaers dienende, etc.

Van nieuvvs ouer-sien, vermeerdert ende verbetert in veel plaetsen.

T' Antvverpen, By Hieromymus Verdussen, inde Cammerstraet, inden rooden Leeuvv, Anno 1620.

Merkwaardig is voor ons de volgende plaats uit de „Voorsprake", die doet zien, hoe hier en elders de oudere liederen stelselmatig zijn omgedicht: „Noteert ten 3 dat hoe wel datter sommige Liedekens hier in staen, diveersch [1]) gecomponeert zijn van verstandighe ende geleerde persoonen, het sijn nochtans meestendeel al oude [2]) Liedekens die noch somtijts hebben ghedruckt gheweest, maer gelijc sy seer incorrect waren, soo hebben wy die met groote moeyte, arbeyt ende neersticheyt moeten corrigeren. Ten 1 want veel liedekens seer kinderachtich waren, ende schenen van een simpel vrouken gedicteert te wesen. Andere gheenen sin en hadden, soo datmen die lesende bycans niet geraeyen en conde wat dat sy

---

[1]) Sic! Lees: die versch.

[2]) Oud = reeds eer gedrukt.

wilden seggen: Andere liedekens waren somtijts ondiscretelijc ja ooc ongestichtelijc hier en daer sprekende, daer de Gheusen ende de quade Catholijcken waren mede spottende ende gabberend, ende haer tanden mede koterende: Ten 2 omdat de oude liedekens op seer veel plaetsen qualijc waren rijmende, als wesende meestendeels gemaect van wilde componisten, die haer niet en verstonden van t gene de vlaemsche poesie competeert. Dese quade rijmen hebben wy moeten uytnemen, ende daer andere goede ende bequame rijmen in hare plaetse stellen. Ten 3 wasser eene groote foute in alle de vlaemsche liedekens die tot nu toe hebben gedruckt geweest, dat de Veerssen hier ende daer, een, twee, oft dry syllaben te luttel oft te veel waren hebbende: Ooc daer-en-bouen, al-omme warender corte syllaben voor lange, lange voor corte geset, het welc in 't singen een groote onbequamicheyt by brenght: ten mach niet liegen. Ende in dese faute vallen alle de Rhetoriciens ende dichters, hoe goede meesters sy ooc zijn (behoudens haerlieder eere) als sy den sanck oft musijcke niet en verstaen. Soo hebben wy dan onse Rhetorijcke ghebrocht op den Fransoyschen ende Italiaenschen voet, te weten op een sulcke, datter niet een syllabe min oft meer en sy dan den sanck is vereysschende."

M. i. drukt de verzamelaar zich niet juist uit. De inhoud toch doet vermoeden dat de liederen, waartegen de bezwaren sub 1 en 2 golden, niet zijn omgewerkt, maar weggelaten. Hoe het zij, het gewichtigst is de motiveering sub 3, waaruit we zoo duidelijk mogelijk kunnen leeren, dat de teksten uit dit en de volgende boekjes, die op 't zelfde standpunt staan, waardeloos zijn en waarom. De groote zaak is hier de vervanging van de Middelnederlandsche metriek door de „Fransoysche ende Italiaensche." Als literatuur-historisch document is dit voorbericht (Tot de Godt-vruchtighe ionckheyt van Brugghe) niet zonder beteekenis.

Exemplaren zijn in het bezit van de Maatschappij der Ned. Lettk. en van den heer Scheurleer.

U.

Het Paradys der Gheestelycke en Kerckelycke Lofsangen, op de Principaelste Feest-daghen des gheheelen Jaers.

6

Gheplant door Salomonem Theodotvm, Licentiaet in der H. Godheyt.
Den tvveeden Druck, Verbetert en vermeert.
T'shertogenbosch, By Ian Iansz. Scheffer 1627.

Met muziek; 12°.

De heer Scheurleer bezit behalve deze uitgave nog den 4den (1638), 5den (1646), 5den (blijkbaar 6den, 1668), 7den (1679) en 8sten (z.j.) druk, benevens een van al deze verschillend exemplaar zonder titelblad. Zeldzaam is het boekje niet.

V.

't Kleyn paradijsken van 't Boomken des leuens.

(Titelblad ontbreekt.)

Geapprobeerd door Max v. Eynatten S. T. L. et Scholaster, Antwerpen 30 Nov. 1619.

Blijkens het titelblad van 't tweede deel [1]) uitgegeven door Hendrik Aertssens te Antwerpen, anno 1619.

Met muziek.

Slechts bewaard in een zwaar geschonden exemplaar in de bibliotheek der Vereeniging voor Noord-Nederlands muziekgeschiedenis. Het bevat meer ouds en minder bedorven dan de beide voorgaande en de volgende boekjes.

W.

Den Gheestelijcken Nachtegael, inhoudende Gheestelijcke Lofsangen op alle de Feest-dagen van den gheheelen iare. Midtsgaders de lof-sangen vande notabelste H.H. Maechden, met meer andere Gheestelijcke Liedekens, gestelt op twee Partijen Superius ende Bassus, om bequamelijcken gesongen ende gespeelt te werden.
t'Antwerpen By Ian Cnobbert. Anno 1634.

Exemplaar in het bezit van den heer Scheurleer.

X.

Geestelycke Harmonie van veel-der leye en uyt-gelesen, soo Oude als Nieuwe, Catholijcke Kerkelijcke Lofsanghen, Leysenen ende Liedekens, op de principaelste Feesten ende Getyden des Jaers, die men in 't Vorstendom Cleven by den Catechismus singht.

Uitgaven: Emmerick, Samuel Arntsen, 1637 (Scheurleer).
Emmerick, z.j. (approbatie 1682) („).

---

[1]) Het boekje is in minstens 6 deeltjes onderverdeeld. Aertsens gaf ook de 4de—6de druk van het Paradijs uit.

Uitgaven: Kevelaer 1734, 12°. (Scheurleer).
Antwerpen, Henricus van Soest 1762 (Mij. der N. L.).

Dit boekje bevat zeer weinig ouds. Althans de Antwerpsche druk geeft de zonderlingste vermenging van Duitsche en Nederlandsche vormen te zien en krioelt van drukfouten.

Y.

Een Nieuw zuyverlijk Boeksken, in den welken gy vinden zult veele schoone Leysenen, ende geestelijke Liedekens, alle menschen tot devotie verwekkende.

Nog zijn hier bygevoegt, veel oude ende nieuwe geestelijke Liedekens, zoo men van ouder gewoonte in de heilige Kerke pleeg te gebruyken.

Op nieuws gecorrigeert, ende met verscheidene Nieuwe Liedekens vermeerdert.

Utrecht, By Henrik Jan Bosch, Boekverkoper in 't Musiekboek 1758.

Een exemplaar bevindt zich in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Z.

Oude en Nieuwe Lofzangen, Die gemeenelyk Gezongen worden op de Geboorte ons Heere Jesu Christi. Van Kersnagt tot Maria Ligtemisse toe.

By een vergadert uyt alle de beste Lofzangen van dese en de voorgaande tijd. Door J. S. Eerste Deel.

Te Amsterdam, By de Erfgen. van de Wed. C. Stichter, op 't Rokkin, by de Gapersteeg, in de Oude Berg Calvarie.

Gevolgd door *(Tweede Deel):*

Passie, Paasch en Pinxtergezangen, Nevens de Vijftien Mysterien van het Roosenkransje, Mitsgaders stigtelyke Wereltsche Liederen.

By een vergadert uyt Oude en Nieuwe Liedeboeken. Door J. S. enz.

Blijkens de aankondiging achterin van een boek tegen Jan. 1794, is althans het derde deel, dat niets ouds bevat, in 1793 verschenen.

Een exemplaar bevindt zich in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

DERDE HOOFDSTUK.

Indeeling.

Een eenigszins bevredigende indeeling der geestelijke liederen is nog door geen der schrijvers over dit onderwerp aan de hand gedaan. Hoffmann (in hoofdzaak door Jonckbloet nagevolgd) onderscheidde: I. Kerstliederen, II. Marialiederen, III. Heiligenliederen, IV. Liederen der minnende ziele. [1]) Wat hij onder de laatste afdeeling samenvat is echter zóó ongelijksoortig, dat hij, tevreden met zulk een rubriek, evengoed elke verdeeling had kunnen achterwege laten. Bij hem toch vallen daaronder liederen op den hemel, den dood, Jezus' passie, Jezus als hemelschen bruidegom, op Jezus' opstanding, op het sacrament enz., verder liederen van boete, berusting, inkeer, vermaningen enz. De titel zegt dan ook absoluut niets: waarom is een kerstlied minder een „lied van de minnende ziele" dan een op de passie, waarom een lied ter eere van Maria minder dan een aan Jezus?

Moll verdeelde als volgt: I. Liederen aan 's Heilands leven, daden en lotgevallen gewijd, II. Liederen over Maria, hare deugden en verdiensten, III. Liederen over Jezus en den mensch in hunne wederzijdsche betrekking, IV. Betrachtingen over verschillende, voor den christen belangrijke, onderwerpen, dood, eeuwigheid, lijdzaamheid des gemoeds bij 's levens leed, enz.

Voegt men bij deze vier soorten een vijfde: Heiligenliederen, dan heeft men een indeeling, zeker te verkiezen boven die van Hoffmann. Vooral het nader tot elkaar brengen van al wat op Jezus' leven betrekking heeft, is een stap voorwaarts. Maar de omlijning van de derde en vierde groep is mij nog wat vaag.

Het vinden van een goede indeeling is zuiver een quaestie van practisch belang. Het is niet te doen om de voldoening, elk kind een naam te geven, maar het is onmogelijk tot een overzicht over een groot aantal liederen te geraken, zonder ze in groepen te splitsen. Een fraaie indeeling is dan ook minder

---

[1]) *Horae Belgicae* X, s. 3.
Joh. Brugman, II, blz. 147.

wat gevraagd wordt, dan een bruikbare. Een splitsing volgens een vast systeem in gelijkaardige soorten lijkt mij ten eenenmale onuitvoerbaar en een, zoo duidelijk, dat men bij geen enkel lied behoeft te vragen, waartoe het behoort, ik durf gerust zeggen: *is* onuitvoerbaar. Ik zal dan ook tevreden zijn, als ik geslaagd ben in een verdeeling, waarbij de titels der soorten niet te tegenstrijdig klinken en waarbij de meeste liederen zonder te veel wringen of rekken in een rubriek kunnen worden ondergebracht — laat me eigenlijk maar zeggen: een indeeling, waardoor ik het overzicht voor mijn lezers gemakkelijk maak. Ik begin met de liederen op personen: Jezus, Maria, de heiligen. Elk van de drie natuurlijke groepen waarin deze liederen vervallen, kan men verdeelen in een meer epische, levensbeschrijving gevende, en een meer lyrische, panegyrische afdeeling. Wij krijgen dus: 1*a*. Liederen op Jezus leven en daden, 1*b*. Lof en liefdeliederen op Jezus, enz. Een groot bezwaar tegen deze op zichzelf logische indeeling is echter, dat zij geen rekening houdt met de historische: als er één liedersoort altijd als een afzonderlijke is onderscheiden, dan zeker de kerstliederen. En die zouden hier opgaan in een onderdeel van een hoofdstuk! Niemand zal mij tegenspreken, dat er geen andere mogelijkheid is, dan de kerstliederen geheel los te maken van de andere aan Jezus en in een afzonderlijk hoofdstuk te behandelen, dat dan het best voorop wordt geplaatst, zoodat althans de aansluiting niet wordt verbroken. Van de leysen[1]) kan ik niet, gelijk Acquoy wil, een afzonderlijke rubriek maken: een onderscheiding gegrond op vorm en wijze van zingen mag ik niet tusschen andere, volgens den inhoud, door laten loopen. Wij krijgen dus:

I. Kerstliederen.
II*a*. Verdere liederen over Jezus' leven.
II*b*. Lofliederen enz. aan Jezus.
En zonder bezwaar:
III*a*. Liederen over Maria's leven.
III*b*. Lofliederen enz. aan Maria.

Ten aanzien van de heiligen kunnen wij echter niet zoo door gaan. Gingen we daar op dezelfde wijze splitsen, dan zouden

[1]) Over de beteekenis van dit woord, zie het volgende hoofdstuk.

verschillende liederen aan één heilige van elkaar gescheiden worden. Dus eenvoudig:

IV. Heiligenliederen.

Vervolgens neem ik te zamen de liederen, die een of meer van de vier „wtersten", de gebeurlijkheden aan 't einde des levens, behandelen — een groep welker recht van bestaan wel niemand zal betwisten, maar die niettemin vrij flauw begrensd is. Immers eenerzijds vloeien de beschrijvingen des hemels ineen met de verheerlijkingen van Jezus, anderzijds is vaak slechts met eenige willekeur uit te maken, of dood en oordeel werkelijk hoofdmotief of slechts een bijkomstige bedreiging mogen heeten. In weerwil van deze bezwaren echter:

V. Liederen op de vier wtersten.

In hoofdzaak blijven nu nog over de zuiver beschouwende, meest lyrische liederen, die over hoop en vrees, lief en leed van bekeerde en onbekeerde, over strijd en vrede handelen. Ik onderscheid ze in meer subjectieve en meer objectieve en noem de eerste soort:

VI. Liederen van inkeer en zelfstrijd.

Ook deze soort heeft eenigszins flauwe grenzen: bijna steeds wordt Jezus, soms ook Maria, ingeroepen en aangesproken, vaak is het dan de vraag of nu de zelfbeschouwing of de liefde tot den Heiland het meest op den voorgrond staat. En dikwijls ook: spreekt de dichter nu meer over zichzelf, of meer tot anderen? De liederen, waarbij de laatste vraag rees, heb ik doorgaans bij dit hoofdstuk ingelijfd, teneinde tot een zoo volledig mogelijk overzicht over de verschillende gevoelens te komen, zoodat slechts een klein aantal overschiet voor:

VII. Vermanende liederen.

Eenige weinige liederen zijn niet in een van deze rubrieken onder te brengen, zoodat als laatste groep nog volgen moet, de overmijdelijke:

VIII. Liederen van verschillenden inhoud.

Mijn indeeling kan niet verhoeden, dat soms zeer verwante liederen gescheiden worden, doch ik geloof althans groepen onderscheiden te hebben, waarvan elke een redelijk wel begrensd gebied omvat, dat een eenheid genoemd mag worden, en waarvan de namen duidelijk spreken.

VIERDE HOOFDSTUK.

Kerstliederen.

Onder de geestelijke liederen nemen de kerstliederen in menig opzicht een geheel afzonderlijke plaats in. Tot deze groep hooren over 't algemeen de oudste liederen, tevens de meest verbreide en die 't langst, soms tot de negentiende eeuw, zijn blijven voortleven; hiertoe een zoo overwegend aantal van de eigenaardige liederen, die met den naam leysen worden aangeduid, dat reeds in de zestiende eeuw kerstlied en leys synoniemen worden [1]); hiertoe de meeste van die in den regel zeer oude liederen, waarin Dietsch en Latijn op grillige wijze zijn dooreengewerkt [2]). Voor zoover de bedoelde liederen geen kerstliederen zijn, behandelen ze nagenoeg zonder uitzondering stoffen, die in een belangrijk opzicht met het kerstfeest overeenkomen, ze behandelen dan bijna zeker of de boodschap aan Maria of de passie of verrijzenis van Christus, met andere woorden: een onderwerp dat in verband staat met een van de voorname kerkelijke feestdagen.

Dat kerstliederen vroeg, veel en lang gezongen zijn, meer en langer dan liederen van zuiver lyrischen aard kan niet verwonderen. Het groot godsdienstig enthousiasme, dat zich in zooveel liederen, die het innigst leven van den dichter betreffen, uitspreekt, is uitteraard een voorbijgaande strooming geweest. Wel blijft het lang mode over de slechtheid en onbetrouwbaarheid der wereld, over den zwaren strijd met haar verlokkingen te zingen, maar men doet dat niet, door de oude, innige en hartstochtelijke liederen, vaak ware noodkreten, te herhalen — men vervangt ze door slappe navolgingen, die maar al te duidelijk verraden dat geene ware geestdrift den dichter bezielde, maar hetzij ijdelheid, hetzij de begeerte de „onnutte (Liedekens) . . . te weiren . . . om de welcke, als sy gesongen worden, de boose

---

[1]) Zie *Acquoy, Kerstliederen en Leisen, Archief voor Ned. Kerkgeschiedenis*, **zesde deel 1897, pag. 217—273.**

[2]) **Zie** ***Hoffman von Fallersleben, In dulci iubilo,*** **en vgl. het veertiende hoofdstuk.**

vyanden dansen, ende d'Engelen des vredes waer 't moghelijc souden bitterlijc schreyen," [1]) hem dreef. Ook de oude kerstliederen zijn door jongere gevolgd, door soms niet onverdienstelijke, want een geloovig katholiek kon de gebeurtenissen in Bethlehem met heel zijn hart meeleven, zonder dat iets van het groote enthousiasme van een vroegere periode in hem was blijven leven. Echter gevolgd, niet vervangen. Een aantal van de oudste keert, niet zonder wijzigingen, die vaak veel van het aantrekkelijke wegnemen, in bundel op bundel terug, tot diep in de achttiende eeuw. Want wat voor de dichters geldt, geldt ook in zekeren zin voor lezers en zangers: de heftigheid der middeleeuwsche lyriek sprak niet langer tot hen, de teerheid der beschrijvingen bleef roeren, en vooral: de feesten bleven en daarmede de behoefte aan toepasselijke liederen. En waar de traditie der kerstfeestviering onafgebroken was, ligt het voor de hand, dat ook de oude liedjes zich eeuwenlang handhaafden. En hetzelfde geldt, wanneer wij den hoogeren ouderdom van de kerstliederen willen verklaren: lang voor de godsdienstzin lyrische uiting zocht, werkte de kerstviering op de verbeelding, werd de behoefte aan liederen ter opluistering gevoeld.

Dat werkelijk liederen in de landstaal in de kerken zijn gezongen, met name tusschen Kerstmis en Driekoningen, en niet alleen door geestelijken of een vast koor, maar door ieder, die zich daartoe geroepen voelde, is door Acquoy, in zijn reeds eer vermelde studie, deels met zekerheid aangetoond, deels hoogst waarschijnlijk gemaakt. Aan zijn voortreffelijk betoog valt hier niets toe te voegen, ook is afdoende zijn verklaring van den term leys [2]), als den naam van een zoodanig lied, waarbij de doorloopende tekst door één persoon, althans slechts door enkelen, werd gezongen, terwijl daarop het koor inviel, hetzij met de herhaling van enkele regels, hetzij, vaker, met eenige onveranderlijke, die na elke strofe terugkeeren en vaak ook den aanhef vormen. Het kan echter zijn nut hebben, reeds bij voorbaat te wijzen op de veelvuldigheid van „repetities", die duidelijk spreken van het ook door Acquoy vermelde gebruik van „kindje wiegen" en de vele regels die, kinderen toesprekend,

---

[1]) Uit de voorrede van het *Prieel.*

[2]) **Het woord leys is een afkorting van het oorspronkelijk algemeene referein „Kyrie eleyson."**

bevestigen, welk groot aandeel kinderen in de feestviering hadden. [1])

Uitteraard zijn — er is reeds op gezinspeeld — de kerstliederen meer beschrijvend dan lyrisch. Een groote mate van verheffing, een echt dichterlijke verrukking, stoute gedachtencombinaties en als gevolg daarvan een rijkdom van taal en een levendig bewogen rhythme, mogen we dan ook nog minder dan bij andere soorten van volkspoëzie verwachten. Wat aan de kerstliederen hun zeer wezenlijke bekoring verleent, is de eenvoud van uitdrukking, de innigheid waarmee de dichter met zijn verhaal meeleeft, de plastische kracht der uitbeelding.

De schildering van de omstandigheden der geboorte biedt weinig overeenkomst met die der Vlaamsche primitieven, veeleer met het naïef, detailleerend realisme van Pieter Breughel. Geen decoratief tafereel: Jezus en Maria in eenvoudige, maar frissche, kleurige kleederen, Maria wel in 't blauw, in of voor een stal, die eigenlijk de schilderachtige ruïne van een Romaansche of Gothische kapel is, waarom op een gebloemd grasveld de aanbidders, 't zij herders of koningen, neerknielen onder een diepblauwe lucht met enkele lichte wolkencontouren, op den achtergrond forteressen en kerken van een groote stad. Neen, de felle realiteit van een Vlaamsch dorp in den winter: lage, met riet gedekte huizen onder een dikke sneeuwlaag tusschen bladerlooze boomen, een stal, niet meer dan een vervallen schuurtje, druk beweeg van menschen over het besneeuwde dorpsplein, over en aan de toegevroren wateren. Als het een aanbidding der koningen is — wat een opschudding heeft hun hoog bezoek gebracht. Overal geloop en gedraaf van nieuwsgierigen en bezigen, vuren worden ontstoken en bijten gehakt. De zwarte koning heeft zich in een dikke pels gestoken en de kameelen zijn door zware dekkleeden beschut, maar wat staan de licht gekleede hellebardiers te kleumen!

Een zelfde realisme, rijk aan individueele trekjes in de liederen.

Menig kerstlied grijpt terug tot gebeurtenissen den kerstnacht heel wat voorafgaande: tot de boodschap van den engel. Er

---

[1]) Na hetgeen ik over hs. C heb gezegd, zal het geen betoog behoeven, dat ik de strenge scheiding door Acquoy (*Het geestelijk lied*, blz. 38) gemaakt tusschen het gebruik van leysen en lofzangen eener- en geestelijke liederen anderzijds, niet onderschrijf.

zijn er zelfs, die niet verder komen en eindigen waar ze zouden kunnen beginnen. Zoo is de leys, in nagenoeg alle bundels voorkomend, waarvan de repititie luidt:

Laet ons met herten reyne
Louen dat kindeken cleyne,
Het brengt ons wten weyne,

blijkens deze en blijkens de eerste strofe:

Ons is een kint gheboren,
Een sone ghepresenteert;
Hy wil die helle gaen storen,
Als mensche ghefigureert;
Hi wil ons alle ghemeyne
Verlossen wter pine
Mit sinen bloede alleyne. [1])

ontwijfelbaar een kerstlied, doch eerst in de elfde strofe naderen wij de geboorte, vóór dien tijd is slechts van Maria sprake geweest:

11. Die enghel schiet van hare,
Die maghet bleef bevrucht,
Al sonder pijne of vare
Of sonder herten sucht
Baerde si, die suuer reyne,
Den hemelschen drochtyne, [2])
Des vaders soon ghemeyne.

De twaalfde (slot)strofe doet dan weer beslist aan een Maria-lied denken:

Gheloeft so moet si wesen
Nu ende in alder tijt,
Bi haer sijn wi ghenesen,
Si bracht ons groot iolijt.
O waerde maghet reyne,
Des sondaers medicijn,
Bidt voer ons allen ghemeyne! [3])

Ongetwijfeld is de bedoeling van den dichter geweest een

---

[1]) In het door Lecoutere uitgegeven handschrift is deze strofe de 10de, wat oppervlakkig logischer lijkt, doch door geen enkelen anderen tekst gesteund wordt. Het schijnt dat deze eerste strofe als een soort inleiding is bedoeld. De beide eerste regels, vertaling van Jesaia IX, 5, sluiten zich trouwens ten nauwste aan bij den aanhef van tal van kerstliederen.

[2]) Dit woord (= vorst) schijnt reeds zeer vroeg niet meer begrepen te zijn: behalve de twee oudste teksten (de Parijsche en Berlijnsche hss.), hebben alle *doctryne*.

[3]) Tekst van het *D. e. p. B.* (N°. CCXXVI). De afwijkingen tusschen de verschillende teksten zijn bij dit lied uiterst gering. Medicijn = geneeskundige.

kerstleys te maken, doch een vurige Maria-vereering heeft hem telkens van zijn stof afgetrokken. Een geheel analoog geval levert het lied:

Met desen nieuwen iare
So willen wij vrolijck sijn,

dat, ofschoon weinig jonger (immers stellig nog uit de 15de eeuw dateerende), blijkbaar den invloed van het eerst geciteerde heeft ondergaan: verschillende regels en uitdrukkingen komen geheel overeen. Slechts is bij dit laatste lied de samenhang met Kerstmis nog zwakker, omdat het geen leys is en dus de herinnering na iedere strofe ontbreekt. Maar het „nieuwe iaer" [1]) en geheel de eerste en laatste strofe zijn onmiskenbaar. Ook dit lied, evenmin als het vorige van groote letterkundige waarde, behoort tot de meest verbreide; slechts komt het in niet één der 15de-eeuwsche handschriften voor. Het is een opmerkelijk verschijnsel, dat juist die kerstliederen, waarin het geboorteverhaal zelf een zeer ondergeschikte plaats bekleedt, doch die grootendeels de annunciatie of het bezoek der koningen behandelen, blijkbaar de meest populaire zijn geworden. De aandoenlijke schildering van den kerstnacht maakte, schijnt het, al vroeg minder indruk dan het romantisch verhaal van de „coninghen wt orienten", en tot Maria voelde men zich ten slotte meer aangetrokken, dan tot haar kindje. [2])

Bijna omgekeerd is het verloop van de zeer oude en zeer algemeen verbreide leys:

O suuer maecht van Israhel,
Wilt seer verbliden v,
Om der schoonder boetscap wil,
Die ick v brenghe nu.

Tot zoover, naar het schijnt, een Marialied. En ook het grootendeels Latijnsch referein begint met haar te huldigen:

Benedicta tu in mulieribus,

om dan echter op eens te vervolgen:

Valasus, valasus,

---

[1]) „Het nieuwe jaar ving, volgens Utrechtsche Synodaal-bepalingen, met Jezus' geboortefeest aan." *(Moll, Kal. v. Pr. 1863,* blz. 114.)

[2]) Geheel anders is de verhouding tusschen de vereering die de hemelsche Maria en die den hemelschen Jezus geschonken wordt. (Zie de beide volgende hoofdstukken.) Wijst ook dit er niet op, dat de meeste kerstliederen tot een andere periode behooren dan de overige liederen?

wat ons duidelijk maakt, dat we toch eigenlijk met een wiegeliedje voor het kindeke Jezus te doen hebben. Wel zijn de volgende regels weer aan Maria gewijd:

Aue plena gratia,
Tecum dominus;
Benedicta tu in mulieribus,

maar de aanwijzing in het valasus gegeven, vinden wij bevestigd door het veranderd referein van de tiende tot zestiende strofe, een referein dat eigenlijk alleen bij de tiende goed past:

Doen sanc met bliden ghescalle
Joseph alleluya;
Ende die enghelen alle:
In excelsis gloria
Et in terra pax hominibus,
Valasus, valasus,
Swighet soete Jesus,
Ghi sijt ons dominus;
Et in terra pax hominibus.

Maar vooral de laatste strofe is geheel het besluit van een kerstlied:

Nu laet ons louen desen heere,
Die is ghenoemt lesus.
Stillen wi hem, hi weent so seere
Ende singhen hem aldus:
Te deum laudamus,
Valasus, valasus,
Swighet soete Jesus,
Ghi sijt ons dominus;
Te deum laudamus.

Zooals wij 't voor ons hebben bestaat het lied, de slotstrofe ter zijde gelaten, uit twee vrij zelfstandige deelen, elk met eigen refrein, waarin beurtelings Maria en Jezus hoofdpersoon zijn, waarvan de tweede helft, afgezien nog van de slechts in één strofe passende regel:

Et in terra pax hominibus,

beslist de minste is. Het is daarom niet onmogelijk, al zou ik niet gaarne een sterker uitdrukking gebruiken, dat de lezing van het Berlijnsche perkament-hs., dat slechts de strofen 1—9 en 17 bevat de meest oorspronkelijke en niet een onvolledige is.

Om op het besproken feit, de plaats die de annunciatie in kerstliederen inneemt, terug te komen — ik kan niet beter doen dan hiervoor te verwijzen naar wat De Vooys zegt over de tweeëenheid van Maria en Jezus, zooals hij de verhouding zeer gelukkig benoemt. [1])

Voor wij de verschillende episoden uit de geschiedenis van Jezus' geboorte en eerste jeugd, zooals de liederen die schilderen, afzonderlijk nagaan, wil ik hier eerst een lied afdrukken dat, het moge dan niet tot de schoonste behooren, toch aantrekkelijk is door groote soberheid en dat, zonder eenig punt breed uit te werken, een vrij volledig beeld geeft van wat we in een kerstlied te wachten hebben. Meer dan eenig ander lied kan het, m. i. als normaal type beschouwd worden. Slechts is het geen leys.

1. Ons naket eenen soeten tijt,
Wi moghen al wel sijn verblijt
Met herten ende met sinnen.
Ons is gheboren, des seker sijt,
Soe soeten iongheling he.

2. Ons is gheboren so cleynen kint,
Van eender maghet een ionghelinck,
Een sone is ons ghegeuen.
Dat is ons allen een salich dinc,
In hem is deeuwich leuen.

3. So schier als hi gheboren was,
Wert hi gheleyt, also ic las,
In eender couder cribben,
Want daer gheen ander wieghe en was,
Daer hi in mocht ligghen.

4. Op luttel hoey wert hi gheleyt,
Iosephs coussen sijn eerste cleyt,
Daer wert hi in ghewonden.
Noyt en was meerder oetmoedicheyt
In deser werelt vonden.

5. Die beesten vielen op haar knyen,
Waer was dat wonder meer ghesien?
Si bekenden haren heere!
Dat en sachmen noeyt geschien,
Het is ons een grote leere.

[1]) *Middelnederlandsche Legenden en Exempelen*, blz. 136.

6. Het wert den herderen geopenbaert
Al van den enghel metter vaert,
Die hen die bootscap brochte;
Si liepen al te Bethleem waert,
Daer si dat kindeken sochten.

7. Si vonden alle die waerheyt,
Als hem die enghel hadde gheseyt,
Vanden kinde ende vander moeder.
Het is ons een grote waerdicheyt,
Dat hi is onse broeder.

8. Die herderen liepen altehant,
Si maecten meere al om int lant,
Dat Ihesus was gheboren.
Waer ons dat kindeken niet ghesant,
Wi waren al verloren.

9. Daer na al opten achsten dach,
Als ons sinte Lucas doet ghewach,
So wert dat kint besneden;
Syn suuer bloet men storten sach
In sine ionghe leden.

10. Ihesus wert dat kindeken ionc
Gheheten op die selue stont,
Des wi ons allen verbliden,
En draghen in onser sielen gront
Hem eewelic tot allen tijden.

11. Drie coningen quamen also verre
Wt haren lande, bi eender sterre,
Tot Bethleem in die stede;
Si offerden wieroock, gout ende myrre
Tot sijnder waerdichede.

12. Doen Herodes dat vernam,
Wert hi toornich ende gram
In alle sinen sinnen;
Hi dacht hoe hi dat ionghe lam
Al totter doot mocht bringhen.

13. Herodes gheboot den ridderen sijn
Te doden al die kinderkijn,
Die inden lande waren.
Sijn herte dat was in groote pijn,
Hi en woude niemant sparen.

14. Ioseph doen met haesten groot
Metten kinde ende sijnder moeder vloot
Als hem die enghel seide:
Vliet in Egipten om den noot,
Al doer die langhe heyde.

15. Nu bidden wi tkindeken cleyn
Ende Marien, die suuer maghet reyn,
Dat si ons willen beschermen,
Ende bi hem ons brenghen al ghemeyn,
Ende onser altijt ontfermen. [1]

Niet waar, dit lied is wel uiterst sober! Niet slechts in dien, goeden, zin, dat het meest geen woord meer gebruikt dan noodig is, dat de uitdrukkingen natuurlijk zijn, doch ook in dat opzicht, dat de dichter weinig eigen opvatting heeft gegeven, de stof niet verwerkt, maar vrij droog gereproduceerd. En als wij de bekoring, die het archaïstische nu eenmaal heeft, voor een oogenblik van ons zetten, blijft een aangenaam aandoend, maar vrij onbeteekend geheel over.

Van stal en kribbe krijgen wij in den regel een beschrijving, die zich met het gegeven voorbeeld vrijwel dekt. Alleen is de schildering vaak uitvoeriger, levendiger, meer getuigende van de stemming des dichters. In de eerste plaats wordt meestal veel meer nadruk gelegd op de armoede en ontbering, die in zijn eerste dagen Jezus' deel waren. In het aangehaalde lied moet men ze uit enkele duidende woorden begrijpen, maar anderen zeggen het zoo positief mogelijk:

Noyt kindeken en was so arm gheboren. [2]

Doch niet de armoede op zich zelve is het, die deernis en eerbied wekt, maar zulke armoede in zulk een nacht. Want, evenals bij Breughel, het is midden in den noordschen winter. En geen vredige winternacht — een helderen sterrenhemel boven

---

[1]) Volgens den tekst van het *S. B. van 1508*. (Blz. 33). Er staat: 1^1 een, 4^2 cleet, 6^2 al metter vaert, 9^1 na op, 11^4 gout, myrre; de meeste emendaties volgens het *D. e. P. B.* De laatste twee regels van iedere strofe vormen steeds min of meer een geheel, blijkbaar werden ze oorspronkelijk gebisseerd. Dan zou het lied dus toch een leys zijn?

Meere maken (8^1) = bekend maken.

[2]) Uit het lied: O Maria schoon roose root
Ghi hebt onse eerste vaders verblijt. *D. e. P. B.*, CXVII.

een ongerept sneeuwkleed, zooals de conventioneele kerstnacht van later eeuwen. Neen,

Daer wayden menige winden stout,
Rijm, haghel, onghetemperde lochte;
Dat kindeken lach daer naect en bloot,
Van couden also onsochte.
Nu peyst hoe Mariam dat verdroot,
Dat si hem niet legghen en mochte
In doecxkens sijn fijn ledekens bloot,
Des had si grote ongenoechte.

Och wat armoeden moeste daer sijn,
Doen die soete Jesus daer neder lach!
Want van coude leedt hi grote pijn,
Gelijcmen daer openbaer aensach.
O Maria, maghet fijn,
Dat was v een swaer ghelach!
Want daer en was gheen sonnen schijn,
Oft vier, of eenich ander solaes.

Nu hoort hoe couden weder dat was,
Doen dat kindeken lach inder crebben:
Want daer hout noch brandt en was
Wat sorge moeste Maria doen hebben!
Want daer siluere noch gout en was,
Om den cost dair af te betalen.
Doe Maria te Bethleem was,
Waer mocht sijt doen al halen? [1])

Niet vaak genoeg kan de dichter op de koude en de ontbering terugkomen. Maar een ander wil het nog sterker:

Dat was die alrecoldeste nacht,
die god der wereld ie gegaf,
die god der wereld ie gesciep. [2])

Men lache niet om deze krampachtige poging, de voorstelling maar vooral erg genoeg te maken! De man die deze regels schreef was, ook blijkens de rest van het lied, dat stellig tot de alleroudste behoort en tamelijk bedorven tot ons is gekomen, geen dichter bij Gods genade. Maar wat moet hij

---

[1]) Vierde, vijfde en achtste strofe van: Een vrolijck salich nyeuwe liet. *D. e. P. B.*, LIII. Solaes = (hier) leniging, cost = kosten.
[2]) Uit: Van vrouden ons die kinder singen. Hs. B., 65.

vaak en innig de gebeurtenissen van Bethlehem hebben meegeleefd, hoe moet hij bijna physiek die winterkou hebben gevoeld, ze voor zijn geest al feller hebben zien worden, tot de voorstelling zulke afmetingen aannam, dat hij ze in de aangehaalde woorden kon neerleggen! De voorstelling is ook niet zoo ver gezocht. Had niet de Godszoon meer geleden dan eenig mensch? Zou dat ook niet van den aanvang af zoo geweest zijn, zou de grootte van zijn offer zich niet dadelijk geopenbaard hebben door het doorstaan van een in den meest strikten zin ongekende koude? En ook overigens: welke nacht liet zich vergelijken in beteekenis met den kerstnacht? Het was in elk opzicht een nacht als de wereld nog niet gekend had. Die nacht was koud. Waarom dan niet ook in dat opzicht wonderbaarlijk, afwijkend van alle andere nachten?

Doch de „oetmoedicheit" van Christus geboorte kan ook op andere wijze gereleveerd worden dan door schrille beschrijvingen: door nadruk te leggen op de groote tegenstelling tusschen zijn ouden en zijn nieuwen staat:

Die al die werrelt heeft gemaect
End dat claer sonne schyne,
Lach in die cribbe bloet, al naect,
Hem vrosen die ledekyns syne. [1])

En in een uit het Hoogduitsch vertaalde leys:

Des eeuwigen Vaders eenig kint,
Nu men in der kribben vint;
In onse arme vleesch ende bloet,
Verkleedet hem dat eeuwige goet.
Kyrieleys. [2])

Elders:

In armoeden wil hy sijn geboren,
Die alle rijcheit soude behooren. [3])

En zeer mooi, met een minder directe aanduiding van de hoogheid van het kindje:

Noch bedde, noch pueluwe, stoel noch banc,
En waren in desen armen stal,
Mer der heyliger ingelen sanc
Was gehoort al over al. [4])

---

[1]) Uit: Ons is een kyndekyn geboren, Tot onser grote gewinne. Weener hs., n°. 12.
[2]) Uit: Geloovet zijtstu Jesu Christ, Dat du mensch geboren bist. *S. S. B.*, 46 v°.
[3]) Uit: Die godheit vant der gracien vont. Parijser hs., XLI.
[4]) Uit: Jhesus Kerst, Mariën kint. Parijser hs., XLIII.

Maar vooral vinden wij deze tegenstelling uitgewerkt in de Latijnsche hymne „Dies est laetitiae," waarvan de vertaling alom wordt aangetroffen en die op tal van liederen van invloed is geweest.

Vaak, zooals we zagen, is het of op de geboorte van Jezus reeds een schaduw valt van zijn passie, de nadruk wordt gelegd op de opoffering, waarvan reeds zijn menschwording getuigt. Nimmer wordt deze laatste uit het oog verloren, maar dat belet niet, zich een liefelijker voorstelling te maken, waarin de moederweelde een groote rol speelt en de goddelijke liefde meer als een zegenrijke dan als een geweldige macht wordt gezien.

Levendig en naïef is het volgende lied (of leys? de verzamelaar van het *Deuoot ende Profitelyck Boecxken* rangschikt het er niet onder), niet van de alleroudste en in weerwil van zijn groote schoonheid [1]) niet in de latere bundels opgenomen:

1. Die soete Iesus lach int hoy,
Ootmoedelijc, voer twee stomme beesten;
Al en was tlogijs niet alte moy,
Nochtans hielt hi daer in sijn feeste
Met haer, die alder ootmoedichste van gheeste,
Sijn moeder, dat suyuer maechdekijn.
Dies singhen wij nu, die minste en oock die meeste:
Gebenedijt moeten si beyde sijn.

2. Als Iesus lach int open huys,
Ende beefde met sijn leden cout,
Maria aensach dat groot abuys;
Si dancte hem seer menichfout,
Dat hi die vaders, ionc ende out,
Verlossen soude wter hellen pijn.
Des singhen wij nu met herten stout:
Ghebenedijt moeten si beyde sijn.

3. Maria nam in corter stont
Haer lief kint op haren schoot;
Si leyde hem aen haer borstkens ront,
Die si hem minnelijc boot.
Si custe hem aen sijn mondeken root
Ende seyde: willecoem sone mijn!
Des singen wi nu, cleyn ende groot:
Ghebenedijt moeten si beyde sijn.

[1]) Waarmee ik niet wil te kennen geven, dat de verzamelaars aan aesthetische overwegingen een eenigszins belangrijke plaats hebben ingeruimd.

4. Een cribbeken stont daer ghemaect,
Te Bethleem tot dyer tijt,
Daer leyde si hem in al naect,
Iesus, Gods sone ghebenedijt.
Ende verlosser van alle der werelt wijt,
Met sinen bloede, met sijnder pijn.
Dies singhen wij nu met groten iolijt:
Ghebenedijt moeten si beyde sijn.

5. Ioseph maect ons een papken soet,
Haestelijck, in corter tijt,
Laet mi doch voeden dit onnosel bloet:
Het is Gods sone ghebenedijt,
Hi sal verlossen, dies seker sijt,
Adams geslachte wt haer gepijn.
Dus singen wij nu ende talder tijt:
Ghebenedijt moeten si beyde sijn.

6. Ioseph sprack met haesten groot,
Al tot die maget goedertieren:
Ey lacy, hier en is melck noch broot,
Wat soude ick doen ten viere?
Doen verscricte die maghet al so schiere,
Vol tranen quam haer vriendelijck aenschijn.
Dus singhen wi nu in goeder manieren:
Ghebenedijt moeten si beyde sijn.

7. Si die dit liedeken heeft ghedicht,
Was seer bedruct van sinnen.
Eylaes, sy en was niet wel verlicht
In goddeliker minnen,
Mer si droech doleur int herte binnen
Ende daer toe menich swaer ghepijn.
Maer si sanghet om troost te ghewinnen;
Ghebenedijt moeten si beyde sijn. [1])

En niet minder de nog eenvoudiger leys, een wiegelied weer:

1. Ons genaket die aventstar,
die ons verlichtet also claer,
wel was hoer doe,
susa ninna susa noe,
Iesus minne sprac Marien toe.

2. Dat huus dat hadde so menich gat,
daer Cristus in geboren was,
wel was hoer doe,
susa ninna enz.

[1]) Uit het *D. e. P. B.*, LII. Abuys (2[e]) = wonder.

3. Si setten dat kint op hoeren schoot,
si cussedet voor sijn mondekijn root:
het was soo suet. susa enz.

4. Si setten dat kint op hoere cnien,
si sprac: groot eer moet u geschien!
wel was hoer doe. susa enz.

5. Si sette dat kint op hoeren aerm,
mit groter vrouden sach sijt aen;
het was so suet. susa enz.

6. Die moder makeden den kinde een bat
hoe lieflic dattet daer inne sat!
wel was hoer doe. susa enz.

7. Dat kindekijn pleterden mitter hant,
dattet water uten becken spranc.
wel was hoer doe. susa enz.

8. Die os ende ooc dat eselkijn
die aenbeden dat suete kindekijn.
wel was hoer doe. susa enz. [1])

Naast het zuiver traditioneele en het zich onmiddellijk opdringende, als dat de moeder haar kind kust en aan de borst legt, vinden we hier reeds een uitbreiding van de voorstelling, door de fantasie des dichters ingegeven. Later zullen we daarvan nog sprekender voorbeelden ontmoeten.

Van een zeer bijzondere lieflijkheid is ook het volgende:

Si lechden in een cribbekijn
mit hoeren sneewitten handen
si cusseden voor sijn mondelijn
des had haer seer verlangen.

Dat kindekijn speelde der moeder toe
met sinen cleinen armkens,
het lachede hoer also suetelike toe
mit bliden blenkenden oochkens. [2])

Het lijkt een eenigszins sterke overgang, hierna opeens van de twee stomme getuigen, den os en den ezel te gaan spreken. Maar dat is het toch niet. Er is niets logs of bruuts aan de

---

[1]) Het Berl. pap. hs., n°. 66 heeft: 1^1 auentsteerne, 1^3 enz. wal, 2^2 gebaren, 5^1 oren.

[2]) Derde en vierde strofe uit: Ons is gebaren een kijndekijn, noch . . .
Het Berl. pap. hs., n°. 56 heeft: 3^3 sneewitsen, 4^4 ogekijns (veranderingen naar Hoffmann).

beide dieren, zij leven alles mee en worden met groote voorliefde geteekend. De herders zijn eigenlijk nog niet genoegzaam armen van geest, de stomme dieren zijn nog wel zoo „versmaad" en die zelfs, liever: en die juist „bekennen haren heere." [1])

Zelden worden ze overgeslagen, maar ook zelden zoo aardig geschetst als in het lied, waarvan ik zoo even reeds een paar strofen gaf:

Die osse ende ooc dat eselkijn
en conden niet gespreken,
doe Jesus in der cribben lach,
doe lieten si hoer eten.

Die osse ende ooc dat eselkijn,
die dreven daer grote feeste,
doe Jesus in der cribben lach,
tusschen tween stommen beesten.

Die osse ende ooc dat eselkijn,
die dreven daer groten wonder,
doe Jesus in der cribben lach,
in cranken doeken gewonden.

En, als om te voorkomen dat we ons de rol, die zij spelen te gering zullen voorstellen, wordt nadrukkelijk verzekerd:

Die os ende die esel die hebbent geweten
mer dat dat kint is Jesus geheten. [2])

In den nadruk, die algemeen op de armoede wordt gelegd, leeft reeds een stille verheerlijking daarvan. Wanneer men met bepaald behagen de armoede teekent van hen, die men boven alles vereert, kan het niet anders of die armoede stijgt tot iets eerwaardigs, iets van groote verdienste. Duidelijker haar lof te zingen was, voor de goede verstaanders voor wie deze liederen geschreven zijn, in dit verband niet noodig. Ieder was van haar verdienstelijkheid doordrongen. Toch geschiedt het een enkele maal. Minder gelukkig in het wat rhetorische:

O stal, o cribbe, o doeken Cristi,
begheerten der hoocheit bestraffe ghi,
die weelden des vleisches ende alle ghemac.

---

[1]) In overeenstemming met Jesaia I, 3, waaraan ze hun bestaan danken.

[2]) Uit: Een kint geboren in Bethlehem, verblidet alle Jerusalem. (Leys uit het Latijn.) Berl. pap. hs., 62.

O claer exempel der heilicheden
hoe groot armoede hebdi geleden!
een forme des levens bewijsdi ons. [1])

En, ook zonder bijzondere schoonheid, maar meer in den toon, die we bij deze soort kerstliederen verwachten:

In Bethlehem is hi geboren,
die coninc boven allen heren;
groot armoede heeft hi seer uutvercoren
ende ons ghelaten ter leren.

Nu merket die stede sijnre weerdicheit:
een cribbe wast daer hi in ruste.
och bedden noch plumen waren daer bereit:
dus schuwet met hem wellusten. [2])

Menigvuldiger zullen we dergelijke uitingen natuurlijk in de zuivere lyriek aantreffen.

De vreugde der engelen en de aanbidding der herders plegen slechts met enkele woorden en in nauwen onderlingen samenhang herdacht te worden.

De vreugde der engelen vinden wij op zichzelf eigenlijk slechts vermeld in regels als:

Doen sanc met bliden ghescalle
Ioseph alleluya
Ende die enghelen alle:
In excelsis gloria
Et in terra pax hominibus. [3])

Verder wordt alleen gesproken van den engel die de herders waarschuwt. De wijze waarop deze boodschap wordt weergegeven, is bijna stereotiep. Bijna overal rijmt „die opten velde laghen” met „claerheyt dat si saghen”. Eén voorbeeld voor alle:

Die herden in den velde lagen,
grote claerheit dat si daer sagen,
si waren al in varen.
een heilech enghel quam tot hem
ende seyde: gaet tot Bethlehem,
daer is godes soon gebaren! [4])

---

[1]) Uit: Laet ons nu laven den gades soon! hi is ghecomen wt sinen troon. Berl. pap. hs., 72.

[2]) Uit: Ghesellеken nu laet ons vrolic sijn, ende laet ons roosken lesen! Berl. pap. hs., 79. Er staat: 1 (= 5)[1] betlahem, gebaeren, 1[3] uutvercaren, 2 (= 6)[4] wallusten.

[3]) Uit het reeds geciteerde: O suuer maecht van Israhel.

[4]) Uit: God gruet u edel maegdekijn, gebenedijt so moeti sijn. Berl, pap. hs., 67. Er staat, regel 6, gades.

In één lied slechts spelen de herders een rol van beteekenis. Het is een leys van betrekkelijk jongen datum, maar met den echt middeleeuwschen eenvoud. Enkele strofen behooren door hun frissche oorspronkelijkheid tot het beste wat de kerstliederen opleveren.

Een liedeken vanden Herderkens.

Segt ons, segt ons, ghij herderkens
Wat hebdij al ghesien?
Te Bethleem opt velt verwachtende,
Wat saechder al gheschien,
Daer ghij v schaepkens waert wachtende?

1. Die claerheyt als den dach die quam op eenen nacht,
Ons omvinc een hemelsche claerheyt;
Godts Ingel heeft ons goy tijdinghe bracht,
Seggende: en vreest niet, en maeckt geen swaricheit.
Loff conditor alme syderum
Et eterna lux credentium!
Segt ons, segt ons, enz.

2. Een vrolijcke blijschap bringhen wij,
Dat ons in Bethleem geboren is
Een salichmaker des volcxs, en dat singhen wy,
Van eender maghet, die wtuercoren is.
Loff enz.

3. Nae Bethleem gaende, soo die Ingel ons geboot,
Soo vonden wy een huysken daer veel aen gebrack,
Daer noch deure noch vinster te dege aen en sloot,
De muer was geruynt, van riet was het dack.
Loff enz.

4. Int huysken zijnde, doen worden wij verblijt,
Mariam siende en Joseph daer by,
En dat soete kindekijn ghebenedyt,
Dwelc Godt ende mensche was, dat geloouen wy.
Loff enz.

5. Noyt moeder en had haer kindekijn so lief,
Dat dat sweert der rouwe haer herte doorsneet,
Als dat minlijck Jesusken door ongerief
Int cribbeken liggende, van coude dattet weent.
Loff enz.

6. Het cribbeken was hert, het kindeken was teer,
Het weer was cout, het vier was ongestoockt,
Men sach daer een paer volcx en anders niemant meer,
Den heirt was cout, daer en was niet veel ghecoockt.
Loff enz.

7. Mayken hiet dioncwijf en Mayken hiet die moeder,
Die voester hiet oock Mayken, soo wie datter na vraecht,
Dat kindekijn was haer vader, haer soon en oock haer broeder,
Twas Godt ende mensch, en sij was moeder ende maecht.
Loff enz.

8. Loff, prijs en eer soo willen wij v bien,
Loff Jesus, Maria, moeder ende maecht,
Met geuouwen handen en met geboochde knien
Sijt ons doch ionstich als den herderkens onuersaecht. [1])

De laatste regel klinkt wat modern en is bepaald leelijk, maar vooral in strofen 6 en 7 wordt met zeer geringe middelen zeer veel bereikt en de half schertsende, familiare wijze waarop Maria in haar drievoudige rol wordt geschetst, geeft, met de bizonder aangename rhythmiek, een niet zoo dikwijls bereikte intimiteit.

De hoogst eenvoudige rol, die de herders bij Jezus' geboorte spelen, laat geen ruimte voor veel fantasie en de gebeurtenissen zijn met enkele woorden verteld. Ze bieden weinig wonderbaarlijks of romantisch. Des te meer het bezoek der koningen met zijn onafzienbaren nasleep: verwittiging van Herodes, vlucht naar Egypte, kindermoord — van ouds een vruchtbare bodem voor de legende.

„Drie coninghen wt orienten" of „orienten lande" (waarop dan bijna onvermijdelijk „offerande" rijmt), zoo worden Jasper, Melchior en Balthasar bij ons ingevoerd. Zoo stereotiep is de uitdrukking geworden, dat, waar eens bij uitzondering van „drie coninghen wtvercoren" gesproken wordt, de lezing van het *Deuoot ende profitelyck Boecxken* er automatisch „wt orienten" van maakt. Maar overigens vinden wij de grootst mogelijke verscheidenheid.

Zooals reeds bij het bespreken van de annunciatie gezegd

---

[1]) Op enkele plaatsen wijzigde ik den tekst uit het *Hofken* (blz. 26). Er staat: Rep.[4] aldaer; 2^1 brenghen; 2^4 es; 4^1 sy; 5^3 des; 6^2 ongestockt; 6^4 ghecockt; 7^1 di. Geruynt (3^4) = bouwvallig.

is, er zijn kerstliederen, en van de meest verbreide, die alleen of zoogoed als alleen aan de aanbidding der wijzen gewijd zijn. Toch kerstliederen, blijkens het referein, blijkens den aanhef. En dat kerst- en driekoningenliederen één zijn, niets natuurlijker, wanneer we bij Acquoy lezen: „Die viering van (het Kerstfeest) duurde niet, gelijk die der overige groote feesten, een octaaf, maar tot en met Epiphanieën, d. i. tot 6 Januari. Die gansche tijd van dertien dagen was ééne feestviering." [1])

Het meest eenvoudig en bescheiden verhaal geeft wel:

1. Het quamen drie coninghen ghereden,
Wel verre wt orienten lant,
Tot Bethleem der steden,
Haers ghelijc men noyt en vant.

2. Te Ierusalem, so wij horen,
Aldaer so wouden si sijn.
Si vraechden: waar is hi gheboren,
Der ioden coninc fijn?

3. Wij comen hem aenbeden,
Wij hebben sijn sterre ghesien;
Het is seer corts gheleden,
Het moet wonder bedien.

4. Als Herodes dat verhoorde,
Wel seere ontsach hi hem,
Van binnen hi hem verstoorde
Ende alle Hierusalem.

5. Hi beual hen te gane,
Hi sprack: gaet, soect dat kint;
Ick wilt oock beden ane,
Coemt, segt mi als ghijt vint.

6. Als si buten Ierusalem quamen,
Op dyen seluen tijt,
Haer sterre si weder vernamen,
Dies waren sij seer verblijt.

7. Die sterre was hen voer gaende,
Tot daer dat kindeken was
Ende daar bleef si staende,
Sij buychden neder int gras.

---

[1]) *Kerstliederen en Leysen*, pag. 243.

8. Een huysken sonder doren,
Dat vonden sij daer bi,
Ende dat kindeken gheboren
Van Maria die maghet vry.

9. Sij vielen opter eerden
Voer tkindeken xiij dagen out,
Sij offerden hem met weerden
Wierooc, myrre en gout.

10. Snachs, als si slapen wouden,
Heeft hen Gods engel gheopenbaert:
Eenen anderen wech dat sij trecken souden,
Tot haren lande waert.

11. Nu louen wij alteenen
Dat kindeken weerdelijck,
Dat hi ons wil verleenen
Hier nae sijn eewich rijck. [1])

Het is de berijming der gebeurtenissen, zonder eenigen opsmuk, zonder bijzonder licht op eenig detail, zonder de minste poging tot dramatiseering. En toch wat een plechtige ernst, wat een gedragenheid! Het is bepaald beter dan het overbekende:

Een kindekijn is ons gheboren
in Bethlehem,

dat in alle hoofdbronnen voorkomt en zoowel om de taal en de algemeene onbeholpenheid, als om de betrekkelijk belangrijke afwijkingen tusschen de oudste teksten, zeker tot de alleroudste liederen moet worden gerekend.

Slechts in één bron treffen wij het volgende lied aan en niet in een der oudste. Toch moet het zeer oud zijn, gelijk de groote eenvoud, de naieve verhaaltrant, vooral de zonder het refrein tweeregelige strofen getuigen.

1. Het quamen drij Coninghen wt verre landen,
Nv wiegen, nv wieghen wij,
Om gode te doen een offerande.
Des waren sij vro.
Alle mijnen troost, mijn toeuerlaet is Marien soon.

---

[1]) Volgens den tekst van het *D. e. P. B.*, XLIII. hem ontsien (4[e]) = vreezen, bang zijn.

2. Sij quamen van Ooste, sij quamen van verre,
Nv wiegen, nv wieghen wij,
Albijt verlichten van eender sterre.
Des waren sij vro.
Alle mijnen troost, mijn toeuerlaat is Marien soon.

3. Maer doen sij binnen Jerusalem quamen, enz.
Die claerheyt der sterre sij niet en vernamen.
Des waren sij droef enz.

4. Doen sij ouer tafel waren geseten,
Doen quam daer Godts Enghel al in secreten.
Des waren sij vro.

5. Ghij heeren, ghij en moghet niet langher beyden,
Herodes die doet sijn paert bereyden.
Des waren sij droef.

6. Wel op, ghij Heeren, laet staen v eten,
Herodes is op sijn paert gheseten,
Des waren sij droef.

7. Doen sij buyten Jerusalem quamen,
De claerheyt der sterre sij weder vernamen.
Blij waren sij doen.

8. Sij volchden die sterre in corter stonden,
Tot Bethleem, daer sij dat kindekijn vonden.
Blij waren sij doen.

9. Den eenen ginck voor den anderen staen,
Om dat hy ierst ten offer sou gaen.
Des waren sij vro.

10. Sy vielen daer tsaemen al opder aerden,
Sij loofden den Coninck van grooter waerden.
Des waren sij vro.

11. Sij offerden daer myrre, wieroock ende gout,
Sij loofden dat kindekijn menichfout.
Des waren sij vro. [1]

In nagenoeg onveranderde gedaante werd dit lied, althans omstreeks 1850, nog in Veurne en omstreken gezongen. [2]) Alleen ontbreekt in de mondelinge overlevering de proza-achtige

[1]) Het *Hofken* (blz. 28) heeft: 1 (enz.)[b] Maria soon; 7[a] sterren; 10[e] weerden.
[2]) *De Coussemaker. Chants populaires des Flamands de France*, pag. 84—87.

repetitie: Alle mijnen troost enz., die dus in lossen samenhang met het lied blijkt te staan — een bevestiging van Acquoy's onderstelling, dat deze regel door het koor niet gezongen, maar gezegd werd. [1])

Zeer vreemd zijn strofe 4, 5 en 6. Wat hadden de koningen op dat oogenblik van Herodes te vreezen, of wien anders dreigde gevaar? Men vraagt zich af of deze strofen niet eerst aan 't eind hebben gestaan, schoon de verschijning van den engel aan tafel ook dan nog vreemd blijft. Is de dichter zelf in de war geweest, of is de tekst bedorven? De mondelinge overlevering schijnt het laatste te weerleggen. Zeker is, dat juist de drie bedoelde strofen een groote levendigheid aan deze leys geven.

De vlucht naar Egypte — al verwijderen we ons steeds verdcr van Kerstmis — is niet van het bezoek der koningen te scheiden. Véle liederen verhalen er van, sommige zijn er geheel aan gewijd. Daaronder een van de merkwaardigste liederen die ons zijn overgeleverd. Het is een blijkbaar zeer oude leys, in zóó afwijkende lezingen tot ons gekomen, dat het niet mogelijk is, er één tekst uit te distilleeren.

Wanneer de beide handschriften uit Berlijn, de boekjes van 1508 en 1539 reeds lezingen bieden, die nauwelijks eenige regels meer gemeen hebben — al zal bij niemand zelfs voor een oogenblik de twijfel opkomen, of hij wel teksten van hetzelfde lied voor zich heeft — dan is het wel zeker dat dit lied een lange voorgeschiedenis moet gehad hebben. Bovendien is de verhaaltrant met zijn zwakken samenhang en plotselinge overgangen, zijn vele sous-entendus, archaïstischer dan van eenig ander lied. Naar alle waarschijnlijkheid hebben we hier met een product van de veertiende, zoo niet van de dertiende eeuw te doen. Gevolg van verschillende vertaling van een vreemd origineel kunnen de afwijkende lezingen niet zijn, niet slechts omdat zulk een origineel niet te vinden is, maar vooral omdat de afwijkingen daarvoor te groot zijn. Nog altijd heb ik het lied niet genoemd — maar dat gaat ook moeilijk: reeds de eerste regels zijn niet constant.

[1]) *Kerstliederen en Leisen*, pag. 246. Koor beteekent hier: alle aanwezigen, niet het geschoolde koor.

De sterkste afwijkingen vinden wij tusschen het Berlijnsche handschrift B eenerzijds en A en het *Deuoot ende Profitelyck Boecxken* anderzijds. Dit wil nog niet zeggen, dat de beide laatstgenoemde teksten ongeveer gelijkluidend zijn: de verhouding van het aantal strofen, 6 tegen 18 spreekt reeds sterk genoeg voor het tegendeel. De onvolledigheid van minstens drie lezingen is bij dit lied een zeer opmerkelijk verschijnsel — nergens zou men die minder verwachten dan bij een zoo geregeld doorloopend verhaal. En evenwel de handschriften tellen 6 en 10 strofen, het *Suuerlyc Boecxken van 1508*, dat een tekst geeft, die het midden houdt tusschen die der handschriften en slechts de tweede helft van het lied bevat, heeft er 8, de gelijkluidende lezingen van *Schoon Suyuerlijck Boecxken* en *Hofken*, vrijwel overeenkomende met die van 1508, tellen 14 strofen. Deze laatste teksten zijn op zichzelf volledig, dat zij minder strofen bevatten dan de uitgebreidste, komt doordat hier en daar één strofe den inhoud van twee samenvat en de eerste, weinig beteekenende, is weggelaten.

Ontegenzeglijk is de lezing van het *D. en P. B.* de beste, wint het van alle andere in logischen samenhang en in zuiverheid van rijmen en versbouw. De mogelijkheid blijft dat deze tekst niet de zuiverst bewaarde, doch een verbeterde is. Doch enkele afwijkingen worden treffend gesteund door handschrift A en waar de tekst, zooals hij voor ons ligt, ongetwijfeld zeer veel ouder is dan die van het *D. en P. B.*, is er geen reden om aan te nemen, dat we met een bijgewerkten te doen hebben, tenzij een vaag gevoel, dat het geheel, vergeleken bij de andere lezingen, eigenlijk al te mooi is. Alle varianten aan te geven is ondoenlijk, ik zal mij er toe bepalen, de teksten van het *D. en P. B.* en van het *S. S. B.* naast elkaar te plaatsen.

Iesus kerst van Nazareene,
Hi is gheboren van eender maghet reene,
Daer om is God ghebenedijt.

Heer Jesus kerst van Nazareene
Ghy sijt gheboren van een Maghet reene
Daerom zijdy ghebenedijt.

1. *Alle die engelen van hemelrijc*
Ende al die herderkens van aertrijc,
Sij songen, si hadden groot iolijt.
Iesus kerst enz.

2. Herodes die heuet vernomen,
Daer is een nyeu coninc gecomen,
Die rijcker soude sijn dan hi.

3. Herodes heuet ghesworen,
Hi sal alle kinderen dooden in thoren,
Die onder die twee iaren sijn.

4. Hi dede soecken hier en daer
Ionge kinderkens van twee iaer,
Die dede hi alle nemen diijf.

5. Doen Maria dat verhoorde,
Datmen alle kinderen vermoorde,
Des leedt si in haer hert verdriet.

6. Si sprac tot Ioseph sonder sparen:
Maect v bereet, laet ons gaen varen,
Wi souden wech sijn, tis meer dan tijt.

7. Maria quam aldaer gheuaren,
Dair een man sijn coren ginc sayen;
Si groete hem ende reet voerbi:

8. God groet v man diet coren saeyt,
Comter yemant die na mi vraecht,
So segt dat ic hier leden ben.

9. Doe Maria was wech gheuaren,
Doen quam Herodes met sijnder scaren;
Dat coren was rijp ter seluer tijt.

10. God groet v man die mayt v coren;
Saechdy hier eenige vrouwe te voren,
Die met haer hadde een kindekijn?

11. Doen ic hier sayde, dat ic nu maye,
Doe sach ic hier een schoon vrouwe varen,
Si was ghecleet met wit habijt.

12. Herodes sprac tot sinen heeren:
Wij willen weder thuyswaert keeren,
Si mach wel wten lande sijn.

13. Herodes sprac tot sinen lieden:
Hoort, wat ic v sal ghebieden:
Gaet henen, soect dat kindekijn.

1. Herodes hevet vernomen,
Daer is een nieu Coninck ghecomen,
Die rijcker soude zijn dan hy
Heer Jesus enz.

2. Herodes heeft ghesworen,
Hy sal alle kinderen dooden in tooren,
Die onder twee jaren zijn.

3. Doe Maria dat vernam,
Dat men alle kinderen vermoorde:
Joseph laet ons varen, t is meer dan tijdt.

4. Maria quam aldaer ghevaren,
Daer een man zijn koren saeyt;
Sy groette den man, sy reedt voorby:

5. Godt groet u man, die daer sayde,
Comt hier yemandt die nae my vraecht,
Wijst hem voorby.

6. Herodes quam aldaer ghevaren,
Daer een man zijn koren mayde;
Hy sprack, hy reedt voorby:

7. Segt my man, daar ghy maeyt,
Hebdy hier niet een vrouwe sien varen
Met witten habijt?

8. Doe ick saeyde dat ick nu maeye,
Doe quam hier een Vrouwe ghevaren
Met wit habijt.

9. Herodes sprack tot zijnen heeren:
Wy willen weder t'huyswaert keeren,
Sy mach wel uyt den lande zijn.

10. Herodes sprack tot zijnen lieden:
Hoort wat ick u sal ghebieden:
Gaet ende soecket kindekijn.

14. Si ghingen van lande te lande varen,
Die onder de twee iaren waren,
Die dooden sij tot alder tijt.

15. Doen waenden sij dat kindeken te verdoen,
Met het was in egipten gevloen,
Ten wilde noch ghedoot sijn niet.

16. Hondert ende xliiij duysent reyn
Waren daer ghedoot kinderen cleyn,
Sij willen alle Gods engelen sijn.

17. Nu bidden wij desen kinde,
Dat hi ons allen bringhe
Hier bouen in sijn eewich rijck.

18. Alle die engelen van hemelrijc
Ende alle clergie van eertrijc
Si verblijt van desen dinck. ¹)

11. Sy ghingen van lande te lande varen,
Die onder twee jaren waren,
Die dooden sy.

12. Doe waenden sijt kindeken te verdoen,
Maer het was in Egypten ghevloen
Ende en wilde niet ghedoot zijn.

13. Hondert ende xliiij duysent
Waren ghedoot kindekijn,
Sy willen alle Gods Enghelen zijn.

14. Nu bidden wij desen kinde,
Dat hy ons wil bringhen
In zijn eeuwich rijck.

Wat de legende zelf betreft, de oorsprong daarvan schijnt niet te vinden te wezen, de gewone bronnen van dergelijke verhalen maken er geen melding van. Dat het motief algemeen verbreid en zeer geliefd was, daarvan kan men zich overtuigen uit de lijst van bewerkingen door Acquoy opgegeven. ²) De lezing, dat Maria tot de vlucht aanspoorde en wel nadat de kindermoord reeds was aangevangen, berustende op het zoogenaamde Voorevangelie van Jakobus (Hoofdstuk XXII), vinden we niet in alle teksten. Hs. B heeft:

Also vroe als Joseph dat verhoorde,
hi sprac tot onser vrouwen dese woorde...

Waarschijnlijk is dit een wijziging van een afschrijver, die het verhaal in overeenstemming wilde brengen met Matth. III, welk doel echter niet bereikt wordt: niet omdat Josef van den aangevangen moord verneemt, beraamt hij de vlucht, maar op aansporing van den engel.

Drie zeer oude legenden aangaande de vlucht naar Egypte vinden wij in het zeer lange kerstlied:

Met vruechden willen wi singen
In desen bliden tijt.

¹) De tekst heeft: 8[2] die v na...; 16[1] Duysent ende... (ook de tweede tekst). Zie *Acquoy K. en L.* pag. 258. Leden (8[3]) = voorbijgegaan.
²) *Ibidem*, pag. 255, noot 1 en 2.

Dit lied is zeker veel minder oud dan het vorige en wel eenigszins saai en onbeholpen. Uit de overeenkomst in beginregel, strofenbouw (ook in dit opzicht dat alle eindregels van strofen gelijkluidend zijn) en zangwijze, schijnt op te maken, dat de dichter een later te behandelen lied van Brugman tot voorbeeld gekozen heeft. Ik citeer de volgende strofen:

10. Die engel quam ter spraken
Ioseph den ouden man:
Ghi moecht v wel henen maken
Ende varen nu hier van;
Herodes wil doen dooden
Den soeten schepper dijn,
Behoedt van allen nooden
Dat soete kindekijn.

11. Eenen ezel ghinc hy bereyden,
Hi en lette niet een twint,
Daer op sette hyse beyde
Die moeder ende haer lief kint.
Te Egipten voeren sy henen,
Aldoer die wilde woestijn,
Sijn macht heeft daer gheschenen
Dat soete kindekijn.

12. Si quamen in corter stonden
Daer stont eenen palm boom;
Met vruchten dat sij hem vonden,
Maria nam des goom:
Hier onder moet ick rusten,
Sprack si, dat maechdekijn,
Met vruechden ende met lusten
Ende mijn lief kindekijn.

13. Doen si was gheseten,
Maria, die suyuer maecht:
Wijndaden moet ick eten
Van des die palmboom draecht;
Mijn herte dat heeft ghequolen
Herodes valsch fenijn,
Dat ik dus vroech moet dolen
Ende mijn lief kindekijn.

14. Daer af moechdi wel swighen,
Sprac doe die oude man,
Ghi en kontse niet gecrighen,
Want ic niet climmen en can.
Vele bat te deser stede
Waer broot ende goeden wijn,
Dat moet ic voeren mede
Voer u ende ons lief kindekijn.

15. Doen Iesus was gheseten,
Op sijnre lieuver moeder scoot,
Hi en hadde des niet vergheten,
Want hi den boom gheboot,
Dat hi hem boech ter aerden,
Al voer die lieue moeder sijn,
Van des haer herte begeerde
Ende haer lief kindekijn.

16. Die boom van suyuer vruchten
Neychde neder sinen top
Al voer Marien voeten,
Daer stonden wijndaden op.
Si plucten alle beyden
Al voer des hongers pijn,
Des moghen wij ons wel neygen
Voer dat soete kindekijn.

17. Een suyer claer fonteyne
Al wt der aerden spranck,
Om Iesus wil alleyne;
Maria daer wt dranck
Ende Ioseph oock, die oude,
Dat dochte hem wonder sijn;
Hi loefde menichfoude
Dat soete kindekijn.

18. In deser suyuer feesten
Sijn si gheuaren voort
Aldoer die wilde beesten,
Sy deden haer confoort,
Sy quamen daer visiteeren,
Al sonder fel begrijn,
Den heere alder heren,
Dat soete kindekijn.

19. Doen sij quamen met allen
Al in Egipten lant,
Daer sijn sy alle gheuallen,
Die afgoden diemen daer vant.

Si en conden niet verdraghen
Dat goddelijck aenschijn,
Dat sy daer comen saghen,
Dat soete kindekijn. [1])

We komen hier in een kring van reeds eenigszins smakelooze legenden. Deze wonderen zijn curieus, meer niet, er ligt geen mystiek waas over en zoo ze al eenige diepere beteekenis hebben, dan is het alleen oude voorspellingen, of wat men daarvoor hield, in vervulling te doen komen. In een iets veranderde volgorde (de „aanbidding" door de wilde dieren voorop), vindt men ze in het Evangelie van Maria's geboorte en Jezus' jeugd. Ze onderscheiden zich nog altijd gunstig van de meeste der laffe (om geen sterker woord te gebruiken) wonderverhalen, die men in de apocryphe evangeliën aantreft. Het motief van den palmboom staat in zooverre het laagst, dat het een wonder verhaalt, door het kindeke met bewustzijn bewerkt, hetgeen iets wanstaltigs heeft. In de *Legenda Aurea* wordt dan ook verteld, dat een boom in Hermopolis zich uit eigen beweging voor het Christuskind gebogen en het aanbeden heeft. Er wordt daar van een geneeskrachtigen boom gesproken, wat wel zóó verstaan zal moeten worden, dat de boom sedert geneeskracht bezat. Het neervallen der afgodsbeelden komt in meer liederen voor.

Dat de dadelboom uit eigen beweging neeg, vinden wij in een ander, veel naïever, in menig opzicht zeer merkwaardig lied verteld. Zooals het ons in het Berlijnsche papier-handschrift wordt medegedeeld, bestaat het blijkbaar uit twee tamelijk zelfstandige deelen, waarvan het tweede, al zijn er veel verschilpunten, vooral in de volgorde der strofen en door het ontbreken in het Berl. hs. van het referein, overeenkomt met het lied:

Ic had soe gheern den heyligen gheest .

uit het Weener handschrift. De eerste helft hangt samen met een Duitsch lied, dat naast groote afwijkingen, treffende overeenkomst er mee heeft. Welk van de twee het oorspronkelijkst is, reeds Hoffmann achtte het hopeloos, dit te willen uitvinden. Eindelijk is de samenhang van beide deelen raadselachtig.

[1]) *Strofe* 14 ontbreekt in het *D. en P. B.* (n°. IX), dat overigens weer den besten tekst heeft. *De* anderen hebben voor wijndaden (13[1], 16[4]) wijndruven of vruchten! In 19[8] staat *foreesten*. Twint (11[2]) = oogwenk, goom nemen (12[4]) = opmerken, begrijn (18[6]) = gehuil.

Beide geven een verhaal van Jezus' leven te beginnen bij zijn geboorte, het eene tot zijn jongensjaren, het andere tot zijn dood. Stellig hebben zij niet altijd één geheel uitgemaakt. Is echter de tweede helft er later bijgemaakt of zijn twee liederen, waarvan het eene, als zoo vaak, naar het voorbeeld van het andere is gedicht, voor éénmaal willekeurig aaneengehecht? Het afzonderlijk voorkomen van de tweede helft in het Weener handschrift pleit voor het laatste, evenals de omstandigheid, dat beide helften ten deele dezelfde onderwerpen (verschillend) behandelen. Doch vreemd is dan weer, dat het Duitsche lied, [1]) dat zich vrijwel bij de eerste helft aansluit, terloops de regels bevat die in het Weener hs. als referein voor de tweede dienst doen.

Ongetwijfeld is de eerste helft ouder en tevens een van de merkwaardigste voorbeelden van een door en door *volksthümliche* schildering, verlevendigd door de meest willekeurige eigen opvattingen. In naïveteit overtreft dit bekoorlijke lied verre al wat we nog ontmoet hebben.

1. Wildi horen singen
enen sueten sanc,
van Jesus, die ic geerne sange,
al wortet lanc,
ende hoe hi in der ierster nacht
in eenre cribben wert gelecht,
al onverborgen?
die een rein hertken heeft,
die en derf niet sorgen.

2. Ende doe heer Jesus geboren wart,
doe wasset cout;
in tween ouden hosen
hi gewonden wart.
daer stont een esel ende een rint,
die hueden Maria hoer lieve kint
ende onsen heren.
die hem so wel gedienen can,
hi lones hem sere.

3. Jesus wert besneden,
nae der ouder ee,
woudes u niet verdrieten,
ic songes u mee.

[1]) Te vinden *Horae Belgicae* X, pag. 63. Over de verhouding tusschen het Ndl. en het D. lied, zie hoofdstuk XIV.

dat werden die heilige drie coninge
si brachten horen offer daer [ontwaer,
ende hore gaven,
si baden dat weerde kindekijn
om sine genade.

4. Joseph doe den esel nam
al bi den toom.
wat vant hi aen den wege staen?
een dattelenboom.
och eselken, du moetste stille staen,
wi willen die dattelen plucken gaen
wi sijn seer moede:
die dattelenboom ter eerden neech
in Marien schote.

5. Maria las die dattelen
in horen schoot,
Joseph was een out man
dats hem verdroot:
Maria laet die dattelen staen,
wi hebben noch viertich milen te gaen,
het wort seer spade.
wi bidden dat weerde kindekijn
door sine genade.

6. Joseph nam dat eselkijn
al by der hant;
si quamen bi schoonre sonnen
in dat Eyeptenlant.
Eyepten is een seer gueder stat,
daer Joseph ooc die herberge bat,
seer ellendich.
Maria die span veel guedes gaerns
mit haren handen.

7. Maria die conde spinnen
dat vrouwelijn,
Joseph die conde timmeren:
si geneerden sich.
doe Joseph niet meer timmeren can,
doe was hi also ouden man:
hi haspelde geerne.
Jesus droech dat gaernken te huus
den riken ende den armen.

De tweede helft vangt dan aan:

8. Den heiligen geest den hadden wi geern,
al beiden wi lanc.
wi willen noch van heer Jesus singen,
enen niewen sanc:
hoe lieve dat sijnre moeder was,
doe hi in horen armen lach
al onverborgen.
so wie heer Jesus minne draget
die en derf niet sorgen. [1])

In de andere lezing (Weener hs.):

Ic had soe gheern den heyligen gheest, al bey ic lang,
Wy willen van heer ihesus maken eenen nywen sang:
Hoe blide dat sijn moeder was,
Doe ihesus in haer armkyn lach,
Dat wtvercoren;
Het heeft verlost dat groet geslacht,
dat was verloren.
Rep. { Al onverborgen,
Wye ihesus in syn hertkyn draecht
die en der niet sorgen. [2])

Merkwaardig zijn overal de fragmentarische beschrijving, de plotselinge overgangen (Joseph doe den esel nam!), de willekeurige fantasieën. Een enkele, de ongeduldigheid van Jozef, doet wat zonderling aan, maar in 't algemeen zijn zulke uitweidingen toch te beschouwen als bewijzen van een innig meeleven, een volkomen met het verhaal vertrouwd zijn; de dichter ziet de dingen als een realiteit voor zijn oogen zich afspelen, hij is er als 't ware zelf bij. Voor de wijze waarop Josef en Maria in hun onderhoud voorzien, hebben we een treffende analogie in Brugman's Leven van Jezus. Toch zou ik dit lied niet aan een tijdgenoot van Brugman willen toeschrijven, taal en opzet spreken bepaald voor een hooger ouderdom.

Door het om zoo te zeggen oorzakelijk verband tusschen het bezoek der koningen en de vlucht naar Egypte, door de vergelijking, die zich onwillekeurig opdringt tusschen de aanbidding der herders en die der wijzen, zijn de tusschen gelegen

---

[1]) Het hs. heeft: 1^3 sage, 2^3 colt, 2^4 hasen, 2^6 ront, 3^2 older ewe, 3^3 woldes, 3^4 mee, 3^5 (enz.) hilige, 3^6 (enz.) oren, 5^3 olt, 7^6 olden, 8^4 nyen. Ee (2^6) = wet.

[2]) Regel 5 staat: wercoren.

gebeurtenissen verdrongen. En toch is althans de tijdruimte tusschen het bezoek der magiërs en den kindermoord, volgens de middeleeuwsche uitleggers, zeer groot: één à twee jaar. Een tijdruimte intusschen, waarin al zeer weinig voorvalt.

Voor het bezoek der koningen valt alleen de besnijdenis, die beschouwd pleegt te worden als een soort voorbode van de passie. Het is er mede als met de koude: reeds als kind wilde Jezus voor ons lijden. Bizondere uitweidingen er over zijn mij niet voorgekomen. [1])

Evenmin over het eenige wat tusschen de aanbidding der wijzen en de vlucht valt: de reiniging van Maria en de voorstelling in den tempel, in weinige regels aan 't eind van enkele liederen behandeld, en alleen een welkome aanleiding biedend, er den nadruk op te leggen, dat er bij Maria natuurlijk niet de minste noodzaak was voor die zuivering.

Ook zijn nog een paar legenden te behandelen, die reeds eer vermeld hadden moeten worden, ware het niet, dat zij storend op den gedachtengang zouden gewerkt hebben, door dezen op zijwegen te voeren.

Ten eerste de legende als zou Maria haar handen in Nazareth hebben achtergelaten. Slechts één tekst heeft ze voor ons bewaard. In het *S. B. van 1508* leest men:

Ons is geboren een kindekijn,
daer om so willen wi vrolic sijn,
laet ons hem dienen met herten fijn,
want sinen naem die is ihesus.
  vale sus, sus, sus,
  sprac maria tot ihesus.

Als ghi ghelaghet, maghet marij,
soe en wasser nyemant by
dan ioseph ende anastasij,
haer handen hadde si gelaten thuys.
  vale sus, sus, sus, enz.

Als si den gods sone ontfangen soude,
doen wiessen haer handen also boude
gelijc den roden goude,
het wasser wel een groot abuys. [2])

[1]) Behalve in jongere liederen. In de Jezuïetenperiode wordt de besnijdenis een zeer geliefd thema voor nieuwjaarsliederen.

[2]) Gheliggen = bevallen, boude = spoedig, abuys = wonder.

De andere teksten laten strofe 3 weg en lezen in 2:

> **Dan Joseph haer behouder vrij**
> **Haer have hadde sy ghelaten thuys.**

Op gezag van Acquoy [1]) qualificeerde ik deze legende gelijk ik deed, omdat ik niet weet in hoeverre zijn theologische kennis hem noopte haar dezen uitleg te geven. Immers weliswaar geeft hij niet den oorsprong van het verhaal aan, maar hij maakt toch den indruk, het niet voor het eerst uit dit lied te hebben leeren kennen.

Moest ik de legende alleen op grond van den voor ons liggenden tekst reconstrueeren, ik zou tot een heel andere verklaring komen. Allereerst vestig ik er de aandacht op, dat Acquoy in 2^1 emendeert:

> Als *si* ghelaghet, maghet Marij,

wat een taalkundig onjuisten vorm geeft. En zelfs al wijzigt men ook het werkwoord, dan blijft nog het gemis van een lidwoord voelbaar. De emendatie is mij dan ook te gewelddadig. Evenwel, *ghi* lezende krijgt men geen logisch zinsverband, want in den vierden regel staat *si!* Onmogelijk is een dergelijke anakoluthische constructie niet — maar als onder *si* eens niet Maria doch Anastasia werd verstaan? Dan was de strofe geheel in orde. Dat de heilige Anastasia bij vergissing, omdat haar naamdag op 25 December viel, bij het geboorteverhaal betrokken wordt, heeft Acquoy uitgelegd. Doch wanneer we eens aannemen, dat enkel de naam, niet het vermelden van een getuige op een verwarring berust, wanneer we voor Anastasij eens lezen Salome? Niet in het lied natuurlijk, maar in de legende. [2]) En we raadplegen het Voorevangelie van Jakobus. Daar staat hoe Salome, eene der getuigen van Jezus' geboorte, niet geloofde aan de maagdelijkheid van Maria en verder (Hoofdstuk xx):

„En Salome trad binnen en zeide „Maria! Bereid u want een hevige strijd beweegt mij." — En Salome onderzocht; en zij hief een groot geween aan, en schreeuwde luide, zeggende: „Wee over mijne goddeloosheid, en wee over mijn ongeloof,

---

[1]) *K. en L.* pag. 252.

[2]) Hoewel de wisselvorm Zelemi desnoods ook in de leys zou zijn te gebruiken.

dat ik verzocht heb den levenden God! en zie, mijne hand verbrandt in vuur.

En Salome boog haar knieën voor den Heer en zeide: „O God mijner vaderen! gedenk mijner, dat ik zaad ben van Abraham en Izaäk en Jakob, maak mij niet ten spot voor de zonen Israëls; maar schenk mij mijne gezonde leden weder!"

En zie een Engel des Heeren stond bij Salome en zeide: „God de Heer heeft uw smeeken verhoord; nader tot het kind, en draag het, en u zal groot heil wedervaren." — En Salome trad toe, en droeg het, en zeide: „In waarheid, een groot koning is Israël geboren."

En terstond werd Salome genezen en zij ging uit de spelonk gerechtvaardigd." [1])

Wel niet alles, maar toch veel wordt m. i. duidelijk, wanneer we dit verhaal met onze leys in verband brengen. Het verschil tusschen de namen behoeft niet als een bezwaar te worden opgevat: dat dit wonder aan Salome (de vrouw van Zebedeus) zou zijn overkomen, is reeds zeer vroeg niet de eenige voorstelling. Daarentegen dient de vermelding van Anastasia nergens voor, als zij geen rol speelt en wij zagen reeds, dat de syntaxis alleen in orde komt, wanneer wij den laatsten regel op haar betrekken. Het „thuis laten" van haar handen past slecht, of moeten wij het als een eufemisme opvatten? Maar strofe 3 wordt veel logischer dan volgens Acquoy's verklaring: „Den Gods zoon ontvangen," kan, van Maria sprekende, toch eigenlijk slechts op de conceptie slaan. Als „si" hier wederom Anastasia is, klopt het verhaal echter volkomen met de apocryfen.

Bestaat er inderdaad een legende, die Maria haar handen doet achterlaten, dan lijkt het mij waarschijnlijk, dat deze toch in de geschiedenis van Salome haar oorsprong vindt.

De beide andere legenden, waarover ik nog spreken wil, komen voor in de leys:

Gelooft soe si die maget Marie
Van hemelrike.

Het zijn geen wonderverhalen, waar men iets voor voelen kan,

---

[1]) *De Apocryfe Evangeliën, volgens de uitgaven van Fabricius, Thilo en Borberg, overgezet en met inleidingen en aanteekeningen voorzien (door Mosano),* 's-Gravenhage 1849.

uiterst willekeurige gebeurtenissen, die met een eindeloos getal dergelijke vermeerderd hadden kunnen worden. Het lied is ook weinig schoon, doch daar het weergeven der legenden nogal omstandig zou moeten zijn, citeer ik de drie betrekkelijke strofen:

Te Rome stont een huys gemaect
Van stenen gedaen,
Daer stont met letteren ane gescreven:
„Dit huys sal staen,
Ende en sal nimmermeer vergaen,
Vor een maecht heeft een kint ontfaen,
Een edel dracht"
Ons es Her Jhesus Kerst geboren,
In deser nacht.
Ons es Her Jhesus Kerst geboren,
Ter middernacht.

Die propheten seiden
Al overwaer,
Dat dat huys meer hadde gestaen
Dan dusent jaer,
Als Maria was gelegen
Viel dat huys altemale terneder,
Van hare dracht.
Ons es enz.

Ter selver uren spranc een fonteine
Van olien,
Als ons doet weten die Scrifture
Der rolien.
Die olye der ontfermherticheit,
Die es geboren der menschelijcheit,
In deser nacht.[1])

Geheel op zichzelf staat een kerstlied, door De Vooys in een Keulsch handschrift aangetroffen. Het laat zich alleen vergelijken met het in 't volgend hoofdstuk te behandelen

Heer Jesus, uwen brunen cop,

al gaat het iets minder ver in gemeenzaamheid. Van naïefheid en gemoedelijkheid, van vrijelijk werkende fantasie hebben we meer dan één staaltje aangetroffen en we

[1]) Beide legenden zijn te vinden: *Legenda Aurea*, Cap. VI; het lied Par. hs., X. Er staat in de tweede geciteerde strofe: seiden overwaer, op één regel. Roliën = rollen, boeken.

zullen er nog meer van hooren, maar een zekere reverentie ontbrak nergens. Hier is aan geen enkel woord te bespeuren dat ter eere van den Godszoon gezongen wordt, tenzij aan het Latijnsche referein. Zonder dat zouden wij aan een profane scherts denken.

1. Die coutste nacht, die oit gewaert,
   O virgo maria,
   Dat was doen ihesus geboren waert.
   Domine fulgencia ave plena gracia.

2. Hij waert geleit in einre crebben,
   Ein luttel hoys dat was sijn bedde.

3. Ihesus is een suete kernne,
   Daer omme craken wi dese noetkens geerne.

4. Ihesus is ein suete mosschaete,
   Daer omme sullen wij die sunden laten.

5. Maria sette Ihesus op haeren scoet,
   Sy gaff hem einen appel roet.

6. Maria soude ihesus ein papken maken,
   Her ioseph ginck die stexkens rapen.

7. Maria naeyde en sij span,
   Daer sij her ihesus dbroet mede wan.

8. Maria naeyde einen naet
   Her ihesus draeide haer den draet.

9. Maria wrochte einen rock
   Her ihesus voer zo hemel op. [1])

En een scherts zal deze leys ook wel zijn — slechts geen profane. De combinatie van het woord leys, waaraan nog iets van het plechtige van kyrieleison is blijven hangen en waarbij we onwillekeurig aan kerkelijke feestviering denken, met scherts klinkt vreemd. En in 't algemeen het idee van een schertsend kerstlied, van het maken van grappen over geestelijke onderwerpen, zonder dat er iets, al is 't van goedige geringschatting, toch van spot bijkomt. Maar in een samenleving, die alleen geloovigen omvat, waarin men het ongeloof (aan de Christelijke —

[1]) Het hs. (te Keulen, zie De Vooys) heeft: 1[2] was, 2[1] cribben, 3[2] geern, 4[1] mosschaet, 9[1] roecte.

niet aan *alle* dogma's) slechts als eigenaardigheid van andere volkeren kent, daar is men argeloos tegenover het begrip spot en men speelt met het kleine Jezuken, zooals een moeder met haar kind zou doen! Wat nog niet wil zeggen, dat liederen als dit in den smaak van alle tijdgenooten zullen zijn gevallen!

Dit aangaande de zuiver of hoofdzakelijk beschrijvende en verhalende kerstliederen. Er is echter nog een belangrijk getal andere, waarin de schildering niet zoo'n groote rol speelt. Daartusschen staan enkele liederen, die wel het geboorte-*verhaal* tot hoofdinhoud hebben, maar het omgezet in een allegorie, goed of kwaad volgehouden, weergeven.

Heel frisch en natuurlijk doen die allegorieën nooit aan en de voorbeelden er van onder de kerstliederen missen ook de kracht en verheffing, die sommige anderen, vooral over de passie handelende, eigen is. Wanstaltig kunnen we ze echter niet noemen en iets aardigs blijft er altijd wel in.

Naar het voorbeeld van het zeer verbreide gemengde lied

Omnes nu laet ons Gode loven,

vinden we in eenige bundels:

1. Nu laet ons dancken ende louen
Den hoogen God van hier bouen,
Die waerheyt en is niet ghelogen,
Dat voghelkijn.
Een pellicaen mach hi wel heeten,
Hi is soe fijn.

2. Te Nazareth is hi ghecomen,
Een tortelduue heeft hi vernomen,
Dewelc ontfinc tot onser vromen
Dat voghelkijn. Een enz.

3. Doen nam Ioseph ter stont, die goede,
Die tortelduue in sijn behoede;
Dat wilde hi, so ick beuroede,
Dat vogelkijn.

4. Negen maenden was hi gedraghen
Al doer die duyue, ten sijn geen saghen,
Sij aenbaden ooc alle daghe,
Dat vogelkijn.

5. Dat huys der pays hadde hi vercoren
Daer in wast, dat hi was gheboren,
Daer mede hielt hi dat was verloren,
Dat vogelkijn.

6. Dits eenen ghier nu comen te voren,
Ende heeft dus in sijn herte thoren,
Ende ducht dat hem noch sal becoren
Dat vogelkijn.

7. Sijn clauwen heeft die ghier ontdaen
Ende wilt begripen den pellicaen,
Het is om niet, hy is ontgaen
Dat vogelkijn.

8. Aldaer Ioseph lach en sliep,
Een heylich enghel tot hem riep:
Staet op Ioseph, in egipten vliet
Dat vogelkijn.

9. Doen woude die ghier van rouwe steruen,
Om dat hi dcs voghelkens moeste deruen,
Menich ionck dede hi daer om bederuen,
Dat voghelkijn.

10. Als den tijt was overleden
Van twee en dertich iaer, dat is waerhede,
Track tot Iherusalem der stede
Dat vogelkijn.

11. Daer wert gheuaen die pellicaen
Ende sooch die ionghen met sinen bloede saen,
Met grooter ootmoet, die hem quam aen,
Dat voghelkijn.

12. Nu laet ons bidden met herten groet,
Dat hi ons behoede voer die helsche gloet,
Die voer ons storte sijn heylich bloet,
Dat voghelkijn.
Een pellicaen mach hi wel heeten,
Hi is soe fijn. [1])

Slechts de twee laatste regels vormen de repetitie van deze leys. „Dat voghelkijn" keert telkens terug om het rijmen van

[1]) **Volgens het** ***D. e. P. B.*****, CCXXIV; 4[1] onbreekt hi, 4[2] Al doer. Aenbaden (4[e]) = aanbad hem; becoren (6[e]) = last geven; saen (11[e]) = spoedig.**

den laatsten regel te verzekeren. Zooals in meer liederen geeft dit te pas of te onpas sluiten van de eigenlijke strofe met dezelfde woorden vaak onzin of, erger, een zin tegengesteld aan de bedoeling. Van het eerste is strofe 8, van het laatste 9 een voorbeeld. Den verzamelaar van het *Deuoot ende Profitelyck Boecxken* is daardoor blijkbaar ontgaan, dat de vierde regel tot het verband hoort, want geheel noodeloos voegt hij in 10[3] *hi* in.

Dat Jezus bij een pelikaan wordt vergeleken, ligt zoo voor de hand, dat het wel geen nadere toelichting behoeft. Ook Maria als tortelduif is geen ongewone voorstelling. Ten eerste denke men aan de duif als symbool van zachtmoedigheid, in de Middeleeuwen ook van ootmoed, ten tweede aan de voorstelling van den heiligen geest, die in haar daalt, in den vorm van een duif en het terugkoop-offer van twee tortelduiven, wat mede kon strekken tot een nauwere associatie van Maria met de voorstelling van een duif. Echter worden ook anderen, Maria Magdalena bijvoorbeeld, met een duif vergeleken.

Hier geeft de combinatie van beide beelden een oogenblik wel iets, wat op het wanstaltige af is: de pelikaan die door de duif gedragen wordt! De dichter heeft blijkbaar geen kans gezien Jozef in de allegorie te betrekken en die staat er nu, als mensch, wat vreemd tusschen. Dit alles neemt niet weg, dat de leys een zekere mate van plechtigheid en forschheid niet ontbeert. [1])

Indien iemand ontkennen wilde, dat dit lied, eindigend met Jezus' dood, een kerstlied is, dan zou ik het tegendeel moeilijk zeker kunnen maken. Alleen zou ik kunnen zeggen dat, getuigen tal van onbetwistbare kerstliederen, het doorloopen tot de passie niet het minste bezwaar oplevert. Waar er m. i. minstens evenveel reden is aan een kerstleys te denken als aan een algemeene verheerlijking van Jezus, verkoos ik reeds daarom een bespreking hier, om als parallel er naast te leggen het zachtere:

1. Nu hoort wat ic v schincke,
   Met desen nieuwen tijt,
   Van een soe schonen vincke,
   Sij brengt ons groot iolijt.

---

[1]) Hoe evenwel *Moll* dit lied „in zijne soort een juweeltje" kan noemen *(Brugman II blz. 162)* begrijp ik niet, al staat de soort der allegorie over 't algemeen niet bovenaan onder de liederen.

2. Die vader van den throone
Heeft ons die vincke ghesent,
Het is sijn eenich sone,
Dats ons een lief present.

3. Het vincse een teer roede
Al binnen Nazareth,
Beuaen al met armoeden,
Met duechden wel omset.

4. Die muyte en was niet gebroken,
Die dese vincke aen nam,
Maer si bleef wel ghesloten,
Als hi hier tot ons quam.

5. Maer dat vernam een hauic
Met crommen clauwen stijf,
Hi wilde dat vincxken doden,
Het was hem een ontblijf.

6. Als hi hadde verloren
Die edel vincke fijn,
Doen wrack hi sinen thoren
Aen so menich cleyn vogelkijn.

7. Die vinck quam haer vermeyden
Tot Bethleem int prijeel;
Daer mocht mense horen screyden
Om onser alder seer.

8. Nu bidden wij der vincken
Metter ghyolen sijn,
Dat hi ons niet en laet versincken
Al in der hellen pijn. [1])

Onmogelijk kan ik met Acquoy [2]) oordeelen, dat dit lied „geheel wordt bedorven door de beginstrofen." Niet de tegenwoordige kracht van de woorden, de vroegere moet ons oordeel bepalen. En het eenige wat men tegen de geïncrimineerde strofen kan inbrengen is, dat ze in onze ooren aanvankelijk wat familiaar klinken. Dat ze, als inleiding, wat vaag en slap zijn, kan Acquoy's bedoeling niet wezen — welke uitdrukkingen hem zoo bizonder hinderen is mij niet duidelijk.

---

[1]) Naar het *D. e. P. B.*, CCXXIX. Muyte (4^1) = kooi; 5^4 = het gelukte hem niet; prijeel (7^2) = lusthof; ghyole (8^2) = kooi.
[2] *Het geestelijk lied*, pag. 67.

Het beeld van een vink voor Jezus is zeker niet zeer treffend, doch we kunnen vrij zeker zijn, dat het niet om zichzelfs wil gekozen is, maar in verband met de voorstelling van Maria als de kooi. Het kind in het moederlichaam te denken als een vogeltje in zijn kooi heeft niets gezochts en dan lag het voor de hand den vogel te kiezen, die van ouds wel het meest in kooien werd gehouden: den vink. Als (Aarons-)roede wordt Maria herhaaldelijk aangesproken en dit epitheton is hier heel aardig te pas gebracht. Eenigszins duister is de 7de strofe. Bethlehem staat hier al met zeer weinig zin en de verbinding van vermey(d)en en schrey(den) is ook niet zeer gelukkig. Deze strofe doet m. i. meer dan de eerste twee afbreuk aan de teerheid van de derde tot zesde. De betrekking op Kerstmis wordt door de laatste strofe wel buiten twijfel gesteld: als Maria's kind wordt Jezus aangeroepen.

Vormde hier nog de legende, zij het in gewijzigden vorm, de stof der liederen, in de volgende treedt ze terug voor de stemming door de legende gewekt. Niet altijd geheel, veelal wordt het kerstverhaal nog in 't kort gegeven, maar het vormt niet langer den hoofdinhoud.

Natuurlijk is er geen scherpe grenslijn te trekken tusschen de meer epische en meer lyrische kerstliederen. Hierboven is reeds melding gemaakt van een lied, dat korte vermaningen vastknoopt aan de schildering van Jezus' ontberingen. Elders worden de weinige woorden tot lof van kind en moeder, die de meeste liederen openen of sluiten, tot verscheidene strofen uitgebreid of gaat een langere juichtoon dan gewoonlijk, de beschrijving vooraf.

Over het algemeen zijn de beschouwende liederen jonger dan de verhalende. Dit wil geenszins zeggen, dat ze reeds tot den vervaltijd behooren, al wordt in de zestiende eeuw hun aantal zeer groot. Immers jonger beteekent hier enkel: niet ouder dan de overgroote meerderheid der geestelijke liederen — hoogst zelden zullen we in 't vervolg een lied aantreffen, zoo oud als sommige der hierboven besprokene.

Van een uitbreiding, die het normale kerstverhaal inleidt, maar het in lengte reeds evenaart, hebben wij een voorbeeld in het lied:

1. In vruechden is alle die werelt wijt,
Die engelen bringen ons groot iolijt
Met vruechden hier beneeden.

2. Want aen een maget gebenedijt,
So is volcomen nu ter tijt
Onser alder salichede.

3. Nature is bouen den loop ghegaen,
Een suuer maget heeft ontfaen
Een kint in aertrike.

4. Seer cortelijc yst al voldaen,
Dat Esayas dede verstaen,
Dwelc was seer wonderlike.

5. Dat licht der sonnen is ons gheboren,
Die moeder is maghet ende was te voren,
Ende bleef in reynicheden.

6. Inder scrifturen machmen horen,
Hoe dat bi Adam was verloren
Tgheslachte der menschelicheden.

7. Kinder nu laet ons blide sijn
Ende louen dat soete kindekijn,
Gheboren menschelijcke.

8. Want hi is comen so ic beuroede,
Om te verlossen met sinen bloede
Ons allen ghemeenlijcke.

9. Iesus so is die name sijn,
Hi weende als een ander kindekijn
Nae sijnder menschelicheden.

10. Twee stomme beesten bekenden wel
Hem haren scepper ende niemant el,
Bi sijnder goddelicheden.

11. Een cribbeken stont dair ghemaect,
Daer wert hi inne gheleyt al naect,
Die heere van hemelrijcke.

12. Drie coninghen quamen wt verren lande
Ende si brochten daer haer offerhande,
Seer blide ende ootmoedelijcke.

13. Nu laet ons bidden dit kindekijn,
Met Mariam, die suyver maghet fijn,
Dat si onser willen ontfermen.

14. Als wi hier niet langher en moghen sijn,
Dat si ons dan van die eewighe pijn
Willen hoeden ende beschermen.[1])

In zooverre was het misschien onjuist hier van een inleiding te spreken, als de eerste helft niet bedoelt de aandacht te vestigen op de tweede: het verhaal zelf wordt terloops gedaan, al wordt met de weinige regels een indruk van tamelijke volledigheid gegeven.

Het woord van Jesaia, waarop gedoeld wordt, is natuurlijk de bekende profetie, hoofdstuk VII, vers 14. De vijfde strofe geeft een in de middeleeuwen steeds met bizondere voorliefde betuigd geloof, [2]) letterlijk volgens de woorden van Augustinus: virgo ante partum, et in partu, et post partum.

Een innige versmelting van de gewekte aandoening met het tafereel der geboorte zelve vinden wij in het volgende zeer merkwaardige lied van Dirc van Herxen:

1. Och Heer, der hemelen stichter
End alder werlt verlichter,
Als ick my van binnen scouwe,
Soe heb ic groten rouwe.

2. Mijn scolt die is soe groet,
Die ic betalen moet;
Mijn misdaet is menichuolt —
't Is wonder dat my God ontholt.

3. Ick mocht met recht mishoepen
Van groten swaren saecken,
Mer my is troest ghecoemen,
Nye vroud heb ic vernomen.

4. Christus is ons gheboeren,
Ten blijft niemant verloren,
Die Jesum wil versuecken
Gewonden in armen doecken.

5. Al ist in duecken ghewonden,
Hi vrijt nochtans van allen sunden;
Al ist in eenre cribben geleecht,
Hi is die hemel ende eerde dreecht.

---

[1]) Er staat in het *D. e. P. B.*, CLXI: 5[2] bleef te voren, 14[2] Wil; emendaties volgens het *S. B. van 1508*. El (10[2]) = anders.

[2]) Zie voor dit dogma het zeer eenzijdige en daarom met voorzichtigheid te gebruiken werk van *Mensinga, De Vereering van Maria*, I, hoofdstuk II, § 7. Vergelijk ook boven, blz. 118.

6. Willic minen wille rechten
Soe derf ic niet meer versuchten,
Want nu de engelen singhen:
Vrede menschen van goeden willen.

7. Ic wil mitten herdekens tiden
Te Bethleem ter siden;
Daer vindic dat lieve kijnt
Mit sijnre moeder seer gemint.

8. Ic wil mitten coeningen comen,
Want ic wael hebbe vernomen,
Dat sy ter steden sijn geleit
Mit eenre steernen onderscheit.

9. Mocht ic noch vorder naken
Mit Symeon bi saeken,
Dat my Maria hoer lieve kijnt
Wolde handelen laten seer gemint,

10. Sijn voetkens wolde ic oepen,
In minen tranen doepen,
Sijn hertken vol der godlicheit,
Dat wold ic cussen al bereyt.

11. Wold hy sijn handekens reicken,
Een minlic, vrendelic teyken,
So waer mynen noot verwonnen;
Wat sold my deeren konnen?

12. Mocht hi mynen adem liden,
Ic solde noch naerre tiden:
Sijn mondeken sold ic rueren,
Och, mocht my langhe dueren!

13. O alreliefste kijndekijn,
Mijn Heer, mijn God end Schepper mijn,
Stort nu doch in mijn hertekijn
Die alre suetste minne dijn.

14. O Jhesu, Coeninc over groot,
Vrijt ons van sunden voer der doot,
Gheeft dat wy ons moeten besinnen
Ende u allene minnen.

15. Al is dit wael gesonghen,
Ten is niet dan begonnen:
Die Jesus wil ghewinnen,
Die sueken al van binnen.

16. Wie Jhesus heeft te vrende,
Hi vintten naet ellende,
Al in sijns Vaders rijcke;
Wie doet ons des ghelijcke? [1])

Er zijn meer voorbeelden van zoo innige deelneming van den dichter aan hetgeen zich voor zijn verbeelding afspeelt, er zijn meer liederen, waarin de liefde tot het Christus-kindje er als hier naar smacht, zich in daden te uiten, maar geen daaronder, dat zoo zuiver vroom is, waarin de godsdienstige ontroering zoo volkomen de artistieke overheerscht. Niet dat ik het lied dichterlijke schoonheid zou willen ontzeggen — maar ze is nergens nagestreefd, er is geen keurigheid van uitdrukking, geen verfijning van rhythme, alleen een gevoelige soberheid. En dit vrouwelijk zachte lied is van den strengen Zwolschen rector! En — andere eigenaardigheid — dit werk van den volgeling van Geert Groote sluit zich ten nauwste aan bij het proza van Brugman.

De overeenkomst is op menig punt te treffend, om niet nog wat van des Franciscaners Leven van Jezus te citeeren.

Zoo bij strofe 6: „Och laet ons gaen te Bethleem mitten heylighen hierden ende laet ons sien dat woort dat ons gheschiet is vanden enghel of ghesproken is."

„Laet ons gaen" en „ic wil tiden", beide drukken het zoo sterk uit, hoe vurig het streven is, zich geheel, zich persoonlijk te verplaatsen in Jezus' omgeving, zijn tegenwoordigheid als zintuiglijk waar te nemen. En zooals ik reeds eer opmerkte: wat een tijd van overpeinzingen, wat een voortdurend vervuld zijn van de heilige dingen, moet daaraan zijn vooraf gegaan!

Nog volkomener is het doel bereikt in de weekverdeeling van een devoot man, die Brugman mededeelt, in wat men zijn inleiding zou kunnen noemen. Deze ongenoemde vrome vertelt:

„Des dinxdaghes hovierde ic ende werscapte mitten nyeu-

---

[1]) Volgens den tekst van de kroniek van het Zwolsche fraterhuis, Brusselsch handschrift 8858, medegedeeld door *De Coussemaker*, *Dietsche Warande* III (1857), blz. 29. Geëmendeerd: 3^4 Ny; 5^4 dien; 8^2 hebbe ontbr.; 15^4 dien; 16^2 Hie; 16^4 Wien. De sterkste dialectische afwijkingen uit hs. B. verwijs ik steeds naar de voetnoten, en ter wille van de leesbaarheid, en omdat de meeste liederen toch niet van Oostelijken oorsprong zijn. Hier, waar wij het tegendeel zeker weten liet ik soortgelijke vormen staan; 3^1 kan men met B. mishaepen lezen. Ontholt (2^4) = in leven laat; tiden (7^1) = trekken, gaan; onderscheit (8^4) = voorlichting; oepen (10^1) = kussen.

geboren coninc, doe ter tijt coninclicken staet holdende in den sael des arme stals, daer hi te haven genodet ende geladen heeft die heilige drie coninge. Ende daer worden mi voergeset menigerley costelike gerichte ende besunder dat ioncferlike melc ende die meechdelike borsten der alresuetster maget ende moeder Maria, van den hemel vervult ende vruchtber geworden. Ende des avents inder nacht stont ic haesteliken op ende vloe mit Jhesus in Egypten."

De tweede zin is voor ons gevoel wat smakeloos en komt misschien meer voort uit de onweerstaanbare neiging tot symboliseeren, die den middeleeuwschen vromen eigen is, dan uit een sterk werkende verbeelding. Maar die laatste weinige woorden, hoe reëel zijn ze in hun eenvoud!

En dit voor het spelen met het kindeke:

„Ten xxxij male so machstu overdenken, hoe men mit desen kinde leven sal. Bidde die edel rose Maria, spreket tot hoer in dynre herten mit ynnicheit: o moeder, ghif mi dinen soen; want dit kint is geboren ende dese soen is ons ghegeven. [1]) Ten is geen twivel, Maria en sallen di gheven. Mar luster wat si di seggen sal: nemet, mach si di seggen, dit kint ende voedet mi; ic sal die dijn loen bewerven of doen gheven. Och die dit kindeken voeden sal, die moeten winden, in die wieghe leggen. Hi moeten bewaren. Hi moeten uutter wiegen opheffen. Hi moeten baden. Hi moeten draghen. Hi moeten spisen ende laven."

Het gevoel is in het lied onmiddellijker neergelegd: in het proza is alles, zooals vooral uit hetgeen er op volgt als verdere uitwerking blijkt, symbolisch bedoeld; feitelijk tegelijk reëel en symbolisch, zooals ook verschillende Bijbelsche gebeurtenissen ons voorgesteld worden, wel als werkelijk geschied, maar tevens als symbool van andere, zooals bijvoorbeeld de roede van Aäron een symbool is van de moedermaagd.

Een geliefkoosde voorstelling is het maken van een bad van tranen voor het kindeke, zooals in het volgende niet onaardige lied:

---

[1]) Vergelijk den aanhef: Ons is een kint gheboren,
Een sone ghepresenteert.

1. Laet ons met vollen chore
Singen nuwen sanc,
Want God es ons geboren,
Een kindekijn;
Dies moet hy hebben danc.

2. Wy mogen wel vrolic leven,
Ic segge u wel waerof,
Want God heeft ons gegeven
Den Sone sijn:
Dies moet hy hebben lof.

3. Hy nam uut goeder minnen
Onse menscheit an;
Hets recht dat elc met sinne
Dit kindekijn
Loeft als hy best can.

4. Wel hem, die suete ende sachte
Dit kindeken antieren sal!
Want wie met reynen gedachte
Dit kindekijn
Wiecht, hij lovet al.

5. Wy willen dit kindeken wermen
Met onser minnen gloet,
Soe sal hy onser ontfermen;
Huut minnen fijn
Gaf hy doer ons sijn bloet.

6. Laet ons dit kindeken baden
Met onsen tranen nat,
Ende bidden om genade
Met herten fijn,
Ons werdes wel te bat.

7. O rose sonder dooren
Boven de lelien soet!
God was van u geboren,
Dats wel aenscijn
Doer u groet oetmoet.

8. O Maria, lief moeder
Ende maget reyn,
By u wert God ons broeder;
U kindekijn
Verlost ons algemeyn!

9. O vrouwe der doecht gewone,
Wilt altijt sijn bereyt,
Te bidden uwen sone,
Dat sijn aenschijn
Ons niet en worde ontseit. [1])

Waarschijnlijk is dit lied oorspronkelijk een leys geweest. Alle vijfde regels hebben denzelfden rijmklank en dit doet vermoeden, dat deze regel moest rijmen met een verloren gegane repetitie. Er zijn tal van liederen, die in de eene lezing een referein hebben, in de andere niet, zoodat het verloren-gaan op zichzelf niets onwaarschijnlijks heeft. Bovendien maakt de vierde strofe den indruk tot een menigte gezongen te zijn, bij de kerkelijke feestviering en ook de beide volgende doen aan een bijeenkomst denken.

Groote overeenkomst in denkbeelden, maar toch niet zooveel, dat aan invloed van de een op de ander behoeft gedacht te worden, biedt de veel mooiere leys:

---

[1]) Parijsch handschrift, n° XXXII. Er staat: 4^3 wy; 7^2 suet; 8^2 reen. 6^5 = Het zal ons wel ten goede komen; aenschijn (7^4) = blijkbaar.

Ons is geboren een uutvercoren
clein kindekijn
waert niet geboren, wi waren verloren
laet ons blide sijn!

1. Maket hem een bat van tranen nat,
badet hem daer in!
hi waert geslagen, in bloede gedwagen,
om onsen wil.
Ons is geboren enz.

2. Nu wieget hem sachte, mit reinen gedachten
ende singet hem claer!
het spreket sijn mont, hi mint een suver gront
ende dat is waer.

3. Nu leert hem gaen in enen volstaen
in doogden voort!
u afkeren vergrammet hem sere,
ende hi wort verstoort.

4. Ellic si met sinnen een voetster der minnen
ende nemes hem aen.
hi sals hem lonen mit hem selven,
dat weet ic wael. [1])

Het lied is hier nog niet uit, maar het slot is onherstelbaar bedorven.

In de beide laatste liederen is de legende geheel verlaten. Ze blijven kerstliederen en de geboorte van een goddelijk kind vormt dus de kern, maar niet het verhalen van die geboorte bedoelt de dichter, ze is hem slechts een gelegenheid, zijn liefde voor den verlosser uit te spreken in den bizonder dankbaren, altijd aangenaam aandoenden vorm van teederheid voor een klein kind. Een sterk sprekend moederlijk gevoel vinden wij in geèn van beide, ik geloof dan ook niet, dat we vrouwelijke auteurs behoeven aan te nemen. [2]) Dit spelen met en koesteren van een klein kind lijkt wel geen mannenwerk, doch men vergelijke het boven geciteerde proza van Brugman.

---

[1]) Het Berl. pap. hs. (71) heeft: in de Rep. gebaeren, wtuercaren, gebaren, verlaren; 2[4] sijn mont die spreket; 3[3] seer; 4[4] wal. Gedwagen (1[3]) = gewasschen; 3[1] en [2] zijn zóó te verklaren, dat men, door standvastig te zijn in de deugd, het kind loopen leert; een symboliek niets te gezocht voor de 15de eeuw.

[2]) Tenzij, voor het eerste, op gronden aan het handschrift ontleend, vgl. blz. 62.

De middeleeuwsche vroomheid is zelden dor of zoetsappig en althans door onze liederen waait een groote frischheid. Tegenover het kindeke kan die overgaan in een dartelheid, die voor den echten vrome geen afbreuk hoeft te doen aan de heiligheid van de stof. Hoe grappig begint niet de volgende leys en hoe ernstig is de tweede helft:

1. Dat scoenste kint es ons geboren,
Dat alresoetste mannekijn;
Die sijn herte aen hem wilt keeren,
Hy sal hem getrouwe sijn.
Deus eterne tu piissime.

2. Die wilt goeden huwelic doen,
Ons vrouwe sal hem beraden;
Sy heeft soe sconen jongen soen,
Die wilt sy alom bestaden.
Deus etc.

3. Mach men goeden houwelic doen
Aen een arm gesellekijn?
Het es van haven also bloot,
Dat leet in een arme cribbekijn.

4. Al es dit soete knapelkijn
Alte arm van goede,
Hy es doch edel ende fijn,
Ende alte fier van moede.

5. Sijn voetkens waren dicwile cout,
Doen hy begonst te gane,
Ende altoos was sijn helsken bloot,
Ende luttel hadde hy ane.

6. Sijn groot armoede maect ons rijcke,
Dat heeft ons sijn minne gedaen.
Van liefden en consti niet gerusten
Totdat hy hadde die doot ontfaen.

7. Die hemel vloeyde honechvloet,
God vergaf den toren,
Doen die ewige wysheit wert
In eenen stal geboren.

8. O ewich ende genadich God,
Wat hebdi voer den mensce gedaen!
Als wy te male niet en sijn,
Wat suldij dan van ons ontfaen?
Deus eterne tu piissime. [1])

Onder de kcrstliederen lijkt mij dit wel een van de mooiste. De meeste verzen vloeien zeer aangenaam en geen veelheid van woorden kan den indruk van armoede zóó levendig maken als de enkele regels van strofe 5. Met enkele trekken een volledige impressie te geven wijst op een fijn artistiek gevoel. En wat een warmte in de naieve woorden van de vierde strofe! Hier zou ik wel een vrouwenhand vermoeden: in de visie van het kleumende kind is iets specifieks vrouwelijks en het huwelijk met Jezus doet aan een nonnenklooster denken — waaruit het handschrift trouwens afkomstig is.

Eindelijk een kerstlied, dat tot een gebed nadert, geen beschrijving en geen fantasie, een bloote dankzegging. Als vers is het niet meer dan middelmatig, maar het vormt te zeer een eigen soort om het voorbij te gaan.

1. Lof o vader van den throon,
Want ghi ons uwen lieuen soon
Hier hebt ghesonden, een kindeken schoon.

2. Wie v te dienen is ghewoon,
Vwen sone gheefdy hem te loon,
Daer toe der eewigher vruechden croon.

3. O schone roose sonder doren,
Verheuen bouen der engelen choren,
God die is van v gheboren.

4. Hi heeft versoet des vaders thoren,
Want anders waren wij alle verloren;
Met rechte wij hem toe behoren.

5. O Jesu, heere alder heeren,
Wilt v hulpe tonswaert keeren,
Dat wi van ons die sonden weren.

---

[1]) Het Parijsche hs. (XXXIX) heeft: 7^3 weert. Bestaden (2^4) = uithuwelijken; alte (4) = zeer; te male niet (8^3) = in 't geheel niets.

6. Gheen beter goet en machmen begheeren,
Dan in v minne te vermeeren.
Heere God laet ons met v regneren. [1])

Hier en daar is reeds gelegenheid geweest op de vaak zeer van elkaar afwijkende lezingen van een zelfde lied te wijzen. Het aantal voorbeelden daarvan, tevens bewijzen van de groote verbreiding der betrokken liederen en teekenen van veelvuldig gebruik, zou gemakkelijk te vermeerderen zijn. Zoo komt het zeer algemeene lied

Met desen nieuwen iare
So wort ons openbare,

dat geen bizondere qualiteiten of eigenaardigheden heeft, die een opname in het literair overzicht wenschelijk maakten, bijna nergens met denzelfden tekst voor. De lezingen uit de oudste handschriften, zijn zeer kort: 5 of 6 strofen, waaronder nog geheel verschillende, terwijl de latere bundels er tot 18 tellen. Zeer waarschijnlijk is het lied dus allengs uitgebreid.

Doch liever dan meer van die voorbeelden op te sporen, wil ik nog in 't kort wijzen op den grooten samenhang die er tusschen verscheidene kerstliederen bestaat. Naar volledigheid zal ik daarbij allerminst streven: Waar niet alle liederen stuk voor stuk worden besproken, behoeven ook niet alle verwantschapsbetrekkingen te worden nagespeurd. Het is mij ook niet om de feiten te doen, maar alleen om een verschijnsel, karakteristiek voor het Geestelijk Lied, te illustreeren.

Het eenvoudigst is het verband tusschen twee liederen, wanneer het eene een blijkbare navolging is van het andere. Hierboven werden reeds eenige strofen geciteerd uit het lied met den aanhef:

Een vrolijck salich nyeuwe liet.

Van dit lied bestaat een zeer zwakke navolging, met den beginregel:

Een vrolijc nieuwe liet. [2])

Vergelijking van een paar strofen zal den samenhang onbetwistbaar aantoonen:

---

[1]) *D. e. P. B.*, CLXII.
[2]) *D. e. P. B.*, CCXXVII.

1. Een vrolijck salich nyeuwe liet, Alder werelt openbare, Vanden kindeken dat Iesus hiet Te Bethleem wast ghebaret. In groter armoeden ende verdriet, Somen daer mocht aenscouwen, En daar leedt hi swaer verdriet, In alsoe groter couwen.	Een vrolijc nieuwe liet, This beter wat dan niet: In Bethleem yst ghesciet, Dat kindeken dat Jesus hiet, In armoeden ende in verdriet, Somen daer mach aenscouwen Al in so groter couwen.
2. Al was hi coninck van groter macht, Wt Dauids geslachte gheresen, Hi heeft so langhe na ons ghewacht: Doer hem sijn wij ghenesen, Doen hi in dyen donckeren nacht Gheboren was midts desen; Die heer was van groter macht Heeft ons verlost in desen.	Coninck van groter macht, Ghesproten wt dauids geslacht, Hi is so langhe verwacht, Nu leyt hi al ongheacht, Al inder duyster nacht; Hi is nu knecht gheboren, Die groote heer was te voren.

Moeten wij den dichter van het tweede lied van plagiaat beschuldigen? Ik geloof het niet. Het heele denkbeeld van plagiaat strijdt trouwens met dat van volkspoëzie, persoonlijke eerzucht beweegt deze dichters, wier namen reeds den tijdgenoot onbekend zijn, allerminst. Maar bovendien is het m. i. vrij duidelijk, waaraan we deze omdichting te danken (of te wijten) hebben. De tweede dichter heeft blijkbaar het hem bekende lied geschikt willen maken voor een bepaalde melodie, hetzij omdat de oorspronkelijke hem niet mee was overgeleverd, hetzij omdat hij een bepaalde voorkeur voor een andere had.

Moeilijker wordt het, de verhouding vast te stellen, wanneer twee liederen wel geheel parallel loopen en groote overeenkomst vertoonen in uitdrukkingen, maar toch nergens bepaalde ontleening valt aan te wijzen. Dit is het geval met een leys en een lied, waarvan men wel met groote waarschijnlijkheid, maar niet met zekerheid kan zeggen, dat het eene een navolging van de andere is. Uit de vindplaatsen valt vrij zeker te concludeeren dat de leys ouder is, inwendige critiek wijst niet op groot verschil in ouderdom. Ik bedoel de leys,

Laet ons met herten reyne

en het lied

Met desen nieuwen iare
So willen wij vrolijck sijn,

beiden de annunciatie behandelend, op wier samenhang reeds eer gewezen werd. Hier mogen een paar, ditmaal niet (als zooeven) willekeurig gekozen, strofen ter vergelijking volgen:

6. By v sal noch becliuen,	3. Bouen alle vrouwen,
Dat Adam heeft ontvrijt,	Sidy ghebenedijt;
Want bouen alle wiuen	By v sal sijn behouwen,
Sidy ghebenedijt.	Dat Adam heeft ontvrijt.
Ghi sult ontfaen een greyne	Ghi sult in uwen lichame
In uwer herten scrijn,	Een edel vruchte ontfaen,
Des vaders soon alleyne.	En twifelt niet hier ane
Laet enz.	Die maecht wert seer ontdaen.

De overeenkomst is hier treffend genoeg, om mijn „niet zeker," als overdreven voorzichtig te doen voorkomen. Evenwel de mogelijkheid bestaat dat slechts een bepaalde tekst (die van het *D. e. P. B.*) van het tweede lied zich aan het eerste heeft aangepast. Immers het *S. B. van 1508* heeft een sterk afwijkende lezing:

Ghi sijt boven alle vrouwen
van gode ghebenedijt,
by v wort noch behouden,
dat adam heeft ontvrijt,
ghi sult in uwe lichame
een edel vruchte ontfaen,
ende bliuen al sonder blame,
en twifelt daar niet aen.

Deze, vooral wat de laatste twee regels betreft, zeker te verkiezen tekst heeft nog groote, maar toch veel minder letterlijke overeenkomst. Met dat al nog steeds de sterkste; veel minder is reeds de gelijkenis tusschen de beide 10de strofen, die hierna de grootste vertoonen:

Die maget haer conforteerde	Die ootmoedighe maghet reyne,
In dat haer die enghel seyt	Viel neder op haer knien:
Ende si respondeerde:	Sies hier Gods deerne cleyne,
Ick ben nu oock bereyt.	Nae uwen woerden moet my gheschien.
In uwen woerden alleyne	Al doen ter seluer vren
Set ick den wille mijn,	Ontfinck die maghet fijn
Siet hier Gods deerne cleyne.	Den sone Godts sonder trueren
Laet ons etc.	Ende baerde hem sonder pijn. [1]

[1]) Het *S. B. van 1508:* si droechen al sonder trueren
si baerden al sonder pijn.

Onbewuste navolging is hier misschien nog de aannemelijkste onderstelling. De latere dichter zal enkele klanken van het oudere gedicht zoo in zijn hoofd hebben gehad, dat ze zich onwillekeurig opdrongen, waar hij uitdrukking zocht te geven aan wat er in hem omging.

Een zonderlinge samenhang is ook die tusschen de leys:

Van vrouden ons die kinderen singhen,

waaruit hierboven [1]) enkele regels aangehaald werden en de uitvoerig besprokene [2])

Jesus kerst van Nazareene.

Wie van eerstgenoemd lied enkel de oudere lezing, uit het Berlijnsche handschrift B, kent, zal van die overeenkomst weinig merken en met verbazing de betiteling als leys vernemen. Er is echter nog een andere lezing — uit de achttiende eeuw — die wel niet vlekkeloos, maar in menig opzicht beter en vooral vollediger is dan de oudere. Zoolang wij niet weten of alle geestelijke liederbundels in een of meer exemplaren bewaard zijn gebleven, is het misschien niet geoorloofd te beweren dat het lied dus drie eeuwen lang mondeling is overgeleverd, eer het gedrukt werd. Doch al kan er een oudere druk bestaan hebben, de lezing uit de *Gheestelijcke Liedekens*, uitgegeven door Hendrik Walpot berust, blijkens de taal en blijkens den aard der bedorven plaatsen, op mondelinge overlevering en we mogen dus in elk geval concludeeren, dat dit lied minstens drie eeuwen onder het volk geleefd heeft.

In de jongere lezing dan, die den leysvorm heeft en 19 strofen telt, tegen de oudere 13, treffen wij zes strofen aan, die een groote, soms letterlijke overeenkomst hebben met de andere genoemde leys. Aan inlassching valt reeds om het verschil in versbouw (vier- tegen drieregelige strofen) niet te denken; bovendien zijn de bedoelde strofen in het verband onmisbaar en bederft het uitvallen er van den ouderen tekst geheel. De jongere tekst is zoo aardig en van een zoo bijzondere gemoededelijkheid, dat ik, in weerwil van de groote lengte, niet slechts de zes te vergelijken strofen, maar het geheel laat volgen.

---

[1]) Zie blz. 96.
[2]) Zie blz. 109.

1. Wete wel wat de Kinderkens songen,
Op den Kerstnacht doen sy naer huys toe gongen,
Hoe onsen Heere Godt geboren was,
Op eenen soo kouden sneeu-wintersen nacht?
  Zijt willekom Heer Koninck, Heer Jonghelinck,
  Die ons van boven is neder geseyndt!
  Ghy zijges een Maghet Maria haer kindt,
  Ghy zijges een Heer boven alle Koningen.

2. Het wasser den alder seer koutsten nacht,
Die Godt zijn wereld inne gegaf,
Die Godt zijn werelt inne geliet;
In Bethleem was Godt gewieght.
  Zijt willekom Koninck, gy zyget ons Heer
  Wy dancken, wy loven dat kleyne kint seer,
  Wy dancken, wij loven Godt alle gelyk,
  Dat wy' er mochten komen in 't eeuwig rijck.

3. In Bethleem was Godt gebooren,
Van eender Maghet uyt-verkooren,
En daer was gheen man by ofte an
Dan Joseph die wel Heyligen man.
  Zijt willekom Heer Koninck, Heer Jongelinck enz.

4. Maria die wasser niet wel bereydt,
Van doeck, van weyndel, van wieghenkleijt;
Joseph most staen en syn hoosen uytgaen,
Joseph most staen en syn hoosen uytgaen.
  Zijt willekom Koninck, gy zyget ons Heer enz.

5. Joseph was neder ter aerden geboogt,
Syn hoosen van syne beenen getooght,
En daer toe menigh schoon dueren verkleijt,
Daer onsen Heer Godt syn rugh aen leyt.

6. Maer doen Herodes dat vernam.
Dat daer een kindt gebooren was,
Een kindt gebooren was sonder man,
Soo selsame maer als Herodes vernam.

7. Soo selsamen maer en macher niet zyn,
Staet op Heer Meester, laetet ons besien,
Al in het gestar, daer het mach wesen klaer,
Sy riepen alle gader: Heer meester 't is waer.

8. Joseph wel over een merckt gerant
Een Ezelinne die hy'er daer vant
Daer setten hij op een Jonckvrouw fyn,
Met haar kleyne kindekyn.

9. Joseph die sonder vast voor gaen schryen,
Maria, Godts Moeder sou naer gaan reyen,
Al op den wegh naar Egypten waert,
Daer wasser dat kleyne Kindt wel bewaert.

10. Maria die reder al sonder verbeyden,
Daer eenen goeyen Acker-man ginck zaeyen.
Sy sloegh haar Benedictie al over dat landt,
Dat koren was rijp aen haer rechter-handt.

11. Godt vordert u man, die 't koren gaet zaeijen,
Keert u weerom aen d'ander eynd maeijen.
U koren dat isser gebenedijdt,
Dat heefter gedaen Maria haer Kindt.

12. Ten wasser oock geen drie uren geleden,
Doen quamen Herodes knechten gereden,
Sy groeten den man, sy reder voor-by:
Hebdy niet gesien een jonck-vrouw fyn?

13. Doen ick dat koren zaeyende was,
Dat ick nu gaen maeijen vast af,
Doen reder voor by een jonck-vrouw fyn,
Met een soo kleyne kindekijn.

14. Den eenen al op den anderen sagh.
Is dit daer geleden soo menighen dagh,
So ist misselijck waer zy heenen magh zijn,
Sy magh daer wel uyt den landen zijn.

15. Herodes die spraecker tot synder scharen:
Laet ons wederom naer huys toe varen,
Want waer wyse soecken, wy vindense niet,
Des leyter myn hartjen in zwaer verdriet.

16. Herodes door alle syn Landen geboodt:
Slaet alle die kleyne kinderkens doodt,
In welcker Landen waer dat ghijse vindt.
Zijnt hertogh, zijnt graven, zijnt konincx kindt.

17. Die kinderkens elf duysent waren,
Sy storven alle-gader op eender nacht
Sy storten daer alle haer jonghe bloet,
Dat dochter Herodes te wesen soo goet.

18. Het waer wel over drie-en-dertig jaer,
Dat men onsen Heer God aen 't Kruys sag slaen,
Om onsen wille storff God den doodt,
Nu helpt, reyne Maget, uyt alle onse noodt.

19. Maer die er die Leys geleyssen kan,
Wel is hy vrouw, wel is hy man,
Die sal dan alle dagen fyn
Van alle die Missen delachtigh zijn. [1])

Menige plaats is blijkbaar bedorven, het meest voorzeker de vierde en de vijfde strofe. De lezing van het handschrift is hier echter zoo smakeloos en schoolmeesterachtig dat ik aarzel, die over te nemen. Er staat:

4. Maria en hadde hoer niet bereijt
tot enigerhande wiegencleeijt,
daer si hoer lieve kint in want.
Josep die tooch altehant

5. Die hosen van den benen sijn,
die men ons noch 't Aken latet sien,
ende daer toe dat wal hilige cleet,
daer God sine menscheit in ontfenck. [2])

De regels 4^1 en ^{2} zijn stellig beter in het gedrukte boekje en 5^1 en ^{2} althans mooier. Maar zou 5^3 niet doen vermoeden dat ook de gedrukte tekst berust op een, die iets van Aken heeft verteld? We kunnen hier nog een derde lezing, een op zichzelf reeds zeer merkwaardige, vergelijken. De *Geestelycke Harmonie* van 1762 bevat een leys met het onzinnig refrein:

Hoe wel was haer doe, Susanna. [3])
Den lieven Heere Jesu, den heyligen kerst,
Marie Marie Soon.

die drie van haar acht strofen, aan het boven afgedrukte lied ontleent — of misschien alle acht aan een nog uitgebreider lezing? Onder deze drie behoort ook de vierde strofe bovenvermeld — omgezet in het lijnrecht tegenovergestelde, niet alleen van de beide andere lezingen maar van elk kerstverhaal. Men oordeele:

---

[1]) Er staat: 2^2 innige gaf, 3^3 M. was hy u., 4^2 alles ter hande, $4^{3,4}$ hoosen gaen, 5^2 deuren.
[2]) Er staat: 5^1 hasen.
[3]) Een rudimentair overblijfsel van de repetitie:

Wal was hoer doe,
susa ninna susa noe,
Jesus minne sprac Marien toe.

uit:

Ons genaket die auentsteerne.

Maria die was wel bereyt,
Met cierlijcke doecke of windel kleyt,
In doecxkens reyn dat kint gewant:
Op hoy der kribben wert Christus bekant.

De vierde regel is natuurlijk in lijnrechten strijd met de eerste drie; zou deze ook een overblijfsel kunnen zijn van de meest oorspronkelijke lezing? Nemen wij dit aan, dan komen wij tot een bevredigende vierde strofe, waarbij zich 5[1] en 5[2] uit het boekje van Walpot voortreffelijk aansluiten, die ongeveer zou kunnen luiden:

Maria die wasser niet wel bereydt
Van doeck, van weyndel, van wieghenkleyt,
Daerinne sij dat kint gewant;
Op hoy der kribben wert Christus bekant.

maar de moeielijkheid ten aanzien van 5[3] blijft bestaan.

Een van de drie overeenkomstige strofen uit de *Geestelycke Harmonie* wordt gevormd door een der repetities van den medegedeelden tekst, met een eenigszins anders luidenden en wel te verkiezen vierden regel:

Hy is der Joden en onsen Koninck.

De mededeeling over de relieken te Aken is niet de eenige neuswijsheid uit het handschrift. We lezen er 12(18)[2]:

dat cruce was xv voeten lanc,

een regel, waarvan het wegvallen in den anderen tekst niet strekt om het geloof in de oorspronkelijkheid van de eerstgenoemde malligheid te versterken.

Van enkele regels uit het lied, zooals ik dat afdrukte, mag ik nog wel even toelichten, waarom ik ze niet wijzigde. Zoo klinkt „aen haer rechterhandt" (10) zeer verdacht, men zou verwachten „al te hant" mogelijk: „recht te hant," doch in verband met het volgende „aen d'ander eynd" (11[2]) leek de lezing mij toch niet beslist onhoudbaar. Evenmin durfde ik „hij" in 19[2] veranderen, het behoeft geen slordigheid te zijn. Overheersching van het natuurlijk door het grammatisch, ik zou hier wel willen zeggen het syntactisch geslacht, komt meer voor, schoon nergens op zoo krasse wijze.

Elf duizend, is een eenigszins ongewoon getal voor de te Bethlehem vermoorde kinderen, misschien heeft de dichter gedacht aan het getal der maagden van St. Ursula.

Enkele Duitsch-klinkende woorden en vormen, gevoegd bij het voorkomen (ten deele) in de *Geestelycke Harmonie*, maken waarschijnlijk, dat het lied uit het Kleefsche afkomstig is. Dit verklaart tevens dat van de oudere bronnen slechts het onder Duitschen invloed staande Berlijnsche papier-hs. het mededeelt.

Wat de overeenkomst met

Jesus Kerst van Nazareene

betreft, we kunnen hier slechts onderstellingen maken. Er is te veel verschil en de overeenkomst is deels te natuurlijk, bij het weergeven van een zelfde legende, om aan navolging te denken. Het lijkt mij waarschijnlijker, dat de beide leysen onafhankelijk van elkaar ontstaan zijn en eerst langzamerhand de eene op de andere heeft ingewerkt.

Ook hier konden we nog nagaan, dat de verwante regels in het éćne lied althans oorspronkelijk moeten zijn. Uit den inwendigen samenhang valt echter bizonder weinig te concludeeren bij de volgende twee eng verwante liederen, die echter in drie bundels naast elkaar voorkomen:

1. Had ick vloghelen als een arentgrijs,
Ick soude so hooghe vlieghen,
Daer bouen in dat schoon paradijs
Tot minen soeten lieue.

2. Dan soude ic segghen: vader mijn,
Wanneer suldy mi halen,
Wt dese allende op aertrijck,
In uwer hoochster salen?

3. Waer is die dochter van syon?
Ic wilse vrolijck maken,
Ick wil haer een boetscap doen
Van also hooghen saken.

4. Die hoochste inder minnen,
Dat is Iesus Marien soon;
God laet ons hem ghewinnen,
Daer bouen inden throon.

1. Waer is die dochter van syon?
Ick soudese blide maken.
Ick soude haer een boetscap doen
Van alsoe hooghen saken.

5. Dat hemelrijc ende aertrijck,
Noyt en conde omluycken,
Dat sal een suyver maget reyn
In haren lichaem besluyten.

6. Die duysternisse is ons verclaert,
Dat licht is op gheresen:
Een maghet heeft een kint ghebaert,
Dat mach wel wonder wesen.

7. Dat kint was teeder ende cranc,
Een maghet moestet voeden;
Tis recht dat wi hem weten danc
Van sijnder groter armoeden.

8. Heer Iesu crist, wat hebt ghi ghemeent,
Wij soudent v gaerne vragen,
Dat ghi hier dus ligt en weent?
Ghi sijt so ionck van daghen.

9. Dat dus viel ende was onghereet,
Dat moghen wi nu ghebruyken,
Dat Adam inden appel beet,
Dat dede den hemel sluyten.

10. O moeder Gods van hemelrijc,
Coninginne in shemels throne,
Bidt voer ons allen innichlijc
Uwen alder liefsten sone.

11. Dat wij daer boven moeten,
Daer die engelen vrolijc singen,
V ende v lief kint groeten,
Dat wil ons God ghehinghen. [1])

2. Doemen die werlt al bescreef,
Doe ghinc die maghet sware;
Te Bethleem dat si doen bleef
Ende ghenas haers kints aldare.

3. Een ghelas, al schijntter doer,
Ten breect met vander sonnen,
Dus heeft die maget, na en voer
Ioncfrou, een kint ghewonnen.

4. Een duysternis is ons verclaert,
Een licht is ons verresen:
Een maget heeft een kint gebaert,
Dat dunct mi wonder wesen.

5. Nu is hi teeder ende cranck,
Een maghet sal hem voeden;
Wij moghen hem wel weten danck
Van sijnder groter armoeden.

---

[1]) Tekst volgens het *D. en P. B.*, CCXXI; een emendatie naar het *S. S. B.* Er staat 5[2]: Noyt man en conde ghebruycken.

6. Hi toont sijn goedertierenheyt,
Wilen was hi verbolghen;
Hi drijft so groten ootmoedicheyt,
Wij en connen hem niet gheuolgen.

7. Maria nam hem op haren scoot,
Si custe hem aen sinen monde,
Die minne had si also groot
Tot hem in allen stonde.

8. O heere, lof moet v altijt sijn!
Wilt ons dan gheleyden,
Met die weerde moeder dijn,
Als wij van hier al sceyden. [1])

De eerste drie strofen van „Had ick vloghelen", hangen zeer los samen met de rest van het lied en zouden ons doen besluiten, dat dit minst verbreide het jongste van beide liederen was, ware het niet dat de aanhef van het andere (trouwens gelijk aan één van die drie) al evenmin veel met de overige strofen te maken heeft. Nog ingewikkelder wordt de verhouding, wanneer we een derde lied vergelijken, blijkens de beginstrofe een navolging van een der bovengenoemde:

Had ic vlogel als seraphin,
Ic soude so hooghe vlieghen,
Hier boven inder eewicheyt,
Tot heer Iesum, Marien lieue.

Dit lied is ook al zeer onsamenhangend. De eerste tien strofen verhalen van de ontvangst van de ziel in het hemelsch vaderland, op een toon die bewijst, dat de zonde hoogmoed haar (?) die dit dichtte niet vreemd was.

Maar de elfde strofe begint plotseling:

Doen ons vrouwe ghenesen was,
Omtrent der seste haluer weken
Den leydemense ter kercken waert
Als ander vrouwen pleghen.

De laatste vijf strofen vormen dan een redelijk wel samenhangend fragment van een kerstlied, eindigend met strofe 4 van

Had ick vloghelen als een arent grijs

in eenigszins gewijzigden vorm.

[1]) Tekst volgens het *D. e. P. B.*, CCXVIII. Ghenas (2[e]) = (hier) beviel.

Wat moeten we uit dit alles maken? In weerwil van het feit dat de beide eerstgenoemde liederen in alle lezingen (en die loopen voor het tweede tot het einde der achttiende eeuw door) in hoofdzaak onveranderd blijven, kan ik tot geen andere conclusie komen dan dat alle drie zeer bedorven zijn en elk ontstaan uit fragmenten van verloren gegane oudere liederen[1]).

De zooeven genoemde slotstrofe van

Had ic vlogel als seraphin.

komt ook als zoodanig voor in het reeds eer geciteerde:

Ons is gheboren een kindekijn
Noch clare dan die sonne.

De slotstrofen der geestelijke liederen zijn echter in 't algemeen te los van de overige en vervallen te zeer in enkele vaste soorten om hieruit tot verwantschap te concludeeren. Wel kan nu dit lied toch genoemd is, even vermeld worden, dat een deel er van, met een paar andere strofen, als zelfstandig lied in het *D. en P. B.* is opgenomen, met den aanhef:

Met rechte singhen wij nieuwen sanck

en . . . dat de tweede strofe van dit laatste lied als veertiende voorkomt in:

Had ic vlogel als seraphin

Er zou dus toch verwantschap bestaan? Ik zal niet de hopelooze poging doen, het uit te maken.

[1]) Onder den invloed van een Latijnsche hymne. Zie hoofdstuk XIII.

VIERDE HOOFDSTUK.

Verdere liederen ter eere van Jezus.

1. Jezus leven. Paaschliederen.

Het naast bij de kerstliederen staan dezulke, die zich groepeeren om het tweede hoofdfeest der Christelijke kerk: het Paaschfeest. Eenerzijds zou dan ook een onmiddellijke aansluiting van de bespreking beider rubrieken veel voor hebben, doch daar staat tegenover, dat een logische volgorde eischt de liederen, betrekking hebbende op het tusschengelegen leven des Heilands, te doen voorgaan.

Lang zullen ze ons niet ophouden. Zelfs in de liederen, die Jezus gansche leven omvatten, wordt meest van de vlucht naar Egypte dadelijk op de passie overgesprongen. Een uitzondering maakt het volgende lied, meer als voorbeeld bedoeld, dan een eenvoudig verhaal.

1. Onse heere, die sijn rijck liet,
Al hier beneden dat hi quam;
Hi daelde in die maget Marie,
Menschelike forme hi aen nam:
Dat dede sijn hooghe minne.
Wij waren ghewont tot dat hi quam.
Nu minnen wij seere, den hoochsten here,
Hi heeft ons grote gracie ghedaen.

2. Als Cristus wilde sijn geboren,
Maecte hijt sinen engelen cont,
Om dat sijt souden openbaren
Die hadden een ootmoedigen gront.
Ter stont wert dat Herodes gheware,
Hi sprac een woert datmen verstont.
Nu minnen enz.

3. Als Christus quam tot sinen iaren,
Wilde hi in die woestine gaen:
Hi wilde ons allen exempel leeren,
Hoe wi becoringhe souden wederstaen.
Die vyant hief hem in dat hooghe.
Nochtans moeste hi van dare gaen.

4. Als Cristus quam tot sinen tiden,
Wilde hi tot sijn apostolen gaen:
Hi wilde hen allen exempel gheuen,
Hoe si die waerheyt souden verstaen.
Hi seyde hen sijn secreten;
Die apostolen waren seer qualijc ghedaen.

5. Alst Christus al volbrengen woude
Ende tot sinen vader wilde gaen,
Doen liet hi hem gheesselen ende bespouwen
Ende daer na aent cruyce slaen.
Dit leedt hi van hooger minnen,
Hi riep so luyde: mijn heer, mijn God.
Nu minnen wi seere den hoochsten heere
Ende laet ons leuen na sijn ghebot. [1])

Men lette op, hoe telkens armoede en nederigheid verheerlijkt worden. De geboorte van Christus wordt geopenbaard aan wie „eenen ootmoedigen gront" hebben, in casu de herders; de satan „hief (vergeefs) Christus in dat hooghe", de apostelen „waren qualijc ghedaen." En dat in een zoo globaal verhaal, dat bijvoorbeeld de magiërs niet eens vermeldt. Het is iets zeer ongewoons een zoo goede leys te vinden, die van Jezus verblijf op aarde nog wat anders dan aanvang en einde verhaalt. Want al mogen enkele regels, met name 1[e] en 2[e] wat slap zijn, over 't geheel is de toon zeer gedragen, met een bepaalde klimax in de laatste strofe.

Over 't algemeen vinden wij eerst laat, wanneer de rederijkers zich van het geestelijk lied hebben meester gemaakt, wanneer men niet meer uit innerlijken aandrang zingt, doch motieven *zoekt,* liederen op Jezus optreden als prediker. Eén moment uit zijn prediking was echter bij uitstek geschikt om naast de grootscher gebeurtenissen van geboorte, passie en verrijzenis grooten indruk te maken, althans op de meer filosofisch aangelegden der echte devoten: Jezus bij Martha en Maria. Hier was immers het schriftuurlijk bewijs te vinden, dat het schouwende leven boven het werkende te verkiezen was! Het is dan ook verwonderlijk, dat we slechts één lied aantreffen, hierover handelend. Een groot dichter was hij, die zijn twaalf strofen aanving:

---

[1]) Het *D. e. P. B.* (CXCII) heeft: 1e. Die heeft (andere strofen Hi).

Laet ons met vruechden singen
Ende blidelijck spelen gaen,

zeker niet. Ik zal mij er dan ook toe bepalen de tiende strofe, af te drukken.

Hi heeft haer willen seghen
Ende allen menschen claer,
Dat niet en was te pleghen,
Dat Martha dede daer,
Maer dat bescouwen voerwaer
Den werck gaet verre te bouen.
Dus die volcomelijc wil louen
Den heere, die stae hier naer. [1])

Deze strofe is het, waar het geheele lied om draait. En ziet, juist deze komt, met drie andere, in de vrij sterk afwijkende lezing van het *Hofken* niet meer voor! Wel een bewijs, dat het gevoel voor dergelijke filosofische onderscheidingen bij de menigte niet groot was. Trouwens onze liederen zijn een doorloopend bewijs daarvan.

Eenige liederen op Christus en de overspelige vrouw, Christus en de Samaritaansche en Christus en den vijgeboom, alle van betrekkelijk jonge dagteekening, missen elk literair of historisch belang. Men vindt ze in het register onder de nummers 92, 91 en 99.

Zelfs wat onmiddellijk aan de passie voorafgaat, wordt slechts terloops, indien al in 't geheel, vermeld. Zoo komt de intocht in Jeruzalem voor in, ik kan niet anders zeggen dan, een „familie van liederen", waaraan moeilijk is te onderscheiden wat aanvankelijk samenhoort en wat niet. Evenwel schijnt de volgende tekst al een zeer goed geheel te vormen:

1. Ick wil van hier ende dat moet sijn
Vander werelt so wil ick sceyden,
Want Iesu du biste een trooster mijn,
Nae v so wil ick beyden.

2. Bethanien is een schone stadt,
Van duechden is si rijcke;
Hierusalem dat hier bouen staet,
Waer vintmen dies ghelijcke?

---

[1]) *D. e. P. B.*, XCVI.

3. Ic sach mijn heere van hemelrijc
Op eenen ezel riden;
Die cleederen worden hem onder gespreyt,
Daer toe die groene risen.

4. Doen hi binnen ierusalem quam,
Hoe luyde wast dat sij songhen:
Ozanna, filio Dauid,
Vergeeft ons onse sonden!

5. Doen hi aenden cruysboom hinc
Met sinen rooden wonden,
Dbloet dat tot alle siden wt liep,
Dat wassche af onse sonden.

6. Die wonden waren also breet,
Dat herte wert hem doersteken,
O Ihesu, ghi sijt een trooster bereet,
Nemmermeer en can icx vergheten.

7. Wij willen gaen onder den cruysboom staen
Ende helpen Iesum trueren,
Hi heeft soe veel om ons ghedaen,
Het wert hem veel te suere.

8. Och edel siele, dat moet sijn,
God iaghet na onse begeeren;
Wil Iesus onse hulper sijn,
So en mach ons niemant deren.

9. Ick danck v, lieue heere mijn,
Ick danck u uwer goeden!
Ghi hebt mi also dier ghecoft,
Met uwen edelen bloede. [1])

Een ander lied, eveneens uit het *D. e. P. B.*, heeft een eerste strofe, ongeveer overeenkomend met die van het hier afgedrukte, onze derde als vijfde, daarvóór een geheel misplaatste samenspraak van twee strofen tusschen God en de ziel en na de vijfde strofe een samenspraak tusschen den gekruisigden Jezus en Maria. Het geheel telt 12 strofen. In de Berlijnsche handschriften komen twee liederen voor, onderling zeer verschillend, die, al

[1]) De tekst van het *D. e. P. B.* (CC) heeft: 8^{3} cleederkens waren, 5^{2} monde, 8^{2} begeerten, 8^{4} niet ghebreken. De emendaties berusten op het hs. Meerman, dat geheel dezelfde strofenorde en een iets minder goeden tekst heeft.

dan niet afwijkende, strofen van beide genoemde liederen met weer andere afwisselen. Beide zijn zeer zwak van samenhang, beide minder onder de passie- dan onder de inkeerliederen te rekenen, doch evenmin als in de beide uit gedrukte bron, vindt men er slechte strofen in.

Niet waar, dit is wel de echte volkspoëzie: een lied onophoudelijk gesplitst, veranderd, verlengd, ingekrompen, maar hoevelen er ook aan zijn te pas gekomen, altijd poëzie blijvend!

Over Jezus' gevangenneming citeer ik een paar eigenaardige strofen uit een niet onverdienstelijk lied, dat de geheele passie behandelt, doch in verhouding tot de lengte (31 strofen) te weinig oplevert om het geheel op te nemen. Het begint aldus:

O Jesus minne, wat hebdi ghemaeckt,
Wat hebdi nv bedreven,
Ghy hebt v selven aent cruyce naeckt
Om onsent wil ghegeuen. [1])

De tiende en elfde strofe daarvan bevatten het volgende wonderlijke verhaal:

Die schaer quam binnen inden hoff,
Ghij vraechden wie sij sochten,
Sij riepen: Iesus van Nazareth!
Soo luyde als sy mochten.

U Godlijcke stemme was seer groot,
Ick bent, sprack uwen soeten mont;
Sy vielen alle ter aerden als doot,
Ghy maecktese wederom gesont.

De oorsprong van dit apocryfe wonder is een verkeerde uitleg van Joh. XVIII vers 6, die wij in zijn ontwikkeling kunnen nagaan. Petrus Comestor heeft: „abierunt retro et ceciderunt"; de vertaling van Vincentius Bellovacensis: „ende doer de crachte zijns woerts, so vielen si alle achterwaert ter aerden." De dichter maakte er nu nog bij: „als doot" en daaruit ontsproot meteen de behoefte aan een wederopwekking. Misschien heeft hem ook Lucas XXII, vers 51, de genezing van Malchus, door het hoofd gespeeld. Dat het geheele verhaal van „de groote

[1]) *Hofken*, blz CXLVII.

stemme" erg harmonieert met de gebeurtenissen in Gethsemane kan ik niet zeggen.

Een beknopter en tevens zeer mooie, gevoelige geschiedenis der passie volge hier in haar geheel.

1. Het gheuiel op eenen donderdach,
Omtrent der sester uren,
Maer dat die heere Jesus geuanghen wert;
Het was ons een goy auontuere.

2. En dat vernam die moeder sijn,
Sij was soo droeuich te moede,
Dat sij haer lief kint verliesen sou,
Sij en const haer niet langher ghehoeden.

3. Och moeder seet hij, moeder mijn,
Vwen rou en mach niet baten,
Ick wil gaen steruen den bitteren doot,
Die menschen en wil icker niet laten.

4. Maer doen hy in die vierschaer quam,
Sijn vrindekens waren daer seer dunne,
Sij gauen hem daer soo valschen raet,
Die Heer swecher al stille.

5. Maer doen hy voor Hierusalem quam,
Hij sach ter stadtwaert inne:
Ick wil gaen steruen den bitteren doot,
Al om des menschen wille.

6. Maer doen hij opden berch van Caluarien quam,
Met sijn cruys geladen,
Sij togen hem daer sijn cleederen wt,
Hij en mochtse niet langer draghen.

7. Sij werpen hem neder al op dat cruys,
Met sijnen doorwonde leden,
Sij sloegen daer plompe nagelen door,
Met grooter wredicheden.

8. Sij hieuen dat cruys al in die locht,
Sij lietent nederwaert sincken,
Dat alle sijn aderkens bersten ontwee,
Sijn bloyken wou hy ons schincken.

9. Maer doen die Heere verscheyden was,
Sij staken hem in sijn sijde,
Daer wt ran water ende bloet,
Het was ons goy medecijne. [1])

Zonder eenige regelmaat, zonder streven naar historische nauwkeurigheid wordt de passie hier weergegeven. Maar juist daaraan ontleent het lied veel van zijn bekoring, het geeft geen berijmd verhaal, zooals maar al te veel kerstliederen, het geeft de stof door de verbeelding verwerkt, het geeft 's dichters visie van het tafereel. De kruisiging zelf is zeer ongemeen geschilderd en van een krachtige plastiek.

De rol van Maria is hier nog geheel ondergeschikt, slechts terloops en dan nog op een ongewoon oogenblik wordt zij in de passie betrokken. Bijna de hoofdrol vervult zij in het naar wereldlijk voorbeeld geschreven, blijkens de vele lezingen zeer geliefde lied:

1. Van liefden comt groot liden
Ende onder wilen groot leyt,
Het minde die Maget Maria
Den Gods soon wel ghemeyt,
Si minde hem seer, si hadde hem lief,
Als si hem sach in liden,
Si en conde gherusten nyet.

---

[1]) *Hofken*, blz. CXXXIII. In Yperen wordt dit lied in zeer verbasterden vorm nog gezongen. Men oordeele:

1. Op eenen Witten Donderdag
Maer tsnachts ontrent den elf uren,
Waar Heere Jezus bevangen lag,
Den bitter dood most hij bezuren.

2. Ze leidden Heere Jezus ten poorten uit.
Maar hij die keek er zoo dikwijls omme,
Of zijn lieve moeder niet echter hem en kwam,
Ja, van verren zag hij haar komen.

3. Moeder, zeide hij, moeder van mij,
Al uw droefheid en kan niet baten,
Ik wildere gaan sterven den bitteren dood,
Om alle menschen zalig te maken.

4. Als Heere Jezus op den berg van Calvariën kwam,
Hij liet zijn kruisje wat nederzinken,
Zen gebenedijde adertjes borsten in tween,
Zen dierbaer bloed zagen wij daer schinken.

Enz.

Zie: *A. Blyau* en *M. Tasseel, Iepersch Oud-Liedeboek*, no. 32. Voor een andere overgeleverde redactie zie *De Coussemaker, Chants Populaires*, no. XLII.

2. Maria was in liden,
Si ghinc eenen droeuen ganc
Tot Hierusalem voer die poorte,
Die si ontsloten vont.
Daer sach si comen haers herten lief,
Met eenen cruce gheladen,
Als een verbannen dief.

3. Met weenentlijcken oogen
Dat si hem ane sach,
O my, sprac si doen, eylacen,
Is dit den droeuen dach,
Die van my is ghepropheteert,
Dat mijn hert soude doersniden
Dat wreede bitter sweert?

4. Iesus sprak: o moeder,
Ghegroet so moet ghi sijn,
Dit cruys dat moet ick draghen
En liden voer hem die pijn,
Dat Adam, mijn knecht, heeft verdient;
Voer hem so wil ick steruen,
Het was mijn beste vrient.

5. Nu ben ick hier alleyne,
Een moeder onghetroost,
Ick sie hem in groten liden,
Den Gods soon alder hoochst.
Ic min hem seere, ic heb hem lief,
Mocht ic hem helpen draghen,
So en waer mijn liden niet.

6. Ghi en sijt daer niet alleyne,
Sprac een engel wten throon,
Ick ben een bode tot v ghesant,
Wel edel maghet schoon.
Mijn heere heeft mi tot v ghesant,
Dat ick v soude troosten;
Ic en weet niet oft ghi hem yet kant?

7. En soudick hem niet kennen,
Ick kenne hem badt dan ghi!
Ick sach hem in sijn liden,
Dies lijdt mijn herte pijn.
Sijn vleesch heeft hy van my ontfaen,
Sijn armen sach ick wt recken
Ende aenden cruyce slaen.

8. Ick heb hem horen roepen,
Tot sinen vader inden throon:
Och willet hem vergheuen,
Sy en weten niet wat sy doen.
Ontfermt v over der menschen schout,
Daer ick den doot om steruen moet,
Al aen des cruycen hout.

9. Die engelen songen schone
Al in den hooghen throon;
Die alder bedroefste moeder
Stont onder des crucen boom.
Die moordenaer riep ontfermelijck:
O heere wilt mijnder ghedencken
Als ghi coemt in v rijck.

10. Iesus verblide hem seere
Al in des moordenaers roep,
Hi keerde hem wederomme,
Met eenen sachtmoedigen moet,
Hi sprac: o vrient sijt dies wijs,
Ghi sult heden wesen
Met mi in 't paradijs.

11. Hi sprac tot sijnder moeder,
Daer hi aent cruyce hinck
Met weenentlijcker stemmen:
Och vrouwe, siet hier v kint!
Ioannes lieue discipel mijn,
Siet die bedroefde moeder,
Want die beuele ick dy.

12. Sijn leden begonden te beuen,
Hi was seer onghedaen;
Die doot street tegen dat leuen
So begonste sijn herte tontgaen.
Hi riep: Hely, o vader mijn,
Hoe hebdy mi nu ghelaten
In desen allendighen schijn!

13. Och alle creaturen,
Die God ghescapen heeft,
Coemt nu tot deser uren,
Met eenen bedroefden gheest.
Helpt ons beclaghen den grooten noot:
Die hemel ende aerde ghescapen heeft,
Die hanghet hier naect en bloot.

14. Die hoghe prince der heeren,
Iae mede die hemelsche vorst,
Met also heesscher stemmen
Sprack hi: o mi dorst!
Die soete fonteyn diet al versaet,
Met edick ende met galle
Werd hi ter stond ghelaeft.

15. Die eenighe soon des vaders,
Iae mede die hooghe God,
Daer die engelsche scaren voer knielen,
Is nu der ioden spot.
Sy riepen: cruyst hem, si maecten iolijt,
Ghi en sijt gheen coninck van Israhel,
Ghi sijt vermaledijt!

16. Sijn ooghen begonsten te weynden,
Die minne bewees haer cracht:
O vader, daer ghi mi om hebt ghesonden,
Dat heb ick nu al volbracht!
Sijn stemme was lude ende heesch;
Met eenen gheneychden hoofde
Gaf God sinen gheest. [1])

Zeer oud schijnt dit lied niet. Het komt in geen enkele verzameling van vóór 1539 voor en de aanhef van strofe 14 doet vermoeden, dat we met een product uit den rederijkerstijd te doen hebben. Toch is de uitdrukkingswijze nog geheel middeleeuwsch, vrij van het gezochte en precieuse, vrij ook van de vlakke regelmaat, die tamelijk algemeene kenmerken van moderner werk zijn. Waarschijnlijk zal het tot het laatst der 15[de] eeuw hooren. Wat in de eerste strofen minder gelukkig is, komt voort uit een zooveel mogelijk volgen van het wereldlijk lied, dat verderop geheel verlaten wordt. De toepassing van de eerste regels op dit onderwerp is al zeer gezocht, waarbij nog komt dat op den duur niet Maria's maar Christus' lijden het onderwerp wordt. Eenigszins onnoozel doet ook de boodschap van den engel. Groote schoonheden staan hier niet tegenover, al is de schildering in strofen 12 en 16 mooi en aangrijpend, maar het geheel doet, in weerwil van zekere breedsprakigheid, niet onaangenaam aan.

[1]) Regel 7^{5} ontbreekt in het *D. en P. B.* (LIV), hier overgenomen uit het *S. S. B.* Wel ghemeyt (1^{4}) = schoon, liefelijk; verbannen (2^{7}) = veroordeeld.

Van dit lied tot het meermalen vertaalde Stabat Mater, tot het Marialied over de passie, is de afstand niet groot meer.

Zeer gewoon is het, de verschillende stadiën der passie betrokken te zien op de getijden van den dag, een welkome aanleiding voor de vromen, om Jezus' lijden steeds voor den geest te hebben. Een voorbeeld heeft het half Latijnsche lied:

Nu laet ons allen Gode louen,

dat van Christus' leven aanvang en einde behandelt. De bedoelde strofen luiden:

15. Te metten tijt was hy gheuaen,
Sijn iongers sijn hem al af ghegaen,
Voer Pylatus was hy ghedaen,
Hora prima.
Hy is van eender maghet gheboren,
Rex glorie.

16. Op sijn schoudere moeste hy draghen
Een cruyse van so swaren waghen,
Te Caluarien gaf hi sijn claghen
Cum dolore. Hi is van etc.

17. Ter sester vren ghinghen sij hem hangen,
Tusschen twe dieuen met grooter scanden,
Sij gauen hem drincken azijn ghemanghe
Cum felle.

18. Te noene stac hem in sijn side
Longinus, dies was hi soe blide,
Wanthi wert siende te dyen tide.
Hoc scio vere.

19. Te vesper tijde, nae minen waen,
Was hi van den cruyce ghedaen.
Te compleeten groeuen sij hem saen
Cum corpore. [1])

De derde ure ontbreekt, is althans niet genoemd, want het zal wel de bedoeling wezen, strofe 16 daarmede in verband te brengen, al vinden wij elders niet de kruisdraging, maar allereerst de kroning met de doornenkroon op den voorgrond staan. Ten deele is het verband tusschen getijden en stadiën der passie natuurlijk slechts willekeurig, een practische systematiseering van vrome overpeinzingen, maar althans de keuze van de zesde

[1]) *D. e. P. B.* CCXXII. Er staat, 17[3], ghemengt. Waghen (16[1]) = gewicht.

en de negende ure voor kruisiging en dood, heeft toch een bijbelschen grondslag, n.l. in Lukas XXIII, 44 en Mattheus XXVII, 45; voor de hora prima kan men nog Markus XV, 1 of Mattheus XXVII, 1 vergelijken. Het verhaalde omtrent Longinus, volgens de middeleeuwsche zucht tot identificeeren zoowel de krijgsknecht uit Johannes XIX, 34, als de hoofdman over honderd der andere evangeliën, zal men in den bijbel niet terugvinden. Bij Jacobus de Voragine kunnen we echter lezen, hoe Longinus, later heilig verklaard, door bloed dat langs zijn speer op zijn zwakke oogen kwam, weer geheel gezond van gezicht werd en toen de teekenen aanschouwde. Is deze legende misschien ontstaan, doordat men aan Johannes XIX, 35: „En die het gezien heeft, die heeft het getuigd", een bizondere beteekenis wilde verleenen?

Veel hooger dan dit knutselwerk staat een der meest volledige passieliederen, paaschlied tevens en daarom geschikt om de rij de rechtstreeksche verhalen van Jezus lijden te besluiten:

1. Een liedekijn wil ic singen,
die minne dwinget mi daer toe,
van enen die ic minne,
hi maket mijn hertken vroe,
hi is so fier ende minnentlijc.
al ander liefde wil ic laten
ende dienen hem tot alre tijt.

2. Sijn naem wil ic u leren,
eer ic iet verre gae.
hi is boven allen heren,
als ic in die scrift verstae;
Jesus Cristus is sijn naem.
alle ander boelkens wil ic laten,
want hi is seer bequaem.

3. Dat krensken dat hi draget,
dat is van bloede root.
dat doet mijn herte versagen
al door den grooten noot,
die tacken die deden hem al die pijn.
al ander vrentscap wil ic laten,
sijn vri eigen wil ic sijn.

4. Sijn hande werden doorgraven
al mitter nagelen twee,

sijn voeten doorgeslagen,
dat dede hem also wee;
dat deden die joden also valsch.
al ander vrentscap wil ic laten
ende gripen hem om den hals.

5. Nu is hi hoge verheven,
al an den cruce breet.
och, wat heeft hi bedreven,
dat hi dus jamerlic steet
tuschen tween scakeren also quaet!
al ander liefde wil ic laten
ende volghen sinen raet.

6. Hi beval sijnre liever moeder,
die onder den cruce stoet,
sante Johannes tot enen behueder,
wat hi is seker guet;
nochtans so was die wissel cranc.
al ander vrentscap wil ic laten
ende scenken hem den dranc.

7. Hem dorsten nae onser salicheit,
als daer gescreven steet.
die joden hadden al bereit
enen dranc, was wreet,
edic ende galle ende anders niet.
al ander vrentscap wil ic laten,
wat mi daer nae gesciet

8. Hi neigde sijn hooft ter eerden,
hi sprac: tis alle vervult;
ic heb mit groter weerden
betaelt des menschen schult,
in allen leden heb ic pijn.
al ander liefte wil ic laten.
sijn eighen wil ic sijn.

9. Hi sloech sijn ogen ten hemel,
hi sach sinen vader aen:
als ic genoech gepassijt bin
so wilt minen gheest ontfaen,
nu sterft die edele coninc rijc;
al ander vrentscap wil ic laten,
men vant nie sijns gelijc.

10. Longinus sonder miden
mit enen speer, was lanc,
hi opende ons heren side,

daer uut vloot saligen dranc,
water ende bloet dat daar uut ran.
al ander ander vrenscap wil ic laten
ende trouwen desen man.

11. Die sonne die liet haer scinen,
die eerde bevede mee,
van also groter pinen
die steenen sprongen ontwee
ende alle die werelt die was in last.
al ander liefte wil ic laten,
aen hem houde ic mi vast.

12. Josep tot Nicodemus ginc
si namen dat lichaem af,
dat aen den cruce gestorven was,
si leident in dat graf.
Maria die dreef so groten rouwe.
al ander boelken wil ic laten
ende wesen hem getrouwe.

13. Hi nedersteech ter hellen,
hi verloesten sine vrende daer uut,
Adam mit sinen gesellen,
si dreven suet geluut.
hi stiet die poorten op mit gewelt.
al ander boelken wil ic laten,
wat mi daer nae gevelt.

14. Des paschedages voor der sonnen
verrees hi met sijnre cracht
dat alle die ridders ontsprongen,
si bewaerden dat heilige graf.
niemant en dorsten tasten aen.
al ander genoechte wil ic laten
ende dienen desen man.

15. Nu is hi op gevaren
al in dat hemelsce lant,
daer sal hi ewelic duren
te sijns vaders rechter hant.
ten joncsten dage comet hi weder.
al ander vrentscap wil ic laten
ende dienen desen heren. [1])

[1]) Het Berl. hs. (21) heeft: 1^1 lietdekijn; 2^3 bauen; 6^2 stont; 7^1 staet; 7^3 waren; 8^6 volbracht; 10^3 apende; 11^2 mede; 13^7 gewelt. De regels 15^1, ^{2}, ^{4} bijna juist zoo in een lied aan St. Franciscus, dat evenzoo zevenregelige strofen heeft (Wi willen heden vrolijc sijn).

Bequaem (2^7) = aangenaam; ran (10^5) = liep, vloeide; ontwee (11^4) = in tweeën.

Uitdrukkingen als: „was wreet" en „was lanc", in de middelnederlandsche romans zeer gewoon, maar in de liederen zeldzaam, schijnen op een vrij hoogen ouderdom te wijzen.

Een voorproefje van de later te behandelen minneliederen, ofschoon nog in uiterst gematigde termen, geven de naar een referein zwemende regels. Men houde in 't oog dat „boelken" in de middeleeuwen een veel ruimeren zin heeft dan later. De „ridders" in strofe 14 zijn ten tooneele verschenen als een zeer begrijpelijke vertaling van „milites", in kronieken en oorkonden het gewone woord voor ridders.

Van wat ik zooeven noemde de rechtstreeksche passieliederen, zijn hiermede de voornaamste en tevens de meeste behandeld. Meer dan eenige andere stof is echter de kruisdood van Christus in allegorischen vorm bezongen. Voor ons gevoel ligt er in dien vorm een zucht tot mooimaken, tot opschik, een dichterlijke coquetterie, die hier misplaatst schijnt en in strijd met den ernst van het onderwerp, juist voor deze menschen. Toch, al zijn de vergelijkingen meest conventioneel en gezocht tegelijk en daarbij alles behalve streng volgehouden, toch doen verscheidene van deze liederen niet onaangenaam aan en is er zelfs in de smakelooze niets profaans. Wanneer de geschiedenis van Jezus wordt opgesmukt, dan geschiedt dit immers slechts omdat het mooiste niet goed genoeg voor hem is, uit echten eerbied en liefde. En de middeleeuwen zijn nu eenmaal verzot op symboliek.

Eerst een lied, waarin het beeld niet in bijzonderheden is volgehouden.

1. Ick wil mi gaen vermeyden
In Ihesus liden groot;
Van daer en wil ic niet sceyden,
Int leuen noch in die doot.

2. Tis een prieel met bloemen,
Bedaut met menighen traen,
Och mocht ic daer in comen,
Mijn trueren waer al ghedaen!

3. Men hoort den nachtegael singen
Al onder den scerpen doren,

Sijn herte is vol van minnen,
Die wilt die macht horen.

4. Een liedeken heeft hi gheheuen
Al onder den doren groen:
O vader willet hen vergheuen,
Sij en weten niet wat si doen.

5. Die schaker badt om vrede,
Hi mocht wel hebben prijs.
Die nachtegael singt: noch heden
Suldy sijn int paradijs.

6. O vrouwe siet hier dinen soon,
Ioannes, die moeder dijn,
Ick hebse v beuolen,
Wilt haer behoeder sijn.

7. Hi sanck wel also hooghe:
Mijn God, waerom laetstu mi!
Sijn herte wert hem drooghe,
Te drincken begheeret hi.

8. Men scanc hem daer te drincken
Edic met galle ghemengt.
Sijn hooft dat liet hi sincken,
Hi sprac: veruult is alle dinck.

9. O vader, in uwen handen
Beueel ick minen gheest.
Met also soeten sanghe
Voer hi in een ander foreest.

10. Hi liet die violette
Al onder den cruyce staen,
Die hem te Nazarette
So ootmoedelijc hadde ontfaen.

11. Hi liet die open roose
Aent cruyce hangen soe root,
Haer bladerkens liet si risen,
Die nachtegael bleef van minnen doot.[1])

Jezus als nachtegaal zullen wij meer aantreffen. En het beeld berust steeds op wat het feitelijke onderwerp van dit lied uitmaakt: de zeven kruiswoorden. De vergelijking van het uitspreken

---

[1]) *D. e. P. B.*, CLVII. Prieel (2[1]) = lusthof; schaker (5[1]) = roover.

daarvan met den zang van een nachtegaal spreekt stellig niet zeer tot onze verbeelding. Maar men wilde nu eenmaal een beeld en dan lag dit allicht nader dan een ander. Men moet ook in 't oog houden de groote rol, die de nachtegaal in het Wereldlijk Lied speelt, waaruit men zooveel mogelijk in 't geestelijke zocht om te zetten. Twee stroomingen dus die elkaar ontmoetten: men wenschte eenerzijds Christus' lijden te symboliseeren en anderzijds den nachtegaal tot beeld van iets geestelijks te maken. Het „ander foreest" in strofe 9 sluit zich goed aan bij de elders voorkomende benaming: „het hemelsche foreest." Doch eenigszins zonderling is de laatste strofe. Gaarne vergelijkt men Jezus' wonden of ook wel het gewonde lichaam in zijn geheel bij rozen, maar met het beeld van den nachtegaal laat dit zich slecht vereenigen. Het zou nog gaan zich onder den nachtegaal, die immers heen vliegt, Jezus' ziel, onder de roos zijn lichaam te verstaan, wanneer niet de laatste regel deze mogelijkheid weg nam. Echter — juist de twee strofen, die het moeilijkst te verdedigen zijn naar de beteekenis, de tweede en laatste, zijn het mooist van geluid!

De meeste allegorieën zijn meiliederen. In de middeleeuwen zoo min als thans viel de stille week ooit samen met het begin van de Meimaand. Toch is er een groote samenhang tusschen het meifeest en de dagen om Paschen — een samenhang in de middeleeuwen kwalijk doorgrond — dat ze beide eigenlijk heidensche lentefeesten zijn. Mei en lente zijn in de middeleeuwen vrijwel synonieme begrippen, op den winter volgt de Mei, de komst van Mei beteekent het ontwaken van de natuur, Mei in 't bizonder is de maand van de liefde. In de wereldlijke liederen neemt de Mei, de maand zoowel als de boom, dan ook een groote plaats in. [1]) Voor deze liederen moest een omzetting in 't geestelijke gezocht worden. Op Pinksteren kon men ze niet betrekken, de uitstorting van den heiligen geest sprak weinig tot de volksverbeelding en een eenvoudig aanknoopingspunt doet zich ook niet voor. Daarentegen liet zich het kruis van Christus zeer goed met een boom vergelijken — waarom dan niet in 't bizonder met den meiboom? Dat dit niet alleen

[1]) Vgl. *Kalff, Het Lied in de Middeleeuwen*, pag. 298 vlgg.

in onze liederen gebeurde, blijkt reeds uit de bij Hoffmann aangehaalde uitspraak van Heinrich Suso: „Unter allen Zweigen die je wuchsen, konnte er nichts Gleicheres finden den schönen Maien denn den wonniglichen Ast des heiligen Kreuzes, der blühender ist mit Gnaden und Tugenden und aller schönen Zierde denn alle Maien je wurden." [1])

Navolging, schoon alleen in den aanhef, van een wereldlijk lied is dan ook al dadelijk het merkwaardigste en meest verbreide meilied, waarvan bijna alle lezingen verschillend beginnen, van

Och hoe lustelic is ons die coele mei gedaen
ende sprutet uut mit bloemkens menigerleye, [2])

tot

Hoe minlijc is ons des cruycen boom ontdaen
Het spruyten geluwe bloemkens aen der heiden. [3])

Ook het gevolgde wereldlijke lied schijnt nogal aan wijzigingen onderhevig geweest te zijn; als wijze wordt telkens opgegeven:

Hoe lustelijc is ons den coelen Mey gedaen,

maar in het *Antwerpsch Liederboek* vinden we een lied:

Die mey is so genoechlijcken tijt
Het spruyten gelu bloemkens aender heiden.

Behalve in de eerste strofe komen de verschillende teksten vrijwel overeen, met uitzondering van het Berlijnsche hs., dat vaak afwijkt, maar dan steeds een minder goede lezing biedt. Ik volg hier in hoofdzaak de oudste der andere teksten, het *S. B. van 1508.*

1. Hoe minnelic is ons des crucen boom ontdaen!
het spruten ghelu bloemkens aen der heyden,
so wie met druc, met liden is beuaen,
in ihesus wonden sal hi hem vermeyden.

2. Die mey die is al biden wech geset,
op eenen berch en die staet also hoghe,
om dat een yegelic soude sonder let
den soeten crucen mey aenscouwen mogen.

---

[1]) *Horae Belgicae* X, s. 207.
[2]) Berl. hs. B, 52.
[3]) *S. S. B.* f° 42 r°.

3. Nu staen des meyen tacken wtgespreyt
en bloeyen schoon gelijc die roode rosen,
so wie zijn sonden, zijn gebreken hier bescreit,
onder desen boom so sal hi hem verposen.

4. Recht op gewassen is den edelen greyn
ende is geplant in also diepen dale,
dats in mariam, die suuer maget reyn;
van minnen so sterf die edel nachtigale.

5. Die fiere nachtegale des crucen boom op vlooch,
hi heeft zijn vederkens so wide ontploken,
hi sanc so luyde die VII noten hooch,
so dat sijn edel hertken is gebroken.

6. Nu is de fiere nachtigael bleuen doot
om minnen van eender suuerder ioncfrouwen;
hi quam so hoge al wt sijns vaders schoot,
wie hoorde ye gelike deser trouwen?

7. So wie zijn sinnen noch ongestadich zijn
ende cleuen noch op aertsche creatueren,
die mercke aen dese nachtigale fijn,
hoe hi den doot om onsen wil woude besuren.[1])

Ook hier dus de nachtegaal, de vogel die onafscheidelijk is van de Mei, ook hier de toepassing van den nachtegaalszang op de zeven kruiswoorden. De vergelijking van Jezus' wonden bij rozen is eveneens reeds eer ter sprake gekomen. Onduidelijk is de vierde strofe: dat de mei gelijktijdig „op enen berch" en „in also diepen dale" geplant is, geeft al een zeer zonderlinge voorstelling. De bedoeling zal wel wezen, dat de mei, oorspronkelijk in een dal geplant, nu op een berg geplaatst is, maar ook dàn blijft er verwarring, daar met de mei beurtelings het kruis en Christus wordt bedoeld, een verwarring, die echter zeer voor de hand ligt: er zijn ook liederen waarin Christus zelve bij de mei vergeleken wordt. „Zich vermeien in Jezus' wonden" heeft op het eerste gezicht iets stuitends, maar het past geheel in de middeleeuwsche beschouwingswijze, die in deze wonden allereerst iets schoons en liefelijks, immers de belofte des heils, ziet.

---

[1]) De tekst heeft: 1[2] gheel. 3[4] boom sal, 5[1] clam. De emendaties steunen op andere teksten. Greyn (4[1]) = kleinood.

Wederom al dezelfde beelden geeft een mooi, hartstochtelijk meiliedje:

1. Die lieve coele mei, die is ons ondaen
ic sie dat cruce so hoghe staen

2. Daer an so hanghet een jonghelinc
daer onder steit die lieve moeder sijn.

3. Vijf rosen staen daer aen den mei
ende ander bloemkens menigherlei.

4. O edel siele, merket vromelicke aen,
hoe suetelicke singhet die wilde nachtegael.

5. Al aen den cruce, daer hi aen stont,
uut lieften was sijn herte ghewont.

6. Ende heeft daer iemant hongher of dorst,
die come ende drink uut Jesus borst.

7. Mijn herten bloet wil ic hem schenken,
o mensche, wilt op minen doot ghedenken.

8. Ende latens u niet wtten uwen herten gaen,
o edele siele, omme u ist al ghedaen.

9. O god here, wanneer, wanneer?
wanneer die suete god wil ende niet eer. [1])

Het moet gezongen worden op de wijze: „van den werliken mei," [2]) is dus blijkbaar ook een vergeestelijking, doch een meilied met tweeregelige strofen is mij onder de wereldsche liederen niet bekend.

Reeds werd gezegd, dat onder den mei ook Christus wordt verstaan, deels misschien doordat uit het oog verloren werd, dat eigenlijk het kruis bij den mei werd vergeleken, deels ook omdat men in Jezus' wonden gaarne bloemen zag — wel bij voorkeur rozen, maar die aan een mei te laten groeien was geen bezwaar.

Een voorbeeld van deze tweede soort meiliederen, dat ook zeer verbreid is, vinden we in:

---

[1]) Het Berl. pap. hs., 86 heeft: 5[1] als, 9[1].[2] slechts eens: wanneer. Aangevuld volgens Hoffmann.

[2]) Een zeer vage aanwijzing, die we ook bij andere liederen vinden.

1. Den lusteliken mey Cristus playsant,
Vol alder duechden groene,
Is doer den heyligen gheest als nu gheplant
In alle gheloouige koene.
Die tot desen meye scrijt,
Wort van allen sonden quijt;
Sijn duecht ende alle sijn leuen
Wil hem Cristus minnelijc gheuen.

2. Het vriesen, het sneeuwen is nu ghedaen,
Den winter mach ons niet dwinghen;
Die wet des ouden testaments is al vergaen,
Die liefde moet al volbringhen.
Die vast aen Christus liefde cleeft
Ende lief sinen broeder heeft
Als hemseluen, na Paulus leeren,
Hi volbrengt die wet des heeren.

3. Die vogelkens singhen op dat groene hout
So vrolijck, onbedwonghen.
Dat sijn die engelkens menichfout
Ende alle ghelouige tongen,
Die singhen: glorie fijn
Moet Christo inden hemel sijn;
Pays mannen ende vrouwen,
Die op sijn woert betrouwen.

4. Desen meyboom Christus so iuechdich bloeyt
Met duechden menigerhande.
Hi heeft ons met dau bespoeyt:
Sijn bloet tot eenen onderpande.
Comt al die belast sijt ende slaeft
Tot mi, seyt hi, ghi wort gelaeft,
Ick sal v ontladen van sonden,
Mijn iock is licht beuonden.

5. Sijn goddelijc woort is een ghebloeyet rijs,
Daer wij op moeten beeten,
Dwelck is beseghelt na Gods aduijs
Met Cristus bloedich sweeten.
Hi heeft den helschen viant groot,
Die sonde ende die eewige doot
Verwonnen tot allen daghen
Ende al onsen last ghedragen.

6. Coemt ter fonteynen, die so oueruloedich staet,
Wilt vanden water drincken,
Het welc int eewighe leuen gaet,
Christus wilt ons minnelijc schincken.

Want daer vloeyt wt Christus buyck
Leuende water tot onsen gebruyc.
Die heylige gheest eersame
Scenct hi om niet, tot onser vrame.

7. Gheloeft si den meyboom victorieus,
Die ons God schanc wt minnen,
Wten gheslachte Iuda corragieus
Een leeu niet om verwinnen.
Christus dien eewighen mey,
Die maect alle herten vrey
Met sinen gheeste iuechdich,
Die hem versoecken vruechdich.

8. O Prinche Ihesu, meyboom ghebenedijt,
Soe lustelijck ontploken,
Ontfangt ons in v armkens wijt.
Aent cruce voer ons ontloken.
Ghi sijt onsen troost ende alle ons vruecht.
Alleenliken bi uwer duecht
So worden wij deelachtich
In ws vaders rijc warachtich. [1])

Meer dan een van de andere meiliederen verdient dit den naam van allegorie. Men kan den dichter niet verwijten, dat hij zijn beeld niet zorgzaam heeft uitgewerkt — aan alles wat bij een meiboom te pas komt, weet hij een beteekenis te geven; de leeuw van Juda ware beter weggebleven, maar over 't algemeen is de voorstelling vrij goed volgehouden. Daarentegen is er nauwelijks een spoor meer gebleven van iets dichterlijks, het geheel is zuiver intellectueel in elkaar gezet en zoodoende, al blijft het vrij van alle rijmgeknutsel, een echt rederijkersproduct in den ongunstigen zin. Het lied maakt den indruk zich meer dan een van de vorige bij een wereldlijk aan te sluiten, waarschijnlijk bij een dat verloren is gegaan. Een lied uit het *Antwerpsch Liederboek*, n°. XXVII, heeft een soortgelijken aanhef en zelfden strofenbouw, doch verder geen overeenkomst er mee.

Evenmin vond ik het voorbeeld van het laatste meilied, dat ik behandelen wil, waarin juist het denkbeeld van Christus als de mei zeer weinig wordt uitgewerkt, maar dat op aardige wijze het verband met den wereldschen mei laat uitkomen:

---

[1]) Volgens het *D. e. P. B.* (CXLIII). Beeten (5²) = neerzitten, gaan rusten, vrame (6⁶) = bate. Den vorm vrey (7⁶) kan ik niet verklaren.

1. Sijt vrolijc groot en cleyne
Met desen meyen tijt,
Hy brengt ons al ghemeyne
Sijn bloemkens met iolijt.
Sijt vrolijc, leeft sonder nijt,
Ghestadich int verbeyden,
Wat ghi doet oft waer ghi sijt,
Sijt vrolijck metten meye.

2. Die vrucht van desen meye.
Is bouen honich soet,
Gheplant inder valleye
Dat is in dieper ootmoet.
Daer blijft hi wel behoet,
Wel groen in gheender heyde.
Den mey reyn herten bliscap doet,
Sijt vrolijck metten meye.

3. Den mey is suuerlijcke,
Daer toe van sulcker aert,
Dat hi can maken rijcke
Sijn dienaers onghespaert
Ende in hooger vruecht verclaert.
Sijn minnaers menigerleye,
Die gheen ander vruechde en begheert
Dan bliscap metten meye.

4. Die mey van deser eerden,
Hi gheeft ons cleyn iolijt:
Hi is van cleynder weerden,
Hi vergaet al metter tijt.
Maer die rechte mey verblijt
Ende maect bliscap met bescheyt;
Over al die werelt wijt,
Sijt vrolijc metten meye.

5. Ick hadde der werelt meye
Int herte mijn gheplant,
This recht dat ic mi bescreye,
Want ic mi bedroghen vant.
Een ander mey boot mi de hant
Ende gaf mi sijn gheleye,
Te comen in dat beloefde lant.
Sijt vrolijc metten meye.

6. Nu laet ons vrolijck leuen,
Den mey staet schoon en groeyt,

Sijn vrucht doet ons ghenesen,
Die benider hem dies moeyt.
Ten schaet ons niet, den mey die bloeyt,
In vruechden also ic seyde,
Haer dyenaers sijn met dauwe bespoeyt.
Sijt vrolijc metten meye. [1])

Ware het niet om de wenschelijkheid, de geestelijke meiliederen achtereen te behandelen, ik zou dit lied niet hier plaatsen. Want met de passie heeft het eigenlijk niets meer te maken: niet de gekruisigde Jezus, maar Jezus in 't algemeen is hier de mei. Ook dit lied is niet zeer oud, maar in weerwil van enkele smakeloosheden, als:

Een ander mey boot mi die hant,

staat het ver boven het voorgaande.

Nog slechts één passie-allegorie, een geheel andere voorstelling wil ik hier bespreken. De eerste regel herinnert aan het (wereldlijk) lied van Brunenburch, uit het handschrift van Marigen Remen, maar de strofenbouw is anders:

1. In eenen boghaert quam ic ghegaen,
Des morghens voer der sonnen,
Daer ic vant eenen edelen hert
Omvaen met fellen honden.

2. Die eerste, die hem volgde nae,
Was Judas, die felle quade;
Hy heeften in sijn doot ghejaeght
Met sinen valschen rade.

3. Doen sloeghen al die honden aen,
Die daer waren comen
En hebben desen scoenen hert
Sijn edel lijf ghenomen.

4. Aen een calumnen was dese hert
Seer felleclich ghebonden;
Met gheeselen, met slaghen swaer
Ontfinc hy diepe wonden.

5. Dese overedel scoene hert,
Van eender maghet gheboren,
Hy was ghecroent al op sijn hoot
Met tweenseventich doren.

[1]) *D. e. P. B.*, CLXIV. Bliscap met bescheyt (4^e) = gepaste blijdschap; ghenesen (6^2 = behouden blijven, gered worden; hem moeien (6^4) = zich ergeren.

6. Op sijn scouder moest hy draghen,
God en creature,
Dat cruce swaer, daer hy aen sterf,
Als ons ghetughet scryfture.

7. Al op dat cruce wert hy gheleet,
Met naghelen vast ghebonden,
Daer liet hy hem sijn minlijc hert
Met eenen speer doerwonden.

8. Daer spronghen vijf rivieren claer,
Die ons van sonden vrien;
Diese sdaechs niet eens en gruet
Hy maechs hem wel vermien.

9. Daeronder stont sijn moeder goet,
Met liden swaer bevanghen,
Sy liet dat sweert des rouwen swaer
Al doer haer herte ganghen.

10. Neven haer stont sijn minnersse groot,
Die droeve Magdeleene;
Sy heeft dat alderbeste deel,
Sprac God van haer alleene.

11. Cristus sprac, aldaer hy hinc:
Wijf, sieter uwen sone,
Tot sinen jongher sente Jan:
Siet daer dijn moeder schone.

12. O moeder Gods, o reyne maeght,
Met uwen kinderen beyde,
Compt in dure van onser doot
Onser zielen doen gheleyde! [1])

De beeldspraak wordt hier wel bizonder spoedig en volkomen verlaten, waarschijnlijk niet ten nadeele van het geheel, al is het oorspronkelijk idee niet onaardig gevonden. De vergelijking van Jezus' wonden met rivieren zullen wij nog menigmaal tegenkomen; nergens vond ik een verklaring van het meer opgegeven getal van 72 doornen. Er moet echter wel een bepaalde symboliek aan verbonden zijn. Opmerking verdient de eer, nadrukkelijk bewezen, gelijk zoo vaak, aan de twee meest geliefde bijbelsche heiligen: Magdalena en Johannes,

---

[1]) Parijsch Hs., XLV. Hem vermien (8[4]) = bezorgd zijn.

welke laatste zelfs, niet zonder aanleiding, maar het blijft toch een zeer bizonder eerbewijs, in één adem met Jezus genoemd wordt. Het is goed op zulke bewijzen van voorkeur te letten, omdat men anders, door de zuivere heiligenliederen alleen te beschouwen, zich een onjuist beeld van de beteekenis der verschillende heiligen voor de Nederlandsche devoten zou vormen.

Het loslaten der allegorie, zeide ik, zal het lied geen kwaad hebben gedaan. Er mag althans gezegd worden, dat het in weerwil van enkele vlekjes en van een eenvoud van taal, die soms tot armoede nadert, de groep, waartoe het hoort, waardig besluit. Het is kleurig en frisch, er zit gang in en vooral, het is innig gevoeld. Heel mooi klinkt de zevende strofe.

Zoo heel veel vermeldenswaardige passie-liederen hebben we niet aangetroffen, doch men neme in aanmerking, dat de herinneringen aan, de vermaningen gegrond op het lijden van den Verlosser in schier alle soorten van liederen talloos zijn, waardoor het mogelijk tekort ruimschoots wordt aangevuld.

Het is hier misschien, bij de vermelding van liederen, die in verband staan met de passie meer dan dat ze die tot onderwerp hebben, de plaats, een zeer belangrijke en mooie allegorie op te nemen, die niet de passie en niet eigenlijk Jezus leven, maar zijn verlosserschap in beeld brengt.

1. Een goet man had een dochterkijn,
Die had hi wtuercoren,
Si en wilde hem niet gehoorsaem sijn,
Des hadde hi groten thoren.

2. Dat was God, die vader wijs,
Ende smenschen siele seer schoone,
Die sette hi int paradijs,
Die coninck van den throone.

3. Maer die bose viant quaet,
Hadde dit herde noode
Ende gaf der sielen dyen raet,
Dat si brack tghebot van Gode.

4. Als God de heere dat vernam,
Dat alsoe was gheuaren,
Gheen mensche ten hemel in en quam,
Wel in vijfdusent iaren.

5. Die sone gods sprac: vader mijn,
Ic heb so groot verlanghen
Om die siel, mijn lief susterkijn,
Die de viant heeft gheuanghen.

6. Die vader sprac: o sone fijn,
Wildy daer na gaen talen,
So suldy liden druck ende pijn,
In also grooter qualen.

7. O vader, ik bin daer toe bereyt,
Sprac hi wt rechter minnen,
Ic wil gaen liden druc en leyt,
Mach icxse weder vinden.

8. Tot Nazareth hy eerst binnen quam,
Daer woonde een maecht ghepresen;
Sijn herberge hi eerst by haer nam,
Lof moet haer altijt wesen.

9. Daer na track hi te Bethleem claer
Ende in Egipten mede,
Ende sochtse dri en dertich iaer,
Ontrent Ierusalem die stede.

10. Maer hi en vant die siele niet,
Dies was hi seer in dooghen,
Hi sochtse in so groot verdriet,
Met seer weenende ooghen.

11. Hi was so seer met druck beuaen
Ende dacht wt rechter trouwen:
Ic sal opten berch van caluarien gaen,
Oft icxse daer mocht aenschouwen.

12. Als hi opten berch quam
En heeft hyse noch niet vonden,
Des cruycen boom dat hi op clam,
Tot dyen seluen stonden.

13. Doen riep hi mit stemmen overluyt,
Oft si hem kennen mochte,
Sijn suster ende lieue bruyt,
Die hi so droeuich sochte.

14. O suster, riep hi, susterkijn,
Vercoren mijn vriendinne,
Hoe mach dit comen, hoe mach dit sijn,
Dat ic u niet en vinde?

15. Als hi aldus luyde riep,
Soe ouerliken seere,
Ontspranc si, daer si lach en sliep
Ende sprac: broeder, och heere,

16. Wat so is die wille van dy,
Gheminde broeder vercoren,
Niemant en mach doch helpen mi,
Ick moet bliuen verloren.

17. Doen sprac hi: lieue susterkijn,
Wilt doch met vruechden leuen,
Hemel en aerde, die sijn mijn,
Die wil ick voer v gheuen.

18. Och lieue broeder, ic segghe di,
Ick ben in sulcken doghen,
Al gaefdy hemel ende aerde voer mi,
Ghi en sout my niet helpen moghen.

19. O broeder, also ben ic beswaert,
Men mochtet niet bescriuen,
Trect weder tot uwen vader waert,
Ick moet verloren bliuen.

20. Hi sprac: suster, dat doet mi we,
Maer hoort na mijn verclaren:
Al soude ick voer v steruen me,
Ghi moet doch met mi varen.

21. Och broeder, ick ben in sulcker noot
Ende in sulcken liden,
Ten si dat ghi voer mi sterft die doot,
So en mach ick niet verbliden.

22. O suster, so wil ick dan bestaen.
Sprac hi, met stemmen schoone,
O vader, het is nu al voldaen,
Ontfangt ons in den throone.

23. Aldus so is die siele verlost
Van Christo onsen heere,
Dat heeft hem sijn heylich bloet ghecost,
Lof si hem ymmermeere [1])

Waarlijk, er kan geen sprake van zijn, dat in een lied als dit enkel de naïeve wijze van uitdrukking door ongewoonheid bekoort, dit *is* waarachtige poëzie, schoon van een gansch

[1]) *D. e. P. B.*, CXLVII. Thoren (1[4]) = verdriet.

andere soort, dan wij thans gewoon zijn. Eenvoudiger kan het al niet: nergens een poging tot versiering, niet de geringste dichterlijke coquetterie. Maar daarom klinkt alles ook zoo glashelder, ligt er zulk een zachtheid en teere vroomheid over, dat het onmogelijk is aan de bekoring van zoo natuurlijke schoonheid te ontkomen.

Is het niet iets ontzaglijks, als een vers regels verdraagt als:

Tot dyen seluen stonden. (12⁴)

Een zuivere stoplap, die elk hedendaagsch gedicht belachelijk zou maken. Maar hindert ze hier? Allerminst, ze vloeit zacht geleidelijk achter de voorgaande regels aan, sluit de strofe aangenaam af. Waar ieder woord gewogen wordt en menig de kracht moet hebben van lange zinnen, daar stuit elk overbodig, hier, waar geen enkel méer wil beteekenen dan in het dagelijksch gebruik, gaat het teveel onopgemerkt voorbij.

Maar de opzet is niet naïef! Fijn en krachtig zijn de gesprekken, van diep doordringen in de aangeroerde vragen getuigen de vertwijfelingszuchten der ziel.

Het is niet onmogelijk, dat dit lied gedicht is als tegenhanger van het veel verbreide, maar als gedicht niet in een goede, oude lezing overgeleverde „Des soudaens dochterkijn" een mogelijkheid die Acquoy [1]), vreemd genoeg, niet aanroert. Eenig verband tusschen beide liederen moet haast wel bestaan; zou misschien het verloren gegane lied „Een boerman had een dochterkijn" dat als zangwijze wordt opgegeven, tot een der redacties (Der Blümelmacher) van het lied van de sultansdochter kunnen behooren?

Met Jezus' kruisdood is het werk der verlossing volbracht, zijn opstanding, hoe heuglijk ook, heeft voor den lateren mensch niet meer dat alles overheerschende belang. Bovendien is ze lang niet zoo gemakkelijk als de geboorte of de kruisiging tot iets dat voor de verbeelding leeft, tot een zintuiglijke voorstelling te maken. Het ligt dan ook voor de hand dat de paaschliederen schaarsch zijn.

---

[1]) *Het geestelijk lied*, blz. 55. Voor de legende van de Sultansdochter zie *De Vooys, Middelnederlandsche Legenden en Exempelen*, blz. 146 en uitvoeriger *Dr. Bolte, Zeitschrift für deutsches Alterthum*, XXXIV, pag. 18.

Het meest wordt nog de verlossing van de „oude vaders" uit het voorportaal der hel herdacht, in den regel weliswaar slechts terloops, in kerstliederen vooral, of in liederen van jongere dagteekening en geringe beteekenis, die buiten ons bestek vallen, maar toch ook als hoofdmotief in een lied, dat het mededeelen nog wel waard is. Ook hier is de vorm van een meilied gevolgd, zonder eenige allegorische bedoeling evenwel; de meiboom komt in het geheele lied niet voor. Daarom was er geen reden het bij de boven besproken meiliederen te vermelden.

1. Als ons den winter henen gaet,
So coemt ons die coelen meye,
Dan singhen die voghelkens schoone
So menigerhande gheleye.
Dat doen si al om haer Gods danc,
Met groter melodie
Bouen alder engelen sanck.

2. Maria is een fonteyne,
Daer al minen troost aen staet
Ende een lelie reyne,
Die hem seer wel behaecht.
Hi wilde van haer gheboren sijn,
Om dat hi ons soude verlossen,
Al wter aertscher pijn.

3. Hi daelde in aertrijcke,
In dit ellendighe dal,
Om dat hi ons soude verlossen
Al wt der sonden val,
Daer ons Adam die vader in brocht
Al bi des viants rade,
Dat hi verbrack tghebot.

4. Sij voeren alle ter hellen,
Beyde cleyn ende groot.
Daer waren si so menich iaer
In duysternissen groot,
Tot dat die heere verresen was,
Doen quam hyse verlossen,
Veel claerder dan den dach.

5. Met een groote claerhede,
So quam die heere aldaer,

Hi stack die poorte ter neder,
Die ghesloten hadde ghestaen,
Hi haelde daer sijn vrienden wt;
Met groter vrolichede
Soe waren sij verblijt.

6. Dus waren si in vruechden,
In blischap menichfout;
Die heere wildese laten
Ende comen nederwaert
Om sijn lichaem, dat hi aen nam
Ende verrees in paeschdaghe;
Tot Maria dat hi quam.

7. Met troostelike woerden,
Dat hi tot haer sprack:
God groet v, heylighe moeder.
Maria verblide haer daer af,
Sy sach daer haren gheminden staen,
Dyen si van den cruyce
So deerlijck hadde ontfaen.

8. Maria, roose bloeme,
Reyn, edel maghet vry,
Bidt Iesum, uwen sone,
Dat hi mijnder ghenadich si;
Als ick van hier scheyden sal,
Dat hi mijn siele brenghe
Al in dat hemelsche dal.

9. Die dit lieken heeft gemaect,
God gheue hem goet bekennen,
Dat hi sijn leuen mach brengen
Tot eenen saligen eynde
Ende leuen so in deser tijt
Dat hi hier nae mach comen
Al in dat eewich rijck. [1])

Twee strofen lang houdt de dichter ons in het onzekere waar hij heen wil. Aanvankelijk schijnt hij wel een wereldsch lied te beginnen, vooral regel 1[7] is in een geestelijk zeer bedenkelijk! Waarschijnlijk heeft hij een voorbeeld wat al te getrouw gevolgd — ook dat de eerste strofe verreweg de beste is schijnt daarop te wijzen. En daarna de onvermijdelijke aanroeping van Maria,

[1]) *D. e. P. B.*, LVI. Een woord gheleye = lied (1[4]) is van elders niet bekend.

die ook zoo menig kerstlied verhult. De verschijning van Jezus aan zijn moeder wordt in de evangeliën niet vermeld, maar in de middeleeuwen is het bij velen een soort geloofsartikel, dat haar zoon zich haar eerst van al vertoonde — eenvoudig omdat het niet denkbaar was, dat hij anders gehandeld zou hebben. Uitvoerig vindt men de quaestie beredeneerd in de *Legenda Aurea,* Cap. LIV.

Streng gesproken is het boven afgedrukte lied al wat wij aan oorspronkelijke paaschliederen bezitten. Vertalingen zijn er verscheidene, n.l. van de Duitsche liedergroep

Christ ist erstanden.

De zeer verschillende liederen met dezen aanvangsregel leveren echter niets op, dat een behandeling, nog voor de Duitsche invloeden ter sprake komen, wenschelijk maakt. De tijd waaruit de vertalingen blijkbaar dagteekenen, kan zelfs een geheel voorbijgaan rechtvaardigen.

Wel hebben enkele gebeurtenissen na de opstanding dichters geïnspireerd en vinden we een leys, die wel weinig toepasselijks bevat, maar blijkens eerste strofe en repetitie ontwijfelbaar als paaschlied bedoeld is. Als poëzie staat ze boven het meeste van wat in dit hoofdstuk is besproken.

1. Siit vroelic, het is geworden dach,
die sonne die is opgegangen,
die heer die heeft gewonnen den striit,
hi heeft verlost die gevangen.
Nu laet ons gaen een vrolic ganc,
In ganser, warer mynne,
die doer is opgedaen,
hi wil ons laten inne.

2. Mynne is dat beste guet,
dat ymmermeer mach wesen,
die myn den mynnende mensche doet
al sonder arbeit leuen.
Nu laet enz.

3. Mynnen wy gode eenpairlic
ende scuuen der werrelt wegen,
so mogen wy worden van doechden riic
end eweliken leuen.

4. Ist dat wy ihesum volgen nae
een corte stont in mynnen,
hi wil ons cronen al hier nae
ende maken coninghinnen.

5. Ihesus mynne die brede staet
en machmen niet verbergen
die ihesus mynne int herte hat
mit vrede sal hy steruen. [1])

Het *D. e. P. B.* laat nog drie strofen volgen, die in het Weener handschrift als zelfstandig lied voorkomen, met den beginregel:

Mynnen, louen ende begheren

en dan ook niets met ons paaschlied te maken hebben. Er ontbreekt daar ook de juist zoo kleurige repetitie.

Eenige malen, in oudere en jongere liederen, vinden wij de verschijning aan Maria Magdalena bezongen. Het opmerkelijkste voorbeeld moge hier volgen:

1. Des mergens vroe bi tiden
een luttel voor den dagen
doe quam Maria Magdalena
tot onses heren grave.

2. Doe si tot sinen grave quam
ende si hem daer niet en vant,
den heren dien si sochte,
si weende ooc altehant.

3. Ende doe si mitten rouwe
dus seer al was bevaen,
daer vant si enen ackerman
in hoeren weghe staen.

4. Wat ist dat gij sueket
Maria Magdalene?
ic suecke minen heren,
Jesus van Nasarene.

5. Si hoerdent aen sinen woorden
ende ooc aen sijnre spraken:
sidi dit; gebenedide troost,
die mi van sunden heeft verloost?

6. Jesus mit uwen brunen ogen,
gij steelt mi mine sinnen,
ic wilt Marien clagen,
dat ic berovet bin.

7. Claegdi dat mijnre moeder,
dat wil ic aen u wreken,
ic wil u also doen minnen,
u herte sal u tebreken.

8. Breecti mi mijn herte,
so nemet mi mine siele,
so wil ic mit u wonen,
so en schieden mi ni so lieve.

9. Die wech is also suete,
ten hemelrike waert,
van lelien ende ooc van rosen,
mi verlanghet nae der vaert.

10. Van lelien ende ooc van rosen,
ende ooc van akeleien
ende daer heer Jesus wonet
daer bloeyet al van beiden.

---

[1]) Het Weener hs. (44) heeft: 1[4] vangen, 3[1] goede, 3[2] werrelts, 3[4] ewelic. Alle emendatie ssteunen op de andere teksten.

11. Die wijn is opghesteken,
dat vat is opghedaen,
daer lopen vijf rivieren,
wi willen drinken gaen.

12. Die wijn die daar uut vloeyet,
die is van sulker aert,
die doet die droefheit wiken,
die ons die vroude . . . . . . [1])

Een van beide: of we hebben hier weer een aaneenhechting van twee liederfragmenten voor ons, of de dichteres is geheel uit haar rol gevallen. Het laatste lijkt mij het waarschijnlijkst: in uitdrukking blijft het lied zich zeer gelijk en een plotselinge vervoering als na de (zeer gevoelige!) vijfde strofe past volkomen bij de stemming, die we in de tweede helft van dit hoofdstuk nader zullen leeren kennen. Onder de vele hartstochtelijke verzuchtingen tot Jezus (want het is natuurlijk niet langer Maria Magdalena, die in de tweede helft spreekt) is dit zeker een van de heftigste. Tevens een, wel niet van de meest melodieuse, maar van de kleurigste, meest expressieve. Wat er bizonder in treft is wel: Magdalena verschijnend als Jezus' zedelijke meerdere en de klagende (ziel) die eigenlijk het dispuut wint, een verschijnsel dat we elders nog zullen terug-

[1]) Het hs. heeft 3^4 oeren, 4^2 magdalena, 4^4 nasarenen, 5^3 sijnde, 12^4 heeft (doorgeschrapt). Ook dit lied wordt nog in Yperen gezongen, schoon nauw herkenbaar:

1. Op eenen Drijkoningenavond
En op eenen Drijkoningendag,
Waardat de heilige Maria Magdolena
Alwaar zij bad al op het Heilig Graf.

2. Staat op, Maria Magdolena
En staat op van den bitteren dood,
Al je zondetjes ze zijn der al vergeven,
En of waren zij nog zoo groot.

3. Zijn al mijn zondetjes vergeven
En of waren zij nog zoo groot,
En nu wil ik naar de kerke toe gaan treden
Al om te aanhooren Heere Jezus woord.

4. Als zij al oppere het kerkhof kwam,
En wat vonde zij daar al staan?
't Was den Heere van Nazarenen,
Met zijn gebenedijd kruisje gelaan.

5. Zen voetjes waren genageld
En zen handetjes wijd opengespreid
En de scherpe dorende krone
Het wierd op Heere Jezus' hoofdetje geleid.

6. Maria brak een broodje
Heere Jezus die schonk erre den wijn
En ze speelden op een drijkanten horen
En het mostede al voor Jezutje zijn.

Zie *Blyau en Tasseel*, N°. 30.

vinden. Ook de hier gegeven voorstelling van de zaligheid, komt nader ter sprake. Alleen wil ik even opmerken, dat niet willekeurig van akeleien wordt gesproken: men zag in deze bloem een symbool van Christus wonden. [1])

Als laatste motief in deze rij vinden wij ten slotte de wonderlijke vischvangst. Het oudste der beide liederen, die ik hierover vond, is geïnspireerd door een wereldlijk lied, *Antwerpsch Liederboek* LXXI, waarvan de eerste strofe wel iets meer gewijzigd had mogen worden:

1. Het voeren visschers visschen,
soo veer aen genen rijn,
sij en vonden niet te vangen
en sij sagen heer Jesus aenschijn.

2. Den coopman hem vertoonden,
des morgens al op dat lant,
het was heure heere meester
en hij was hun onbecant.

3. Heer Jesus sprack in minnen:
en hebdij niet gevaen,
worpt wt ter rechter zijdene
en veel visschen suldij vaen.

4. Sij waren den heer gehoorsaem,
godts gratie stont hun bij,
hondert drijenvijftich
groote visschen vongen sij.

5. Johannes sprack tot peeter:
het is den heer voorwaer!
en wt groote virige liefde
spranck peeter int water claer.

6. Die ander quamen tschepe,
tot dat sij quamen aen landt,
daer vondense viskens ligghen
en gebraden op virighen brandt.

7. Daer toe soo was dat hemels broot,
moestenter niet genuchelijck sijn?
daer heer Jesus in dijn aenschouwen,
wat mach daer gebreckelijck sijn?

---

[1]) Zie Van den Bogaert die ene Clare maecte, Hulthemsch Hs., uitgegeven door *Nap. de Pauw. Mnl. Ged. en Fragm.*

8. Heer Jesus sprack tot peeter:
och peeter, mindij mij,
ghij sult mijn schapkens hoedene,
en dat is den wille mijn.

9. Den bedruckten suldij troosten,
den sondaren genadich sijn,
ghij en sult se slaen noch stooten
en noch scheeren hun wolleken.[1])

Een tamelijk flets lied, niet meer dan een paraphrase van het bijbelverhaal in zeer zwakke verzen. Merkwaardig is alleen de laatste strofe, die kwalijk iets anders kan beteekenen dan een steek onder water aan het adres van de geestelijkheid.

Geheel anderen toon wordt in dit opzicht door het tweede lied aangeslagen, dat weliswaar misschien buiten ons bestek valt (het bevat regels die uitgelegd kunnen worden als gericht tegen de hervorming), maar te aardig is om er niet iets uit aan te halen. Het begint:

Wie wilt hooren van een nieu liet,
Dat sal ick singhen met desen,
Van een groot mirakel dat is gheschiet
Nae dat Christus was verresen.
Al tot Godts glorie en onse leer
Willen wij dit werck aenmercken,
Godt sij lof, prijs en eer
Van sijn hoochdadige werken.

Een aanhef, het zij terloops gezegd, die volstrekt geen zeer jonge dateering doet vermoeden. De laatste vier strofen van dit lied luiden:

6. Doen Petrus vischten op een ander stont,
Betrouwende op Christus woorden,
Het schipken ginck bynae te gront,
Die visschen dat nette schoorden.
Die groote die beten die cleyne doot,
Dit en sachmen hier niet ghebeuren,
Hier en heeft Petrus geen sinckens noot,
Die visschen groot
En doen het net niet scheuren.

---

[1]) Het Tilb. hs. (37) heeft: 1[e] niet te visschen, niet te vangen, 8[e] voedene.

7. Soo langhe als Christus op 't water leert,
Soo vanckmen visschen met hoopen:
Daer comender soo veel als ghij begheert,
Elck wilt hem laeten doopen.
Maer als sij in het net ghesloten sijn.
Beghinnense den stert te rueren,
Den grooten duncket te wesen pijn
Inder heyliger kercken mueren.

8. Maer als den dach sal sijn vergaen,
Den ioncsten dach opgheresen,
Sal Christus op den oeuer staen
Met alle sijn wtghelesen.
Dan en sal wten net springen cleyn oft groot,
Want sij sullen de zee versmaeden,
Sij en sullen niet vreesen noch sieckte noch doot
Want themels-broot
Dat salse van weelden versaeden.

9. Prince houdt v stille in sint Peeters net
En wilt niet springhen noch tieren,
Al woordy by de quade ghepackt, verplet,
Alleen wacht v van haer manieren.
Schout quade visschers bouen alle quaet,
Want crijghen sij v bruyloftsciraet,
V gheloof door boosen raet,
Soo coomdy int eewich verstranghen. [1])

2. Lof- en liefdeliederen.

Zuivere lofliederen, zooals we die ter eere van Maria en de heiligen zooveel vinden, komen onder de liederen aan Jezus gewijd eigenlijk niet voor — tenzij dan onder de zwakke voortbrengsels van het midden en einde der zestiende eeuw, die hier buiten beschouwing kunnen blijven. Onder zuivere lofliederen versta ik zulke, die noch den lof des heilands zingen naar aanleiding van den eenen of anderen gedenkdag, waarin dus de eer hem gegeven slechts conclusie is, noch de persoonlijke verhouding des dichters (in den regel juister: der dichteres) tot Jezus behandelen en dan meer geestelijke of ook half-zinnelijke minneliederen worden, liederen dus, waarin Jezus louter om zijn verheven eigenschappen en daden geprezen

[1]) *Hofken* CXII. Kan de laatste strofe, met haar bedorven rijm, ook later toegevoegd zijn?

wordt. Lof en liefde moeten hier beide in zeer ruimen zin genomen worden.

Het dichtst bij een zuiver loflied komt nog het volgende, dat wel niet in een van de besproken opzichten afwijkt, maar te veel van een vermaning heeft om het op één lijn te stellen met sommige Maria-liederen:

1. O edel siele wilt v ontwecken
En loefthem die v heeft gemaect
Ende wilt sijn hooghe duecht vertrecken,
Op dat ghi altijt na hem haect.
Om v schiep hi hemel en aerde,
Vier, lucht, water, boomen en cruyt,
Op dat ghi hem met groter waerde
Sout minnen, als sijn liefste bruyt.

2. Al datter leeft, ende is ghescepen
Vertoont sijn wonderlicke cracht,
Op dat eensdeels soude sijn begrepen
V groote liefde, ende gheacht.
Nae dat die mensche God hadde verlaten,
Hi heeft hem noch gherepareert
Ende als vader vol charitaten
Heeft hi sijn kind gheaccepteert.

3. Sijn wonder wilt hi sijn vertoghen
Sinen volck, dat sinen wille bekent,
Hi seyt: het is alle mijn verhoghen
Der menschen kinderen te sijn omtrent.
Hi heeft ons hier comen minnen,
Hi is wt sinen hemel ghedaelt.
Ende heeft ons ghebrocht ten hemel binnen
Ende heeft ons wter hellen ghehaelt.

4. Salich sijn si, die in hem betrouwen,
Hi is ons troost, ons toeuerlaet,
Wij hopen al op sijn aenscouwen,
Hi is der sondaren aduocaet.
Hoe snode wij ter werelt comen
Van smoeders beenen, die ons ontfaet,
Sijn bloet wascht af ons verdoemen
Ende een engel ons ooc altijt bi staet.

5. Alle saken ons begheuen
Als wij comen in die doot,

Mer hi is altoos dat eewich leuen,
Die ons verlost wt alder noot.
Wi nemen hier al ons behagen
Ende ons begeerte inder tijt,
Maer weynich vreest men dat ewich claghen,
Want dat brengt al te druckighen strijt.

6. Gheselscap, eere ende feesten,
Daer nemen wi in ons melodie,
Vergetende die hemelsce geesten,
Tgeselscap van Gods ierarchie.
Die moesten wi ghedincken,
Daer ons eewich verbliden licht,
Daer alle glorie in sal blincken,
Daer ick nu eynde mijn ghedicht. [1])

Het is alweer een bewijs voor de onmogelijkheid van een volkomen bevredigende indeeling, dat dit lied, hier aangehaald als betrekkelijk onvermengd loflied, eigenlijk evengoed onder de vermanende liederen gerekend zou kunnen worden. Oud is het niet: er komen nogal vreemde woorden in en het smalend spreken over 's menschen geboorte is iets, wat men alleen in jongere liederen terugvindt. Wat de verdienste betreft, als zoo menig lied bestaat het uit vrij goede verzen, maar zonder veel verheffing of fijnheid. „Der sondaren aduocaet" zou men eer als epitheton van Maria verwachten, als hoedanig het dan ook hier en daar voorkomt. We vinden het met betrekking op Jezus terug in een lied, dat veel overeenkomst met het boven afgedrukte biedt:

O Minnelike alder opperste cracht. [2])

Ook hier wordt Jezus geëerd als degene die alles om des menschen wil schiep, en parallel met boven $3^{3,4}$ loopt:

5. Ghi segt this al u melodie
By des menschen kinderen te sijn voerwaer.

De gelijkenis zit echter meer in den gedachtengang, en dan nog slechts hier en daar, dan in de uitdrukking, en onmiddellijke samenhang behoeft dan ook niet te worden aangenomen. Dit is

---

[1]) *D. e. P. B.*, LXXXI. Vertrecken (1^{7}) = verkondigen; melodie (6^{2}) = genoegen.
[2]) *D. e. P. B.*, LV.

al dadelijk een groot verschil, dat het tweede lied (dat ongeveer even oud als het eerste zal zijn) Jezus wel, schoon niet in de eerste plaats, als minnaar bezingt. Het eindigt zelfs met de vrij zinnelijke voorstelling:

Wilt mi in v armkens luycken,
Dit begheer ick voer alle dinc.

Eén strofe wil ik er uit aanhalen: Jezus als de goede herder:

6. Gheen meerder liefde yemant en heeft,
Dan die hem voer sijn vrienden stelt;
Een huerelinck diemen huere gheeft,
Die laet sijn scapen opt velt
Al vanden woluen verschoren,
Maer ghi stelt v daer voren,
Dies men v een goed herder scelt.

Over 't algemeen is dit lied nog al gebrekkig.

Heel weinig van bepaalde „minne" straalt ook door in het volgende zacht bescheiden lied, waarbij het droge, koele van de beide vorige te meer uitkomt:

1. Hi truer, di trueren wil,
Mijn trueren is gedaen;
Ic heb gheswegen stil,
Mariam wel verstaen.

2. Waer om so soud ic troeren
Of sorgen alte seer?
My dunct, ic bin vercoren
Van Ihesu, mynen heer.

3. Dat ic hem bin vercoren,
Heeft hi gedaen aenschyn,
Want ic most syn verloren,
Deed syn doot end syn pyn.

4. Hi is hier neer gecomen,
Dair in bin ic verbliit;
Misdaet soud my verdoemen,
Syn doet heeft my gequyt.

5. Dus wil ic my verbliden
Seer vroemelic in hem,
Dragen tot allen tiden
Syn doet in mynen sin.

6. Des bin ic wel ontwaren:
Deed syn pyn ende syn doet,
Al baed ic dusent iaren,
Twaer al verloren goet.

7. Hier om wi ic hem mynnen,
Die my dus heeft verlost,
End in myn hertkyn binnen
Howen voir al myn troest.[1])

Hier hebben wij nog te doen met een loflied op den geliefden

[1]) Volgens het Weener hs., 7, doch met omzetting van strofen 5 en 7 in overeenstemming met hss. B en E, en weglating der in C en E voorkomende achtste strofe. Het hs. heeft: 2^1 trueren 2^4 off, 6^1 Ic weet dat wel voirwaer, 6^3 iaer, 6^4 guet, 7^3 bynden. Vgl. A, B en E.

Jezus, maar in den regel is die liefde hetgeen de dichter, de dichteres vooral, allereerst uit wil zeggen. Een liefde in alle schakeeringen. Ze begint — wanneer men bij beginnen maar niet aan een chronologische rangschikking denkt — bescheiden, contemplatief. Het is niet zoozeer de persoon Jezus, de Godheid in menschelijke gedaante tot wie die liefde uitgaat, als wel de zaligmaker, de verpersoonlijking, maar nog vage persoonlijking der zaligheid:

1. Solaes wil ic hanteren
Ende daer toe vrolijck sijn
En blijdelijck houeren
Met lesus, mijn minnekijn.
Waer om so willen wi trueren?
Ten mach anders nyet sijn!
Ten sal niet langhe dueren,
Dat ick bedruct sal sijn.

2. In alle die werelt wide
En vinde ick niet so goet,
Dat mi mach maken blide,
Dan lesus mijn minneken soet.
Hier om wil ick mi gheuen
Hem te dienen tot alder tijt,
So wordic van herten verheuen
Ende eewelijck verblijt.

3. Hy is een heer der heeren,
Die schoonste diemen vint:
Ick wil mi tot hem keeren,
Want hi ons so seere bemint.
Gheen hert en mach versinnen
Die bliscap, die hi heeft bereyt
Den ghenen die hem minnen,
So ons die scriftuere dat seyt.

4. Hy is een bloem gheheeten,
Seer suyverlijck ende claer;
Hy is so hooghe gheseten,
Al bouen der enghelen schaer!
Gheboren tot onser baten
Van eender maget bequaem.
Al bouen honichraten
Is soeter Ihesus naem.

5. Wanneer sal ick anscouwen
Sijn ouer claer aenschijn?
Och, mocht ick hem behouwen
Al in dat herte mijn!
Wat mi mocht ouer comen
En soude ick achten niet,
Waert soe, het soude mi vromen,
So en had ick gheen verdriet.

6. O god, wilt mijns ontfermen
Doer uwen name fijn
Ende wilt ons doch bescermen
Al vander hellen pijn.
Ende wilt ons doch gheleyden
Ende bringhen int eewich rijck.
Als wij van hier al scheyden,
Dat bidden wij al ghelijck. [1])

Heel nederig en op een afstand blijft hier de dichter. Men zou zelfs kunnen zeggen dat zijn stemming wat al te zwak is: er gaat noch groote kracht, noch bizondere teederheid van zijn werk uit. In allen geval, hij vraagt niet meer, dan Jezus in zijn hart te mogen sluiten en de zaligheid deelachtig te mogen worden, dit laatste niet eens inzonderheid voor zichzelven. En

[1]) Tekst *D. e. P. B.*, I: 4' Als.

toch is zelfs dit lied het verwijt van voor ons gevoel stuitende zinnelijkheid niet ontgaan.

Scheurleer, in de voorrede van zijn uitgave van het *Deuoot ende Profitelyck Boecxken* neemt aanstoot aan:

Al bouen honichraten
Is soeter Ihesus naem.

Waarlijk, zoolang nog slechts de naam van Jezus zoo zoet genoemd wordt, blijft het gevoel binnen zeer enge grenzen en wat kan er tegen zijn, ter vergelijking van die aangename aandoening, van het zoete, aan te halen het zoetste dat men kent? Iets zinnelijks, in de beteekenis van zintuiglijks, moet het gebruikte beeld toch altijd hebben. Men denke ook aan de door den Franciscaan Bernardinus van Siena ingestelde devotie van den zoeten naam Jezus, van welker doordringen o.a. het, overigens onbeduidende, lied:

Ihesus v suete ende mynlike name

getuigt.

In dezelfde stemming en denzelfden gedachtenkring, Jezus gezien als de weldoener, die door zijn aardsche leven en zijn dood eerst de zaligheid mogelijk gemaakt heeft, blijft ook het volgende lied, dat een paar zeer merkwaardige strofen bevat:

1. Met rechte ben ic wel gemoet:
Mijn lief heeft mi ghelaten
Sijn precioes vleesch ende bloet,
Het dunct mi een pant van baten.
Die mijn lief siet ende niet en groet
Met herten wt charitaten,
Die mijn lief siet ende niet en groet,
Hi wordt daer om verlaten.

2. Wat laet een minnaer bet sijn lief,
Als hi trect wten lande,
Dan voer een ewich minnenbrief
Sijn vleesch, sijn bloet te pande?
Wee hem die daer noyt troost in en besief,
Als hijt hadde onder hande,
Wee hem die daer noyt troost in en besief,
Ten valt gheen meerder scande.

3. Ghelijc die vogel pellicaen
Sijn bloet stort voer sijn iongen,
So heeft mijn lief voer mi ghedaen,
Ondanc des niders tongen.
Wil hi mijns herten bloet ontfaen,
Ick schenct hem onbedwongen,
Wil hi mijns herten bloet ontfaen,
Hem ter eeren is dit gesongen.

4. Wie is, wie was van al dat leeft
So seere ghewont van minnen,
Dat hy die bitter doot ghestoruen heeft
Om sijn lief te ghewinnen?
Hi doelt, die sulcken lief begheeft
Als mi beroert van binnen,
Hi doelt, die sulcken lief begeeft,
Ick gonne hem alle mijn sinnen.

5. Schoon lief, al sidy mi nu bedect,
Ghestadich ic bi v bliue,
Als mi die doot om steruen wect,
Sijt tot minen fumatiue.
O alder soetste minnaer trect,
Met uwen wonden viue,
O alder soetste minnaer trect.
Die siele wt minen liue.[1])

Een belangrijk onderscheid tusschen dit lied en de vorige, met name de eerste twee, waar het 't dichtst bij staat, ligt reeds hierin, dat dit nadert tot de liederen op het H. Sacrament des altaars, een later zeer geliefd genre. Maar vooral is het frisscher, oorspronkelijker. Er spreekt die innige vertrouwdheid met de goddelijke dingen uit, die zich uitdrukt in een gemoedelijken toon, humor bijna, die van het profane gescheiden is door denzelfden veelbeteekenenden pas, die alom scheidt wat subliem en wat ridicuul is. Het is voor ons epigonen altijd moeilijk precies de grens te zien tusschen het naïeve en het grove, tusschen levendig realisme en platheid en zoo zou het mij niet verwonderen als de „minnebrief" in strofe 2 bedenking vond. Ik voor mij vind het beeld heel aardig, óók wanneer we aan „minnebrief" geheel de tegenwoordige beteekenis hechten. Het zou mij echter niet verwonderen, als het woord voor de dichteres

[1]) De tekst (*D. e. P. B.* CXVIII) heeft: 1[1] recht; 3[6] ghedaen.

een eenigszins andere kleur had, onder den invloed van de veel voorkomende beteekenis van brief: bewijsstuk. De „niders tongen" zullen wij nog wel meer ontmoeten. Ze namen in het wereldlijk minnelied een zoo gewichtige plaats in, dat ze in het geestelijke niet gemist schijnen te kunnen worden: zonder „niders" is een minnelied niet compleet. Veel beteekenis heeft de regel hier niet, hij is zuiver een conventioneel ornament. Elders vinden we zelfs een geheel lied met min of meer onbegrijpelijke klachten over kwade tongen, die zich tusschen de ziel en haar bruidegom stellen. [1]) Raadselachtig is het woord „fumatiue" (5[4]), dat ik laat staan bij gebrek aan een zekere emendatie. Het *Middelnederlandsch Woordenboek* vermeldt het niet, Scheurleer in zijn woordenlijst op het *D. e. P. B.* vermoedt een reukoffer (wat in het verband in geen geval past) of een middeleeuwsch geneesmiddel. De laatste gissing is wat algemeen, maar niet onwaarschijnlijk, reeds om den uitgang. Maar welk geneesmiddel? De volgende regels moeten het zeggen: een dat de ziel van het lichaam scheidt. Een middel dat fumen, dampen opwekt, losmaakt en zoo in dit geval de anima? Maar de toch vrij talrijke medische verhandelingen der middeleeuwen schijnen het woord niet te kennen, wel „rookinghe" als geneeswijze voor sommige kwalen, doch nergens als hulpmiddel in een geval, dat met het onderhavige ook maar eenige overeenkomst heeft. Zou men misschien ook moeten lezen „firmatiue"? Het *Mnl. Wdb.* kent ook dit woord niet, doch naast het werkwoord „vermen" (firmare) zou het kunnen beteekenen: middel tot sterking in het geloof, vormsel. De dichteres zou dan eenvoudig bidden, niet dan na ontvangst van de laatste sacramenten te sterven, wat een zeer goeden zin geeft. Minder gemakkelijk laat zich eenige voorstelling verbinden aan het trekken met wonden in de volgende regels, al zijn zulke stoute gedachtencombinaties als deze laatste op zichzelve ook weer karakteristiek voor vele liederen.

Intusschen, het beter of minder goed geslaagde van een beeld heeft ten slotte weinig invloed op den totaalindruk van een lied, groote zorgvuldigheid van uitdrukking wordt er nu eenmaal

---

[1]) Zie hoofdstuk XII.

niet in nagestreefd. De frischheid van dit wordt zeker verlevendigd door den strofenbouw, de herhaling van den vijfden regel als zevenden geeft opgewektheid aan 't rhythme en voorkomt saaiheid, die bij achtregelige strofen vrij spoedig intreedt.

Niet veel anders is de verhouding tot Jezus in het volgende lied van zuster Bertke:

1. Ihesus den ic vercoren heb
Boven al dat ye gewert,
Sijn hert heeft hy my opgedaen;
Dat heb ic lange begeert.
Sijn min is soet ende overclaer,
Hi heeft mi ewich heil gebracht,
Dat neme ic vriendelic waer.

2. Dat ic bi hem nyet bliven en mach,
Dat doet mi grote pijn;
Als ic sijn gansse trouwe gedenc
Soe sprinct dat herte mijn.
Al ist dat ic ellendich bin,
Ic het tot minen troost te pande
Sijn edel, ongemeten min.

3. Dat ic hem niet aenscouwen en mach,
Dat is mi dicwil swaer:
Ic hoer sijn oversuete stemme,
Die neme ic vriendelic waer.
Sijn woert is mi so oversoet,
Dat mi sijn hete minne
Daer in versmelten doet.

4. Eer ic hem soude laten,
Den ic heb ombevaen,
Al dat ye gescapen wert,
Dat soude eer vergaen.
Ic ders wel lyden openbaer:
Noch hoger gaet sijn trouwe tot my,
Dat weet ic wel voerwaer!

5. Dat ic versmaet der werelt bin
En is mi geen verdriet,
Den ic met gansser herten min,
Hi en sal mi laten nyet.
Der werelt gunst maect cort iolijt
Ic en sel daer nyet na geren,
Mijn vroechde is boven tijt!

6. Die mijn siel altijt begeert,
Och, mocht ic bi hem sijn!
So waer mijn wenschen vol gheschyet,
Nu sprinct dat herte mijn.
Hoe selden dat ic by hem bin,
Nochtans heeft hi te pande
Mijn gansse, hele min!

7. Dye men nyet volprisen en mach,
Hem wensch ick openbaer
Mijn hert, na sijn behagen,
Tot een nyeu iaer.
Daer in sel schoon gescreven staen
Ihesus, diep tot in den gronde,
Sinen hogen sueten naem.

8. Die dit liedekijn heeft ghedicht
En sel ic melden nyet,
Dat is ganslic om hem ghesciet,
Ten was haer gheen verdriet.
Haer uutvercoren is schoon, wit ende root,
Ik wil hem gestadich bliven,
Ganslik tot in der dood. [1])

Echter, al blijft ook hier een eerbiedige afstand in acht genomen, en al is de liefde tot Jezus een soortgelijke als uit het vorig lied spreekt, een groot verschil ligt hierin, dat niet langer 's heilands liefde tot den mensch het hoofdthema vormt, als motief voor de te betuigen wederliefde zoo uitgesponnen wordt, dat voor deze laatste slechts een bescheiden plaats blijft, maar dat nu het verlangen, zijn tegenwoordigheid te genieten, heel het lied vult. Al blijft dus de gemoedsstemming gelijksoortig, toch staat dit lied de hartstochtelijker minnezangen ongelijk nader.

Enkele regels, 4[3] en 8[5], doen denken aan een toch eenigszins zinnelijke ontroering, maar de daar gebruikte uitdrukkingen staan zoo op zichzelf, dat ik niet geloof, dat we deze herinneringen aan het Hooglied met een persoonlijke stemming behoeven in verband te brengen. Over „versmaet sijn" vinden we niet zoo vaak gesproken, als men oppervlakkig verwachten zou. M. i. komt dit doordat de meeste dichters niet uit aanzienlijken

[1]) Ic ders wel lyden (4[6]) = ik durf het wel bekennen, verzekeren.

stand waren. Wie nooit in tel geweest is, zal niet zoo gauw het gevoel hebben, dat zijn bekeering hem in de schatting der wereld doet dalen. De aanhef van de slotstrofe is opmerkelijk in verband met de anonymiteit der meeste liederen: hier wordt eens duidelijk uitgesproken hoe de liederendichters hun werk beschouwden.

Allengs zien wij nu de „minne" groeien tot een brandenden hartstocht, voorloopig nog geestelijk in wezen en uitbeelding:

1. Ic' heb heer Ihesum wtuercoren,
Hi heeft mi eerst bemint te voren,
Ic en wils niet laten varen.
Ick wilde hi mijn herte had ghewont
Met sijnder minnen strale.

2. Inder minnen boec staet ghescreuen:
Hoe dieper ghewont, hoe saechter ghenesen;
Waer vore willen wi duchten?
Die sijn nature ghesteruen can,
Die crijcht so menige vruchten.

3. Sij crighen veel vruchten, dat weten si wel;
Die Iesum minnen, die hebben goet spel,
Des werden si wel gheware;
Als hi dat herte heeft gheraect,
Dan quelen si der minnen quale.

4. Te quelen inder minnen vier,
Dat is noch metten somigen dier —
Wij moghen wel Gode louen.
Ick hope, dat beter wesen sal,
Die begeerte gaet te bouen.

5. O here mocht ic v gheuen lof,
Daer bouen in dat hemels hof
Na alle mijns herten wille!
Mi dunct, ic gave v meerder lof
Dan alle die seraphinnen.

6. Die seraphinnen sijn hooghe verheuen,
Brandende minne is alle haer leuen,
Ick ligghe in dese allinden.
O here alst uwen wille belieft,
Dan suldy mi wel ontbinden. [1])

---

[1]) *D. e. P. B.*, CLI. Strael (1[e]) = pijl.

Het spreekt eigenlijk vanzelf, dat met de stijging in den hartstocht een stijging in de poëtische kracht gepaard gaat, hier in strofe 2—4 reeds duidelijk merkbaar. Zeer mooi gezegd is regel 2[2], waarachter de rustige eenvoud van hetgeen volgt bizonder goed uitkomt. Strofe 3 moet misschien ironisch opgevat worden, „des werden si wel gheware" geeft er bepaald die tint aan. En dat men er meer een soort wellust in vindt, te klagen over de bekommeringen van wie met goddelijke minne vervuld zijn, daarvoor leveren de liederen van zuster Hadewijch een doorloopend bewijs. Daar zijn die bekommeringen zeer samengesteld, hier geloof ik niet, dat er reden is verder te zoeken dan het onbevredigd verlangen naar de zaligheid, dat deze aarde eerst recht als een „allende" doet voelen. De laatste regels van strofe 4 zijn niet zeer duidelijk, ze moeten m. i. beteekenen: ik hoop dat het (dit lijden) nog wel beteren zal, de begeerte (naar God) komt alles te boven.

In meer dan één lezing is dit lied niet tot ons gekomen — wat het met veel van de schoonste gemeen heeft. Dat het evenwel reeds zekere verbreiding had, eer het in het *D. e. P. B.* werd afgedrukt, bewijst een vrij geestelooze navolging in denzelfden bundel:

Heer Jhesus hadde mi wtuercoren,

waarin enkele strofen letterlijk zijn overgenomen, of met veranderingen als van Serafinnen in de beide laatste in Cherubinnen, een wijziging die opzettelijk moet zijn en een poging om het lied schijnbaar tot een ander te maken, want de liederen zijn in het gebruik van den naam Seraf zeer accuraat.

Geheel anders uit het verlangen zich in het uiterst naïeve:

1. De lelikyns wit ende die rooskyns roet,
Dat synse die ic mynne,
Ihesus is die zuete naem groet,
Hi is van gueden sinne.
Com, com, com,
Com heer ihesus com,
Mijnre sielen brudegom.

2. Ihesus die wil bi ons bliuen,
Ist dat wi hem niet verdriuen.

Hi wil ons syn seluen gheuen,
Daer toe mede ewich leuen.
Com, com enz.

3. Ihesus, myn wtuercoren lieff,
Ic bid v, hoert doch nv mijn brieff,
Want tis my al om v gedaen,
Dat ic dyn vroechde mach ontfaen.

4. Och myn alre liefste heer,
Na v verlanghet my so seer,
Myn hertken is so ongestelt,
Want tis om v, dattet hier quelt.

5. Ach het is soe onmate wee,
Dat oueruloyt nv als die zee
En dat comt hem al bi tiiden,
Dat ics mach niet langer liden.

6. Troest my doch, ihesu, nv ter tiit,
End gheeft my nae v hemmelriic,
Dat ic bequaem daer mach ontfaen
Den croen end ander dansen gaen.

7. Als ic voer die hemelsche poert
Sal comen horen ihesus woert,
Soe wil ic alsoe lude singen,
Ist dat hi slaept, hi sal ontspringhen.

8. End als hi dan ontspronghen waer,
Soe wil ic hem bidden daer,
Dat hi sijn genade geeft my
End oirloeft te singen melody.

9. Heb ic syn genade aldus,
Soe wil ic alsoe lude singen:
Sanctus, sanctus dominus,
Daer mede wil ic tot hem springen. [1])

Men merke op het verschil in rijm tusschen de eerste en de laatste strofe en de overige, dat opzettelijk schijnt, al kan ik er geen motief voor geven dan misschien den wensch begin en einde duidelijk te doen uitkomen. De aardigste strofe is ongetwijfeld de vijfde, die wel onmiddellijk uit het hart komt en beter dan de fijnste psychologische naspeuringen bewijst, dat heusch

---

[1]) Weener hs., n°. 15. Gedaen (3[3]) = te doen; ontspringhen (7[4]) = wakker worden.

deze minnepijn nog wel wat anders dan een conventioneele fraaiigheid was.

Een wereldlijk lied waarvan dit een navolging zou kunnen zijn heb ik niet gevonden. Toch maken de in 't verband zeer willekeurige eerste regels het bestaan er van niet onwaarschijnlijk.

Nog een derde lied uit dezelfde stemming voorkomend, maar wederom geheel anders van uitdrukking is:

1. Begheerte, mi vlieghet ten hemel op,
gruet mi mijn lief ende zegt hem lof.
Rex glorie,
deus omnipotens misericordie,

2. Secht hem, dat ic van minne quel,
het gaet met mi al wt den spel.
Rex glorie etc.

3. Sijn minne steet vast in minen sin
en wils niet meer, mi en doochs niet min.

4. Nimmermeer en werde ic ghesont,
sijn hoghe minne si mi kont.

5. Hi heeft mi in minen gront gheraect,
sijn stralen sijn weder ghehaect.

6. Hi is een suete honichvloet,
die droghen harten groyen doet.

7. Hi mach wel draghen gueden moet,
die mint dat onghescapen goet.

8. O siele, wilt ghi nu meien gaen?
gaet daer seraphin gulden harpen slaen.

9. Al daer is clanc ende overclanc,
daer is der sueter minnen sanc. [1])

Evenmin als het vorige, durf ik dit lied een leys noemen, geen van beiden schijnt mij geschreven om in, en deels door een grooter vergadering gezongen te worden. Bij dit laatste echter maakt de kleurlooze inhoud van de repetitie gebruik als leys denkbaar. Bizonder gelukkig is het beeld van de geweerhaakte pijlen, later ook door Hooft gebruikt in zijn „Klaghte" van Amalia van Solms. Regel 3[2] is geheel onbegrijpelijk en waarschijnlijk bedorven.

[1]) Het Berl. perk. hs. (21) heeft: 8[a] gan dair.

Waar de scheiding van Jezus zoo gevoeld wordt, wat wonder dat wij daar ook een lied vinden, waarin de bruid haren geliefde gaat zoeken? De overgang is op zichzelf niet zeer groot, maar waar de gedachte zoo concreet wordt uitgedrukt als in het volgende lied, wordt de gelijkenis met de aardsche liefde evenwel zeer veel sterker:

1. Jesus minne heeft mi ghewont
recht midden in mijns harten gront,
hi gheeft mi vruechde in alre stont,
soete smaken boven alle sinnen.

2. Nu segt mi, kinder al ghemein,
heb di heer Jesus iet ghesien?
ic biddu helpten mi verspien,
of icken iet can ghevinden.

3. Ic sel uutsenden mijn bejacht,
beide di daghe ende ooc bi nacht,
ende daer toe allen minen cracht,
of icken iet can ghevinden.

4. Scoon joncfrouwe, wats u ghesciet?
uwen lief en kennen wi niet,
wi en weten niet, wat u is ghesciet,
wi en connens ons niet versinnen.

5. In mi is ene sueticheit,
die boven alle smake gheet,
die mi wt creaturen leet
ende doet mi wonen binnen.

6. Jesus, god der minnen fijn,
die godliken radien in dijn aenscijn,
die hebben doorvloten dat harte mijn;
des quelle ic in dijnre minnen.[1])

Bij oppervlakkige lezing moeten de tweede, derde en vierde strofe, de eigenlijke kern van het lied, wel een zeer zonderlingen indruk maken, dien van een naïeve profanatie. Doch het is niet eenmaal noodig aan een overspannen verbeelding te denken; het voorbeeld van de dichteres ligt voor 't grijpen: Hooglied v, 6—8, daarnaast ook III, 1—3, waar de bruid eveneens uitgaat om haren geliefde te zoeken. Aan den anderen kant is de ontleening

[1]) Het Berl. perk. hs. (51) heeft: 6[4] in der minnen dijn. Doet in 5[4] is hulpwerkwoord.

allerminst koel verstandelijk aangebracht, integendeel blijkbaar gebruikt omdat ze de stemming van de dichteres zoo goed uitdrukte.

Niet onwaarschijnlijk is een aansluitende plaats uit het Hooglied (III, 4) van invloed geweest op het volgende lied, dat in zekeren zin een tegenhanger vormt van het voorgaande:

1. Heer ihesus, wel lieue here mijn,
hoe ouerschoen is v aenschijn,
hoe ouerschoen in eenre reynre zielen.

2. Ic had een gracelic lief vercoren,
van hogher airt is hi gheboren,
hi is gheboren al vander maghet marien.

3. Al in mijn hartgen heb ic hem gheleit,
mijn alre hoochste salicheit,
ic wair salich, cond ic hem wel behouden.

4. Ic sel hem houden, als ic mach
ende binden hem mitter mynnen cracht,
mit dier cracht sel icken wel behouden.

5. Nv heb ic heer ihesus gheuaen,
dair ic so lang na heb ghestaen,
ic heb ghestaen in also menighe liden.

6. Dat liden en is noch niet so groot,
nv helpt ons, god, wt onser noot,
wi sellen onse noot noch hier oic wel verwinnen.

7. Ic hoep die tijt noch comen mach,
dat niemant sulke vruecht en sach,
vruechde als ic sel sien hier bouen.

8. Al dair so sellen wi blidelic singhen,
mit maria der coninghinnen,
die conincghinne, die sel ons dair verbliden. [1])

Hoe weinig behoefde er voor zulke gewaagde voorstellingen een hysterische toestand aanwezig te zijn: dit lied is wel zoo blank en vredig mogelijk. We kunnen zelfs zeggen, dat er een zielsrust uitspreekt, die in de liederen betrekkelijk zeldzaam is.

Dat liden en is noch niet so groot,

is een toon die niet zoo vaak wordt aangeslagen.

[1]) Het Berl. perk. hs. (89) heeft 3[3] hem wel behouden, wat evenmin in het rijm, als in den zin past. Gheuaen (5[1]) = gevangen.

Zeer hartstochtelijk daarentegen en getuigende van een meer dan enkel geestelijke liefde, maar forsch en rijk, allesbehalve ziekelijk is een lied, waarin, normaler voorstelling, de ziel de gevangene is:

1. Een mensche mach wel seer verlangen,
Die van sinen lieue is gheuangen,
Want ic en weet gheen meerder pijn,
Dan lief van lief gheuanghen te sijn.

2. Mijn lief seyde mi schoon dingen toe,
Al eer ick quam in sijn bandoene,
Hi volchde mi spade en vroe,
Om dat ic met hem soude maken soene.

3. Ick keerde mi om ende badt ghenade
Ende hi vergaft mi altemale,
Hi schanc my drincken wel mijn sade
Ende hi noode mi in sijn hoghe sale.

4. Eer ict wist liet hi mi alleen,
In druck, in liden, in swaren ween
Clagende, in deser gheuanckenesse,
Daer las hi mi menighe sware lesse.

5. Ick ligghe in gheuangenissen sware,
Mijn lief neemt mijnre cleyn ware,
Alre vrienden troost heb ick ghelaten,
Nochtans en macht mi altemale niet baten.

6. Ick doock, ick sweech, ick stoop, ick neech,
Al weenende keerde ic mi ter weech,
Als hi dat sach, quam hi mi troosten
Met hemelschen dauwe recht wt den oosten.

7. Hi doock, hi sweech, hi hielt hem stille,
Hi liet mi seggen al dat ic wille,
Doen ic sijns alder minst bewaende,
Doen lach hi mi alder meest en taende.

8. Bi wilen quam hi hem verstouten
Ende quam so vriendelijc tegen mi couten,
Dat ick vergat alle mijn verdriet;
Maer seer hastelijck dat hi van mi schiet.

9. Dus bliue ic dan met drucke beuaen,
Mijn lief en wil mi niet bi staen,

Hi liet mi staen seer onghetroost,
Ende ick moet teeren op mijns selfs cost.

10. Aldus is mi alle dinc een gheuanckenisse,
So lange als ic mijn lief ghemisse,
Ten baet niet dat ick veel claghe,
Sijn gheuangen blijf ick al mijn dage. [1])

We komen hier in een gedachtenkring, waarin het zoo uiterst moeilijk is ons te verplaatsen en die we toch doorloopend in mystieke geschriften van allerlei aard ontmoeten: de teleurstelling, die ondervonden wordt door hen, die zich groote „sueticheit" voorspellen van het opgaan in een geestelijk leven, het niet vinden van de gehoopte vervulling en het daaruit voortvloeiend gevoel van verlatenheid. Deze gevoelens werden reeds in menig vorig lied aangeroerd, hier voor het eerst zijn ze hoofdzaak. De eerste drie strofen behandelen natuurlijk de bekeering, de overige den strijd, die daarna volgt, een strijd hier voorgesteld als een met Jezus, die zich noch geheel wil geven, noch de gewonnen ziel verliezen. Zonderling doen strofe 7 en 8 aan, ongetwijfeld de moeilijkste te begrijpen. Van de laatste is vooral het woord „verstouten" vreemd, doch het wordt begrijpelijk, als men het in verband brengt met den eersten regel van de vorige, die wederom, niet zonder artistieke behaagzucht, tegenover 6^1 is gesteld. Jezus houdt zich eerst schuil, doet of hij niets van de klachten der ziel hoort, om haar dan op het onverwachtst weer met groote beloften tot zich te lokken. Tegenover dit schuilhouden wordt dan een zich verstouten gesteld — in de vijftiende eeuw zag men daarin niets oneerbiedigs. Feitelijk geschiedt in de 6de—8ste strofe telkens hetzelfde, in min of meer verschillenden vorm en volgorde. Eenigszins verwarrend is het dubbel gebruik van „gevangen", dat in de laatste strofe zoo duidelijk uitkomt.

Zonder de hoogheid, die niet enkel den inhoud van dit lied, maar ook het geluid kenmerkt, maar zachter, gelatener, inniger, vinden wij over verlatenheid, over teleurgestelde liefde, zou ik haast zeggen, hier geklaagd:

---

[1]) De tekst (*D. e. P. B.*, CLXXXVII) heeft: 1^4 van liefde, 2^8 Nu volchde hi. Bandoen (1^5) = macht; mijn sade (3^8) = mijn genoegen; ware nemen (5^3) = acht slaan op; stoop (6^1) = bukte; weech (6^3) = wand; lach en taende (7^4) = lag te verlokken.

1. Och nv mach ic wel troeren,
My dunct ic heb verloren
Ihesum, mijn zuete lieff,
Ic waend hem syn vercoren,
Ic sprac: en wilt niet troeren;
Tis al een ander brieff!

2. Myn hert end all myn sinnen
Sijn seer beswaert van binnen,
In my is groot verdriet:
Ic waende staen ter mynnen,
My dunct, ziis te beghinnen,
Myn lief en acht my niet.

3. Och wie sel my nv leren,
Aan wien sel ic my keren,
Daer ic mach troest ontfaen!
Ihesus is myn begheren,
Van row sal ic verteren,
Wil hiis my dus afgaen.

4. Tis noet, ic wil my keren
Aen haer end troest begeren,
Die moeder is end maecht,
Ic hoep tot synre eren
Sel si my visiteeren
End maken onversaecht.

5. Maria, coninghinne,
Myns herten troesterinne,
Och, hoe ist dus gesciet!
Ic waend in v kints mynne
Te staen mit hert mit sinne,
Nu dunct my, tis so niet.

6. Nv noch in ghenen tiden
En can ic my verbliden,
Tis niet mit my alst pleech:
Ic merct an allen siiden;
Wat ic verneem, tis liden,
V soen die staet my leech.

7. Ic waen van daech te daghe,
Nu sel ic hem behagen,
Hi sel mi comen bi.
Mer lacy, nae myn clagen
Dunct my hem weynich vragen,
Hi bliift te mael van mi.

8. Och dus ist scarp te striden:
Te kennen syn verbliden
End droeuich syn altiit,
Een wyl tiits moch ment liden,
Mer och, tot allen tiden
Tis my te scerpen striit.

9. Nv, maecht, wilt myns ontfarmen,
Myn wenen end myn karmen
Laet niet verloren syn.
Ik bid, helpt mi te barnen,
Mit myn in v kynts armen,
Troest my wt dese pyn. [1])

Ook dit lied is een uiting van troosteloosheid over het uitblijven van de vervulling en de innerlijke weelde van de toewijding aan Jezus gehoopt. Dat uitblijven is een gevolg daarvan, dat Jezus zijn genade onthoudt. Doch die onthouding vindt weer haar oorzaak in den persoon van den klager, die wel poogt hem te behagen (7^{2}), maar toch tekort schiet. Alleen door dit in 't oog te houden is $4^{4,5}$ te begrijpen: tot meerder eer van hem, opdat ik hem meer eer doe, zal zij mij bijstaan, hoop ik.

---

[1]) Het Weeneer hs. (n°. 22) heeft: 1^{1} trueren, 4^{5} visitieren, 9^{1} ontfermen, 9^{4} bernen. 1^{6} bet: het is geheel veranderd; leech staan (6^{6}) = in den steek laten.

De toenadering tot de aardsche min, waarvan ik sprak, zit hier, het behoeft nauwelijks gezegd, niet in de stemming, maar alleen in enkele trekken van de uiterlijke voorstelling. Alleen in de laatste strofe komt een bepaald zinnelijke gedachte, hetzij dan zoo bedoeld, of louter als beeldspraak.

Wederom een stap verder is het, wanneer de persoon van den hemelschen bruidegom uitvoerig geschilderd wordt. Ook zonder sterke uitdrukkingen, die van een zuiver menschelijke begeerte spreken, krijgt hier de liefde een beslist zinnelijke tint. Zoo in het volgende:

1. Al binnen der hooger mueren
Al van hierusalem,
Daer woont een iongheline binnen,
Mijn herte stel ic aen hem,
Want hi is al so schone,
Want hi voert eenen name,
Die hem soe wel betaemt:
Iesus heet hi, hi spant der maechden crone.

2. Hi heeft twee schoon bruyn ooghen,
Si lichten also claer,
Daer mede heeft hi ghetoghen
Mijn hertken in hem so naer,
In sijnder hoogher conde,
Al ben ick hier ghelaten
In deser nederheyt.
Sijn aenscijn blinct veel claerder dan die sonne.

3. Hi heeft .i j. blosende wangen,
Ghelijck die schone roset,
Daer mede ben ick beuanghen
Al inder minnen net.
Waer om soude ick dan trueren?
Ick sal mi seluen laten
In dieper ootmoedicheyt:
So mach mi Iesus, mijn lief, te wille ghebueren.

4. Ghi maechdekens sult weten
Dat ghi hebt eenen brudegom fijn.
Al is hy hooghe gheseten,
Een lief is hi ghemeyn.
Hi is die schoonste veltbloeme,
So soet is hi van ruecke,
Ghelijck dat paradijs;
Mijn herteken is te bat dat ick hem noeme.

5. Ghi hertekens rein van seden,
Sijt Ihesum v lief ghetrouwe,
Al laet hi v noch beneden,
Ghi sult hem namaels aenscouwen.
Stelt v in sijnder proeuen,
Hi is so soeten minnaer,
Hi is van groter machten daer,
Daer mede sal hy v herteken noch doergroeuen. [1])

Schoone oogen en wangen zijn hier dus de voornaamste aantrekkelijkheden van den hemelschen minnaar. Dat overigens de stemming niet zeer vurig is, ligt wel vooral aan de onbekwaamheid van den dichter. Na de vorige liederen, die, elk op eigen wijze, zooveel moois hadden, is dit een groote terugslag. Wanneer het niet zoo slecht rijmde, zou men het rijmelarij kunnen noemen. Oorspronkelijk en aardig gezegd is eigenlijk alleen de laatste regel van de vierde strofe. De mogelijkheid blijft natuurlijk dat veel van het hortende en stootende aan slechte overlevering geweten moet worden, maar veranderingen, die van dit lied een werkelijk mooi geheel zouden maken, kan ik mij niet denken.

Veel aardiger, schoon niet meer dan aardig, is een zeer uitvoerige persoonsbeschrijving in een lied, dat, nam niet de persoon van Jezus er zoo'n belangrijk deel van in, tot de liederen op de hemelsche zaligheid gerekend zou kunnen worden:

1. Mijn herteken gheeft so menigen sucht,
Mijn oochskens sterren in die lucht,
Tot hem die woont daer bouen.
Mocht ick een wrken bij hem maken vreucht,
Daer hem die Enghelen louen!

2. Hij heeft twee vrindelijc oochkens claer,
Daer schiet hij mede der minnen strael,
Maer selden coompt hij daer buyten.
Sijn Ingelkens singen in sijnen sael,
Op herpen en op luyten.

3. Sijn woordekens sijn seer amoreus
Sijn aenschijn is seer gracieus,
Hoe en soude men hem niet minnen?
Hij maeckt mijn siel coragieus,
Als hij mij aenspreeckt van binnen.

---

[1]) In den tekst (*D. e. P. B.*, CXXII) vormt 1^e twee regels en ontbreekt in 5^1 rein. 5^p = streeft er naar, hem te voorproeven (?).

4. Sijn lippekens root als een coral,
Sijn kinne lanck, van maeten smal,
Sijn tanden zijn als yuooren.
Sijn voorhooft blincket als cristal,
Als alabasteren sijn sijn ooren.

5. Sijn wangskens die sijn seer sangwijn,
Sijn neuse blinckt als een robijn,
Veel claerder dan saffiren.
Van wesen is hy seer vrindelijck
En soetken van manieren.

6. Wat wil ick seggen van sijn habijt?
Ten is noch siluer noch gout gelijck,
Maer claerder dan die sonne.
Het betaemt wel sijnder edelheyt,
Want tis een Conincx sone.

7. Gelijck een gout soo blinct sijn haer,
Soo gaet hij onder der maechden schaer,
Maer niemant sijns gelijcke.
Die stemmen die clincken daer alsoo claer,
Sij singen daer soete musycke.

8. Die seraphinnen branden altijt,
Sij en geuen der minnen geen respijt,
Sij worden van hem ontsteken,
Sij aenschouwen die Godtheyt altyt,
Nochtans blyft sy ombegrepen

9. Sy worden daer al van Godt versaet,
Die hier de werelt hebben versmaet
Met haren loosen treken.
Sy syn soo vol van sueticheyt,
Sy en cunnens niet wt gespreken. [1])

Met name de vierde en vijfde strofe zijn niet bijster smaakvol, ze herinneren mij onwillekeurig aan een oud kinderversje van een mannetje, dat uit allerlei lekkernijen was opgebouwd. Zulke reminiscensen zijn echter uitermate geschikt om ons oordeel onzuiver te maken en stellig zouden we verkeerd doen in deze reeks van bonte vergelijkingen een ijdel spelen te zien. Dat het beeld, hier van Jezus gegeven, niet zeer geslaagd is, pleit nog niet tegen den ernst van de bedoeling. Zij (ik geloof wel

[1]) *Hofken*, blz. CLI. Van maeten (4[2]) = matig; sangwijn (5[1]) = blozend.

gerechtigd te zijn, dit voornaamwoord te gebruiken), die dit lied maakte, heeft gemeend Jezus niet beter te kunnen verheerlijken, dan door vergelijking met al het kostbaarste wat zij kende, zonder zich het zonderlinge geheel, dat zoo ontstond, voor den geest te halen. En stellig heeft haar de beschrijving van het Nieuwe Jeruzalem uit de Openbaring voor den geest gestaan.

De vrij talrijke vreemde woorden geven m. i. geen recht, het lied als van jongen datum te beschouwen, er staan te veel regels tegenover, die op het tegendeel wijzen (bijv. 7^1,^{4}).

Er zijn meer liederen over de liefde tot Jezus, die overgaan in een beschrijving van den hemel en een weinig meer van het een of ander bepaalt in welke rubriek ze te plaatsen zijn. Een geregeld overzicht maakte de scheiding wenschelijk, maar voor het geven van een gewenscht aantal voorbeelden van een motief, kan ze belemmerend zijn. Zoo zullen een aantal liederen, waarin de goddelijke liefde op zinnelijke wijze ter sprake komt, eerst in verdere hoofdstukken behandeld kunnen worden. Zonder twijfel hier hoort echter het volgende zeer lange gedicht, dat wel waard is in zijn geheel opgenomen te worden:

1. Iesu, alder soetste heere;
Wilde ghi v hertelijck tot my keeren,
Ick soude vergheten mijn groote quale
Ende sijn ghesont altemale,
Want v minne die is so soet,
Ghi siget, heer Ihesus, diet mi doet.

2. En moet mijn siele niet seer verlangen,
Die in den kercker leyt gheuangen?
Met sware ketenen is si ghebonden,
Si heeft so menige diepe wonde
Om sinen wil, hi is so goet,
Ghi siget, heer Ihesus, diet mi doet.

3. Al mochte ict sinen vrienden claghen,
Den meesten last die moet ick selue draghen,
Ick duchte ten soude mi helpen niet,
Ghi sighet die mijn herte so wel doersiet.
Daer om beswaert soe seer minen moet,
Het is heer Ihesus, diet mi doet.

4. O Iesu, alder soetste heer,
Ick weene, ic suchte so langher so meer;
Mi dunct ghi en acht op mi niet seer,
Werwaert dat ic mi henen keer,
Altoos beswaert mi minen moet;
Ghi sighet, heer Iesu, diet mi doet.

5. O God, wat sal ic beginnen!
Mijn siele wort ghecruyst van binnen,
Ick ben bedruct in alle mijn sinnen
En seer siec van groter minnen,
Om sinen wil, hi is so goet;
Ghi sijt, heer Iesu, diet mi doet.

6. Den soeten most, die ic ghesmaecte,
Die mi van binnen also gheraecte,
So dat ick nyet en conde ghedueren,
Nacht noch dach, te geender vren,
Want den wijn die was so goet,
Het is heer Iesus, diet mi doet.

7. Conde ic noch eens daer toe gheraken,
Ic meyne, ic soude mi vermaken;
Ick soude vergheten mijn groote smerte
Ende verbliden mijn droef herte,
Want die wijn is also soet;
Ghi sijt, heer Iesu, diet mi doet.

8. Iammer groot quam mi te voren,
Doen ic mijn liefken had verloren.
Socht ic hem, ic mocht hem vinden,
Nu is mijn herte in grooter aliinden,
Daer af beswaert soe seere minen moet;
Ghi sighet, heer Iesu, diet mi doet.

9. Sal ic v, lief, lange ontberen,
Mijns herten bloet sal ic verteren
Ende dat merch wt minen beenen.
Het is heer Iesus die ic meene,
Want sijn minne is so soet;
Ghi sijt, heer Iesu, diet mi doet.

10. O God en sal v nyet ontfermen?
Ghi hoort mi suchten ende kermen.
Sal ic v lange moeten deruen,
Ic ducht ic sal van minnen steruen,
Om uwen wil, ghi sijt so goet;
Ghi sijt, heer Iesu, diet mi doet.

11. Den edelen wijn, die sach ic vloeden,
Och God, hoe wel was mi te moede!
Ic hadde dorst, ick meynde drincken,
Hadde mi mijn liefken willen schincken
Van sijnre minnen, si is soe soet;
Het is heere Ihesus, diet my doet.

12. Den schoonen boomgaert sach ick open,
Daer was so menighe roose ontloken,
De alder scoonste, die ic sach staen,
Dat was mijn liefken wel ghedaen,
Sinen roke die was also soet;
Het is heer Iesus, diet mi doet.

13. Mijn hertken stont soe vast ghesloten,
Mijn liefken quam, ick dede dat open,
Hi was gheciert met eender croone
Ende sijn aenschijn dat blinct soe schoone,
Dat mi verblijt so seere minen moet:
Ghi sijt, heer Iesu, dyet mi doet.

14. Een beddeken van minnen dat ick bereyde,
Met rode rosen ict ouerspreyde,
Met witte lelien, met fioletten:
Daer lach de here sonder smetten,
Bi hem te rusten waer wel goet:
Heer Iesus minne die is so soet.

15. O suyuerlike claer fonteyn,
Der werelt si dy alghemeyn,
Maer ick meyn van die liefsten te sijn;
Toont mi dat, dies bid ick dy,
So sal seere verbliden minen moet:
Heer Iesus minne die is so soet.

16. Mijn liefken wert beroert van binnen,
Hi nam my in den arm van minnen.
Och God hoe wel mocht mi gelusten,
Doen ic met mijn liefken ghinc rusten!
Bi hem te rusten, dat waer wel alsoe goet:
Heer Iesus minne die is soe soet.

17. Och alderliefste wtuercoren,
Hi en is ter werelt nyet gheboren,
Die ic voer v sou willen minnen!
Gheeft mi toch een claer bekinnen,
So sal ic dragen hoogen moet;
Het is heer Iesus, diet mi doet.

18. Mijns liefkens herte is opghebroken,
Die edel balsame is daer wt gheuloten,
Dats mijnder sielen een medecijn
Voer al haer siecten, voer alle mijn pijn.
Die edel balsem is so goet;
Heer lesus minne is so soet.

19. Noch dede hi mi bekinnen
Die grote cracht van sijnder minnen.
Ick custe sinen roden mont,
Mijn siele was te mael gesont.
Doen verblide seere minen moet:
Heer lesus minne die is so soet.

20. Naden slaep so ghingen wi spelen.
O god, hoe sal ic dat ghehelen,
De grote fierheyt, die ic daer vant,
Daer bouen in dat soete lant!
Daer af verblide mi minen moet:
Heer lesus minne die is so soet.

21. Als ick mi aldus ghinc verspelen,
Soe sach ick maechden wonder vele,
Mer daer was een, die was soe schoon:
Die keyserinne al van den troon,
Van roosen hadde si eenen hoet.
Heer lesus minne die is so soet.

22. Die patriarcken ende propheten,
Als si ter tafele waren gheseten,
Den nieuwen most wert daer gheschoncken,
Dat sij alle waren droncken,
Want die wijn die was so soet.
Heer lesus minne die is so goet.

23. Die martelaren dragen daer alle een croon,
Sij blincken van rooder verwen schoon.
Allen druck ende liden is daer vergheten,
Want si sijn in dat clare weten;
Hier op dragen si hoogen moet.
Heer lesus minne die is so soet.

24. Die engelkens blasen daer die trompetten,
Santori pipen en die claretten;
Die soete snaren, die orghelen schoone,
Die luyden, dattet clinct inden troone;
Daer af verbliden alle swaren moet.
Heer lesus minne die is so soet.

25. Iesus stont daer in die sale
Ende sprac met vriendeliker tale:
Schoon lief, wilt ghi hier verbliden,
Soe moet ghi noch een luttel liden,
Het sal v wesen alsoe goet,
Want mijn minne die is so soet.

26. Nu wil ic mi vander werelt gaen keeren,
Heer Ihesum wil ick minnen leeren,
Waer ick mi keere, waer ick mi wende,
Die werelt is also vol allenden,
Dat my beswaert so seere minen moet;
Het is heer Iesus, dyet mi doet. [1])

Vooral hierom is dit lied zoo merkwaardig onder de zinnelijke uitingen, omdat het doorloopend zoo hoog gestemd is. Geen oogenblik is er sprake van iets, wat men als scherts, althans als van minderen ernst zou kunnen beschouwen, ook in die gedeelten, die met het godsbegrip van later eeuwen het moeilijkst zijn overeen te brengen, heerscht een onafgebroken waardigheid van toon. Trouwens zij die het maakte toont zich overal een dichteres van beteekenis en iemand, die zich voldoende meester was om een breed opgezet lied regelmatig te laten afloopen — met een hysterische uitbarsting hebben wij dus in geen geval te doen. Reeds daarom niet, omdat er wel iets rhetorisch in dit lied is. Niet meer dan den dichter geoorloofd is aan te brengen. Maar wie zich een zoo warme en levendige voorstelling van Jezus' liefde kan maken, al stelt zij het in haar verbeelding genotene ook als verleden voor, kan moeilijk meenen dat hij zich van haar gekeerd heeft. Echter al vinden wij ook hier terloops het motief van den verloren en gezochten minnaar, de grondtoon van de klachten is wel het verlangen naar de zaligheid, naar de verwezenlijking van het in de verbeelding voorproefde.

Beide voorstellingen, waaraan vooral door de beoordeelaars der liederen aanstoot is genomen, vinden wij in dit lied: Christus die de dronken makende wijn schenkt en het zinnelijk liefdegenot. Het eerste, zeer geliefde beeld berust in de eerste plaats op het Hooglied, vooral v, 1: „etet Vrienden, drincket

[1]) *D. e. P. B.*, XXXIX. Fierheyt (20[e]) = heerlijkheid; santori (24[e]) = zekere snaren-instrumenten.

ende wordet droncken." Men vergete ook niet dat dronkenschap, bij de mystici de gewone term voor enthousiasme, extase [1]) — al dragen zij meest zorg van *geestelijke* dronkenschap te spreken — voor de middeleeuwen heel wat anders was dan voor ons. Ten eerste kon men er niet zoo groot kwaad in zien, omdat men niet zoo doordrongen was van de ernstige hygienische gevolgen. Maar vooral was de dronkenschap nog niet, althans in de verte niet zooals nu, een maatschappelijk kwaad. Dronken zijn is thans meestal uitvloeisel van een zeer vernederende gewoonte, die tot algeheelen ondergang dreigt te leiden; het is geen gevolg van opgewonden vroolijkheid en overmoed in de meeste gevallen, maar veeleer van moedeloosheid of verveling. Juist het tegenovergestelde in de middeleeuwen, daar is dronkenschap overwegend een uiting van vroolijkheid, botgevierd op een wijze, die ons schokken zou, maar toch een teeken van levenskracht. Soms zal het ten platten lande nog zoo zijn, doch onze intellectueelen doen overwegend hun indrukken op uit het stadsleven. Ik kan dit verschil niet beter toelichten, dan door te wijzen op een schilderij van Steen in het Rijksmuseum te Amsterdam. Een schuitje ligt klaar om een gezelschap over te zetten, het wachten schijnt op een paar kerels die zwaaiende en zingende aan komen zetten. In het schuitje zit een vrouw, die een kind de borst geeft, maar er is bij haar geen sprake van schrik of ergernis, ze lacht van harte om het tooneel. En wie niet meelachen nemen er geen notitie van. Denk u nu hetzelfde in een volksbuurt: een man die dronken thuiskomt. Onmiddelijk doemt het beeld op van kijvende en gillende vrouwen, slordig gekleed en met loshangende haren, van slaan, vechten, een volksoploop, gelach, maar gelach uit leedvermaak, van jongens, huilerig geklaag van oude vrouwtjes. Nietwaar, het verschil is groot! En wij, die in dronkenschap een gevaarlijke overtreding zien, zullen ze niet licht als beeld voor iets hoogs gebruiken, terwijl de middeleeuwer, die ze niet altijd zoo berispelijk vond, daar volstrekt geen bezwaar in zag. [2])

---

[1]) Men zie vooral het sermoen van een onbekende, op den tekst: „Ic bin geworden als een droncken man, die vol is van wijn" (Jerem. XXIII vs. 9), waarin Christus doorloopend bij een dronken man wordt vergeleken. Medegedeeld door *Moll. Joh. Brugman* I, 314 volg.

[2]) Zie verder over dit onderwerp hoofdstuk VIII.

In veel sterker mate is in het Hooglied de oorsprong te vinden van de menging van vleeschelijke in de geestelijke liefde. Door den mystieken en symbolieken uitleg die aan dit complex van minneliederen gegeven werd, leek het een voorbeeld, navolgenswaardig want schriftuurlijk, voor het gebruiken van zinnelijke uitdrukkingen voor de bovenaardsche liefde. De invloed van het Hooglied op de geestelijke lieder-poëzie kan men niet licht te hoog aanslaan. Ook waar overigens alle zinnelijkheid verre blijft, vinden wij termen, onmiddellijk er aan ontleend en waar ik ze aantref, zal ik niet nalaten er op te wijzen. Intusschen het Hooglied kon slechts een voorbeeld zijn van het gebruik van het zinnelijke als beeld voor het onzinnelijke en al is het niet altijd met zekerheid te zeggen, waar de zinnelijke schildering overdrachtelijk gebruikt is en waar niet, vast staat, dat menigmaal zingenot in het hemelsche leven verwacht wordt, niet met overtuiging misschien, maar dan toch in een bepaalde stemming. Zoo ook in het hier besproken lied. De strofen 14, 16, 19 en 20 zijn al op zichzelf zeer moeilijk als beeld te beschouwen, maar geheel onmogelijk wordt dit, wanneer we 17 vergelijken:

Hi en is ter werelt nyet gheboren,
Die ic voer v sou willen minnen.

Hier zien wij de liefde tot Jezus als volkomen gelijksoortig met die tot andere mannen vergeleken. En spreekt er niet een persoonlijke jalousie uit de regels (15[2],[3]):

Der werelt sidy alghemeyn,
Maer ic meyn van die liefste te sijn?

Elders vinden wij een zeer aardig getuigenis van het zinnelijke, in de beteekenis van zintuiglijke, karakter der liefde tot Christus:

Een strael van Iesus minne
Die heeft mijn siele doergaen
Mijn herte ende mijn vijf sinnen
Die hebben troost ontfaen.[1])

Ook hier hebben wij te bedenken, dat de zinnelijkheid in de

---

[1]) Uit het lied: Sijn vriendelijc oogen schijnen (*D. e. P. B.*, CXXIV).

middeleeuwen geheel anders aangezien werd dan in de negentiende eeuw vrij algemeen geschiedde. De maatschappelijke ontwikkeling heeft het aantal gevallen, waarin zonder sociale schade aan zinnelijke neigingen mocht worden toegegeven, in steeds toenemende mate zóó beperkt, dat het allengs den schijn kreeg alsof niet het toegeven aan die neigingen in bepaalde gevallen, maar de zinnelijkheid zelve schandelijk was. Waar nu bovendien wel op geen punt zoo algemeen tegen de gestelde normen van zedelijkheid werd gehandeld, is het geen wonder dat het zinnelijke leven iets werd dat men, tot voor kort, zoo min mogelijk aanroerde. In de middeleeuwen, toen de gevolgen van een minnehandel lang niet zoo spoedig, en vooral niet dermate, noodlottig werden, gold daarentegen nog in hooge mate het „naturalia non sunt turpia". Nu is het ongetwijfeld waar, dat zij die de wereld verzaakten, de kerkelijke verachting des vleesches deelden. Maar bij alle vereering voor de maagdelijkheid zagen zij toch zelden in de aardsche liefde iets op zichzelf slechts, wel, en dat kon op de hemelwaarts gerichte zinnelijkheid nooit van toepassing zijn, iets zeer wankelbaars, waar slechts de dwazen hun hoop op stelden. Niet de neiging zelve — de plaatsing was verkeerd.

Het is dan ook hoogst gevaarlijk, bij iedere sensueele uiting met het woord hysterie klaar te staan. Al komt ons, met onze zeer gecompliceerde en zeker niet altijd even klare opvattingen over liefde en onze, zelfs bij Katholieken, zeer gewijzigde begrippen omtrent Jezus en het bovenzinnelijke, deze middeleeuwsche verliefdheid zonderling voor, daarom behoeft ze nog niet op ziekelijke afwijking te berusten. Dat ze dat in principe niet deed, blijkt wel daaruit dat de verzamelaars er blijkbaar evenmin als de maaksters iets ongepasts in vonden. Een bewijs, dat er geen hysterische aandoeningen, achter sommige liederen schuilen, is dit niet — het feit is zelfs verre van onwaarschijnlijk — waarvoor ik waarschuw is enkel, zinnelijke gedachten ten opzichte van den hemelschen bruidegom zonder meer aan hysterie toe te schrijven.

Aanstoot aan minder naïeve zielen hebben ze echter reeds tamelijk vroeg gegeven, vooral sinds de hervorming al wat van katholieke zijde kwam uitteraard zeer critisch bekeek. Waar

anders kan de volgende zinsnede uit de voorrede van het *Prieel* op doelen: „Andere liedekens waren somtijts ondiscretelijc, ja ooc ongestichtelijc hier en daer sprekende, daer de Gheusen ende de quade Catholijknn waren mede spottende ende gabberende, ende haer tanden mede koterende"?

Het *Deuoot ende Profitelyck Boecxken* bevat nog twee zeer mooie liederen in denzelfden toon, schoon zonder zoo zinnelijke schildering, beide wat lang om na dit eene voorbeeld in hun geheel op te nemen. Het eerste is gevolgd naar het bekende lied

Het daget in den oosten

en gaat na dien ontleenden regel door:

Die sonne scijnt ouer al,
Wie heer Iesum wil minnen,
Hi en slape nu niet so langhe.

Over de beide geestelijke liederen van dezen aanhef zal elders nog te spreken zijn.

Het andere lied, van 42 strofen, is nog beter en opmerkelijker.[1]) Het begint met de gewone klachten:

10. Si en voelt gheen antwoorde,
Dat is haerder herten te swaer;
Recht oft hijt niet en hoorde,
Noch en vraechde ooc daer na.

De „siele" besluit nu Maria, wie Jezus „onderdaen" is, haar nood te klagen, hoe Jezus haar den strijd alleen laat voeren, eer zij er tegen opgewassen is. Dan volgt dit gesprek:

24. *Maria.*

O sone, dit hoordy wale,
Dat mi dit wort gheclaecht!
Het is dijns liefkens tale,
Daer ghi minne toe draecht.

25. *Iesus.*

O eerweerdighe moeder,
Sout ghijs v draghen an?
Ick ben doch haer behoeder,
Hoe wel dat ic mi berghen can!

26. O mi, wel lieue moeder,
Haer tranen sijn minen wijn,
Haer suchten doet mi lachen,
Ick wil wat vrolijck sijn.

27. *Maria.*

O mi, wel lieue sone,
Dat is haer onbekent.
Waer si dit doch ghewone,
Dat waer een ander dinck.

[1]) Hoe gherne soude ic dichten (CLXVI).

28. *Iesus.*

O moeder, sijt te vreden,
Ic en ben op haer niet gram,
Ic heb meer om haer gheleden,
Dan si om mi gheliden can.

29. Ick wil dat si bekenne,
Hoedanich dat si sy:
Dan sal si eerst versinnen,
Wat si ontfangt van mi.

30. *Maria.*

O mi, wel lieue sone,
Ghi cont daer mede om gaen,
Het is al tot haerder vromen,
Soe ick aan v heb verstaen.

31. *Iesus.*

O moeder, ic hebse ghescreuen
In minen handen diep
Ende in mijn minnelijck herte,
Ick en cander vergheten niet.

32. Mer soude ic bi haer wesen
Al na haers herten lost,
Si en mochts niet ghenesen;
Si doet te grooten cost.

33. Si en heeft niet dat versinnen,
Dat si yet ghesparen can:
Si stort haer wt in minnen,
Haer en leyt nerghens an.

34. Haer claghen mach ic niet stillen,
Dat weet ick herde wel,
Si en heeft mi tot haren wille,
Al schine ick haer dus fel.

35. Al hadde si ghebruyc van alle
Dat ick oyt wesen gaf,
Ten soude haer niet beuallen,
Noch versaden niet een caf.

36. Hier op so ben ick koene,
Want ic haer natuere wel weet;
Si en siet niet bat te ghedoene,
Waer dat si haer toe keert.

37. Si soude mi dicwils hoonen,
En saghe ick niet voer mi:
Si can so deerlijck croonen,
Ick en mochts niet voerbi.

38. Haer verwondert te seere
Ende ooc is si daer om gram,
Dat icker mi niet toe en keere,
Hoe ict gheherden can.

39. Si leyt mi dick voer ooghen,
Dat si mi heeft ghecost,
Om dat ic mi soude booghen
Te versaden haren lost.

40. Mi verwondert also seere,
Dat si gheen scaemte en heeft
Voer also grooten heere,
Daer si minne toe dreecht.

41. O heere, al sidy hooghe,
Ick ben v susterkijn:
Ghi draecht toch mijn nature
Al voer een mantelkijn.

42. Al ben ick nu gheuanghen
In eenen kercker diep,
Ick hope mi noch te vergangen
Ende spreken mijn schoon lief. 1)

Wie dit lied eenzijdig beschouwt, zal er stof genoeg in vinden om zich te ergeren. De wijze waarop Jezus en Maria met elkaar praten is voor een minder naïef mensch tamelijk profaan, de alwetendheid en almacht van Christus worden ver uit het oog

1) Draghen an (25^{2}) = aantrekken; ghenesen (32^{3}) = te boven komen; 32^{4} = zij is te verkwistend (met haar liefde); si en (34^{3}) = tenzij zij; niet een caf (35^{4}) = niet in 't minst; koene (36^{1}) = gerust; hoonen (37^{1}) = bedriegen, te slim zijn; hem vergangen (42^{3}) = zich vertreden (?).

verloren en ten slotte speelt de ziel de meer sympathieke rol en wordt eigenlijk onbillijk behandeld.

Intusschen, ook wanneer we ons in de opvattingen van de dichteres zoeken te verplaatsen, blijft het een wonderlijke mengeling van nederigheid en zelfbewustheid. Zij begrijpt, dat wat Jezus doet, goed moet zijn en zoekt daarom zijn hardheid te verklaren, op een wijze, die voor ons meer scherpzinnig dan overtuigend is. Dat ze niet overtuigt komt allereerst hierdoor, dat wel eenerzijds (strofe 29) gewezen wordt op de tekortkomingen van de „siele," maar daartegenover uitvoerig haar onverzadelijke liefde wordt geschilderd, die toch juist uitzicht op de goddelijke genade geven moest. Maar hier is het of die liefde iets ongepasts is (strofen 37, 39, 40), een soort ongeoorloofde pressie op Jezus uitgeoefend, die zoodoende haast gedwongen zou worden. Toch wordt die liefde, door geen ding af te leiden, niet zonder zelfingenomenheid geteekend (strofen 33—36). De gedachtengang zal wel deze wezen: het gaat niet aan te meenen, dat men door maar uitsluitend op Jezus het oog gericht te houden, door hem maar zeer lief te hebben, aanspraak heeft op alle zegeningen die hij verleenen kan; waar Jezus zooveel geleden heeft, moet de ziel in elk geval ook lijden. Maar de dichteres heeft niet eenmaal zichzelve overtuigd: zij eindigt althans met een zachte tegenwerping tegen Jezus laatste, inderdaad onbillijke woorden.

Wat dit lied zoo merkwaardig maakt, is de vereeniging van misschien wat sofistische, maar toch zeer doordachte redeneering en beslist dichterlijke expressie. Een bizonder gelukkig beeld vind ik dat in strofe 41:

> Ghi draecht toch mijn nature
> Al voer een mantelkijn.

De zinnelijke uitdrukkingen, hier gebruikt, schijnen wel als beeld bedoeld te zijn. Als voorbeeld van 't gebruik van wereldsche termen, schoon niet van realistische, kunnen zij daarom wel dienst doen, maar zij beheerschen niet de kleur van het lied.

Sterker uitdrukkingen vinden wij in het blijkbaar uit het Duitsch vertaalde:

> Gelovet sijstu cederboom,

een lied van betrekkelijk geringe verdienste, overladen met symboliek. Hier heet het:

10. Mines lieves armen
staen wide uutgebreit,
och mochtic daer in rusten,
so vergete ic alle mijn leit.

11. Hi heeft tot mi geneiget
sinen edelen rooder mont,
och mocht icken cussen,
mine siele die worde gesont.

en verder, met ontleening aan het Hooglied:

22. Dat mijn herte moete rusten
al in den wonden dijn,
al tusschen dinen borsten
als een merren bondekijn. [1])

Hoe men overigens over de gegeven voorbeelden van sensualisme moge denken, dwaas zal men ze niet licht kunnen noemen. Er zijn echter liederen, die een bepaald belachelijken indruk maken en waarvan het moeite kost zich voor te stellen, dat ze ooit een anderen hebben gemaakt. Hoe heeft men ooit anders dan profanatie kunnen zien in een lied als het volgende:

1. Heer Iesus, uwen brunen cop,
ecce mundi gaudia,
hi bloeijt als enen wijngarts cnop,
cia fia lencia,
o virgo Maria,
o plena gracia.

2. Heer Iesus rockelkijn dat was groen, etc.
ende al sijn lijfken als ene bloem.

3. Heer Iesus is een aventganger,
tot eenre jonferen was alle sijn ganc.

4. Si hebben mi lief, si minnen mi seer,
daer om bin ic bi den joncferen gheern.

5. Maria huedet uwen soon,
datten u die jonferen niet en nemen.

---

[1]) Hooglied I. 13. Het lied is te vinden: Berl. pap. hs., n°. 36.

6. Ic en cans gehueden niet,
hi heeft die reine herten lief.

7. Ic heb si ooc also duur ghecoft
daer om en mach icker niet wesen of.

8. Hi nam een corf in sijn hant
hi las die sprockelkijn, daer hise vant.

9. Hi nam die cruke, hi haelde water,
hi halp sijnre moeder dat moesken caken. [1])

De oorspronkelijke vorm kan dit weinig samenhangende geheel moeilijk zijn. Maar al is er misschien veel in het lied, dat er niet altijd gestaan, aan duidelijkheid laat wat er staat niets te wenschen over en hoe dat er in gekomen is, doet hier niet ter zake. Werkelijke ernst, een stemming die eenigszins godsdienstig is te noemen, kan hieraan niet ten grondslag liggen. Toch heeft het lied dingen gemeen met andere geestelijke liederen: deze naïef gemoedelijke manier met het heilige om te gaan vinden wij ook elders, waar minder malle dingen verteld worden. Zelfs het referein met den eenen nonsens-regel staat niet op zichzelf: een geheel zinneloos referein vinden wij in een (veel jonger) driekoningenlied, door Hoffmann medegedeeld. [2])

Zelfs voor dit lied, hoe schijnbaar profaan ook, lijkt het mij goed, argeloosheid van den schrijver aan te nemen. Er bestaat een middeleeuwsche legende, die mij altijd bizonder getroffen heeft, van een man en vrouw, aan wie de duivel vertelde, dat Jezus dood was, omgekomen toen hij als bemiddelaar wilde optreden in een strijd tusschen heiligen en engelen, waarop de goede lieden besloten al het hunne te verkoopen en de opbrengst te besteden voor Jezus' ziel. [3]) Een dergelijk naïef godsbegrip lijkt mij zoo volkomen aannemelijk; er moeten er velen, zeer velen geweest zijn in de middeleeuwen, die het goddelijke niet anders dan onder den meest reëelen aardschen vorm vermochten te zien en wie dus geen nog zoo wereldsche voorstelling kon stuiten. Maar wel is het een teeken te meer,

[1]) Het Berl. pap. hs. (n°. 74) heeft 7^a of. Het Latijnsche referein wordt op alle denkbare wijzen gespeld. Caken (9^a) = kooken.
[2]) *Horae Belgicae* II, 2te Ausgabe, n°. 193.
[3]) Zie o.a. *De Vooys. Middelnederlandsche Legenden en Exempelen*, pag. 134.

hoe eenvoudigen deel moeten gehad hebben aan de geestelijke liederen, als we ook daar dergelijke onnoozelheden vinden. Het gaat met de uitingen van zoo hoogst eenvoudige geesten als met opmerkingen van kinderen: zijn ze aardig, dan gaat er een bizondere bekoring van uit, maar vaak kunnen ze pijnlijk hard wezen.

Met een ander lied, waarin over Jezus op een voor ons kwalijk te begrijpen toon gesproken wordt, schoon weer geheel anders dan in bovenstaande, maakten wij reeds onder de paaschliederen kennis. Ook onder de liederen over den hemel zullen wij af en toe krasse uitdrukkingen vinden. Hier wil ik nog een lied behandelen, dat vreemd aandoet, niet door realisme of platheid, hoewel het zinnelijk gestemd is, maar door den eigenaardigen opzet, die het bijna onbegrijpelijk maakt. Lang heb ik dan ook geaarzeld, voor ik het als een lied aan Christus durfde opvatten. Het luidt:

1. Bloemkens blauwe staen int coren,
Si staen gheuerwet ghelijc lasuere,
Die alle maechdekens toe behoren
Ende alle reyne creaturen.
Och rijcke heer God mocht mi ghebueren
Te rusten in die wonden dijn,
So soude mijn siele in vruechden leuen
Ende altoos in bliscap sijn.

2. O schoon kerssouwe, als ghi comt voort,
V verwe die is so menighertiere:
Die voghelkens vlieghen inder locht,
Die visschen vlieten in die riuiere,
Aldus sidy ghedeelt in vieren,
Wit, ghelu, root, ende daer toe groen.
Mocht ick bi v wesen,
Ende verbliden met uwen soen.

O schoone violette, als ghi staet blauwe,
Mer dan staen alle dese meersschen groen.
Ghi hebt mi dicwil leet ghedaen,
Mocht ic bi v wesen het waer al soen.
Ghi hout mijn herte in v prisoen,
Veel meer dan ic oyt dede om eenich dinck.
Al soude icker duysent dooden om steruen,
Ick en can gheenen troost ghecrigen van dy.

4. O schoon akeleye, moy ende frisch,
By v verhuecht dese werelt wijt.
Mocht ic ontgaen des viants listen,
So soude Iesus mijn herte verlichten.
Mocht ic noch comen daer ghi sijt,
Mocht ic v noch sien ende met v spreken,
So soude verbliden die siele mijn
Ende minen rouwe waer al vergheten,

5. O schoon goutbloemken, noch bijnt ghi bouen,
Dat doet uwen roke, hi is so soet,
Ghi sijt van die nagelkens ghewassen,
Die Maria corte van haren voet.
Wanneer ic come in v ghemoet,
Dan worde ic blide, seer onghedaen,
Mijn tonge die vout, ic en can nyet spreken,
Soe seere hout mi v minne beuaen.

6. O schoone roode roose, noch bijnt ghi bouen,
Bouen alle bloemkens dat dunct mi,
Dat doet v verwe, si is so schone,
Dats mijnder herten melodie.
O Iesu lief, ghi vérwerft aen mi,
Met mi moechdy doen uwen wille,
Ick en can niet meer ghespreken,
Daer om swighe ick al stille.

7. Die lelie is een die schoonste bloeme,
Diemen in deser werelt vinden mach,
Si is wt eender fonteyne ghesproten,
Daermen gheen bloemkens wt spruyten sach.
Ick mach wel roepen: o wi, o wach,
Aylacy, wat dede ick oyt gheboren!
Ten is niet dan eenen droeuen dach,
Want wat ick minde, het was al verloren.[1])

Het moet onmiddellijk opvallen dat iedere strofe uit twee deelen bestaat, die hoegenaamd niet met elkaar in verband staan, terwijl daarentegen de verschillende eerste helften eener- en de laatste helften anderzijds vrij goed bij elkaar aansluiten. Een lied op de hier genoemde zeven bloemen heeft niets ongewoons, er zijn er verscheidene meer. Maar de bloemen zijn dan slechts symbolen van Maria of van een heilige, die verheerlijkt wordt. Eenmaal, in het gedicht „Van den Bogaert

[1]) *D. e. P. B.*, CLXXXIII. Meersschen (3[1]) = weiden; onghedaen (5[6]) = ontdaan.

die ene Clare maecte", beteekenen ze verschillende deugden of andere begrippen, evenals de zeven boomen, waarop ze geplant zijn en de zeven vogels, die op deze boomen rusten. Noch het een, noch het ander schijnt hier de bedoeling te zijn. Van de beteekenis, aan enkele van de bloemen gehecht, krijgen wij een zeer dichterlijke verklaring, vooral betreffende de goudsbloem,[1]) doch waarom telkens zulk een preludium, eer de minnezang doorgaat? De laatste strofe wekt de meening, dat Jezus met den naam der bloemen wordt aangesproken, wat voor ons gevoel een smakeloosheid zou zijn, maar althans met strofe 5 laat deze onderstelling zich moeilijk rijmen. De laatste regels van de tweede strofe schijnen aan Maria gericht te wezen, maar juist van diezelfde strofe laat de aanhef zich niet wel als toespraak aan Maria verklaren, terwijl de bewuste regels ook kunnen slaan op God in de eerste strofe, al stemt „uwen soen" slecht overeen met „die wonden dijn." Misschien zoek ik het veel te diep en zijn de zeven bloemen louter ter opluistering aangebracht. Een bevredigende verklaring heb ik er in elk geval niet voor kunnen vinden.

De klacht tot Jezus hoort zeker tot de meest hartstochtelijke; een tot het uiterste gespannen begeerte spreekt vooral uit de vijfde en zesde strofen.

Misschien zal niet ieder meegaan met mijn verdediging van het sensueele in de liederen, ik geloof echter dat ieder, die gevoel voor waarachtige poëzie heeft, zich gewonnen zal moeten geven tegenover het lied, dat ik zonder commentaar als besluit van dit genre wil laten volgen, een lied van een gloed en expressiefheid, een fijnheid van rhythme, die aan Zuster Hadewijch doen denken:

1. Toon mi doch nu, mijn lieflic lief.
dijn oversuete minne tot mi,
op dat ic sonder enich verlies
minne mit minne mach ghelden di.

2. Als ic ghedenc der groter trouwen,
die du van ewen hebste te mi,
so mach ic wel te recht sonder rouwen
ewelic voort dienen di.

[1]) Hier wordt wel de muurbloem, cheiranthus cheiri L. bedoeld?

3. Mar ic ontblive, laets di ontfarmen
mijn hertelic lief, des biddic di,
ende laet mi rusten in dijn armen,
ach, die so wide ontloken sijn.

4. Als ic dijn hooft gheneighet sie,
van minnen die du hebste tot mi,
so wil ic stadelic vervolghen die,
om minne mit minne te ghelden di.

5. Dijn schone verwe is bleec gheworden,
van overgroter minnen tot mi,
als ic des sie, so moet ic out worden,
om minne voor minne weder te gheven di

6. Dijn herte is so wide ontloken
van minnen so houdende tot mi,
sint ic dat soetelic heb gheroken,
en woude nie scheiden, lief, van di.

7. Ach mijn ontbliven laet die ontfarmen,
mijn enich lief, des biddic di,
ende laet mi vlien in dinen armen,
als mi ghenaect, och, des doots pijn.

8. Ende toon mi dan dijn grote trouwe,
van ewen so draghende tot mi,
op dat ic, sonder enighen rouwe,
minne voor minne mach ghelden di. [1])

Er blijft nu nog één soort liederen in dit hoofdstuk te bespreken, die waar een mystieke liefde tot Jezus uit spreekt, waarin althans de liefde zich van mystieke termen bedient. Talrijk zijn ze niet en slechts één enkel is streng mystisch, zich geheel aansluitend bij de systemen van den tijd. Verwonderen kan deze schaarschte bij volkspoëzie niet. Dat echter een poëtische behandeling van een mystieke levensbeschouwing mogelijk is, de liederen van Zuster Hadewijch zijn daar om het te bewijzen.

Men meene niet, dat het een sterke overgang is van de zinnelijke op de mystieke liederen. Integendeel, niet alleen is het soms zeer moeilijk te onderscheiden, wat men voor zich heeft — heeft niet Mone zich ten aanzien van Hadewijch ver-

[1]) Het Berl. perk. hs. (n°. 26) heeft 1^3 verliesen; 2^1 ghedenct; 6^1 mede; 7^1 laet di baruen.

gist? [1]) — maar beide trekken kunnen op de wonderlijkste wijze vermengd voorkomen. Dit schijnt mij het geval te zijn in het straks af te drukken lied, uit het handschrift van Marigen Remen, dat er meer vreemde bevat. Het is tegelijk uiterst naïef, van een kinderlijk verlangen en vol van termen uit de systemen der diepere mystici:

1. Wijlt ghij hoeren een niewe liet
in dese neder dalen?
die siel die wort soe seer ghewont
al van der mijnnen straellen.

2. Daer of is sij soe seer ghewont,
al in hoer hartghen van binnen,
soe waer sij gaet of waer sij keert.
hoer hartgen dat quelt hoer van mijnnen.

3. Al doe sij voer dat ewighe leue quam,
aldaer hoer liefjen was inne,
sij scoet hem eenen straellekin
al in sijn haerten van bijnnen.

4. Hy wort ghescoetten ende oec gheraect
al van der mijnnen straellen,
die hemelsche sael waert daer ontdaen,
hy dedse al tot hem haelen.

5. Als sij voer hoer liefgen quaem
sij liet haer celgen risen,
sij sonck hem ien soe voecken liet,
die enghelen mosten dat prisen.

6. Dat liet, dat daer ghesonghen wort,
al wt der siellen gronden,
dat was die hemelsche danckbaerheit,
die vloeit wt haeren monden.

7. Daer vergat sij alle hoer leijt
ende alle hoer droeuighe daghen,
die sij om hem gheleden had,
des had sij hoer ghien beclaghen.

8. Sij ghinc al teghens hem ouer staen,
sij liet haer celgen risen,
sij scoet hem ienen straellekijn
al in der soeter mijnne.

---

[1]) *Uebersicht*, s. 195.

9. Die siel die wort soe wel te moede,
in hoeren gheest van binnen,
sij was ghesmouten als een was,
sij vloeide in hoeren gheminde.

10. Die dus ghesmouten worden wijl
in alle sijnen sinnen,
die moet der dinghen ledich staen
ende gode allene mijnnen.

11. Dat smelten is soe edelen dou
al inder siellen voncken,
soe wije dat smelten eens ghevoelet,
hij wort van mijnnen droncken.

12. Och die van mijnnen droncken is,
die comt tot een vernieten,
soe wat dat creatuerlick is,
des moet hem al verdrieten.

13. Die alle dijnck vergheten can
al in der mijnne voncken,
sij sijn al boeven hem seluen ghegaen,
in gode sijn sij droncken.

14. Die dit liedeken heeft ghedicht,
die is soe fier van sinnen,
sij acht der dinghen niet een twicht,
sij climt op inder mijnnen.

15. Die dit liedeken heeft ghemaect,
sij is van sulken ghemoede,
soe wat onghelick dat haer toecomt,
sij keirtet al in gode.

16. Nu bijdde wij onsen heer god
in deser nederdaellen,
dat hij ons vri van sonden maeck
ende schier bij hem wijl haelen. [1])

In de tweede helft van dit lied komen tal van mystieke termen voor, maar dat het geheel van den geest der mystici is doortrokken, kan kwalijk gezegd worden. De tocht van de

[1]) Zooals nog genoegzaam uit het bovenstaande blijkt, is de spelling uiterst slordig. De (in het heele hs. talrijke) gevallen, dat u, v en w verward worden herstelde ik; verder staat er 8^4 inder, 10^4 allen. Strael (3^3) = pijl; voecken (5^3) = schoon, eig. aardig, zie het Gloss. op *Van Vrouwen ende van Minne*, of is de lezing bedorven? twicht (twint? 14^3) = zier; onghelick (15^3) = onrecht.

ziel, die, nadat ze zelf geraakt is, haar „liefjen" terug gaat schieten en het lied, waarmede ze de engelen verrukt, het getuigt van een tegelijk kinderlijke en zinnelijke verbeelding. Het beste zal misschien zijn, van een half begrepen mysticisme bij deze dichteres te spreken. Karakteristiek is regel 9[2]: de ziel schijnt toch ook nog een lichaam te hebben, zelfs die kon men zich niet zuiver geestelijk denken.

De mystiek in engeren zin — want naïef mystiek is natuurlijk het geheel — begint in de negende strofe. Voor het „smelten" haalt Acquoy een plaats van Ruysbroeck aan:

> Die onghemeten minne,
> Si brandet in allen sinne
> In die forneyse der enicheit.
> Daer af comt een versmelten
> Ende altemale verzwelten
> In weelden der ghebruckelicheit, [1])

het is overigens een zoo voor de hand liggend beeld, dat voor het gebruik volstrekt geen belezenheid van beteekenis behoeft ondersteld te worden. Nog algemeener is het begrip „der dinghen ledich staen", waarbij Acquoy een aanhaling uit Heinrich Suso geeft, maar dat men ook bij Mande in allerlei bewoordingen vindt voorgeschreven, gelijk het trouwens een van de grondslagen van elke devotie is. Van Mande kan men o.a. vergelijken: „Weest ledich van allen onnutten ende idelen werken ende ghedachten." [2]) Dan „van minnen droncken worden." Over min of meer geestelijk opgevatte dronkenschap is in dit hoofdstuk reeds gesproken en zal in het achtste nog nader gehandeld worden. Een specifiek mystisch [3]) begrip is het niet. Behalve het uitvoerig citaat uit Ruysbroeck's *Chierheit der gheesteleker brulocht*, bij Acquoy afgedrukt, legge men van Mande hiernaast: „Dese minlike begheerte .... es wijn inden bescouwen ende maket dronken die ghedachten ende ontsteectse mitten

[1]) Uit het *Boec vanden rike der ghelieven*, cap. 36. Aangehaald bij *Acquoy, Het geestelijk lied*, pag. 86.

[2]) *Een devoet boexken vanden binnensten ons liefs heren ihesu cristi. Visser* (bijl.) pag. 18.

[3]) Wanneer ik hier mystisch of mystiek zonder nadere omschrijving gebruik, neem ik het steeds in den engeren zin.

brande der minnen." [1]) Omtrent „vernieten" hebben wij Mande reeds gehoord,[2]) bij Acquoy vinden we deze woorden van Ruysbroeck: (Een vernietigen van zich zelven) „alsoe dat hi sijns selfs vergheet ende niet en weet noch hem selven, noch Gode, noch ghene creaturen dan minne allene." Zóóver in de minne is de dichteres echter wel nog niet opgeklommen, ik geloof niet, dat zij nog aan een ander vergeten denkt dan van „soe wat dat creatuerlick is."

Wat verzorgder van vorm, wat minder naïef maar in geest wel met het bovenstaande te vergelijken, is het lied:

1. Comt van libaen, mijn duue,
Coemt hier, ghi wort ghecroent,
Wilt ghi v tot mi voeghen,
Ghi wort van mi gheloont.
Die vruechden sijn also soete,
Gaet uwer lusten wte,
Terdt de nature onder die voete.

2. Die siele die wert droncken
Al in des heeren woert,
In minnen wert si ontsoncken,
Si scheen van vruechden doot,
Si daelde neder in sinen schoot.
Maer aldat si begherende was,
Dat was van hem ghehoort.

3. Si dranck wt sijnder herten
Den alder puersten wijn,
Sijn goddelike smerten
Was haer een medicijn.
Si wert verlost wt alder pijn,
Als si aensach met vruechden
Den schilt der minnen fijn.

4. Hi nam wt grooter minnen
Ons crancke menscheyt aen,
Dat heeft si wel connen versinnen
Ende si yst al af ghegaen:
Ghenoechte, solaes, eere en vruecht
Ende si heeft haer verlaten
Al in des heeren duecht.

---

[1]) T. a. p. *Visser* (bijl.) 34. Ik gebruik bij voorkeur citaten van Mande, en als tijdgenoot en om de plaats hem in de inleiding ingeruimd.

[2]) Zie pag. 27.

5. Haer cleederen waren besprongen,
Met sinen bloede root,
In minnen worden si versmolten
Ende si sprack sonder woort.
Die engelen houden met haer accoort,
Sij louen den oppersten vader
Al vander blischap groot.

6. Met vruechden is dit liedeken ghedicht,
Met eender blider herten,
Ick bidde Gode eenparelijck
Dat hi ghedencke der smerten,
Die hi van minnen heeft ontfaen;
Wt sijn grote milde duecht,
So heeft hijt al ghedaen. [1])

Na de bij het vorige lied vergeleken plaatsen valt hier weinig meer op te merken. In den beginregel hebben wij weer een herinnering aan het Hooglied, een combinatie vooral van twee plaatsen, II, 14 „Mijne Duyve zijnde in de kloven der steenrotsen, iu 't verborgene eener steyler plaetse, toont my uwe gedaente, doet my uwe stemme hooren, want uwe stemme is soete ende uwe gedaente is lieflijck" en IV, 8: „By my van den Libanon af, o Bruyt, komt by my van den Libanon af."

Evenrediger, zuiver mystiek, al worden slechts zeer algemeene begrippen gebruikt, is het volgende:

1. Wie dair wil mit gode sijn,
die hout hem dicke alleyn
ende dwinghe altoes die sinnen sijn
ende acht sijn selfs cleyn.
Alstu die wairheit hebste ghehoirt,
so set dijn hert in doechden voirt.

2. Mit gode mach nyemant sijn alleyn,
sijn harte moet wesen reyn,
dat wesen gods is so fijn,
hi wil altijt alleyne sijn.
Wiltu mi gode leuen voert,
so leer dan spreken sonder woert.

3. Alstu dijn harte maecste claer,
claerre dan die sonne,

[1]) *D. e. P. B.*, CVIII.

dan vintstu dat wesen daer,
dat suet is bouen alle wonne.
Lieue vrient ic wairre dich,
minstu god niet, het rouwet dich.

4. Alstu dat wesen hebste gheuonden,
dair alle wesen vlieten wt,
ende du di dair an hebste ghebonden
ende gaeste dijns selfs mit willen wt,
Een suetheit vinstu dan dair,
die god sinen vrienden maect openbair.

5. Dat wesen gods, dair ic of singhe,
en heeft nyewers gheen ghelijc
dan inder zielen sonderlinghe,
dair ist oic al onsprekelijc.
Dat weet die edel rijcheit groet,
die dair coemt wt svaders schoet.

6. Vleesch noch bloet mach hier niet comen,
het moet al bouen sinnen gaen;
inden gheest wert dit vernomen,
hoe sold die arme natuer verstaen?
Dat doet die suetheit wonderlijc,
die vloeyt al wt sijns vaders rijc.

7. Hier en can ic niet comen toe,
mit allen minen crachten:
mijn wedersake comt so vroe
ende wil my seer aenvachten.
Vint hi my tot enighen syden bloot,
mijn siel so wont hi ter doot. [1])

Bijna bij iederen regel zou men een prozacitaat kunnen plaatsen. Enkele aanhalingen uit Mande mogen echter volstaan. Naast strofe 3 legge men woorden als: „Hierom laet ons vervullen die begheerte ons lieven Heren ende laet ons inwert sien na den lichte, dat van binnen schijnt ende dien lichte volghen, so sullen wy mitter hulpe Gods smaken ende sien dat die Heer soet is." [2]) Voor de eerste regels der vijfde strofe wil ik een paar zinnen aanhalen, die heel wat meer zeggen, heel wat dieper gaan dan het lied, maar die ik, al

---

[1]) Het Berl. perk hs., n°. 22, heeft: 3^6 v dich; 4^1 hebstu; 6^1 nach bloot. In 2 moet men misschien sijn alleyn en alleyne sijn omzetten. Wedersake (7^3) = tegenstander, hier: de booze.

[2]) *Een boecskijn van drien Staten eens beklerden mensche, Moll* I 290.

stemmen zij niet treffend met de verzen overeen, om hun groote schoonheid niet achter wil houden: „Ghelike als een yser, dat men leghet int vuur, een wort mitten vure ende gegloeyet, also dattet al doet dattet vuer doet; want also verre als yser is, so is vuer ende also verre als vuer is, so is yser, nochtan en wort dat yser niet vuer noch dat vuer yser, mer een yghelic hout sijn nature ende sijn materie; ende desghelikes en wort des menschen gheest niet God, mer godformich overmids der eninghe mit God." [1]) Eindelijk voor „bouen sinnen gaen": „Sullen wy dan die wairheyt verstaen, so moeten wy clymmen mit oefeninghen ende mit minnen ende mit verstandenissen boven ons selven ende boven alle sinnen, also dat wy mit onsen oversten crachten verheven staen ende opgherecht in Gode." [2])

Deze citaten bedoelen volstrekt niet den indruk te geven, dat de dichters onder den invloed stonden van Mande's denkbeelden. Wat zij met hem gemeen hebben, de enkele kunsttermen, om het zoo te noemen, is gemeengoed van de gansche middeleeuwsche mystiek, niet slechts van de mystieke stelsels, maar, ik zou wel willen zeggen *blijkens* deze liederen, ook van de mystiek als volksgeloof. Het laatst medegedeelde lied zegt ons weinig omtrent de geestelijke gesteldheid des makers, maar in de twee voorafgaande hebben we, dunkt mij, onwaardeerbare staaltjes van de verzinnelijking der mystiek in het volksbewustzijn, van een kinderlijk-fantastisch geloof, dat we elders niet zoo licht zullen terugvinden. Hoe een mystiek, verwant aan die van Mande, van gelijk beschavingspeil althans, zich in dicht uit, daarvan zal straks een lied van Zuster Bertke tot voorbeeld strekken.

Meer dan enkele termen is van de mystiek doorgedrongen in het volgende, wat verwarde, maar hartstochtelijke en over het algemeen zeer mooie lied:

1. Als ic met mijn lief spelen gaen,
Dan is mijn herte met vruechden beuaen
Ende ic mijns selfs ledich staen,
Dan vloyt der minnen vloet so saen.

[1]) Ibidem 291.
[2]) Ibidem 282.

2. Gods minne moet ons leytsman sijn,
Tot in haers selfs wijsheit,
Daer minen geest gaet weyden in,
Het welc is vremde minnaers onbereyt.

3. O ouer hoghe triniteyt,
Een oorspronc sonder beghinnen!
O bloote, simpel eenicheyt,
Daer alle dingen wonen binnen!

4. O eenich een, ghi sijt so bloot,
Van allen namen onbevaen,
Waer minen gheest daer in dinen schoot,
Soe waer alle mijn trueren ghedaen.

5. Och eenich een, weest mijn onthout!
Ghi hebt v in minen gheest ghebaert,
Vrijt mi van allen menichfout,
Diep in v ongheaerde aert.

6. O eewich, onghescapen goet,
Gheeft my te kennen met v aenscijn,
Wat ghi v liefste vrienden doet,
Die in v hoochste minne sijn.

7. Ghi sijt dat rijc der sielen mijn,
Gheen hert en cans te volle verstaen;
Och, wie dat daer sal rusten in,
Sinen arbeyt die is al ghedaen.

8. So wie Gode vercoren heeft,
Te begeuen alle dinc is hem cleyn.
Die de werelt ghelaten heeft,
Van alle beelden blijft hi reyn.

9. So wie Gode vercoren heeft,
Tis recht dat hy in vruechden leeft
Ende wacht hem dat hi niet en sneeft,
Noch gods minne niet en begeeft.

10. De engelen die daer bouen sijn,
Si barnen inder minnen dijn,
Want si aensien v schoon aenscijn
Ende daer toe in volle bekennen zijn.

11. Die hoghe seraphinnen dijn
Sijn so verclaert in v aenscijn;
Sij dragen hoghe minne daer in,
Och mocht ic haer geuoeget zijn.

12. Want sy so diep versoncken sijn
Al inder hoochster minnen vliet,
Wie daer in verdroncken sijn,
Och, hem is so wel geschiet.

13. Si sijn in vaster sekerheyt
Al inder hoochster stillen schoot.
Och, daer en is gheen veranderheyt,
Men pleecht daer lieuekens wille groot.

14. Nu lof en danc v vaderlicheyt,
Van v soete volstandicheyt
Int wercken onser menscelicheyt,
Der sielen hoochste salicheyt.

15. God is een licht, een wesen bloot,
Wt hem so wert die sone ghebaert,
Wt hen beyden vliet der minnen vloet,
Elc van hen toent daer sinen aert.

16. Die minne en liet hem niet ghedueren,
Hi en moeste wt sinen vader gaen,
Dat hoochste werc woude hi volvueren,
Dat oyt van minnen was gedaen.

17. God is een oorspronc onser minnen,
Sijn stralen sijn so veelderhant,
Hi doerschiet dat herte van binnen,
Het wort verwonnen al dat hi raect.

18. Al schiet hi diep, en ontsiet v niet,
Gaet sine ghescutte te ghemoet,
Want het is wel een soete verdriet,
Dat hy der sielen ane doet.

19. Hy maket daer hi coemt al beroert,
Hi werct ende der sielen cracht aen doet;
Si hebben menich toornich woert,
Hy steelt hen alle haer ghedachten oeck.

20. Hi is die al dat merch verteert,
Hi is der sielen medecijn,
Hi is al dat die siele begheert,
Si wil van hem verslonnen sijn.

21. Hi maecse arm, die waren rijc,
Hi doetse lopen om haer broot.
Al om zijn minne sekerlijck,
So heeten si sijn van sinnen bloot.

22. Hi maectse sot, die waren vroet,
Hi drijftse tot allinde groot;
Doer hem liden si menige noot,
Om sijn minne te vinden bloot.

23. O wtuloeyende hoghe triniteyt,
O minnende vloet, o diepe eenicheyt,
O salich ghebruycken een weselicheyt,
Der sielen hoochste salicheyt. [1])

Ongemeene kracht gaat uit van het laatste gedeelte, tevens het minst theologiseerende, maar alom blijkt dat we met een boven de middelmaat uitstekende persoonlijkheid te doen hebben. Doch daarom ontbreken zinnelijke voorstellingen nog niet geheel.

Hier hebben wij, naar het schijnt, wel te doen met invloed van een bepaald mysticus, n.l. van Eckhart, zooals men zien kan uit de talrijke aanteekeningen waarvan Acquoy dit lied voorzien heeft. [2]) Enkele, vooral de voor het goed begrip onmisbare, voorbeelden neem ik over.

Van allen namen onbeuaen (4^2)

komt geheel overeen met Eckhart's „Got ist namelos" en „got ist über alle namen". Het voorafgaande „bloot" geeft Acquoy treffend weer door „praedicaatloos". Den tweeden regel van de volgende strofe zal men eerst recht begrijpen als men er naast legt, alweer van Eckhart: „wêre ich niht, so enwêre niht got.... Dô ich ûz gote flôz, dô sprachen alliu dinc: got der ist." „Menichfout" is een bij alle mystici zeer gebruikelijke term voor het zich bezighouden met allerlei dingen, met nog andere dingen dan de „minne" alleen. En de tegenstelling „ongheaarde aert", nog altijd in dezelfde strofe sluit zich geheel aan bij Eckhart's: „Doch sîn (d. i. Gods) einveltigiu nâtûre ist von formen formelôs, von werdenne werdelôs, von wesenne weselôs und ist von sachen sachelôs."

De meeste lezers zullen stellig, evenals ik, over het praesens

---

[1]) Het *D. e. P. B.* (CXCIX) heeft: 9^3 sneue, 9^4 begeue, 11^4 geuoecht, 12^2 verdroncken is, 14^2 Want (Acquoy leest hier in den vierden regel *Is der* en laat *Want* staan, vgl. echter 23 en let op het metrum!), 19^4 stelt, 22^2 menige pijn, strofe 13 staat na 14 en 15, wat geen zin geeft. Onthout (5^1) = behoud, stille (13^2) = stilte.

[2]) *Het geestelijk lied*, blz. 89. Met A.'s opvatting van regel 2^2 kan ik mij niet vereenigen, m. i. is er niets bedorven en kunnen wij woord voor woord in N. Nl. laten staan.

in 15[2] heengeloopen zijn, zonder het op te merkén.[1]) Toch staat het er niet voor niets en de volle zin, ook van de volgende twee regels dringt eerst tot ons door, als we lezen „Der vater hât geborn den sun unde gebirt in unde sol in noch gebern âne underlâz". Ook bij Ruysbroeck vinden we ditzelfde denkbeeld.

Niet vereenigen kan ik mij met de aanhaling van Acquoy bij 19[1]. Hij vergelijkt daar hetgeen Ruysbroeck schrijft over de wijzen waarop „die vore gaende gracie Gods" de menschen „roert", d. i. hoe de genade, die oorspronkelijk van God uitgaat, eer er van eenig verwerven sprake kan zijn, den mensch tot inkeer brengt. „Beroert" beteekent hier echter „in heftige beweging"; familiaar uitgedrukt, maar ik zie geen kans het beter duidelijk te maken: „hij zet alles op stelten." Daargelaten dat „beroert maken" niet hetzelfde is als „(be)roeren" — de volgende strofen zeggen duidelijk genoeg wat hier bedoeld wordt.

Het is wel aardig, op te merken, dat juist dit diepzinnige lied van een Franciscaner afkomstig is. De 21[ste] strofe laat dienaangaande geen twijfel.

Thans het lied van Zuster Bertke. Van alle geestelijke liederen is het ongetwijfeld het duisterste, tenzij men Zuster Hadewijch binnen den kring trekt. De voornaamste oorzaak van deze duisternis is, dat het niet slechts mystiek maar tevens symboliek is. Moll getuigt, dat hij den zin er van vergeefs poogde te vatten[2]) en het zal dan ook geraden zijn in dit bizonder geval af te wijken van mijn systeem, de lezing van een lied niet door noten te storen.

1. Nu hoert, ic sal enen nyen sanc beginnen:
Die min, die min, si wil mi immer dwingen,
Dat ic mi hier verbliden sal
Ende ic bin hier beneden in een dal.[3])

2. Ic hoep ic sel de minne noch wel besinnen,[4])
Den rou, den rou, daer sal icks mede beginnen.
Sy sal mi werven also wael
Der duven sanck te singen in den dael.[5])

---

[1]) Naar den vorm kan *wert* natuurlijk evengoed praeteritum zijn.
[2]) *Kalender voor Protestanten*, 1863, pag. 126.
[3]) Vgl. de vaak gebruikte uitdrukking *iammerdal* voor de aarde.
[4]) Besinnen = leeren kennen.
[5]) Der duven sanck singen = ootmoedig en lijdzaam zijn. De duif is symbool van den ootmoed.

3. Nu sal mijn hertken vrolic sijn in liden,
Natuer, natuer, si wacht aen alle siden,
Si laecht dat edel duyfken fijn —
Hierom so moet ic vroech in liden zijn. [1])

4. Der duven sanc, den singe ic int verborgen;
Hoe wel, hoe wel, sal ic nu leren sorgen,
Hyer beneden in dit dal:
Dat duyfken is beanxtet [2]) overal.

5. Nu hoert, ic sal der duven sanc begeven. [3])
Die min, die min, si wil in vroechden leven
Ende singen metter nachtegael, [4])
Dat sel die edel min verwerven wael.

6. Die min, sy heeft in vrouden menich liden, [5])
Nu hoert, nu hoert, waer sal de min verbliden?
In enen boemgaert wael gedaen, [6])
Daer sal die min die nachtegael verstaen.

7. Die nachtegael heeft suetelic gesongen,
Den clanc, den clanc heeft wonderlijc geclongen,
Nu is die min met rou bewaen,
Hoe selse nu den eersten slaep ontgaen? [7])

8. Die min, si wil in vrouden altijt waken,
Natuer, natuer, ghi selt in vreden slapen.
Die min en can gerusten niet,
Si wil in vrouden clagen haer verdriet.

9. Der minnen vroude is liden ongemeten;
Den sanc, den sanc en can si nyet vergeten,
Hoe haer verhief die nachtegael, [8])
Die minne sal ontsinnen altemael.

10. Die nachtegael, si sal den wech bereyden, [9])
Die min, die min, si wil van henen sceyden [10])

---

[1]) Deze strofe en de volgende behandelen den strijd tusschen siele en nature, vergelijking met de liederen in hoofdstuk IX behandeld, is het beste middel om ze duidelijk te maken.

[2]) Er staat: beanxt.

[3]) Niet meer spreken van.

[4]) De nachtegaal = Christus; singen metter nachtegael = één zijn met Jezus.

[5]) Nl. het missen van den bruidegom. Men lette op den geleidelijken overgang van de beteekenis van „minne" tot: de minnende ziel.

[6]) In den hemel; de volgende strofe slaat niet onmiddelijk op deze.

[7]) De ziel heeft Jezus „gracie", zijn „sueticheit" genoten, het ontberen valt nu echter te zwaarder. Hoe zal ze nu zorgen dat de natuur niet weer de overhand krijgt?

[8]) Haer, d.i. die minne.

[9]) Sal is hier oneigenlijk gebruikt. Feitelijk heeft de nachtegaal (opmerkelijk is de kracht van het gramm. geslacht!) den weg al bereid.

[10]) Er staat: schyden.

Over berg ende dal,
Daer si haer lief in vrouden vynden sal.

11. Die min, si heeft twee rode, lichte wangen; [1])
Die min, die min, si gruet haer lief met zangen.
Sy wert so vriendelic ommebevaen,
Nu is der minnen clagen al gedaen.

12. Die min si is vry, edel, wael gheboren.
Haer lief, haer lief, den heeft si uutverkoren
Hi is so wonderlic gedaen —
Der minnen vrouden en can geen hert verstaen.

Wanneer ik Zuster Bertke als geestverwante van Mande beschouw, is dit niet inzonderheid om dit lied, waarin de mystiek vrij latent is (omdat ze inderdaad verwerkt is!), maar om al wat we aan proza en poëzie van haar kennen. Al te streng neme men het woord echter niet: ik doel meer op denkwijze (in tegenstelling met de andere liederdichters) dan op denkbeelden. Want van de denkbeelden van Bertke weten we ten slotte toch weinig.

[1]) De bedoeling hiervan ontgaat me. Maar hebben we wel met iets anders te doen dan een herinnering aan de schoonheid van de bruid uit het Hooglied?

ZESDE HOOFDSTUK.

MARIALIEDEREN.

1. Maria's leven.

De liederen aan Maria — en ik spreek hier zooveel van de meer verhalende, als van die, welke onder de tweede helft van dit hoofdstuk vallen — zijn op verre na niet zoo talrijk, noch zoo belangrijk, als men allicht geneigd zou zijn te verwachten, bij de afmetingen, die de Mariadienst juist in de latere middeleeuwen had aangenomen. De beteekenis van Maria voor de liederen is dan ook niet in de verte te vergelijken bij de plaats, die zij bijvoorbeeld in de exempelen inneemt — heeft niet De Vooys met het volste recht aan de Marialegenden de eerste plaats ingeruimd in zijn werk over dat deel onze prozalitteratuur? Ook niet, wanneer we in aanmerking nemen, dat, gelijk wij zagen, de kerstliederen aan de moeder Gods een niet gering deel van hun aandacht plegen te schenken en dat tallooze liederen van allerlei aard met een aanroeping van Maria sluiten.

Echter, slechts oppervlakkig beschouwd kan het feit verbazen. Ten eerste ligt het voor de hand, dat voor de tallooze wonderverhalen, die de Mariadienst verlevendigen, verhalen van redding, bijstand, bestraffing in alle vormen, in de lyriek geen plaats was. De soort literatuur is dus voor een belangrijke zijde van de Maria-vereering even ongeschikt als de exempelen er voor aangewezen waren. Maar meer beteekent de samenhang, al is het een zwakke en verwijderde tusschen het Geestelijk Lied en de mystici der veertiende en vijftiende eeuw. Bij wie van deze vinden we aan Maria een plaats van beteekenis ingeruimd? De aard hunner devotie, in eenvoudiger, kinderlijker vorm ook die der liederdichters, het streven vervuld te worden van het goddelijke, liet niet toe nog eens daarnaast in die mate als anders wel geschiedde, zich te wijden aan den dienst der toch altijd menschelijke moeder Gods. Wie eenigszins zich in de denkbeelden der verschillende categorieën van vijftiende-eeuwsche devoten kan verplaatsen, moet dit dunkt mij voelen. En daarom

blijft Maria wel de voorspraak, die men gaarne aanroept, maar zij blijft middel, Jezus doel. Als een derde oorzaak, die kan hebben meegewerkt, noem ik het overwegend aandeel in de liederen van de Franciscanen, die te allen tijde meer vuur voor Jezus dan voor Maria hebben getoond.

Den invloed van al deze omstandigheden zullen wij in sterker mate moeten verwachten te bemerken bij de straks te bespreken dan bij de hier te behandelen liederen. Toch zijn juist de liederen over Maria's leven de meest schaarsche. Als bizondere oorzaken hiervoor kunnen genoemd worden de betrekkelijke onbelangrijkheid van Maria's leven na Jezus' geboorte, het samenvallen der groote momenten van beider leven en het ontbreken van een Mariafeest, dat in belangrijkheid het Kerstfeest ook maar eenigszins nabijkwam.

De jeugd van Maria, zooals de apocryfen ons die schilderen, schijnt niet veel indruk op de dichters gemaakt te hebben, althans slechts enkele regels hier en daar vertellen er van. En slechts éénmaal vond ik van haar onbevlekte ontvangenis gesproken — een weliswaar betwist leerstuk, maar dat juist in de Franciscanen ijverige verdedigers vond. Het is in een tamelijk vervelend lied, hoofdzakelijk loflied, naar wereldlijk voorbeeld:

Dit maechdeken was ghegenereert
Al sonder sondich seer;
Erfsonde was van haer geweert,
Dat en had noyt mensche meer.
Si was daer af voersien:
Des vaders woert der eewicheyt
Soude rusten in haer enghien. [1])

Men kan dus wel zeggen, dat de aandacht voor Maria's leven bij de boodschap van den engel begint. En gelijk we zagen dat vaak kerstliederen voor het grootste deel door het annunciatie-verhaal worden ingenomen, vinden we hier liederen die zich in (leys-)vorm en inhoud ten nauwste aan de kerstliederen aansluiten. Ja er zijn er, waarin de geheele geboorte niet wordt genoemd en waarvan ik toch een sterk vermoeden heb, dat ze,

[1]) Uit: Ick weet een vrouken welbereyt, *D. en P. B.* XXIV. Enghien = edele persoon.

wat het *gebruik* betreft, eigenlijk tot de kerstliederen zouden moeten worden gerekend. Zoo de zeer verbreide [1]) leys:

1. Het was een maget wtuercoren,
Daer Iesus of woude sijn gheboren.
Dies ben ick vro.
O, o, o, benedicamus domino.

2. Heer Iesus sprac tot Gabriel schoon,
Hi seyde: vaert neder wten troon. Dies etc.

3. Al totter stede van Nazereth,
Dair woont een maget onbesmet.

4. Groetse mi metten name mijn
Ende segt dat ic hoer kint wil sijn.

5. Die engel was een bode goet,
Hi quam neder metter spoet.

6. Te Nazareth al in die stede,
Daer si lach in haer ghebede.

7. Hi seyde: God groet v suuer maghet,
Ghi sijt die Gode seer wel behaghet.

8. Hi wil van v gheboren sijn,
Iesus Christus, die meester mijn.

9. Als Maria dat verstoet,
Wert si veruaert in haren moet.

10. Ende si sprac: hoe mocht ick hem bekinnen.
Want ic noyt man en begheerde om minnen.

11. Die heylighe gheest sal in v comen,
Ghelijc den dau valt op die bloemen.

12. Maria weset onversaecht:
Het is die Gods sone dyen ghi draecht.

13. Iesus heeft v wtuercoren:
Hi wil verlossen dat was verloren.

14. Van allen seere ben ick ghenesen;
De deerne Gods wil ick wesen.

15. Maria viel neder op haer knien:
Den wille Gods moet in mi gheschien. [2])

---

[1]) Doch in geen der Hollandsche bronnen voorkomende.
[2]) Tekst van het *D. e. P. B.*, CCXXXVII.

De vorm: het kort recitatief gevolgd door een half Latijnsch referein, wijst met zekerheid op een zeer oud, bij den kerkdienst gebruikt lied.[1]) Een lied voor het feest van Maria-Boodschap? 't Is mogelijk — maar de regel

O, o, o, benedicamus domino?

Zeker, men kan God ook danken om de annunciatie, maar de woorden doen toch heel sterk aan een kerstlied denken. En evenwel — een kerstlied, waarin de geboorte vergeten wordt? Maken wij het ons niet moeilijk met de beantwoording der vraag: het lied handelt over Maria en hoort dus hier thuis. Dat het tijdrekenkundig tot de periode hoort, die ik die der kerstliederen noemde, staat vast.

De inhoud geeft niet veel stof tot opmerkingen: Lukas is getrouw gevolgd. Het eenige afwijkende, maar stereotiep in liederen zoowel als op schilderijen, is de voorstelling, dat Maria door den engel biddende wordt aangetroffen. En men kan gerust aannemen dat menigen geloovige deze gebeden als Pater-Nosters, als Ave-Maria's desnoods, voorstonden.

Neen, veel speling aan de fantasie liet de verkondiging niet, en de verschillende liederen herhalen elkaar dan ook vrijwel. Iets zelfstandiger is het zeer naïeve:

1. Ave Maria, gratia plena.
Den Ingel die vantter die maghet alleene,
In haere gebedekens maer die sij las.

2. Godt groet v Maria, eel Coninghinne,
Ghij sult den sone Gods voortbringen,
Die Heere van alde werelt sal sijn.

3. Heer Ingel, hoe soude Godt dat ghehinghen,
Dat ick den sone Gods sou vortbringhen,
Die heere van al de werelt sal sijn?

4. Heer Ingel mocht dat woort aan my beclijuen,
Dat ick een moeder en maecht mocht blijuen,
Ick soude soo geerne Godts dienstmaecht sijn.

5. Den Ingel vlooch wederom tot Gode:
Weest willecom, mijn getrouwe bode
En hoe heeft v die maghet ontfaen?

[1]) voor dezen vorm vgl. men het op pag. 106 medegedeelde kerstlied:
Het quamen drij Coninghen wt verre landen.

6. O Heere, sy heeft my soo wel ontfangen,
Den wuns en wille is my soo vergangen:
Sij wilde soo geerne Godts dienstmaecht sijn.

7. Heer Ingel, nu vliecht wederom tot hare
En voert den vader den soon in haere,
Den vader, den soon, den heylighen gheest.

8. Godt groet v Maria, edel Coninginne,
Ic vont v een maget, ick laet v met kinde,
Nu siet, dat ghy by gode blijft![1])

Welk een uiterst kinderlijke voorstelling in die dubbele boodschap van den engel! Aan goddelijke alwetendheid denkt de dichter niet. En die onhandige laatste strofe! Ongetwijfeld tegen 's dichters bedoeling, ligt er een loochening van Maria's maagdelijkheid na de conceptie in opgesloten. De laatste regel van de zevende strofe is waarschijnlijk bedorven.

Al is deze tekst, die van het *Hofken*, de oudste — uit alles blijkt dat we hier niet met een jong lied te doen hebben. Ook hieruit, dat we een andere, tamelijk afwijkende, lezing vinden in het *S. B. van Tonis Harmensz. van Warvershoef*, dat hoofdzakelijk oude liederen bevat. Daar vinden we nog meerdere vrijheden; een strofe tusschen de 2de en 3de van straks luidt:

Het staeter ghescreven in alle duytsche Boecken,
Dat hebben ghelesen die wijse Propheten,
Dat ghy Gods moeder ende maget soude sijn.

Het rijm is in de war, en het ligt dus voor de hand dat de „duytsche Boecken" niet altijd als getuigen zijn aangehaald. Maar is de naïveteit minder aardig, als ze van een afschrijver afkomstig is? En de voorlaatste strofe luidt hier:

Die Engel die spreyde zijn vergulden veder
End hy vloogh alsoo hooghe en hy daelde weder neder;
Den heylighen Gheest brocht hy in haer.[2])

Wel een verbetering! Dit heeft tenminste zin en de „vergulden veder" passen uitnemend in den kinderlijken toon. Geheel en al bedorven is een derde lezing in de *Geestelycke Harmonie*,

[1]) De tekst heeft: 8[3] godt.
[2]) Eigenlijk staat er, tegen den eisch van het rijm, in den eersten regel: vederen also wijde.

waar noch van het bijbelverhaal, noch van een logischen gedachtengang veel is overgebleven. Één strofe als voorbeeld van dit abracadabra:

7. De Engelen vlogen al hoger en hoger,
Sijt willekom, ghy hemelsche Boden,
Dat Maria heeft wel ontfanghen.

Af en toe zijn hier regels ingelascht uit het straks besprokene:

Het was een maget wtuercoren.

Thans een waarschijnlijk iets minder oud, althans minder naïef voorbeeld:

1. Die vader in der ewicheit,
Die heeft van minnen der menscelicheit
Sinen enigen Sone gesant van boven;
Daerom soe helpten my alle loven.

2. Hy sprac totten engel Gabriel:
Doet my een bootscap. ende sijt snel,
Tot Maria in eertrijc;
Gruetse my seer ende ootmoedelijc.

3. Gruetse my seere al in den name mijn
Ende segt haer, dat ic wil sijn
Geboren van haren reynen live;
Nochtan soe salsi maget bliven.

4. O Vader, Heere, wat ghy gebiet,
Des en willic laten niet;
Die bootscap die is wel bewaert,
Ic vaerse doen met snelre vaert.

5. God gruetu, overscone maghet!
Sijt vrolic ende niet versaget,
Want ghy sijt tot deser tijt
Boven allen vrouwen gebenedijt.

6. U mach te moede sijn herde wel:
Ic ben die engel Gabriel,
Van Gode ben ic tot u gesint,
Als dat ghy ontfaen sout een kint.

7. Ontfaen suldi met deser spraken,
Sonder toeval van anderen saken,
Ende dat kint sal Jhesus heeten;
Dit hebben voerseit die propheten.

8. Scoen bode van den paradijs,
Hoe geerne soudic werden wijs,
Hoet wesen mocht ende oec gescien;
Dat wonder en wert nie gesien,

9. Noch gehoort, noch oec gelesen,
Dat een maget soude moeder wesen;
Want ick doch noeyt by man en quam.
Desgelijc, voerwaer, ic noeyt en vernam.

10. O scone bode, ic seggu dat
Ic hebbe minen Heer, minen God
Gelooft te houden reynicheit;
Daertoe ben ic altoes bereit.

11. Maria, blijft sonder ontsien,
Dit sal emmer aldus gescien:
Die Heilige Geest sal u omvaen,
Van hem suldi dit kint ontfaen.

12. Ghy sult des kints, dat seggic me,
Genesen sonder enich wee,
Jegen der natueren sede,
Dat noeyt vrouwe van kinde en dede.

13. Maria blijft sonder vreesen;
Ghy sult sijn salige moeder wesen,
En hij u kint ende daertoe Godt;
Maria, dits Gods gebodt.

14. Scoen ingel, na dat ic u sie,
Gods wil altijt in my gescie,
Minen dienst altijt te sijnder eeren;
Siet hier die dienstmaget ons Heeren.

15. God heeft my vaderlic versien;
Na dinen woerde moet my gescien.
Tot nu was hy die vader mijn,
Nu salic sijn die moeder sijn.[1])

Het is natuurlijk zeer gemakkelijk, zich over de gemoedelijke breedsprakigheid van den engel Gabriël en de nuchtere bezwaren van Maria vroolijk te maken — maar dat bewijst alleen, dat men het lied niet met de oogen van den tijdgenoot beziet. De dichter heeft werkelijk van zijn ondankbaar onderwerp (dat

[1]) Het Par. hs. XXXI heeft: 3^1 in al, 6^3 gesent. Ik zie geen noodzaak, met Lecoutere, 3^2, te lezen „hi" voor „ic". De dichter denkt er natuurlijk niet aan, dat hij nog steeds God den vader laat spreken. Ontsien (11^1) = vreezen.

immers wel dwingt in parafrase te vervallen) nogal wat gemaakt en een enkele vergissing, als van den voorspelden naam Jezus (Emmanuël!) is hem niet kwalijk te nemen. Zijn slot is heel aardig gevonden.

Al deze liederen gingen niet verder dan de annunciatie, hadden dus geen plaats voor wat in menig kerstlied volgt: de ongerustheid van Jozef. Een lied is er, en een niet onaardig, al is het uiterst sober, dat niet anders behandelt — toch een Marialied natuurlijk: het is een phase van haar leven, die het schildert. Ik bedoel:

1. Doen Maria gehouwet was
Ende men die schrifture las,
Wat seyde haer man?
Ic salt v openbaren,
Soo ick t best can.

2. Ioseph op onser vrouwen sach
Ende was seer veruaert.
Ende hij en seyde niet;
Hy peysde: lieue Heere,
Wat is mij geschiet?

3. Ioseph dacht in sijnen moet:
Dede hij haer schande, ten waer niet goet,
Hij peysde dat,
Dat hij haer ontgaen woude
In een ander stadt.

4. Daer Ioseph lach en sliep,
Die heylighe gheest hem aenriep.
Dat was alsoo:
Staet op Dauids sone
Ende weest vro!

5. Ioseph en weest niet versaecht,
Dat kint, dat Maria draecht,
Dat is Godts kint:
Die heylige geest is in haer comen,
En twijfelt niet een twint.

6. En waer dat kint noyt gheboren,
Onse siele waer verloren,
Dat waer alsoo.
Staet op fijn Dauids sone
Ende weest vro. [1])

---

[1]) Tekst van het *Hofken*, blz. XL.

Is in de laatste strofe nog steeds de engel aan 't woord? Hem van „onse siele" te laten spreken, daartegen heeft de volkspoëzie geen bezwaar. Maar evemin tegen het geheel willekeurig herhalen van zijn vermaning achter een slotstrofe die, om zoo te zeggen, de moraal bevat. Het verhaal zelf is precies volgens Mattheus en daaraan is dus niets toe te voegen.

Met de geboorte van het kind komen wij op het terrein der kerstliederen. Ook al wordt daarbij soms meer naar de moeder gezien, het kind was aanleiding voor den dichter en een meer of minder mag hierbij de indeeling niet beheerschen. Maar er is toch wel een enkel lied op Maria als moeder, dat beslist geen kerstlied is. Zoo dit bizonder schoone, wel het mooiste van alle Marialiederen, enkel licht ontsierd door den aanhef:

1. Wie wilt horen singen
Van enen leeu seer gram,
Hoe die maget Maria
Aen sine minne quam?

2. Dat vernam een bode,
Die engel Gabriel;
Hy was gesonden van Gode
Al toe der maget snel.

3. God gruet u, vol genaden,
Sprac hy ter maget fijn,
Die Heere is van den trone
Wilt sijn u kindekijn.

4. Ghy droecht negen maenden,
Der engelen coninc,
Van u soe was geboren
Jhesus de jongelinc.

5. Ghy leit dat kindeken cleyne
Al in een crebbekijn,
Al voer twee stomme beesten,
Die ewige sone fijn.

6. Hoe wel wat u te moede,
O moeder ende maget fijn,
Doen u dat kindeken cleyne
Boet sijn root mundekijn!

7. Ghy moest van vrouden beven,
Dat es wel openbaer,
Doen op u sloech sijn ogen
Die ewige godheit claer.

8. Ghy naempten in uwen arme,
Ende gaeft hem, in uwen scoot,
U meechdelike borsten
Al in sijn mundeken root.

9. Sijn bruyn oegxken scone
Sloech hy in u aenschijn,
Hi was u eigen sone
Die ewige godheit fijn.

10. Als ghy den kindeken cleyne,
O moeder wel gedaen,
Met uwen handen reyne
Sijn voetken wilt gaen dwaen —

11. Verleent my, scone vrouwe,
Die ogen also nat,
Dat ic met minen tranen
Bereiden mach dat bat.

12. Als ghijt heft uten bade,
Dat proper kindeken cleyn,
Wilt hem van mijnder herten
Maken een beddeken reyn. [1])

[1]) Parijsch Hs., XXXIII.

Er is in dit lied een teere gratie, een gedragenheid en fijnheid en toch tevens levendigheid van rhythme, als we maar zelden in de geestelijke liederen aantreffen en die niet noemenswaard worden gestoord door het wat te veelvuldig gebruik van het rijmwoord „fijn". De eerste drie strofen zijn middelmatig, maar te beginnen met de vierde is er een doorloopende stijging van toon tot de tiende, en het niet eindigen van den zin in deze doet de volgende te zachter afvloeien. Het beeld van de laatste regel is meer gebruikt, zelfs wat conventioneel — maar waar vindt men het met zooveel lieflijkheid en kracht tevens uitgewerkt? En wat een heerlijk beeld van moederweelde in de eenvoudige woorden van strofe 9! Zeker zelden werd een zoo poëtisch geheel met zoo geringe middelen bereikt!

Leeuw van Juda heet Jezus op grond van Openbaring v, 5; hier doet deze benaming en vooral de bijvoeging „gram" vreemd aan. We hebben dezen min gelukkigen aanhef ongetwijfeld daaraan te wijten, dat der dichteres de eerste regels door hct hoofd speelden van het wereldlijk lied, waaraan zij de zangwijze ontleende en die luiden:

Wie wil hooren singhen
Van eenen Timmerman
Van eender borchgravinnen,
Hoe si haer lief ghewan, [1])

een lied welks zevende strofe bovendien gelijk de tweede van het geestelijke begint:

Dat vernam een vrouwe...

Het is altijd moeilijk voor ons, met onze meer theoretische kunstbegrippen, te begrijpen hoe iemand van smaak en talent tot zulke navolgingen kon komen; goed daarom dat we onweerlegbaar voor ons zien, dat ook door zoo te beginnen iets moois was te verkrijgen.

Als wij ons nu weer tot de meer verhalende liederen keeren, geeft dit natuurlijk zekeren terugslag. Toch zijn de enkele, die nog te behandelen vallen, niet onverdienstelijk.

---

[1]) Naar alle waarschijnlijkheid heeft de dichteres een andere lezing gekend dan die van het *Antwerpsch Liederboek*, een waarvan de 3de en 4de regel nader bij haar werk stonden.

Allereerst een lied, dat Maria's geheele (bijbelsche) leven tot onderwerp heeft en ons dus geleidelijk brengt tot die aan de mater dolorosa: Maria's geheele leven in zooverre, dat het de vroegere en latere hoofdmomenten aaneenkoppelt, want van de tusschenliggende jaren heeft het uiteraard niets te vertellen.

1. Joachims ende sinte Annen bloet,
Ave Maria,
Heeft gedaen ons allen goet.
Gratia plena.
Nu bid vor ons Maria.

2. Doen dat kint ter werelt quam,
Ave Maria,
Die hemel was vroe, die helle wert gram.
Gratia plena.
Geloeft sidi Maria.

3. Die maecht wies in doechden voort,
Ave Maria,
Gebenedijt si haer geboert.
Gratia plena.
Nu bidt vor ons, Maria.

4. Die maecht lach in orisoen,
Ave Maria,
Die ingel quam uut shemels troen.
Gratia plena.
Geloeft sidi Maria.

5. Hi sprac: God gruetu, reyne wijf, etc.
Al vol gracien es dijn lijf, etc.

6. Du sult ontfaen dat eewege woert,
Die maget bleef hieraf acoert,

7. Tote Gabriel soe sprac si:
Een kint tontfane verwondert my.

8. Want ic en kinde nye man,
Die vrucht ane minen live wan.

9. Die ingel sprac: blijft onbevreest,
In di soe comt die Heilige Geest.

10. Des Heilichs Geests cracht sal di
Verlichten, reyne maget vri.

11. Siet hier die deerne ons Heren gi,
Na dinen woerden gescie my.

12. Tehant ter stede si ontfinc
Jhesum Kerst den jongelinc.

13. Nochtan bleef si reyne maecht;
Dat wonder die natuere claecht.

14. Dgelas doerscijnt die sonne claer
Ongebroken, openbaer.

15. Alsoe geheel ende niet som
Behielt si haren magedom.

16. Si droegen jonc, si baerden out
In eenen wintersnachte cout.

17. Ongequetst ende sonder wee,
Dat wonder en valt nemmermee.

18. Edel, teeder was dat reyne bloet,
Dat Jhesus ane die maget loet.

19. Ghebenedijt soe si die nacht,
Dat Jhesus was ter werelt bracht.

20. Nie en wert ter werelt kint
Van moederherte so seere gemint.

21. Want doen hi ane den cruce hinc,
Een sweert al doer haer herte ginc.

22. Dat was van menegen pinen groet
Ende boven haers kints doot.

23. Ewangeliste sint Jan
Sprac der droever moeder an:

24. Troest u, lieve moeder mijn,
Vervult moet die scriftuere sijn.

25. Want ghi sult scouwen sonder waen
Den soeten Jhesus opverstaen.

26. Mettien sheilichs Vaders cracht
Haer droeve herte wert versacht. [1])

---

[1]) In den tekst (Par. hs., IV) wordt tweemaal verzuimd de repetitie te laten wisselen. Er staat: 4^2 broen, 8^2 mine, 17^1 ongequets, 17^2 nemmermeer, 22^2 doots, 23^2 moeder ian, 26^1 Vader. Ik vind geen reden met Lecoutere 22^2 „al" in te lasschen: eenige nadruk op „boven" is voldoende. Ook zijn verklaring van 16^1 bevalt mij niet: „ionc" en „out" slaan m. i. beide op Jezus, die immers beide tegelijk was. Orisoen (4^1) = gebed, loet (18^2) = ontleende.

Wanneer men deze leys, hoe simpel ook, legt naast een in vorm en bedoeling overeenkomstige als

Het was een maget wtuercoren,

dan kan men het treffend onderscheid zien, tusschen de uitdrukkingswijze van de eerste en tweede der door mij onderscheiden perioden, treffend, niet omdat het onderscheid hier zoo groot is, maar omdat er niet vele zoo zuiver vergelijkbare paren te vormen zullen zijn. Iets anders, dat dit lied ons klaarder kan doen zien, is het releveerende dat de leysvorm hebben kan: wat een verschil of men het met of zonder de repetitie leest! Intusschen moet in 't oog gehouden worden, dat de dichter aan den anderen kant door den vorm der strofen, die hem noodzaakte telkens een geheel te maken van twee regels, zeer aan banden werd gelegd.

Het gesprek uit de laatste strofen vond ik nergens terug; waarschijnlijk is het een bedenksel des dichters.

En zoo zouden wij kunnen overgaan tot de liederen over Maria bij den gekruisigden Christus — wanneer er meer dan één was, dat hier ter sprake kon komen. Er zijn wel vertalingen over van het „Stabat mater dolorosa", en er is ook een zeer gebrekkige bewerking van een Duitsch lied, dat weliswaar ook over Gabriël's boodschap handelt, maar toch van de passie hoofdzaak maakt:

Maria saert, van edeler aert,

doch wij hebben slechts één oorspronkelijk, gelukkig zeer verdienstelijk lied. Geen wonder trouwens, waar bij de passie de gedachten zich vanzelf op Jezus moesten concentreeren. Ook in het lied, waarop ik het oog heb, al richt het zich tot Maria, wordt meer van Jezus gesproken:

1. Help nu, Maria, dichten
een liedeken totter eren van di,
ende wilt mijn hartken verlichten,
van sonden maken vri.

2. Wes wil ic mi vermeten,
ic arme creatuer,
die wormen soelen mi eten,
die doot staet voor mijn duer!

3. Maria, hoe was u te moede,
al buten iherusalem,
och, doe ghij uwen enijghen soene
so droeflic te ghemoete quemt?

4. Doe was u recht te moede
als ene die sterven moet,
ende ghij seghen, uwen soene,
verordelen totter doot.

5. Maria, door uwe mijnnen
sidi hem nae ghegaen,
al op den barch van Galvarien
sege ghij hem aent cruce slaen.

6. Wat heeft hi daer ghesproken,
ghedaen een scoen sermoen?
och vader, vergheeft hem hoer sonden,
want si en weten niet, wat si doen.

7. Wat sprac hi totten schaker?
ic sals u maken wijs:
ghij soelt noch huden wesen
mit mi int paradijs.

8. Wien heeft hi daer bevolen
die lieveste moeder sijn?
sante iohans toe enen behoeder,
dat was die neve sijn.

9. Hi heeft sijn hovet gheneighet,
ghesonken op sine borst,
hi heeft so lude gheroepen:
ic hebbe so groten dorst.

10. Wat heeft hi meer ghesproken,
doe hi aen den cruce hinc?
die scult hebbe ic betalet,
vervollet is alle dinc.

11. Wat heeft hi meer ghesproken,
doe hi aen den cruce hinc?
och vader, in uwen handen
bevele ic minen gheest.

12. Nu bidde ic u, Maria,
door uwe liden groot
dat ghij ons, arme, sondighe menschen
wilt helpen uut alre noot. [1])

---

[1]) **De tekst** (Berl. pap. hs., n°. 53) heeft: 2^4 doer, 3^1 woe, 3^4 quemen, 5^2 sijnne ghi, 10^2 en 11^2 **henck**. Seghen (4^3) = zaagt hem; schaker (7^1) = roover.

Men ziet, de kruiswoorden vormen de kern van het lied, al geeft de toon, vooral van den aanhef, recht het hier te behandelen. De elfde strofe moet of zeer bedorven zijn, of later ingevoegd om de kruiswoorden aan te vullen, schoon ze ook zoo nog niet voltallig zijn.

In strofe 8 geeft de dichter blijk van een schier ongelooflijke slordigheid of van een nog onwaarschijnlijker wijsneuzigheid. Immers of de evangelist Johannes wordt met Johannes den Dooper verward, of er wordt herinnerd aan de lachwekkende wijze, waarop middeleeuwsche theologen nagenoeg alle bijbelsche personen met elkaar in familie-betrekking zochten te brengen. Er bestaat namelijk een versje:

Anna solet dici tres concepisse Marias,
Quas genuere viri Joachim, Cleophas, Salomeque.
Has duxere viri Joseph, Alpheus, Zebedaeus.
Prima parit Christum, Jacobum secunda minorem
Et Joseph iustum, peperit cum Symone Judam,
Tertia maiorem Jacobum, volucremque Johannem. [1])

Ook de evangelist kan dus ten slotte een neef van Jezus heeten, en de dichter kan bovenstaande regels zeer wel gekend hebben. Toch lijkt mij, waar deze zoogenaamde familiebetrekking in het volksgeloof geen ingang heeft gevonden, een verwarring met Johannes den Dooper, hoe kras ook, nog het aannemelijkst.

En hiermede is de hoofdzaak reeds behandeld. Er zijn wel meer annunciatieliederen, maar ze bieden geen nieuwe gezichtspunten, een enkel wensch ik elders te bespreken. [2])

2. Loffliederen.

Het ligt voor de hand, dat de algemeene oorzaken, die aantal en kracht der Marialiederen beperken, sterker voelbaar zullen zijn bij deze tweede dan bij de straks behandelde groep. Ook daarom, dat de liederen over Maria's leven ten deele nog dateeren uit een tijd van kalmer devotie, waarin de Jezusvereering nog niet die afmetingen had aangenomen. Daarentegen zijn tegenover de bizondere oorzaken, die afbreuk deden aan

[1]) Aangehaald in de *Legenda Aurea*, Cap. CXXXI.
[2]) Nl. in hoofdstuk XII.

het getal der liederen op de annunciatie en de mater dolorosa, hier geen dergelijke te stellen. Integendeel, een straks te noemen omstandigheid moest juist strekken tot een opvoering van het getal, hooger dan we na het voorafgaande zouden verwachten.

Maar wel zijn nog inzonderheid hier geldende oorzaken te noemen, ter verklaring van het over 't algemeen gering gehalte, althans van het weinige vuur dezer liedergroep. Er bestaat slechts een betrekkelijk parallelisme tusschen deze liederen en die uit de tweede helft van het vorige hoofdstuk — wat ik trouwens reeds door het verschil in de titels heb aangegeven. Eenerzijds vinden we een soort verstandelijk, wetenschappelijk haast, prijzende liederen aan Maria, die tegenover Jezus geen equivalent hebben. Aan den anderen kant hier slechts zwakke sporen van een liefde, zooals daar op elken denkbaren toon werd uitgezegd, geen van een eenigszins heftige uiting dier liefde. Hoofdzaak blijft ook voor deze verschijnselen het aan 't begin van dit hoofdstuk aangevoerde. Maar daarnaast dient toch op enkele andere omstandigheden gewezen te worden. Zoo op den invloed van het Hooglied. Maria dankt wel, gelijk aan schier ieder Bijbelboek, daaraan eenige epitheta, maar zij werd niet met de bruid vereenzelvigd, gelijk Jezus met den bruidegom [1]: de bruid was, voor onze devoten, de „siele". Daarnaast op een algemeen menschelijke oorzaak. De vrouw, die zich verlaten gevoelt, kan hem, tot wien zij vlucht, haar bruidegom noemen, zeggen dat ze in zijn armen troost zoekt. Maar een man kan moeilijk, hulp en bijstand van een vrouwelijk wezen inroepend, in haar zijn beminde, zijn bruid zien, wel een moeder. Natuurlijk hebben wij hier slechts een hinderpaal voor hartstochtelijke, niet voor teedere liefdesbetuigingen — die nochtans ook zeldzaam zijn. Het dorre van vele liederen vindt ongetwijfeld mede zijn oorzaak in den invloed der litanieën en het rhetorische ten deele in de omstandigheid, waarop ik reeds zinspeelde, die op het aantal gunstig werkte: dat vele wereldsche liederen — immers tot jonkvrouwen gericht — zich

[1]) Natuurlijk bedoel ik niet, dat dit nooit en nergens geschied is, zelfs in de liederen is het niet zonder voorbeeld. Ook buiten het Hooglied om komt Maria wel als bruid voor, maar niet op een wijze, die op één lijn te stellen is met het bruidegomschap van Jezus. (Zie bijv. het vervolg op de *Legenda Aurea*, Cap. CLXXXIX).

bizonder gemakkelijk in Marialiederen lieten omzetten. Door hierop niet te letten en dus de onechtheid der schijnbare warmte niet te zien, heeft Acquoy het „liefde"-element in de Marialiederen en in 't algemeen hun beteekenis zeer overschat.

Lang niet onder de minste behooren die Marialiederen, die ik hier het eerst wil bespreken, omdat zij onmiddellijk aanknoopen èn aan het kerstlied èn aan de laatst behandelde: die waarin Maria als moeder Gods wordt verheerlijkt.

Veel van een kerstlied is bijvoorbeeld nog in het volgende:

Kinder nu loeft die maecht Marie,
Si heeft vervult die prophecie.
Si droech een kint, die maecht Marie,
Dat wonder en gesciede nie.

1. Maria es eene sterre scone
Die ons verlicht al aen den trone.
Wie haer aenbeet, hi heeft te lone
Jhesus Cristus, Marien sone.
Kinder etc.

2. Maria es eene dageraet,
Die vor der middernacht opstaet;
Wie haer aenbeedt, hi heeft aflaet
Van alder sunderliker daet.

3. Maria es eene triniteyt,
Moeder van alder ontfermicheyt;
Si es soe vol alder heilicheyt:
Dats ons een groote salicheyt.

4. Maria es eene volle vloet
Daer God aen nam vleesch ende bloet;
Dat sal dengenen wesen goet,
Die dienen om dat eewege goet.

5. Maria es eene rose sonder doren,
Die God tot eender moeder heeft vercoren.
Eer Jhesus Cristus was geboren,
Was dese werelt al verloren.

6. Her Joseph viel neder op sijn knien:
Hine conste dat wonder niet aansien.
Dat kind, dat in de crebbe lach,
Hi wiste wel, dat die Godssone was.

7. Die ingelen, die saten daer alle bi;
Met grooter vrouden wiechden si
Met wonder waren si bevaen,
Dat haren scepper soe was ghedaen.

8. Die ingelen songen alle: Sanctus,
Die Heilege Geest es hier int huys,
Geboren van eender jonger maecht,
Die onsen Vader soe wel behaecht.

9. Sijt willecome, her jongelinc,
Die ons van boven es ghesint
Der reynder maget Marien kint,
Ende alder yngelen coninc.[1])

Duidelijk bestaat dit lied uit twee deelen: de strofen 1—5 met de repetitie vormen een Marialied, met rijmschema a a a a; 6—8 een kerstlied, met schema a a b b. De laatste strofe sluit zich naar den vorm bij de eerste, naar den inhoud bij de laatste helft aan en lijkt overigens merkwaardig veel op de repetitie van

Wete wel wat de kinderkens songen.

Een aaneenkoppeling van twee liederen neem ik, waar beide teksten, die voor 't overige nogal verschilpunten hebben, in de samenvoeging eenstemmig zijn, liever niet aan, eer een uitbreiding door een later dichter van een bestaand lied.

Ongetwijfeld beheerschen de aan Maria gewijde strofen het lied. Ze geven ons reeds eenige proeven uit den onuitputtelijken voorraad eeretitels van de moedermaagd, en zeker van de smaakvolste, schoon niet altijd van de duidelijkste. Zeer gewoon is de vergelijking bij een ster, hetzij daarbij gedacht wordt aan het op een verkeerde naamsafleiding berustende „stella maris" of aan Bileams voorspelling: „Daer sal een sterre voortgaen uyt Jacob." [2]) Ook dageraad is een veel gebruikt epitheton, wel gebaseerd op Hooglied VI, 10, maar ook voldoende voor zichzelf sprekend. Niet echter in verband met een zoo onbegrijpelijken

[1]) Naar het Parijsche hs. (VII). Er staat: 1[2] verlicht aen, 2[1] dageraert; de veranderingen, volgens het *D. e. P. B.* In de meening, dat deze tekst bij Bäumker afgedrukt was, schreef ik dien uit hs. A niet af; eerst later ontdekte ik, dat Bäumker slechts de eerste strofe mededeelt. Ik betreur deze vergissing omdat een derde lezing misschien een paar moeilijkheden zou hebben kunnen oplossen.

[2]) Numeri XXIV, 17.

regel als den volgenden. Of moeten wij „vor" verstaan als: „in plaats van"? In weerwil van de overeenstemming der teksten, die me noopte den regel te laten staan, zou ik willen denken aan een vergissing, een oude vergissing dan, door verschillende afschrijvers overgenomen. Er is namelijk een lied dat begint:

Als eene scone dagheraet,
Die voer den lichten dach opgaet,
Sijt ghi, Maria reyne!

„Lichten dach" komt genoeg in klank overeen met „middernacht" om een verwarring zeer aannemelijk te maken. M. i. ligt ze meer voor de hand dan een verandering van een oorspronkelijk „na" in „vor". Dat de meening in de volgende regels uitgedrukt, inderdaad diep wortel had geschoten, kan uit tal van legenden en exempelen blijken. [1]) „Triniteyt" is een betiteling, die ik nergens anders terugvond. Inderdaad schijnt ze zelden voor te komen (anders zou Mensinga een naam, die zoozeer zijn verontwaardiging moest wekken, wel gekend en genoemd hebben), mogelijk zelfs bedacht de dichter ze. Ligt er geen bizondere vergelijking aan ten grondslag, dan is dit wel de sterkste eeretitel, die zich denken laat. Zóó ver uitstekend boven alle andere, dat ik me haast niet kan voorstellen, dat we niet met een, ons ontgaande, woordspeling, ellips of iets dergelijks te doen hebben. Zuiver eeretitel, zonder schriftuurlijken grondslag is „mater misericordiae". „Een volle vloet" wordt ook Jezus genoemd, blijkens het lied:

Een kindeken es geboren,
Een volle vloet.

Hetzelfde denkbeeld vinden wij uitgedrukt o.a. door:

Fonteyne der minnen vloede [2])

en

want hare reyne maghedom
is een fonteyn
daer alle gracie vloyet wt. [3])

Men vergelijke ook de door Mensinga geciteerde wending:

---

[1]) Vgl. *De Vooys*, Hoofdstuk III.
[2]) Uit: Ick weet een suuerlike.
[3]) Uit: Der suuerlickster reynre maecht.

„Maria is een vat, zoo vol van barmhartigheid, dat het overloopt, zoodra het door het gebed geroerd wordt." [1]) „Rose sonder doren", wat natuurlijk beteekent: „vrij van zonden", wordt in verband gebracht met Hooglied II, 1.

Het stukje kerstlied is merkwaardig als uitvoerigste behandeling van de aanbidding der engelen.

Eveneens als moeder van den pasgeboren Godszoon wordt Maria vereerd in:

1. Die dageraet geet op ende fijn,
Daeruut soe compt des hemels scijn,
Dat is der maget sone.
Hy woude nedercomen tons
En laten sinen troone.

2. Die overscone bruet ende maegt,
Sy heeft den coninc best behaecht,
Daerom heeft sy sijn minne.
Sy es gemaect ons advocaet,
Der ingelen coninghinne.

3. Die coninc sach die scone sale;
Sy beviel hem alsoe wale,
Dat hi er in wonen quam.
Boven alle creaturen
Ghenuechte hy in haer nam.

4. Sy brachte dat suete, cleine kindekijn,
Des Vaders Sone, een eeuwich scijn;
Sy es soe wel geraect.
Al woude hy suegen in haren scoot,
Hy heeftse selve gemaect.

5. Ghy sijt dat hemelsce paradijs,
In u soe wies dat godlijc rijs
En quam in deser tijt.
Die in dat paradijs mocht gaen,
Hy waer te mael verblijt.

6. O sterre der zee, ghy sijt soe scoone,
Ghy verblijt daer al den troone
En, die te water sijn,
Sy hebben hope en troost alleene
Aen uwen scoenen scijn.

---

[1]) T. a. p., II, 32.

7. O scone wingaertrancke, ghy sijt soe fier
U rueke verdrijft dat helsce dier
Ende houtten in uwen bant.
Edel vrouwe, ghy mochten dwingen,
Want hy ontsiet u hant.

8. Ghy sijt die roose in Jherico,
Ghy maket hemel ende eerde vro
Met uwer sueticheit.
Hulpt ons, vrouwe, na deser tijt,
In de eeuwige salicheit. [1])

Ook hier het beeld van den dageraad, maar natuurlijker en eenvoudiger: Maria als het morgenrood, belovend de zon Christus. De andere aanspraken behooren tot de voor Maria alom gebruikelijke en vragen geen toelichting. Bizonder alleen is de uitwerking van „maris stella", die ik nergens in de liederen terugvond. [2]) Aardig is de tegenstelling op het eind van de vierde strofe. Er is in dit lied weer die eigenaardige frischheid, die de meeste liederen uit het Parijsche handschrift onderscheidt en die het misbruik van stopwoorden en nietszeggende regels doet over het hoofd zien of vergeven. We vinden ze ook in het volgende, zinverwante lied:

1. Die metten sterren is opgegaen,
Sy heeft den eeuwigen soen ontfaen
Uten troone,
En hem boven al behaecht;
Des draecht sy croone.

2. Hy es eene fierder maget kint,
Al uut des vaders hert gesint;
Hets wonder groot,
Dat hy woude suygen als een cleyn kint,
In uwen scoot.

3. Sy es een edel coninginne,
Haer ootmoet ende haer groote minne,
Die heeft ons bracht,
Die hemel ende eerde alleyne
Heeft in siere macht.

---

[1]) Het Par. hs. (XXXIV) heeft: 2[4] sijn advocaet, 6[1] hebbe. Emendaties naar Lecoutere.
[2]) Iets dergelijks enkel in het lied:

Bemuert prieel daer god was in ontfangen

de regel:

Zee sterre, daer wij seijlen naer.

4. Sy es die overscone stadt,
Die God seere minde en oec besat
Als sinen troen;
Si heeft daerboven in sijn rijc
Den hoechsten loen.

5. Sy es die borre en die fonteyne,
Die overvloeyt ons allen gemeyne,
Dies es ons noot;
Wy vinden overvloedich goet
In haren scoot.

6. O poorte des hemels, ghy sijt soe scone,
Doer u soe comen wy in den troone
Na deser tijt.
Nu hulpt ons, vrouwe, doer die scoen poorte,
Die ghy selve sijt. [1])

Bij den eersten regel zal gedacht moeten worden aan het hemelteeken in Openbaring xii, 1, de andere beelden in dit zeer schoone lied zijn voldoende duidelijk. Ook hier vinden we de overvloeiende bron. [2]) Het mooist zijn wel de fijne slotregels. De tweede strofe betrekt nog even Jezus zelfstandig in het lied, maar over 't algemeen hoort men er nog slechts een zeer zwakken nagalm van het kerstlied in. Zoo brengt het ons tot die liederen, waarin Maria's lof zonder een directe aanleiding gezongen wordt, niet naar aanleiding althans van eenige uitgesproken herdenking.

De overgang zal geen vooruitgang blijken. In den regel weet men Maria niet beter te verheerlijken dan door den eenen eerenaam op den anderen te stapelen, de eene vergelijking aan de andere te koppelen, waardoor veelal een theologisch interessant, maar literarisch waardeloos geheel wordt verkregen. Betrekkelijk nog met smaak zijn de regels geschikt in het volgende lied, dat wel nog in de eerste plaats Maria als moeder Gods begroet, maar toch niets meer van een gedenklied heeft. Door het uitblijven zelfs van eenige bede, is het wel het zuiverst mogelijke loflied:

---

[1]) De eerste strofe is in het Par. hs. (XXXV) verknoeid, verder staat er: 4[4] hi heeft, 5[4] hulpt vrouwe. Emendaties naar Lecoutere. Borre (5[1]) = bron.

[2]) Doch hier in elk geval in verband met Hooglied iv, 12.

1. Laet ons met hoogher vrolijcheyt
Louen die maget der soeticheyt,
Gods moeder wtuercoren,
Daer Iesus af wilde sijn gheboren.

2. O suuer bloeme der reynicheyt,
O edel sale der triniteyt,
O onbeulecte lichaem fijn,
Daer god wt wilde geboren sijn.

3. O Maria, maget der edelheyt,
O fonteyne der soeticheyt,
O tempel alder weerdicheyt,
O volle vloet der minnelicheit.

4. O edel rose, wide ontdaen,
Den soeten dau hebdy ontfaen,
Die van den hemel is neder comen:
Iesum Christum, tot onser vromen.

5. O throon der hoogher moghentheyt,
O bloeme alder vruchtbaerheyt,
O troostersse alder droeuicheyt,
O moeder der sachtmoedicheyt.

6. Lof, eere, hooge werdicheyt
Moet sijn der hooger mogentheyt,
Ende die moeder der bermherticheyt
Moet ghebenedijt sijn inder eewicheyt.[1])

Er is hier tenminste harmonie in de epitheta en als gevolg daarvan rust en plechtigheid, die verhoogd wordt door het hier niet hinderlijke der overheersching van één rijmklank. Het geheel krijgt iets van een litanie — en stellig zijn de litanieën op dezen vorm van Marialiederen niet zonder invloed geweest. „Sale der triniteyt" is zeker een meer voor de hand liggende betiteling dan triniteit alleen. Den „vollen vloet" vinden we ook hier terug, met de verduidelijking: „der minnelicheit", in overeenstemming met de aangehaalde prozaregels.

In den regel eindigt het loflied met een inroeping van Maria's voorspraak, soms uitgebreid tot een gebed. Zoo in het volgend lied, leys misschien, dat, op de keper beschouwd, vrij gebrekkig is, maar toch niet zonder effect blijft:

[1]) Volgens den tekst van het *D. e. P. B.*, CCXXXI.

1. Godt groete v, roose van Hierico, Maria;
Ontpluyct soo moeten wij wel wesen.
Aue Maria, tu es plena gratia.

2. Die metter sonnen is ghecleyt
En die mane onder haer voeten spreyt.
Aue etc.

3. Die sonne is den heylighen Gheest,
Daer ghy op rust alder meest.

4. Die mane is dat kersten ghelooue,
Daer op suldi rusten hooghe.

5. Ghij hebt gestilt des vaders thoren,
Behouden dat Eua hadde verloren.

6. Want ghij hebt bracht dat Godts lam,
Dat onse sonden al off nam.

7. God groete v puerlijck, der princen Heere,
Daer en is niemant in dan Godt alleene.

8. Ghij sijt een arcke Godts groot,
Daer op rust dat hemels broot.

9. Ick bidde v, Coninghinne, vrouwe,
Ick bidde v, Maria, by rechte trouwe,

10. Dat ghij onsen lieuen Heere
Bidden wilt, dat hij ons van sonden keere;

11. Het sij vrouwe ofte man,
Die dese woorden gheseggen can,

12. Dat hem Godt zijn hemelrijck wil geuen;
Met dat kindekijn dat eewich leuen. [1])

Op het eerste gezicht maakt strofe 2 een zeer stouten indruk, maar wanneer we vinden, dat hij zijn beeld letterlijk ontleend heeft aan Openbaring XII, 1, dan blijft er weinig over van onzen eerbied voor 's dichters fantasie, vooral waar de exegese, die natuurlijk ook niet zelfbedacht is, zoo slordig wordt uitgewerkt.[2]) Voor het eerst ontmoeten wij hier de tegenstelling tusschen Maria (Ave!) en Eva, een zeer geliefden tegenhanger van Christus naast Adam.

[1]) Behouden (5^b) ontbreekt in den tekst (*Hofken*, blz. XLI).

[2]) Tenzij regel 3^a bedorven is. Met de maan onder de voeten vindt men Maria o.a. afgebeeld op Rubens' „Krooning der H. Maagd", in het museum te Brussel.

Strofe 7 is wat elliptisch, de eerste regel bedoelt blijkbaar het Christuskindje in het moederlichaam te begroeten en brengt dus dit lied wat nader tot de annunciatieliederen, in den volgenden wordt weer van Maria gesproken en „daer" blijft dus zonder antecedent.

Dat hetgeen van Maria gezegd wordt oorspronkelijk zal wezen, ook buiten de wijze van zegging, mogen we niet verwachten: daarvoor zijn we nu eenmaal op godsdienstig terrein; maar wel mogen we den eisch stellen dat de verschillende voorstellingen zoowel op zichzelf als in hun samenhang, iets schoons, dichterlijk bruikbaars bevatten. En daarvan kan moeilijk sprake zijn, wanneer alle mogelijke Oud-Testamentische figuren, waarin de middeleeuwsche vindingrijkheid eenige overeenkomst met en dus een toespeling op Maria wist te ontdekken, aan elkander worden gehecht. Voor wie weinig thuis is in de middeleeuwsche bijbelverklaring, kunnen de voorbeelden van deze wijze van huldiging echter niet anders dan belangwekkend zijn. Een sterk staaltje is:

1. Hoort hier na man ende wijf,
Die Marien dienaers sijt!
Gheeft haer op siel ende lijf,
Wildy van haer sijn beurijt.
Allen vrouwen bouen
Moeten wij haer louen.
Bidt God dat hi den staet versta,
Lofweerdige, schoone Maria.

2. O coninginne van hemelrijc,
Des sondaers alder beste vrient,
Noyt mensch en vant in v beswijc,
Die v met goeder herten dient.
In soe menigher stede,
Hier ende elders mede,
Repareert ghi der lieden scha,
Lofweerdighe, schone Maria.

3. Eerweerdighe beelde miraculeus,
Het is wel recht datmen v eert.
Vrouwe der engelen gracieus,
Wie dat uwen dienst vermeert
Wint, voer een duechde schoone,
Iesum tot sinen loone.
Noyt moeders minne en ghinc ons soe na,
Lofweerdige, schoone Maria.

4. Moeder der ontfermherticheden,
Fonteyne der ghenadicheyt,
Blinckende tempel Gods vol vreden,
Slot der maechden reynicheyt,
Aarons roede bloeyende,
Moyses doorne groeyende,
Arcke van Noe, suyuer la;
Lof, edel minlicke Maria.

5. Ghi sijt die godlicke berade,
Die des vaders gramscap heeft ghestilt,
Ghelijc Hester Assuero payde,
Dies Mardocheus sijn lijf behilt.
Wij waren alle verloren,
Maer dat kint van v gheboren,
Heeft ons verlost wten helscen qua;
Lof, aldersuuerste maget Maria.

6. Dauids slingher van machte groot,
Daer Golias voren tonder bleef,
Ghi hebt den vyant ghebrocht ter doot,
Also den olifant het serpent verdreef.
Ghi loste volc ende landen
Wt Holifernes handen,
Soe Iudith verloste Betulia;
Lof, Christus lieue moeder Maria.

7. Lya seuen kinderen baerde,
Ghi baerde een inder waerheyt:
Het licht, dat hemel ende aerde verclaerde,
Het lam der ontfermherticheyt.
Sybilla propheteerde,
Dat v God oerdineerde,
Dies sloech Octauianus ga;
Lof, alder schoonste Maria.

8. Veel schoonder dan Noemi was
Sydy, Maria, Gods moeder soet,
Ghelijc de sonne doerschijnt het ghelas,
Quam God in uwen onbesmetten moet.
Moeder ende maghet bleuen,
Dat hi ons sonder sneuen
Van alle onse sonden dwa;
Lof, Gods moeder Maria.

9. O wise Sara, bidt Abraham,
Dat hi ons wil bewaren voort!

Al dat hier comen is, oft quam
In hemelrijc bringhe daert behoort!
Dit liet van wiser leeren,
Ghemaect tot uwer eeren,
Tis recht datment in danck ontfa;
Lof, alder goedertierenste Maria. [1])

De dichter is blijkbaar nogal voldaan over zijn werk. Nu, de lof van geleerdheid kan men hem dan ook moeilijk onthouden. Niet alleen de gewijde, ook de profane geschiedenis wordt te baat genomen: de beide prophetieën der Sibylla omtrent het voortbestaan van den vredetempel en het ontspringen van de oliebron vonden we reeds in een kerstlied, het gezicht van Octavianus, een maagd met een kind op haar schoot in een lichtenden kring aan den hemel, wordt omstandig verhaald door Jacobus de Voragine. Aan het volksgeloof danken wij het beeld van den olifant en de slang: deze dieren golden voor onverzoenlijke vijanden. [2]) Daar Maria, op grond van Genesis III, 15, in gelijke verhouding tot de slang staat, was het tertium comparationis voor deze smakelooze vergelijking aanwezig.

Men meene intusschen niet, dat zelfs die éëne groep van vergelijkingen, de Oud-Testamentische, hier is uitgeput — ze is eenvoudig onuitputtelijk. [3]) Zoo vinden wij in het lied:

Ick weet een suuerlike,

de regels:

(6) O alder schoonste druyue,
Noyt wijn soo soet men vant.
Reyn tacken van olyuen,
O duyue, die v ghewan,
Die wter arcken quam,
Prijs hebt ghi ons verworuen.
Hi is voer ons ghestoruen,
Die ons dat leuen gan. [4])

Begrijp ik regel 3—5 goed, dan wordt met de „duyue" Maria bedoeld — vooral het voorgevoegde „o" wijst daarop. Maar

---

[1]) *D. e. P. B.*, LXXIV. Berade (5^1) = raadsvrouw; dwa (8^7) = wassche.

[2]) Zie bijv. *Maerlant, Naturen Bloeme*, II, 1463 vlgg.

[3]) Men vgl. de aan *Albertus Magnus* toegeschreven *Biblia Mariana* (aangehaald bij *Mensinga*, III, 155 en *De Vooys*, 75) en de *Theologia Mariana* van *Christophorus de Vega*. *Mensinga* III, 154, noot.)

[4]) De tekst (*D. e. P. B.*, XCIII) heeft 6^1 duyue, 6^3 dit.

elders is Maria juist de arke! De olijftak zou Christus kunnen zijn en de arke bloot bepaling van „duyue", zonder symbolischen zin. Dat Maria ook hier de arke, de duif Christus en de olijftak de verlossing zou beduiden, wil er bij mij niet in: de duif is nu eenmaal een vrouwelijk symbool. Eer zou ik nog aannemen, dat *èn* de olijftak *èn* de duif *èn* de arke symbolen van Maria zijn, hoe smakeloos de voorstelling daardoor ook wordt. De vocatief in den derden regel lijkt er haast op te wijzen, hoewel ook druyue in dien vorm staat — en de druif is toch Christus! Maar alle andere strofen beginnen met een epitheton van Maria!

In hetzelfde lied vinden we nog een zeer geliefde, toevallig nog niet ontmoete vergelijking:

(11) O Gedeons vlies bedouwet,
Met hemelscen dau bespreet,

een beeld dat ik niet onvermeld wil laten omdat het zoo nauw samenhangt met het in kerst- en annunciatieliederen gewone:

Die heylighe gheest sal in v comen,
Ghelijc den dau valt op die bloemen.

Een huldiging die op 't eerste gezicht origineel lijkt, is de toekenning aan Maria van alle deugden der hemelsche hierarchieën:

Metten Patriarcken heeft sy deel
Ende metten propheten mede,
Si is Apostolinne al gheheel
Si heeft martelaren sede,
Si heeft confessoren duecht,
Si heeft alder maechden eerbaerhede
Ende oock alle der enghelen vruecht [1])

Doch hoogstens heeft de dichter telkens het vrij fletse tertium comparationis bedacht, voor 't overige volgde hij slechts de litanie van Loretto:

Regina Angelorum, ora pro nobis.
Regina Patriarcharum, o. p. n.
Regina Prophetarum, o. p. n. etc.

---

[1]) Uit: Ick weet een vrouken welbereyt. *D. e. P. B.*, XXIV.

Van de verdienste der vinding beroofd, houdt zijn strofe er al zeer weinig over!

Er zouden nog verscheidene voorbeelden meer te geven zijn van dergelijke (tweedehands-)spitsvondigheid en geknutsel, schoon de meeste in liederen worden aangetroffen, die reeds den vervaltijd naderen. Liever druk ik echter een lied af, waarin ook sterk met epitheta wordt gewerkt, maar op een zoo al niet opvallend schoone, dan toch van goeden smaak getuigende wijze.

1. God groet v, coninghinne,
Maria, soet iolijt,
Ghi sijt een vat vol minnen,
Altoos ghebenedijt.
O weerde bruyt der weelden,
Dijn lof is eewich lanck,
Fonteijn van den eewigen leuen,
Schenct ons der minnen dranc.

2. God groet v, alder claerste,
Diemen aenscouwen mach.
Maria, ons bewaerster,
Ghi sijt een ewich dach.
Wel schone sonder verdrieten,
Vol alder duechden groot,
Och, laet mi dijns ghenieten,
O weerde rose root.

3. God groet v, morgensterre,
Een spieghel sonder smet,
Die schoonste sonder merren,
Reyn lelie onbeulect.
Maria, edel sonne,
Ick wil v gheuen prijs
Ghi sijt die suyuer bloeme,
Vercierende dat paradijs.

4. God groet v, keyserinne,
Peerle der ioncfrouwen schoon.
Ghi blinct ghelijck die sonne
Al in des hemels throon.
Daer bistu wtuercoren,
Die spieghel al volmaect,
Als een verchierde roose,
Oock moeder ende maecht.

5. God groet v, suyuer maget,
O soete medecijn.
O dach, die eewich daghet,
Ick waer so gaerne bi dijn.
En wilt mijns niet vergheten,
Och edel honich raet,
Als mi mijn herte sal breken
In die vre mijnder doot.[1])

Hier althans geen beelden, die op een sophistisch-symbolische uitlegkunde berusten; hier meest ieder beeld in behoorlijk zinsverband gezet, niet het éēne stompweg aan het andere gehecht. En het telkens herhaalde „God groet v" maakt een zeer aangenaam effect. Alleen het slot van de vierde strofe hangt wat los aaneen.

Min of meer knutselarij is het gebruik, dat van het Ave Maria gemaakt wordt in het laatste voorbeeld, dat ik van deze liedersoort, „de begroetende" zou ik ze willen noemen, geven zal. Echter niet geheel: de vijftien strofen zijn van een zeer middelmatig gehalte en bevatten niets opmerkelijks. Ik geef daarom niet meer dan ter kenschetsing noodig is.

Aue.

Wes ghegruet, o wairde vrouwe,
die ic min in ganser trouwe,
conincghinne van hemelryc,
die gheen maghet en es ghelijc.

maria.

Maria, sterre ouerclaer,
alle nature wert dijns waer,
di al van di ontfanghen heeft
crachte, wesen end datsi leeft.

plena.

Vol van doechden, vol van eere,
du, die bist mijns hertzen ghere,
gon mi di altoes te louen,
nv in tijt end na hier bouen.

gracia.

Van ghenaden is zekerlijc
enghel noch mensche dijns ghelijc,
wanttu baerdste godes sone,
der dinghen al een spieghel scone.

---

[1]) Volgens den tekst van het *D. e. P. B.* (XVII). „Honich raet" heet Maria naar Richteren XIV.

dominus.

Die heer heeft di wtuercoren;
waerstu niet, het bleeft verloren
alle dat god heeft ghescapen:
mannen, vrouwen maechden, knapen.

tecum.

6. Mitti es alle doechdlicheit,
caritate, oetmoedicheit:
sweechstu, spraeckstu, altoes matich,
reyne, stille, lijdsaem, zatich.[1])

Sprak ik zooeven van niets opmerkelijks, dan moet ik toch een uitzondering maken voor de tweede strofe, waarin de Maria-vereering zich zoo kras uit als wel nergens anders in de liederen. Hier blijft inderdaad voor een Godheid boven haar geen ruimte! Ik geloof echter niet dat men in de hier gebruikte woorden meer moet zien, dan een rhetorische wending. Dat de dichter althans de drieëenheid niet vergeet, blijkt uit de laatste drie strofen, bijvoorbeeld:

Amen.

Amen segghet alle gader,
dat gonne ons mitten vader
die soen ende heilighe gheest,
die dair sijn der enghelen feest.

Thans de liederen, die den dichter meer persoonlijk in betrekking tot Maria brengen, waarin hij haar zijn nood klaagt, of zijn individueele aanhankelijkheid en liefde betuigt. Liederen dus, die het meest beantwoorden aan de vele liefdeliederen tot Jezus. Men zal zien, dat ze, zooals ik reeds zeide, zeer veel gematigder en zeer veel minder talrijk zijn. Wel iets talrijker echter, dan de betrekkelijk weinige bladzijden, er aan te wijden, zouden doen vermoeden. Een aantal. liederen toch sluit zich zeer nauw aan bij de wereldlijke, en deze heb ik zooveel mogelijk vermeden te gebruiken. Ook zonder deze waarschuwing zou ik door die weglating geen verkeerden indruk van de beteekenis dezer stemmingspoëzie gevestigd hebben, immers, dergelijke

[1]) Berl. perk. hs., 29. Er staat 1ᵉ dien, 4ᵉ nach, 6ᵉ spraechstu(?).

nabootsingen danken hun inhoud aan dien van het gekozen voorbeeld, niet aan de stemming des dichters.

Evenals in het vorige hoofdstuk zal ik de voorbeelden geven in een van vereering tot liefde opklimmende reeks — een reeks, hier van heel wat minder termen.

1. O rode rose vol ghenaden,
verbreit v roke, ontluyct v bladen
tot onser salicheit, o suuerlike maecht.
Maria staet ons in staden
doer uwe sueticheit.

2. Diep ghewortelt ende hoech gheresen,
om uwe virtuten si di ghepresen,
o edel bloeysel fyer, o suuerlike maecht.
V duecht moet ons ghenesen
van alre qualen schyer.

3. Van gode sidi daer toe vercoren,
om troest te gheuen die waren verloren,
ghestelt ter ewigher pijn, o suuerlike maecht.
Hoe soud ic moghen trueren,
o suete moeder mijn?

4. Al toefdi dick, nye en condi vergheten
die mit begheerte op v vermeten:
v hulpe is also wis, o suuerlike maecht.
Al sy di hooch gheseten,
men riep v nye te mis.

5. Hoe soud ic trueren of my verslane
om enich liden dat my comt ane?
doer v ist my doch licht, o suuerlike maecht.
Dat loon is noch tontfane,
toent ons v blide ghesicht. [1])

Al is dit nog tamelijk algemeen gehouden vereering, men voelt toch, dat de dichter voor zich spreekt, in tegenstelling met die van de vroeger afgedrukte liederen, die hunne weinig innige loftuitingen meer schenen gemaakt te hebben, voor wie ze gebruiken wilden. De mooiste strofe is wel de vierde, die een zeer lieflijken trek van Maria, die haar vaak toegekend wordt, in herinnering brengt: haar onvermogen om degenen

[1]) Berl. perk. hs., 81. In staden staen (1^4) = bijstaan; schyer (2^5) = spoedig; vermeten op (4^2) = steunen, rekenen op.

die haar hulp of voorspraak inroepen, in den steek te laten. Het geheel zou zeker winnen door het weglaten van den telkens herhaalden regel „o suuerlike maecht", die het rijm geen goed doet en maakt dat de beide laatste regels wat slap achteraan komen.

Een zeer aardige aanroeping van Maria is de volgende leys:

Ave Maria, soete maecht,
ghedenct mijns, vrou, ter lester noot,
dat ghi die viant van mi iaecht,
want u ghenaden sijn so groot.

1. Maria, u lieve, soete naem,
u suver, waerde reinicheit
is mijnre harten seer bequaem,
ghi sijt mijn troest daert al aen steit
Ave Maria etc.

2. U lof ic niet volprisen en can;
so ist wel recht, dat ic des acht:
ghi hebt ghedragen sonder man
den coninc, die den hemel wracht.

3. O suverlike wijngaertranc,
ghenoemt mit veelre namen schoon,
ontfanct mijn clein lof ende danc,
ende presenteertet uwen soon.

4. Leert hem een vrolic niewe ghedicht,
ghi sijt sijn moeder, het is u kint,
hi selt ooc leren al te licht
als hi daer uwen naem in vint.

5. O gulden moeder, ghecroont opt hooft,
o spieghel rein ende onbesmit,
in hemelrijc sidi ghelooft
daer ghi die hoghe vroocht besit.

6. Des willen wi alle vrolic sijn
ende singhen: ave domina,
een gloriose love dijn;
ic singhe u voor, singhet alle nae:
Ave Maria etc. [1])

De vierde strofe geeft een van die echt dichterlijke fijnheden,

---

[1]) De tekst (Berl. perk. hs., 47) heeft 4[1] nye.

die we slechts hier en daar aantreffen in de liederen, iets wat zich een eind boven het gewone peil verheft. Want de gracieuse vinding is hier gansch niet intellectueel en de uiterst simpele woorden blijven zoo volkomen in de teedere stemming. Trouwens het geheele lied is door en door beschaafd, getuige vooral het overleg, waarmede de laatste strofe zóó gewend wordt, dat de laatste terugkeer van de repetitie werkelijk een slot vormt. Tegelijk echter toont die slotstrofe, het lied duidelijk als leys kenmerkend, dat de aanroeping niet zoo persoonlijk is, als het in den aanhef wel lijkt.

Een stapje verder naar het individueele brengt ons dit loflied, nog vol epitheta, evenals het vorige, maar daar zonder gaat het nu eenmaal niet in een Marialied:

1. God groet v, suuer bloeme,
Maria, maghet fijn!
My helpt dat ick v noeme,
Lof moet v altijt sijn.
En waerdy niet gheboren,
O reyne maghet vry,
Wy waren alle verloren,
Och ick beuele mi dy.

2. Dat was van Adams sonden,
Mer God, dien ghi hebt ontfaen,
Die heeft den bant ontbonden,
Wij hebben ghenade ontfaen.
Al in vyf duysent iaren
Was hem niemant weerdich dan ghi
Te dragen, maget clare,
Och ick beuele mi dy.

3. Met recht sidy verheuen
Al bouen der engelen schaer,
Al ben ick hier ghebleuen,
Mijn herte is bi v daer.
Och wilt my doch gheleyden,
Soe werwaert dat ick sy,
En wilt van mi niet sceyden,
Och ick beuele mi dy.

4. O roose sonder doren,
Fiolette van roecke soet,
O bloeme die staet int koren,
Neemt mi in v behoet.
Vol minnen ende ghestadich,
Oetmoedich so sijt ghi,
Och weest mi doch ghenadich,
Och ick beuele mi dy.

5. Maria, lelie reyne,
Ghi sijt mijn toeuerlaet,
Ghelijck dat een fonteyne,
Die nemmermeer stille en staet,
Alsoe deyldy v ghenade,
Vwen dienaers staet ghi bi.
Staet mi dan in stade,
Och ick beuele mi dy.

6. Mijn alder liefste vrouwe,
O maghet ghebenedijt!
In v dat ick betrouwe,
Want ghi mijn weertste sijt.
O suyuer maget schoone,
Bidt uwen sone, dat hi
My hemelrijck gheue te loone:
Och ick beuele mi dy.

7. O boete van alder qualen,
Ontfangt die siele mijn,
Als ick sal moeten betalen,
Dat wij alle sculdich sijn.
O minnelijck aenscouwen,
Slaet doch v ooghen op mi;
Maect dat ick worde behouwen;
Och ick beuele mi dy.

8. Noch bid ick v om een bede,
Als datghi mijn herte verlicht
Ende oock die siele mede
Van die dit heeft ghedicht.
O gheminde Gods vriendinne,
V ghenade begheeren wi;
Des hemels coninginne,
Och, ick beuele mi dy.[1])

Vergelijk dit lied — en het is heusch niet een van de slechtste — nu eens met de imprecaties aan Jezus; wat is dan hier alles mat, kleurloos, zonder gloed of geestdrift! Neen waarlijk, een inderdaad vurige Mariavereering, blijkend uit iets meer dan groote woorden en geleerdheidskramerij, uit een werkelijke ontroering, vindt men in de liederen uiterst zelden. De kerstliederen zouden iets anders doen vermoeden — een bewijs te meer, dat vele er van tot een andere periode behooren.

Voor het eerst in een Marialied ontmoeten we hier vier van de zeven mystieke bloemen, die in het vorige hoofdstuk ter sprake kwamen, bijeen. Van de gedichten, waarin ze alle zeven voorkomen, [2]) gaf ik geen voorbeeld, omdat, al kan ik geen bewijsgronden aanvoeren, m. i. deze strofische gedichten geen liederen zijn. Er is een onnoembaar, onomschrijfbaar iets in een lied, dat daar ontbreekt.

Een paar regels in den afgedrukten tekst schijnen verbetering te eischen, met name 3^6 en 5^3, maar zoolang ik het mogelijk acht, dat de dichter zich zoo, zij het zoo slordig, heeft uitgedrukt, breng ik geen veranderingen aan.

Mijn volgende voorbeeld is een navolging van een wereldlijk lied, wel van een ons onbekend, maar de melodie-aanwijzing: Dit is die wise:

Mit droevigen moede blide te sijn.

laat dienaangaande geen twijfel. Zelfs doet de inhoud een vrij nauwkeurige navolging vermoeden, maar een enkel staaltje van de soort is hier niet misplaatst en het gekozene kan, bij ontstentenis van het voorbeeld, niet naar het hoofdstuk over deze soort van ontleeningen verwezen worden.

---

[1]) *D. e. P. B.*, XV. In stade staan (5^7) = bijstaan.
[2]) Te vinden bij *Nap. de Pauw. Mnl, Ged. en Fragm.*

1. Mit droevigen moede blide te sijn,
dat is seer pijnlic op mijn eet.
die sommigen toont een ander aenschijn
dant hem in sijnre herten geet.
O weerde vrouwe, ic lide rouwe,
in di allein voor algemein
so sette ic alle mijn trouwe.

2. Altijt in dinen dienst te wesen,
conde ic dat doen, hoe wal waer mi!
al waer ic siec, ic soude genesen,
wanneer ic troost mocht crigen van di.
o bloeme schoon, du drageste die croon,
dat dijns gelijc, in al eertrijc
nie wijf en was so schoon!

3. Rein keiserinne, mijns hertsen geer
hoe goetlic is dijn weesen gestalt
boven al bistu te prisen seer:
du hebste alles wenschen gewalt,
dijn lieft is goet, si gevet moet,
een groot jolijt, tot alre tijt;
nemet mi in dijn behuet!

4. Ic weet wal, dattu stedich bist,
dier men so weinich op eerden vint.
ic begeer dijn gonst mit ganser vlijt,
der niders en achte ic niet een twint.
ic bidde te sterven, eer di te derven.
hooch geboren, voor alle vercoren,
laet mi dijn hulde verwerven!

5. Alles dinghes een einde, dat merke ic wal,
sonder dine minne, o reine fonteine:
die dat bekent, en dwaelt niet al.
du biste moeder ende maget reine.
vol van genaden, staet mi in staden!
ic moet begeven cortelic dit leven:
och wilt mi dan beraden! [1])

Dat een lied, op deze wijze ontstaan, zich niet boven een toon van beleefdheid weet te verheffen is geen wonder. Men moet erkennen, dat de dichter nog van zijn werk gemaakt

[1]) Tekst van het Berl. pap. hs., 6. Er staat: 1^2 eyt, 1^4 dat, 2^8 solde, 3^1 Rein edele, 3^3 woe, 3^4 bauen, 3^5 wonschen, 5^3 bekeent 5^4 teder ende maget reyn; 4^4 is misschien met den anderen tekst te lezen: als mij sal begheuen alle dinck. Stedich (4^1) standvastig, getrouw.

heeft, wat er van te maken was, gelijk over het algemeen de handigheid in dergelijke omwerkingen aan den dag gelegd, opmerkelijk is. De inconsequentie tusschen de droefheid van 't begin, dat blijkbaar het nauwst bij de gevolgde minneklacht aansluit, en het rustige vertrouwen van het slot, zouden wij ook in een oorspronkelijk lied kunnen verwachten. Dat we onder de Marialiederen zoo vele, zeker of waarschijnlijk, naar wereldlijke liederen gevormde vinden, heeft zijn goede reden — als we daarnaast ten minste maar een behoorlijk aantal warme lofliederen konden aanwijzen!

Ook het volgende, dat oorspronkelijk schijnt en weinig frasen bevat, blijft betrekkelijk lauw:

1. Met vrouden laet ons begijnnen
toe louen een joncfrouwe reijne;
god laet ons dat volbrengen:
Maria is die ic meijne.
van gode is sij wtuercoren,
in hoer soe woude hij rusten;
hi wart van hoer geboren.

2. Ick en kan sij niet volprijsen
noch louen in geenre tijt:
sij gaet alle jonckfrouwen bouen
en hemel ende in eertrijck.
Ick gruete di, o edel joncfrouwe fijn,
bouen alle die gene die leuen,
sijdi ind herten mijn.

3. Mit recht mach ic di louen,
du edelle peerle fijn,
veel blenckender dan die sterne,
claere dan der sonnen schijn.
sij is die lichte dageraet,
met hoeren claren aenschijn.
voer allen joncfrouwen wil ic se louen,
want sy hem allen gaet bouen.

4. Onder allen creatueren
en vijndic hoers gelic en geen;
haer ogekijns lichten claere
dan die carbunkelsteen.
sy is dat clare mergenroet
altoes wil ic sij eren,
gestedelike tötter doet.

5. Tot hoer wil ic my keren
ende nvmmermeer aflaen:
sij licht mi inder herten,
maria walgedaen;
al mijn hope set ic in hoer.
Och mocht ik se schouwen,
geen dinck en coer ic daer voer.

6. Maria, schone joncfrouwe,
du edelle peerle fijn,
wilt mij genaede verweruen
van al die sunden mijn.
gij sijt daer alle mijn troest aen steet;
tot uwen steden dienst
wil ic altijt sijn bereet.

7. Och wtuercoren bloeme,
du edel roesken roet,
wilt mi toe troeste coemen
totten leste in mijnre doet.
gif mi een salich steruen,
wilt mij genade verweruen
als ic scheijden sal van eertrijke.[1])

Neen van werkelijke bezieling is ook hier weinig te merken. Neem bijvoorbeeld de vijfde strofe — hoe innig, hoe hartstochtelijk worden elders zulke dingen tot Jezus gezegd!

Van eigenlijke liefde hebben wij nog slechts weinig sporen gevonden. Men zegge toch niet dat dit winst is. Stellig niet uit een letterkundig gezichtspunt, maar ook niet uit een ethisch. Als de Mariadienst in de kringen, waaruit bij uitstek de liederen voortkomen, niet zoo grooten omvang had aangenomen als wel elders, dan is dat volstrekt niet, omdat men tot de conclusie was gekomen dat die vurige vereering eigenlijk verkeerd was, maar omdat de aandacht door andere dingen meer werd in beslag genomen. Mogen we dus de dichters zoo min prijzen als laken, omdat ze weinig vurige liederen tot Maria gericht hebben — voor zoover wij de liederen lezen om ons schoonheidsgevoel te laten streelen, kunnen wij het feit slechts betreuren.

Waar we wat beslister van „minne" hooren spreken, ligt in

[1]) De tekst (Berl. pap. hs., 6) heeft alom: lauen en bauen; 1^2 fijn; 1^5 gade; 1^6 wolde; 1^7 gebaren; 2^4 eertrijke; 3^6 voel; 3^7 bauen ga; 5^5 hape; 6^7 bereyt; 7^1 wtuercaren.

den regel een wereldlijk lied ten grondslag en is de stemming dus weinig echt. Ook in het volgende lied is een „amoreus liedeken" tot voorbeeld genomen — doch slechts voor metrum en referein, zoodat de zelfstandigheid weinig geschaad is:

1. Mijns hartzen troest, mijns ziels begheren,
mijn enich greyn, laet di behaghen,
dat ic dijn lof begheer te meren
na mijnre cracht, ten ewighen daghen,
daer mede ic mach dijn hulpe beiaghen.
al bin ic ru, ghif my doch spoet
mijn sin altoes tot di te draghen;
So wort ic vro, dair ic nv trueren moet.

2. Recht als dat wilt belust den iagher,
so wort mijn hart ontfunct tot mynnen.
du trecste my, al wair ic tragher,
ghelijc dat vier ende dat van bynnen,
dijn blide aenschijn, dijn suete sinnen,
dijn minlic wesen ist dat my doet.
ghif my doch spoet, ic sel beghinnen;
So wort ic vro, dair ic nv trueren moet.

3. Tghepeyns van di stelt my in vruechden,
tontluyct mijn hart, recht als ter sonnen
de roes ontlaet, dair cracht der duechden
mijn siel ontfaet; wout ghijs my gonnen
dus dic te sijn, so wair verslonnen
mijns hertzen pijn mit sueter boet.
wilstu alleen, tis al ghewonnen;
So wort ic vro, dair ic nv trueren moet.

4. Oneyndelic gruet sout ic gairn stueren,
mit gunst, mit gheren wout sijn ontfanghen
bi dijn ghenade in mynnen puren,
om v my seluen te gheuen gheuanghen,
want ic van mynnen bin int verlanghen;
laet my doch sijn van laeutte behoet,
van aertsche begheerten, int hoghe verhangen;
So wort ic vro, dair ic nv trueren moet.

5. In hemel ende airde, wie macht begronden,
nye puyrre noch edelre en was gheboren;
volmaecter in duechden, reynre van sonden,
dan ghi, princisse van gode vercoren,

vol alre ghenaden, ouermilt int horen,
maect my doch deel int costele bloet,
dat cristus storte voer alle verloren;
So wort ic vro, dair ic nv trueren moet.[1])

Opmerkelijk is de structuur van de derde strofe, die feitelijk uit 12 regels bestaat, wat zoowel in het gevolgde wereldlijke lied als in een ander geestelijk, dat daarvan afhangt, zonder voorbeeld is. Te eigenaardiger wordt het middenrijm, omdat de zinsbouw het veel sterker dan het geregelde doet uitkomen. Inlassching, of navolging van een ander lied is uitgesloten, omdat in dat geval stellig het oorspronkelijk rijmschema geleden zou hebben, een schema als het nu ontstane is slechts mogelijk door aanvulling van het oorspronkelijke. Een tweede punt, waarop ik de aandacht moet vestigen, is het gebruik van het woord „princisse" in de laatste strofe. Is dit een spoor van rederijkersinvloed? Het is niet bepaald noodzakelijk: naast „koninginne" en „keyserinne" kan wel een enkele keer „princisse" gebruikt worden. Maar deze aanspraak in de laatste strofe is toch wel verdacht, vooral in verband met de rijm-eigenaardigheid, waarop gewezen is. Hebben wij hier aan rederijkersinvloed te denken, dan is dit lied er stellig het oudste voorbeeld van: van de oudste hand uit het op één na oudste handschrift.

Schoon warmer dan de onmiddellijk voorafgaande, blijft ook dit lied wat vormelijk en rhetorisch en hoeveel goeds het bevat, het zou mij spijten van de Marialiederen afscheid te nemen, zonder ten minste één voorbeeld van een inniger neiging aan te halen. Ziehier dus het m. i. beste — een wonder is het nog niet:

1. Haer oogen stralen blincken
Veel claerder dan een cristal,
Maria wilt mijns ghedincken,
Maria wilt mijns ghedincken,
Ghi sterct mijn sinnen al.

2. Met sonden ben ic beuangen,
Och moeder en ende maghet soet.
In gracien wilt mi ontfangen,
Aensiet mijn groot verlangen,
Geeft mi tot duechden spoet.

3. Ick en can mi niet verbliden
Al sonder die minne dijn.
Die werelt wil ick vertiden,
Die werelt wil ick vertiden,
Om v behaechlijck te sijn.

4. Een maghet wtghelesen,
Vwen lof in mi vermeert!
Ten hoochsten sidy ghepresen,
Die van beginne mocht wesen
Van alle menschen begheert.

[1]) Berl. perk. hs., 91. Spoet (1^6) = welslagen, succes; ontlaet (3^9) = zich opent; boet (3^6) = bevrediging; begronden (5^1) = ten volle begrijpen.

5. Al is si hooch verheuen,
Haer vrienden nochtans si kent.
So langhe als ick sal leuen,
So langhe als ick sal leuen,
Blijft ghi in mijn hert gheprent.

6. Met haer ben ic verbonden
Ende alle mijn hert beuaen.
Ick gheuoele een soete wonde
Van minnen, die si mi gonde,
Om haer niet af te gaen.

7. Op der werelt minnaers scaffen
So is mijn achten cleyn,
Haer minne seer te straffen,
Haer minne seer te straffen,
Haer leuen is onreyn.

8. Al ben ick noch ghesceyden
Van die alderliefste mijn,
Haer coemste wil ic verbeyden
En daer toe mi bereyden
Om eewelijck bi haer te sijn. [1])

In innigheid en warmte staat dit lied ongetwijfeld óók boven die enkele, waarin Maria als bruid wordt aangesproken. Volledigheidshalve laat ik de strofe, waarin deze betiteling het meest op den voorgrond treedt, hier tot besluit volgen. Drukte ik het geheele, zeer lange, lied af, dan zou men zien, dat juist hier Maria toch inzonderheid de middelaarster tot Jezus blijft. En dat zij enkel bruid heet in beredeneerde tegenstelling met Jezus' bruigomschap, blijkt, behalve uit de meer knappe dan vurige verzen, reeds daaruit, dat we te doen hebben met werk van een vrouw.

Ontsprekelic, o edel bruyt,
V suete roec, v suet geluyt
Gaet bouen alle sang end cruyt.
Hy mach wel dragen hogen moet,
Die v kiest voir dat ertsche guet,
End al tiit uwe wille doet.
Want hi ontfaen
Sel sonder waen
Een brugoms croen,
Die niet vergaen,
Mer als die maen
Sal rayen scoen,
Die ghi hem, edel bruyt selt doen. [2])

[1]) *D. e. P. B.*, LXXV. Vertiden (3[4]) = verzaken; scaffen (7[1]) = doen en laten.
[2]) Uit: Ave marie, maghet reyn. Weener hs., 5. Rayen = stralen.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

HEILIGENLIEDEREN.

Vooral na hetgeen wij aangaande de Marialiederen opmerkten: hoe weinig voorbeelden er zijn van een werkelijk uit het hart opwellende verheerlijking, niet van de moeder Gods, maar van de hemelkoningin, kunnen wij ons omtrent de heiligenliederen weinig illusie maken. De heiligenvereering heeft over 't algemeen meer in zich van de formalistische dan van de mystieke zijde van het geloof. Wie zich bezig hielden met overpeinzingen aangaande de betrekkingen tusschen hun schepper en henzelven, wie de liefde tot God, tot Jezus inzonderheid, in zich trachtten op te wekken en te versterken, erkenden wel het middelaarschap der heiligen, de waarde van hun voorspraak en hulp, doch voelden weinig roeping, door zich te verdiepen in hun verdienste, afgeleid te worden van het hoogere doel: „gemeen" te worden met Jezus.

Althans, we kunnen niet verwachten, dat de heiligen vaak een dichterlijke ontroering gewekt hebben — ook al erkennen we, dat de eenvoudig-zangerige volkspoëzie ook zonder extase of hevige aandoening ontstaat, in een tijd, waarin schoonheid en dagelijksch leven nog niet vijandig tegenover elkaar staan.

Bedenken we dit alles, dan kan het niet anders, of de heiligenliederen moeten ten zeerste meevallen, we moeten ons verwonderen over de verheffing, de innigheid die menigmaal vallen waar te nemen, over de literaire waarde, die vele naast de onschatbare historische bezitten.

Het is waar — bijna alle heiligenliederen zijn op een of andere uitwendige aanleiding geschreven, de groote meerderheid bestaat uit, sit venia verbo, beleefdheidsgedichten, ter eere van een schutspatroon van stad, orde of klooster, maar in de grootste helft der gevallen krijgen wij, in weerwil daarvan, toch iets beters te hooren dan een uiteraard saaie en droge levensbeschrijving: vaak genoeg kleuren eigen gedachten, opvattingen en gevoelens het lied. Van spontane vereering van een heilige,

dat wil zeggen van een zoodanige, die uitsluitend in neiging, niet in een of ander feitelijk verband haar oorsprong vindt, laat zich slechts één voorbeeld aanwijzen: de in talrijke liederen tot uiting komende en meermalen een geheel eigen toon vindende verheerlijking van Maria Magdalena.

Dat deze een zoo afzonderlijke plaats inneemt, is geen wonder. Ook in 't leven van andere heiligen komen opvallende bekeeringen voor; maar zij zijn allereerst martelaren en confessoren, en ergens in een vergeten hoekje van hun leven ook nog zondaar geweest. Doch Magdalena was, volgens de middeleeuwsche bijbelverklaring — en ze is het gebleven voor het spraakgebruik — de zondares bij uitnemendheid, de zondares, die zich verdeemoedigde en sedert meer genade verwierf dan schier iemand anders. Voor de zich klein voelende vromen was zij bij uitstek het voorbeeld, dat hun hoop vast deed zijn.

De liederen aan Maria van Magdala vallen voor een deel samen met die aan Jezus: in haar rol bij de opstanding hebben wij haar dan ook reeds ontmoet. Ook in den lof van het schouwende leven, die het bezoek van Jezus aan — naar men meende — haar en haar zuster Martha verhaalt, hoorden wij van haar.

Ziehier een lied, dat ook begint met van den gekruisigden Heiland te handelen, maar waarin slechts Magdalena wordt toegesproken:

1. Ic sat wel seer bedrouet,
ic had so crancke moet,
ic began oec te dencken
op dat my soe wode doet,
ende myn hert dat was verstoert;
ic keerde my tot ihesus wonden
ende die waren van bloede roet.

2. Ic sach oec meed die diepen
al inden handen syn,
ic sach hem seer misuerwet
in synre groter pyn,
ende syn side was op gedaen,
ic sach syn moeder droeuich
ende truerich bi hem staen.

3. Ic sach daer magdalena
soe droeuich mede staen,
ic seide haer daer myn herte
om troest van haer ontfaen,
ende dat ic was ongesont
van eenre mensche mynnen
dair ic was of gewont.

4. O lieue magdalena,
nv luket op iv mont
ende biddet uwen liefsten,
dat hy my maec gesont;
ende dat is myn hertiens geer,
dat ic hem dienen moge
ende myn hert hi tot hem keer.

5. O suete magdalena,
myn hert dat maec bereit
mit uwer sueter beden
tot synre lieflicheit,
ende dat ic gevryet moet syn
van alre eertscher mynnen
ende van aire hertzen pyn.

6. Ende dat ic nv moet mynnen
die my gescapen heeft,
wt al mynre sinnen,
die my gemynnet heeft
ende is gestoruen doet,
om dat hi my soud verlossen
ende vryen van alre noet. [1])

In meer dan één opzicht is dit mooie, zachte liedje opmerkelijk. Het is het eenige voorbeeld van het richten van een lied tot een heilige voor een bepaald doel en tevens het eenige lied, waarin alleen en onbetwistbaar aardsche liefde — gansch wat anders dan „minne der creaturen" — als oorzaak der bekommering wordt genoemd. Een ongelukkige liefde, zegt de eerste duidelijk, en die dus aanleiding zal geweest zijn tot de begeving — en niet, wat ook zou kunnen, een strafbare, die eerst na de begeving ontstond. Een enkele maal meer lijkt in die liederen van teleurgestelde liefde sprake te zijn, maar nooit zóó duidelijk, dat elke andere uitleg is buitengesloten.

Een lied, zoo sterk van stemming, zullen wij onder de heiligenliederen niet meer aantreffen. Ook niet onder de andere aan Maria Magdalena. Eén daarvan is een zeer droge levensbeschrijving, volgens Jacobus de Voragine, een ander naar wereldlijk model gevolgd. Het beste is ongetwijfeld:

1. Der vroechden vroechd is groit verbaert,
van sonden sij nyemant veruaert,
voirt an hout v daer of bewaert,
hebt ihesus lief, bidt onghespaert.

2. Neemt an maria magdaleen
exempel alle int ghemeen:
so groit en sijn der sonden gheen;
bidt ihesus, hi en seit gheen neen.

3. Ihesus wilt ghebeden wesen,
hoe ende wat heeft hi van desen,
pater noster, als wij lesen,
self ghemaect ende ghepresen.

4. Magdalena bat, hair wert vergheuen,
grote lieft heeft dat bedreuen,
spot noch scaemd en deed hair beuen,
voir ihesus voeten viel si euen.

[1]) Weener hs. 46. Wode (1[4]) = wee, pijn; diepe (2[1]) = diepte.

5. Si quam gheuolcht der minnen pat,
ouer tafel dair ihesus sat;
vluchts stortet si hair tranen nat
ende maect hem dair een lieflic bat.

6. Hier om heeft si dat vordel meest
van di verdient, doe gi verreest:
si sach di eerst ende is gheweest
die eerste bode, als men leest.

7. Bi dinen gheest, o lieue heer,
ghif ons met hair van sonden keer,
soe dat dijn myn, lof ende eer
van ons en sceide nymmermeer.[1])

Bizonder warm is dit lied niet — en dat niet enkel door den gekozen vorm — maar weloverwogen en soms statig. Ook dit is een opzichzelfstaand gedicht: een waarin een voorbeeld wordt gesteld, tusschenvorm tusschen een heiligenlied en een vermanend.

Al is het aantal liederen op Magdalena reeds betrekkelijk aanzienlijk, meer van belang is, waarop ik reeds duidde, hun spontaan karakter: men zingt over haar, omdat men van haar vervuld is om haar geschiedenis, niet door eenige practische aanleiding. Versterkt wordt deze indruk, doordat wij haar meer dan eens in andere liederen terloops herdacht vinden, als voorbeeld vooral.

Nevens haar was de meest vereerde bijbelsche heilige ongetwijfeld de evangelist Johannes, Jezus liefste apostel en vooral de schrijver van het bijbelboek, dat, in alle tijden van krachtige godsdienstige of in godsdienstig kleed gehulde beweging, dieper indruk maakte dan eenig ander: de Openbaring. Nochtans bezitten wij slechts één lied over hem, dat weliswaar naar vorm en inhoud weinig gelegenheidsgedicht is, maar welks overlevering wij slechts daaraan danken, dat Johannes beschermheilige van een bepaald Zusterhuis was:

1. Den vliegenden aern, die laet ons eren,
den geminden apostel des groten heren;
hi heeft gevlogen ende gerust
al op ons heren werdige borst.

[1]) Berl. perk. hs., 77. Groit verbaert (1[1]) = geopenbaard als groot (?); euen (4[4]) = zonder zich van haar stuk te laten brengen, aequanima.

2. Daer tooch hi uut so diepen sin,
doe hi screef: god is die min;
die daer in blivet, die blivet in gode,
dat spreket Johannes der minnen bode.

3. Sine vlogelen heeft hi uutgespreit,
te vliegen is hi al bereit;
te scouwen in der sonnen scijn,
dat is hem altoos sonder pijn.

4. Als hem die sonne heeft verbrant,
so stiget hi neder altehant;
al door die wateren totter stont
so wort hi weder al verjonct.

5. Sijn spise moet opter eerden sijn,
so vlieget hi vander sonnen scijn,
hi stoot sijn neb op enen steen,
dat doet die edel aern alleen.

6. Hi vlieget op enen berch groot,
daer scouwet hi sijns heren bitter doot,
sijn herte was so seer gewont,
doe hi onder den cruce stont.

7. Hem was so wee in sinen moet,
doe hi sach dat rode bloet,
dat van boven nederran
al van dat edelle suete lam.

8. Enen groten scat wert hem bevolen,
dat en si ons niet verholen:
dat was die edelle moeder fijn,
die soude hi nemen in die huede sijn.

9. Dese gifte eget danc,
al was die wissel al te cranc,
want voor den heren waert hoer den cnecht,
dat lot en viel niet al te recht.

10. Die aern vlooch op mit sinen scat,
hi keerde weder in die stat,
hi moeste daer laten sinen heer,
dien hi van herten minden seer.

11. Die aerne sprac dicke mit sueten sin:
och kinderkijns, nu hout die min!
dat leerde mi die meister guet,
want doedi dat, het is genoech.

12. Doe hi genakede sijnre doot,
doe wert hi weerdelic genoot:
nu comet, geminde, int rike mijn.
ende werscappet mitten broederen dijn!

13. Die aerne vlooch op mit ziele ende lijf,
so tuget ons die hilige scrift;
men vant sijn graf, nae sijnre doot,
wonderlic vol hemelsbroot.

14. Dese aern die moet ons wesen bi,
in allen tiden, waer dattet si,
sonderlinge in onser doot
ende brengen ons in die bliscap groot. [1])

De benaming arend voor Johannes berust, gelijk men weet op Openbaring IV, 7. Wat verder hier van hem verteld wordt — in een eenigszins willekeurige volgorde — is blijkbaar grootendeels ontleend aan Jacobus de Voragine, die in de laatste vier strofen soms bijna letterlijk gevolgd wordt. Ook strofen 3 en 4 vinden we in de *Legenda Aurea* terug, waar immers (Cap. IX, 8) aan Johannes de woorden in den mond worden gelegd: „Nam et aquila cunctis avibus celsius volat et solem clarius conspicit et tamen naturae necessitate ad ima descendit", woorden, ontleend aan wat de middeleeuwsche wetenschap van den adelaar wist te vertellen, maar hier zoowel als in het lied, zeker niet zonder bijgedachte aan het visioen op Patmos gebruikt. Ook den inhoud van de 4de en 5de strofe vinden wij terug in werken over natuurlijke historie, [2]) men eert dus eenvoudig Johannes met wat men de schoonste eigenaardigheden van den werkelijken adelaar achtte.

Fantastisch is dit lied wel, maar daarom nog niet van meer dan matige verdienste. Het is echter zeer veel belangrijker dan het eenige andere lied aan een apostel:

Laet ons suetelijken singhen
Van eenen wijnghertranck,

een onbeduidend loflied aan Paulus, den typischen vertegenwoordiger van het idee der apostolische armoede en daarom vooral bij de Franciscanen in hooge eer.

---

[1]) Het Berl. pap. hs. (82) heeft: 1^2 here; 1^3 gevlagen; 2^2 minne; 2^3 gade; 2^4 bade; 4^4 verjoget; 8^1 beuaelen; 8^2 verhaelen; 9^1 ijget; 9^3 oer; 1^4 et. Eget (9^1) = heeft (recht op).

[2]) Zie bijv. *Maerlant, Naturen Bloeme*, III 95 vlgg. Voor een analoog geval vgl. blz. 262.

Van de latere heiligen wordt er geen zoo vaak en zoo vurig bezongen, natuurlijk, zou ik wel willen zeggen, als St. Franciscus. Over de oorzaken van dit feit behoeft, na wat in het eerste hoofdstuk gezegd is, wel niet meer uitgewijd te worden. Onder de liederen aan hem zijn uiterst belangrijke, belangrijk om het enthousiasme, dat er van uitstraalt, belangrijk ook om den inhoud. Nog niet zoozeer dit eerste, grootendeels verhalende, schoon het niet zoo stijf is als wel andere heiligenliederen.

1. Wi willen heden vrolijc sijn,
Op desen hooghen dach,
Met onsen vader Franciscus,
Diemen niet volprisen en mach;
Want hi is waerlijck groot
O heylige vader Franciscus,
Staet ons bi in onser noot.

2. Hi dede wt sijn cleederen,
Die hi te draghen plach;
Hi werpse voer sijns vaders voeten,
De werelt was hem een caf. Want etc.

3. Franciscus sach op sinen voet,
Ghelijc dat doet die pauwe;
Hi liet sincken sinen hoghen moet
Ende dede aan die cleeden grauwe.

4. Hi is seer goedertieren
In sinen ommeganck,
Sijn hertken bloeyt van binnen
Ghelijc een wijngaert ranck.

5. Doen dese heylighe vader
Dus vast in duechden ghinck
Werthi so vierich in Christus minne,
Dat hi die vijf wonden ontfinc.

6. Hi is seer goedertieren
Van duechden op aertrijck,
Van binnen ende ooc van buten
So en is niemant sijns ghelijc.

7. Nu is hy op gheuaren
Hier bouen int hemelsce lant,
Al bouen dat choor der seraphinnen,
By Christus rechter hant.

8. Nu laet ons hem bidden,
Met groter innicheyt,
Dat hi ons wil verweruen
Die duecht der ootmoedicheyt.[1])

Vergelijking met later te noemen liederen kan leeren, dat dit nog lang niet een van de minste is, het is meer dan een droge opsomming, er is wat kleur en variatie in en er blijkt wel uit, dat de dichter met heel zijn hart bij zijn onderwerp was, inderdaad groote liefde gevoelde voor den stichter van zijn orde. En toch, bij de beschouwing van andere liederen op den profeet der armoede, kan het haast als tegenstelling dienst doen. Reeds tegenover dit tweede, dat nog niet eenmaal een van de.... heftigste is:

1. Kinder, loeft den ingel fijn;
Hi vliecht soe hoge vor Gods aenscijn
Ende es hem soe bequame,
Dat hiten sierde hem selven gelijc;
Franciscus es sijn name.

2. Wi vinden alleen van hem bescreven,
Dat hem die Gods sone woude geven
Sijn wapen al ongebroken;
Daerom es hi hem meest gelijc,
Heeft ons scriftuere gesproken.

3. Nu laet ons eeren den ingelscen man,
Die den hemel versieren can
Met wapenen sonder gelike;
Hi leit ons vor den ingelen rey,
En ciert dat hoge rike.

4. Als ic doergae dat hemels lant,
Ende aansie soe menegen sant
Geciert met duechden scone,
Soe en ha nieman die wonden dan hi
Gelijc den sueten Godssone.

5. Recht armoede was sijn scat,
Want hi niet en woude, noch niet en besat
Van geenen eertschen dingen;
Daerom es hi nu hoechst gecroent,
Aldaer die ingelen singhen.

---

[1]) De tekst (*D. e. P. B.*, XXI) heeft 7ᵃ Al in. De zevende strofe bijna juist zoo in:
Een liedekijn wil ic singhen (Jezus)
en:
Ene ioncfrouwe kuijsch ende schoene (Maria).

6. Niet gelijc den gemeynen sant
Es sinen loen int hemels lant,
Maer van den hoechsten steden;
Hi heeft met siere oetmoedicheit
Den hemel al doertreden.

7. O suete vader, o weert patroen,
Bidt uwen broeder, den Godssoen,
Dat hi ons wil vergeven.
Ons mesdaden menichfout,
Al in dit broesche leven.

8. O suete vader, bewijst u duecht,
Want ghi vor alle man vermuecht
Comen ten veegevicr stringe,
Alle jare op uwen dach;
Bewijst aen ons u minne!

9. Als wi sijn in die groote noet,
En liggen in die bitter doot
O ingel vol genaden,
Toent ons dan u wondeken roet:
Ghi sijt vol caritaten. [1])

Het eerste wat opvalt, is de strijdvaardige toon van dit lied, de graagte, waarmede tegenstellingen gemaakt worden. In elk geval dus vuur! Er is bijna iets minachtends in de wijze, waarop over „den gemeynen sant" gesproken wordt. Dat St. Franciscus alleen geëerd zou zijn met de lidteekenen des Heeren, dat zou Brugman de(n) dichter(es) anders kunnen leeren: ook de H. Lidwina van Schiedam wier leven hij beschreef zou deze gratie genoten hebben, evenals de meergenoemde Geertrui van Oosten. Intusschen, deze onkunde is licht te verklaren — men hoeft niet aan te nemen, dat de wonderen van de Schiedamsche en Delftsche heiligen met opzet worden geloochend. Maar wat beteekent de slotregel van deze strofe:

Heeft ons scriftuere gesproken?

Waar spreekt de Schrift over den dertiende-eeuwer Franciscus? Wie de geschiedenis der orde niet goed kent, zal meenen, dat

---

[1]) Volgens den tekst van het Parijsche hs. (XIII). Het *D. e. P. B.* heeft strofen 1, 5, 4, 7 en een vijfde, die niets met de andere heeft uit te staan. Het hs. heeft 1[4] scierde. Hiten (1[4]) = hij hem, ha (4[4]) = heeft, stringe (8[3]) = wreed, vreeselijk.

op een of anderen tekst gedoeld wordt, waarin wordt aangewezen, hoe men God het meest nabijkomt. En zonder aan iets anders dan een gewonen eerenaam te denken zal hij den volgenden regel lezen:

Nu laet ons eeren den ingelscen man.

Evenwel, deze regels hebben een zeer stellige bedoeling en staan in verband met een hoogst opmerkelijke strooming binnen de orde. Waarop ze doelen, vinden wij duidelijker uitgesproken in een ander lied, dat ik eerst wil mededeelen, alvorens een verklaring te geven:

1. Ghi sijt, daert alle tijt es mey,
O minnere der drie persone,
Verheven in der yngelen rey
Met sonderlingen lone.

2. Als ic aensie vore ende nae
Alder heiligen leven,
Soe en quam niegeen te soe hogen stae,
Daer ic af vinde bescreven.

3. Die ewangelist scrijft openbaer,
Als wi lesen en singen,
Dat hi sach, in der sonnen claer,
Neercomen den anderen ingel.

4. En quam nie heilich overwaer
Tot soe grooter eeren,
Dat hi, heymelic oft openbaer,
Die .v. wonden droech ons Heeren.

5. Dan alleen die ingelsche man,
Franciscus, als ik bekinne,
Uut den seraph, die tot hem quam;
Dat dede sijn groote minne.

6. Die minne was seker groot,
Die hi droech ten cruce ons Heren;
Daerom, twee jaer vor sine doot,
Wouden God hiermet eeren.

7. O rose roet, geef ons u hant;
O ingel der genaden,
Trect ons in dat hemels lant,
En wilt ons niet versmaden.

8. O lielie wit, o claer fonteyne,
Ghi vloeyt tallen boerden,
Ghi sijt suver ende reyne
Vol godliker woerden.

9. O violette, doer u oetmoet,
In u soe staet mijn hopen;
Wi souden alle, waren wi vroet,
Tot uwer genaden loopen.

10. Al ons convent beuelic u,
O bloëme scoen van goude,
En can u niet volloven nu:
U doget staet menichfoude.[1])

Ook hier vier der zeven bloemen, en wel als begroetingen aan een man, een argument voor de waarschijnlijkheid, dat in het op pag. 219 medegedeelde lied inderdaad Jezus met hare namen wordt aangesproken.

De regels, waarop ik reeds doelde, zijn natuurlijk die van de derde strofe. Het is duidelijk dat hier een of andere bijbelplaats mystiek wordt uitgelegd. In de evangeliën zouden we echter iets, wat met deze regels in verband kan worden gebracht, niet vinden. Wel in een ander werk van een evangelist, namelijk, men vermoedt het reeds, in de Openbaring van Johannes, waar we lezen, hoofdstuk VII, vers 2: „En ik zag eenen anderen engel opkomen van den opgang der zon, hebbende het zegel (teeken) des levenden Gods." Om de beteekenis, die sommige Minorieten aan dezen tekst hechtten, te doen begrijpen, moet ik hier in een uiteenzetting treden van het zoogenaamd Joachimisme.

In de laatste jaren der twaalfde eeuw schreef de Cisterciënser abt Joachim, van Fiore in Calabrië, eenige werken, die groote beweging veroorzaakten. Hij onderscheidde daarin drie tijdperken. Ten eerste dat van den Vader en van de leeken, dat zijn openbaring had in het Oude Testament; ten tweede dat van den Zoon, van de geestelijken en het Nieuwe Testament, dat loopen zou tot 1260 en eindelijk dat van den Heiligen Geest, van de monniken en het „Euangelium aeternum." Dit Euangelium aeternum is de geest der Heilige Schrift, losge-

[1]) De tekst (Par. hs., XIV) heeft: 2[e] niegeen soe; 3[e] dan; emendaties van Lecoutere.

maakt van de letter, die vergankelijk is, en het zal gepredikt worden door een monnikenorde, die bezit de „spiritualis intellectus" van de Heilige Schrift en die het apostolische leven, vooral de apostolische armoede zal vernieuwen. [1]) Geen wonder, dat menigeen het spoedig volgende optreden van Franciscus van Assisi met deze voorspellingen in verband bracht en waar Joachim ze voornamelijk grondde op de Openbaring van Johannes en vooral op hoofdstuk XIV, vs. 6: „En ik zag eenen anderen engel, vliegende in het midden des hemels en hij had het eeuwig evangelie, om te verkondigen dengenen, die op de aarde wonen en aan alle natie, en geslacht en taal en volk," zocht men ook in de Apokalyps naar uitspraken over Franciscus' zending. Ten eerste was hij de engel, waarvan zooeven sprake was; dit is ten minste meer in Joachims geest dan dezen zelf daaronder te verstaan. Maar vooral deze plaats, waar ook van een „anderen" engel gesproken wordt, werd op hem toegepast (VII, 2): „En ik zag eenen anderen engel opkomen van den opgang der zon, hebbende het zegel des levenden Gods; [2]) en hij riep met een groote stem tot de vier engelen, welken magt gegeven was de aarde en de zee te beschadigen, (3) zeggende: Beschadigt de aarde niet, noch de zee, noch de boomen, totdat wij de dienstknechten onzes Gods zullen verzegeld hebben aan hunne voorhoofden (4) En ik hoorde het getal dergenen, die verzegeld waren: honderd vier en veertig duizend waren verzegeld uit alle geslachten der kinderen Israëls."

Nu is het waar dat Franciscus ook door zijn levensbeschrijver Bonaventura, die geen Joachimiet was, de engel uit Openb. VI, 2 genoemd wordt, maar dat bewijst niets tegen den Joachimitischen oorsprong van de vergelijking. Immers men kon die aanvankelijk slechts in den samenhang beschouwen en moest dus het onmiddellijk volgende (vs. 3 en 4) als een profetie van Franciscus' roeping, in overeenstemming met Joachims verklaring van de Apocalyps, mede aanvaarden. Eerst later, als de vergelijking gangbaar was geworden, kon men het verband over 't

---

[1]) Zie over deze dingen: *H. Denifle O. P. Das Evangelium aeternum und die Commission zu Anagni*, in *Archiv für Litt. und K. Gesch. des M. A.*, dl. I, 49. In 't kort: *W. P. C. Knuttel, de Strijd voor de armoede, Tijdspiegel* 1899, I. 1.

[2]) D. i. hier: de wonden Christi.

hoofd zien. En trouwens, de vergadering te Anagni verklaart de beschouwing van Franciscus als den bedoelden engel beslist voor een „error". [1])

Moeten wij in de bewuste liederen aan Joachimisme denken? Noodig is het niet, het kan zijn dat men wel den uitleg van de bijbelplaats, maar niet den oorsprong van dien uitleg kende. Maar onwaarschijnlijk evenmin, gezien de kracht van het Joachimisme in Frankrijk, vanwaar de observantie ons land is binnen gekomen, gezien ook de betoogende, strijdvaardige toon, een toon, die vooral uitkomt in een derde lied:

1. Nu laet ons sinte Franciscus loven
Met overgrooter werdicheit,
Want hi es int hof daerboven
Alte blidelijc gemerct.

2. In den alderoversten trone
Es dander ingel nu geset;
Daer ontfeet hi sinen lone
Vor Gods aenscijn int rike, dat wet.

3. Des conincs banieren sijn uutgesteken
Anderwerf in desen sant,
Daermet es dese ridder geteekent
In dat rike vaders lant.

4. Hierin en heefti geen gelike
In al dat keyserlike hof,
Noch ooc hier op erterike,
Dies moet hi hebben eewich lof.

5. Dit beelde gelijct den levenden God,
Men nemmermeer voleeren en can,
Dat es Franciscus, ons heilege vader,
Dees weerde, hoge vercoren man.

6. Hi heeft drie ordenen hier gesticht,
Ons heilege vader openbaer,
Daer es al erterike mede verlicht
Ende ooc den hemel, dat es waer.

7. Franciscus es die ander ingel,
De levende Gods bullen dat hi droech,
Want dander ingel was soe geteekent;
Dat vinden wi in die scriftuere genoech.

[1]) *Denifle*, t. a. p. pag. 101.

8. Nu helpt ons, suete heilige vader,
In u orden soe wel staen,
Dat wi, na dit broessche leven,
In uwe baniere worden ontfaen. [1])

Vooral de op één na laatste strofe heeft iets van een manifestatie, van het hoog houden en verdedigen van een overtuiging tegen ongeloovigen. Ook overigens gaat dit lied nog boven het vorige uit in 't gebruik van krasse termen. „Des conincs banieren" is natuurlijk weer een omschrijving van Jezus' wonden, de terminologie in deze strofe herinnert aan de eerste tijden van de orde en aan Franciscus zelf, die zich gaarne van ridderlijke uitdrukkingen bediende. Sterker dan

„Dit beelde gelijct den levenden God"

kan men zijn vereering wel niet uitdrukken; m. i. riekt dit zeer sterk naar Joachimisme: [2]) volgens de Franciscaansche verklaring daarvan, zou de stichter der orde de persoon zijn, die ten opzichte van het Eeuwig Evangelie de plaats inneemt, die Christus bekleedt in het Nieuwe Testament, zoodoende ontstaat er dus een parallelisme tusschen Franciscus en Jezus. Het lijkt mij, dat in dezen regel meer bedoeld wordt dan de overeenkomst van de wonden alleen. Ook de volgende strofe is uiterst stout: de Minorietenorden hemel en aarde verlichtende! Zou ook dat niet kunnen beteeken, dat ze als dragers van het Eeuwig Evangelie, dat is het evangelie der armoede niet in de laatste plaats, worden gezien? Ik geef dit alles niet voor meer dan onderstellingen — maar men zal moeten toegeven, dat ze beter dan iets anders zoo hoogen toon verklaren. Maar van het Eeuwig Evangelie wordt toch nergens gesproken? Misschien wel. Ziehier het referein van een ander lied:

En hi sal comen ten ordeel Gods
Beteekent metter teeken
Des eewichs woorts,

---

[1]) Het Par. hs. (XVII) heeft: 3[e] sanc, 3[e] geteeken. Emendaties van Lecontere. Dat mijn uitleg van straks niet overbodig was, blijkt reeds hieruit, dat L. „de levende Gods bullen" in het geheel niet begrijpt.

[2]) Evenals in

Kinder, loeft den ingel fijn,

de regel:

Bidt uwen broeder, den Godssoen.

Metten heiligen .v. wonden
Dat wet voirwaer
Dit selen wi daer scouwen openbaer. [1])

Als „eewich woort" hier toevallig staat en slechts de Openbaring van Johannes beteekent (maar vanwaar dan die genitivus, waarom niet „wt"?) is het samentreffen wel merkwaardig. Ik voor mij denk hier liever aan Joachims anderen engel met het eeuwig evangelie. Wordt de Schrift nog elders het eeuwige woord genoemd? [2])

Bij St. Franciscus sluit zich direct St. Clara aan, de stichteres van het eerste vrouwenklooster zijner orde. Het is aardig te zien, hoe getracht wordt ook Clara boven de andere heiligen, boven de andere vrouwelijke heiligen, te verheffen. In zekeren zin is dit een algemeen streven in heiligenliederen en een natuurlijk tevens. Maar hier is het toch nadrukkelijker dan meest elders, ofschoon men dadelijk voelt, dat Franciscus volgens de innige overtuiging van de(n) dichter(es) boven alle heiligen staat, terwijl ten opzichte van Clara moeizaam naar een zoodanige verheffing gestreefd wordt; minder om haar zelfs wil, dan wel omdat zij de eerste vrouwelijke heilige der orde is. Veel verscheidenheid leveren de liederen aan haar gewijd niet op. Dit is wel het beste:

1. Loeft alle, die hier bi my sijn,
Een joncfrouwe edel ende fijn,
Die scoenste van den troene.

2. Wi en vinden niet in al die scrift,
Dat eenich joffrou soe was begift,
Met duechden alsoe scone.

3. Als ons lief moeder, sinte Claer,
Wert geboren, dats openbaer,
Es haer haer naem gegeven.

4. Want Cristus sprac met woerden soet
Al aen dat cruce, daer hi stoet,
Dat Clara haer naem soude wesen.

---

[1]) Uit het lied: Laet ons eeren ende louen Eenen hogen sant. Par. hs., XVI. Voor „teeken" moet wellicht „oirconden" gelezen worden.

[2]) Wel wordt Jezus 'soms zoo genoemd, doch dan steeds in den gedachtengang „het woord is geworden vleesch".

5. Claer was si in dit gesticht,
Veel claerder es si int eewich licht
Vor alle santinnen verheven.

6. Dat bewijsde haer in dit leven
Die Heere, daer hemel ende eerde vor beven,
Doen si lach in haer crancheit groot.

7. Daer si begeerde met herten zeere
Aen te siene die crebbe ons Heren
Dat haer gesciede, claer ende bloot.

8. Die coninginne van den trone
Bracht haer een verguld en crone,
Daer si lach in haer weeldege doot.

9. Si sprac: Ver ziele, nu vaert gereet;
Ghi en dorft ontsien rouwe no leet,
Ontfaet den loon sonder genoot.

10. Want Cristus steet na u en beyt,
Hi wil u leiden daer men meyt
Al in sijn eewich rike.

11. Daer ghi nu sit ter rechter hant,
Hulpt ons, moeder, uut sviants bant
In vrouden sonder gelike.

12. Gruet ons Franciscus onsen vader,
Ons patroens sidi bey gader;
Bevolen blive u al ons covent.[1])

Naïef is het zoeken van getuigenis in de schrift, in de tweede strofe: wanneer men Clara met andere heiligen wilde vergelijken, had men in andere boeken te zien! Dat „al die scrift" hier zou beteekenen al wat geschreven is, lijkt mij niet aannemelijk, eer zou ik denken, dat men een tegenhanger gezocht heeft voor de positieve (vermeende) verheerlijking van Franciscus in de Schrift: aangaande Clara was geen profetie te vinden, welnu dan tenminste geconstateerd, dat aan niemand hoogere deugden werden toegekend.

Oppervlakkig lezende zou men meenen, in de vierde strofe toch iets als een bijbelsche profetie te vinden. Evenwel,

Al aen dat cruce daer hi stoet,

[1]) Par. hs., XX. Weeldeg (8[3]) = rijk aan genade, Ver (9[1]) = vrouw, gereet = bereidwillig, ontsien (9[2]) = vreezen, sonder genoot (9[3]) = onvergelijkelijk.

is te verstaan: in effigie. Er wordt hier namelijk gezinspeeld op woorden, die Clara's moeder vernomen zou hebben, toen zij voor het kruisbeeld om een voorspoedige verlossing bad, en die bij Jacobus de Voragine luiden: „ne paveas, mulier, quia quoddam lumen salva parturies, quod ipsum mundum clarius illustrabit", welke woorden aanleiding gaven het kind Clara te noemen. De overige in het lied behandelde legenden behoeven geen toelichting.

Een van de meest vereerde heiligen was in de middeleeuwen wel St. Barbara, het aantal kerken en kloosters naar haar genoemd is legio, in exempelen vervangt zij vaak Maria en in de liederen wordt, met uitzondering van Maria Magdalena en misschien St. Franciscus van geen heilige zooveel werk gemaakt. De voornaamste reden van deze vereering zal wel geweest zijn, dat St. Barbara heette te beschermen voor den zoo gevreesden plotselingen dood. [1]) In de verhalen van haar martelaarschap komt dit niet duidelijk uit, de genade die haar voor haar dood verleend wordt, is nu eens, dat wie Jezus aanroept, daarbij Barbara's martelingen herdenkend, vergiffenis van zonden verkrijgt, dan weer dat zijn huis gevrijwaard zal blijven van besmettelijke ziekten. Het verhaal, dat haar vader, die haar met eigen hand had ter dood gebracht, kort daarop door den bliksem was getroffen, schijnt niet zonder invloed te zijn geweest op het gemelde geloof.

Sommige liederen op de Aziatische martelares der derde eeuw geven eenvoudig haar geschiedenis, wat saaier of wat meer verlevendigd. Andere, uit het handschrift dat er zes Nederlandsche en een Latijnsch bevat, zijn lyrischer lofzangen en brengen ook legenden, die ik in de bereikbare bronnen niet heb kunnen terug vinden. Zoo het slechts enkele punten uit haar leven en lijden aanstippende:

1. Barbara, die reyne maecht,
Een edel bruyt ons Heeren,
Haer leven dat heeft God behaecht:
Hets recht dat wise eeren.

[1]) Zie o. a. het wonder, dat in 1448 in Gorkum heette geschied te zijn (*Acta Sanctorum*, September, dl. VI, pag. 693).

2. Baptista, die heilege man,
Boven al si minde,
Wiens leven si anenam,
Want si hem groot bekinde.

3. Goet ende hoge edelheit,
Dat wou si al versmaden,
En haer scone minlijcheit
Keerde si in genaden.

4. Gods wijsheit had si diep verclaert
In der hoechster eenicheit,
Dat haer was geopenbaert
Dat wesen der Drievuldicheit.

5. Si es een reyn rose roet,
Want God sprac in haer liden,
Dat van harer pinen groot
Die ingelen souden verbliden.

6. God sant haer al overluut
Een cleet, was minnelike;
Hi sprac: Nu comt, mijn scone bruut
Hierboven in mijn rike.

7. Si heet der menschen toeverlaet;
Van Gode heeft sijt vercregen,
Die tot haren dienste staet,
Haer sonden sal God vergeven. [1])

Verscheidene strofen behoeven wel eenige toelichting om begrepen te worden. De vierde doelt daarop, dat Barbara geheel uit eigen overpeinzing tot het geloof aan God was gekomen en toen van Origenes nadere kennis zocht te krijgen. Eerst van zijn zendeling hoorde zij van de Drievuldigheid, zoodat die haar eigenlijk niet „geopenbaert" was. Bemoedigingen als in de volgende regels, komen in verscheidene heiligenlevens voor. Ook, met verschillende variaties, datgene waarop de zesde strofe duidt: Barbara zou onder geeselingen naakt rondgevoerd worden, maar een engel bedekte haar met een blank gewaad. Van haar bizondere vereering voor Johannes den Dooper, vond ik nergens gesproken, wel, en daaruit zal dit geloof ontstaan zijn, wordt verteld, dat zij in een badhuis, dat haar vader haar (allerminst

[1]) Het Par. hs. (XXII) heeft 4[1] vercleert; si in denzelfden regel is 4de naamval.

daartoe !) had laten bouwen, velen doopte. Veel zonderlinger is een ander verhaal, dat weer hieruit voortgekomen schijnt te zijn: dat Johannes Barbara zou gedoopt hebben. We vinden het in een lied, dat weer de zeven mystieke bloemen bevat:

1. Wi vermanen harer doecht,
Alderscoenste rose,
Die de werelt al verhoecht,
Milde, graciose.

2. Vroude alder kerstenheit,
Glorie in den trone,
Dat een rose ons geleit
Tot soe hogen lone!

3. Die dus suverlike blijct,
Dats dese lielie reyne,
Die de werelt al verlicht;
Si es ons gemeyne.

4. Si es scone ende minlijc,
Suete violette,
Si heeft al te sterkelijc
Gestoert des viants nette.

5. Dese kersouwe, suet en goet,
Miltheit es haer leven;
Met harer salven dat si doet
Ons wonden al genesen.

6. Dese acoleye heeft ons bracht
Sueten dau in deser tijt,
En daernae der sonnen cracht,
Die de eerde al verblijt.

7. Dese goutbloeme werd bekint
Metten guldene schine,
Si heeft hoechleec gemint,
Dat bewijst hare pine.

8. Dese blau bloeme, hemels gedaen,
Es edelijc vercoren;
Int geslechte moet si staen,
Daer God af was geboren.

9. Barbara, die dierbaer steen,
God jonde haer der eeren,
Dat haer doepte mensce negeen
Dan die doeper ons Heeren.

10. Si minden meest in deser tijt,
Die dat lemmeken wijsde;
Cristus wert sine herte verblijt
Als si sint Janne prijsde.

11. Wi bevelen alle ons noet
Uwer beider minnen,
Hoet ons vor die haestege doot,
Geeft ons claer bekinnen. [1])

Het verhaal aangaande Johannes den Dooper wordt te vreemder door de woorden „in deser tijt" (10[1]), die Barbara en hem tot tijdgenooten schijnen te willen maken; het kan echter ook zijn, dat ze slechts beteekenen: tijdens haar leven, wat ze tamelijk overbodig zou maken. Alle Christenen der eerste eeuwen tot elkaar in familiebetrekking te brengen, was een bizondere liefhebberij van sommige middeleeuwsche schrijvers. Van Barbara wist men enkel den naam van haar vader, het kostte dus weinig moeite haar, zooals in een ander lied duidelijker staat, tot het geslacht van Maria te rekenen. Aanleiding er toe was misschien een verschijning van Maria met Barbara en Catherina aan den Cisterciënser monnik Willem van Aquitanië (eerste helft der dertiende eeuw), [2]) zeker is in elk geval, dat Maria vaak in het gezelschap van beide heiligen wordt voorgesteld, dat dezelfde exempelen van alle drie worden verhaald en dat Barbara vaak bij Maria wordt vergeleken.

In een der liederen heet het bijvoorbeeld:

Dese reyne lilie es
Naest onser Vrouwen gelijc,
Want si doet den sondaren op
Dat hemelrijc.[3])

Een zuiver loflied, zonder herdenking van wederwarigheden is het volgende:

1. Kinder, al siwi in dit sneven,
Wi selen Gods bruyt glorie geven;
Si es soe hoechlic verheven,
Dats sinte Barbara int eewich leven.

---

[1]) Het Par. (XXV) leest: 10[4] hi; 10[2] ziet op de woorden: Ecce Agnus Dei, zooals Lecoutere terecht opmerkt,

[2]) Deze onderstelling werd mij aan de hand gedaan door pater Bonaventura Kruitwagen O. F. M.

[3]) Uit Barbara, die clare sonne. Par. hs., XXVI. Vgl. ook strofe 5 van het volgende lied.

2. Alle die heilegen, die sijn daerboven,
Die willen haer dogen eewelic loven;
Si wilt dat wi daer met haer hoven,
Die viant wilt ons al beroven.

3. Van Gode was si groot geacht,
Si hadde in haer die godlike cracht,
Ons broescheit, dier heeft si gedacht
Ende ons remedie daerjegen bracht.

4. Nu laetse ons dancken, want wi wel weten,
Dat si ons niet en heeft vergeten.
Si es nu in die weelde geseten,
Haer giften die sijn ongemeten.

5. Haer scoen gewaden die sijn bereet,
Si draecht der coninginne cleet,
Tot haren hoechsten dienste si steet,
Want si altoes daer naest haer geet.

6. Si es als een fijn gulden crone.
Geset int scoenste van den trone,
Si es daer van den hoechsten lone,
Haer verdiente es soe scone.

7. Die godlike eere die was soe groot
Van harer pinen ende harer doot,
Wi bidden haer hulpe in onser noet
Ende soeken genade in haren scoet.[1])

Het is bijna onmogelijk van St. Barbara te spreken, zonder St. Catherina te noemen. Niet alleen komen ze overeen door hare vereering boven andere heiligen, maar, zooals reeds volgt uit hetgeen boven gezegd is, vaak worden zij tezamen genoemd. Toch schijnt Catherina niet zóó algemeen vereerd te zijn geweest als Barbara, hoewel in de aanwezigheid van haar relieken te Utrecht voor de Noordelijke Nederlanden nog een bizondere reden tot herdenking gelegen moet hebben. Dat wij over haar niet zooveel liederen bezitten als over Barbara, is toeval: zonder het handschrift uit Barbaradaal zouden wij er op de laatste ook slechts twee bezitten.

[1]) Hs. 4[2] Want. Lecoutere zou 2[2] doget inplaats dogen = lijden, verwachten. Ten onrechte, vgl. strofe 5 van
Barbara, die reyne maecht.
Hoven (3[3]) = hofhouden, genieten.

Van de beide liederen op St. Catherina is het eene, in twee bundels overgeleverde een geestelooze levensbeschrijving, het andere zou tot de beste heiligenliederen hooren als het niet zoo overmatig lang was (21 negenregelige strofen). Ziehier het begin:

1. Een suuer maecht my wel behaecht
end is myns herts begeren.
Och of ic waer ter stont bi haer,
tot ihesus groter eren!
Soe soud ic bli oec wesen vry
van al, dat my mach deren.

2. Si is seer scoen end draecht een croen,
die heeft haer god gegeuen.
Die hoechste troen dat is haer loen.
daer is si seer verheuen.
Sy heet katryn, haer claer aenschyn
verlicht dat ewich leuen.

3. O Jhesu heer, v groete eer
gescie tot allen tiden,
Ic bid, macht syn, laet synt katryn
my troesten in myn liden.
End oec wanneer ic haer begeer
laet si my dan verbliden.

4. Gelieftet v, so sel ic nv
aen haer doen myn gebeden,
End priisen seer, want si hier neer
heeft vromelic gestreden.
Tormente veel, end die geheel,
om uwen wil geleden.

5. O maecht katryn, claer, edel ende fyn
god gruet v scoen, volcomen,
So menichfout als op dat wout
staen rosen ende bloemen.
Soe wi v mynt end gracy vynt,
hi mach hem wel veruromen.

6. V dienre tsyn is my gheen pyn,
Och mocht ic v aenscouwen,
Mit sueticheit, oetmoedicheit,
mit allen doechden trouwen!
Gelieftet goy, ic naemt wel soy,
twaer my een dinck van gowen. enz. [1]

[1] Weener hs., 27. Hier neer (4[5]) = hier beneden, hem veruromen (5[7]) = moed scheppen.

Nog slechts op één heilige kennen wij meer dan één lied: op de vooral in de Utrechtsche diocees vereerde St. Agnes, eveneens een der heiligen van wie relieken te Utrecht berustten. Ook hier hebben wij, naast twee vrij onbeteekenende, één menigszins verdienstelijk, doch zeer lang lied, evenals het straks medegedeelde uit het Weener handschrift. Te eer kan ik hier met de mededeeling van enkele strofen volstaan, omdat de beschrijving van de zaligheid, die de heilige geniet, sterk herinnert aan het lied:

O ghy, die ihesus wyngart plant,

in het volgende hoofdstuk te behandelen, dat zonder eenigen twijfel van dezelfde dichteres is als dit en het voorgaande heiligenlied.

1. O Jhesu heer, verlicht myn sinnen!
Tot uwer eer laet my beghinnen
Een suete, suuer melody
Van sint agniet, v wtuercoren,
Die anders niet en woude horen
Dan slechs van v, haers herts ghecry.

2. Ghi waert haer sin, al haer begheren,
Si droech v myn mit groter eren,
Ghestadich was si talre tiit
End suet van seden end guedertieren;
Het heeft wel reden in al manieren,
Dat si nv met v verbliit.

3. O maecht agniet, o coninginne,
Gegruet so siit mit ihesus mynne
Veel meer dan hondert dusentfout,
Die v vercoes seer mynnentlike
Om tsyn een roes in hemmelrike,
Int lant dat alle vruechd in hout.[1])

Een vergelijking van deze derde strofe met de vijfde van het vorige lied, zal de zekerheid, dat hier één dichteres aan 't werk is geweest, nog meer bevestigen.

Met één uitzondering, een lied op St. Margareta, ook alweer

---

[1]) Het hs. (28) heeft: 3^a siet, 3^d mynnentlicke, 3e tsin. Evenals in enkele andere liederen, waar het gebruik van hoofd- en kleine letters willekeurig afwisselt, heb ik eenheid daarin gebracht.

van dezelfde herkomst, [1]) zijn de overigen heiligenliederen zeer onbeduidend, zoo al niet gebrekkig. We vinden er op St. Caecilia, St. Lebuïnus, St. Ursula en de tienduizend maagden, van wie te Utrecht relieken bewaard werden, en op St. Hieronymus. Is het reeds opvallend, dat we slechts één lied op Hieronymus en geen op Augustinus hebben — de heiligen, die toch bij uitstek in eere waren bij de Broeders des Gemeenen Levens en de Reguliere Kanunniken — nog sterker komt deze armoede uit, wanneer wij zien, dat in het lied aan St. Hieronymus eenvoudig een op St. Franciscus is nagevolgd, evenals in dat op St. Lebuïnus. Ziehier de eerste strofen ter vergelijking.

St. F. Wi willen heden vrolijc sijn.
Op desen hooghen dach,
Met onsen vader Franciscus,
Diemen niet volprisen en mach;
Want hi is waerlijck groot;
O heilige vader Franciscus
Staet ons bi in onser noot.

St. H. O God, lof moet v altijt sijn,
Al bouen der engelen choor,
Al met die lieue moeder dijn
Ende dinen heyligen confessoor,
Die daer is waerlijck groot;
O heylige vader Hieronyme,
Staet ons bi in onser noot.

St. L. Lebuynus, een edele prince,
verheuen so is hi groot;
al om den kersten geloue
so dede hi wonder groot.
Ende hi is waerlic goet;
o alreliefste vader,
staet ons bi in onser noot.

Dat het lied op een zoo zuiver plaatselijk vereerden heilige als Lebuïnus het oudste zou zijn, is al zeer onwaarschijnlijk. De beide andere komen in dezelfde verzameling (het *D. e. P. B.*) voor, dat op Hieronymus werd door Mone bovendien in een handschrift uit de vijftiende eeuw gevonden, het lied op Franciscus,

---

[1]) Zie hoofdstuk II, blz. 59.

dat reeds om zijn veel hooger gehalte moeilijk navolging kan zijn, wordt in het Brusselsche handschrift genoemd, om de wijs aan te geven van een lied, dat er een omwerking van schijnt te zijn, en er de meeste strofen mee gemeen heeft:

Ic sach een ander enghel schoen.[1])

Bovendien keeren in het lied op Hieronymus slechts de twee, en niet de drie laatste regels aan het eind van iedere strofe terug, wat moeilijk oorspronkelijk kan zijn en schijnt in het lied aan Franciscus wel het referein oorspronkelijk te wezen, doch elders een gelijkgebouwd lied aan Jezus nagevolgd te zijn, [2]) wat inspiratie op het Hieronymus-lied uitsluit.

Er blijft thans nog één lied te noemen: een zeer oude ballade, waar St. Geertruid de heldin van is. Door de wijze waarop dit exempel in dicht bewerkt is, staat het veel dichter bij het Wereldlijk dan bij het Geestelijk Lied al handelt het over een heilige. Het best laat het zich vergelijken met het lied van St. Jacob uit het *Antwerpsch Liederboek*. Het lied is lang niet onaardig, daar het echter reeds meermalen gedrukt is [3]) en naar geest en vorm niet, slechts om inhoud en vindplaats wel hier thuis behoort, wil ik enkel, tot besluit van dit hoofdstuk een paar strofen afdrukken, die zoo treffend doen gevoelen, dat ook, waar de onderwerpen elkaar naderen, de toon van Geestelijk en Wereldlijk Lied geheel verschillend kan zijn.

26. Ende doet quam in dat souende jaer
ende doet quam anden lesten dach
doe stond die ridder ende dachte,
wat dat hi gelovet had.

29. Nu drincket, ridder, sante Johans geleide
nu drincket om die minne van mi
nu drincket, ridder, het sal u vromen
ic hope, ghi sult wel weder comen.

---

[1]) Een lied op een anderen heilige kan hier niet met de wijs-aangeving bedoeld zijn. Immers de schrijver heeft de gewoonte, aan 't eind van elk lied, den eersten regel te herhalen — en deze luidt hier niet „Ik sach", enz. maar gelijk het bovenschrift:

Nu laet ons huden vrolijk sijn,

m.a.w. de schrijver verwart zijn lied met het voorbeeld!

[2]) Zie blz. 161 noot en 284 noot.

[3]) *Willems, O. Vl. Liederen*, blz. 311, *Horae Belgicae* II (eerste uitgave) blz. 41. *Horae Belgicae* X, blz. 93

32. Hi weenden sijn peert, hi stacket mit sporen,
hi liet dat geliden door dat sant,
hi dachte, dat waer doch altemael verloren,
hi quam daer hi den viant vant. [1])

Men ziet, de echte balladentoon: de herhalingen, die indruk moeten maken, de spanning doen meeleven van het opzichzelf, niet om de personen, treffend verhaal; de statige soberheid der woorden, geheel verschillend van de ootmoedige in kerstverhalen; het objectieve in de schildering. Neen, een geestelijk lied kunnen wij dit niet noemen.

[1]) Het hs. heeft 26[4] gelaeuet, 32[1] spaeren, [3] verlaeren.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

LIEDEREN OP DE „VIER WTERSTEN".

Onder den naam „de vier wtersten" (quatuor novissima) vat men samen, hetgeen den mensch aan het eind van zijn aardsch bestaan wacht, te weten: dood, oordeel, hel, hemel. Veelvuldig is van deze slechts de hemel bezongen, een dankbaar onderwerp voor de meest uitvoerige schilderingen. Natuurlijk worden vooral de dood, maar daarnaast ook oordeel en hel, herhaaldelijk in de liederen betrokken, niet zeer vaak nemen ze ergens een hoofdplaats in.

De liederen, die de herinnering aan den dood, den ieder oogenblik ons bedreigenden, onvermijdelijken dood, tot hoofdmotief hebben, zijn uiteraard tevens „vermanende liederen". Ik heb er echter de voorkeur aan gegeven, ze uit dat hoofdstuk te lichten en hier te bespreken, om den in de middeleeuwen zoo innigen samenhang van de „wtersten" niet te breken. De grens bleef met dat al moeilijk te trekken: uitgemaakt moest worden, waar de herinnering aan den dood bloot bekeeringsmotief bleef en waar daarentegen in de eerste plaats het sterven 's dichters onderwerp was.

Wel wordt de dood met zeer verschillende oogen aangezien! Hoe menige vrome hebben wij niet hooren verzuchten, omdat Jezus haar nog niet in zijn eeuwig rijk haalde, met welk een kalme verwachting der zaligheid wordt niet menig lied besloten! Maar waar het woord gericht wordt tot de onbekeerden, wordt de dood een ware verschrikking. En niet een conventioneel schrikbeeld, dat men plichtmatig zijn medemenschen voorhoudt, om hen daardoor nog slechts tot het beginsel, geenszins tot het einde der wijsheid te brengen, zooals Mande oordeelt. Neen waarlijk, de dichters van verscheidene dezer liederen waren ook zelf diep doordrongen van het vreeselijke van het stervensuur, vreeselijk om het vele schoone, dat men op deze, elders zoo versmade wereld achterliet, vreeselijk ook om de onzekerheid, die aan de andere zijde van het graf wacht. Zij kunnen nog niet

zeer „gestorven” zijn, die een toon aanslaan als in deze liederen. Het poëtisch gehalte komt dit, begrijpelijkerwijze, ten goede: er is een ware ontroering bij het denken aan den dood en de liederen er over behooren niet tot de minste, niettegenstaande er nogal jonge onder zijn.

Kalm, waardig, gelaten is nog het aardige liedje:

1. Siet, wy moeten veruaren
van tiit ter ewicheit;
verby gaen onse iaren,
och, waer wy wel bereit!

2. Seer cort is onse leuen
die doet wil comen schier;
al dinck moet wy begheuen,
gheen merren is ons hier.

3. Pawes, coninc, ionc ende out
moeten ymmer steruen;
noch macht, noch cracht, noch gout
mach respiit verweruen.

4. Waer syn si nv gebleuen,
die voir ons waren groet?
niet is van hem hiir bleuen,
ach sy syn leider doet!

5. Al totter seluen straten
soe moeten wy alle gaen.
const wy ons besaten,
die doet wil ons beuaen.

6. Hier om laet ons bereiden
mit naerst al onse leuen,
op dat, als wy hier sceyden,
god syn riic ons moet gheuen.[1])

De dood zelf heeft hier weinig verschrikking. Even wordt de vergankelijkheid van al het aardsche betreurd, maar geen schrille beschrijving van het sterven. Het treurige is, dat de mensch zich zoo weinig voorbereidt op zijn dood, zoo weinig zorgt altijd tot scheiden gereed te zijn. Evenwel, de dichter die op dezen toon in den eersten persoon spreekt, moet zelve vrijwel gereed zijn geweest.

Licht zijn de eischen voor deze voorbereiding niet: voor den devote is het hiernamaals het essentieele, datgene, waarvoor de mensch eigenlijk geschapen is — zou het dan niet zijn plicht wezen, dit korte aardsche bestaan geheel te richten op het bereiken van de zaligheid in dat latere? Waarlijk, het is menigmaal of voor de liederdichters het verlaten van de wereld een conditio sine qua non is voor de verwerving van het eeuwig heil. Aan een maatschappelijke theorie, uitloopend op de verdwijning van het menschdom, behoeven we daarbij niet te denken. Men voelt de behoefte voor zichzelf, zag ze gaarne

[1]) Weener hs., 6b. In 6[a] ontbreekt dat. Hem besaten (5[c]) = zich voorbereiden.

door zijn vrienden gedeeld, maar geeft zich geen rekenschap van consequenties.

Als een bepaalde noodzakelijkheid verschijnt het zich afwenden van de wereld in het overigens gemoedelijke:

1. Gheen meerder genuechte op aerde niet en is,
Dan die int herte te vreden is.
Dient God in minnen reyne
En laet die werelt die werelt sijn,
Want alle dingen verganckelijck sijn,
Behaluen God alleyne.

2. Ghenoechte der werelt en mach niet staen,
Schoonheyt des lichaems sal vergaen
In alsoe corten stonden.
Onsen tijt is cort, dye doot is snel,
Wildy hier naemaels wesen wel,
So leeft nu reyn van sonden.

3. Het goet der werlt en mach nyet baten,
Het gheselscap moeten wij al hier laten
Wij moeten cortelijc steruen.
Ik bid v, heere, gheeft mi respijt,
Dat ic hier nu in desen tijt
Ghenade mach verweruen.

4. Wij moeten alle steruen, dat is sekerlijck,
Daer om rade ick een yegelijc,
Dat hi nu steruen leere;
So can hijt als hi steruen moet
Ende varen sonder tegenspoet
Bi Iesum onsen heere.

5. Ghi ionghe herten, al eest v pijn,
Ghenoechte te deruen, gheuanghen te sijn,
Troost v met onsen heere!
En voer den arbeyt, die ghi hier doet,
Sal v God gheuen dat eewighe goet,
Dat eyndet nemmermeere.

6, Die ghene die haer willeken hebben hier,
Sij singen, sij springen, sij maken goet chier,
Mer cortelijc sullen sij smaken.
Die bitter doot, die nyemant en spaert,
De helle die voer hen open staet
Daer sullen sij in gheraken.

7. Och heere, die alle herten doersiet,
Beschermt ons vore dat swaer verdriet;
Als coemt die leste vren
Lof si v, heere, tot alder tijt
En troost de ghene die op aertrijc
Nu hemelrijc besueren.

8. Die dit liedeken eerstwerf sanc,
Na Gods ghenade hem verlanct,
Hi heuet so wel ghesongen.
Onse heere God, die bermhertich is,
Die wil ons gheuen verghiffenis
Van alle onse sonden.[1])

De gedachtengang is zoo natuurlijk. De hemel wordt beloofd als een vergoeding voor het lijden hier beneden, moet een zeker evenwicht brengen in de zeer ongelijke verdeeling van geluk en ongeluk op aarde, die, hoezeer elke ramp als een gerechte straf Gods wordt aangezien, blijkbaar onevenredig is aan ieders verdienste. Maar wanneer de zaligheid leed moet vergoeden, dan ligt het voor de hand, dat alle aardsch geluk in mindering komt van het eeuwige. Of hier of daar gelukkig. En zoo wordt geluk, stoffelijk, uiterlijk geluk althans, zonde.

Ook deze dichter vreest den dood meer voor anderen dan voor zichzelven, hij begint zijn lied met een ware, zangerig uitgesproken, blijmoedigheid, een bewijs dat hij voor zijn persoon reeds tamelijk gerust is, al gebiedt de nederigheid hem, ook voor zichzelven den goddelijken bijstand in te roepen. Anderen zijn nog niet zoo gelukkig:

1. Och mensche, waer toe wildy v verlaten?
Ghi moet doch steruen, dat weet ghi wel!
De doot coemt so haestelijcke,
Seer onuersienlijc ende so snel.
Oft ic dit altijt had in minen sin
Te bedwingen mijn vlees rebel!
Maer lacy, ic bliue die ick bin,
Idel van herten ende licht van sin.

2. Och wonder gheuet mi, ende meer dan wonder,
Dat wi dus licht van herten sijn,
Dat wi niet altijt en ouerdencken

[1]) *D. e. P. B.*, LVII.

Die bitter doot ende sware pijn.
Oft ic dit altijt had in minen sin,
Mijn lichaem te gaen crencken!
Maer lacy etc.

3. Wat vruechden oft bliscap mach ons lusten
Als ons aen coemt die bitter doot?
Ende alle vrienden ons begheuen
Ende laten inden grooten noot?
Oft ic dit altijt had in minen sin,
Mijn vlees soude hem tot duechden gheuen,
Maer lacy etc.

4. Aylacy, hoe bitter salt sceyden wesen,
Als de siele wten lichaem gaet
Ende moet in vreemde landen reysen,
Daer si niemant en heeft die haer bestaet!
Oft ic dit altijt had in minen sin,
Mijn vlees te lossen van svyants banden!
Maer lacy etc.

5. Maer als dat lichaem doot sal ligghen,
So yst seer vreeslic om te aensien,
Ende wat vrienden dat wi daer hebben,
Sij sullen so haestelijc van ons vlien.
Oft ic dit altijt had in minen sin,
Mijn lichaem tot duechden te trecken!
Maer lacy etc.

6. De siele die reden moet gheuen,
Van al dat dlichacm heeft misdaen,
Hoe droeueliken sal si weenen,
Als si voert ordeel gods sal staen!
Oft ic dit altijt had in minen sin,
Ick soude van vreese beuen,
Maer lacy etc.

7. Het lichaem, dat hem plach te vercieren,
Met groter ghenoechten ende wellusticheyt,
Dat moet hem nu te vreden stellen
Met een verworpen linen cleyt.
Oft ic dit altijt had in minen sin,
Om mijn lichaem te quellen!
Maer lacy etc.

8. O mensche, wat salt v mogen helpen,
Dat ghi nu sijt soe groot gheeert?
Want ghi moet onder die swerte eerde,

Dat is dbeste dat ons ghewert.
Oft ic dit altijt had in minen sin,
Om mijn sinnelicheyt te bekeeren!
Maer lacy etc.

9. Ghi ionge maechden, wilt dit bedincken,
Wat v int eynde ghebueren sal:
Een houten kiste van seuen voeten
Ende het luyden der clocken snel!
Oft ic dit altijt had in minen sin,
Om den strijt des vlees te versoeten!
Maer lacy etc.

10. Sij sijn wijs die dit connen versinnen
Ende latent hen ter herten gaen,
Al yst dat wij de werelt beminnen,
Het sal hier wesen seer haest ghedaen.
Oft ic dit altijt had in minen sin,
Ic soude weenen menigen traen,
Maer lacy ick bliue die ic bin,
Idel van herten ende licht van sin. [1])

De verzuchting in het referein zal wel cum grano salis opgevat moeten worden, bedoeld als een goedstaande bescheidenheid, of als een tegenstelling, die aan de rest van het lied meer relief geeft; in beide gevallen hebben wij te doen met een, niet hinderlijk, effectbejag, naast sommige woorden („als vlees rebel") en de algemeene wijze van uitdrukken, een teeken van betrekkelijk jonge dagteekening. Aan den anderen kant blijkt duidelijk, dat de dichter nog lang niet met de wereld heeft afgerekend. Met weemoed noemt hij (of moeten we, om strofe 9 aan een „zij" denken?) de, ja om hun vergankelijkheid ten slotte verwerpelijke, maar toch schoone en zoete dingen, die wij bij ons sterven achter moeten laten. Wel dreigt in de eerste plaats achter den dood het oordeel, maar ook het scheiden zelf is wreed.

Ook dit lied is in vele opzichten verdienstelijk. Maar met ongelijk meer verve, met een zeer pakkend realisme worden de afschuwelijkheden van den dood in het volgende geschilderd, waar het sterven toch wel het meest om zijns zelfs wil gevreesd wordt:

---

[1]) *D. e. P. B.*, CLXXXII. Er staat: 8[4] geschict.

1. Och voer de doot en is troost noch boet;
Met rechte mach ick wel kermen;
Mer want ic ymmer steruen moet,
Rijc God wilt mijnre ontfermen!
Al toeft die doot een iaer oft yet
Het moet eens sijn, ten baet mi niet,
Ic moet daer toe, alst God ghebiet,
Al mach hi mi weynich borghen.
Daer om so lijdt mijn herte verdriet,
Altijt leue ic in sorghen.

2. Al heeft mi God tot noch gespaert,
Mijn herte verscrict van vreesen,
Als ick denck op die henenvaert,
Die ymmer eens moet wesen.
De doot is snel, zeer fel en wreet,
Ick moet van hier, tsi lief oft leet,
Mijn teerghelt is een linen cleet,
Ick salt hier haest begheuen;
Och want ic nu dat seker weet,
So mach ick oock wel beuen!

3. O steruen moet ic, dat is vast;
Daer om mach ic wel trueren.
Die doot heefter soe vele verrast,
Ick wachtse tot allen vren.
Si spoert mi na gelijc een. haes
Wat baet ghenoechte, wat batet solaes,
Ick moet doch sijn der wormen aes,
Ter stont na dit versceyden.
Dat moet ic, olacy arme dwaes,
Bedroeft altijt bescreyden.

4. Och als ic ben gheset te lijck
Ende stae ghekist in baren,
Ende tvleesch moet rotten onder tslijck,
Waer sal mijn siel dan varen?
Ic worde te graue met sanghe gheleyt,
Men offert voer mijn siel een deit,
Niet meer en worde ick nae bescreyt,
Om tgoet soe gaet men kiuen.
Maer och, ick weet so crancken bescheyt,
Waer dat mijn siele sal bliuen!

5. Lijf, herte, nature, twort al ontstelt,
Mijn sinnen bestaen te crencken,
Mijn hayr dat crimpt, mijn bloet verwelct,
Als ick gae ouerdencken,

Bedruct, bevreest, met grooten gheclach,
Och waer mijn siel den eersten nacht
Na mine doot sal worden ghebracht,
Oft watmen haer sal tiden;
Iolijt, genoechte, noeyt gheen so sacht
En can mi dan verbliden.

6. Nu bid ic v prince, o here god,
Wilt mijns ghenadich wesen!
Alst vleesch te samen leyt en rot,
Begrauen inder eerden.
O schone Maria, ic roepe op v,
Och Anna, biddet voer mi nu,
Dat Ihesus mijnder sielen si getrou,
Als ick sal moeten steruen,
Dat ick hier nae mach doer v
Dat hemelrijck verweruen. [1])

Deze dichter is een rederijker. Hetgeen hem niet belet verre te blijven van de knutselarijen, die, door een in elk geval veel te veel generaliseerende heerschende meening, onafscheidelijk met dien naam verbonden worden geacht. Zijn werk treft door oorspronkelijkheid van opvatting en beelden, zijn vers mist de naïeve innigheid van vele oudere, het is niet meer zoo in den volkstoon, maar het laat zich goed lezen. Het schilderachtigst is ongetwijfeld strofe 4, met de dubbele tegenstelling en onbarmhartige ironie. De angst in de volgende strofe daarentegen blijft wat uitwendig, is niet suggestief uitgedrukt. Evenals in het vorige lied wordt de dood hier als een reis voorgesteld, waaraan we den schoonen regel danken:

Mijn teerghelt is een linen cleet.

Aardig, met een herinnering aan den apocalyptischen ruiter, is dat denkbeeld ook uitgedrukt in een overigens onbeduidend lied:

Ghi moet dat vale peert beriden. [2])

In meest alle liederen over dit onderwerp vindt men een

---

[1]) Naar den tekst van het *D. e. P. B.*, CXII. Veranderd: 2^1 nu gespaert; 2^8 moet daer aan: 3^6 hase; 3^9 arm; 4^1 een lijck; 4^6 Die grauers staen daer al bereyt; 5^3 bloet dat smelt; 5^9 noch gheen solaes. De emendaties worden, zoover mogelijk, door beide handschriften gedekt. In F telt het lied, voor zoover na te gaan 4, in E 5 strofen. Het is mogelijk, dat strofe 6 later is toegevoegd, doch m. i. niet waarschijnlijk.

[2]) Wi moeten van dese werelt sceyden.

groote gelijksoortigheid van uitdrukking. Zoo vinden wij in overeenstemming met de boven afgedrukte liederen:

Wy moeten al op der seluer straten, [1])

Ick moet toch eens worden der wormen aes,

en

(Dat) teghen die doot en is schilt noch boet [2])

Ook de verzuchting:

Wat batet al, als ic sterven moet [3])

en de vermaning:

Bereyt v huys in corten stonden [4])

klinken ons uit verschillende liederen tegen. We zullen hierbij meer aan stereotype uitdrukkingen dan aan onmiddelijke ontleening moeten denken.

Even verschillend als tegenover den dood kunnen de dichters staan tegenover het oordeel. Evenwel is het niet zoo gemakkelijk met opgewektheid te denken aan het oogenblik

cum vix iustus sit securus,

als aan het overgaan in een ander leven. Verlangen naar het oordeel wordt eenvoudig iets ondenkbaars. Toch zijn er, voor wie het denkbeeld van een gestreng rechter geheel verdwijnt, en die zich het verschijnen voor den troon Gods niet anders kunnen denken, dan als het in ontvangst gaan nemen der belooning. Het oordeel vloeit dan bijna samen met de zaligheid.

1. Wij willen ons gaen verheffen
Bouen alle aertsche dinghen,
Ende climmen met onse ghedachten
Al onder die seraphinen.

2. Als wi daer bouen comen,
Wat vinden wi daer bereit?
Met also claren aenscouwen
Die heylighe driuuldicheyt.

---

[1]) Droch werrelt, my griset voir dijn wesen.
[2]) Och wilt aenmercken, ghy weeldige herten.
[3]) In het vorige en: Wacht u van sonden, soo doet ghy wel.
[4]) In: Och wilt enz., en het lied dat met ongeveer deze woorden aanvangt.

3. Die vader toont ons sinen sone,
Die sone den heyligen gheest;
Wat mach ons daer ontbreken
Van haerder alder feest?

4. Dan coemt der sielen engel
Ende brengtse al voerden throon:
O Iesu, soete bruydegom,
Ende weest nu der sielen loon.

5. Die moeder spreect tot haren sone:
Ontfangt ons dese bruyt,
Al wt dat dal der tranen
Is si ghecomen wt.

6. Si heeft so veel gheleden
Bangicheden van binnen;
Dat haer doen was verborgen,
Gheeft haer dat nu te kinnen.

7. Dan spreect die Gods soon seluer:
Coemt, mijn verwaende bruyt;
Het suchten wt uwer herten
Heeft mi geweest een soet geluyt.

8. Coemt, ghi sult ontfangen,
Die croone is v bereyt,
Ghi en sult nu niet meer liden
Strijt oft eenighe bangicheyt.

9. Ghi en sult nu nimmermeer liden,
This altemaal ghedaen,
Die winter is gheleden,
Den rijm is al vergaen.

10. Die winter is gheleden,
Den rijm is henen ghegaen,
Die somer is ghecomen,
Die bloemkens sijn ontdaen.

11. Dan buycht haer de siele neder
Met so groter weerdicheyt;
Te louen ende te dancken
Is si altoos bereyt.

12. Ick ben te cleyn te louen
Den heere van sijnder minnen,
Mer ic beueelt den schonen choor
Der engelen, der seraphinnen.

13. Dan singen alle die maechden
Den ouer soeten sanck:
Wi hebben den strijt verwonnen,
Des gheuen wi Gode danck. ¹)

Men zal misschien zeggen, dat hier van een oordeel geen sprake is. Van een oordeel volgens de dogmatische voorstelling ongetwijfeld niet. Doch het hier geschilderde tooneel neemt dan toch de plaats in, waar anders het oordeel staat. De zaligheid wordt er, om zoo te zeggen, plechtig in toegekend en waar anders geschiedt dat dan in het oordeel? Eigenaardig is de naïeve overtuiging van eigen voortreffelijkheid, waarvan dit lied doortrokken is, een onbewuste hoogmoed, voor 't uiterlijk in scherp contrast met de nederigheid in strofe 12, maar psychologisch daar zeer wel mee overeen te brengen.

Maar niet ieders deel is deze zalige zekerheid. Voor wie zich nog niet zoo gestorven kent, is er geen grooter verschrikking dan de dag des oordeels. Niets is ook zoo geschikt om de noodzakelijkheid van bekeering te doen voelen. Eén lied is ons overgeleverd, waarin de dichter buitengemeen goed geslaagd is in de schildering van het vreeselijke:

1. Als Ihesus sal rechtueerdich sijn
Ende ic sal daer onuerdect sijn,
Och lacy ende wacharmen,
Wie sal mijnre daer ontfermen?

2. Den rekenboeck is open ghedaen,
Men leest mi daer een cort vermaen:
Hoort toe, hier is alle v leuen,
Gheringhe, ghi moet rekeninge gheuen.

3. Och, rekeninge is mi ongereet,
Gods aenscijn valt mi te wreet,
Die cracht die wil mi falen;
Hoe soude ick dat verhalen?

4. Ic en sie mi seluen geenen raet:
Mi volcht alle mijn grote misdaet.
O doot, waerdy verloren!
Waer toe sidy dan gheboren?

---

¹) Volgens het *D. e. P. B.*, CLVI; de tekst heeft: 2^2 bereet; 5^1 Dan spreect die moeder; 5^3 Sone ontfangt; 7^1 die God seluer; de emendaties volgens het hs. Verwaent (7^2) = uitverkoren.

5. Al baedt al dat inden hemel staet,
Ten baet voersprake noch aduocaet,
Ick en cans niet al ouerdincken.
O berghen wilt op my sincken!

6. Nu is den troost voerby ghegaen,
Blischap der werelt en mach nyet staen,
Ioncheyt heeft mi bedroghen,
Lanck leuen heeft mi ghelogen.

7. Waer is v duecht, v bruloftcleet?
Spreect op, laet sien, toont v bescheet,
Wat hebt ghi goets bedreuen?
Waer is uwen tijt ghebleuen?

8. Weest mi genadich, Iesu soet,
Doer v sweet en doer v bloet.
Ende wilt mi niet verdoemen,
Als ic ten oerdeel sal comen.

9. Soe wie dit leest, singt oft siet,
Die dencke op dat grote verdriet;
Wilt v in tijts bereyen,
So en dorfdy hier namaels niet screyen. [1])

De toon is misschien in de zevende strofe wat ruw, men denkt onwillekeurig aan een weerspannig, op heeter daad betrapt boosdoener, die bij den kraag genomen en voor den schout gesleurd wordt. Bij het hemelsche gerecht zou men wat meer waardigheid in acht genomen willen zien en verwacht men geen zoo driftige vragenreeks. Maar het is toch ook weer niet meer dan natuurlijk, dat de alledaagsche realiteit tot voorbeeld dient voor voorstellingen van het hiernamaals en reeds daarom is de dichter hier in zijn recht, omdat hij een zoo heel sterken indruk van de hulpeloosheid geeft. Niet levendiger intusschen dan reeds in strofen 4 en 5; regels als

Mi volcht alle mijn grote misdaet

en

Ick en cans niet al ouerdincken,

zijn van een subtiliteit van visie, die ver boven de norm van volkspoëzie uitgaat. Vooral de laatste regel getuigt van een

[1]) *D. e. P. B.*, XXXIV. Gheringhe (2[4]) = vlug.

scherp indenken in de gewaarwordingen van den ongelukkigen zondaar, wien alles voor de oogen duizelt. En als de woorden, die zulk een volledige voorstelling wekken, op zichzelve zoo uiterst eenvoudig zijn, dan is dit een verdienste te meer. De volgende regel is ontleend aan Openbaring VI, 16 en komt in weinig afwijkende vormen in verschillende liederen voor. De vijfde strofe wijst op een gematigde opvatting van Maria's positie: menig ander zou zich niet zoo zeker gevoeld hebben van de nutteloosheid van welke voorbede ook.

Een derde beschouwingswijze van het oordeel is de bespiegelende, beide mogelijkheden beziende, die wij vinden in:

1. Verbliit v, lieue susterkyn,
Die tiit is cort, het sal doch syn;
Een yegelic die sal ontfaen
Loen, van dat hi hier heeft gedaen.

Eerst wordt ons voorgehouden het sterven van den wereldling:

4. Och hoe verveerlic ist verdriet
In hem dan, als hiit ouersiet,
Dat al syn bliiscap is gedaen
End ducht, hi moet ter hellen gaen,

naar de hel, wier verschrikkingen wel het bondigst gekenschetst worden in:

7. Soe wi daer is een oech opslach,
Het dunct hem syn soe menigen dach,
Veel meer dan maken dusent iaer,
Dat doet die pyn, die helsche vaer. [1])

Geheel anders gaat het hen, die zich tijdig aan de verlokkingen der wereld onttrokken hebben:

12. O denct, wat vruechde v sel syn,
Als ghi gedient hebt v termyn:
Ihesu, coninc der werrelt wyt,
Die v sel geuen hemelrlic.

Van den hemel, nauwkeuriger van den hemelschen bruidegom, wordt dan onder andere verteld, een zelden vergeten karakteristiek, maar hier vermeldenswaard als tegenhanger van hetgeen ik zoo juist over de hel aanhaalde:

---

[1]) Het Weener hs. (4) heeft: 7[3] Heel meer.

15. Syn suet aenscouuen is soe claer,
Wie bi hem is tien dusent iaer,
Het dunct hem syn een cleyne tiit,
Ja veel myn dan een ogenblic.

Vanzelf zijn we zoo op de beschrijvingen van hel en hemel gekomen. De eerste zullen ons niet lang ophouden. Er wordt wel vaak van de „helsche pijn" en het „ewelic kermen" gesproken, doch verdere uitweidingen over het lijden der verdoemden ontbreken. Alleen is er nog een wat langdradig lied, dat ten deele gevuld wordt door de weeklachten van den verdoemde, die zijn vroegere hardvochtigheid bejammert. [1]) Het is een tegenhanger van een ander [2]), waarin verhaald wordt van de vreugde die den milddadige wacht en evenals dit een aansporing tot barmhartigheid. Het laatste deel van de klacht laat ik hier volgen.

17. O, vermalediit moet wesen
al die my hebt aen gepresen
der werrelt vroechd, haer scat, haer guet.
lacy, dat heeft my bedrogen
ende iammerlic getogen
vant ewich leuen totter doet.

18. O vermaledide dagen!
daer en worden nv gedragen
solaes des werrelts ymmermeer;
twaer my beter ongeboren
dan ic dus moet syn verloren,
ter hellen ewich bernen seer!

19. Ay nv sie ic, dat die armen,
dien ic dicwil hoerde karmen,
mi souden trowelic bistaen,
mer ter werrelt ic, ocharmen,
haer en woude ic niet ontfarmen,
dus laet si my nv oec begaen.

20. O ghi, die mijns raets wilt plegen,
wilt die vrees doch in v wegen,
gedenct den armen in haer noet.
comt hem vrilic nv te baten,
nymmermeer sal v god laten
vant ewich leuen gaen ter doet. [3])

---

[1]) Mij verwondert bouen maten. Weener hs., 25.
[2]) O wel moechdi v verhogen. Weener hs., 26.
[3]) Het hs. heeft: 17[a] daer in.

Des te talrijker zijn de beschrijvingen van de genietingen des hemels. Niet alleen schijnen de liederzangers overtuigd te zijn geweest, dat de voorspiegeling van loon krachtiger aansporing tot deugd geeft dan het aanjagen van vrees, maar het ligt voor de hand, dat de gedachten van de vromen zich veel meer richtten op wat hun eigen vurigste wensch was, dan op wat zij voor anderen duchtten.

Men zou de beschrijvingen al dadelijk kunnen splitsen in conventioneele en individualistische. Verscheidene liederen zijn overgeleverd, wier dichters hun voorstelling der zaligheid min of meer met hun persoonlijke verlangens en illusiën in overeenstemming hebben gebracht, maar tal van andere verschillen in hoofdzaak slechts door de mate van volledigheid, maken een soort processie der hemelsche hierarchie tot middelpunt van hun schildering. Het zeer uitvoerig tafereel in de 22 achtregelige strofen van

Iesus soete minne

is wel wat saai en eentonig. Weinig minder lang, maar levendiger is een zesmaal overgeleverd lied, dat ik in zijn geheel, volgens den besten tekst, dien van het Weener handschrift, wil laten volgen.

1. O ghy, die ihesus wyngart plant,
Verbliit v op dat suete lant,
Daer ghi toe siit vercoren.
Die cierheit is onsprekelic,
Die bliiscap onbegripelic,
Die v daer sel geboren,
Die claerheit, vreed, vroechd, suuerheit,
Die ihesus v daer heeft bereit,
En is v niet te nomen.

2. Jherusalem ist lant syn naem,
Vol heilicheden scoen, bequaem,
Veruult mit allen vruechden.
Van heen en coemt daer niemant in
Dan die int hert draecht ihesus myn
End is verciert mit duechden.
Dus is hi, die syn wyngart plant
End neertich dient; hem seer verlanct
Om corts by hem te comen.

3. Och hoe onsprekelike claer
Dat god daer is, ons lieue vaer,
Is wonder, meer dan wonder!
Hi is, die ewich is geweest
End allen dingen wesen geeft,
Daer bouen end hier onder.
Vyt hem vloyt alle sueticheit,
Die haer soe vaer end wyde spreyt,
Al tot slants gulden muren.

4. Syn enich kynt, marien soen,
Is daer soe wonderlike scoen,
Diet lant v heeft gewonnen.
Hi is soe suet, genuechelic,
Veel scoenre, clarer ongeliic
Dan hondert dusent sonnen.
Hi sit daer, in dat zuete lant,
Syn lieue vaer ter rechter hant
Voer allen creaturen.

5. Die hem aenscout, is soe verbliit,
Tien dusent iaer dunct hem gheen tiit,
Tis waer, diet can versinnen.
Want reden: die tiit en is daer niet,
Daer nymmermeer en is verdriet,
Van buten noch van binnen.
Men is daer ewich vroem end bly,
Van alle sorgen is men vry,
Daer en mach gheen weeld gebreken.

6. Maria is daer coninghin,
Al reinen maechden haer gesyn,
Die ihesu syn vercoren.
Mer si is bouen al ghemint
Van sconinx soen, haer lieue kynt,
Als balsam onder doren.
Soe claer, scoen, frisch end suuerlic,
Dat si daer is in haer kynts riic,
En is v niet te spreken.

7. Haer croen blenct wonderlike seer,
Al gulden lelien syn haer cleer,
Gout rosen syn haer sampielen.
Recht als die sterren ende maen
Hier van die sonne licht ontfaen,
Soe doen van haer die zielen.
Haer roec gaet bouen alle cruyt
End bouen simbalen haer geluyt
End al gescal der pipen.

8. Die borgers dragen al een croen
End singen, dat klinct in den troen:
Osanna, alleluya.
Mer och der maechden sanc is scoen,
Die singen mit des coninx soen
End mit die maecht maria.
Hoe dat luyt ouer hemmelriic,
Hoe scoen, claer, suet end wonderlic
En mach gheen mensch begripen.

9. Haer croen heeft om een rosen crans,
Si singen mit ihesu aen den dans
End louen sonder merren.
Dat cranskyn heeft soe groet virtuyt,
Elc roeskyn gheeft meer clairheit wyt
Dan sonne, maen end sterren.
Gheen cruyt op eertriic is soe guet,
Dat ruken mach alst cransken doet,
Al waer oncruyt fiolen.

10. Si horen oec dat suet gheluyt:
Coemt myn gemynde, suuer bruyt,
End rust v in myn armen.
Si syn beuaen mit ihesus myn,
Als cherubin end seraphin
Van groter lieft si bernen.
Gheliic die son is haer aenschyn,
Si volgen tsuete lammekyn,
Ghecleet mit witten stolen.

11. Die engel en zielen syn gemeen
End singen blide onder een
Den coninc van den thronen:
Loff, eer si v, heer sabaoth,
Almachtich, ewich, heilig god,
Een wesen, drie personen.
Ghi siit, die ewich heeft geweest,
End hemel, eertriic mit v gheest
Doet vrolic iubilieren.

12. Och tis hem zeer behachelic
Te horen van dat suete riic,
Die eerbairliken leuen
End dienen ihesu trowelic,
Syn wyngart planten wunelic;
Die werelt si begheuen.
Want als haer tiit hier is gedaen
Sal hi sie lieflic daer ontfaen,
Gheliic die son vercieren.

13. Tsal ewich duren, sonder ow,
Tis scoenre veel dant waer van gow,
Verciert mit gulden bomen.
Die clarer blincken dan die maen,
Die sonne si te bouen gaen
Mit haren sueten bloemen.
Van puren gow ist scoen paueyt,
Mit sueten rosen al doer leyt,
Die sullen ewich duren.

14. Ic heb soe veel v niet geseit
Dan tland en is noch bet bereit,
Dan enich mensch mach dencken.
Plant vry, ghy selt daer syn uerbliit,
Mer siet, dat ghi ghestadich siit:
Iu tiit die naect al lencken.
Als ihesus v daer sal ontbien,
Iu werken sal hi ouersien
End nae v doechden lonen.

15. Och wairlic, hi is seer verblint,
Die tiitlic·voer ewich mynt,
End wilt dat lant vergheten!
Nochtans wel siet syn fundament:
Dat scoen vercierde firmament
Mit sterren end planeten.
Och god, verleent een yegelic
Omt lant te dencken op eertriic
End daernae te bewoenen! [1])

Is deze tekst geheel vrij van noemenswaarde fouten, de andere zijn min of meer ernstig bedorven. De woorden schijnen meermalen zonder muziek overgeleverd te zijn en dan lag het voor de hand, ze voor een bekende wijze te adapteeren. Dit zal tenminste wel de reden zijn, waarom de beide Berlijnsche handschriften drieregelige strofen hebben, [2]) het *D. e. P. B.* zelfs zesregelige. De rijmen van elk paar opeenvolgende negende regels maken het mogelijk te constateeren, dat in bovenstaande lezing de volgorde der strofen zeker goed is, alleen kon, vóór of na de dertiende, een strofe zijn uitgevallen; bij de versnijding der strofen ging het overzicht over het rijmstelsel geheel te loor, leidde tot plaatsverwisseling van deelen van (oorspronkelijke) of ook van heele strofen en tot het insluipen van tal van andere fouten. In het *D. e. P. B.* zijn stukken, die zich niet zoo gemakkelijk in den nieuwen vorm lieten wringen, eenvoudig weggelaten.

In zooverre is dit lied geen volledig voorbeeld van de conventioneele voorstelling, als lang niet de heele hemelsche hierarchie er in is opgenomen. Wil men al de categorieën van vreugdbedrijvenden leeren kennen, het reeds genoemde lied somt ze u geduldig op, niet verzuimend ieders uniform-kleedij aan te geven. Een duidelijke voorstelling wekken de woorden echter niet altijd. Ten minste de regels

Ende Noe mitter arcken
Inden rinc al mede gheet,

laten zich slecht realiseeren. Dacht de dichter zich Noach met

[1]) De tekst heeft: 2^{3} Veel, 2^{5} thert, 2^{6} doechden, 3^{6} hiir, 3^{8} vaerd, 3^{9} tlants, 6^{5} coninx, 6^{6} balsom, 7^{1} blenct daer, 10^{1} och. Alle emendaties vinden steun in andere teksten. Suuerheit (1^{7}) = schoonheid; vroem (5^{7}) = welgemoed; sampielen (7^{3}) = sandalen; ow (13^{1}) = oud worden.

[2]) Hs. A heeft eenmaal drieregelige en eenmaal negenregelige strofen.

een soort model van de ark, of is „mitter arcken" slechts een nadere aanduiding?

Maar al worden niet alle bewoners genoemd, het is toch geheel de decoratieve hemel, verblindend van licht, een en al goud en edelgesteenten, vervuld van snarenspel, zang en dans. Het moet ieder opvallen, dat er groote overeenkomst is tusschen dezen hemel en het Nieuwe Jeruzalem der Openbaring — geen toevallige natuurlijk. Eén lied, overigens van weinig belang, spreekt duidelijk uit, waaraan het zijn voorstelling ontleent:

Na dat sint Jan daer sach,
Eest daer altoos eewich dach.[1])

En telkens nog zullen wij aanknoopingspunten met de Apocalyps vinden.

Niet enkel daaraan ontleend en tevens karakteristiek voor veel hemelliederen is de groote rol die in het zoo even afgedrukte de maagden spelen. Het loon, dat zij ontvangen zullen, vormt het middelpunt, ik durf wel zeggen het doel van de beschrijving. En met maagden zijn hier en elders jonkvrouwen bedoeld, in tegenstelling met de honderd vierenveertig duizend uit de Openbaring, van wie gezegd wordt (XIV, 4): „Dezen zijn het, die met vrouwen niet bevlekt zijn, want zij zijn maagden." Hetgeen niet belet dat trekken aan hen ontleend worden voor de beschrijving der jonkvrouwen in den hemel.

Ziehier een lied, dat geheel aan de maagden gewijd is.

1. Die alder soetste lesus,
Die alder miltste heere,
Hi mint die reyne maechden,
Die maechden also seere.
Ende siet vanden hemel wt,
Hoe suuerlijc dat si is ghedaen,
Sijn wtuercoren bruyt.

2. Hi sprac: verblijt v maghet,
Edel roose root,
Om v heb ick gheleden
Den bitterlijcken doot:
Des danct mi tot alder tijt,
Keert v tot mi in alle uwe noot,
Ick sal v maken verblijt.

---

[1]) Nl.: Het es daer in den sonnenscijn, claer en fijn. Par. hs., II.

3. Ic liet mi om uwer minnen
Aent hout des cruycen slaen,
Dus wilt met bliden sinnen
Doer mi dat cruyce ontfaen
Ende draghen blijdelijck,
So sal ick v hier nae vriendelijc
Ontfaen al in mijns vaders rijc.

4. Daer sal ick v gheuen
Der maechden dierbaar croon,
Die gheheeten is Aureola,
Al bouen maten schoon.
Die sullen si draghen alleen,
Die nu den viant wederstaen
Ende bliuen maghet reen.

5. Bouen alle heylighen,
Die daer zijn inden troon,
So vercrigen daer die maechden
Een sonderlinghen loon,
Ende singen eenen nieuwen sanck,
Ende elcken voetstap die sij inden hemel treen
Gheeft eenen soeten clanck.

6. Maria, die ouer scone maget,
Si leydet daer den dans;
Ende alle die soete maechdekens,
Die draghen een gulden crans,
Die is gemaect van lelien soet;
Want si haer stolen al wit ghewasschen hebben
Al in des lammekens bloet.

7. Daer wort Iesus, die brudegom,
Dat soete lammekijn
Geuoert onder die lelien,
Dat suyuer maechden sijn,
Die hem al om beringhen
Ende duysent dusent ende hondert dusent
Vrolic alleluya singen.

8. Si schouwen blijdelijcken
Dat godlijck aenschijn
En volghen stadelijcken
Dat soete lammekijn
So waer dat henen gaet,
Dit vercrighen alleen die ootmoedich ende reym,
Die hem hoeden voer misdaet. [1])

---

[1]) **Volgens het** *D. e. P. B.*, XCI. **De tekst heeft 7[2],[3]: lammeken geuoet. Onder etc. Suuerlijc ghedaen (1[9]) = schoon.**

De eerste strofen herinneren aan den aanhef van enkele uit de later te behandelen dialogen tusschen Christus en de minnende ziel, maar sedert de vierde wordt het duidelijk waar de dichteres heen wil.

Bouen alle heylighen

zullen de maagden geëerd worden — kan het krasser? En is er geen strijd tusschen deze waarlijk buitensporige vereering van den maagdelijken staat en den, laat ik het noemen rooden draad van zinnelijkheid, die door de geheele liederpoëzie loopt en ook in het voorlaatste lied even doorschemerde? Integendeel, wanneer zulke belooningen, ze mogen dan naar onzen smaak zijn of niet, in het vooruitzicht worden gesteld, moet het maagd blijven wel zeer als een uitzonderingstoestand en als een geweldige ontbering zijn gevoeld. De witgewasschen stolen zijn ontleend aan de apocalyptische (mannelijke) maagden, trouwens voor wit wasschen in bloed is meer dan een Westersche verbeelding noodig. Schoon die in de middeleeuwen tot vrij wat in staat is. In één adem als 't ware, vindt men toch hier en daar Jezus als den hoog tronenden God, als den minnelijken bruidegom en als het huppelende lammeke — om van daar tusschendoor loopende herinneringen aan den gekruisigden mensch te zwijgen. En uit plaatsen als de hierboven afgedrukte ziet men, dat „het lam" meer is dan een epitheton: een in de verbeelding gerealiseerde gedaante; men denke ook aan de Aanbidding van het Lam der gebroeders Van Eyck.

Van de schilderingen, waarin de eigen verbeelding op den achtergrond blijft, wil ik er nog één in haar geheel opnemen, minder omdat ze zooveel opmerkelijks bevat dan wel om den persoon van den maker: Johannes Brugman. Er zijn nogal verschillende lezingen van overgeleverd, de beste lijken mij de bijna volkomen gelijkluidende van het *S. B. van 1508* en het *D. e. P. B.*

1. Met vruechden willen wi singen
Ende louen die Triniteyt,
Dat sy ons wil bringhen
Ter hoochster salicheyt,
Die eewelijck sal dueren,
Och, eewelijc sonder verganc;
Och, mocht ons dat ghebueren,
Och, eewelijck is soe lanck.

2. Leefden wi na die gheboden,
Also wi leuen souwen,
Ende dienden altoos gode
Ende onser lieuer vrouwen,
Ende lieten ouer lijden
Die werelt in haren ganck,
Wij souden hier na verbliden;
Och, eewelijck is soe lanck.

3. Die bliscap is sonder eynde,
Hier bouen int hemelrijck,
Die wi daer sullen vinden
En heuet gheen gelijck.
Dat is dat godlijck wesen,
Het schenct ons bliden dranck,
Also wi hooren lesen,
Och, eewelijck is soe lanck.

4. Maria, die moeder ons heeren,
Si is van ons verblijt,
Wanneer wij ons bekeeren
In deser allendigher tijt.
Maria, maghet reyne,
O edel wijngaert ranck,
Bidt voer ons al ghemeyne!
Och, eewelijck is soe lanck.

5. Die heyligen alle gader,
Sij maken groote feest,
Sij louen God den vader,
Den sone, den heyligen gheest.
Als wij die sonden laten,
Sij wetent ons groten danck,
Sij verbliden bouen maten,
Och, eewelijck is soe lanck.

6. Die engelen menichvuldich,
Sij maken so grooten chier,
Des laet ons sijn verduldich,
Het ghelt ons euen dier.
So moghen wij verbliden
Ende singhen der engelen sanc,
Tot eewelijcken tiden;
Och, eewelijck is so lanck.

7. Nu laet ons dienen gode,
Dat rade ick ionck ende out,
Ende houden sijn ghebode
Ende louen hem menichfout,
Dat hi ons wil beschermen
Al van der hellen stanck
Ende van dat eewich kermen;
Och, eewelijck is soe lanck. [1])

Het Berlijnsche perkament-handschrift, het eenige dat den naam Brugman noemt, lascht eenige vrij gebrekkige, misplaatste strofen in, die geen andere tekst kent. Wanneer we letten op de verminking die een lied van Zuster Bertke in hetzelfde hs. heeft ondergaan, [2]) behoeven we ons geen oogenblik ongerust te maken, of we soms de oorspronkelijkste lezing verwerpen.

Voor het eerst vinden wij hier een zachte aanduiding van een hooger opvatting der hemelsche genietingen, die culmineeren (al wordt dat hier niet duidelijk gezegd) in het aanschouwen der Godheid. Zooals een niet onaardig liedje het uitdrukt:

---

[1]) De vierde en zesde strofe zijn, op gezag der drie handschriften, omgezet. Ook veranderde ik, volgens B en E, 6[1] en [3]. Er staat in het *D. e. P. B.* (V):

Die engelen van hier bouen

en

Laet ons hem allen louen.

[2]) Zie hierachter, hoofdstuk IX.

6. Al is des hemels throone,
Of God daer niet en waer,
Om gheender lieden doene
En wilde ick niet wesen daer;
Inden afgront vander hellen
Wilde ick veel lieuer sijn,
Met Iesum daer versellen,
Aenscouwen sijn claer aenscijn.

En er kan niet anders gezegd worden, dan dat een aanlokkelijke beschrijving is voorafgegaan! Eén strofe daarvan wil ik nog laten volgen, ze komt, weing of niet veranderd, ten minste wat de eerste vier regels betreft, zoo vaak voor en is zoo mooi van geluid:

5. Dauid met sijnder herpen,
Hi maect daer groot gheschal,
Dat steden ende dorpen
Sij moghent hooren al.
Hy roert sijn soete snaren
Also hi te doene plach;
Och, hondert duysent iaren
En schijnt daer niet eenen dach.[1]

Waar, behoudens een enkele meer mystieke trek, als de zaligheid van het aanschouwen van God (schoon dat ook materieel bedoeld *kan* zijn), de gangbare beschouwingen allereerst zintuiglijke genietingen en weelde onder materieele vormen in het hiernamaals verwachten en waar wij de licht ontvlamde en naïef uitgesproken zinnelijkheid van den vijftiende-eeuwschen mensch hebben leeren kennen, daar kan het niet verwonderen, dat de vrijer verbeelding ook sensueele genietingen in den engeren zin en een zwelgen in genot in het algemeen in haar voorstellingen opneemt. De treffendste voorbeelden komen niet in de oudste bronnen voor, maar specifieke bewijzen van lateren oorsprong bevatten zij niet. Heel gematigd is nog het zeker niet jonge:

1. Ick heb my soo hoogh gheleyt,
Veel hoogher dan eenen Arent vliet,
Al boven die Seraphinnen;
Daer woont seer reyn die liefste mijn.

[1] Beide strofen uit: Al dat leeft opter aerden. *D. e. P. B.*, XXVII.

2. Hoe soude ick hem dat doen verstaen,
Ick en heb gheen boden die derwaerts gaen
Of die de paden kinnen,
Hy woont opter hoogher tinnen.

3. Die wegh is hoogh ende wonderlick,
Die wooninghen sijn onbegrijpelick,
Ten can gheen hart versinnen,
Noch oock gheen Seraphinnen.

4. Het is daer altijt Paeschdagh,
Met vreughde die niemant uytspreken mach;
Daer wort haer afghedroghen
Die tranen al van haer ooghen.

5. Het is daer altijt coele Mey,
Die Conincks soon leyt al onder de Hey,
Al onder de groene linde,
Die vreughde en neemt gheen inde.

6. Het is daer altijdt Somer tijdt,
De vruchten zijn daer altijt rijp,
Die appelen van Granaten,
Zij wassen al bijder straten.

7. Jerusalem, wel soete landt,
Vwe mueren blincken als diamant,
Hoe schoon so zijn u straten
Met roden gout overghegoten!

8. V cameren die zijn daer wel bereyt,
Met gulden teghelen al ouer gheleyt.
Hoe schoon so bennen u wanden,
Met parlen al omme behanghen!

9. V tafelen zijn daer wel bereyt,
Met zyden lakenen over ghespreyt,
Die spijs die zy daer eten
Doet druck ende lijden vergeten.

10. Hoe vrolijck zijn die borghers daer!
Help rijcken Heere God, of ick daer waer!
Soo en dorsten wy niet meer trueren,
Nv noch tot gheener uren. [1])

Er kan geen twijfel aan bestaan, dat dit lied, gelijk de meeste uit denzelfden bundel, al een heelen levensweg achter zich had

[1]) *S. B. v. T. H.*, blz. 66. Kleine verbeteringen naar het ex. Scheurleer.

eer het gedrukt werd. Moeten wij bij den arend in de eerste strofe aan den evangelist Johannes denken? Het is misschien te ver gezocht, ofschoon de invloed van de Openbaring duidelijk is in den naam Jerusalem en vooral in de vruchten, die altijd rijp zijn (xxii, 2).[1]) Maar de strofe, waarom ik het lied hier geef en die niet lijkt op iets wat elders voorkomt, is de vijfde. De eeuwige Mei in den hemel, wij zagen het, is niet ongewoon, maar deze buitenstemming, deze zomerweelde keeren nergens terug. En al staat het niet duidelijk uitgedrukt, ik kan me niet anders denken dan dat deze voorstelling vrij zinnelijk bedoeld is. De heide geeft een idee van eenzaamheid en de „groene linde" is zulk een veelbeteekende boom voor wie het Wereldlijk Lied kent!

Kunnen we hier slechts vermoeden, zeer duidelijk klinkt het in een ander lied:

Die gordijnen sijn ghehangen,
Die slaepcamer is daar ree,
Hi heeft na ons verlanghen,
Die ouer schoone heer.

en wat verder, eigenlijk veel grover, wordt van de zaligen gezegd:

Sij brassen, sij houeren
Altijt in elcker uren.[2])

Werkelijk, zoo begint de zaligheid wat van een orgie te krijgen! En niet enkel hier. Op een andere plaats lezen wij:

O soet lief onse beddekijn
Is verciert met menigherhande bloemen;
Altijt so leyt mijn hert en roept:
En sal hy hier schier comen?[3])

Van een ander lied van tamelijk groote lengte, waarin het drinkgelag zeer op den voorgrond treedt, wil ik een aanzienlijk deel laten volgen. Het is ook alweer meer merkwaardig dan schoon:

---

[1]) Vgl. ook den boven geciteerden regel uit:
Het es daer in den sonnenscijn.
[2]) Uit: Al datter is op eerden. *Hofken*, blz. CCVII.
[3]) Uit: Ick ben gheschoten alsoo diep. *S. B. v. T. H.*, blz. 20.

5. Och als die ziele dan sal gaen
En laten dit dal der tranen staen
En comen dan hier bouen,
Daer mense niet versaden can
Van minnen Godt te louen,

6. Dan compt die bruydegom voor die poort,
Dan hoort die bruyt dat soete woort:
Compt in, mijn suyver vrindinne,
Daer ghij soo langhe hebt af ghehoort.
Dat suldi nv leeren kinnen.

7. Dan wort die schoon bruyt ingheleyt
En alle dinghen sijn daer bereyt,
Van buyten en van binnen;
Maer oft sij wt oft inne waerts geet,
Sij sal daer weelde in vinden.

8. Die schoone tafel is daer bereyt,
Die dierbaer spijse is daerop gheleyt,
Men sal daer weirschap beginnen;
Jesus dient seluer, ghelijc hij seyt,
Dat doet sijn groote minne.

9. Daer compt ter tafelen dat hemels broot,
Den wijn is beyde wit en rood
Van sonderlinghen smaecke,
Daer worden sij droncken, cleyn en groot,
Die in dat prieel gheraken.

10. Daer is de bruygom selue de wairt,
Hij schinckt den wijn al onghespaert,
Den wijn van grooter crachten,
Daer Christus selue af is den wyngaert;
Men derffer niet lange na wachten.

11. Och wat vreuchde mach daer sijn,
Daer lesus seluer schinct den wijn
In volle verguide schalen,
Al wt die grondeloose fonteyn;
Daer mach men ghenoech wt halen.

12. Die bruyt mach in des heeren wijn
Wel altyt bly en vrolijck zijn,
Men sals haer niet benyden.
Maer wat sij haelt, tis al betaelt,
Eest wonder al is sij blijde?

13. Dan eest veruult dat sy hier seyt,
Die bruydegom heeft haer in gheleyt,
Hy gaf haer selfs te drincken;
Sy moest van grooter vrolycheyt
In haers liefs armkens sincken.[1])

Maar hoe had men, de idee bruiloft vooropstellend, den wijn ook kunnen verwaarloozen? Vooral waar het Hooglied zoo duidelijk vermaande en de wijn toch ook het bloed van Christus voorstelde.[2]) Hier al heel duidelijk. Zonderling doet het aan, Jezus als „waard" te zien beschreven (wat meer voorkomt) doch hem tevens terug te vinden in het „hemelsch broot" en in den wijn — want ontwijfelbaar is hier gedacht aan het H. Sacrament des Altaars. Maar tevens is die wijn (daarom ook wit en rood) het water en bloed dat uit Jezus' zijde vloeide, uit de grondelooze fontein, wat, misschien met herinnering aan Johannes xv, 1, ook wordt uitgedrukt door

Daer Christus selue af is den wyngaert.

Juist in de middeleeuwen, wanneer men zoo geneigd is alle abstracta in concreten vorm te zien, doen zulke niet wel te combineeren voorstellingen vreemd aan. We moeten echter bedenken, dat de naïeve verbeelding heel gemakkelijk van de eene voorstelling op de andere overspringt en daarbij niet verder ziet dan datgene, waarmee ze zich op het oogenblik juist bezig houdt.

De wijze waarop Jezus' wonden en zijn bloed overal te pas worden gebracht,[3]) is voor ons gevoel wel eens in strijd met den goeden smaak. Voorzoover het bloed als de heilbrengende, heerlijke drank wordt gehuldigd, is het onze plicht moderne opvattingen terzijde te stellen, althans te erkennen, dat de smakeloosheid voor vroeger tijden niet bestond. Maar kan het

---

[1]) De aanhef van dit lied (22 strofen) luidt:
Mijn lief is soet en suyverlijck. (*Hofken*, blz. CCIII).
De andere teksten verschillen nogal aanmerkelijk, ook onderling, zijn vooral veel korter (7 en 10 str.)

[2]) Vgl. ook Mattheus XXVI, 29: „En ik zeg u, dat ik van nu aan niet zal drinken van deze vrucht des wijnstoks, tot op den dag, wanneer ik met u dezelve nieuw zal drinken in het koningrijk mijns Vaders." Wie zou een ander gebruik van zulke plaatsen durven verwachten?

[3]) Vergelijk hoofdstuk V en IX.

ooit anders dan wanstaltig geweest zijn, hoe vroom ook gemeend, wanneer een ziel aan Jezus vraagt:

wilt alle mijn ghebreken
in u vijf wonden steken,
die plaets vindt ick soo ghoet? [1])

of wanneer de bruidegom spreekt:

Aenneemt dat bloet mijns, gheminde bruyt,
Verciert daer met u wanghen? [2])

Maar het bontst maakt het toch de dichteres, die in haar lied van 59 strofen, beurtelings Jezus en de zaligheid bezingend, hiernamaals het volgend min of meer kannibalisch genot verwacht:

28. Daer sal wesen ons eten
Dat ouersuete lammekyn,
Van den woluen gebeten
En woud ant cruys gebraden syn. [3])

Ook de vier wtersten worden meermalen in allegorie bezongen, die zich hier meest niet zeer ver verwijdert van de terminologie der rechtstreeksche liederen, die immers reeds een aanmerkelijke hoeveelheid symboliek bevatten.

Mooi volgehouden is de allegorie in een lied over dood en oordeel, de groote reis naar onzeker doel, gelijk we al eer hoorden:

1. Och lieve here, ic heb gheladen
mijn sondich schip mit volre last;
ic moet doch reisen op u ghenaden
ende varen wech alst u ghepast.
mijn schip is lec, cranc is mijn mast
ende mijn gewant te gader al,
ende oec heb ic die konde niet vast,
ic en weet niet, waer ic hene sal.

2. Nochtan so moet ic immer voort,
als ghijt, lieve here, ghebiet.
want voirwair ic heb ghehoort,
dat ic dat mach laten niet.

[1]) Uit: Ick heb een lief wtuercoren.
[2]) Uit: Ick ben gheschoten alsoo diep.
[3]) Uit: Een alre lieffelicken een. Weener hs., 17.

ic en weet niet wat mi is gesciet,
die vaert maect mi mijn hert so zwaer;
het is mi last ende groot verdriet,
dat ic moet voort, ic en weet niet wair.

3. Leider, dus ben ic seer begaen,
dat ic van hene trecken moet.
die reise moet immer sijn ghedaen,
vaer ic behouden, dat is mi goet.
here, door u waerde heilige bloet,
wilt mi beschermen van verdriet,
dat ic mach varen in u behoet,
wair ic sal havenen, en weet ic niet.

4. Adieu, adieu, nu wil ic tseil!
ic en weet ander gheen niemaren.
god gheef mi geluc ende heil,
dat ic behouden doch mach varen.
o lieve here, wilt mi bewaren,
weest mijn leitsman in mijnre vaert,
dat ic mach seilen sonder sparen
den wech ten ewigen leven waert! [1])

Hier en daar regels, die niet veel meer zijn dan stoplappen (2[2] en [3]), maar over het algemeen is het lied goed verzorgd. Misschien wat *te* verzorgd, wat verstandelijk en koud. Die fout, aan een allegorisch gedicht zoo spoedig eigen, wordt lichter vermeden, waar het beeld niet als boven buiten den gewonen gedachtenkring wordt gezocht. Wanneer men bijvoorbeeld, als in het volgende lied, in den wijn-cyclus blijft. Ofschoon ook dit niet vrij is van intellectualisme:

1. Ick ben bedruct, wie sal my troosten,
Waer sal mijn hertken om drincken gaen?
Druyfkens sijnder voer mi ghesneden,
Den wijn is in den kelder ghedaen.

2. Den kelder is voer mi ghesloten,
Och lacy, ic mach wel droeuich sijn.
Hoe soude ick aen den slotel gheraken?
Ick dronck so gaerne den edelen wijn.

3. Hoe soude ic aen den slotel gheraken?
Ick dronc so gaerne den edelen most;
Waer sidy, vrou der ootmoedicheden?
Ghi sijt altijt den slotel daer of.

---

[1]) Berl. perk. hs., 32. Al (1[e]) ontbreekt.

4. Ghehoorsaemheyt ontdoet de duere,
Ghestadighe minne sonder verganck,
Laet ons gaen drincken den edelen beane,
Och ewich doot, het is so lanc.

5. Ten baet gheen suchten, ten baet gheen clagen,
Die rekeningen moeter ghehouden sijn;
Ick werpe nu alle mijn minnebrieuen int asschen,
Ick vinde mi seluen so cleynen wormkijn.

6. Ick en wil mi seluen noch niet mistroosten,
Ick wil mi gaen gheuen goeden moet,
Ick wil gaen vlieghen aent cruys ons heeren,
Dat is dat slotelken dyet al op doet.

7. O edel siel, hoe is v te moede,
Als ghi aent cruce sijt ghestaen
Ende v die coninc wt alder minnen
Den kelder heuet op ghedaen!

8. Hi gaet daer schincken, wij gaen daer drincken,
Och droncken moeten wij alle sijn!
Wie sal daer tghelach betalen?
Die coninc die aent cruce hinc. [1])

De eenheid kon grooter zijn, strofe 5 staat wat vreemd tusschen de andere, met die zonderlinge, schoon aardige regels drie en vier, maar poëtisch staat dit lied lang niet laag. De regels zijn melodieus en statig en de heele toon is zeer gedistingeerd, en ik neem het geheel dan ook gaarne in bescherming tegen de afkeuring van Acquoy, die daar anders uiterst voorzichtig mede pleegt te zijn. „Wanstaltig" kan de beeldspraak alleen in dien zin zijn, dat ze niet strookt met de waardigheid van het verbeelde, dat ze vulgair is, want aan inwendige tegenstrijdigheid lijdt ze niet. Waarom nu m. i. aan den middeleeuwer dezer categorie van vergelijkingen zich als het ware opdrong, waarom hij de dronkenschap anders beschouwde, zal ik niet nogmaals herhalen, slechts wil ik even mijn verwondering uitspreken, dat Acquoy niet terloops, al ware 't als verzachtende omstandigheid, op het voor de hand liggende van deze beeldspraak heeft gewezen. Natuurlijk verdedig ik niet alle manieren, waarop over Jezus als wijnschenker

[1]) De tekst (*D. e. P. B.*, XXXI) heeft: 4[e] viane; beane is een wijnsoort.

wordt gesproken, gelijk ik eenige bladzijden vroeger reeds deed blijken, maar hier is de toon waardig en heeft, naar mij dunkt, niemand recht aanstoot te nemen.

Smakeloos, om de gezochte, verwarde, opeengestapelde beelden, al is het geheel niet onvriendelijk en al blijft de kakelbonte opsmuk naïef, zou ik veel eer de volgende beschrijving des hemels willen noemen:

1. Hoe lustelijc is ons dat hemels foreest ontdaen,
Daer alle hemelsche lammekens gaen ter weyden,
Met soeten vruchten is dyen boomgaert ghestaen,
Mijn siele gaet v daer vrolijck in vermeyden.

2. Van alsoe schoonder verwen, van also soeter locht
Is dat prieel verciert van binnen,
Mijn siele, want ghi verlangen daer na hebt
In hogher begeerten, in also vieriger minnen.

3. In dit prieel is een fonteyne ghestaen.
Si is te mael van also soeten smaken:
Het is den leuendigen borne der ghenaden,
Wt haer vloeyt ons den dauwe der charitaten.

4. Wt deser fonteynen vloeyt garnaet der soeticheyt
Ende gaet bouen alle aertsche smaken,
Dat is dat ghewonde herte des brudegoms mijn,
In hem so sette ic alle mijn vermaken.

5. Och dese fonteyne, si is van soeter aert,
Men en canse gheblusschen, noch nemmermeer ghesluyten,
Si heeft in haer den edelen wijn bastaert,
Si oueruloeyt alle vijf die conduyten.

6. In dit foreest soe is een wilt gheiaecht,
Op eenen eenhoren in desen soeten dale;
Het heeft gheuangen een ionge suyuer maecht,
Ghesloten in haerder maechdelijcker sale,

7. Och, die met dese maecht spaceren mochte gaen,
In dit prieel van louelijcken prisen,
Sijn hertken dat waer met melodien beuaen
Al door tghebruycken van den paradise.

8. Al waerse mine, dese gulden werelt root,
Dat en conde mijnder sielen niet versaden;
Dat luyter eens te crighen is swaer,
O Iesu heere, nu gheef mi v ghenaden![1])

---

[1]) *D. e. P. B.*, CLXXXV.

De beeldspraak is wel niet overal zuiver, maar onduidelijk is ze doorgaans niet. Alleen de (niet ongewone) vergelijking van Christus bij een eenhoren behoeft nadere verklaring. Ze berust op de oude legende, dat de eenhoren slechts door een reine maagd kon gevangen worden. [1]) En slechts een maagd, de maagd bij uitnemendheid, was waardig Jezus te ontvangen. Van invloed kan ook geweest zijn, uit Bileams voorspelling: „Godt heeftse uyt Egypten uytgevoert, sijne krachten zijn als eenes eenhorens." [2]) De eerste regel van de slotstrofe is te verstaan: Al was de geheele aarde van (rood) goud en behoorde mij toe.

Het geheel is duidelijk geïnspireerd door hetzelfde wereldlijk lied als:

Hoe lustelijc is ons des crucen mey ghedaen.

Het laatste lied, dat ik hier behandelen wil, sluit zich in menig opzicht zeer nauw aan bij een van de visioenen van Hendrik Mande. Toch geloof ik niet, dat het noodig is, aan te nemen, dat de dichter het exempel gekend heeft: de hoofdtrekken der voorstelling zijn zeer voòr de hand liggend en één strofe wordt door niets uit het visioen gedekt. Ik wil echter ieder voor zich laten oordeelen en het lied door het visioen, dat wel waard is gekend te worden, doen volgen. De verklaring van zijn gezicht, zooals Mande die geeft, laat ik weg.

1. Het staet een casteel, een rijc casteel,
Een casteelken op hooger tinnen,
Daer singhen die engelen so soeten lof;
Heer Iesus woont daer binnen.

2. Tot desen casteele quamen wi gaerne,
Conden wi daer toe gheraecken,
Het blinct daer al van pueren gouwe,
Die mueren en oock die daken.

3. Tot desen casteele en comen wij niet,
Wi moeten vromelick striden;
Die wilde zee, vlack en diep,
Die moeten wij ouer liden.

---

[1]) Zie bijv. *Maerlant, Naturen Bloeme*, II, 3691 vlgg.
[2]) Numeri XXIII, 22.

4. De boose gheesten comen ons aen,
Met temptacien willen si ons verladen,
Sij hebben daer so menigen te gronde gheseylt,
Met hare valsce raden.

5. Sij wenschen ons dicke inden gront,
Sij souden ons gherne verdrincken,
Wij anckeren ons herte in Iesus wonden,
Wij latent daer inne sincken.

6. Laet ons die wilde zee ouer varen
Met also blide sinnen,
God die heere wil ons ghesparen,
Dat wi dat casteel mogen winnen. [1])

Het is de tweede helft van de vijfde strofe met zijn weinig smaakvol beeld, die ons van Mande, die trouwens ook de temptatie niet geheel hetzelfde laat pogen, verwijdert. Ziehier wat de Windesheimer leert:

„Het gheschiede op ene tijt, dat dese gheestelike mensche ghetoghen wert inden gheeste ende wert ghevoert in een alte suverlic gheberch, daert altemael lustelic was ende daer wert hem ghetoent een alte schone stat, die seer claer ende schone was aen te sien, mer daer ghinc een steil gheberchte buten omme, also datter nyemant in comen en conde anders dan doer een riviere, die wt der stat quam lopen mit groter druust van strome. Doe wort hi merkende, hoe dat in dese rivier vele menschen waren, die alle schenen te tiden tot deser stat. Sommighe waren te scepe ende sommighe ghingen waden in dese riviere biden oever, daert ondiepe was. Sommighe liepen opten lande an die laghe side vander rivieren ende daer waest seer suverlic bewassen mit bomen ende mit groenen grase, mit bloemen ende mit rosen. Ende dese menschen namen hier haer ghenoechte, also datsi temale vergaten der stat, daer si toe gheschicket waren te gaen. Dieghene, die inden scepe waren, die roeyden, die ene meer, die ander min, nadien datsi belast waren mit clederen; wanneer si niet en roeyden, so drevense weder achterwaert. Sommighe verdroet des arbeits te roeyen, want hem dochte, datsi noch so verre waren. Dese

[1]) *D. e. P. B.*, XXXV.

dreven aen tlant ende ghingen ligghen slapen ende worden also belet, datsi niet binnen en quamen. Dieghene, die opten lande waren, die dansten ende speelden ende riepen: „Laet ons haestelic ghebruken der creaturen in onser ioghet ende ons cronen mit rosen, eer si verdorren. Negheen velt en si, dat onser oncuuscheit niet ghewaer en werde, want dat es onse deel." Sommighe quamen lopen tot den water ende riepen tot den ghenen, die hem pijnden in te comen, te voet ende te scepe, ende seiden: „Wat arbeidi ende verderft u lichaem te vergheefs; coemt, laet ons ghenoechte nemen in creaturen, die god ghescapen heeft; want waerom sijn si anders ghescapen dan datmen die ghebruken sal die wile datmen levet inder tijt, want dat sal onse deel wesen ende anders niet." Seer vele vanden ghenen, die bi den oever waeyden inde riviere, want si vermoeyt waren inden weghe ende datsi saghen die ghenoechlichheit der gheenre, die opt lant ghinghen, so volgheden si den ghenen, die haer ghenoechte namen ende bleven also buten ghesloten mitten anderen. Oec was daer een groot deel vanden ghenen, die inden scepen waren, die oec opghingen ende verselden hem mit den anderen ende worden mit hem wtghesloten. Sommighe en ghingen niet op mitten anderen, mer si bleven houdende ende saten al ledich ende saghen haer spel aen ende namen daer haer ghenoechte in ende vergaten ende versumeden also horen tijd ende worden weder achterwaert gheset mitten strome. Sommighe waren, die na haren woerden niet en hoerden noch haers speels niet en achten, mer si pijnden hem sterkelic voirt te roeyen sonder om te sien ende tot sommighen, die seer vermoeyt waren, quamen eerbaer personen wt der stat ende toghense ende holpen hem, datsi binnen quamen. Mer daer waren sommighe, die hem te male cloeclijc gaven in te comen ende hadden hem te male ontcledet ende naect ghemaect, op datsi te lichteliker ende sonder hinder roeyen mochten ende dese quamen binnen sonder enich beletten of hinder ende worden mit groter vrouden van den coninc der stat ende vanden borgheren ontfaen ende worden gheset in gulden stoele, die onsprekelic scoen blinkeden ende hem wert toeghesproken ende gheseghet: „Ey goede knechten ende ghetrouwe, want ghi nu trouwelic ghearbeit hebt om te comen tot mi ende sijt mi na

ghevolghet, also dat ghi alle tijtlike dinghen ende alle dinghen, die niet en sijn, dat ic ben, gherekent hebt voir niet, op dat ghi mi vercrighen mocht: daerom verblijt u nu ende rustet mit mi in ewicheit ende ghebruket nu mijns ende al mijnre goede na al uwer begheerten." Den sommigen wert een line wt der stat toegheworpen, die vast ghemaect was aen de poirte der stat ende die was van drieën strenghen; dat was ghelove, hope ende minne, ende daermede toghen si hem selven binnen. Sommighe, die daer wayende waren in die riviere ende qualic voirt conden comen, also datsi hulpe begheerden, daer quamen sommich van binnen hem teghens, die hem holpen ende droeghense op haren hals also datsi mede binnen quamen. Mer sommighe, die opten lande waren, die waren denghenen, die hem pijnden in te comen seer moeylijc also datsi hem pijnden in menigher manieren, hoe sise vanghen ende hinderen mochten of verleiden. Ende dieghene diesi vinghen, pijnden si hem vaste te binden ende te versekeren, op datsi hem niet en ontquamen, mer nochtan wordender sommich verlost ende ontbonden ende ontliepen hem in die stat overmits hulpe der coninghinnen ende sommigher borgheren, die hem te hulpe quamen. Nochtan en lieten die viande niet of, mer si volgheden hem na tot voir die poorte." [1])

Met bizonder genoegen druk ik deze regels af, omdat ze dichter dan Mande's werken over 't algemeen bij den geest der groote meerderheid der liederen staan, ontdaan als ze zijn van alle hoogere mystiek en omdat ze, als schildering van den moeilijken strijd, zulk een uitnemende inleiding vormen op het volgende hoofdstuk.

[1]) Uit: *Een devoet boexken vanden binnensten ons liefs heren ihesu cristi.* — **Visser, pag. 19 der bijlagen.**

NEGENDE HOOFDSTUK.

LIEDEREN VAN INKEER EN ZELFSTRIJD.

De groep liederen, die ik onder dezen titel samenvat, is tegelijk de belangrijkste en de moeilijkste om te behandelen. De belangrijkste, omdat in geen enkele andere rubriek zooveel liederen van zoo hooge poëtische waarde voorkomen en omdat uit geen andere de geest, die de dichters bezielde, hun gemoedsstemming, de devotie zelve, zoo onverhuld te voorschijn treedt. De moeilijkste, omdat deze stemmingsliederen buitengemeen lastig in een eenigszins logische volgorde zijn te rangschikken, omdat ze zoo weinig aanknoopingspunten bieden voor bespreking en omdat, ook in verband met dit laatste, het aantal der volledig te citeeren liederen de beschouwingen, die ze aaneenhechten zoozeer terug dreigt te dringen, dat de lezer den gedachtengang uit het oog verliest, tenzij de schrijver telkens recapituleert, wat toch ook zijn bezwaren heeft.

In de inleiding heb ik getracht aan te toonen, welke maatschappelijke krachten een zoo algemeenen afkeer van de wereld bewerkten en tal van regels zijn daar afgedrukt, die tot bewijs moeten strekken, hoe vele liederdichters nog wel voelden wat hen in een bepaalde richting dreef. Over 't algemeen ligt het echter voor de hand, dat we niet de onmiddellijke werking van maatschappelijke krachten als heel of half begrepen reden van de wereldverzaking genoemd zullen vinden, maar veeleer de ideologieën door die uitwendige invloeden in ieders brein gewekt. Die ideologische voorstellingen toch moesten een zeer vasten vorm hebben aangenomen, een persoon in hooge mate beheerschen, eer ze in zang uiting zochten. En het is kwalijk te verwachten, dat iemand, geheel van geestelijke dingen vervuld, nog oog zal hebben voor de toch reeds zoo moeilijk te onderkennen invloeden van buiten, die de richting van zijn gevoelsleven hebben bepaald. Er is meer. Al mogen sociale werkingen in een zekere klasse in een bepaalden tijd een verhoogden godsdienstzin wekken, ze zullen meer invloed hebben op een bepaald individu naar de mate van zijn persoonlijken

aanleg en zijn bizondere levenservaringen. En de liederdichters zullen meerendeels tot hen gehoord hebben, die, reeds van nature tot overpeinzing aangelegd, slechts een zeer geringen stoot noodig hadden om zich te „begeven". Voor sommigen van hen, maar niet voor hun groote gehoor, niet voor de velen die in hun denkbeelden deelden, behoefde het geen verklaarbare dwaling te zijn, als zij meenden dat hun bekeering slechts aan innerlijke werkingen te danken was, zij hadden althans het recht de invloeden van buiten te verwaarloozen. Men versta mij wel: ik wil het geenszins doen voorkomen of hun praedispositie niet het gevolg was van de algemeene ideeënwereld, waarin zij opgroeiden, of niet de middeleeuwsche maatschappij oorzaak was van een denkwijze, die bespiegelende naturen dreef tot godsdienstig leven en mystiek — ten slotte is de mensch geheel een product van de omstandigheden; ik betoog slechts dat betrekkelijk velen ook zonder den invloed van de gebeurtenissen, die in hun tijd een buitengewonen opbloei van het godsdienstige veroorzaakten, tot de in de liederen uitgesproken gemoedsstemming kunnen zijn gekomen.

Als eerste reden voor begeving, voor het afzien van aardsche genoegens althans, vinden wij in tal van liederen: berouw over begane zonden.

1. Als ic mi wel versinne,
so rout mi seer den tijt,
dat ic in aertscher minne
ghesocht heb mijn iolijt.
Ic wil gaen arbeiden sere
ende mi van sonden keren
van al des ic vermach.

2. Ic heb also veel verloren
in dese costelike tijt,
ic en versindes niet te voren,
des wilt mi laten quijt.
Ic wil, enz.

3. Ic heb also seer ghedwalet,
dat is mi leet so seer;
het moet al sijn verhalet,
des gheeft mi goeden keer.

4. Mit swaerre penitenci
moet ict verbeteren al,
ende mit groter abstinenci,
so doe ic also wael.

5. Ic wil mijn hartgen puren
van al mijn sonden groot,
so en darf icx niet besuren
in die alre swaerste noot.

6. Penitenci wel ghedane,
daer volcht nae blischap groot;
ic wil ooc nu bestane,
so en heb ic ghenen noot.[1])

[1]) Berl. perk. hs., 50.

Men zou, geloof ik, verkeerd doen, deze zonden zwaar in te zien. Er zullen er wel onder de bekeerden geweest zijn, wien na een wild leven de schrik om 't hart is geslagen, maar in de meeste gevallen zal men het veiligst handelen, door de beschouwingswijze van den dichter om te keeren. Niet omdat hij zooveel zonden bedreven had, keerde hij zich van de wereld af om een leven van boete te beginnen, maar omdat hij zijn idealen elders was gaan zoeken, beschouwde hij zijn vroeger leven als zondig. Wanneer wij niet, als regel, onder de zonde het gewone leven van dien tijd verstaan, zouden wij tot de conclusie moeten komen, dat de devoten hoofdzakelijk uit het uitschot der maatschappij voortkwamen.

In dit eerste lied is de toon zoo gelaten, er spreekt zooveel gerustheid uit, dat we hier vooral kwalijk kunnen aannemen, dat er zoo heel veel te betreuren viel. Geheel anders, bijna vertwijfeld, klinkt een ander zeer goed lied (trouwens de keuze is zoo groot, dat in dit hoofdstuk zelden anders dan goede liederen gebruikt zullen worden), met een aanhef, gevolgd naar wereldsche liederen, die, met kleine variaties, zeer geliefd was:

1. Ick wil mi gaen vertroosten
In Iesus liden groot;
Al heuet ghestaen ten boosten,
Het mocht noch werden goet.
Al om mijn sondich leuen
Ben ick met druck beuaen,
Dat wil ick gaen begeuen,
O Iesu, siet mi aen!

2. Mijn suchten ende mijn kermen
Siet aen, ghenadich God.
Eylaes, wilt mijns ontfermen,
Al heb ick v ghebot
Versmaet tot menigher vren,
Ick wil mi beteren gaen;
Dit doet mijn herte trueren,
O Iesu, siet mi aan!

3. Den tijt heb ick verloren,
Die ghi mi hebt verleent;
Nae v en wilde ick niet horen,
In sonden was ick versteent.
Seer traech ben ic tot duechden,
Al heb ick goed vermaen;
Oorspronck der eewigher vruechden,
O Iesu, siet my aen!

4. Al ben ick vol van sonden,
Wilt mijns ghedachtich sijn!
V duecht is sonder gronden,
Die schulden sijn al mijn.
Ick kent, al yst seer spade;
En wilt mi niet versmaden,
Aen v roep ick ghenade,
O Iesu, siet my aen!

5. Och lacy mi, ocharmen!
Hadde ict te voren versint,
Soe mocht ick in uwen arme
Rusten als v kint.
Om mijn groote misdaden
Mocht ick mi wel verslaen;
Maer vat vol alder ghenaden,
O Iesu, siet mi aen!

6. Maria, keyserinne,
Des sondaers toeuerlaet,
Vercrijcht mi ws kints minne,
Want mi nu nauwe staet,
O maghet, wilt mi hooren,
In mijnder noot bi staen;
Noch roep ick als te voren:
O Iesu, siet mi aen!

7. O heylighen alle gader
Staet mi in noode bi;
Wilt bidden God den vader
Dat hy mijnder ghenadich si.
Myn roepen en wil ic niet laten,
Mocht ick ghenade ontfaen!
Noch roepe ick, macht mi baten;
O Ihesu, siet mi aen![1])

Evenwel, zelfs bij zulk een verzuchting moeten wij voorzichtig zijn. Wie weet, welk een voldoening, welk een wellust bijkans, vele devoten schepten in zelfvernedering, zal de waarschijnlijkheid groot achten, dat hier met sterke overdrijving gesproken wordt. Spreekt bovendien niet uit de eerste vier regels — al zijn die dan ook beheerscht door den tekst van een ander lied — een ongelijk hoopvoller stemming? Uit een oogpunt van harmonie hadden wij de aanroeping van Maria en de heiligen liever gemist, doch wie kan verwachten, dat bij een zoo gestemd dichter het schoonheidsgevoel den plicht, de nuttigheid als men wil, terug zou dringen?

Bedenkelijker wordt het geval, wanneer we van een bekeering op zeer gevorderden leeftijd hooren, zooals, naar het mij voorkomt, in het volgende lied:

1. Den tijt is comen, den tijt is leden;
Och, niet so edel als den tijt,
Mer wee hem die sijn ionghe leuen
Qualijc besteet ende ouer lijt!

2. Naect ende arme quam ick ter aerden,
Nature verhief dat leuen mijn,
Nu moet ick weder ter aerden neder
Ende volgense na die voer mi sijn.

3. Het gaet met mi ten auonde waert,
De sonne die daelt so seere,
Ick heb den wech al qualijck ghegaen,
Tis tijt dat ic weder om keere.

4. Het gaet met my ten auont waert,
Als ick my seluen wel besie,
Ick heb den wech al qualijck ghegaen —
Och lacy dat mach wel rouwen mi.

[1]) *D. e. P. B.*, LXIII.

5. Wee den kinderen van tsestich iaren,
Die leuen naden lusten sijn:
Sij moghen wel leuen in grooter varen,
Cort salt met hen te rekenen sijn.

6. Nu bid ic alle ionghe herten,
Dat si henseluen nemen waer
Ende blidelijc nemen op haer liden
Ende volgen trouwelijc Ihesum na. [1])

Hier en daar zijn stellig veel sterkere uitlatingen over eigen verdorvenheid te vinden, maar ik wil liever niet vooruitloopen op de behandeling van liederen, waarin het berouw geen hoofdmotief is. Wanneer we de zonden, waarover de dichter zich beklaagt, wat nader omschreven vinden, wordt de indruk van hare geringheid slechts sterker. Aardsche min, ijdelheid, daarop komt ten slotte alles neer. Nu kan men natuurlijk onder aardsche min zich een waren poel van ongerechtigheid denken, maar al zal menigeen zijn zinnelijkheid wel eens meer hebben botgevierd dan goed en wijs was — schoon we altijd moeten bedenken, dat wat nu slecht is, dit in de middeleeuwen vaak niet of althans veel minder was — de algemeene wijze waarop over aardsche minne gesproken wordt maakt allerminst den indruk, dat de ware bedoeling euphemistisch ingekleed wordt; integendeel niet meer dan: hechten aan de dingen der wereld, is doorgaans de blijkbare bedoeling.

Hoe kunnen de zonden zwaar gewogen hebben van wie ze aanduidt:

1. Och rijc here god, nu wacht op mi
ende gheeft mijn hartgen rouwe!
u minne die vestet vast in mi,
dat ic u si ghetrouwe!

2. Die werelt die toont mi bli ghelaet
ende al dwase minne.
ic volghese nae, al isset quaet,
dat doen mijn sotte sinnen.

3. Die werelt te dienen is al verlies,
ic segt u wel te voren;
si leit haer stricken menichfout,
daer blijfter veel verloren.

4. Ionc ende dom heb ic gheweest
ende luttel duechde bedreven,
dat maket druc int herte mijn,
als ic aensie mijn leven.

5. Dit heb ic al wel overdocht
ende meen te wederkeren,
mijn sinnen waren mi onbesocht,
ic wil mi beteren leren.

6. Natuur ende ooc des viants raet,
die spannen dic te samen.
wacht u, o ziel, voor sulken quaet,
wi verderven al te samen.

---

[1]) *D. e. P. B.*, CLIV. Er staat: 1[a] leden.

7. Ic bid, Maria, voert minen scilt,
ic roepe tot u ghenaden;
verbidt mi voor u lieve kint,
so en mach mi niemant scaden![1])

Als wij „luttel doochde" in den Reinaert tegenkwamen, zouden wij het stellig begrijpen als „veel slechts"; hier kunnen wij het gerust letterlijk nemen: het niet besteden van zijn tijd aan goede werken, dat is het groote kwaad. Een andere omschrijving vinden wij in een lied van Brugman, dat reeds om den persoon des makers opname verdient. Vlekkeloos is diens leven niet geweest, voor hij tot inkeer kwam, maar er is geen reden om aan te nemen, dat hij het bonter gemaakt heeft dan de meerderheid van zijn jonge tijdgenooten:

1. Ick heb gheiaecht mijn leuen lanc
Al om een ioncfrou schone,
Die alder soetste wijngaert ranck,
Die is in shemels throone.
Si es met engelen also omset,
Ic en can daer niet bi comen,
Mijn sonden hebbent mi belet,
Dies wil ick my ontvromen.

2. Ic ben verdoolt in deser nacht;
Die werelt heeft mi bedroghen,
Ghenoechte heb ic seer gheacht,
Mijn waen heeft mi ghelogen;
Rijcheyt en eere heb ic bemint
Ende ydelheyt vercoren,
Al iagende ben ic dus verblint
Ende heb minen wech verloren.

3. Ick wil op staen, tis meer dan tijt,
Ende soecken hem alleine,
Der maghet sone ghebenedijt,
Iesus ist dien ick meine,
Hi is den wech, alsmen verclaert,
Ick wil mi tot hem keren,
Den rechten wech ter maghet waert
Mach ic noch aen hem leren.

---

1) Berl. perk. hs., 55. Onbesocht (5^3) = onervaren, dom, verbidden (7^3) = vóórbidden.

4. O Iesu heere, nu bid ick dy,
Al wt mijns herten gronde,
Van sonden wilt mi maken vry,
Dats nu ende tallen stonde.
Laet mi die waerde moeder dijn
Met suyuerheyt aenscouwen,
Doer haer wilt mijnder ghenadich sijn
Want mi mijn sonden rouwen.

5. Der enghelen vrouwe, wilt op mi slaen
V ontfermhertighe ooghen!
Ick heb so swaerliken misdaen,
Dus lijdt mijn herte dooghen.
Ghi sijt des sondaers toeuerlaet
Ende onderstant der armen,
Ghi sijt die gheen daert al aen staet -
Wilt v doch mijnder ontfarmen!

6. Vrienden, maghen ende schat,
Die sullen mi beswijcken.
Scrifture bewijst wel dat,
Ic moet van haer gaen strijcken.
O moeder Gods, wilt mi bi staen,
Als ick sal moeten steruen,
Want elck sal loon na wercken ontfaen,
Wilt mi ghenade verweruen!

7. Och, die dit liedeken eerstwerf sanck,
Was seer ghequelt van binnen;
Sijn vleesche heeft hem ghemaect so cranck
Dat hi was flau van minnen.
Iesus dranc den bitteren dranc
Aent cruys om smenschen leuen;
Bescermt ons van den helscen stanc
Ende van dat eewich beuen. [1])

Bovenstaande tekst is eenigszins willekeurig samengesteld uit de vier overgeleverde, die in twee paren, de gedrukte tegenover de geschrevene, nogal van elkaar afwijken. Willekeurig in zooverre, dat vaak beide lezingen waartusschen te kiezen viel, even verdedigbaar schenen. In zulke gevallen hield ik mij meest

---

[1]) Het *D. e. P. B.*, heeft: 1^{1} al mijn (A. B. J.); 1^{7} Dat hebben mijn sonden belet (A. B.); 2^{1} verdwaelt (A. B.); 2^{8} soe seere (A. B.); 3^{1} this (A. B. J.); 3^{2} hem soecken (A. B. J.); 3^{2} alleene (A. B.); 3^{4} meene (A. B.); 3^{8} Sal ick aen (A. B.); 4^{4} Nu (A. B.); 5^{7} sighet daert (A.); 5^{8} onfermen (A.); 7^{1} eerstmale. De letters geven aan op welke teksten de emendaties steunen. Hem ontvromen (1^{8}) = den moed verliezen.

aan de gedrukte teksten, die elkaar te sterker steunen, omdat het *S. B. van 1508* en het *D. e. P. B.* over 't algemeen geen verwantschap toonen, terwijl hs. B in de vierde en vijfde strofe zeer bedorven is en de zevende mist en zoodoende weinig gezag bijzet aan de lezingen van A, die het daarmee gemeen heeft.

Het niet overal gelukkig te pas gebrachte beeld van de jacht (we zouden bijvoorbeeld kunnen opmerken, dat de dichter juist niet zijn geheele leven gejaagd schijnt te hebben) zal wel weer aan een wereldlijk lied ontleend zijn, ten minste het *D. e. P. B.* geeft als wijs: „Die daer iaecht." En het is waarschijnlijk deze eenmaal gekozen vorm geweest, die geleid heeft tot de zeer ongewone voorstelling van Jezus als middelaar tusschen den mensch en Maria — juist de omgekeerde verhouding van anders. Geen wonder dan ook dat, blijkens hs. B, een afschrijver dit heeft zoeken te veranderen. Al zijn de verzen goed, als dichter neemt Brugman zeker niet den rang in, die hij als prediker en zelfs als prozaschrijver bekleedt.

Naast het berouw over de begane zonden treedt dan de afschuw van de trouwelooze wereld, naast de beschouwing van zichzelven, die van anderen:

1. Als ic beghin te dencken
Op minen verloren tijt,
Mijn sinnen willen mi ontsincken,
Want qualijc heb ic mi gequijt
Teghen onsen heere,
Midts sonden ende misdaet.
This tijt dat ick bekeere
Ende dat ick steruen leere,
Eer dat ick come te laet.

2. Seer commerlijc staet mijn leuen,
Want cort is hier den tijt;
Veel sonden heb ick bedreuen
Ende ic en weet gheen respijt.
Maer ic mach wel trueren,
Als coemt die bitter doot,
Want dan salt al besueren,
In also corter vren,
Die siel in pine groot.

3. Werwaert dat ick mi keere
Ouer al ben ick begaen:
Hier bouen is ons heere,
Teghen wien ick heb misdaen,
Achter sijn mijn sonden
Ende minen verloren tijt,
Beneden der hellen gronden,
Die mi tot allen stonden
Verslinden wil met nijt.

4. Als ick dan voort aenmercke
Hoet in die werelt staet,
Die lueghenen sij verstercken,
Die waerheyt te niete gaet;
Rechtuerdicheyt is verdreuen,
Die trouwe is bleuen doot,
Die minne is versleghen;
Dit doet mijn herte beweghen
Ende liden pine groot.

5. Nu mach ic wel suchten en clagen
Ende weenen tot alder tijt:
Ick heb soe langhe gaen iaghen,
In deser werelt wijt,
Om rechte trou te vinden,
Maer het is al om niet;
This tijt dat ick mi versinne
Ende keere mijn herte binnen,
Eer mi meer drucx gheschiet.

6. Nu wil ick eewich bliuen,
Ghelijck die Phenix doet,
Opten berch van oliuen
Daer Iesus op storte sijn bloet.
Een vier sal ick daer maken,
Van hitten also groot,
Al van den dorren staken,
Daer Iesus aen woude smaken
Voer ons die bitter doot.

7. Och, wilt mi doch beraden,
Maria, maghet soet,
Ende wilt mi staen in staden,
Op v draghe ick den moet,
In deser dorrer heyden,
Daer ick allendich dwale,
Ende wilt mijn siele gheleyden,
Als ick van hier moet sceyden
Ende brengtse ter hemelscer sale.[1])

Hiermee komen wij aan de liederen, gelijk ze in de inleiding geciteerd zijn, waarin toch vrij duidelijk de maatschappelijke beroeringen als van grooten invloed worden aangewezen. Meest nog in ideologischen vorm. Dat de wereld hem minder belooft omdat de economische verhoudingen bezig zijn te veranderen, kan de dichter natuurlijk niet inzien: goede trouw en rechtvaardigheid zijn verloren gegaan, dat is de oorzaak van zijn ongeluk. En dan, nu ja, hij is natuurlijk een zondig mensch.... hij zal het wel verdiend hebben. Maar de meeste nadruk wordt in dit lied toch op de strofen 4 en 5 gelegd. De derde is veel meer vernuftspel en de zesde geheel rhetorisch (de Phenix is hier wel niet met den „berch van oliuen", enkel met „eewich" te verbinden). Niet altijd zullen de klachten over de ontrouw der creaturen maatschappelijk zijn op te vatten, een enkele maal kan teleurgestelde liefde in 't spel zijn. Maar in alle gevallen waarin de klacht algemeen gehouden is, en dat zijn verre de meeste, kunnen we met gerustheid de meermalen gegeven verklaring aannemen. In het reeds afgedrukte lied kan van twijfel ook niet één oogenblik sprake zijn.

Vrij kalm overlegde deze dichter de ellende om en in hem,

---

[1]) *D. e. P. B.*, CXXIX.

er is meer droefheid dan afgrijzen in zijn lied. Maar een huivering gaat door een ander:

1. Heere God waer was doe mijn ghedochte,
Doen ic der werelt ane claf!
Om al dat si mi gheuen mochte,
En diende ic haer niet eenen dach.

2. O werelt ic wil nu orlof nemen —
Ick heb v alte lange ghedient;
Crancken loon sult ghi hem gheuen,
Die totten eynde sal sijn v vrient.

3. Eertsche dingen ende creaturen,
Die onghestadich sijn ende loos,
Dat heb ic vonden in corter vren;
Nu rouwet mi dat icxse koos.

4. O eertsche minne, ghi moet faelgieren,
Ghi en blijft maer eenen corten tijt;
Nemmermeer, in gheender vren,
En wil ick draghen dit habijt.

5. O werelt, ghi slacht den schonen grauen,
Die daer buten so groene staen,
Maer diese van binnen wel besaghe,
Hi soude aensien een droef gelaet.

6. O werlt, gaet wt minen ogen,
Ick wil v eeweliken vlien,
Want ghi hebt mi bedroghen,
Met minnen en wil ick v nyet meer aensien.

7. O werelt, ic meyne v te ontulien
Ende ghi soect mi in allen steden,
Met soe menich subtile engien,
Hoe ghi mi mocht tot uwaerts leden.

8. Die der werelt dient is seer onwijs,
Dies sijt seker ende ghewes,
Hi verliest loon ende prijs
Ende sticht sijn woninge op een ijs.

9. Die ghene die hen te tide afsceyden
Van deser werelt broosschen troost,
Blidelijc mach hy hem verbliden,
Want hi wort van al verlost.

10. Hi en derf hem niet veruaren,
Al wort hem dat verbeyden swaer;
Alle dat hi mach met herten begheren,
Dat wert hem int eynde openbaer.[1])

En toch, al is de schrik voor de wereld hier grooter, veel bekoorlijks heeft zij voor dezen dichter behouden. Of is de vrees grooter omdat hij haar bekoring beseft? Hoe het zij, met dergelijke gemengde gevoelens ziet menigeen haar aan: al was men overtuigd van haar onbetrouwbaarheid, daarom werd het schoone der beloften nog wel beseft, behielden de verlokkingen des vleesches hun kracht. De achtste strofe is zeer zwak, ook met het oog op de rijmen is de vraag gewettigd, of we hier misschien met een interpolatie te doen hebben? Aardig er in is alleen de locaal gekleurde verandering van het bijbelsche op zand bouwen. Een oorspronkelijke inval behoeft het beeld echter niet te zijn, men denke slechts aan het volksliedje, dat o. a. in *Horae Belgicae* II, 184 staat afgedrukt.

Neen, het scheiden van de wereld was voor vele bekeerden geen lichte zaak. En er is iets ongemeen sympathieks in, dat menschen, hoe overtuigd ook het betere gekozen te hebben, met weemoed, met meer dan weemoed vaak, de banden met een ééns geliefd verleden verbreken. Het zijn geen zwakkelingen, die van een wereld afscheid nemen, die ze eigenlijk nooit gewaagd hebben te leeren kennen, geen etherische wezens voor wie het genot niet bestaat, maar menschen van vleesch en bloed, die het goede der aarde weten te waardeeren, die beseffen wat ze in den steek laten, om meer te verwerven ja, maar daarom nog allerminst zonder hartzeer. Geen weeke, nimmer verzochte heiligheid uit zich in de liederen, van nauw of halfbevochten overwinningen hooren wij, na manhaftig bestanen strijd.

Hier is de toon nog vooral weemoedig:

1. Adieu, natuerlijc leuen mijn.
Adieu, solaes ende alle mijn vruecht!
Adieu, het moet gesceyden sijn
Van al dat ghene, dat nu mijn herte verhuecht,
Mi en sal niet bliuen dan die duecht.

---

[1]) *D. e. P. B.*, CCXV. Engien (7[e]) = list.

Dat ic hier vinde wort mi ontogen:
Ioncheyt, schoonheyt, solaes, ende alle mijn vruecht;
Wie dat v mint, hy wort bedroghen.

2. Adieu, werelt ende v ghesinne,
Adieu, ghi aertsce compaengyen!
Adieu, tes al verloren minne,
Dat wi beminnen te desen tyen;
Adieu, het is al fantasie:
Al sidy schone voerden ooghen,
Tes al verdriet ende bitter lyen;
Wi dat v mint, hi wort bedrogen.

3. Adieu is een ontroostelijck woert,
Gheuoele ick wel in minen moet.
Adieu, ghi hebt mijn herte verstoert,
Och sceyden, ghi my trueren doet.
Ic hope, ghi sult mi wesen goet,
Als ic hier namaels sal verhoghen.
Och werelt, valsch fenijn, al smaect ghi soet,
Wie dat v mint, hi wort bedrogen.

4. Adieu, dat ic te minnen plach!
Van v te sceyden, dat doet mi pijn:
Natuere roept: o wi, o wach.
Adieu, bose werelt, vals fenijn!
Ghi hadt verblint dat herte mijn,
Dat ghi mi seyt vinde ick ghelogen,
Ick meynde het hadde alsoe ghesijn;
Wie dat v mint, hi wort bedrogen.

5. Adieu, al sidy mi nu arbeyt,
Maer als die siele van God moet scheyden,
Och lacy, dat is veel meerder leyt,
Dat oerdeel si dan moet verbeyden.
Waer sal si haer dan gaen vermeyden?
Want nyemant en sal haer helpen moghen!
Dan salsi moeten wenen en screyen —
Wie dat v mint, hi wort bedrogen.

6. Aldus dacht ic in minen sinne:
Tes beter dat ic mi bekeere,
Eer ick inden strick gheuangen binne
Ende dat ick mi keere tot onsen heere.
Wat soude mi baten der werelt eere
Als ick quame in so swaren doghen?
Dat ick haer hebbe ghedient, dat rout mi seere —
Wie dat v mint, hi wort bedrogen.

7. Ick bid v, bloeme bouen alle vrouwen,
Maria, neemt mi in v behoet,
Op v staet alle mijn betrouwen;
Als ic mijn leven laten moet,
Dat ghi den viant van mi doet —
Om mijn verdriet is al sijn pogen.
Bescermt mi vander hellen gloet;
Die anders mint, hi wort bedrogen.

8. Maria, bloem der amorosen,
Ghi sijt een tresoor vol alder duecht,
Ghi sijt vol minnen ghelijck die roose,
Ghi sijt een prieel des hemels vruecht,
Ghi sijt die mi verbliden muecht.
V langhe deruen brengt mi in doghen,
Coemt mi te hulpen, suyuer iuecht!
Wie anders mint, hi wert bedroghen. [1])

Ook al wordt geen prince of princesse toegesproken, duidelijk genoeg is in dit lied de rederijkersinvloed en de, minst gelukkige, regel

Maria, bloem der amorosen

is wel geheel naar het model der tot den prince gerichte gevormd. Minder is het daarom niet, wat het tegenover het typischer volkslied aan onmiddellijkheid inboet, wint het terug aan artistieke beschaving. Bij een rederijkerslied zullen we ons allicht de vraag stellen, of er niet veeleer een voorbijgaande stemming dan een diepe overtuiging in uitgedrukt is, in welk eerste geval het kwalijk als voorbeeld van een algemeene beschouwingswijze kan dienst doen. Er is m. i. echter geen reden voor deze onderstelling — waarom zouden niet ook rederijkers zich tot een geestelijk leven hebben gekeerd? En in dit bizonder geval blijkt, dunkt mij, reeds uit de slotstrofe, dat de dichter zich geen rederijker meer voelt.

Met een droef gevoel ziet hij nog eens om, naar wat hij verlaat, maar inspanning schijnt het vervolgen van den ingeslagen weg den maker van dit lied niet te kosten. In den regel echter is de strijd hevig, vóór zoowel als ná het begeven. Vaak wordt hij gegeven in den vorm van een dialoog, hetzij tusschen ziel

---

[1]) *D. e. P. B.*, LXV. Er. staat: 7^7 gront. Fantasie (2^6) = hersenschim; de bet. van 5^1 is: al valt gij (het scheiden) mij nu zwaar.

en „nature", hetzij tusschen Jezus en de ziel. Deze dialogen vormen een groep op zichzelf en blijven daarom hier onbesproken, vooral waar er ook overigens getuigenissen van strijd genoeg zijn.

Eerst van een, die zich nog niet heeft weten los te maken van zijn oude leven:

1. Ick ligghe in desen dale
Met sonden seer beuaen,
Dies lide ick grote quale,
Ick en can niet op ghestaen.

2. Dat doet der werelt minne,
Die heeft mi al verblint;
Hoe blide waer ick van sinne,
Hadde ict in tijts versint!

3. Hoe sal ic mi nu bedwingen?
Het dunct mi groote pijn!
Natuer en wils niet ghehingen,
Si wil al in vruechden sijn.

4. Minen geest is wel ghenegen
Om voer mijn sonden te liden pijn,
Maer nature is hier teghen,
Si seyt, ten sal niet sijn.

5. Dus lide ick grote smerte
Ende also grooten strijt
Van binnen in mijn herte —
Helpt mi God ghebenedijt!

6. Waer toe sal ick mi keeren
En weet ick ymmer niet;
Nature wil mi verheeren,
Dies lide ick swaer verdriet.

7. Troost soude ic wel begheren
Van onsen heere soet,
Maer dien moet ick ontbeeren,
Natuere is diet mi doet.

8. Maer sonder troost van binnen
Te leuen, is liden groot.
Och mocht ic nature verwinnen,
Soe en hadde ick gheen noot.

9. Dus moet ick striden seere
Al tegen tvleesch en bloet.
Helpt mi, ghenadighe heere,
Dat ick verwinnen moet! [1])

Het ligt voor de hand, dat dit begrip van strijd meermalen zeer plastisch is uitgewerkt. Geestelijke krijgsliederen zou men kunnen noemen wat zoo ontstaat. Ziehier een voorbeeld:

1. Coemt ons te hulpen, lief van minnen,
Want wi sijn in groter noot;
Sullen wi den strijt verwinnen,
Wij moeten steruen menighen doot.

2. De werelt, duuel ende vleesch,
Die sijn te mael op ons gheset,
Sij hadden gaerne haren eesch,
Om ons te brengen in haer net.

---

[1]) *D. e. B. P.*, CCVII. Verheeren (6[e]) = overheerschen.

3. Si gaen ons aen tot allen siden,
Ons behoeft wel goeden moet;
Sullen wi haer scutten ontuliden,
Het moet ons costen vleesch en bloet.

4. Die op sijn hoede niet en steet
En sijn huys laat onbeurijt,
Hi word verwonnen eer hijt weet,
Want hem die vyant niet en mijt.

5. Ten mach niet sijn ghespaert,
Strijt vromelijc tot alder tijt;
V herte, v sinnen wel bewaert,
Oft ghi werdt der heelder seghen quijt.

6. Want hier en is gheen sekerhede,
Mer te striden tot alder vre,
Want wi sijn in sulcke stede,
Wi moeten striden, alwordet suere.

7. Wat wi wenschen of begeren,
Het moet ymmer costen meer;
Al soumen vlees en bloet verteren,
Natuer moet liden menigen seer.

8. Niemant en ontsie hem der pinen,
Want het meet sijn geauontuert.
Ten baet niet dat wij heylich schinen,
Eest metten wercken niet besuert.

9. Aldus wilt vromelijc striden,
God die heere salt voorsien.
Voer den strijt, die ghi moet liden,
Sal v noch grote vruecht gheschien.

10. Maria, suyuer maget puere,
Wilt hen doch in staden staen,
Die striden tegen haer natuere
Dat si die eewige vruecht ontfaen! [1])

Ongetwijfeld wordt op deze wijze een heel sterke indruk van den gevoerden en nog te voeren strijd gewekt en tevens, door het ver blijven van al het sentimenteele en weeke, de voorstelling van een krachtige persoonlijkheid, die niet uit aangeboren gebrek aan levensmoed de wereld verlaat. De fijnheid en innigheid van andere liederen gaat in dit voorbeeld, niet in die mate in

[1]) *D. e. P. B.* XXVIII. Eesch (2[5]) = zin, auonturen (8[2]) = wagen.

alle „krijgsliederen", wel grootendeels te loor, maar daartegenover staan een breedheid en forschheid, die ook haar bekoring hebben. Men merke op dat de strijd, en wel niet het streven naar steeds hooger volmaking, maar de inspanning om de telkens terugkeerende verzoekingen van

De werelt, duuel ende vleesch

te blijven weerstaan, hier beschouwd wordt als nimmer volstreden, hetgeen tot beter verstand van andere, schijnbaar innerlijk tegenstrijdige, liederen kan strekken. Een regel als

Het moet ons costen vleesch en bloet,

behoeft men zich niet als ingegeven door de gevechtstemming te denken. Niet om het wat zonderlinge „ontulieden" in den voorgaanden regel, dat wel als „ontkomen" verstaan zal moeten worden. Maar omdat soortgelijke uitdrukkingen veel voorkomen en blijkbaar niet figuurlijk bedoeld zijn, gelijk het ook voor de hand ligt dat het lichaam werkelijk lijdt onder den voortdurenden tweestrijd en daarmee samenhangende zenuwspanning en onder een vaak overdreven ascetisme. Zoo lezen we in een heel ander verband:

Ic wils beghinnen mit vrien moet
Ende gheuen my gheuaen der minnen,
Al soudt my costen vleysche ende bloet,
Ende tmorch uyt minen beenen.[1])

Slechts terloops wordt het beeld van den veldslag gebruikt in een lied, dat van persoonlijker strijd getuigt:

1. Hier en is geen vreugde dien ick acht,
Verdriet dat my singhen;
Ick was bestrickt in mijn ghedacht
Met deser aertscher minnen.

2. Helpt rijcken Heer Godt, my is soo wee,
Mijn hert wil my te breken
Van rouwe ende treurigheyt ontwee,
Ick en can des niet uytspreken.

3. Ick socht solaes en wellustigheyt
In minne der creatueren;
Doen ick het over leyde al in der waerheyt,
Ten mocht niet langhe dueren.

---

[1]) Uit: O sceyden du crencste my die moet. Hs. Meerman, XXIV r°.

4. O bloeyende jeught vol ydelheyt,
Siet aen met vroede sinnen,
Sy hebben menighe teghenheyt,
Die leven in aertsche minnen.

5. Haer leven is hier haest ghedaen,
Die leven in deser minnen,
Sy moetent verlaten cortelijck,
Och wilt dit doch versinnen.

6. Ic soude geerne minnen dat hoogste goet
Ende laten de creatueren,
Maer nu welct my mijns hartsen bloet
Bedruckt is mijn natuere.

7. Mijn hart is my so seer ghewont,
Ten can noch niet ghenesen,
Ick ben bedruckt in mijnen gront,
Ic mach wel droevigh wesen.

8. Och droevigheyt is my so groot,
Sy heeft mijn harteken doorsteken,
Sy doet my snellen tot der doot,
Ten can gheen tonghe uytspreken.

9. Mijn lijden, druck en rou
Moet ick alleyne draghen;
Ick en vinde aen Menschen gheenen trou,
Och, wie mach ick het dan claghen?

10. Met droeviger herte, met blijden schijn
Moet ick dickwils veynsen;
Het is nochtans een groote pijn,
Als een yeghelijck wel mach peynsen.

11. Ick lig te velde nacht ende dagh,
Mijn Vyanden die willen my deeren,
Sy slaen op my so menighen slagh,
Ick canse niet langher af-weeren,

12. Comt my te hulpe, soete lief,
Ick stae in strijde van binnen,
De Vyant loopt om my als een Dief,
Aen dy staet mijn verwinnen.

13. Creaturen troost wil ick begheven
Ende laten dat cleyn omt hooghste goet;
Al stervende vindet men dat leven,
Der dooder loon is also groot.

14. Nu wil ic sterven leeren
Ende alle dinghen varen laen
Ende my tot Jesum keeren,
Want rouwe heeft my mijn hert omvaen. [1])

Soortgelijke uitingen als de tiende strofe bevat, komen meer voor, maar geheel duidelijk zijn ze mij niet. Tegenover wien moet blijmoedigheid geveinsd worden? Het aannemelijkst lijkt mij de verklaring, dat de bekeerde zich verplicht acht, zich goed te houden, te doen of hij volkomen vrede heeft gevonden, terwijl feitelijk het leed der scheiding nog niet geleden is. Sterker dan in één der vorige, vinden wij de smart waarmee menigeen de wereld verlaat, uitgedrukt in een lied, dat een soortgelijk beeld bevat, alleen is het hier geen veldslag, maar een beleg.

1. Tis al verdriet daer ic mi hene kere,
ic mach wel droevich wesen,
die dach valt mi eens jares lanc,
mi en lustet niet langer te leven.

2. O, bloeijende werelt genoechelic
in minen dommen sinnen
gi hebt mijn hert so seer doorwont
mit uwer valscher minnen.

3. Mi dochte jae sijn genoechelic
der creaturen minne,
si sijn nochtans bedriegelic,
als ickes mi wel besinne.

4. Die werlt die moet gelaten sijn,
die creaturen vergeten;
het gaet mi nare dan die doot,
mi doncket, mijn herte sal breken.

5. Och wie geen liden en heeft besocht,
die en kans niet uut gespreken,
hoe wee dat jonge herten doet
haer natuur te breken.

6. Mijn viande sijn gewapent hart,
si hebben mijn herte beclommen,
si schieten mi al mitter vaert
so mennige brede wonden.

---

[1]) Strofe 1-12 naar het *S. B. v. T. H.*, ex. Scheurleer (blz. 46), 13 en 14 naar het Berl.pap.hs. (14). De hier gegeven tekst vindt steun in de Nederduitsche vertaling. Er staat 6[3] wilt; 11 praeteritum; 12[4] my v.; de spelling van 13 en 14 is aangepast aan die der vorige strofen.

7. Si liggen voor mijns hertsen door
so fel tot allen stonden,
si schieten daer vurige schutten door,
al door mijns hertsen gronde.

8. En hadde ick een steenen hert,
hoe soude ick dat lijden van binnen,
dat daer soo menigen doorschiet;
si souden mi geerne verwinnen.

9. Och lieve here, nu weest mi bi,
en wilt mi niet begeven;
ic sal noch in den strijt gaen staen,
al soudet mi costen mijn leven.

10. Och alle dinc wil ic varen laen
ende Jesus minne verwerven
och herte, gi moet bedwongen sijn
natuur ende gi moet sterven.

11. Och dat si immer sterven moet,
daer voor vrucht mine nature;
si raet mi altoos quaet voor goet,
dat sterven wert mi sure. [1])

Zelden zullen wij zóó scherp als in het bovenstaande lied tegenover elkaar vinden de hevige aanklacht tegen de wereld en de felle smart, die het kost, haar te verlaten. Het contrast doet aanvankelijk vreemd aan, maar heeft goed beschouwd niets onlogisch. Zeker, op de wereld valt geen staat te maken, zij bedriegt alle illusies, zij doet alle genot zoo duur betalen.... maar hoe moeilijk is het de illusies zelf op te geven en hoe wezenlijk was het genot!

De zelfstrijd wordt, we zagen het herhaaldelijk, door het middeleeuwsch dualisme verstaan als een strijd tusschen geest of ziel en „nature", d. w. z. al wat den mensch aan de aarde, aan de stof bindt, dus zoowel het lichaam, als alle zinnelijke en stoffelijke behoeften en begeerten. Naïef-mooi wordt die strijd geschetst door een, die het ergste al achter zich heeft:

---

[1]) De laatste twee strofen van de oudste lezing (het Berl. pap. hs., 2), die niet rijmen en slechts een zwakke herhaling van de voorgaande geven. liet ik weg. Daarentegen voegde ik strofe 8 in uit den jongsten tekst (het *S. B. van Tonis Harmansz.*, blz. 44) Er staat 1[2] enz. wal, 12[4] guet.

1. Och steruen mijnder natueren,
Dat heeft mi wee ghedaen;
Ick hoep aen onsen heere,
Ick sals goeden loon ontfaen.

2. Och, dat ic mijnder natueren
Noyt also vele en sterf,
Als ick wel hadde ghemoghen,
Dat rout mi menichwerf.

3. Die gheest en die natuere,
Die striden dicwils seere;
Och wie den strijt winnen sal;
Dat weet ons lieue heere.

4. Die gheest moet bouen bliuen,
Natuere, ghi moet v saten,
Ghi moet noch seer bedwongen sijn:
Ghi sijt soe onghelaten.

5. Ick sal natuerken bedwingen,
Al sout mi costen vele,
Al soude ick daerom steruen
Ende alle mijn leefdage quelen.

6. Alle mijn leefdaghe te quelen,
Dat mocht wel wesen waer:
Mijn ionghe nature te steruen,
Dat valt mi veel te swaer.

7. Ick sal natuerken steruen,
Al sout mi costen al,
Al om die groote vruechde,
Die hier nae comen sal.

8. Een leuen ende een steruen
En mach niet te samen staen,
Wanneer dat is ghestoruen,
Een leuen volcht daer aen.

9. Och wie wil leeren steruen,
Ick gheue hem goeden raet,
Dat hi der dinghen wil deruen,
Daer hem sinen sin op staet.

10. Och troost der creaturen,
Wat hebby mi ghedaen?
Ghi hebt mi dick doen trueren,
Ende weenen menighen traen.

11. Ick sochte aen creatueren
Troost, ick en vantse niet,
Had ick hem ghesocht aen Gode,
Mi waer veel bat gheschiet.

12. Nu bidden wij onsen heere,
Die alle dinghen weet,
Dat hi ons te steruen leere;
Het si ons lief oft leet.

Van teleurstelling, van bedrog der wereld hooren we hier maar heel even en heel zwakjes, hoofdmotief haar te verlaten is de overtuiging, dat aardsche voorspoed, het genieten van stoffelijke genoegens althans, de zaligheid in den weg staat — een overtuiging, die haar algemeene verbreiding weliswaar dankt aan maatschappelijke oorzaken, gelijk ik getracht heb aan te toonen, maar die, eenmaal bestaande, zich ook meester kon maken van den enkeling, wien de sociale verhoudingen haar niet opdrongen. Nog zuiverder steunt Zuster Bertke, in haar meest bekende lied, haar bekeering op innerlijke overweging alleen.

De mededeeling van dit lied geeft gelegenheid, een helderder licht te werpen op de wijze, waarop men met veel liederen placht om te springen, dan misschien één ander veroorlooft. Wanneer wij anders zeer verschillende lezingen van een zelfde lied aantreffen, dan zijn er meestal wel redenen, die aan een van beide den voorkeur doen geven, maar de mogelijkheid blijft altijd, dat de schijnbaar beste tekst eenvoudig een handiger, maar vrijer omwerking van het verloren gegaan origineel is en ook, dat beide lezingen nog veel meer verschillen van de oorspronkelijke dan van elkaar. Hier echter kunnen wij met vrij groote zekerheid zeggen een onbedorven tekst te bezitten (op twee waarschijnlijk uitgevallen woorden na), in de vier jaar na den dood der dichteres verschenen uitgave van (eenige van) haar werken. En daarnaast hebben wij vier afwijkende lezingen, onderling geheel ongelijk, die elk een karakteristiek staaltje geven van de willekeur en slordigheid waarmee men omwerkte en overleverde. Eerst geef ik den oorspronkelijken tekst met zooveel mogelijk dien uit het *D. e. P. B.* er naast; men lette vooral op de nummers der strofen:

[1]) *D. e. P. B.*, XL. Er staat 8^4 nae; hem saten (4^2) = zich voegen; onghelaten (4^4) = onhandelbaar.

1. Die werelt hielt my in haer gewont
Mit haren stricken menichvout,
Mijn macht had sy benomen.
Si heeft mi menich leet gedaen,
Eer ic haer bin ontcomen.

2. Ic bin die werelt afgegaen,
Haer vroechde is also schier gedaen,
In also corten daghen.
Ic en wil die edel siele mijn
Niet langer daer in wagen.

3. Ic sie den enghen wech bereyt,
Die recht totter ewigher vroechden leyt,
Natuer, wilt nyet versaghen!
Ic wil daer vromelic doergaen,
Om Ihesus te behagen.

4. Ic voele in my een vonkelkijn,
Het roert so dic dat herte mijn,
Daer wil ic wel op waken.
Die min vermach des altemael,
Een vuer daer af te maken.

5. Nu moechdi horen een groot beclach,
Natuer si roept: o wy, o wach,
Haer vroude moet si laten;
Daer si haer lange in heeft verblijt,
Dat moetse leeren haten.

6. Haddieu, haddieu, nature mijn!
Mijn hart dat moet ontcommert sijn,
Ten mach gheen claghen baten;
Dye mijn siel alleen begeert,
Hem wil ic nu inlaten.

7. Mijn vianden nemen des nauwe waer,
Heymelic ende openbaer;
Si legghen mi valsche laghen.
Hierom so moet ic wacker sijn,
Bi nacht ende oec bi dagen.

1. Die werelt heeft mi in hare ghewout,
Mit haren stricken so menichfout
Heeft si mijn cracht benomen.
Nochtans so wil ic hebben moet:
Daer ysser vele wt comen.

2. Die werelt toont mi vrolicheyt,
Nature die is daer toe bereyt,
Der werelt wil si behaghen.
Dat ick nature heb gheuolcht,
Mach ick wel seer beclaghen.

3. Die werelt wil ic nu af gaen,
Haer vruecht is so haest gedaen,
Si vergaet in corten daghen.
Ic en wil die edel siele mijn
Niet langher daer in waghen.

7. Ic sie den engen wech bereyt,
Met doernen is hi al bespreyt,
Nature en ghi moet steruen!
Dat ic dus lange verloren heb,
Hope ick noch te verweruen.

4. Ick hoore in mi so groot gheclach,
Nature roept: o wach,
Haer vruechde moet si laten;
Daer si haer in te verbliden plach
Moet si nu leeren haten.

5. Adieu, adieu, nature mijn!
Mijn hert moet onbecommert sijn,
Van alle eertsche saken;
Die coninc vander eewicheyt,
Die wil mi nu in laten.

6. Mijn vianden nemen mi nau waer,
Heymelijc ende openbaer,
Sij legghen mi valsche laghen;
Daerom so moet ic wacker sijn,
Bi nachte ende bi daghen.

8. Ic en wil mi daerin niet verslaen,
Met vroechden wil ict anegaen,
Ic sel se wel verweren:
Die minne voert so groten brant,
Si en moghen mi niet deren.

9. Daer vast staet mijn betrouwen in;
Hi sterct mi met sijn hoghe min,
Sijn cracht doet mi verwinnen!
Sijn gaven sijn soe menichfout,
Geen hert en macht versinnen.[1])

8. Die ons dit lieken heeft gedicht
Dat was een ioncfrou wten sticht,
Die werelt heeft si begheuen;
In een cluyse is si ghegaen,
Om daer te beteren haer leuen.

Als slordigheden zijn te verstaan de verplaatsing van een strofe en ettelijke geringe wijzigingen. Een willekeurige verandering, waarmee men vrede kan hebben, is de toevoeging van de achtste strofe, die zich als toegevoegd aankondigt. Maar van weinig eerbied, volgens onze begrippen, getuigen de ingelaschte tweede strofe en de omwerking vooral van de eerste twee van het oorspronkelijk. Blijkbaar had een van degenen, door wier handen het lied is gegaan, er liever één van een nog niet bekeerde en maakte *dus* wat hij vond aan zijn bedoelingen pasklaar. Eigenaardig is het op te merken, dat wij, alleen de tweede lezing bezittend, deze voor een zeer goede zouden houden, doch hoe, nu we het origineel kennen, dadelijk opvalt dat alle persoonlijk cachet in den slechteren tekst is verloren gegaan: de eerste lezing heeft een geheel eigen klank, de tweede is schablonenwerk, ofschoon volgens een aangenaam patroon.

De derde lezing, de tweede van het Berlijnsche perkamenthandschrift, heeft van de boven afgedrukte strofen: A1, B2, B3, A5, A4, A7 en A8, natuurlijk niet zonder grootere en kleinere afwijkingen, o.a.:

B5³ wil dair sijn woninc maken.

De tekst van het Brusselsche handschrift houdt het midden

[1]) De tekst heeft: 8¹ versaken; 8² wil anegaen; 8³ se verweren. Gewout (1¹) = macht; brant (8⁴) = zwaard?

tusschen de tweede en derde der besproken lezingen, doch heeft de volgende vierde strofe:

Ic en acht niet meer dit aertsche goet,
Die minne heeft my ghegeuen moet,
Natuer ende ghi moet steruen!
Dat ic dus langhe verloren heb,
Dat hoep ic nv te verweruen.

Gelijk men ziet een wijziging van B7 boven. Maar deze was weer ontstaan uit A3! Hier hebben wij dus het curieuse feit, dat we duidelijk constateeren kunnen, dat een strofe die met een andere nog slechts één woord gemeen heeft, daaruit is ontstaan! Deze waarneming leidt tot twee verdere gevolgtrekkingen. Vooreerst, dat de lezing van het *D. e. P. B.* in elk geval aanmerkelijk ouder is dan deze bundel, ten tweede, dat, waar zulke veranderingen mogelijk zijn, ook strofe B2, die immers geheel dezelfde rijmen heeft, met vrij groote zekerheid voor een uit A3 ontstane kan verklaard worden. Versterkt wordt deze waarschijnlijkheid, doordat de in de derde plaats genoemde tekst, de beste na de authentieke, B2 opnemend, A3 niet kent.[1])

Maar nu de vijfde lezing, de eerste van het Berlijnsche handschrift. Deze geeft een zeer verhanselde eerste strofe, de beginregels van 2 en 3 (den laatsten zelfs tweemaal) en zeer veel verder ook die van 5.... en overigens 25 strofen, die met het werk van zuster Bertke niets hoegenaamd gemeen hebben. Het geheel is een zeer onklare mystisch-symbolische schildering (soms bijna wartaal) van de minne, overgaande in een hemelbeschrijving. Dat enkele regels van een bestaand lied het uitgangspunt vormen voor een geheel nieuw is niets ongewoons, maar verbijsterend is het, boven dit zonderling geheel te lezen: „Dit liedekijn heeft ghemaect Baert suster, die clusenarinne tUtrecht.” Van een „afwijkende lezing” sprak ik dan ook enkel, omdat ik dezen tekst met de andere onder één naam moest samenvatten.

Dat Zuster Bertke zich niet over de wankelbaarheid (heel wat anders dan de korte duur!) van den aardschen voorspoed

[1]) Weder een andere redactie geeft de Nederduitsche bewerking, *Hölscher, Niederdeutsche geistliche Lieder und Sprüche aus dem Münsterlande,* LII.

beklaagt, is, om haar afkomst, niet meer dan natuurlijk en in zekeren zin een bevestiging van mijn bewering, dat die klachten ten slotte teruggaan op materieele nooden.

Evenals in meer voorgaande liederen werd hier van het voortduren van den strijd ook na de begeving getuigd, in het volgende lied is het, of de zwarigheden dan eerst recht beginnen:

1. Vastelauont, vals bedroch,
This recht dat ick v hate;
Ghi cont wel van Gods kinderen
Verdoelde scaepkens maken.

2. Die werelt spreect ons blidelijck aen:
Wilt ghi ons so haest begeuen?
Ghi sijt noch ionc, ghi hebt den tijt,
Ghi moecht noch langhe leuen!

3. De nature is seer haest ghenoodt,
Si en can haer niet bedwingen;
Waer ick nu inde werelt noch,
Daer soude ic dansen en springen.

4. O lacy, het moet ghelaten sijn,
Ic en mach daer nu niet gangen,
Ic heb mi onder een ander ghegeuen,
Dus bliue ick gheuangen.

5. Mi coemt so dick in minen sinnen:
Wat mach ic hier binnen maken!
Mijn herte is so dick beswaert,
Ick en can God niet ghenaken.

6. O lacy, het moet ghelaten sijn,
Ick moet nu leeren deruen;
Nature, eest v lief oft leet,
Ghi moet v leeren steruen.

7. Och steruen ghi sijt een hert ghelach,
Die v te rechte sal proeuen;
Voerwaer ten is gheen ongelijc,
Al is mijn herte dicwijl droeue!

8. O kint en ghelooft die werelt niet,
Al thoont si v een schoon ghenuecht,
Want si met haren stricken valsch
Menich goet herte treckt van der duecht

9. Ick sie wel, ic mach wel wacker sijn,
Bi daghen ende oock bi nachten,
Want de vyant schiet so menighen pijl,
Om deuote herten te versmachten.

10. Ick wil om keeren, tis meer dan tijt,
Dat ick dat cleyne om tgroote gheue,
Op dat ick niet daer buyten en blijf,
Als die sotte maechden deden.

11. Als ick dencke op dat herde woert,
So wort mijn herte swaer beladen:
Voerwaer, voerwaer, ick en kenne v niet;
Ghi coemt oock veel te spade.

12. O Maria, staet ons nu bi,
En wilt ons troost verweruen,
Op dat wi na dese corte tijt
Ghenade moghen verweruen.[1])

Vooral na wat wij zooeven zagen, zou ik niet graag er voor instaan, dat dit lied hier gedrukt is, gelijk het gedicht werd. Met name strofe 8 past slecht in het verband, al is een dergelijke plotselinge overgang van gedachten allerminst onmogelijk. Ook de aanhef van de tiende strofe, hoe vreemd ook klinkend na de vierde en vijfde, die duidelijk van binnen kloostermuren komen, behoeft niet noodzakelijk op interpolatie te berusten: blijkt niet juist uit die voorgaande regels, hoe uiterlijk de bekeering nog was? De negende en tiende strofe brengen sterke reminiscensen aan het voorgaande lied en:

Hier en is geen vreugde dien ick acht.

Hier werd de onrust geklaagd, die geleden wordt, wanneer ook in de schijnbaar veilige schuilplaats de verlokkingen der wereld nog doordringen — maar wee wanneer het nieuw aanvaarde leven op zichzelf iets ondraaglijks wordt! Geen lied daarom zoo aangrijpend als het forsch ingezette, hooggestemde, dat ik hier in weerwil van zijn lengte geheel laat volgen:

1. Adieu mijn vroude, adieu solaes,
mijn blischap laet ic bi u staen.
ic wil mi in desen ternoeij besluten,
ten doren des lidens bin ic in gegaen.

---

1) *D. e. P. B.*, XXXIII.

2. In desen ternoij wil ic nu striden
ende volgen den banier, dat voor mi gaet;
minen heren wil ic getrouwe wesen
ende gaen int casteel dat tegen mi staet.

3. Dat casteel is mi alsoe seer entegen,
daer ic met willen bin ingegaen,
want liden en wil mi niet begeven,
so lange als ic dat leven haen.

4. Och, god ende onse vrouwe mach icket wel clagen,
sint dat ic eerst in dit leven quam,
so en durfte ic die wateren des rouwen niet halen
uter cisterne van Bethlahem.

5. Och god ende och god, wat is dit leven,
daer men dus veel in liden moet!
en haddes god selven niet gegeven,
ten waer te liden om geen goet.

6. Allen troost der creaturen is mi ontweken,
dat clage ic god ende onser vrouwen,
ende alle solaes heeft mi begeven,
mer liden en dede mi nie ontrouwe.

7. Gevangen bin ic in swaren verdriet;
help rijker here god, dat clage ic di!
ick werde gelaten aen allen siden,
mer trouwelic staet mi liden bi.

8. Alle solaes der werelt heb ic begeven
ende hope daer groot loon af te ontfaen
ende waende voort aen in vreden te leven,
mer als mi donket is liden mijn loon.

9. Och god, die hem conde geliden,
waer dat lief of waer dat leet,
die solde hem nae wel seer verbliden,
als dat aen een sterven geet.

10. In druc waer ooc wel troost gelegen;
die hem te rechte soeken can,
dat most een constich meister wesen
ende leggen alle sine vlijt daer aen!

11. Mit rechte mogen wi van desen liden wel spreken,
want wi twee gesellen sijn:
als ic mijns heren godes vergete,
so roepet mi liden weder in.

12. Een ternoeij is mi van swaren verdriet,
help rike here god, dat clage ic di!
heb ic troost of en heb ic engeen,
ic moet mi liden ende swigen al stil.

13. Een ternoij te striden en is mi geen spel,
des clage ic god mijn avontuur;
gave hi mi troost, hi dede so wel,
want mi dat leven wort so suur.

14. Als ic van desen ternoij hoor spreken,
van vresen doet mi mijn herte so wee,
schilt ende speer moet al tebreken,
die helm des vreden gaet al ontwee.

15. O Maria, der sundaren troost,
waer heeft ie ridder ternoij gestreden,
god selven heeft hem daer uut verloost?
mer al mijn troost is druc ende liden.

16. Vremde bin ic in veren lande,
daer ic dus veel in liden moet;
ende ongetroost moet ic daer gaen,
als een ellendich pelgrim doet.

17. Ic bloeijde als enen groenen twijch,
doe mi die grawe roc waert aengedaen;
och god, ic moet verdorren eer tijt,
want druc ende liden heeft mi bevaen.

18. Ic mach der tortelduven wel liken,
die horen gaden verloren heeft:
so vlieget si op enen dorren twijch,
ende si is trurich tot alre tijt.

19. Ic bidde Maria, der moeder godes,
dat si mi helpe mit hare hant,
dat ic in desen stride voldure,
want mine siel daer voor steet te pant.

20. Maria, en wilt mi niet vergeten
aen u, weerde vrouwe, staet alle mijn troost,
gij sijt een steerne des meers geheten,
gij hebter dit jaer so mennige verloost!

21. Weest vrome ende wilt u niet versagen
mer hebt altoos enen gueden moet,
so moochdi u nae wel seer verbliden,
alst hier aen een sterven gaet.

22. Als dese joncvrouwe dus heeft gestreden,
ende wat sal dan daer wesen dat loon?
die blischap des hemels mit allen heiligen
ende god sal selven wesen haer croon.[1])

Hoe groote schoonheid er ook ligt in den eenvoud en onmiddellijkheid van de typische volkspoëzie, het kan moeilijk ontkend worden, dat meer individueele stemmingspoëzie hooger kunstuiting kan geven. Dit lied bevat tal van slechte (bedorven?) regels, het rijm is slordig in de hoogste mate, maar wat gaat er een kracht van uit, wat een schitterende details bevat het! Doorgaans is de symboliek niet de sterke zijde van de geestelijke liederen, beelden, zoo ze niet zéer voor de hand liggen, zijn in den regel meer intellectueel bedacht dan dichterlijk doorvoeld. Maar hier:

so en durfte ik die wateren des rouwen niet halen
uter cisterne van Bethlehem,

en

die helm des vreden gaet al ontwee;

het is beiden superieur in de hoogste mate. En dan de snijdende wijze (maar op hoe ingehouden toon!) waarop eenige strofen lang de laatste regel tegen de andere ingaat, en de zoo volmaakt uitgedrukte ironie in de tiende strofe! Ik aarzel dan ook niet den maker hiervan een groot dichter te noemen. Daarom zou ik hem de achtiende en volgende strofen die zoo véél zwakker zijn, liever niet toeschrijven.

Des te minder aarzel ik, dit te doen, omdat de voorstelling, in de laatste strofe, als zou dit lied van een vrouw afkomstig zijn, geheel onaannemelijk is. Toon en inhoud van het geheel verzetten er zich even zeer tegen. En deze strofe, die zich reeds door haar objectief spreken als toegevoegd verraadt, vindt eenigen steun in de achttiende,[2]) reden genoeg om daar de grens te trekken.

Een heel andere getuigenis van de troosteloosheid die een nieuwgeordende bevangt, maar óók een zeer goede, nu wel van een vrouw is de volgende:

---

[1]) Het Berl. pap. hs. (18) heeft: 1^1 Addeu; 2^4 gaent; 5^2 voel; 8^2 hape; 9^4 gaet; 11^3 gades 13^1 spoel; 13^2 dat c.; 13^3 geue; 15^4 mer d. ende l, is al mijn troest; 16^2 voel; 17^1 en 18^3 swijch 18^1 licken; 18^2 oren, verlaren; 19^1 gades; 19^4 toe pande; 21^3 mach ic mij. Solaes = genoegen.

[2]) Voor het in de 18de strofe gebruikte beeld vgl. men *Naturen Bloeme* III, 3379 vlgg. en de rei uit het vierde bedrijf van den *Gijsbrecht van Aemstel*.

1. Mijn hope, mijn troost, minen toeuerlaet,
Die staet aen onsen heere,
Sijn hope gheeft ons soeticheyt;
Heer God, oft ick bi hem ware.

2. Ic heb der werelt so lange ghedient,
Dat mi nu rout so seere;
Haer cierheyt wil ic oerlof gheuen
En dienen onsen heere;

3. Want sijn minne is so goet,
Ick hope hi en sal mi niet versmaden,
Ic wil tot sijnder scolen gaen
Ende bidden hem ghenade.

4. Mer doen ic eerst ter scholen quam,
Die schole der godliker minnen,
Die lessen en conde ick gheleeren nyet;
Dat deden mijn weerlicke sinnen.

5. De eerste lesse, diemen mi gaf,
Was dat ic steruen sou leeren,
En doen mi alder menschen af
En keeren mi tot onsen heere.

6. Sij deden mi mijn cleeder wt,
Sij deden mijn hayr afsniden,
Sij deden mi aen een mantel ruyt
En leerden mi der oerden ghetiden.

7. Hoe mi doen te moede was,
Dat en sal ic niemant clagen
Dan hem die inden hemel woont,
Die salt mi helpen draghen.

8. Die dagen waren mi te lanc,
Snachts en condic niet gheslapen,
Ic dacht so dicke in minen moet,
Hee ick dat soude maken.

9. O here God, helpt ghi mi niet,
So en mach ict niet gheliden,
Die viant sijn scutten op mi schiet,
Sij quetsen mi aen alle siden.

10. Mer als ic dencke in minen gront,
Dat ick die weerelt heb ghelaten,
Soe verblide ick mi in menigher stont
In vruechden bouen maten.

11. Noyt en dranc ic beter dranc,
Wt coppen noch wt scalen,
Dan wt lesus soete borst,
Och, hi gheneest van alle qualen. [1])

Dat is nu weer de kracht der volkspoëzie — een tooverkracht voor ons — dat zij de gewoonste dingen met de gewoonste woorden vertelt en dat er toch stemming in zit en dat het toch poëzie is! Neem hier de achtste strofe, kan het eenvoudiger? En toch hoe mooi, ook van toon! Maar wel mag hier van de „eerste lesse" gesproken worden, want hoe weinig gevorderd zijn al deze loon-begeerenden nog in de oogen van een Mande!

Dit lijden is niet de ervaring van een enkele, die eigen krachten overschat heeft, het schijnt bijna volgens de algemeene opvatting een gevolg, een noodzakelijk bestanddeel van het geestelijk leven. Wie dat van tevoren inzien, spreken er heel gelaten over:

1. Mijn tijt gaet wech, en ic daer met,
Mijn leuen en mach niet dueren;
Ick wil mi keeren onbelet
Van alle creaturen.

2. Ende allen dingen ledich staen,
Dat mi van God mach keeren,
Mijns selfs altijt te buten gaen,
Aldoer die minne ons heeren.

3. Het herte mach wel vrolic zijn,
Ten derf hem niet versaghen;
Al is hem liden somtijts pijn,
God salt hem helpen draghen.

4. Nu laet ons dan een cort termijn
Doer Gode gaerne liden,
Want ten sal toch niet langhe sijn,
Wi mogen wel hoechlijc striden.

5. Nature die moet in alder tijt
Haer seluen leeren bedwingen,
Want het is dic groot onprofijt,
Te cleuen aen aertsche dingen.

6. Al schinet wat, ten is so niet,
Men wort daer bi bedroghen,
Als men daer af scheyt so eest al verdriet —
Het is dagelijcx voer oghen.

---

[1]) *D. e. P. B.*, xxx.

7. So wie sijn sinnen aen Gode keert,
Die en derf voortaen niet trueren;
Al wort natuere dicke beswaert,
Haer sal wel troost ghebueren.

8. Van haerder minnen, die si draecht,
In haren gront verborghen,
Op dat sijt haren minnaer claecht
Si en derf voer gheen dinc sorghen.

9. Die gracie ons heren, die si ons bi,
Bidt dat hy ons verlichte
Ende van alle sorghen make vry
Ende ooc die dit liedeken dichte. [1])

Hier althans krijgen wij sterk den indruk, dat onder „liden" eenvoudig ascetisch leven verstaan wordt. En ook deze beschouwingswijze heeft weer iets zeer sympathieks: men maakt zich niets wijs, neemt de dingen zooals ze zijn en aanvaardt moedig het sombere leven, dat de eenige uitweg schijnt. Echter, al vinden wij in de liederen van deze groep met weinig illusie en warmte van het kloosterleven gesproken, daaruit volgt niet dat innerlijke voldoening, vrede, ja geestverrukking den meesten onthouden bleven. Alleen deze uiten zich niet in zelfbespiegeling, maar in de tedere en vurige liederen aan Jezus en Maria, in de kleurige schilderingen van de zaligheid hiernamaals. Daarom geeft iedere rubriek een eenzijdige, althans zeer onvolledige voorstelling van de innerlijke gesteldheid der devoten, slechts een overzicht van alle liedersoorten schenkt een eenigszins zuiver beeld.

Niet altijd is het zoo gemakkelijk te onderscheiden wat met „liden" bedoeld wordt: het ondervinden van tegenspoed in de wereld of het vaarwel zeggen van alle genietingen. Ook waar de lof van het lijden gezongen wordt. Want lijden, het blijkt telkens weer, wordt een verdienste, het geeft recht bijna op vergelding; in de eerste plaats het vrijwillig gezochte, maar daarnaast ook het onontwijkbare, indien geduldig gedragen. In het volgende lied schijnt wel vooral het laatste bedoeld te zijn:

---

[1]) De tekst (*D. e. P. B.*, CLXXV) heeft: 4^4 hoeflic; 7^4 Hem; 9^1 is. Hoechlijc (4^4) = krachtig Opdat (8^3) = mits.

1. Heer Iesus liden ende sijn smerte
Moet ic altoos gedachtich sijn
Ende dragen altijt in mijn herte,
Want hi dat begeert van mi.
Hi is die liefste mijn,
Daer ick alleen troost op stelle.
Och anders en macht ooc niet sijn,
Wil ic salich hebben de siele mijn.

2. Ic wil mi gaen tot liden voegen,
Na dat ons heer op mi verhingt,
Die hem daer best in laet ghenoegen,
Is die wijste diemen vint.
Ick ben v lieue kint,
Dat ghi soo seere bemint.
In liden sidy mi voer ghegaen,
Och moch ic oock liden saen!

3. Och, die mit herten wel conde versinnen,
Hoe salich dat hem liden is,
Hi sout met alder herten beminnen,
Hoe wel dat swaer te verdragen is.
Want hier cort is ons leuen,
Alle dinck sal ons begheuen,
Na liden coemt verbliden ghewis,
Alst hier willichlijc gheleden is.

4. Hoe connen wi ghenoechte bedriuen,
Want ons die propheet Iob bescrijft:
Daer en is niet dan liden
Hier in deser nederheyt,
Alle gheboerne van vrouwen;
Vol drucx ende vol rouwen,
Vol armoede ende catiuicheyt,
Is onsen tijt voerby gheleyt.

5. Och die dit altoos hadde voer ooghen,
Hi soude wel leeren dooghen,
So wat hem ouer comen sal,
Hier beneden in dit aersche dal.
Want liden hier sal ynden,
Den eewighen loon sal hi vinden.
Na liden comet verbliden an,
So wel hem, die hier liden can.

6. Sinte Augustinus seyde:
Die mi een vrage te voren leyde,
Wie die beste mensche ware,
Ic antwoerde hem voerware:

Die meest lidens conde verdragen
Sonder croonen ende claghen
Ende hem daer in cost reguleren,
Sonder eenich murmureren. [1])

Alleen in de vierde strofe schijnt aan een vrijwillig gezocht lijden gedacht te worden. Maar wie innig overtuigd is van het nut van door God over hem beschikt lijden, komt er zeer licht toe, het lijden te zoeken, zich door vrijwillige derving verdienste te verwerven en zoo versmelt het onderscheid.

Menige klacht maakte den indruk te berusten op het tekort dat het hart ondervindt en natuurlijk — materieel gemis wekt niet zoo licht een poëtische stemming. Doch dat armoede in het „liden" zeer op den voorgrond blijft staan, ook al wordt ze niet zoo geklaagd, mogen we daarom niet vergeten. Armoede blijft de verdienste bij uitnemendheid:

1. Natuur, gij moeten oorlof haen,
dat merke ic aen den tiden,
die in den ewigen leven sijn,
die mogen hem wel verbliden.

2. Die werelt is so bedriegelijc,
in haer en is gene trouwe;
die in swaren sunden licht,
die mach sich wel berouwen.

3. Mi ontbloot een engel guet,
dat ic moeste sterven
ende laten al verganclic guet,
in deser eerden derven.

4. Ende ic ontboot hem weder,
hi moest een weinich beiden:
mine sunden weren also swaer,
ic moeste mi noch bet bereiden.

5. Doe dat anden avent quam,
natuur began te weenen,
wat vant si in horen wegen staen?
Jesus van Nasarenen.

6. Och Jesus, alre liefste lief,
ende waer sal ic di vinden?
dat salstu in die armoede doen,
ende in dat swaer ellende.

---

[1]) *D. e. P. B.*, LXXII. Regel 5[e]: sal hi ontbreekt.

7. Ende doe si in dat ellende quam,
   wat gaf hi haer te lone?
   hi voerden se in sijns vaders lant,
   hi spande haer ene vergulden crone. [1]

Een naiëve voorstelling, zooals we onder deze liederen, die een zekere mate van zelfbeschouwing veronderstellen, weinig vinden!

Vóórdat ik tot een ander onderdeel overga, nog één lied, dat tamelijk wel op zichzelf staat. De algemeene gedachten, die het bevat, wijken niet zoozeer af van wat wij reeds zagen, maar ze worden heel anders belicht. Men zie echter vooral geen spot met het geestelijk leven in 's dichters galgenhumor. Hij geeft een zeldzaam openhartige schildering van zijn gemoedstoestand, zonder bijbedoeling. Dat een dergelijk lied, dat in elk geval niet stichtend kon werken, tweemaal overgeleverd is, kan naast zoovele staaltjes van het gering critisch vermogen der verzamelaars niet verwonderen. In elk geval moeten wij er dankbaar voor wezen, het geeft een heel apart, wonder frisch kijkje op een gesteldheid, die niet zeldzaam geweest kan zijn.

1. Druc heeft bevangen dat herte mijn,
   van nu tot allen stonden,
   want mi des werelts valsche fenijn
   so dicwils trect tot sonden.
   och Jesus heer, mijn vleis verdriet,
   mijn arme brosheit niet aensiet,
   dus maect die cap die monic niet.

2. Och doen ic in die werelt was,
   doe leefde ic sonder sorgen.
   mijn vroochde wies gelijc dat gras,
   van tsavents totten morgen.
   nu moet ic bliven al met verdriet,
   god geef hem ramp al diet mi riet;
   dus maect die cap die monic niet.

3. Mi docht ic soudt al int habijt
   gelijc een engel leven,
   vrolic leven met jolijt
   in gode sijn verheven.
   maer hoort doch menschen dit verdriet:
   die mensheit mi niet achter en liet,
   dus maect die cap die monic niet.

---

[1]) De tekst (Berl. pap. hs. 85) heeft: 5^2 trueren; 7^1 en ^{2} sie. Moet 3^4 misschien gelezen worden: ende deser....? In verband met de volgende strofe geeft het een beteren zin.

4. Ic ben geraect al in den stric,
in Jesus net gevangen;
doen ic lach in sonden slijc,
ginc hi die hant mi langen.
al heb ic nu dus groot onthiet,
nochtans, so als ment wel doorsiet,
die cap en maect die monic niet.

5. Niet anders en ben ic nu gestelt
dan als ic was te voren,
mijn vleis dat doet mi groot gewelt,
van daer ic ben geboren.
ic vecht altijt met groter vlijt,
ten baet niet wat ic put of giet,
dus maect die cap die monic niet.

6. Ic ben genijcht, gelijc ic plach,
tot dansen ende tot springen,
van tsavents totten lichten dach
met blider harten te singen.
des werelts sop mi noch begiet,
als nu met coude ende dan met heet,
dus maect die cap die monic niet.

7. Claerlijc ist en openbaer:
ten is geen scheel te sterven
slechs een doot, maer dachs ende jaer
die eigen wil te derven.
seer weinich wist ic watter briet,
al ben ic van Maria gevrijt,
dus maect die cap die monic niet.

8. Versiet u cans, beraet u wel,
die u ter oorden wilt begeven,
ten is voorwaer geen kinderspel,
gebonden hier te leven.
die luisen zijn een fuil gediert,
het tsi int hemdt, oft int habijt;
die cap en maeckt die monic niet.

9. Sijt hues van monde, dat bid ic u,
die waerlijc sijt van leven,
als geestelike harten worden verblijt
tot vroochde si hem geerne geven.
gec waer hi, die hem daer an stiet,
wantet waerlic sonder arch geschiet;
dus maect die cap die monic niet.

10. Sijn sinnen loopen noch seer wilt,
die dit liedeken heeft gemaket.
een brootsac voerde hi al in sijn schilt,
die werelt heeft hi versaket.
hi hoort so geern een vrolic liet,
al is hi nu een priester gewijt,
die cap en maect die monic niet.[1])

Het zijn de telkens terugkeerende slotregel en de tweede helft van strofe 8, die een schijn van frivoliteit geven, waardoor men zich omtrent de ware bedoeling zou kunnen vergissen. Dit is waarlijk geen lied van een verloopen monnik! Hoe duidelijk wordt niet in de negende strofe tegen misvatting gewaarschuwd:

wantet waerlic sonder arch geschiet.

En de vermaning in de voorafgaande regels beschouwe men ook niet op zichzelf, maar in verband met de geheele strofe: valt niet te zeer uit, oordeelt niet te scherp, als gij een schijnbaar onwaardige vroolijkheid bij monniken waarneemt. Neen, al oordeelt deze „dominicus broeder" (want als zoodanig maakt het Brusselsche hs. den dichter bekend), dat hij zich wat overijld begeven heeft, al teekent hij alleraardigst de teleurstelling, die de orde hem gegeven heeft en al bekent hij zoo gul mogelijk zijn zwakheid — de geest is toch gewillig: de eerste strofe en verscheidene verspreide regels zeggen het onweerlegbaar.

Plat klinkt de tweede helft van strofe 8, in het Berlijnsche handschrift met kleinere letter ingevuld,[2]) maar ze sluit zich toch wel bij de rest aan, als we verklaren: slechte gewoonten en gebreken verlaten iemand niet, als hij zijn wereldsche kleedij voor de pij verwisselt.

Niet vaak worden strijd of overwinning in allegorischen vorm behandeld, maar eenige keeren geschiedt het op zeer smaakvolle wijze. Allereerst in het dartele, geestige:

1. Ick heb een traech eselkijn,
Dat valt mi suer om timmen:
Dat is dat arme lichaem mijn,
Hoe gaerne sou ic hem dwingen!

---

[1]) Het Berl. perk. hs. (1) heeft: 8^e sy zijn; 10^d l. maecte (verbeterd volgens E.). Onthiet (4^b) = beloften; scheel (7^a) = onderscheid; briet (7^b) = broedde, eig. braadde.

[2]) Echter niet, zooals Hoffmann opgeeft, „von ganz junger Hand."

2. Hi leuert mi so menigen strijt,
Hi maket mi soe suere!
O lieue heere, dat claech ick dy,
Helpt mi mijn eselken vueren!

3. Ic wil mijn eselken temmen wel
Ende houden hem onder die roede,
So moet hi mi gehoorsaem sijn,
Al doet hijt also node.

4. Ten eten is hi wel bereyt,
Noode wil hi sober wesen;
Wanneer hem yemant yet misseit,
Daer tegen wil hi streuen.

5. Wanneer sijn cribbe is wel gheuult,
So is hi also blide;
Hi gaet so node wt sinen spoer,
Ghewelt so moet hi liden.

6. Tsauonts wil hi slapen gaen,
Men derf hem daer toe niet driuen;
Mer smorghens, als hi op sal staen
So wil hi langher bliuen.

7. Wanneer mijn eselken dus weeldich wert,
Dan en doet hi niet dan claghen,
Der minnen iock is hem te swaer,
Noode wil hi hitte verdragen.

8. Och, woude hem mijn eselkijn
Hier een weynich liden,
Al op den berch van Israhel,
Daer sal hi namaels weyden.

9. Daer is een weyde also soet
Ende also goet van smaken,
Daer soude hem mijn eselkijn
Och, also wel vermaken.

10. De riuierkens sijn daer also soet,
Die daer onder die berghen vlieten,
Daer suldy af drincken, mijn eselkijn,
En lates v niet verdrieten.

11. Die dit liedeken heeft gedicht,
Si was noch cout van minnen;
Si heeft een traech eselkijn,
Hoe gaerne soudesi hem dwingen! [1])

---

[1]) *D. e. P. B.*, XXXII.

Het beeld van den tragen ezel schijnt zeer geliefd geweest te zijn. [1]) Naast de drie teksten, waarin dit lied is overgeleverd, vinden we in het *Prieel* een zwakke omwerking, waaronder we met eenige verbazing de letters P. B. lezen, initialen van den dichter van een paar zeer verdienstelijke, ofschoon vrij jonge liederen in het *Hofken*. Doch er is ook nog een tweede, hiervan waarschijnlijk onafhankelijk, lied over hetzelfde thema. De gedachtengang is uiteraard tamelijk parallel, maar de inkleeding is geheel oorspronkelijk. Het behoort wel tot de jongste liederen, die nog binnen ons bestek vallen en het is daarom wel aardig, het naast het eerste, een halve of driekwart eeuw oudere, te plaatsen.

1. Tis vrinden crackeel, tot mijnent gheheel,
Mijnen noot sal ick v claghen:
Gheuallen ten deel, is mijn een iuweel,
Eenen esel inden waghen;
Wie sou hem connen ghelyen?
Hebt ghijer geenen, ick hebber eenen,
Godt wilder v aff beurijen!

2. Sijn werck is geseten te drincken, te eten,
Op sijn meester niet te achten;
Niet te sijn ghesmeten en niet te weten
Van wat doen, bij daghen, bij nachten.
Wie sou enz.

3. Als hij smorgens op moet in mijns vaders goet
Gaen wercken, soo wil hij slapen.
Laet tselfsten hij doet, als dlijf is gheuoet;
Altijt siet men hem geewen en gapen.

4. Drijf ick hem aent werck, cranck wert hij, onsterck,
Den medecijn moet ick gaen halen.
Laet ick hem int perck gaen spelen, ic merck
Hem in allen dinghen te dwalen.

5. Wat datmen hem leert, tot vuylheyt hij hem keert,
Ick schaem mij dwerck te vertellen;
Sijn vuylheyt verheert dick sijn meester gheeert,
Wie en soude dat niet quellen?

6. Alsmen met waerheyt iet teghen hem seyt,
Terstont toont hij sijn cueren,
Tot wraeck bereyt, maeckt hijt al verdreyt,
Hoe dick doet hij mij trueren!

[1]) Geen wonder trouwens, waar de vergelijking van St. Franciscus afkomstig is!

7. Ick en weet wat bestaan dan touwaerts te gaen,
Wilt sijn quaet mij, princen, vergeuen;
Heeft den uwen niet misdaen, wilt in tijts hem gay slaen,
Verdrietich ist, soo te leuen.
Wie sou hem soo connen ghelyen?
Hebt ghijer geenen, ick hebber eenen;
Tis quaet desels te ryen![1])

Hoewel in mindere mate, heeft ook dit lied veel verdienstelijks. Maar, afgezien nog van maat, rijm en woordenkeus, welk een verschil! Het typische tusschen de oudere en de jongere liederen in 't algemeen: hier alles ernst, ook al is de vorm schertsend, een zuiver en diep gevoel uitgesproken, ginds ondanks alle pogingen een zekere uiterlijkheid, oppervlakkigheid of kunstmatige opwinding en pose. De dichteres klaagt, de rederijker coquetteert.

Boven beide in diepte staat een der schoonste liederen van Zuster Bertke, dat wel een beetje verstandelijk doordacht is, maar toch niet zoo dat der poëzie merkelijk wordt afbreuk gedaan. Ik geef het zonder commentaar.

1. Ic was in mijn hoofkijn om cruyt gegaen,
Ic en vant niet dan distel ende doorn staen.

2. Den distel ende den doorn die werp ic uut,
Ic soude gaerne planten ander cruyt.

3. Nu heb ic een gevonden, dye gaerden can,
Hi wil die sorge gaerne nemen aen.

4. Een boom was hooch gewassen in corter tijt,
Den cond ic uuter aerden gebrengen nyet.

5. Dat hinder van den bome mercte hi wael
Hi toochen uuter aerden altemael.

6. Nu moet ic hem wesen onderdaen
Oft hi en wil dat gaerden niet bestaen.

7. Mijn hoofken moet ic wien tot alre tijt
Nochtans en can icks claer gehouden niet.

8. Hierin so moet ic zayen lelyensaet;
Dit moet ic vroech beginnen in der dageraet.

9. Als hi daerop laèt dauwen, die minre mijn,
So sel dit saeyken schier becleven sijn.

---

[1]) *Hofken*, blz. CXCIX. Ghesmeten (2e) = geslagen.

10. Die lelien siet hi gaerne, die minre mijn,
Als si te rechte bloyen ende suver sijn.

11. Als die rode rosen daer onder staen,
So laet hi sinen sueten dau daerover gaen.

12. Als hi daerop laet schijnen der sonnen schijn
So verbliden alle die crachten der sielen mijn.

13. Ihesus is sijn name, die minre mijn,
Ic wil hem eewelic dieneh ende sijn eygen sijn.

14. Sijn min heeft mi gegeven so hogen moet,
Dat ic niet meer en achte dit eertsche goet.

De dialogen, die uit soortgelijke gemoedsstemmingen als de boven besproken liederen voortspruiten, vormen een soort overgang tot de in het volgend hoofdstuk te behandelen gedichten. Naar den inhoud sluiten ze zich het best aan bij de voorafgaande, door het minder subjectieve, doordat niet zoo duidelijk het eigen ik onderwerp is, bij de volgende liederen. Een oogenblik heb ik gedacht ze over beide hoofdstukken te verdeelen, al naar de klachten der ziel of de aansporingen, die ze ontvangt, den meesten nadruk krijgen, maar dit verschil is toch te onbeduidend, om splitsing van wat zoozeer bijeen behoort te motiveeren. Toegegeven kan echter worden, dat enkele dezer liederen gedicht zijn eer met de strekking om te vermanen, dan om het hart lucht te geven.

Iets nieuws, na de voorgaande bladzijden, kunnen wij kwalijk verwachten in de, niet talrijke, tweespraken, waarin „siele" en „nature" de strijdende partijen zijn. Een lied van groote dichterlijke waarde is er ook niet onder, toch wil ik een voorbeeld hier laten volgen.

1. Wel op hertken, wel gemoet,
Ende loeft den heere goet,
Hoe slapen wij dus langhe?
Laet ons vertyen vleesch en bloet
Ende houden dat in bedwanghe.

1. O siele, ic hoor wel dat ghi ghist,
V bewijs ende uwen list
Es al om mijn bederuen,
Ghi segt: het wort hier al ghequist,
Oft ick, nature, moet steruen.

3. Nature, steruen waer v best,
Ghi sullet seker vinden int lest,
Den tijt die sal noch comen;
Siet dat ghi die siele wel vest,
Want si mach v wel vromen.

4. Och reden, ghi hebt seer wel gheseyt,
Maer ick sie haer net soe wide ghespreyt,
Hoe sal ick des ontganghen?
Des vyants lagen sijn lanc en breyt,
Hi sou ons gerne vangen.

5. Nature, waer om sidy versaecht?
Hi is geboren van eender maecht,
Die ghebenedide Gods sone,
Die des viants macht veriaecht,
Daer om wilt wesen vrome.

6. O reden, ghi moet mi leeren dan,
Want ict selue niet en can,
Hoe soude ick des ghenieten?
Ten is ter werlt vrou nog man,
Ten soude hem verdrieten.

7. Natuere, wilt ghi v seluen wtgaen,
So wilt des lidens doen vermaen,
Dat Cristus leedt doer onse schout.
Ende peynst, o siele, ghi hebt misdaen,
Het sal v rouwen menichfout.

8. Dit argueren van dezen tween
Vinden wi daghelijcx in een,
God geue ons allen sulcke minne,
Dat ons allen groot ende cleen
Die redene verwinne.[1])

Feitelijk hebben wij hier drie partijen: „siele" en „nature" als twistenden en „reden" die het pleit beslist. Overduidelijk is het geheel niet, wier net wordt in den tweeden regel van strofe 4 bedoeld? Van de ziel geeft geen zin. Zijn er strofen uitgevallen, of moeten we maar aanvullen: van de wereld? Ook de raad ten slotte aan de ziel gegeven ($7^{4,5}$) is niet zeer begrijpelijk. De slotstrofe eindelijk doet de vraag stellen, of misschien „siele" en „redene" toch een en dezelfde zijn, wat

[1]) *D. e. P. B.*, C. Ghequist (2^4) = vergooid, vrome (5^5) = welgemoed, onbevreesd.

reeds op zichzelf niet wel denkbaar is (men zie bijvoorbeeld de gedichten van Zuster Hadewijch) en ook met de strofen 3 en 7 strijdt. In weerwil van deze gebreken gaf ik liever dit, dan een jonger voorbeeld.

Anders zijn de rollen verdeeld, waar niet de rede, maar Jezus derde, of dan liever eerste is. De innerlijke strijd vormt dan slechts een intermezzo in het gesprek tusschen de ziel en haar bruidegom:

1. Heer Iesus en sijn beminde,
Die dragens wel ouer een:
Sy moet der sinnen steruen
Ende latent al om een.

2. Och siele, och edel siele,
Wel lieue dochterkijn!
Keert u van buyten inne,
Die vruecht is al in mi.

3. Hoe mocht ic dat gheleeren,
Ick ben so onbereet
Ende onghestelt van binnen,
Te doen dat God begheert.

4. Ghi sult mi wel betrouwen,
Ghi en dorft v niet ontsien,
Ghi sult mi so hoghe bescouwen,
Wildy die dinghen vlien.

5. Die siele, die was seer wise,
Sy dachte in haren gront:
Ick wil vertiden mi selue,
So wort mi de waerheyt cont.

6. Doen wert bedruct nature
Ende sprac: wat is benomen my?
Het ghene dat minen sin wel beualt,
Hoe salt ghelaten sijn?

7. Die gheest sprac: natuerken,
Merct wat is ghespruyt in di:
Een boom met quade vruchten,
Doet wt dat wortelkijn!

8. Ick heb v trouwe belouet
Bouen alle die ick weet,
Ay heere sijt mijns ghenadich,
Al ben ic onbereet!

9. Hebdy mi veel belouet,
Met wercken qualijc volbracht,
Dat sal ten wtersten daghe
Hooghelijck sijn gheacht.

10. Maer wilt ghi v bekeeren,
Noch wil ick v ontfaen
In alsoe groter minnen,
Oft ghi noyt en hadt misdaen.[1])

De „boom met quade vruchten" herinnert aan Zuster Bertke's liedje. De eerste strofe loopt wel wat ver vooruit op wat nog komen moet.

Maar verreweg de meeste dialogen gaan enkel tusschen Christus en de ziel, op elken denkbaren toon. Meestal is het de hemelsche bruidegom, die het eerst spreekt, de verdoolde of verflauwde ziel waarschuwt of opwekt. Hier eerst een voorbeeld van zachte, maar dringende overreding, Jezus spreekt er met een teederheid, die we niet zoo vaak in de liederen aantreffen:

1. Iesus riep sijn beminde bruyt:
Coemt haestelijc, sonder beyden,
Ende doet mi op ws herten duer,
Ick spreke v gherne alleyne.

2. Dat maechdeken had haer lief haest ghehoort,
Sy stelde haer haest vander straten,
Si dede op haers herten duere,
Haren brudegom heeft si in gelaten.

3. Doen si hem in ghelaten had,
Hi ghinc haer so minnelijc toe spreken!
Segt mi, mijn wtuercoren bruyt,
Waer om hebdy mi soe dick vergheten?

4. Dat ick v, lief, vergheten heb,
Dat doet mijn coude minne;
Ick heb mi seluen veel te lief,
Daer om en can ick v niet kinnen.

5. Hebdy v seluen lieuer dan mi,
Daer toe en hebdy gheen verwe.
En dede mijn godlijc onderstant,
Ghi sout moeten bederuen.

---

[1]) *D. e. P. B.*, XLVI. Hem ontsien (4[e]) = bang zijn.

6. Ic ghelooue lief heer, v woerden sijn waer,
Voer v en is gheen dinck verholen,
Ick ben v arm verdoelde scaep,
En laet mi niet verloren!

7. Lief kint, dat en soudick niet gaerne doen,
Leeft altijt met raden,
Een suuer, reyn, ootmoedich herte
En wil ick gheen tijt versmaden.

8. Lieue heer, v woerden hebben mi gheraect,
Nochtans soe blijft mijn herte beuanghen:
Al heb ick menich goed opset,
Ick ben seer haest gheuanghen.

9. Lief kint, dat is v eygen scult,
Dat doet v quade nature,
Wanneer ick v proeue met teghenspoet,
Soe wort v herte dickwils te sure.

10. Ic sie wel wat v let, lief kint,
Ghi gheuet spel al verloren
Als ic v onttrecke mijn soeticheyt
Ende legghe v suer te voren.

11. Lieue heer, dat en is geen ongelijck:
Ghi legt mi al int suere,
Ick ete so node dat garsten broot,
Dat crenct mijn arm nature

12. Ghi en sijt niet beter dan Dauid en was,
Hy en heeft gheen ander broot gheten,
Hi weende so menighen heeten traen,
Voer alle sijn vore gheleden ghebreken.

13. O heere, dat en is gheen onghelijck,
Ghi hadt Dauid sijn herteken beuanghen,
Met uwer tegenwoerdicheit,
Hi en conde v niet ontganghen.

14. Sijt te vreden, mijn wtuercoren bruyt,
Kiest mi tot eenen lieue,
Ende blijft mi ghetrouwe als Dauid dede,
Ick en sal v niet ontbliuen.

15. O heere ic sout so gerne doen,
Conde ic v heel verweruen,
Al sout mi costen vleesch en bloet,
Ick sal mi leeren steruen.

16. Dit lieken is gedicht ter eeren
Van alle ionghe maechden;
God gheue hen gracie in haren strijt,
Dat si moeten volherdich bliuen.[1])

Meer dan iets anders is misschien het geheim der aantrekkelijkheid van verscheidene dialogen, de vrijmoedigheid, waarmee de ziel zich verdedigt. Zij eindigt natuurlijk altijd met zich gewonnen te geven, maar ze spreekt zoo flink van zich af, dat we telkens weer nieuwsgierig zijn, wat „Heer Jezus" zal antwoorden, en dat het antwoord ons wel eens minder dan de ziel bevredigt. Af en toe schijnt Jezus zelfs wel eens een concessie te doen, zooals hier in strofe 14. Aantrekkelijk is deze vrijmoedige wijze van optreden voor ons allereerst, omdat durf en opkomen voor zijn recht altijd aangenaam aandoen, maar toch ook, omdat ze den prikkel heeft van het onverwachte. Verplaatsen in een zoo familiare verhouding tot het goddelijke kunnen we ons niet, we kunnen alleen trachten ze ons te verklaren. De streng persoonlijke Godsidee van de middeleeuwen schept onvermijdelijk een samenhang tusschen God en mensch, een punt van aanraking van beider natuur, die latere eeuwen niet kennen. Wanneer men nu nog aanneemt dat die Godheid in één van haar drie vormen geheel als een mensch op aarde verkeerd heeft, als gelijke met menschen omgegaan en, schoon met hooger wijsheid, gesproken, en men stelt zich dan vooral tot taak dat menschelijk leven Gods te overdenken, dan kan het niet anders of de voorstelling van Jezus moet al zeer weinig van het menschelijke losgemaakt worden. Onder den naam van God den Zoon, leeft hij toch voor de verbeelding in de voorstelling van een zeer voortreffelijk en zeer machtig mensch — een koning der koningen. Maar gelijk als de zeer liefhebbende, de hemelsche bruidegom en wel de bruidegom van ieder persoonlijk, bij wien dus ieder vol vertrouwen, best zeg ik: *haar* hart kan uitstorten. En waarom tegenover dien bruidegom, dien men altijd om zich voelt, aan wien men meer dan aan iets anders gedacht heeft, niet even vrij te spreken, als bijvoorbeeld de Samaritaansche deed tijdens zijn omwandeling op aarde?

---

[1]) De tekst (*D. e. P. B.*, CXCVIII) heeft 9[4] droeue, 14[4] verlaten. Geen ongelijck (11[1] en 13[1]) = geen wonder.

Bizonder aardig, voor wie eenmaal de middeleeuwsche argeloosheid begrijpt, is de aanhef van dit lied. Als er een wereldlijk in nagevolgd is, kan het niet anders dan van verre zijn, blijft de levendige uitwerking oorspronkelijk. Maar geïnspireerd op een bepaald voorbeeld of niet, zeker is, dat in 't algemeen gedacht is aan de vele liederen, waarin een meisje haar minnaar des avonds binnenlaat. Dat een voorstelling van Jezus als „avontgangher" niet stuitte zal ik niet nogmaals gaan betoogen — voor ons heeft deze navolging het voordeel, dat met het motief ook het kleurige van de wereldsche liedjes is overgenomen. Een andere frissche strofe, en tamelijk wel op zichzelf staand in haar rechtuitheid, is de vierde: een guller bekentenis laat zich niet denken, ze is bijna cynisch en dat geeft een bizonder relief. Zwak daarentegen is ook hier weer de slotstrofe; ik geloof dat die wel in zeer veel gevallen van een latere hand is.

Nog altijd zacht, maar toch heel nadrukkelijk, spreekt Jezus in dit tweede voorbeeld:

1. Al daer heer Jesus quam ghegaen,
En daer vant hij een vrouken staen:
Ioncvrouken, wildij met mij gangen,
Ghij hebt mijn hertekijn alleen gevaen,
O troost, naer v staet alle mijn verlangen,

2. O heere, beyt een corten tijt,
Die werelt biedt my soo grooten iolyt,
Laet mij haar weelde nog wat gebruyken.
Ic bid v om een cleyn respijt,
Dan sal ic v mijn herteken ontpluyken.

3. Ioncvrouken, ten mach v niet geschien;
Wilt die valsche werelt vlien,
Wilt u natuerken leeren steruen,
Wilt u voor svijants lagen versien,
Oft ghij sult mijnder minnen moeten deruen.

4. Moet ic den swaren wech ingaen,
Ick en hebben mijn dage noyt bestaen,
Hy es mij alte hert om treden.
Siet doch mijn teer natuerken aen!
O heer ick bid v, laet mij doch met vreden.

5. Met vreden en moochdy blijven niet,
Der werelt loon es swaer verdriet.

Ick duchte, sij soude v herteken verleyden,
Sy is min dan een ijdel riet.
Ick bid v, wilt v vander werelt scheyden.

6. Die reden sou geerne gehoorsaem sijn,
Natuerken die doet mij groote pijn,
Sy wilter alte qualijck aene.
Och heere, wilt mijnder genadich sijn,
Den wech verdriet my alte seer te gaene.

7. Wilt v oochskens eens op my slaen:
Dinct, hoe ic v ben voor gegaen,
Hoe veel dat ic hier heb geleden.
Ghij hebt mij gecost soo menigen traen,
Al totter doot heb ic om v ghestreden.

8. Den wech wil ic vromelijc bestaen.
O Heere, met dy wil ickt nu aengaen,
Dat is lief en leedt met v te dragen.
Dat heeft v hooge minne al gedaen,
Hoe soude ic derren creunen oft clagen?

9. Hy nam die maget bijder hant,
Al ouer berch en ouer lant,
Hy en woude niet langer met haer beyden,
Tot dat hij daer een cloosterken vant,
Daer hij sijn lieue bruyt ghinc leyden.

10. Hier binnen sloot hij dat duyfken soet,
Hy gaf haer alsoo grooten moet,
Der minnen const ghinc hy haer leeren.
Hy hielpse in spoet, in weder spoet,
Dies dancte sij den grooten heere der Heeren.

11. Maer die dit liedeken ierstwerf sanck,
Die is nv in heer Iesus bedwanc,
Sy is soo wel met hem te vreden.
Al comender vlaghen in cort, int lanck,
Sij weet certeyn, dat hier moet zijn gheleden. [1])

Hier kan moeilijk betwijfeld worden, dat de eerste strofe naar een bepaald, mij onbekend, wereldlijk lied gevolgd is. De laatste twee regels kunnen onveranderd zijn overgenomen. De tegenwerpingen zijn wel die, welke wij het veelvuldigst aantreffen: het verzoek om uitstel, de klacht over te zwakke krachten.

---

[1]) De tekst (*Hofken*, blz. XCIX) heeft 5^2 Die; 10^4 hilpse, 10^5 dancten.

En telkens antwoordt Jezus als hier — maar hoeveel strenger meestal! — met een verwijzing naar zijn eigen lijden. En ten slotte weer de voorstellingen, waarop boven telkens gewezen is: het kloosterleven als lijden, maar tevens als noodzaaklijkheid, voor wie de zaligheid wil verwerven, de berusting in het lijden, maar toch ook de herhaalde aanvechtingen van wereldsche gezindheid.

Veel hooger gestemd is een van de meest verbreide dialogen, het eenige lied, dat wij van Dirck van Munster bezitten. Niet alleen door statigheid van toon wijkt het van de voorgaande af, maar ook door de overheerschende ruimte, die de toespraak van den bruidegom, de klemmende betooging van zijn rechten inneemt, waartegenover de ziel nauwelijks, en allerminst tot tegenspraak, het woord erlangt. Eigenaardig is het optreden van een middelaar, dien we liefst maar niet onder een bepaalde gedaante moeten denken. Immers iets anders dan een priester kan kwalijk bedoeld zijn en het tusschentreden van een menschelijk wezen zou het in den ruimeren zin mystieke karakter van het lied geheel bederven. De groote lengte mag niet weerhouden het voortreffelijke werk in zijn geheel te laten volgen.

1. Och edel siele wilt mercken
Ende hertelijck bekinnen
Dijns soete brudegoms wercken,
Sijn onghemeten minne;
Hoe veel ick heb gheleden,
Al om die minne dijn;
Dit soude v wel bi reden
Doen doen den wille mijn.

2. Hemel, lucht ende aerde,
Heb ick ghemaect om dy,
Des hemels borgers weerde
Sijn alle dijn dienaers vry;
Die beesten op aertrijcke,
Die voghelen inder lucht,
Die bloemkens des ghelijcke,
Die boomen ende alle vrucht.

Die middelaer seyt:

3. O siele wtvercoren,
Nu keert v herte tot hem;
Ontsluyt dijns herten ooren
Ende hoort dijns brudegoms stem.
Hi spreect tot v van binnen:
O wtvercoren bruyt,
Die werelt laet nu te minnen
Ende gaet v selven wt.

Die bruydegom seyt:

4. Ick wil dat ghi sult laten
Alle bliscap ende ghemack,
Der creaturen af saten
Ende vlyen der werelt wrack.
Ende hebt mi lief alleene,
Ick wil v bruydegom sijn,
Der menschen trou is cleene,
Int laetste niet dan pijn.

5. V hert tot miwaert draget,
Ick ben van formen schoon;
Mijn moeder is een reyn maget,
Ick ben eens conincx soon;
Dan moechdy eewelijck leuen
Al in dijns bruydegoms rijck,
Met gode sijn verheuen
Den schonen engelen ghelijc.

6. Wildy der werelt volghen
Ende soecken aertsch iolijs,
So maect ghi mi verbolghen
En verliest dat schoon paradijs.
Den wech die is seer enghe,
Die totten leuen leyt,
Strijdt in duechden strenghe
Die croone is v bereyt.

7. Doer v, o mijn vercoerne,
Heb ick scherpe wegen ghegaen,
Doer dijstelen ende doer doerne
Moet ghi mi volghen aen.
En wilt ghi niet vermiden
Waelluste in deser tijt,
So siet ws bruydegoms liden,
Oft ghi hem ghelijcke sijt.

8. Om dy ben ick ghedalet
Wt mijnder mogentheyt
Ende heb v schult betalet
Met grooter bitterheyt.
Sijt mi ghetrouwe alleyne
Ende gaet uwer sonden wt,
Ghi hebt mijn herte reyne
Ghewont, mijn suster ende bruyt.

9. Ick ben wt grooter eeren
Ghecomen in scanden groot.
Om v vruecht te vermeeren
Gaf ick mijn leuen ter doot.
Ick was der coningen coninc
Ende wert des menschen knecht.
Al duyster ick aent cruce hinc,
Al was ick des hemels lecht.

10. Ick ben pelgrim gheworden,
Ghecomen wt mijn rijck;
Sij wouden mi vermoorden,
O lief, seer nijdelijck.
Hoe vele heb ick gheleden,
Hoe bitter, oock hoe swaer!
Om v heb ick ghestreden,
O bruyt, drieendertich iaer.

11. Ick was soe seer onblide,
Doen ick den strijt bestoet,
Dat ick te dyen tide
Sweete water ende bloet.
Oock was ick alleen die man,
Doen ick ten stride waert ghinc;
Minne dede mi die wapen an,
Daer ic met aen den cruce hinc.

12. O siele, o seer gheminde,
Mijn bruyt, mijn wtuercoren,
Nu volcht mi tot int ynde,
Als ick v gae te voren.
En laet v niet duncken
Dat ghi te weeckelijck sijt,
Mijn kelc wt minnen ghedroncken
En is soe bitter niet.

13. En staet nae gheener rusten,
Ten is geen rustens tijt,
Mi mocht oec rustens lusten,
Doen ick ghinc in den strijt,
Om v ellendicheden,
Daer toe was ick bereet;
Ick heb die perse ghetreden
Met arbeyt swaer en wreet.

14. Vwen staf laet sijn mijn liden,
Als ghi vermoeyet sijt.
Merct doch tot allen tiden
Mijn pine diep ende wijt.
Ick heb om dijn minne
Soe swaren cruyce ontfaen,
Als lammeken soet van sinne
Ben ick ter doot ghegaen.

15. Om v ben ick gheclommen
Al op des cruycen boom;
Waer toe ben ic ghecommen,
O siel, du suyuer bloem?
Om dy te gheuen drincken
Ende engelsche spise daer by;
Mijn passie wilt ghedincken,
Set alle uwen troost in my.

Die middelaer seyt:

16. O bruyt, wilt met hem trueren,
Met hem te liden kiest,
Als doet tot allen vren,
Die sijn liefste lief verliest.

Vliecht op dat cruyce met sinne
Daer hi leet groten noot;
O bruyt, om uwe minne
Is nu dijn bruydegom doot.

Dye minnende siele totten Bruydegom:

17. Ick wil met ganser herten,
Al metten armen mijn
Om vangen, met groter smerten
V, Iesu, brudegom fijn.
Mijn herte ick v gheue,
O Iesu liefste aenschijn,
Oft ick sterue oft leue,
Laet nemmermeer sceyden sijn.

Die middelaer seyt:

18. Nu vliecht opt cruyce ootmoedich,
Daer hi aen sterf de doot,
Daer bloeyen bloemkens bloedich,
Als vijf schoon roosen root,
Ende doet ghelijc die byen fijn,
Die suyghen der bloemen saet,
Daer wt sy treckende sijn
Dat alder soetste honich raet.

19. Hi heeft v meer beminnet,
Dan eenich moeder haer kint;
Sijn bloet is wt gherinnet,
Daer met ghi v suyuer vint.
Al sijt ghi vol misdaden,
Hi en wil v niet versmaen,
Als ghi begheert ghenaden,
Hi wil v gaerne ontfaen.

Die bruydegom seyt:

20. Ick ben van v vergheten,
O lacen, al heel bi nae.
Voer uws herten dore gheseten,
Daer ic dicwils cloppe en slae;
Ende mi wort gheweyghert dat,
O alder liefste siele mijn,
Te rusten in uwer herten stat,
Want dat al mijn weelden sijn.

21. O siele, hoort mi kermen,
Waer om vlietstu van my?
Laet v doch mijns ontfermen,
Want ick dijn schepper sy.
Mijn armen sijn ontploken,
Mijn hooft gheneycht tot v,
Mijn leden om v ghebroken,
Coemt bruyt ende cust mi nv! [1])

Ook al was de naam van den dichter ons niet overgeleverd, dan zou het nog gemakkelijk zijn in te zien, dat dit lied niet van den een of anderen eenvoudigen devote afkomstig is. Men vergelijke het slechts met de beide voorgaande. De goed volgehouden, in de laatste strofe culmineerende, plechtigheid van toon, het breed opgezette plan van het lied zijn geen kenmerken van de echte volkspoëzie. Behalve hier en daar in een anoniem lied vinden wij, schoon op andere wijze, iets aparts, iets dat een bizondere persoonlijkheid doet vermoeden, ook steeds in het werk van Zuster Bertke. Dat de liederen van dergelijke menschen van beteekenis iets onderscheidends hebben, stempelt te meer het gros tot volkspoëzie, óók in den zin van

---

[1]) Volgens den tekst van het *D. e. P. B.*, waarin echter strofe 13 ontbreekt. Aanvulling en enkele kleine wijzigingen volgens het *S. B. v. 1508* en het *S. S. B.*, bovendien 18[a]: hi voor ic. Afsaten (4e) = scheiden van.

werk van eenvoudigen. Erkend moet worden, dat het werk van Brugman geen dergelijken individueelen stempel draagt. Van de liederen van Dirc van Herxen onderscheidt het ééne zich reeds door zijn abstract onderwerp.

Ook om een anderen reden is het van belang, dat wij den dichter van dit lied kennen. Hoe gematigd ook, de liefde komt ook hier tot min of meer zinnelijke uiting. En dit is nu eens geen lied van een „hysterische" vrouw. Wat wij elders slechts kunnen gissen (en wat zeker niet overal het geval is) kunnen wij hier als vaststaande aannemen: dat het zinnelijke slechts als beeld is bedoeld. En tevens is het de moeite waard te zien, dat een man als Dirck van Munster daarin al evenmin kwaad vond als zijn tijdgenooten. Trouwens op dezen toon behandeld kan het moeilijk iemand stuiten.

Wat ik zooeven zei over het individueel karakter van dit lied, neemt niet weg, dat de onderdeelen, voor zich beschouwd, een treffende overeenkomst hebben met plaatsen in tal van andere liederen. Inderdaad, indien men de hopelooze poging wilde wagen, door één voorbeeld een algemeenen indruk te geven van den inhoud der liederen, men zou met geen enkel zijn doel nader komen dan met dit. Het *geheel* roept geen enkele reminiscens op, maar voor wie de voorafgaande bladzijden aandachtig gelezen heeft, moet schier elke regel de een of andere herinnering wekken. Ten deele kan Dirck van Munster onbewust zijn nagevolgd, maar in 't algemeen zal het beter zijn te denken aan termen en voorstellingen, die als 't ware in de lucht hingen. Voor

Ick heb die perse ghetreden, (13[7])

ook een uitdrukking, die meer aan Jezus in den mond wordt gelegd, verwijs ik naar Jes. LXIII, 2: „Waerom zijt gy root aen u gewaet? ende uwe kleederen als eenes die in de wijnpersse treedt? 3. Ick hebbe de persse alleene getreden, ende daer en was niemant van de volckeren met my."

Nog nadrukkelijker worden Jezus' verdiensten, de uitsluitende kracht van zijn lijden, op den voorgrond gesteld in een gesprek tusschen de ziel en Maria. De zondaar, hoe berouwvol ook, voelt zich te ver van Jezus om zich tot hem te keeren:

7. Och had ic my begheuen,
Doe ic was out tien iaer
In gheesteliken leuen,
Ic waer syn myn veel naer!

en wendt zich tot Maria om troost en voorspraak.

In haar antwoord vinden wij deze merkwaardige woorden, die zeker lang niet de algemeene overtuiging uitdrukken:

20. Ghi moet wel in v herte
Trueren voer v misdaet,
Mer denct dat myn kynts smerte
Noch veel te bouen gaet.

21. Wee hem, die dit vergheten
Op hair verdiente staen
End dair op hem vermeten
In myn kynts riic te gaen!

22. Tien dusent iaer beneden
Gheleeft zeer strengelic,
En heeft bouen gheen reden
Te syn een ogenblic.

26. Een dropel van sinen bloede
Is weerdich doch alleen,
Te nemen wt armoede
Die werelt al gemeen.

27. Nochtans heeft hi te gader
Gestort voir v misdaet,
Ende pays tusschen syn vader
End v seer wel gemaect.

28. Hier om wilt v verbliden
End dient hem trouuelic,
Hi sal in corten tiden
V halen in syn riic.[1])

Met lette op het gebruik van armoede = jammer in den meest algemeenen zin, een vereenzelviging niet zonder beteekenis! Dezelfde opvatting over de goede werken vinden wij ook in het lied:

Hi truer, die trueren wil,

n.l.

6. Ic weet dat wel voirwaer,
Deed syn pyn end syn doet,
Al baed ic dusent iaer,
Twaer al verloren guet.

Geheel anders daarentegen spreken liederen als:

O wel moechdi v verhogen,

dat alleen over het zelf verdienen der zaligheid handelt. Dogmatisch verschil is er in zooverre niet, dat niemand ontkent dat Christus' kruisdood eerst den hemel heeft geopend, maar voor den een is dat iets nu eenmaal vaststaands, waar niet telkens weer aan herinnerd hoeft te worden, waarnaast althans

[1]) Maria, coninghinne, Weener hs., 6. De andere teksten zijn in verschillende mate onvolledig: Er staat: 20^4 gheet, 21^1 Wie, 28^1 Hiir.

's menschen leven een zeer voorname factor blijft, terwijl enkelen van oordeel schijnen dat de goede werken bij dat groote in 't niet verdwijnen en naderen tot een rechtvaardiging door het geloof. [1])

Er bestaan nog een paar gesprekken tusschen de ziel en Maria, maar niet van die beteekenis om ze in weerwil van de lengte hier af te drukken.

Een element dat we in deze bekeerings-gesprekken nog niet ontmoet hebben is de uitvoerige liefdebetuiging, die ze doet naderen tot enkele in een vorig hoofdstuk behandelde dialogen. Zeer fijn en waardig is hierin weer Zuster Bertke:

Ihesus.

1. O siele uutvercoren,
Waerom begeef di mi?
Het zijn mijn soete weelden
Altijt te zijn bi dy.
Wilt nu doch weder keren,
Mijn hert es opgedaen;
Mijn min is onghemeten,
Ic wil di geern ontfaen.

Die minnende siel.

2. O edel, schoen van formen,
Rijck, machtich, wijs daarby,
Heer boven alle heeren,
Wat sal ik antwoerden di?
Mijn hert begint te beven,
Wilt mijns genadich sijn,
Ic val aen dijn genaden,
Vergheeft mi schult ende pijn!

Ihesus.

3. Coemt naerre, uutvercoren,
Dijn bede is gehoert;
Ic sie dijn hert van rouwen
Ontdaen ende seer gestoert.
Wilt nu met my verbliden,
Altijt in vrede sijn,
Coemt, ic sal u schenken
Den alrebesten wijn.

[1]) Dat we hier de tegenstrijdige opvattingen in werken van één dichteres vinden, dus als verschil van stemming, weerspreekt niet, dat ze ook persoonlijk gescheiden voorkwamen.

Die minnende siel.

4. Rou, pijn ende swaer versuchten
Is al in my vergaen,
O oversoete Ihesu,
Dat heeft dijn min gedaen!
Claer, schoen ende ongemeten,
Veel crachten sijn daer in,
Mijn hert begint te bernen
Recht als een seraphin.

Ihesus.

5. Coemt, mijn uutvercoren,
Gaet blidelic in mijn rust,
Daer seldi sien ende horen
Der engelen vroudē ende lust.
Die in groter eren
Bi'mi verheven sijn;
Dat gi hem sijt geliken,
Dat is die wille mijn.

Die minnende siel.

6. Geen vroude en mach mi meer lusten
In al der werelt wijt,
Alleen is mijn begheren,
O Ihesu, daer ghi sijt,
In vroude aen te scouden
Dijn soete claer aenschijn,
Eewelic, sonder eynde
In dinen love te sijn.

Ihesus.

7. Mijn scoon, mijn uutvercoren,
Nu lijt u een corte tijt,
Daerin stel u genuegen,
Dat gi mi te wille sijt.
Ic heb veel om di geleden,
Wilt des gedachtigh sijn
En laten dinen wille.
Gehelic in dye mijn.

Die minnende siel.

8. O Ihesu, soete brudegom,
Siet mi van binnen an!
Ic heb dijn soete beelde
Diep in mijn herte staen,
Metten cruce verheven,
Bleec, bloedich ende seer ontdaen:

Die vlammen dijnre minnen
Sijn doer mijn herte ghegaen.

Ihesus.

9. Mijn bruyt, mijn uutvercoren
Ic bin int herte dijn,
Ic heb dijn gansche wille
Gehelijc in dye mijn.
Gi hebt mi al gegeven
Dat is in dijnre macht,
Ic heb minnentlic ontfangen
Daer ic lange na heb gewacht.

Die minnende siel.

10. Hert, moet, cracht ende zinnen
Sijn lieflic opgedaen,
Mit groter lust van minnen
Heb ic di nu omvaen,
O Ihesu, soete brudegom,
Ist boven myne macht,
Ic bin daertoe gecomen
Doer dijn bernende minnencracht.

Ihesus.

11. Mijn bruyt, mijn uutvercoren,
Wilt nu in vreden sijn:
Ic heb dijn hart uut minnen
Verenicht met dat mijn.
Ic en wil u niet begeven,
Noch laten in geenre noot,
Om dijn minne bin ic gestorven
In den cruce den bitteren doot. [1])

Wederom geen volkspoëzie, wanneer men nauwlettend vergelijkt. Er is een zekere gang, een weloverwogenheid (heel iets anders dan intellectualisme) in de liederen der Utrechtsche kluizenares, die haar werk, hoezeer het zich door onderwerpen, opvattingen, uitdrukkingswijze, bij het groote geheel der geestelijke volksliederen aansluit, iets zeer eigens geeft, belet er in op te gaan.

Wij hebben nog wel geen lied ontmoet, waarin zoo vurige liefdeswoorden samengaan met zulk een mate van sereniteit. Voor een alzijdige belichting van de zinnelijkheidsquaestie heeft het daarom ook bizondere waarde.

Als laatste voorbeeld, zich in zooverre bij het vorige aan-

[1]) Moll vulde aan: 10^3 van minnen; ik veranderde: 9^4 Gelijc in Gehelijc (cf. 7^8).

sluitend, dat de liefde er een voorname plaats in bekleedt, maar overigens hemelsbreed verschillend, wil ik een veel jongeren, maar lang niet ondichterlijken dialoog geven.

1. Ionck hert laet v trueren,
Schipt eenen nieuwen moet;
V sal noch troost ghebeuren,
V bruydegom is soo goet,
Hy wilt noch op v dincken
En beteren al v leet,
Sijn bloet sal hy v schincken
En geuen het bruyloft cleet,

2. Sy heeft haer hooft op gesteken,
Die siele met sonden ghewont,
Aen Jesus vloyende beken
Gheleydt haren rooden mont.
Wilt mijn herte conforteren
Met uwen rooden wijn,
Ic sal mij tot v abandoneren
En dijn vrij eyghen sijn.

3. Compt in mijn armen rusten,
Mijn bruyt, mijn duyfken soet,
Ick sal boeten al v lusten,
Ick bin dat hoochste goet.
Mijn waterken kan versaden
Altijt versch en altijts nieu,
Dus leert die werelt versmaden
En segt der sonden adieu.

4. Mijn herders raet wil ic volghen,
Ic schaepken ruyt en onvroet,
Veel regaels heb ick geswolghen
Deur mijnen hooghen moet.
Mijnen moet heeft mij doen vallen
Al inder sonden cuyl,
Dus is mijn hert vol gallen
En mijn bruyloft cleedeken vuyl. [1])

Waarschijnlijk hebben we ook hier een geval, waarin het zinnelijke geheel rhetorisch moet worden opgevat: zoowel om den toon van dit lied als om dien der andere van dezelfde hand (onderteekening P. B.), meen ik te mogen aannemen dat het van een man, een rederijker blijkens de andere liederen, afkomstig is. Misschien behoort het, als te jong, eigenlijk niet meer in dit werk thuis, al ontbreken alle zekere aanwijzingen om den ouderdom te bepalen. Maar wat den geest betreft, sluit het zich veel beter dan de meeste zestiende-eeuwsche liederen (want ouder is het in geen geval) bij de oudere aan en dat doet chronologische bedenkingen over 't hoofd zien.

Na de bespreking van de verschillende soorten liederen, mogen thans nog een paar voorbeelden volgen van wijzigingen die allengs in sommige teksten zijn ontstaan en van onderlinge ontleening en navolging.

Een uitgebreide liederfamilie is die, welke zich aansluit bij het lied:

Ic sat op enen vasten gront.

---

[1]) *Hofken,* blz. CLXXXV. Regael (4[3]) = venijn, eig. arsenicum.

Om te beginnen hebben wij drie uiteenloopende lezingen van het ten grondslag liggende lied, die alle drie met een verschillende strofe beginnen. De teksten van het Berl. perk. hs. en van het *D. e. P. B.* verschillen hoofdzakelijk in de volgorde der strofen, het Berl. papier-Hs. heeft ten deele andere strofen en ook overigens nogal afwijkingen in den tekst. Ik zal beginnen met de lezingen der beide handschriften tegenover elkaar te stellen, de eerste echter met de strofenvolgorde (van 1 tot 8) van het *D. e. P. B.*

1. Ic sat op enen vasten gront, daer van so most ic sceiden ende comen tot eenre corter stont in eenre dorrer weiden.	
	1. Ic hoorden op eenre mergenstont dat scheiden seer beclagen, dat scheiden heeft mijn hert doorwont, gebracht in groter varen.
2. Nu sceiden wi, nu sceiden wi, dat sceiden moet immer wesen, die lesum mint, die is so vri, des sceidens sel hi ghenesen.	3. Nu scheiden wi, nu scheiden wi, och, dat moet ommer wesen! so wie heer Jesus minne draget, sal scheidens wel genesen.
	4. Nu scheiden wi, nu scheiden wi, ende dat moet immer sijn; dat ic gescheiden niet en can, dat is mijnre herten grote pijn.
3. Mijn hart dat is in pinen groot, dat ic moet sceiden leren; natuur die sterft so menighen doot, si moet haer wil ontberen.	2. Mijn hert dat was in groter pijn, dat scheiden most ic leren, natuur die heeft so mennighen deer, eer si oer can omkeren.
4. Dat sceiden is een bitter woort, dat wordic wel ontware. dat sceiden heeft mijn hart ghestoort, gebrocht in groten vare.	6. Scheiden is een bitter woort, des weerde ic wal ontware, scheiden heeft mijn hert gescoort, ghebracht in groter varen.
5. Dat sceiden is een edel scat, diet wel ghelijc can draghen; die wandert in der minnen pat, die sceidet sonder claghen.	5. Scheiden is een edel schat, diet wal gelijc can dragen; si wanderen in der minnen pat, die scheiden sonder clagen.
6. O lacy, des en heb ic niet ghedaen, dat moet ic nu besuren; dat sceiden heeft mi wee ghedaen, het doet mi dicwijl trueren.	

7. Noch en wil ic in minen moet
dat seiden niet versmaden,
dat sceiden sel mi wesen goet
ic heb mi so beraden.

7. Dat ic dat scheiden niet en kan
dat moet ic nu besueren,
scheiden heeft mijn hert doorwont,
gebracht in groten trueren.

8. Doen ic wel seker waende sijn,
was ic bi na bedroghen;
dat sceiden was mi een medecijn,
ic bin daer mede ontfloghen.

8. Als ic wel seker waenden te sijn,
so waerde ic nae bedraegen;
scheiden is een medecijn,
ic bin daer mede ontvlagen.

9. Nu bid ic god dat hi verlicht
sijn hert in doochden fine,
die ons dat liedekijn heeft ghedicht;
dat sceiden was hem een pine.

9. God geve dat hi moet sijn verblijt,
sijn hert in doogden fijn,
die dit lietken heeft gedicht;
scheiden was hem grote pijn. [1])

Niet onwaarschijnlijk zijn beide lezingen onvolledig, de beste combinatie zou wel zijn, strofe 7 van den tweeden tekst in den eersten in te lasschen. De beide eerste strofen sluiten elkaar uit. Eer ik echter kan verklaren, waarom ik dit meen en waarom ik aan deze volgorde van de strofen de voorkeur heb gegeven, moet ik over de verwante liederen spreken.

Een navolging, die, wanneer men binnen de grenzen van het Geestelijk Lied blijft, geheel op zichzelf staat, maar die zeer doet denken aan sommige omdichtingen van wereldlijke liederen in geestelijke, is ons tweemaal in één handschrift overgeleverd, in bijna volkomen gelijkluidende lezingen. Het begin heeft natuurlijk weinig of geen waarde, dan in zooverre het wat meer licht werpt op het nagevolgde lied, doch verderop gaat de dichter zijn eigen weg:

1. Ic hoerden op eenre mergenstont
dat liden seer beclagen,
dat liden heeft mijn hert doorwont,
gebracht in groter varen.

2. Och liden, ghi sijt also guet,
mer hatelic den menschen;
mer wie bekent uwen edelen aert,
die plech nae di te wenschen.

[1]) De eerste tekst (A 36) heeft: 2^{4} dat sceiden; volgorde der strofen: 2, 1, 3, 7, 4, 5, 6, 8, 9. De tweede tekst (B 33): 5^{1} staet. De 9de strofe niet in het *D. e. P. B.*

3. Nu wil ic keren minen sin
ende setten mi toe striden,
och waer ic coom of waer ic bin,
overal so vindic liden.

4. Nu lide wi, nu lide wi,
och dat moet ommer wesen;
die Jesus in sinen herten draget,
sal lidens wel genesen.

5. Liden is een edel scat,
diet wel gelijc can dragen:
si wanderen in der minnen pat,
die liden sonder clagen.

6. Liden is een bitter woort,
des worde ic wel ontware,
liden heeft mijn hert gescoort,
gebracht in groter vare.

7. Nochtans en wil ic in minen moet
dat liden niet versmaden;
liden doncket mi wesen goet,
ic bins aldus beraden.

8. Dat ic dat liden niet en kan,
dat moet ic nu besueren,
liden heeft mijn hert gestuert,
gebracht in groten trueren.

9. Als ic dan meenden seker te sijn,
so waert ic ierst bedrogen
liden is een medecijn
ic bin daer mede ontvlogen.

10. Och liden, wie gevet di die macht
dattu bestrickest die banden?
ghi stuurt daer mennich in den rechten pat
mit eren of mit schanden.

11. Och liden, wat hevestu gedaen,
du beroevest mine sinne,
ghi cost mi also mennigen traen,
ghi quest mijn herte van binnen.

12. Wat vroude mach mi nu geven moet
als ic gedenke der qualen,
dat liden maket mennigen vroet,
die in genoechten dwalen.

13. Dat liden sterket den cranken moet,
het temmet die wilde sinnen,
het maket mennigen van binnen vroet,
het leert hem god te minnen.

14. Och liden, gi sijt also goet,
gi leert die tragen striden
ende gi bedwinget den jongen moet,
dien gi beswaert mit liden.

15. Eer ic mit liden waert bevaen,
so dwaelde ic uten pade,
liden heeft mi doen verstaen,
dat ic nu leve bi rade.

16. Had ickes mi wel te tide bedacht
ende mi te rechte versonnen,
ic hadde den strijt ten einde gebracht,
die ic nu ierst hebbe begonnen.

17. God geve den liders goeden moet
ende van striden sege.
dat hi door druc ende wederspoet
moet comen ten ewigen leven.

18. So mach hi ewige vroude ontfaen
ende loon van sinen stride,
van liden dat hem heeft bevaen
ende benauwet aen allen siden.

19. Die ons dit liedekijn heeft gedicht,
god sterken in sijnre minnen,
dat hem sijn liden worde verlicht
dat hem beswaert van binnen.[1]

Wat de omwerker zelfstandigs aan zijn lied heeft toegevoegd, mag, met zijn telkens terugkeerende gedachten en rijmen, niet meer dan middelmatig heeten, doch ter illustratie van wat eenige bladzijden vroeger over de beschouwing van het lijden is gezegd, heeft het voor ons zijn waarde. Dat werkelijk dit lied navolging

[1]) De tekst Berl. pap. hs., 19 heeft: 2^4 wonschen, 3^4 auer alle, 4^4 die sal, 7^3 guet, 9^2 bedragen, 9^4 ontvlagen, 10^3 der mennijge, 11^1 heeftu, 12^3 der mennijgen, 14^1 guet, 19^3 weerde. Tusschen 13 en 14 nogmaals strofe 2. De tekst van n°. 24: 2^4 wonschen, 3^4 auer al, 5^1 staet, 6^4 trueren, 7^1 Nochtants, 7^3 guet, 9^2 warde, bedragen, 9^4 ontvlagen, 11^2 beroeueste, 14^1 guet. Beide lezingen hebben 15^4 duidelijk rade, al zijn beide *r*'s wat mislukt; Hoffmann heeft voor zijn lezing *gode* (gade) zeker aan een of ander kabbalistisch teeken gedacht. Een rijm pade-gade zou anders wel interessant zijn geweest.

is en niet het eerste, blijkt uit drie dingen. Ten eerste wordt als wijs opgegeven:

> Ic hoerden op eenre mergenstont
> dat scheyden seer beclagen,

terwijl bij dat lied telkens een wereldlijk wordt voorgeschreven (te zamen 6 verschillende!). Vervolgens klinkt de regel

> Nu sceiden wi, nu sceiden wi,

zeer natuurlijk,

> Nu lide wi, nu lide wi,

daarentegen uiterst gezocht. En eindelijk — wat op zichzelf nog geen bewijs zou zijn — de oudste tekst hebben we van het scheidingslied, waarvan bovendien drie lezingen tegenover (practisch) één van het andere staan.

Dat de volgorde van het *D. e. P. B.* de beste was, schijnt, behalve voor de strofen 1 en 2 door deze omwerking niet bevestigd te worden. Mijns inziens is echter de omzetting van de strofen die in het laatst aangehaalde lied de vijfde en zesde zijn, daar en elders, te verklaren door het wegvallen van de strofe(n) 6 (en 7) van den allereerst medegedeelden tekst — want dat dáár de volgorde, zooals het handschrift die geeft, den gedachtengang schaadt, is dunkt mij niet te ontkennen.

De lezing van het *D. e. P. B.* vindt bovendien steun bij een ander lied aldaar, het volgend lid der familie, dat ook de waarschijnlijkheid steunt dat de strofe

> Ic sat op eenen vasten gront

oorspronkelijker is dan

> Ic hoerden op een mergenstont,

immers er staan nu vier teksten uit drie bundels tegenover twee uit één bundel. Dat de beide strofen niet oorspronkelijk naast elkaar stonden, waarvoor eigenlijk niets pleit, blijkt vooral uit haar assonance. [1])

Het lied, dat ik bedoel, is waarschijnlijk ontstaan door aan-

---

[1]) Wij zullen hier dus een soortgelijk geval hebben als waarop boven, blz. 360 gewezen is.

eenhechting van twee zinverwante liederen, al kan het ook zijn, dat het eenvoudig een jongere uitbreiding is van het lied, waarvan wij zijn uitgegaan, ofschoon wij zulk een uitbreiding eer achter dan voor aan een lied zouden verwachten. Hoe het zij, het vormt een voortreffelijk geheel en zal op niemand, die de verwanten niet kent, den indruk maken op ongewone wijze ontstaan te zijn.

1. Ic sou so gaern bi gode sijn,
Conde ict wel beghinnen;
Mi grout te steruen die natuere mijn
En te laten dat ic minne.

2. Nochtans so moet ghelaten sijn,
Het is van grooten noode,
Adieu, adieu natuere mijn,
Ick wil gaen dienen Gode!

3. Want die doot coemt snel, dat weet ick wel,
Si en sal niet langhe beyden;
Als si coemt, si is so fel,
Men moet van hier dan sceyden.

4. De doot die is so fel, so sterck,
Dat niemant en can versinnen;
O edel mensce, neemt hier aen merc,
Wie soude die werelt minnen?

5. Als ick dacht in minnen gront,
Begonst ic mi te beswaren
Ende docht in alder stont:
Ic wil die werelt laten varen.

6. Mer tsceyden dede mi so wee,
Dat weet wel God die heere;
Waer ic was, oft wat ick deet,
Ick was in grooten seere.

7. Want haerder minnen af te staen,
Dat is seer swaer te liden;
Nochtans so moet sijn ghedaen:
Na liden coemt verbliden.

8. Ick sat op eenen vasten gront,
Daer af so moeste ick sceyden,
Ick come in eender corter stont,
In eender dorrer weyden.

9. Mijn herte was in stenen groot,
Om dat ic sceyden moeste leeren,
Mijn nature sterf so menigen doot:
Haren wil moet si ontberen.

10. Och, sceyden is een bitter woort,
Dat worde ic wel gheware;
Och, scheyden heeft mijn herte ghestoort,
Ghebracht in grooten vare.

11. Nochtans is sceyden een edel scat,
Diet wel ghelijc can draghen;
Die bliuet inder minnen pat,
Die sceydet sonder claghen.

12. Als ic wel seker waende sijn,
Was ick binae bedroghen;
Sceyden was mijn medecijn,
Ick was daer bi ontuloghen.

13. O lieue here, ontfermt v mijns,
Al coem ick also spade!
Ick heb verdient die eewige pijn,
Ick roepe op v ghenade!

14. Ick bid Gode dat hi verlicht
Sijn herte in duechden fine,
Die dit liedeken heeft ghedicht:
Scheyden was hem pine. [1])

Met „een voortreffelijk geheel" bedoelde ik natuurlijk geen oordeel over de schoonheid van dit lied; maar juist de eentonigheid, het eindeloos uitspinnen van een zelfde motief geeft het den schijn van een- en ondeelbaarheid. De verzen op zichzelf zijn niet slecht. Merkwaardig is de dertiende strofe, die in geen der àndere liederen voorkomt, terwijl de volgende en laatste, behoudens noodzakelijke wijzigingen, allen medegedeelden liederen gemeen is. Tusschen twee der ontleende strofen is dus weer een geheel nieuwe ingevoegd! Nog sterker is eigenlijk het geval van het voorafgaande lied, waarin dezelfde slotstrofe na negen vreemde volgt.

---

[1]) De tekst (CXLVIII) heeft: 6[2] dede, 11[4] scheyt.

Nalezing. Bij het nazien der proeven vraag ik mij af, of ten slotte toch niet dit lied, dat in twee van elkaar onafhankelijke bundels voorkomt, het oorspronkelijkst is?

In alle *medegedeelde* liederen komt deze slotstrofe voor, zeide ik. Immers niet in den tekst van

Ic sat op eenen vasten gront

uit het *D. e. P. B.* Hier vinden wij als negende en tiende strofe:

9. Gode wil ick mijn herte opgheuen
Ende gaens nu alle menschen af
Ende soecken troost int eewich leuen,
Daer ick gheduerich in bliuen mach.

10. Herte en sin wil ick hem opgheuen
Bouen al dat ic ghescapen weet,
Dat ic so spade hebbe begonnen,
Dat is mi met goeder herten leet.

Hier moet de ontleening ieder direct in 't oog vallen. De toon verschilt ten eenenmale van dien van het voorafgaande en ook het metrum is een ander: vier heffingen in alle regels, tegen vier in de oneven en drie in de even regels. Lang te zoeken naar de bron der ontleening behoeft men ook niet, de bewuste strofen zijn de eerste en vierde van een zeer verspreid lied, dat ook al weer merkwaardig is om zijn uiteenloopende lezingen en om nog iets. Wat den inhoud betreft, kan het met nagenoeg evenveel recht tot dit hoofdstuk als tot de liederen aan Jezus gerekend worden. Ik wil het laten volgen in de beste en oudste lezing, die van het Weener hs. en de jongste, meest afwijkende, die van het *D. e. P. B.*

Handschrift.	*D. e. P. B.*
1. Gode wil ic mijn hertien op gheuen ende doen my alder menschen af en soeken troest in dat ewighe leuen, daer ict gedurich vinden mach.	1. Gode soe wil ick mijn herte op gheuen Ende keeren mi alle menschen af Ende soeken troost int eewich leuen, Daer ict gheduerich vinden mach. Eylaes, eylaes, eylaes, dat ic niet eer en [began Mijn natuere te steruen, Dat rout mi nu voort an.
2. Mocht ic dat wesen goeds gebruken, soe mynnentlic inder sielen myn, soe soud ic al dinc buten sluten, dat my een hinder mochte syn.	2. Mocht ick dat wesen Gods ghebruycken, So diepe inder sielen mijn, So soudic alle dinc buten sluyten, Dat mi eenich hinder mocht sijn.

3. Daer en can ic niet toe geraken,
du en voerste my in een stil afgront,
daer ic mach kennen ende leren smaken,
hoe lief tot lief can spreken sonder mont.

4. Hert ende syn wil ic hem op gheuen
bouen al, dat ic gescapen weet;
dat ic soe spade hebbe begonnen,
dat is my van gueder herten leet.

5. Al en soud ic nymmermeer syn hulde [verkrigen,
noch troest ontfaen in gheenre noet,
nochtans wil ic hem gestadich bliuen,
gheestelike vast al totter doet.

6. Ic gheue my op, tis meer dan tiit,
ic legge mijn hoeft in uwen scoet,
dat ic te mael v eyghen bliue,
nv helpt ons god wt alre noet![1])

3. Mer daer en can ic noch niet toe gheraken,
Ghi en wort eerst in mi een stille afgront.
Dat ic mach kinnen en leeren smaken;
Dus helpt ons tot alder stont.

4. Mijn herte ende sin wil ic hem opgheuen
Bouen al dat ic ghescapen weet,
Mi rout so seer mijn sondich leuen
Ende het is mi van herten leet.

5. Al en soude ic nemmermeer sijn hulpe [ontfanghen,
Noch troost vercrighen in gheender noot,
So en sal ic hem nu oft nemmermeer af [ganghen,
Wat mi geschiet al totter doot.
Eylaes enz.

Bij lezing van den tweeden tekst alleen, zou men, stel ik mij voor, reeds zeer met dit lied ingenomen zijn, behalve met den hinderlijken regel 3^4. En toch, als men vergelijkt, blijken bijna overal juist de fijne puntjes verdwenen en beseft men eerst recht, dat het lied in zijn oorspronkelijke gedaante tot de allerbeste behoort. De rhythmiek van volkspoëzie verdraagt heel wat meer dan die van sterk individueele verzen, maar al wordt ze niet zoo gauw ongenietbaar, ze lijdt evengoed onder veranderingen. Aardig is het, na te gaan hoe sommige wijzigingen zijn ontstaan, hetgeen hier doorgaans met vrij groote zekerheid is te doen. Zoo is waarschijnlijk het zoekraken van 3^4 oorzaak geweest van de verandering in 3^2, immers „Dat" in 3^3 moest nu van voegwoord tot betrekkelijk voornaamwoord worden, en de derde regel kon alleen bij den tweeden aansluiten, wanneer met den „afgront" God zelve bedoeld werd — een volstrekt niet gewelddadige uitleg. In de volgende strofe zijn de twee laatste regels bedorven bij een poging om het rijm te herstellen. Inderdaad is deze groote onregelmatigheid, die echter in alle drie

[1]) Het hs. (33) heeft: 1^3 of 2^3 mynentlic, 3^2 woerste, 4^1 ic op, 5^4.... totter doet, 6^2 v scoet. Emendaties in overeenstemming met het Berl. hs. B. Hulde (5^1) = genade.
Het *D. e. P. B.* (CXXXVI) heeft 5^2: in gheender noot vercrighen.

de handschriften voorkomt, vreemd. Wil men veranderen, dan doet men het best 4[1] te lezen: gonnen. In de vijfde eindelijk heeft blijkbaar een of ander afschrijver „vercrighen" en „ontfaen (ontfanghen)" verwisseld, waarop een volgende het rijm averechts hersteld heeft. Het referein, dat stellig het lied niet mooier maakt, komt in dezen vorm slechts hier voor. Klaarblijkelijk is het toegevoegd om het lied te kunnen zingen op de wijze van

Verlangen, ghi doet mijn herte grote pine,

een naar wereldlijk model gevolgd lied, waarvan het referein luidt:

Elaes, elaes, elaes, dat ic moet deruen
hair mynne so suet cost my so mennighe steruen.[1])

De twee hier niet gebruikte lezingen hebben ook hunne afwijkingen: die uit het liedboek van Marigen Remen telt 9 strofen inplaats van de 6 oorspronkelijke, terwijl in het Berl. papier-hs. de eerste strofe als referein bij de overige dienstdoet en de volgorde is: 4, 2, 3, 5, 6. De vergelijking van alle vier de teksten maakt het wel zeker, dat de eerst aangehaalde de zuiverste is. Waar dus de verschillende lezingen niet verwarrend werken, is het sterke voorbeeld van drie verschillende, ingrijpende wijzigingen van een lied in drie teksten te meer waard.

Maar nog zijn de leeringen, die we uit het lied kunnen halen niet uitgeput. Het van twee strofen gemaakte gebruik, dat het ter sprake bracht, is het eenige geval niet, dat een deel er van werd overgenomen. De zesde, tweede en derde strofe vinden wij terug in een zeer zonderling lied, een echte potpourri:

1. Als ic aensie mijn leuen al
Ende ic peyse om die bitter doot,
Die ick cortelijc steruen moet,
Ick en weet nyet wanneer dat wesen sal.

2. Dan bidden wij Gode vanden throon,
Dat hi ons wil leeren den hoochsten keere,
Om te comen ter hooger eere,
Onder die engelen schoon.

---

[1]) Berl. perk. hs., 23. Dit is slechts één der drie overgeleverde vergeestelijkingen; ik koos die, waarvan het referein het dichtst zoowel bij dat van het voorbeeld, als bij dat van het besproken lied staat.

3. O mensche, wilt v herte tot mi waert keeren
Om te comen in mijn rijcke,
Den hoochsten wech sal ic v leeren,
Ick en sal v niet beswijckcn.

4. Minnet ende verdraecht wel uwen euen kersten
Ghelijc v seluen, en sijt niet rebel,
Ende wandelt al sonder listen,
Scout des werelts quaden rel,

5. O heer ick volchde gaerne uwen raet,
Maer het valt mi seer sware.
Want mijn nature begheert altijt wraeck,
Sonder yemant te sparen.

6. Hier toe trect mijn natuere soe straf,
Dat si die reden wil verwinnen,
Aldus heb ic een eewich geclach,
In mijn herte van binnen.

7. Wij mochten wel peysen, waren wij vroet,
Wat Christus om onsen wille verdroech,
Doen hi hem van ludas liet cussen ter stont
Aen sinen lieuen heyligen mont.

8. Ick gheue mi op: het is meer dan tijt,
Ick legghe mijn hoofd in uwen schoot,
Dat ick v vry eygen bliuen wil,
Ghestadich, gheduerich tot in die doot.

9. Mocht ick dat wesen Gods ghebruycken,
So minnelijck inder herten mijn,
So soude ick alle dinc buyten sluyten,
Die mi een hinder mochten sijn.

10. Daer toe soe en can ick niet gheraken,
Het moeste mi sijn een stille afgront,
So soude ick sien ende leeren smaken,
Hoe lief met liefde spreect sonder mont. [1])

Ook al herkenden we de laatste drie strofen niet, nog zouden we moeite hebben aan te nemen dat dit lied, waarin absoluut geen gedachte-eenheid is en dat een staalkaart vormt van alle mogelijke rijmwijzen, een oorspronkelijk geheel zou wezen. Men zou zelfs betwijfelen of strofen 1—7 wel bijeen behooren. Toch is het zoo, hoe verminkt ze ook zijn en schoon er menige

[1]) *D. e. P. B.*, CCIII.

regel onderloopt, bijvoorbeeld de uiterst moderne 4^{3}, ^{4}, die de omdichter (?) uit eigen brein heeft geput. Wij hebben hier te doen met een even kras als onhandig staaltje van het persen van (een deel van) een lied in een vreemd maatschema. Ziehier het oorspronkelijk lied in twee onderling sterk verschillende lezingen, volgens de Berl. hss.

A.

1. Als ic aensie mijn leuen lanc,
so peyns ic om den doot, die ic steruen sal,
ic en weet hoeneer.
ic bidde god, dat hi mi wijs
den naesten keer.

2. O mensch, sich aen dijn valsche leuen!
goeden raet sel ic di gheuen
tot minen rijc:
mynne ende verdrach dijn euen kersten
als dijn ghelijc.

3. Wi mochen wel peynsen, waren wi des vroet,
wat ihesus om smenschen wille verdroech
tot eenre stont,
doe hi hem van iudas cussen liet
an sinen roden mont.

4. Hi letet doer der mynnen brant,
die here, die gheen ghenade en vant,
noch gheen en socht;
hi leet dat hem te liden stont, die here
diet al wel vermocht.

B.

1. Help rijker here god, wat is dit leuen,
als icket dencke, mijn herte mach beuen,
wij moeten steruen.
steruen is onser alre eruen,
wi moeten steruen.

2. Als ic ouerdencke dit leuen, soe pense ic op [den doet,
den ick ommer steruen moet
ende ic en weet wanneer.
soe bidde wij gade, dat hi ons verlene
sijn hogeste rijke.

3. Och mensche, woldestu dy bekeren,
den rechten wech wolde ic di leren
tot mijnen rike:
o mensche, soe doet dijnen euen kersten
dijns selues gelic.

4. Dattu mij rades, dat doncket mij onmaer,
hoe gaerne solde ick wreken,
die mij mijsdeden,
wist ic waer mede,
daer mede en solde ic niet langer doen [beijden.

5. Wi mochten wal dencken, waren wi des [vroet,
wat christus om onsen willen verdroech,
al totter seluer stont,
doe hi hem van Judas cussen liet
voer sijnen mont.

A	B
5. O soete maria, wat is dit leuen? die hier om peynst, sijn hart mach beuen, wi moeten steruen. steruen, steruen is ons aller erf, wi moeten steruen.	cf. 1.
6. Help ons maria, waerde vrouwe, in al deser werelt en is gheen trouwe, haer loen is cranc; si sellen vergaen al diese minnen, tsi cort of lanc.	cf. 7.
7. Hi leet dat om des menschen wille, hi sel noch spreken, al swijcht hi stille, ten ioncsten daghen. dair en sel helpen suluer noch gout, vrienden noch magen.	6. Dat dede god om des menschen wil, hi sal noch spreken, al swijget hi stijl, ten jonxsten dach. ende soe en mach helpen sijluer noch golt, noch vrent noch maech.
	7. Nv helpt ons maria, o weerde vrouwe, in al deser werelt en is geen trouwe, oer loen is cranck. sij sullen vergaen al diese mijnnen, het sij cort of lanck.
8. O mensche, ic heb v dicke gheseit, siet, dat ghi v te tide bereit, eer ic v arre ic sende mijn bode onder tusschen al woen ic varre.[1])	

Het is duidelijk dat A den besten tekst, B daarentegen de meest logische volgorde der strofen heeft. Een betere, klaarblijkelijk de juiste, geeft ons de derde tekst, die van het Brusselsche handschrift, die geen hinderlijke fouten bevat, maar, als gewoonlijk, tamelijk afgesleten is. Het lijkt mij mogelijk aan de hand van deze drie teksten de oorspronkelijke redactie van dit lied, hoe verschillend ook van de overgeleverde lezingen, met vrij groote zekerheid te reconstrueeren. Wat van de boven afgedrukte teksten afwijkt, ontleende ik steeds aan den derden.

1. Als ic aensie mijn leven al,
So peyns ic om den doot, dien ic ymmer steruen sal,
Ic en weet hoeneer.
So bid ic god, dat hi mi verleen
Den naesten keer.

[1]) Hs. A (59) heeft 4^4 di, 6^4 als; hs. B (45) 2^1 auerdencke, 2^4 gade. Onmaer ($B4^1$) = ondragelijk; arren ($A8^5$) = boos zijn.

2. O mensche wilstu di van sonden keren,
Den rechten wech sel ic v leren
Tot minen rike:
Mynne ende verdrach dijn euen kersten
Dijns selues ghelijcke.

3. Dattu my rades, dat doncket my onmaer;
Die my misdede, ic wraect voorwaer,
Wist ic waar mede,
Ic en soude niet langer beiden,
Ter seluer stede.

4. Wi mochten wel peynsen, waren wi des vroet,
Wat ihesus om smenschen wille verdroech,
Ter seluer stont,
Doe hi hem van iudas cussen liet
An sinen roden mont.

5. Hi letet doer der mynnen brant,
Die here, die gheen ghenade en vant,
Noch gheen en sochte;
Hi leet, dat hem te liden stont,
God diet al vermochte.

6. Hi leet dat om des menschen wille,
Hi sel noch spreken, al swijcht hi stille,
Ten ioncsten daghen.
Dair en sel helpen siluer noch gout,
Vrienden noch magen.

7. O mensche, ic heb v dicke gheseit,
Siet, dat ghi v te tide bereit
Eer ic v arre.
Ic sende mijn bode onder tusschen,
Al woen ic varre.

8. Helpt ons maria, waerde vrouwe,
In al deser werelt en is gheen trouwe,
Haer loen is cranc;
Si sellen vergaen, al diese minnen,
Tsi cort of lanc.

9. Help, rike heer god, wat is dit leuen!
Die hier om peynst, sijn hart mach beuen,
Wi moeten steruen.
Steruen is ons aller erf,
Wi moeten steruen.

Natuurlijk hoort dit lied ten slotte niet hier, maar in het vorige hoofdstuk thuis, doch nu het eenmaal ter sprake was gekomen, leek het mij hier de plaats, te trachten er een genietbaren vorm aan te geven.

Een tweede zoo lange keten van liederen, waarvan het eene ons telkens op het andere brengt, is stellig niet aan te wijzen. Toch mag dit uitzonderingsgeval gerust typeerend heeten voor den algemeenen samenhang der liederen. Immers dat A aan B, B aan C, C aan D en D aan E ontleende, maakt wel een exposé gemakkelijker, maar zegt overigens niet meer dan vijf gevallen, dat telkens twee of drie liederen samenhangen. Maar het heeft op andere, ook op vroeger gegeven voorbeelden, voor, dat het zoo veelsoortige ontleeningen omvat, en daaronder zoo geringe, zoo dwaze, zoo onwaarschijnlijke, doch ook handig te pas gebrachte, zoodat het als een soort mikrokosmos kan beschouwd worden van het geheele Geestelijk Lied, mits men bedenkt, dat van de allerkleinste en verborgenste ontleeningen en reminiscensen ook hier nog geen melding werd gemaakt.

TIENDE HOOFDSTUK.

Raadgevende en Vermanende Liederen.

Een groot aantal liederen van deze groep onderscheiden zich hoofdzakelijk daardoor van die der vorige, dat zij objectief in plaats van subjectief zijn. De beginselen en denkbeelden en de terminologie zijn grootendeels dezelfde. Niet geheel. Deze liederen zijn in doorslag veel zwakker en slapper en ook jonger. Ten deele is het eerste ongetwijfeld het gevolg van het laatste, maar daarnaast ligt het voor de hand, dat men met meer vuur van eigen strijd dan tot waarschuwing van anderen zingt. Wanneer dan ook deze liederen in het vorige hoofdstuk waren ingelijfd, wat logisch zeer verdedigbaar zou geweest zijn en voornamelijk niet geschied is, omdat het zoodoende ongewenscht veel liederen zou hebben omvat, dan zou nauwelijks een enkel aangehaald zijn.

Ook nu zal ik me beperken. Het kan weinig waarde hebben dezelfde en soortgelijke gevoelens nog eens in verzwakten vorm de revue te zien passeeren, vooral waar zooveel subjectieve liederen een vermanend element bevatten. Naast eenige gedichten die geen parallel in het vorige hoofdstuk vinden, volgen hier slechts enkele voorbeelden ter algemeene karakteriseering. Weinige kunnen het ook daarom zijn, omdat de verscheidenheid bij deze groep betrekkelijk gering is en omdat de minder goede liederen niet dwaas of anderszins opmerkelijk, maar enkel mat of rammelend zijn.

Ook in toon zeer nabij de inkeer-liederen staat het volgende over de trouweloosheid der wereld:

1. God die de minnende siele doet leuen,
Die make v herte van binnen claer
Ende die wil v hem sèluen gheuen
Tot eener trooste dit nyeuwe iaer.

2. En laet v herte van God niet leyden
Van deser werelt valsche schijn:
Het moet doch al met liden scheyden,
Al dat hier mach vercreghen sijn.

3. Nu bidde ick met al mijnder herten:
En keert dy totten menschen niet,
Sij souden v van Gode trecken
Ende dat eynde daer af is al verdriet.

4. Die ghewarighen troost can gheuen,
Dats God alleene, ghelooft mi des;
Soect ghi hem dan in aertsche dinghen,
So soect ghi hem daer hi nyet en es.

5. Wat dat hier es, het moet vergaen,
Het is te schouwen als fenijn;
Wat soudy seere daer na staen,
Dat ymmer moet ghelaten sijn?

6. Soect ghi trouwe, ghi wort ghehoont,
Dat is in dese werelt ghemeene;
Die weder met trouwen loont,
Dat is die ghewarige God alleene.

7. Tot Gode te keeren sonder verbeyden,
Dat is sekerlijc minen raet,
Maer dat hier is een langhe beyden,
Dat doet altoos die vyant quaet.

8. Biecht v dick ende hout v reyne,
Dat sijn die begheerten mijn.
Ende en acht gheene dingen cleyne,
Daer God in mochte verbolghen sijn.

9. Van v begheert hi tot alle stonden,
Dat ghi hem in v herte laet gaen,
Sijn bitter doot, sijn diepe wonden,
Die hij om onsen wil heeft ontfaen.

10. Acht dese trouwe ende anders gheene,
Let op die werelt niet een caf,
Gheeft hem v trouwe in minnen alleene,
Die sijn leuen voert uwe gaf.

11. Hier op gheue ick den dicht een eynde
En laten hier mede mijn dichten staen;
God gheue ons allen na dese alleynde
Blischap die niet en mach vergaen.[1])

Een zekere staatsie is nog aanwezig, maar alle hartstocht, alle vuur, alle waarachtige inspiratie ontbreekt. En die kan in

[1]) *D. e. P. B.*, XXXVI.

deze preekliederen ook alleen dan aanwezig zijn, als de objectiviteit slechts schijnbaar is en het uitspreken van eigen indrukken vóór de zorg voor anderer zieleheil staat — tenzij men zich bepaald met deernis tot een of meer geliefde personen wendt. Want wie in ware verrukking anderen de heerlijkheden van het godsrijk, het jammerlijke van al 't aardsche voorhoudt, doet dit niet in den vorm van een eigenlijke vermaning.

Voor het eerst vinden wij in bovenstaand lied van de biecht gesproken. Gewoonlijk hooren wij niet van de kerk, van geestelijken of ceremonieën — dat zou ook strijden met de mystiek, die immers persoonlijke, onmiddellijke betrekkingen tusschen den mensch en de hemelsche machten vooropstelt.

Veel aardiger is een moederlijk lied, ingegeven door een wereldlijk, dat wel hier en daar onduidelijk en, naar 't schijnt, bedorven is, maar toch bekoort door een innige zachtmoedigheid:

1. Bedroeft jonck herteken, wat moetij lijden,
die verloren heeft den soeten troost;
betrout den heere tot allen tijden,
ghij hebt hem soo menighen druppel bloets gecost.

2. Hij heeft u veel meer eeren bewesen
boven die engelen van hemelrijck;
al door sijn wondekens sijn wij genesen,
ghedencht, o mensche, wie dat ghij sijt!

3. Het mach u al te luttel baten,
al mochtet u costen vlees ende bloet,
condij u selven hier niet gelaten
in druck, in lijden, in tegenspoet.

4. En wilt u daer in niet bedroeven,
want allen ons leven is maer eenen strijt.
het is u suete lief, die u compt proeven,
oft ghij altijt patientich sijt.

5. Den vijant loopt van dage tot dage
om te verslinden dat godt bemint,
hij doet dat herteken soo seer doercnagen,
dat hij ten lesten seer mistroostich vint.

6. Nu moeten wij den gheest vercloecken,
soo schonen blomkens wasschen als vergaen,
des weirelt vrucht en wilt niet soecken,
want Jhesus oochskens altijt op u staen.

7. Och wistij eens wat die hertekens lusten,
die hier die weirelt gestorven sijn:
in hun begint die ewighe ruste,
want langhe te leven is hen een pijn.

8. Nu stelt die weirelt al aen deen sijde
en wilt met Jhesus passeren gaen,
heft op u cruijs, hij sal u leijden
Al daer die roode rooskens staen.

9. Die rooskens geven die vierige stralen,
sij sijn versiert met Jhesus bloet,
daer mach men alle sueticheijt wt halen,
gelijck dat bieken wt den heunich doet.

10. Jesus confort, met u genade
vertroost die siele, die naer u haeckt,
verlost dat herteken van alle qualen,
dat daer int vier van uwer liefden blaeckt.

11. Den wech die is seer swaer om vinden,
die daer ten eeuwigen leven leijt.
maer die volstandich blijft al totten eijnde,
die croone des levens is haer bereijt.

12. Och lieve heer, wiltse vertroosten,
die daer in druck en in lijden sijn,
deur u bitter dood wiltse verlossen,
verandert dat water in soeten wijn.[1])

Blijkens de Nederduitsche vertaling is dit lied belangrijk ouder dan het handschrift, waarin we het over hebben. Trouwens, de heele uitdrukkingswijze getuigt hetzelfde, al zou een enkele term, als „Jezus confort" ons op een dwaalspoor kunnen brengen. Hier en daar is de bedoeling der zeer eenvoudige woorden vrij duister. Is Jezus de „soete troost"? Dan wordt de samenhang in de eerste strofe al zeer los! Waarschijnlijk is, zonder veel nadenken, het „soete lief" uit het voorbeeld overgenomen. Ook de derde strofe is onduidelijk. Wij zullen wel, met eenige aanvulling en omzetting moeten verstaan: er is niets wat u (met het oog op hiernamaals) baten kan, dan dat gij leert, al kost het u nog zooveel, druk enz. te verdragen. Waarschijnlijk echter is de veel eenvoudiger lezing van de vertaling

[1]) Tilb. hs., 21. Er staat: 2^1 veeul, 7^3 begient, 10^2 hackt, 10^4 blackt.

oorspronkelijker.[1]) Voor dubbelen uitleg vatbaar zijn de laatste regels van de, met een herinnering aan 1 Pet. v, 8 beginnende, vijfde strofe. Men kan „doercnagen" opvatten als „pijnigen" (hiernamaals) en ook, in overeenstemming met de vertaling, lezen „dat hijt" en dan denken aan „in verzoeking brengen". Een gedachteloosheid moeten we aannemen in den laatsten regel van strofe 9. Doch ondanks zijn gebreken blijft het lied aardig.

Nog veel gemoedelijker toon heerscht in een lied over den ouden strijd tusschen rede en natuur, waarin deze practische raad wordt gegeven:

4. Wilt u natuerken leeven
naer allen herten losten,
en willet haer niet toegeven;
serteijn het moet wat costen,
want sterven ende derven,
verstaet die reden wel,
die dat wel can verwerven,
ten is gheen kinderspel.

5. Compt u natuerken clagen,
seijt, dat sij haer moet lijden,
en wilt haer somtijds vragen,
oft sij haer wil verblijden,
hier boven in dat hemelrijck,
sij sal antwoorden: ja,
soo moet sij strijden wettelijck,
al gaget haer wat na.[2])

De wijze waarop „natuerken" met eigen woorden gevangen wordt, is bepaald van een comische naïviteit.

Dat de verzoekingen der wereld niet gestuit worden door de kloostermuren en dat daar binnen nog tal van onbekeerden leven, zagen we meer dan eens in het vorige hoofdstuk. Ook hier vinden we een niet onaardig getuigenis, ik geloof althans niet, dat ik „ghesusterkens" hier vleeschelijk moet opvatten:

1. Ick weet noch drie ghesusterkens,
Die ongestoruen sijn;
Dat si God niet en vreesen,
Des lijdt mijn hertken pijn.

2. Och maechdekens, ghi moet beghinnen,
Die wile dat ghi hebt den tijt,
Al sijt ghi noch ionc van iaren,
Ghi en hebte gheen respijt.

---

[1])
Konde gy jw nu eyn weinich gelaten
in druck und liden und tegenspot,
et sal jw noch wal komen to bate,
al kostet jw itdsunt flesch und blot.

Hölscher, n°. LXII.

[2]) Uit: Och herteken goet van wille. Tilb. hs., 29.

3. O maechden, ghi moet beginnen,
Die wile ghi hebt den tijt,
Oft ick wil van v varen
Ende soecken mijn profijt.

4. Paulus heeft ghesproken
Soe veruaerlijck een woert:
Die leuet naden vleesche
Moet steruen die eewige doot.

5. Wee der armer sielen
Diet al betalen moet!
Laet ons voer God gaen knielen,
Dat hi sijn sentencie versoet.

6. Och leuen wi naden gheeste
Ende hebben de vreese van God,
So en doruen wi niet sorghen
Alvoer die eewighe doot.

7. O maechdekens van onsen conuente,
Dit is ter eeren van dy;
Ick ben noch arm van duechden,
Bidt Gode, dat hi mijn hertken verblij.[1])

Kloosterzusters om de laatste strofe — al moet ik toegeven dat „ter eeren" niet erg op zijn plaats is bij deze verklaring: men zou verwachten tot heil, nut of iets dergelijks — en ook om de eerste, waarin „Ick weet noch", wat heel naïef komt te staan, wanneer aan meisjes in de wereld gedacht wordt. Eenigszins duister zijn de beide laatste regels van 3. De derde zou een oogenblik doen denken, dat hier Jezus aan 't woord is, maar de vierde is daar moeilijk mede in overeenstemming te brengen. In de mond van de dichteres kan deze laatste beteekenen: voor eigen zieleheil zorgen, maar wordt de bedreiging in den voorgaanden wat dwaas en hoogmoedig.

Sprekender en nadrukkelijker dan in het vorige hoofdstuk vinden wij hier het lijden als verdienste bezongen. Zeer klaar, zij het koel, in het ongetwijfeld vrij oude lied, dat ook in de inleiding is gebruikt, maar dat te karakteristiek is, om het niet in zijn geheel te laten volgen.

---

[1]) *D. e. P. B.*, XLV.

1. O ghi, die nv ter tiiden liidt,
mit recht so moechdi syn verbliit,
op dat ghi ymmer liidsaem siit,
want ghi selt corts groet loen ontfaen,
en hebt daer geen twiuel aen.

2. Na myn verstaen, als ihesus seyt,
die liden met verduldicheit,
die ewich croen is hem bereit
end grote vruechd in hemmelriic;
wel v die liit verduldelic.

3. Och heer, o god, hoe wel hi staet,
die eygen wille afterlaet
en mynt om god die hem doet quaet!
waerlic dees is gods lieue soen,
syn loen sal groet syn in den troen.

4. Och heer, dat teyken is so guet:
soe wie men dicwil onrecht doet
ende daer op denct met groter ootmoet:
myn sonden hebbent wel verdient,
ic danc den heer diet my verlient.

5. Wie soe altiit syn onrecht keert
end anders ghene wraek begeert,
waerlic, die is seer wel geleert
om borger tsyn in hemmelriic,
want hi striit wel ende vroemelic.

6. Die nymmermeer en heeft verdriet,
mer altiit sine wille siet,
ic vrees dat teyken quaet bediet,
want wie vroechd bouen sel ontfaen,
die wort mit liden dic beuaen.

7. Dus laet ons liden niet versmaen,
tis ons so guet, kond wyt verstaen,
want tdoet den geest tot gode gaen,
op dat men liit verduldelic,
want anders heb ic ongeliic.

8. Laet ons mit liden syn content,
want als ons ihesus dat toe sent,
soe heb wy tschone testament,
dat hy syn lieue moeder liet,
doe hi van haer andt cruys versciet.

9. Dat testament is ymmer scoen,
dat ons verdienen doet die croen
end ewich vruechde in den troen.
end want dat druc en liden doet,
hier om so syn si scoen en guet,

10. Mer lacy, wy sint die verblint;
wanneer ons druc of liden vynt,
ons dunct, dat ons god niet en mynt.
ey, waer wys vroet, ten is so niet,
want wie god mynt, heeft dic verdriet.

11. Het is alsmen bescreuen vynt:
soe wie dat god ons vader mynt
castiit hi als syn lieue kynt
mit druc, mit liden dicwil zeer,
hierom in liden dancten heer.

12. Wat hier van liden is geseyt,
dat is besloten ende leyt
in willige oetmoedicheit;
want hemmelriic is onbereyt
bedwang mit onverduldicheit.

13. Hier om soe laet ons trouuelic
aenroepen god van hemmelriic
ende bidden hem oetmoedelic,
dat hi ons liden laet hier neer
verduldelic, tot synre eer.

14. O ihesu, wtuercoren heer,
wy bidden, ist v wil ende eer,
dat ghi ons liden laet hier neer,
verduldelic, soet v behaecht,
end daer na haelt ons onuersaecht. [1])

Deze denkbeelden zijn eenvoudig de consequente doorvoering van de gedachten, die aan de geheele vijftiende-eeuwsche devotie ten grondslag liggen. Wanneer lijden deugd is, wanneer het werkelijk, zooals Mande duidelijk uitspreekt, de zaligheid eerst mogelijk maakt, „want God en wil ghien twe hemelriken gheven noch twe hellen; want dit is onmoghelic, dat wy alhier onse ghenoecht solden hebben ende ons wil na desen vleysch ende na der naturen, ende dairtoe Gode leven

[1]) Naar het Weener hs., 24, dat echter leest: 3^3 wil, 7^1 versmaden, 8^3 seynt, 9^5 syn scoen 12^5 . . .- dwang. Emendaties meest naar het Berl. perk. hs., dat slechts 10 strofen in andere volgorde heeft.

ende sijns ghebruken in der ewicheyt" [1]) — dan begint men met genoegens te vlieden maar men eindigt met lijden af te bidden. Natuurlijk is dit, als zoo menige uiterste consequentie, een ziekelijke ontaarding. Al ware 't slechts hierom, omdat dan het lijden weer een gratie zou worden, en zoo zijn karakter verliezen. De begrippen lijdzaamheid en wellust in lijden staan ver van elkaar. Hier schijnt echter het idee van lijden als bizondere genade (niet middel tot genade!) niet verworpen te worden. Maar vooral treffend, ofschoon noodzakelijke tegenhanger, is de beschouwing van voorspoed als een teeken van Gods ongunst, in de zesde strofe. Voelt men niet, hoeveel teleurstelling in materieele dingen moet zijn vooraf gegaan, hoe weinig beloften het leven nog gehad moet hebben, wanneer men tot zulke denkbeelden komt! Voorspoed strekt ten verderve, lijden belooft zaligheid, zoo tracht zich de onterfde te troosten. Zoo naïef, zoo plat, als hier wordt deze stelling nergens uitgesproken, hoe warm men het lijden ook prijst. Gewoonlijk ziet men het kwaad niet in het krijgen van voorspoed, maar, meer in overeenstemming met het idee van wilsvrijheid, in het genot er in vinden. Maar dat neemt niet weg, dat dit lied waarde heeft voor het begrijpen van wat, weliswaar geestelijker en dogmatischer beschouwd, ook aan andere ontboezemingen ten gronslag ligt.

Zonder de uiterste consequentie van het zooeven medegedeelde, vinden wij soortgelijke beschouwingen ook in een jonger lied:

1. Bliden moet in teghenspoet
En doet gheen liden wijcken,
Want hy bekent: die them toe sent,
Hi sal hem niet beswijcken.
Want God altoes dengenen troest,
Die sijn beuaen met liden,
Hier om hebt moet in tegenspoet:
Na liden coemt verbliden.

2. Daer leeft gheen man, die mach of can
Dat liden hier ontganghen;
Al scout oec hijt mit alder vlijt,
Nochtans wert hi ghevanghen.
Mer wie ter tijt hier wert castijt

[1]) *Drie staten eens beklerden menschen. Moll* I, pag. 167.

Ende hem daerin can liden,
Na dit verdriet, dat hem ghesciet,
Sal hi in troest verbliden.

3. Hi is gevaen, wil hijt verstaen,
Mit liden vast ghebonden,
Die, als ic waen, soude vergaen
Mit vroechd in val der sonden;
Mer dat verdriet en henges niet,
Dat hi dus coemt in vresen,
Ende dat onspoet, dat hem ghemoet,
Doet hem voersichtich wesen.

4. Die dan bekint, dat hem God mint,
Dien hi castijt mit liden,
Ende tloen besint ende ondervint,
Wat wil hijt dan vermyden?
Hierom met vlijt gaet aen den strijt,
So moechdi tsegen winnen;
Want wie ontspoet lijd mit oetmoed,
Heeft stadich vroechd van binnen.

5. O mensche goet, hierom wees vroet
Ende wilt gheen liden wiken;
Want niemant vri, gheloves mi,
En levet op artriken.
Hierom verdraecht al onversaecht
Ende wilt dat wenich achten:
Wortstu ghewont in dinen gront,
Iesus salt di versachten.

6. Dit self is claer ende openbaer
Inder Scriptur bewesen,
Dat hem gemoet menich teghenspoet,
Die God genaem sal wesen.
Want int gemein den herten rein
So veel op valt te liden,
Want die weldaet wert dic in quaet
Verkeert in allen siden.

7. Een troestelic woort heb ic gehoort,
Dat doet mi vrolic liden,
Dat God hier loont ende namaels croont
Die vromeliken striden.
Hierom west vro, doet oec also
Ende laet al overgangen,
Der vroechden croon int hemels troon
Salstu daervoer ontfangen.

8. O lijdsamheit, daer is gheseit,
Dat ghi die croen sult dragen.
Die dan sijn scult quijt mit verdult
En derf hem niet beclagen.
Hierom so lijd een corte tijd,
Ten sal niet ewich duren:
Want God verblijd, dien hi castijt,
Lijd vrolic, sonder trueren.

9. Wi tliden vlicht, dat hem aenswicht,
Die mach gheen troest ghewinnen,
Noch hi en kent dat testament,
Dat Iesus leet uut mynnen.
Doen hi ghewont aen tcruce stont,
Loefd hy daervoer te gheven
In deser tijt vreed ende iolijt
Ende namaels teuwigh leven. [1])

Gelijk men ziet gaat deze dichter, die zich wel wat vaak herhaalt, maar den moeilijken vorm zeer wel beheerscht, een stap minder ver dan de vorige: genoegen kan verderfelijk worden, maar is geen teeken des verderfs. En wat we ginds ook misten, is het denkbeeld, dat God het geduldig lijden reeds hier beneden loont, met de „soeticheit" ongetwijfeld, waarvan de mystieke prozaschrijvers spreken, met innerlijke tevredenheid en voorvoelen der zaligheid. „Iolijt" schijnt mij echter geen gelukkig woord voor dezen toestand; men kan trouwens ook vragen, wat er van het lijden overblijft, als de getroffene kan gezegd worden „iolijt" te voelen. Rijmdwang zal aan het wat te sterke woord wel schuld hebben.

Weer op heel anderen toon wordt lijdzaamheid aangeprezen in een lied uit het Tilburgsche handschrift:

Paciencie is soo goeden cruijt,
het staet nu int sasoenen,
want haer crachten en haer viertuijt
heeft ijegelijck wel vandoene.
wilt u tot plucken spoeden,
dat eedel cruijdeken soet

[1]) Volgens den eenigen volledigen tekst, dien van het hs. van Voorst. In overeenstemming met de andere lezingen wijzigde ik: 1^2 Doet alle liden wiken (vgl. 5^3, de zin is: gaat voor geen lijden uit den weg); 1^5 altoest; 3^6 leven; 6^7 Als dat weldaet (de verklaring van *Moll, Brugman* II, blz. 200, is stellig onjuist, we hebben hier het „niders"-motief, miskenning); 7^1 trostelic.

sluijten binnen int herteken dijn
en denckt: het sal eens beter sijn;
sterckt in godt uwen moet.

2. En alle die pacientie behoeft,
aldus suldijse saeijen:
troosten den genen die sijn bedroeft,
soo sal u godt oock paeijen
en helpen u wt de quaden,
als gij in lijden sijt;
want soo ghij uwen naesten doet,
dat suldij vinden, tsij quaet oft goet,
voor godt gebenedijt.

3. Wildij pacincie crijgen saen,
hoort toe, ick salt ons leeren:
ghij sultse dagelijcks plucken gaen
int bitter lijden ons heeren.
wilt u herteken daer toe keeren,
met traenkens wilt aensien
wat christus voor ons geleden heeft,
hij is die pacincie int herteken gheeft
die geene, die tot hem vlien.

4. En alle die onpasientich sijn
in dese droevige tijden,
sij doen hen selven dobbel pijn
want ijegelijck moet hem lijden.
ten baet murmureren noch clagen,
hout u in godt gerust.
liet elck sijn sondich leven staen,
den tijt die sou wel beteren saen,
doerloge sou worden gheblust.

5. Die dit liedeken heeft ghedicht,
veel lijdens heeft sij verdragen,
groot en cleijn, van alle gewicht,
tot in haer oude dagen;
sij en wildens niemant clagen,
dan godt diet beteren mach,
de beste remedie diemen vint,
dat is te peijsen: ick hebt verdient
en dienen godt nacht en dach. [1])

[1]) Het hs. 26 heeft: 1^3 viertute, 1^9 moet ontbr., 2^1 behoeven, 3^4 in, 3^9 vliet, 4^2 teyden(!) 4^4 jgelijck, 5^2 veeul. De vijfde regels van 1 en 2 kunnen met kleine veranderingen in het rijm worden opgenomen; met het oog op 4 deed ik het niet.

Zoowel het woord „paciencie" (in welks spelling de afschrijfster een ware virtuositeit aan den dag legt!) als de vele verkleinwoorden wijzen, in verband ook met de dateering van het handschrift, op een niet hoogen ouderdom. Toon en gedachtengang zijn echter te zeer één met de oudere liederen om het hier uit te sluiten, al moge het misschien uit het midden der zestiende eeuw dagteekenen. Ik geloof niet, dat men in de vierde strofe aan een bepaalden oorlog heeft te denken, de zin zal meer zijn: er zou niet langer sprake wezen van oorlog.

Een zelfde mengeling van oudere en jongere uitdrukkingen en wendingen vinden wij in een ander lied uit dezelfde bron, op den gemoedelijken toon van meer liederen daaruit, maar daarnaast van een teederheid, die er eenige meerdere poëtische waarde aan geeft, dan over 't algemeen de boven besproken gedichten eigen was.

1. Als ick die weirelt wel aensie
met al haer loose treken,
soo vinde ick mij inwendich blij,
ick seght u vrij,
dat sij mij heeft vergheten.

2. Dat ickse lang verlaten heb,
dat en is mij noijt berouwen;
ick segghet u met woorden bloot,
dochters minioot,
sij en is niemant ghetrouwe.

3. Daer ghij de weirelt nu om dient
en oocht om naer te schieten —
men sach noijt schoonderen niewen niet,
ick seght u, siet,
laet se u toch eens verdrieten!

4. U schoonheijt, daer ghij soo seer op staet,
die is hier haest verdweenen;
sij wort soo haestelijck omghedraeijt
en af ghemaijt,
dat heeft wel aen veel geschenen.

5. Den rijcdom, die ghij soo seer begeert,
die is seer cleijn van machte;
hij wort seer haestelijck af gheteert
en wech gheweert,
hij en is niet veel te achten.

6. U ghesontheijt, die ghij soo seer misbruijckt,
met dansen en met springhen,
ghij sullet noch beclaghen groot,
met tranen bloot;
ick macher u wel af singhen.

7. Den tijt, die ghij soo seer verquist
om u hooft te vercieren,
ghij sullet noch becoopen claer
met pijnen swaer
en betalen al soo diere.

8. U ooghen, die ghij soo omme draijt
ende soo wel mijnt te setten,
daer in soo suldij hebben, siet,
noch groot verdriet,
och wilter toch eens op letten.

9. U hooft, dat ghij steckt in die locht
met uwen hals sonder verminken —
maer dat ghij sacht, hoet godt mishacht
en den vijant behacht,
ghij sout hem wel laten sincken!

10. Maer hoe dat in sijn werck gaet
ten is mij niet al vergeten!
maer ick belijdet nu seer breet,
tis mij soo leet,
ick en cans niet wt ghespreken.

11. O ghij weirelsche dochters al,
ick macht u wel verclaren:
veel te langhe heb ickt geproeft,
dicmals bedroeft,
wilt de weirelt toch laten varen. [1])

Ik geef toe, het lied zit vol stoplappen, de woordenkeus is uiterst beperkt, van verheffing geen spoor. Maar enkele aardige regels en een algemeene zachte warmte maken het niet onaantrekkelijk. Voornamelijk heb ik het afgedrukt ter wille van de tiende strofe: dezen toon, dit zacht overredende „ik kan het me best begrijpen" hebben we nog niet gehoord. En dat de dichteres zich werkelijk nog in al die wereldsche ijdelheden kan verplaatsten, blijkt ook uit het voorafgaande, waar die dwaasheden zoo weinig met de schamperheid en bitterheid

[1]) Het hs. (62) heeft: 2^5 ghetrou, 3^1 weirel, 9^4 bahacht, 10^1 se werck, 11^3 veul, 11^4 bedroet.

van den gewonen boetprediker, maar met oprechte deernis geteekend worden.

Als ik echter aan zoo menig lied uit vorige hoofdstukken terugdenk, lijkt het mij nauwelijks verdedigbaar, dat ik hier het woord „poëtisch" gebruikt heb en ik haast me verder om de enkele liederen, die nog te bespreken zijn, af te handelen.

Eerst een, dat in weinig of geen verband staat met de liederen van inkeer en ook verder in alle opzichten op zich zelf staat en reeds daarom niet mag worden overgeslagen. Het is een lied over de zeven hoofdzonden.

1. *Tegen onsuuerheit.*

Reyne harten, god die vresen,
bouen denglen werden ghepresen;
lof end eer hoir sal ghescien,
want namaels gode sullen sien.

2. *Tegen nidicheit.*

Die myn en suect hair selfs ghewin,
mar wacht altijt een anders sin;
yghelic hem seluen mishaghen
sal ende ouer niemant claghen.

3. *Tegen toirnicheit.*

Horen, swighen, beide is goet,
verdraghen is dat beste,
die can dwinghen sinen moet,
hi verwint altijt int leste.

4. *Tegen houerdicheit.*

Mocht schoenheit, rijcheit altijt dueren,
dat waer een vordel meer dan groot!
mar leyder, dair op is quaet te mueren:
tfondament dat is die doot.

5. *Tegen traechheit.*

Tis nv een tijt der salicheit
om te ghecrighen ewicheit,
want nader doot, ach, comt te laet,
die dese tijt al nv versmaet.

6. *Tegen ghiericheit.*

Tgoet, dat nv ter tijt is mijn,
behoerden een ander end noch sal sijn.
niet meer en staet tmijnder behoede,
dan ic verteer end gheef om gode.

7. *Tegen gulsicheit.*

Sober die sijn van spijs, van dranck,
si werden vroet, si duren lanck,
in wellust hoir die ouergheuen
verliesen god, si curten hoir leuen. [1])

Het zal niet overbodig zijn mede te deelen, dat boven dit geheel als melodie staat voorgeschreven: „Puer nobis nascitur" — men zou anders licht meenen met een verzameling spreuken over verwante onderwerpen, niet met een lied, te doen te hebben: eenheid is er niet en op het aantal voeten wordt ook niet te nauw gezien. Behalve zijn eigenaardige constructie van relatieve zinnen, veroorlooft deze dichter zich ook een beknoptheid die tot duisterheid aanleiding geeft. Zoo in regel 4[a], dien men zal moeten verklaren: datgene, waarop hij bouwt, draagt de sterfelijkheid reeds in zich. Voor de volgende strofe vergelijke men 2 Cor. VI, 2; „versmaden" heeft hier de eenigszins ongewone beteekenis van „niet gebruiken."

Als besluit geef ik een niet onaardig allegorisch liedje, dat ook al weer tot de jongste behoort van de hier behandelde; al is de beeldspraak niet steeds zuiver volgehouden, duidelijk is zij in voldoende mate. Ook hier toenadering tot het vorige hoofdstuk.

1. Die herderkens inden velden,
Die waren wakende;
In Iesus vierighe minne,
Soo waren sij blakende.
Nu weyt, mijn schaepkens, weyt,
Nu weyt, mijn schaepkens weyt.

2. Ick sal mijn schaepkens drijven
Op eenen hooghen berch,
Daer is soo soete weyde,
Veel soeter dan eenich merch. Nu etc.

---

[1]) Berl. perk. hs., 99. Er staat: 6[a] nach.

3. Wanneer dat schaepken bletet,
Verlieset eenen beet;
Het wertter door onlustigher,
Het verlieset sijnen eedt.

4. Dan moety daer passeren,
Al door dat oetmoedich dal,
Daer moet ghij leeren duycken
En stillekens swijghen al.

5. U willeken moet ghij deruen
En gaen v seluen wt;
Een anders wille te doene,
Dat is soo goeden cruyt.

6. Nv bidde ick alle mijn schaepkens,
Dats neempt v seluen waer,
Weest hongherich na die deucht,
Volcht den goeden herder nae.

7. Als wij daer bouen comen,
Al daer den herder is,
Dan sullen wy hem dancken en louen
En houden daer al kermis.

8. Dan sal heer Iesus segghen:
Nu compt, mijn soete bruyt,
Comt, weyt hier wt mijn sijde
Dat soete Goddelijck cruyt. [1])

[1]) Volgens het *Hofken*, blz. CCXV. De tekst heeff: 6[1] Nv bidde ick v, mijn schaepkens al te samen; de wijziging volgens het Tilb. hs.

ELFDE HOOFDSTUK.

Liederen van verschillenden inhoud.

Er blijven thans nog eenige weinige liederen te bespreken, die niet in een der vorige hoofdstukken konden worden ondergebracht. Het zou niet veel moeite kosten, er nog een tweetal groepjes onder een afzonderlijken titel uit te lichten, maar ook dan zouden nog enkele op zichzelf staande liederen overblijven, terwijl een aantal hoofdstukjes zou ontstaan, elk gewijd aan de bespreking van twee of drie tamelijk onbelangrijke liederen. Het leek mij dus beter deze kleine groepjes, hoe heterogeen ook, samen te nemen.

In de eerste plaats zijn er de liederen die oud- en nieuwtestamentische stoffen behandelen, hetzij eenvoudig ze in dichtmaat omzettend, hetzij beschouwingen er aan vastknoopende. In het eerste geval rijst de vraag of zulke liederen, als zijnde geen uitvloeisel van het eigen geestesleven der devoten, hier wel thuis hooren, althans of zij meer dan een vluchtige aanstipping verdienen. En van het eenige lied, dat op het Oude Testament betrekking heeft, mag men dat bovendien nog vragen, omdat het wel niet veel ouder is dan het midden der zestiende eeuw; al deze liederen zijn trouwens vrij jong. Daar het echter, werk van den reeds eer genoemden P. B., niet zonder dichterlijke verheffing is en zich daardoor gunstig van de straks te bespreken liederen onderscheidt, en omdat de stof tamelijk vrij wordt behandeld, wil ik over deze bedenkingen heenstappen en den lofzang van Barach en Deborah hier laten volgen.

1. Israel die dleuen groot en cleyne
Vrijmoedich int perikel hebt gheleyt,
Looft Godt den heere nv int ghemeyne,
Ghebenedijt sijn maiesteyt!

2. O heere, als ghij door Seir sijt ghetogen
En door Edom, dat roode sandt,
Die hemels douden en die wolcken vlogen,
Vol waters, deerde beefden aen elcken cant.

3. Die vroomheyt was wt Israël verloren
Als Debora es cloeck op gestaen,
Nieuwe vendelen heeft Godt vercoren
En svyants poorten wech ghedaen.

4. Schilden, hellems, swerden en speren
En waren in Godts legher niet ghesien,
Es Godt met ons, wie can ons deren,
Onsen vyant die moet voor ons vlien.

5. Die Coninghen sijn ghecomen om strijden
Met den benden slandts van Chanaän;
Wat batet, sij en sullen niet verblijden
Met ghelt of roof, wat hebben sij dan?

6. Wt den hemel es daer teghen geuochten
Met den sterren in haren loop gestelt,
Die daer stonden in slachordens gevlochten.
En dreuen Sysaram wt tvelt.

7. Ghebenedijt bouen alle vrouwen
En groot geacht sijt ghij Jahel,
Die met den naghel, sonder flouwen.
Bringt Sisaram in sdoots gequel.

8. Prince, dus sullen sij alle varen
Godts vyanden seer fel ende quaet
Godts vrinden sullen naemaels openbaeren
Als die son in den daegeraet.[1])

Voor den inhoud vergelijke men Richteren v. Van de eenvoudige vijftiende eeuwsche intonatie is, gelijk men ziet niet veel meer over, minder dan soms in andere rederijkersliederen, maar wie het maakte was toch een dichter, had gevoel voor den klank van een vers.

Allerjammerlijkst daarentegen zijn een berijming met vermaning aan 't slot van de gelijkenis van den Verloren Zoon, [2]) een beschouwing over die van den Zaaier [3]) en een bewerking van die van Lazarus en den Rijke, overgaand in een gesprek tusschen dezen laatste en Abraham [4]), alles zuivere rijmelarij.

Veel hooger, al bezit ze geen bizondere schoonheid, staat een vaak overgeleverde uitbreiding over den Pater Noster, een

[1]) *Hofken*, blz. CLXXXVII. Er staat: 5[e] verblijcn.
[2]) Een goet nieu liet al vant beghin.
[3]) Ghelijck een tortelduijfken hem versucht.
[4]) Christus in sijn leven.

lied dat veel gemeen heeft met de inkeer-liederen en er desnoods toe gerekend kan worden. Ziehier de oudste lezing:

1. O Heere God, leert ons beden,
Wt vierigher herten gront;
Neemt van ons onse quade seden,
Die wij hebben in onsen mont!
Een liedeken willen wi singhen,
Also ghi ons hebt gheleert;
Doet mi mijn herte ontspringen,
Dat ic mi leere bedwinghen,
So wort mijn vruecht vermeert.

2. O Heere God, onse vader,
Die daer in die hemelen sijt,
Helpt ons nu alle gader
In desen bedroefden tijt,
So en worden wi niet bedroghen
Al van dat helsche serpent,
Wi worden so haest beloghen,
Nu helpt ons, God van hier bouen,
Die alle herten bekent.

3. Gheheylicht worde uwen name,
Toecomende si ons v rijck;
Wilt ons doch maken bequame,
Ons Christenenen alle ghelijck,
Dat wi v woort bewaren,
Dach, auont ende nacht,
En laet ons niet veruaren
Al voer die helsche scharen,
Ghi hebbet die meeste macht.

4. Vwen wil ghschie opter eerden,
Also hi inden hemel doet;
Dat nemen wij al in weerden,
Al yst ons teghenspoet,
Gheeft ons verduldelijc liden
In dat onsen wille teghen staet;
O heere wilt ons verbliden,
Stelt uwen thoren besiden,
Ons armen doch niet en versmaet.

5. Ic bid v, heere, wilt ons gheuen,
Dats huden ons dagelicx broot;
Daer die siele bi moet leuen,
Dat hebben wi meest van noot,

Ghi hebbet selue ghesproken:
Dat sal ons best versaen,
Diet lesen wil, die macht soecken,
Het staet ghescreuen in boecken,
En laet ons daer niet af gaen.

6. Wilt ons onse scult vergheuen,
So wi onse sculdenaren doen,
Op dat wij niet en sneuen,
Al in die helsche gloet,
Daer wi souden moeten liden
Ende eewich steruen die doot;
O heere, wilt ons verbliden,
In onsen toecomenden tiden,
V bermherticheyt is so groot.

7. Ende en leyt ons niet in becoren,
Maer verlost ons van alle quaet,
Ons vleesch is cranc gheboren,
Ten can niet wederstaen.
Die werelt wil ons bedrieghen,
So dicke op eenen dach,
Gods woert en mach niet lieghen,
Laet der werelt genoechte vliegen,
Die v niet helpen en mach.

8. O here God wilt ontfangen
Van ons dit schoon ghebet!
Wi hebben so groten verlangen,
Wi worden so haest belet,
Wij worden so haest verwonnen
Van alsoe cleynen saeck,
Dus, sijn wi oude oft ionghen,
Elck wacht hem van valsce tongen,
So crigen wi in Gods woorden smaeck. [1])

De andere teksten hebben nog een onbeduidende negende strofe over hem

Die ons dit Liedeken dichte,

en enkele afwijkingen, die of onbeduidend zijn, of blijkbaar bedorven lezingen geven.

Eindelijk is hier nog te noemen een lang, nog minder slecht dan vervelend lied over de waarde der Schrift. [2])

[1]) *D. e. P. B.*, cxxx.
[2]) Laet ons altijt den sin verlichten.

Een tweede groepje vormen de liederen op het H. Sacrament des Altaars, min of meer aansluitende aan die aan Jezus gewijd. Althans twee er van; het derde wijkt geheel af van alle andere geestelijke liederen. Het verhaalt hoe joden een sacrament wisten meester te worden en dat mishandelden, een stof menigmaal in exempelen behandeld, maar aan geest en bedoeling van de liederpoëzie geheel vreemd. [1])

De beide andere geven geen stof tot opmerkingen, ze zijn niet slecht en niet bizonder goed en hebben ook overigens niets opmerkelijks. Ziehier het beste:

1. Nu laet ons allen vrolic wesen:
wi hebben den heren seluen ontfaen
dat hemelsche broot is ons gegeuen,
der minnen scat is ons ontdaen;
laet ons die spise mit minnen begeren,
so moeghe wi haer troost ontfaen.

2. O edele spise, o suete rate
in u is weelden ende sadicheit!
si wettent so wal, die u gesmaken,
dat gi die ouerste sueticheit sijt;
wilt ons versaden mit u seluen,
want gi die ouerste sueticheit sijt.

3. Verblidende sal hi ons verbliden,
als ons die last waert of gedaen
ende wi toe den hemelschen sale wert tiden
ende wi toe der hogester tafelen gaen;
daer sal minnen met minnen versaden,
daer sal die brulloft werden voldaen.

4. Al dat der sielen mach gelusten,
dat sal daer sijn volcomenlijc,
ende al tot sijnre lusten rusten
sal hi gebruken vrentelic,
men sal daer ooc singen mit volre vrouden
ende dat sal duren ewelijc.

5. Men sal daer ooc eendrachtelijc singen
men sal daer drinken den edelen wijn,
die de suuer herten verbliden,
die here sal seluen schencker sijn.
men sal daer singen mit volre vrouden,
dier vroude en sal geen einde sijn.

[1]) In den tiden van den jaren.

6. Nu laet ons bidden den ouersten heren,
   dat hi ons brenge int suete lant,
   daer hem die hiligen altoos louen,
   die vroude is der enghelen sanc;
   want wi die bliscap mit herten begeren,
   o Jesus here, dat is u becant. [1])

De vijfde strofe ontbreekt in het *D. e. P. B.* en inderdaad is het driemaal herhalen van „singen" en tweemaal van „vroude" verdacht. De jongere tekst is over 't algemeen logischer, doch klaarblijkelijk bijgewerkt.

Een paar andere liederen, die door het bizondere van het onderwerp niet in een van de vorige hoofdstukken thuishooren, zijn uit Latijn of Duitsch vertaald en daardoor voor het Nederlandsch Geestelijk Lied van minder belang. Ik bedoel den lof der reinheid, als men wil een vermanend lied, door Dirc van Herxen uit zijn eigen Latijn vertàald en het knutselachtige in een volgend hoofdstuk nader te bespreken lied van den molen, dat uit Duitschland afkomstig is. Over de liederen tegen „niders", die zich eenigermate bij die aan Jezus aansluiten, zal ook nog gesproken worden.

Zoo resten nog die liederen, wier inhoud te heterogeen is, om ze bij een bepaalde groep in te deelen. In den regel heb ik deze evenwel zoo goed als 't ging ondergebracht en mij er toe bepaald, in het register ook bij de andere rubrieken, die daarvoor in aanmeeking kwamen, een verwijzing te plaatsen. Niet wel doenlijk was dit ten opzichte van een der oudste ons bekende liederen, het pelgrimslied, mogelijk van Jan van Hulst, dat ik hier tot besluit wil laten volgen:

1. Wel op, elc zondich si bereit
   Der ewentliker triniteit
   Tze loven alre ghenaden!
   Die zonne ons gaer betughet haet,
   Dat ons de dach vor handen staet;
   Nu moet ons God beraden,
   Uut scanden ende uut scaden.

---

[1]) Het Berl. pap. hs. (89) heeft: 1^2 ontfangen 2^1 suete here, 2^4,^{6} sijnt, 3^3 hoghesten, 4^1 O al 4^2 volcoemenlicke, 4^3 luijsten, 4^4 hi sije, 4^5 vroelijc sijngen mit, 6^2 lauen. De meeste veranderingen naar aanleiding van den tekst in het *D. e. P. B.*

2. Berch en dal, bosch en wald,
Dat haet die zonne menichfald
Verchiert mildelike;
O here, dor dine bitter doot,
Bescermt ons uut alre noot
In desen erdschen slike
Nu ende eewelike.

3. Dat werde cruus, daer ghi an hinct,
Als ghi voor ons de doot ontfinct,
Dat si in onse ghelede;
Vor al meskief up desen dach
Ende vor al dat ons deren mach,
Dijn gracie ons bevrede
Ende dijn ontfaermichede.

4. Maria, werde roze root,
Wilt ons vor allen wederstoot
Bewaren.
Ons haet verlost dijn werde dracht,
Bidt hem datti ons, dach ende nacht
So langhe willen sparen,
Dat wi hem niet ontfaren.

5. Dijn wonden .v. ghebenedijt,
Beschermen ons, here, in alre tijt,
Om dat Adaem mesdede;
U helighe lijf dat gaefdi daer,
Om ons te zine exemplaer;
Nu hoor dan onse ghebede
Dor dijn ghenadichede.

6. O Gods vercoren zant vilien,
Wilt ons een goet hosteil verzien,
Daer men ons tonze gheve;
Ende neimt ons so in u bestier,
Dat ons elc meinsche wel antier,
Ende niemen an ons sneve,
Maer elc met vreden leve.

7. Gysemas, nu ons bewaer
Vor rover ende vor mordenaer
Te lande ende ooc in strome.
So wie na onsen inde staen,
Dat sijs met minnen avelaen,
Ende dat ons niet an come,
Ten si der zielen vrome.

8. Maria, werde roze root etc. [1]

Ook van dit lied mag het twijfelachtig heeten, of het eigenlijk wel in den samenhang van het Geestelijk Lied thuis behoort: uiting van zekeren tijdgeest is het niet. Behalve om den te constateeren ouderdom, nam ik het ook op om het eigenaardige van de Duitsch getinte taal in een ontwijfelbaar Vlaamsch lied, die het voorkomen van enkele Duitsche vormen elders minder vreemd zal doen voorkomen.

[1] De tekst, *Oudvlaemsche liederen en andere gedichten,* no. CXX, luidt: 1^3 love; 2^8 dier zonnen; 3^8 gheleide; 3^8 bevreide; 5^2 Bescherme; 7^1 Oysemas (Gysemas is de naam van den boetvaardigen moordenaar aan het kruis). Zant vilein (6^1) = heilige boosdoener, d.i. Gysemas; antieren (5^6) = behandelen; sneven an (6^3) = zich bezondigen aan.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

INVLOED VAN HET WERELDLIJK LIED.

Reeds herhaaldelijk is in de voorgaande bladzijden gewezen op gevallen van navolging van wereldlijke liederen door geestelijke, op inspiratie van de laatste door eerstgenoemde. Te vermijden was dit vooruitloopen op den inhoud van dit hoofdstuk niet: waar zich een geval van verwantschap voordeed, moest daar op gewezen worden, wilde ik hetzij herhalingen, hetzij onvolledigheid voorkomen. Ook kon ik niet steeds in mijn overzicht der verschillende liedersoorten het gebruik van niet geheel zelfstandige liederen als voorbeelden vermijden, zonder gevaar te loopen, karakteristieke of althans belangwekkende trekken onaangetoond te laten. Deze onvermijdelijkheid mag echter in zekeren zin een voordeel heeten: het aantal der van ver of nabij nagevolgde liederen is zoo groot, dat de behandeling van nagenoeg alle voorbeelden dit hoofdstuk hopeloos eentonig zou maken, terwijl een sterke beperking, zonder dat elders in 't voorbijgaan gevallen waren aangestipt, een veel te geringen indruk van den omvang van het verschijnsel zou wekken. De meest typische voorbeelden van ontleening heb ik zooveel mogelijk bewaard, doch al had ik dit in de vorige hoofdstukken niet gedaan, dan nog zou deze afzonderlijke bespreking moeilijk achterwege kunnen blijven.

De invloed van het Wereldlijk Lied op het Geestelijke is namelijk zóó groot, dat men de vraag mag stellen of het laatste, hoe gunstig de omstandigheden ook waren, ooit tot dien bloei zou zijn gekomen, indien die van het eerste niet was voorafgegaan. Zeker, op het godsdienstig enthousiasme dat de liederen voortbracht, is het Wereldlijk Lied niet van invloed geweest, maar er moest ook een aanleiding zijn, waarom die godsdienstzin zich juist in een stroom van liederen uitte en die aanleiding is misschien meer dan ergens anders te zoeken in het reeds aanwezig zijn van een uitgebreide lyriek.

Overal blijkt de groote afhankelijkheid van het Geestelijk Lied

al heeft het in menig opzicht zijn voorbeeld overtroffen. Nergens zoo duidelijk als uit de melodieën. Deze heb ik niet binnen de grenzen van mijn studie betrokken, maar hier is het toch noodig er een enkel woord over te zeggen.

Oorspronkelijke wijzen van geestelijke liederen bestaan, buiten de oudere kerstliederen, bijna niet, zou ik wel durven beweren. Het Weener hs. geeft geen enkele aanduiding van ontleening; in hoeverre hier oorspronkelijke zangwijzen worden gebruikt, waag ik niet te beslissen. Zeker niet overal, verscheidene malen wijst Bäumker op ontleening aan een Latijnsche hymne of een wereldlijk lied en ook voor de overige wijzen is onbekendheid van oorsprong nog geen bewijs van oorspronkelijkheid. Evenwel is mijn indruk, dat hier meer dan elders wijzen voorkomen, die steeds bij het Geestelijk, zij het ook niet bij het Nederlandsch Geestelijk Lied zijn gebruikt. In het Berlijnsche perkament-hs. worden op de 105 liederen er 19 met een mogelijk eigen melodie gegeven, waaronder 11 kerstliederen. De 8 andere kunnen zeer wel overgenomen zangwijzen hebben, vooral waar dat omtrent althans één vaststaat (O ghi die ihesus wijngaert plant) [1] en voor een ander door den aanhef zeer waarschijnlijk wordt gemaakt (Mijn hart is heymelic getoeghen).

Duidelijker nog spreekt het *Deuoot ende Profitelyck Boecxken*. Afgezien van de als facultatief aangegeven wijzen, zijn de meeste liederen gegroepeerd op 56 melodieën. Hiervan zijn er 22 genoemd als die van wereldlijke liederen, 3 als die van Latijnsche. De overige wil ik stuk voor stuk nagaan, om aan te toonen, dat er slechts een enkele onder loopt, die oorspronkelijk kan zijn. Tevens zal men reeds daardoor een zekeren indruk krijgen van het groote aantal beginregels der liederen, die aan wereldlijke liederen ontleend zijn.

1. *Solaes wil ic hanteren.* Deze aanhef wijst duidelijk op een wereldlijk lied.

2. *Het viel eens hemels dauwe.* Zie *Antwerpsch Liederboek* LXXIV.

3. *Aenhoort, ic wil beghinnen.* Een nietszeggende aanhef. Dat twee veel oudere liederen „op die selue wise" gaan, maakt

[1] Immers blijkens het boven, pag. 319, omtrent dezen tekst opgemerkte.

het zeer onwaarschijnlijk, dat deze bij dit rederijkerslied oorspronkelijk behoort.

4. *Comt ons te hulpen, lief van minnen.* In het Weener hs. heeft dit lied een geheel andere wijze, althans één van beide is dus slechts overgenomen.

5. *Had ick eenen ghetrouwen bode.* De beginregels maken den indruk van aan een wereldlijk lied ontleend te zijn.

6. *Ghi de Ihesus wijngaert plant.* De wijze is in lijnrechten strijd met den strofenbouw van het lied.

7. *Och steruen mijnder naturen.*

8. *Van liefde comt groot liden.* Zie *A. L.* CLVIII.

9. *Gheen meerder ghenuecht op aerden en is.* Ontwijfelbaar de aanhef van een wereldlijk lied.

10. *Ick wil mi gaen vertroosten.* Dit lied behoort tot een zeer uitgebreide verwantschapsgroep van liederen, waarover nader te spreken is. In het Berl. hs. A. wordt als wijze van Ic wil my seluen troesten opgegeven: Ic wil my seluen troesten ende maken eenen....., zonder eenigen twijfel een wereldlijk lied. Vgl. ook *A. L.* CI en de nadere bespreking dezer liederen.

11. *Adieu natuerlijc leuen mijn.* Zie *A. L.* VII en ook verder in dit hoofdstuk.

12. *Och wilt aenmercken, ghi weeldighe herten.* Ditzelfde lied komt in het *Hofken* voor met de melodie-aanduiding: Mishouwet so is den name mijn. In *Den Boeck der Gheesteliicke Sanghen* (Antw. 1631) wordt bij een ander lied deze wijze (Och wilt....) voorgeschreven, doch de noten geven een andere melodie *(Scheurleer).*

13. *In minen sin had ick vercoren.* Vgl. *A. L.* LXXXVIII.

14. *Aaenhoort doch mijn geclach.* Vgl. *A. L.* II.

15. *Hoe luyde sanck die leeraar opter tinnen.* Vgl. *A. L.* LX. In het Berl. papier-hs. als wijze: Hoe lustelic waert der mijnnen bant ontsloten mit groter.

16. *Al binnen der hoger mueren.*

17. *Trueren soe moet ick nacht ende dach.* Vgl. *A. L.* CXLVII.

18. *Verlangen, verlangen doet mijnder herten pine.* Vgl. *A. L.* CLVII.

19. *Ick minde eens conincx sone.*

20. *O Iesu soet verleent mi doch confoort.*

21. *Mi ionghe maecht, die werelt mishaecht.* Vgl. *A. L.* XL.

22. *Een goet man had een dochterkijn.* In het *S. B. v. T. H.* komt als melodie voor: Die boerman hadden een Dochterkijn.

23. *Hoort al nae mi, verstaghet wel mijn reden.* Dit lied, vooral in verband met het daarop volgende (Sijt vrolijc groot en cleyne) beschouwd, maakt op mij sterk den indruk het metrum van een wereldlijk te volgen.

24. *Het daghet inden oosten.* Vgl. *A. L.* LXXIII en LXXV.

25. *Minen tijt gaet wech ende ick daer met.* De wijze is op vijfregelige strofen berekend; de aanwijzing „den derden reghel van elck veers moet verhaelt worden", terwijl in den regel de herhalingen in iedere strofe tweemaal gedrukt worden, wijst er m. i. op dat tekst en melodie eerst hier zijn samengevoegd.

26. *Alle mijn ghepeys doet my so wee.* Vgl. *A. L.* III.

27. *Hoe schone ende ghenoegelijc es ons des cruycen mey ghedaen.* Elders (o. a. Berl. Hs. B.) als wijze opgegeven: Hoe lustelic is ons die coele mei ghedaen. Vgl. ook *A. L.* XXXII.

28. *Minen gheest is my ontwaect.* Tot de liederen op dezelfde wijze behooren twee vergeestelijkingen van: Och legdy nv en slaept (*A. L.* CXXXII), dat o. a. in het Berl. hs. B als wijze wordt opgegeven.

29. *Ick sie die morghen sterre.* Vgl. *A. L.* XCVI.

30. *O lustighe amoreuse gheesten.*

31. *Nu laet ons allen gode louen.* Half Latijn.

Gelijk men ziet, op de oorspronkelijkheid van bijna alle wijzen is wat af te dingen. Met de verwijzing naar het *Antwerpsch Liederboek*, bedoel ik, dat het aangegeven lied uit deze verzameling onmiskenbaar tot voorbeeld heeft gestrekt. En stellig in de eerste plaats om zijn melodie. De geschiedenis der melodieën van het Wereldlijk Lied kan ik niet nagaan, maar ik durf toch wel zeggen, dat daar meest ieder lied zijn eigen, vaste wijze had. In alle verzamelingen van geestelijke liederen, alsook in de *Souter Liedekens* van 1540 vindt men de melodieën als regel met den naam van een wereldlijk lied aangeduid. [1]) De waarschijnlijkheid dat de vijf onbenoemde wijzen, waaromtrent ik geenerlei opmerking wist te maken, van oorsprong

[1]) Zie *F. van Duyse. Nederlandsche Melodieën uit de Souterliedekens.* Gent 1889.

één zijn met de woorden van het bijgedrukte lied, is na dit alles reeds op zichzelf gering en wordt niet grooter wanneer we zien, dat er geen enkel zeer bekend lied onder is, maar wel een paar jongere. Misschien dat het thans verschijnende werk van Van Duyse [1]) ook over deze melodieën meer licht verspreidt. Voor zoover mij bekend komen de beginregels van deze vijf liederen nergens bij een ander als melodie-aanduiding voor.

Na deze 56 afdeelingen komen een aantal leysen en zeer oude liederen, die elk hunne eigen melodie hebben en deze wijzen kunnen zeer wel oorspronkelijk zijn. Misschien zijn ze ten deele aan Latijnsche hymmen ontleend, bij het wereldlijk lied kunnen ze reeds daarom kwalijk geborgd zijn, omdat deze leysen waarschijnlijk van voor den bloeitijd van het wereldlijk lied dateeren.

Zijn dus de melodieën van de geestelijke liede en van de tweede helft der vijftiende eeuw en later doorloopend aan de wereldlijke ontleend, ook in de woorden der eerste worden wij voortdurend aan de laatste herinnerd. Van niet minder dan 60 liederen heb ik de wereldlijke voorbeelden gevonden, van een aantal anderen kunnen wij nagaan, dat ze ontstaan zijn onder den invloed van een lied, waarvan ons slechts de beginregels zijn overgeleverd, nog andere wekken althans het vermoeden dat ze aan wereldlijke liederen aanknoopen.

Ten onrechte spreken Acquoy en Scheurleer over deze niet absoluut oorspronkelijke liederen als vergeestelijkingen. Er zijn er onder, die dien naam mogen dragen, waarbij werkelijk van een zorgvuldige omwerking sprake is. Maar in verre de meeste gevallen houdt de overeenkomst na de eerste regels op. Soms zelfs, men denke aan het boven afgedrukte Marialied:

Wie wilt horen singen
Van enen leeu seer gram,

navolging van:

Wie wilt horen singen
Van enen timmerman,

is de overeenkomst, schoon ontwijfelbaar, zoo gering, dat ze ons waarschijnlijk zou ontsnappen, indien niet het tweede lied

[1]) *Het Oude Nederlandsche Lied.*

als wijze bij het eerste stond opgegeven. En wie, die bij Brugmans

Met vruechden willen wi singen

als wijze vindt aangegeven:

Het toghen wt drie lansheren, al in...

zou op de gedachte komen, dat hier met de zangwijze tevens het voorbeeld wordt aangegeven? Als hij zich niet juist deze aanwijzing herinnert, zal hij in het *Antwerpsch Liederboek* den aanhef van het bedoelde lied lezend:

1. Met luste willen wi singhen,
Schoon lief al bider hant,
Van drie lantsheeren dingen
Geboren wt nederlant:
Cleue, Hoorne ende Batenborch, [1]
Haer namen zijn wel becant,
Met sanghe willen wijse prijsen,
Gaen wandelen al door dat lant.

2. Die heeren zijn wt ghetogen [2]
Al in dat gulden iaer...

niet licht aan samenhang met het geestelijk lied denken. Eer natuurlijk, al blijft ook dan de overeenkomst uiterst gering, wanneer hij leest, ook alweer als melodie-opgave:

Myt vrouden willen wij syngen
Scoen boelken by der hant
Van drien...

Het *A. L.* bevat nog een lied, dat nader bij dat van Brugman staat, immers begint;

Met luste willen wi singhen
Ende louen dat roomsche rijck
Van coninck Maximiliaen,
Gheboren wt Oostenrijck,
Die edel coninck, den edelen staet,
Hoe dat hi zijnder vrouwen
Wt Britanien beschreuen hae. [3])

Daar deze gebeurtenissen na Brugmans dood vallen, moeten wij aannemen — een waar uitzonderingsgeval! — dat dit lied

[1]) Ook onder dezen naam wordt dit lied vaak opgegeven als wijze.
[2]) Blijkens het rijm is deze omzetting foutief. N°. CIX.
[3]) N°. CXV.

weer een navolging van het zijne is. De tweede regel geeft mij althans de zekerheid, dat niet het lied van de drie landsheeren tot voorbeeld heeft gestrekt. En de vrees voor profanatie, die doorgaans van navolgingen in deze richting zal hebben teruggehouden, behoefde hier niet te bestaan: het historielied kan den strengsten censor geen aanstoot geven. Eén ding pleit tegen verband: de strofen van het lied van Maximiliaen tellen een regel minder.

Om echter terug te keeren tot de beschouwing van den samenhang in 't algemeen: het wil er bij mij niet in, dat liederen die zoo weinig verband houden met hun model, als ik het nog zoo noemen mag, gedicht zouden zijn om de wereldlijke liederen, juister: om dat bepaalde wereldlijke lied, te verdringen. Het lijkt mij niet denkbaar, dat we dan zóóveel goeds onder deze navolgingen zouden aantreffen, want geen handigheid kan het gebrek aan inspiratie bedekken, een werkelijk innig vers kan op deze berekenende wijze niet tot stand komen, kan nooit de vrucht zijn van zoo nuchtere bedoeling. Veeleer geloof ik, dat het gebruiken van de wijze van een wereldlijk lied verleid heeft tot het overnemen van den, zoo noodig iets gewijzigden, aanhef. Ook dat schijnt, hoewel in mindere mate, in strijd met onze begrippen omtrent dichterlijke inspiratie. Men stelle zich het verloop echter aldus voor: Iemand begeerig een geestelijk lied te maken, in de daartoe vereischte stemming verkeerende, zocht — bij de algemeene verbreiding der wereldlijke liederen kan men wel zeggen: koos — een melodie die hem aanstond, naar welker maat hij dus zijn gedicht moest regelen. Hier is niets tegen: de dichters van de oudheid stelden toch ook van te voren vast, welk metrum te gebruiken, die van de renaissance bonden zich toch ook aan terzine, ottavorime of sonnet! Op drie wijzen, die wel elk voor eenige gevallen de ware geweest zullen zijn, kan men nu verder het overnemen van enkele regels verklaren. Ten eerste doordat de melodie op die woorden door den dichter geschematizeerd werd en ze zich zoodoende onwillekeurig aan hem opdrongen. Ten tweede doordat, als de dichter zich verschillende melodieën voor den geest haalde, allicht een zoodanige naar voren trad waarvan de beginregels zich althans uiterlijk aansloten bij het gekozen onderwerp. Ten

derde, en mijns inziens vooral, door de begeerte een onmiskenbare wijsaanduiding te geven.

Dus toch een intellectueele overweging! Zeker, maar een, die hoogstens dien aanhef kon bederven en het verband tusschen eerste en volgende strofen tot een minimum reduceeren. Bovendien wachte men zich vooral voor een te etherische opvatting der dichterlijke inspiratie — in zoo flagranten strijd met wat de practijk, ook bij de grootste dichters, met wat de beschouwing van andere kunsten ons leert.

Twee dingen versterken mijn betoog. Ten eerste, en dit pleit voor het voorkomen van onwillekeurige overneming, dat er geestelijke liederen zijn, die alleen één of meer rijmklanken gemeen hebben met het wereldlijke, waaraan ze hun wijze ontleenen. Een samenhang dus, nog zwakker dan bij het herhaaldelijk genoemde

Wie wilt horen singen

en even zeker vrij van moraliseerende bedoelingen. Voorbeelden uit de Berlijnsche handschriften zijn:

(Die voghel ende voghelkijn[s], sijn al)
Wie dair wil mit gode sijn.

(Na groenre verwe mijn hart verlanct)
Ic heb gheiaecht mijn leuen lanc.

(Het gheuiel in enen tide)
In liden ende in striden.

(Ic weets een molenarinne)
Als ic mij wel versinne.

(Het scaecte een guet scakerkijn)
Och rijc here god nv wacht op mij[n].

(Blaeu lasuer so had si aen)
Die gracie goods die moet ontfaen.

(Adieu, adieu lief, goeden nacht)
Ghenaed, ghenaed, dat is mijn wacht.

(Een wijflic beelde vervrouwet mi[ch])
Een blijde gesichte dat toent hi my.

Laat de helft van deze voorbeelden op toeval berusten, het aantal melodie-aanwijzingen is, wanneer wij dezulke die voor een grooter deel overgenomen zijn buiten rekening laten, te gering, om voor al deze gevallen, die nog met enkele van assonance te vermeerderen zouden zijn, een toevallig samentreffen aan te nemen.

Het andere feit, waarop ik de aandacht wil vestigen, is, dat tal van malen op de beginregels van het éène wereldlijk lied, een ander is gebouwd, [1]) waarbij natuurlijk aan geen bijbedoelingen te denken valt.

[1]) Voorbeelden komen nog ter sprake.

Het is waar, dat in latere verzamelingen het doel, onnutte en ijdele liedjes te verdrijven, duidelijk wordt uitgesproken, maar ten eerste onderscheide men tusschen de bedoeling van den dichter en het gebruik, dat later van zijn werk wordt gemaakt; ten tweede dagteekenen die bundels uit een tijd, waarin maar al te duidelijk „pour le besoin de la cause" gedicht werd en ten derde wil ik niet betoogen, dat er onder de navolgingen niet ook vele zijn, die, al moet men misschien eer aan knutselzucht dan aan bekeeringsijver denken, op zeer ondichterlijke wijze ontstaan zijn. Tot diep in de zestiende eeuw vindt men overigens in één bundel geestelijke en wereldlijke liederen broederlijk bijeen!

Als voorbeeld van een goed, gevoeld lied, dat in de eerste strofe, maar verder ook in het geheel niet, aanknoopt aan een wereldlijk, wil ik hier, naast de in vorige hoofdstukken meegedeelde, nog een van de meest verbreide en beste liederen ter eere van Maria als moeder Gods laten volgen.

1. Het viel eens hemels douwe
Voor mijn liefs vensterkijn;
Ic en weet geen schoonder vrouwe,
Si staet int herte mijn,
Si hout myn herte beuangen,
Twelck is so seer doorwont;
Mocht ic troost ontfanghen,
So waer ic gansch ghesont.

2. Die winter is verganghen,
Io sie des meys virtuyt,
enz.

1. Het viel een hemelsdouwe
op een ionc maechdekijn;
daer en was ghene mere vrouwe,
dat dede dat kindekijn,
dat van haar wert ontfanghen
door een ootmoedich woort,
Adam, wilt niet verlanghen,
ghi wort daer bi verhoort.

2. Die maghet wert mit kinde,
nie reinre wert ghesien,
als Ioseph dat versinde,
hi dochte: ic mach wel vlien,
ic wil Marien laten,
ic en bin die vader niet,
ende gaen heen mijnre straten,
eer mi meer schande gheschiet.

3. Mit troosteliken worden
sprac hem die enghel an:
och Ioseph, en wilt niet sorghen,
keert weder, salich man,
ende bliuet beide te gader:
tis bouen naturen cracht,
dat god, die hemelsche vader,
in Marien heeft ghewracht.

4. Hier nae corts is ghecomen
een keiserlic ghebot,
dat niemant wtghenomen,
hi soude comen sonder spot,
daer hi hen waer gheboren
ende bringhen sijn tribuut
of comen in keisers toren,
dat riep men ouerluut.

5. Te Bethlehem dat si quamen,
bewijst ons die scriftuer,
een herberghe si vernamen,
men wijsde haer die duer.
si en mochten nerghens inne,
men wijsde haer altijt voort,
die hemelsche coninghinne
en was daer niet ghehoort.

6. Een huusken, dat si vonden,
dat was seer dunne ghedect,
daer Maria ter seluer stonden
haer stedekijn in heeft gheset.
daer wert die maghet moeder,
si ghebaerde een kindekijn,
des menschen vader ende broeder,
hoe mocht hi ons nare sijn?

7. Doe tkindekijn was gheboren,
doe weendet al ter stont:
o maghet wtuercoren,
stillet uwen sone ionc,
ende voeden moederlike:
hi heeft den hongher groot,
al is die vader rike,
dat kindeken is van hauen bloot.

8. Wt moederliker minnen
leyde si hem op haren schoot,
haer herte verblide binnen,
dat dede sijn mondeken root.
si custe hem aan sijn wangen,
hi suchte menichfout,
daer hi quam sijn gheuangen
verlossen, ionck ende out.

9. Maria, maghet reine,
daer god sijn rust in nam

bid voor ons ghemeine,
paits ons dat godlic lam,
op dat wi moghen raken
al bouen in hemelrijc,
daer vroocht is boven maten,
men vint hier gheen ghelijc. [1])

Tegen de bijna volkomen eenstemmigheid der gedrukte teksten in, heb ik gemeend aan de geschrevene, die onderling ook niet zoo heel veel verschillen, de voorkeur te moeten geven en wel in de eerste plaats aan het Berlijnsche perkament-hs. Immers in de eerste strofe, de eenige waarvoor men een zekeren maatstaf heeft, zijn de lezingen der handschriften oorspronkelijker. Slechts waar de tekst zeer bedorven was, in strofe 8, gaf ik aan het *D. e. P. B.*, gesteund door de Nederduitsche vertaling, de voorkeur.

Liederen, die op de wijze van dit en enkele reeds vroeger besprokene den invloed van een wereldlijk hebben ondergaan, behoeven daaronder niet te lijden. Alleen zal de eerste strofe een wat gezochten indruk maken, wanneer de dichter niet zooveel vaardigheid bezit, als die van bovenstaand lied. Nu was diens taak betrekkelijk licht: iemand die in een geestelijken gedachtenkring leefde, moest als hij van „een hemels douwe" hoorde zingen wel aan Maria denken, wier bevruchting zoo vaak met dit beeld wordt aangeduid; het gebruik van dien eersten regel voor een geestelijk lied lag dan ook zeer voor de hand en kon niets gewrongens geven. Het rijmende „vrouwe" zou allicht ook door een geheel vrij dichter gekozen zijn, terwijl de rijmuitgang -ijn in kerstliederen en dergelijke een van de allergebruikelijkste is. En waar een rijm hem minder past is de dichter verstandig genoeg, zijn voorbeeld te verlaten.

Een slechts éénmaal voorkomende wijze van navolging, die moeilijk anders dan als ijdel gepraal met kunstvaardigheid kan verklaard worden, is het overnemen der rijmklanken, maar ook alleen van deze.

---

[1]) Het Berl. perk. hs. (98) heeft: 1^3 men sach nie mere wonder; 1^4 dan dede; 3^3 ende blijft bi uwen gade; 4^4 si comen metter spoet; 4^5 die van Adam is gheboren; 6^2 dat qualic was ghedect. Al deze emendaties en de geheele strofe 7 uit het Berl. papier-hs. De voorkeur soms bepaald door de gedrukte teksten. De achtste strofe is volgens het *D. e. P. B.* Het voorbeeld *A. L.* LXXIV.

1. Hier zyn drie lichte geladen,
Wi brenghen v den mey,
Den mey met sinen bladen,
Neemt danckelic ons intrey.
Ter eeren van scoone vrouwen
Brengen wi des meys engien,
So lustelijck gehouwen
Int dal van melodien.
Wech nijders prien,
Ghi en moecht ghesien
Gheen duecht geschien;
Wilt van ons vlien,
Quade tongen die ons benien.

2. Op een schoon fonteyne
Quamen wi huyden vroech,
Cypresse maioleyne
Ende ander cruyts genoech;
Om hooren wi neder saten
Der voghelen soeten sanck,
Met dien dat wi vergaten,
Dat ons die winter dwanc.
Reyn armkens blanck,
Naer uwen danck
Is ons verlanck,
Dat blischap stranck
Brocht ons in desen ganck.

1. Maria schoonste der sucaden,
Gaet onder des cruycen mey.
Met sonden ben ick beladen,
Verwerft mi vast gheley.
Al in des werelts foreesten
Laet mi gheen erch gheschien,
Maer brengt mi toch ter feesten
Int rijck vol melodien.
Die helsche pryen
Wilt mi verbyen
Ende hen bespyen;
Doet van ons vlien,
Die de edel siele benyen.

2. Maria, reyn, suuer fonteyne,
Als den dach claer blinckende vroech,
Soet rieckende maioleyne,
Diet godlijc bloemken droech,
Schenct mi wt charitaten
Der sielen troostighen dranck
Ende coemt mi doch te baten
In dese werelt stranck.
Ick spreecx u danc,
Mijn leuen lanc;
In u armkens blanc
Mijn siele seer cranc
Luyct vaste in v bedwanck.[1])

Zoo gaat het vier lange strofen door, soms niet onhandig, maar ook met smakeloosheden als de vervanging van den regel:

Daer liepen veel wilde dieren

door

Maria, scoonste der camenieren.

De vijfde strofe is onafhankelijk van de vijfde en zesde van het vrij jonge wereldlijke lied. Gemakkelijk heeft de rederijker — hij noemt Maria ten laatste: „reyn edel princesse" — het zich niet gemaakt door een voorbeeld met zoo lastig rijmschema te kiezen, een aanwijzing te meer, dat het hem om een kunststukje te doen was. De strofen van het Delftsche meilied worden meer nagevolgd, ter wille van de melodie natuurlijk. Dat een

[1]) *A. L.* LXXVI en *D. e. P. B.* LXXXIX. Des meys engien (1e) = de schoone mei.

lied, wel niet voor 1520 in Delft gedicht, [1]) in 1539 in Antwerpen algemeen bekend verondersteld mocht worden [2]) is een aardige aanwijzing daarvoor, dat Holland en Braband hun liederen tamelijk wel gemeen hadden.

Thans een voorbeeld van navolging van zeer nabij. Waarschijnlijk is de overeenkomst hier en daar zelfs nog grooter dan de nevenseen geplaatste teksten aangeven: de wereldlijke liederen hebben alles behalve onveranderlijke lezingen.

1. Trueren moet ick nacht ende dach
Ende lijden also groot verlanghen,
Om een die liefste die ick oeyt sach,
Si heeft mijn herteken beuanghen.
Doorschoten heeft zijt also menichfout,
Si heeft mijn herte in haer ghewout,
Na haer staet mijn verlanghen.

2. In wat plaetsen dat ick bin,
Si staet in mijn gedachte;
Daer en mach gheen lieuer liefken comen in,
Bi daghe noch oock bi nachte.
Dat heeft haer claer aenschijn ghedaen;
Woude si mi in haer herteken ontfaen,
So waer alle mijn lijden sachte.

3. In alle dese werelt wijt
En weet ic geen so lief.
Als ic aensie haer claer aenschijn,
Daer af neme ic alle mijn gherief.
Mer lacen, als ick van haer moet zijn,
So is alle mijn blijschap pijn,
Ick en doe niet dan suchten ende beuen.

4. Helpt rijck god, hoe wee is mi
Als ic van haer moet scheyden!
Och mochten wi wesen van clappaerts vrij,
So waer mijn herte ghenesen,
Si brenghen die menighe in swaer verdriet —
Schout quade tonghen waer gise siet,
Si sijn so valsch ghepresen.

1. Trueren so moet ick nacht ende dach
Ende liden swaer verlanghen,
Om een die ick niet sien en mach,
Si hout mijn hert beuangen,
Och, si is moeder ende maget fijn,
Och, woude sy mijnder ghenadich sijn,
So en waer ic niet beganghen.

2. Och in wat lande dat ic bin,
Si leyt in mijn ghedachten;
Daer en mach gheen ander comen in,
Bi daghe noch ooc bi nachten.
Dat heeft haer claer aenschijn gedaen;
Och woude sy mi in haer herte ontfaen,
Ick liet mijns lidens clachte.

3. In alle dese werelt wijt
En weet ick gheen so schoone
O suyuer maghet ghebenedijt,
Ghedenct mijns inden throone!
Ghi sijt mijn liefste op aertrijc,
Ic wil v dienen trouwelijck,
Gheeft mi v rijck te loone.

4. Och rijck God heere, hoe wee is mi,
Dat ic van haer moet wesen!
Och waer ic doch van sonden vri,
So waer mijn druck ghenesen.
Sy brenghen den menighen in swaer verdriet,
Scout die sonden waer ghise siet,
Sij sijn so valsch ghepresen.

[1]) Blijkens de regels:

Maria vol ghenaden
die suyuer bloeme soet
die wil ons Kaerle bewaren
Dat princelijc ghenoot.

[2]) En stellig veel eerder! Het is toch niet denkbaar dat de 3 liederen op deze wijze in het *D. e. P. B.* alle kort voor het verschijnen daarvan zouden ontstaan zijn.

5. Clappaerts moeten clappaerts zijn,
Ic wilse gaen laten varen
Ende schencken die alderliefste mijn
Thien duysent goeder iaren,
Si is die liefste op al aertrijck,
Ic wilse gaen dienen ghetrouwelijck;
God wil mijn liefken bewaren!

6. Help, rijck god heere, hoe weè is mi,
Als ic van haer moet scheyden!
Trueren ghi blijft mi altoos bi,
God wil mijn liefken gheleyden
Al is myn auontuere dus cranck
Ic hope het sal beteren eer yet lanck
Den tijt moet ick verbeiden.

5. De werlt moet de werlt sijn,
Ic wilse laten varen
En bidden Maria Gods moeder fijn,
Dat si mi wil bewaren.
(Zie boven 3^{5})
(„ „ 3^{6})
(„ onder 6^{7})

Al is mijn broossche nature soe cranck,
Ick hope het sal beteren eer yet lanck,
O God wilt mi ghesparen. [1])

Het is vrijwel ondenkbaar dat de omwerker, sommige regels letterlijk overnemend, in andere *geheel willekeurige* veranderingen zou aanbrengen. Daarom kan men gerust aannemen, dat de tekst, dien hij voor zich had, bijv. in de geheele strofe 2, uitgezonderd misschien regel 3, woordelijk gelijkluidend is geweest met zijn vergeestelijking. Maar er is meer. Het valt onmiddellijk in het oog, dat in het *A. L.* uit de drie laatste strofen vier zijn gemaakt, want de rijmen bewijzen, dat het geestelijk lied de herinnering aan een zuiverder tekst bevat. [2]) Herstelt men met behulp van het laatste den tekst van het eerste, dan valt bijna alle onderscheid weg. En dat verklaart tevens waarom de vergeestelijking, van zoo ondichterlijken oorsprong, schoon niet zeer toepasselijk op Maria, toch niet leelijk is. Want het is geen omdichting meer — het is eenvoudig het wereldlijk lied, waarin hier en daar een paar woorden veranderd zijn, niet genoeg om het te bederven.

In dit geval zou men kunnen denken aan een poging om een „amoreus liedeken" onschadelijk te maken. Alleen het bewerkte is al zoo onschadelijk, voor de vijftiende eeuw bepaald buitengewoon ingetogen! En over het algemeen worden wel de meeste kiesche liederen nagevolgd. Het wil mij dan ook voorkomen, dat wij geen te ernstige bedoelingen moeten veronderstellen en dat de dichter(?) voor eigen vermaak heeft gewerkt.

[1]) *A. L.* CXLVII en *D. e. P. B.* CXXXIII. Beganghen (1^{7}) = bedrukt.

[2]) Toch moet de lezing van het *A. L.* reeds vrij oud zijn: de andere, iets minder getrouwe, vergeestelijking sluit zich geheel daarbij aan (uitgezonderd kleinigheden als het rijm in 4^{2}).

Hoewel we hier wel een van de sterkste voorbeelden van overeenkomst hadden, er zijn er nog andere die weinig minder treffend zijn. Een aardig voorbeeld — te merkwaardiger omdat het „vrouken" niet als gewoonlijk in Maria, maar in Jezus wordt verkeerd — geeft het volgend lied:

1. Ic weet een vrouken wel bereyt,
Si heeft mijn herteken beuaen
Met haerder gansscher minlicheyt,
Ick en cans haer niet ontgaen.
Haer ionste moet ic dragen,
Haer wesen is so wel ghedaen,
Si staet in mijn behaghen.

2. Schoonder wijf en sach ick nije,
Dies wil ic mi vermeten.
This recht dat ic haer vrienschap bije,
Want si doet mi mijn druck vergheten,
So reyn zijn alle haer sinnen.
Mi is te badt dat icse aensie,
Die alder liefste die ic beminne.

3. Haer mondeken, haer oochskens claer,
Si blincken als cristal.
Mocht icse spreken oft comen naer,
Dat waer mijn begheren al.
Mer lacen, neen, ic niet!
Dat doen die quade clappaerts tonghen,
Och si brenghen ons int verdriet!

4. Dat vrouken is mi te hooghe gheboren,
Dies ic wel mach beschreyen.
Al heb icse in mijn herte vercoren,
Het is al in eerbaerheyden.
Och lacen, si acht mijns cleyn,
Ic wil noch al in hopen leuen
Ende draghen mijnen druck alleyn.

5. Die liefste en can ic niet begheuen:
Si staet so vast in mi,
Bouen al die daer leuen;
Het is recht, dat segge ic dy.
Och woude si dat verstaen,
Dat ic haer ghetrouwe boel soude zijn,
So waer alle mijn trueren ghedaen.

1. Ic weet heer Jesus wel bereit,
hi heeft mijn herte omvaen
mit sijnre soeter minlicheit,
ic en can hem niet ontgaen,
ic moet sine goetheit draghen,
sijn wesen dat is so wel ghedaen,
hi staet in minen behaghen.

2. Schoonre here en sach ic nie,
des wil ic mi vermeten.
tis recht dat ic hem vrienschap bie,
hi doet mijn druc vergheten.
hoe reine is alle sine minne!
mi is te bet, dat ic hem sie,
dat doet sine soete minne.

4. Sijn wesen is claer, sijn glorie is schoon
dat licht als een cristael.
mocht ic hem spreken sonder waen,
dat waer mijn wenschen wael.
och lacy, neen, ic niet,
dat doet mijn vleisch ende alle mijn sonden,
si houden mi int verdriet.

5. Desen heer en is niemant te hoghe ghe-
des wil ic mi verbliden. [boren,
ic heb hem in mijn herte vercoren,
dat doet sine soete minne.
och lacy, ic lide pijn,
dus moet ic vast in hopen leven,
ic bin in druc allein.

3. Desen heer en wil ic niet begheven,
hi staet so vast in mi,
boven alle die daer leven,
tis recht, daer is reden bi:
sine minne is so breit,
als ic in sinen sinnen stae,
so verghete ic alle mijn leit.

6. Och Venus, vrouwe, siet aen mijnen staet,
Door aller ioncfrouwen eere,
Ghi zijt mijn troost, mijn toeuerlaet,
Ic bids v minnelic op eere.
Ghi zijt, mijn liefken, dies wel weert,
Dat ick v diene mijn leuen lanck,
Schoon liefken, als ghijt op mi begheert.

6. Jesus here, siet aen mijn druc,
door alle mijn begheren,
al is dit liden in mi ghedicht
ic bid, heer Jesus, sere,
ghi sijts mi wel weert,
och, u te dienen alle mijn leven,
waer ghijs, heer, op mi begheert. [1])

De volgorde van het wereldlijk lied leek mij logischer, ik heb die dus behouden. Afgezien van de zesde strofe (waar zonder bezwaar in den zesden regel „lanck” kan toegevoegd worden) en den waarschijnlijk bedorven aanhef van de derde, is de overeenkomst weer zoo groot als maar mogelijk was zonder onzin te krijgen.

Met deze vergelijking zijn we echter van het wereldlijk lied nog niet af: het heeft liefst nog vier navolgingen in den vorm van Marialiederen, geen van alle in de verte zoo getrouw als het bovenstaande en onderling zeer verscheiden, waarvan ik in afdalende reeks van verwantschap nog even staaltjes wil geven.

I. 1. Aen een vrou heb ick minen sin gheleyt
Si heeft mijn herte beuaen
Om haer grote ootmoedicheyt
Heeft si den Gods sone ontfaen, enz.

2. Reynder maget en sach ick nye
Des wil ic mi vermeten, enz.

4. Ic en wil haer niet begheuen
Si staet soe vast in mi, enz.

In ’t algemeen: verspreide regels.

II. 1. Ick weet een vrouken ghebenedijt
Die mi also wel behaecht, enz.

4. Haer mondeken root, haer oochskens claer, enz.

Vooral echter bestaat gelijkenis tusschen de slotstrofen:

7. Die dit liedeken heeft ghemaect,
Het quam wt rechter minnen,
Al en heeft hijt niet te recht gheraect,
Men salt int beste versinnen.
Het was so huebschen knecht.
Ter eeren van schoonen vrouwen,
Heeft hi dit liet gedicht.

5. Die dit lieken eerstwerf sanc,
Hy sangt wt reynder minnen.
Al en heeft hijt nyet te puncte gheraect,
Men salt ten besten bringhen.
Want sijn memorie was licht,
Ter eere van onse lieue vrouwe,
So heeft hi dit lieken ghedicht.

---

[1]) *A. L.*, XCI en Berl. pap. hs., 17. Ghedicht (6[e]) = onafgebroken *of* hevig.

Bij de beide andere afhankelijke liederen is blijkbaar alleen de wijze aanleiding geweest tot het overnemen van zeer enkele regels, namelijk:

III. 1[1] Ick weet een vrouken welbereyt
1[6] Haer wesen is so wel ghedaen.

IV. 1[1] Een edel vrouwe van hoogher aert,
Si heeft mijn herte beuaen
2[1] Scoonder wijf ic nye en sach.
3[2] Si staet so vast in mi.

Voor het overige zijn deze liederen zelfstandig, invloed van het wereldlijk lied op den gedachtengang is niet te bespeuren.

Aan een dergelijke liederen-familie heeft een ander, ook al weer zeer ingetogen scheidingslied den oorsprong gegeven: het door eigenaardig maatschema opvallende

O Venus bant, o vierich brant.

Alle vier de bekende afhankelijke liederen hebben dezen regel omgezet in

O Jesus bant, o vierich brant,

maar reeds in den tweeden regel wijken ze geheel van elkaar af. Aan een vergeestelijking van alle achttien strofen uit het *A. L.* heeft geen enkele dichter zich gewaagd, maar het lied, welks tweede regel luidt:

Och wairstu in mijn hart gheplant

geeft zes strofen, die zich vrij getrouw aansluiten bij de eerste (overeenkomst klein), vierde, zevende, tiende, dertiende en zestiende van zijn voorbeeld. Deze regelmaat geeft te denken en ik geloof dan ook wel te mogen aannemen, dat alle overige strofen daarvan geïnterpoleerd zijn, vooral waar ze meerendeels het middenrijm in den eersten regel missen en zwak van inhoud en uitdrukking zijn. Uit den samenhang kan men niets opmaken, daarvoor vormt elke strofe te zeer een afgesloten eenheid; alleen kan men constateeren dat de zestiende een zeer goede slotstrofe zou wezen. [1])

---

[1]) Er is trouwens ook een kortere tekst van het wereldlijk lied, zie *Tijdschrift v. Ned. Taal- en Lettk.*, IX, blz. 161.

Eén strofe als voorbeeld van de omwerking:

7. Och vrouwen raet is dicwils quaet,
Mer dat si mint ende na versmaet
En zijn geen abel seden,
Dies hoop ic, daer alle mijn troost aenstaet,
Si is int woort als in di daet
Besneden.
Dies ben ic badt te vreden.

3. O ihesus raet is delicaet,
so wie hem mynt ende niet en versmaet,
dat sijn seer abel zeden.
hi is daer al onse troest an staet,
in dat woort ende inden daet
besneden.
lief, set mijn ziel in vreden.

Een tweede navolging, met als tweeden regel:

Hoe vast houdi mi in v bedwanc

bepaalt zich tot het overnemen van eenige aanvangsregels van strofen (13, 7 en 10).

De beide overblijvende zijn, het eene althans schijnbaar, Marialiederen, hebben met elkaar eenige strofen gemeen, maar bijna niets meer met het wereldlijk lied. Buiten de eerste strofe herinnert alleen de in beiden voorkomende regel

O rosegaert van God bewaert (6^1 en 4^1)

aan

Och minlic aert, schoon roose gaert (13^1) [1]

Het eene heeft als tweeden en derden regel:

V heeft een suuer maecht playsant
Met eenen woorde ghewonnen,

houdt zich daarmede, wat den tweeden regel betreft, nauw aan het voorbeeld en maakt door den derden den overgang van den aanhef op een Marialied heel geleidelijk.

Het andere gaat na den eersten regel voort:

hoe heeft u minne in mi bewant
mijn herteken onbedwonghen!

In de tweede strofe wordt dan plotseling op Maria overgesprongen, na drie strofen wordt Jezus weder aangesproken en de zesde tot tiende vormen een vermaning. Gezien dat de drie strofen aan Maria gewijd ook in het vorige lied worden aangetroffen, meen ik ze hier voor ingevoegd te mogen houden. [2]

[1] In verband met den tekst van 3 der navolgingen meen ik te mogen lezen:
O roose gaert, o minlic aert.

[2] Terloops zij opgemerkt, dat aan het eind van dit lied St. Franciscus wordt ten voorbeeld gesteld.

De levendige maat en waarschijnlijk een aantrekkelijke melodie zullen wel in de eerste plaats aanleiding tot deze menigvuldige navolgingen hebben gegeven. Als ijver om onnutte liederen te verdringen de drijfveer was geweest van de meeste bewerkers, dan zouden er niet vier op dit onschuldige zijn aangevallen. Dat het zich gemakkelijk in een geestelijk liet omzetten, kan hoogstens den dichter der eerste bewerking hebben aangetrokken, de anderen zien immers na enkele regels niet meer naar hun voorbeeld om! Men houde mij ten goede, dat ik telkens op deze quaestie terugkom, immers alleen door herhaaldelijk uit gegeven feiten mijn conclusiën te trekken, kan ik de gegrondheid van mijn vroeger uitgesproken onderstellingen betoogen. En het is wel wat waard, de liederdichters niet onartistieker te laten schijnen dan ze zijn.

Ik wil niet al deze liederfamilies bespreken. Telkens zouden we ongeveer dezelfde verschijnsels waarnemen; in 't algemeen zouden we vinden, dat de liederen, die slechts flauwe herinneringen aan hun voorbeeld bewaren, het talrijkst zijn. Naast Marialiederen, o.a. vier die zich aansluiten bij het coquette

O waerde mont,
Ghi maect ghesont
Mijns herten gront, enz.,

zijn dialogen het talrijkst. Want in dat opzicht kijken de dichters toch doorgaans naar hun model: op de wijze van een lied aan een jonkvrouw maken zij er een aan Maria of desnoods Jezus; naast een dialoog stellen zij een dialoog. Men kan natuurlijk ook zeggen: wie een model voor een voorgenomen dialoog zocht, liet zijn oog het eerst op een tweespraak uit het Wereldlijk Lied vallen. Geliefde voorbeelden waren hier het idyllische

Ic sie die morgen sterre,
Mijns lieuekens claer aenschijn,
Men salse wecken met sange,
Die alder liefste mijn.

en het wreede meilied

Och ligdy nv en slaept,
Mijn wtuercoren bloeme!

omgezet in een klacht aan Jezus:

Och ligdy nv en slaept,
O leuende Gods sone!

en omgekeerd in een verwijt aan de ziel:

Och ligdy nv en slaept
Met ongheruste sinnen,

welk laatste lied behalve den eersten regel, hoegenaamd niets dan het woord „bloemen" als laatste van iedere strofe met het voorbeeld gemeen heeft.

In al deze gevallen was de verhouding zeer eenvoudig: één voorbeeld en een aantal onderling onafhankelijke, daardoor geïnspireerde liederen. De beide geestelijke liederen die aanvangen met

Het daget in den oosten

zijn echter niet terug te brengen tot één wereldlijk lied. Elk van beide staat onder den invloed van een ander voorbeeld, van welke voorbeelden naar alle waarschijnlijkheid het eene weer naar het andere is gevolgd.

Beide geestelijke liederen scheiden zich vrij spoedig van hun model, beide zijn ze wel waard in hun geheel medegedeeld te worden. Eerst het waarschijnlijk oudste wereldlijke lied met zijn navolging.

1. Het daghet inden oosten,
Het lichtet oueral,
Hoe luttel weet mijn liefken
Och, waer ick henen sal!

2. Och warent al mijn vrienden,
Dat mijn vianden zijn,
Ick voerde v wten lande,
Mijn lief, mijn minnekijn!

3. Dats waer soudi mi voeren,
Stout ridder wel gemeyt?
Ic ligge in myns liefs armkens,
Met grooter waerdicheyt

4. Legdy in ws liefs armen?
Bilo, ghi en segt niet waer!
Gaet henen ter linde groene,
Versleghen so leyt hi daer.

1. Het daghet in den oosten,
Die maen schijnt overal,
Hoe geerne soude ick weten,
Waer mijn siel varen sal!

5. Tmeysken nam haren mantel
Ende si ghinc eenen ganck,
Al totter linde groene,
Daer si den dooden vant.
Enz.

2. Och siele, vry edel siele,
Nu gaghet eenen ganck,
Al tot den boom des cruycen,
Aenmerckt wie daaraen hangt.

3. Die siele, die keerden haer omme
In also corter stont,
Daer sach sy haeren gheminden
Bebloet, so seer doorwont.

4. O Jesus, soete Heere,
Hoe sijdy aldus ontdaen,
Dat ghi dat bitter liden
Om minentwil hebt ontfaen?

5. Och siele, vry edel siele,
Tis al om u geschiet;
Dus moochdy allen u liden
Om my achten voor niet.

6. Nu gaghet tot minen handen,
Ontfangt mijn gracie daer
Ende steltse badt te wercke
Ende leefter beter naer.

7. Nu gaghet tot minen voeten,
Aenmerct die wonden soo groot,
Ick vergeve u allen u sonden
Al door mijn bitter doot.

8. Nu gaghet tot mijnder siden.
Aenmerct die wonden soo diep,
Wilt daer altijt in bliven,
Mijn alderliefste lief.

9. Nu gaghet tot minen hoofde,
Aenmerct die croone soo groot,
Sy is bespreyt met bloede,
Met minen bloede so root.

10. Die croone die suldy draeghen
In uwer herten diep,
Daeraen so sal men mercken:
Ghi sijt mijn liefste lief.

11. Al aen den boom des cruycen
Soo hinc die iongelinck
Hy riep soo luyt van binnen:
Vervult es alle dinck.

12. Soo wie met swaren sonden,
Met sonden es bevaen,
En willet u niet versaghen,
Maer willet tot hem ghaen. [1])

Indien er werkelijk gegronde redenen waren, om aan te nemen, dat Geertruide van Oosten een geestelijk lied met dezen aanhef gedicht had, dan zou dit zeker van de beide overgeleverde het meest in aanmerking komen daarvoor aangezien te worden. In weerwil van den hoogst eenvoudigen vorm (met zijn herhalingen eigenaardig aan sommige romancen herinnerend) zou ik echter aarzelen een lied, zoo geheel in den geest van ontwijfelbaar jongere liederen, in de eerste helft der veertiende eeuw te plaatsen, allerminst in het toenmaals achterlijke Holland.

Van het andere geestelijke lied is boven reeds terloops gesproken. Het staat ongetwijfeld boven het vorige, in tegenstelling met de verhouding der voorbeelden.

1. Het daget inden oosten,	1. Het daget inden oosten,
Het lichtet ouer al,	Die sonne scijnt ouer al,
Wie verholen wilt vrien,	Wie heer Iesus wil minnen,
Die en slapet niet te lanc.	Hi en slape niet so lang.
2. Wie verholen wilt vrien,	2. Och slaepty nu so langhe,
Op goede gestadicheyt,	Dat en is v nemmermeer goet,
Hout twachterken te vriende,	Het sal v namaels rouwen,
So en schiet hem ia gheen leyt.	Als ghi loon ontfangen moet.
3. Daer lach een waerde vrouwe	3. Het lach een arm ioncfrouken
Al op haer camer en sliep,	Op haerder camer en sliep,
Si was so seer versaget,	Si heeft so groten verlangen,
Si en consten gherusten niet.	Dat haer Gods engel op riep.
Enz. [2])	

---

[1]) De tekst (*Hofken*, blz. CXXXVII) heeft 2^4 en 12^1 wy, 11^3 luy. Het voorbeeld *A. L.*, LXXIII.

[2]) Hoffmann (*H. B.* II, 2de druk, pag. 142) vraagt of de tweede regel van dit lied niet veeleer gelezen moet worden:

De maen schijnt ouer al,

in verband met 8^a

Ic en weet van ghenen daghe,
Noch van ghenen manenschijn.

en met den Duitschen tekst.

Ofschoon ik de noodzakelijkheid der wijziging niet inzie, is het wel eigenaardig, dat ze steun ontvangt van het boven medegedeeld geestelijk lied, dat H. niet bekend was. Waar het tweede geestelijk lied leest:

Die sonne scijnt ouer al

en het *Oud-Amsterdamsch L. B.* in het eerste wereldlijke

Het licht schijnt oueral,

daar wordt het twijfelachtig of de ongetwijfeld mooiere lezing van het *A. L.* wel de oorspronkelijkste is.

4. Och en laet v nyet verlangen,
Wel edel ioncfrou soet;
Hi wil v boden seynden,
Alst hem dunct wesen goet.

5. Ick en weet van gheenen bode,
Van gheenen bode so goet,
Mi en mach niemant troosten
Dan lesus, mijn minneken soet.

6. Och, stelt v herte te vreden,
Wel edel ioncfrouw fijn,
Hi wil v tauont schincken
Van sinen besten wijn.

7. Och mochten wi eens drincken
Van sinen soeten dranck,
So mocht ons wel verlangen
Al na sijns vaders lant.

8. Och, als wi nu daer comen,
Al in dat salighe huys,
Bi mijn liefken te rusten,
So en iaecht ons niemant wt.

9. Ick heb so langhe gheiaghet,
Dat ick gheuanghen haen,
Na een dat mi behaghet,
Een ghesellеken wel ghedaen.

10. Sijn trou heeft hi mi toeghesacht,
Dat edel beelde schoon,
Die mijn heb ic weder ghebracht,
Hi is mi onderdaen.

11. Ic en cans niet te volle gheprisen,
Hi is mi veel eeren weert,
Bouen al die gheen die leuen,
Mijn hert gheen ander en begeert.

12. Och root is hi ghecleedet,
Die alder liefste mijn;
Wat draecht hi aen sijn handen?
Van goude een vingerlijn.

13. Een vingerlijn root van goude
Bedwingt dat herte mijn,
Ic neme dat op mijn heneuaert,
Dat hi die liefste sal sijn!

14. Dat canselijn dat hi draghet,
Dat is van bloede so root,
Sijn lichaem heeft hi ghegeuen
Voer mi in die bitter doot.

15. Sijn hooft heeft hi ghenegen
Al om te cussen my,
Dat neem ick op mijn heneuaert,
Dat hi die liefste sal sijn!

16. Sijn handen sijn hem doerslagen
Met plompe nagelen drie,
Sijn herte is op gheloken
Met een spere seer wye.

17. Daer in so moet ick rusten
Met alder herten gront,
Nae hem staet mijn verlanghen,
Nae sinen rooden mont.

18. Nu is hi af ghenomen,
Verresen vander doot,
Den ioden is hi ontganghen,
Verwonnen is alle sijn noot.

19. Die helle heeft hi ghebroken
Al om te soecken mi,
Dat neem ic op mijn heneuaert,
Dat hi die liefste sal sijn!

20. Nu is hi op gheclommen
Al in des hemels throon,
Daer hi eewelijc sal regneren
Al bouen die enghelen schoon.

21. Sinen heyligen gheest wil hi ons seynden
In onser herten gront,
Na hem staet mijn verlangen.
Na sinen rooden mont. [1])

Het zal niet noodig zijn, na al wat vroeger over liederen aan Jezus gezegd is, hier commentaren te maken, die ons ver van wat thans ons onderwerp is zouden voeren.

Naar twee wereldlijke, reeds blijkens den strofenbouw van

[1]) De tekst (*D. e. P. B.*, CLXV) heeft 1[4] langhe 9[a] heb, 13[a] meyne. Het voorbeeld *A. L.*, LXXV

elkaar geheel onafhankelijke liederen, zijn de beide geestelijke, die in aanhef veel op elkaar gelijken:

Heer god wie sal ic claghen
al mine verloren tijt?

en

Rijck God wien sal ic clagen
Dat heymelijc liden mijn,

gevolgd.

Het eerste, een gesprek tusschen God en de ziel, volgt zijn voorbeeld, dat in het *A. L.* begint:

Rijck god hoe mach dat wesen,
Dat ic dus droeuich ben?

maar in de wijsaanduiding boven het geestelijk lied:

Help god, wien sal ic claghen
dat ic dus droevich ben?

op den voet. Al is het wat lang en weinig verdienstelijk, het is een eigenaardiger voorbeeld van omdichting dan we nog ontmoet hebben. Er zijn niet zooals elders slechts enkele woorden veranderd en evenmin slechts vage herinneringen aan den oorsprong behouden: het wereldlijk lied is werkelijk geheel vergeestelijkt.

1. Rijck god hoe mach dat wesen,
Dat ic dus droeuich ben?
Ic hadde een wtgelesen
So vast in minen sin.
Ic en can haer niet vergheten,
Hoe seere dat icx mi pijn,
Wat wil ic mi vermeten?
Druck moet mijn eyghen zijn.

2. Schoon lief, ick sou v vraghen,
Woudijt in duechden verstaen:
Sal ic noch langer iagen,
Eer ic v sal connen gheuaen?
Ic hebbe v wtuercoren
Al in dat herte mijn,
Segt mi, salt zijn verloren?
Druck moet mijn eyghen zijn.

3. Ghesellc, wel lieue ghesellc,
Segt mi tot deser tijt:
Hoe dorst ghi mi vertellen,
Dat ghi in drucke zijt?

1. Heer god, wie sal ic claghen
al mine verloren tijt?
mine conciencie wil altoos claghen,
si en ghevet mi gheen respijt,
ic moet mi leren liden,
die schulden die sijn mijn;
ic en can mi niet verbliden —
druc moet mijn eighen sijn.

2. Och here, ic sal u vraghen,
woude ghi mi wel verstaen,
sal ic noch langher jaghen
eer ic u sal connen gheuaen?
van rouwen duchte ic te sterven
bedroevet isset harte mijn.
can ic u niet verwerven,
druc moet mijn eighen sijn.

3. Och mensche, mijn weselic belde,
och lide u nu ter tijt!
wat wildy mi vertellen
dat ghi in drucke sijt?

Al hebdy mi wtuercoren,
Wat weet ick uwen gront?
Mach v wat goets gebueren,
Weest huesch in uwen mont!

4. Schoon lief, conste ic vercrigen
Van v een troostelijc woort,
Mijn kniekens sou ic buygen
Voor v, alst wel behoort.
Seer stille soude ict draghen
Al in dat herte mijn;
Wat baet dat ic veel claghe?
Druc moet mijn eygen zijn.

5. Geselle, ghi zijt seer schoone van
Bedroch is v gheleert; [woorden,
Gelijc den wint van noorden
Sidy van mi ghekeert.
Men mach v niet betrouwen,
Dat segghe ic v goet ront,
Begheerdy wil van vrouwen,
Sijt huesch in uwen mont!

6. Schoon lief, wilt goelijc wesen,
Antwoort mi niet te fel,
Ic heb dicwils hooren lesen,
Dat twee liefkens namaels maken
Ic hope, den tijt sal keeren; [spel.
Al schiet ghi v fenijn,
Nochtans wil ic v eeren,
Al soude druc myn eygen zijn!

7. Geselle, ghi sout v scamen,
Dat ghi mi dus dic vermaent.
Ghi gaet al door die bramen,
Den wech is onghebaent,
Die ghi beghint te treden;
Och, wiste ick uwen gront!
Ic waer noch badt te vreden,
Waerdi huesch in uwen mont.

8. Schoon lief, laet ws ghedincken
So menigen swaren sucht,
Die ic v plach te schincken
Ende al wt goeder duecht,
Ter straten ende ter kercken,
Als ic sach v blide aenschijn.
Hebdijs niet willen mercken,
So moet druc myn eygen zijn.

ic hebbe u uutvercoren
ic kenne wel uwen gront.
mach u wat troostes gheboren,
weest hoeues in uwen mont.

4. Die warlt is schone van woorden,
bedroch heett si gheleert,
recht als die wint van noorden,
so is si omme ghekeert.
men en mach daer niet op betrou-
dat segghe ic u mit vlijt, [wen,
aen Jesus wil ic mi houden,
nu ende tot alre tijt.

5. Och mensche, mijn lieflike wesen,
och, lijt u nu ter tijt!
ic hebbe u wel bewesen,
dat ghi die liefste sijt.
ic hebbe om u gheleden
so mennich zwaer torment;
woude ghi mi niet begheven,
so worde ghi mijns content.

6. Och heer, wilt doch ghedenken,
hoe menich swaer versucht
als ic u plach te schenken,
noch doe ic des ghelijc.
ic hope, die tijt sal comen,
al uut den herten mijn;
laet mi nu troost verwarven,
vroude sal mijn eighen sijn,

9. Gheselle, v soete woorden,
Die gaen int herte mijn,
Mer oft also ghebuerde,
Dat water worde wijn
Ende ghi myn minne cost crigen,
Waer v dat niet een vont?
Soudy wel connen swijghen
Ende huesch zijn in uwen mont?

10. Och ia ic, reyn vrouwelijc wesen,
Van v heb ict geleert.
So waer minen druck genesen;
Wes ghi op mi begeert,
Och mocht mi dat volcomen,
V lieflijc blijde aenschijn
En derf ic mi nyet beromen,
Druck moet mijn eygen zijn.

11. Geselle, laet v niet verlangen,
Leeft voort op goeden troost:
Men leyt so menigen geuangen,
Die namaels wert verlost.
Weest huesch tot alle tijden
En maect dat niemant condt,
Trou suldi aen mi vinden;
Sijt huesch in uwen mont.

12. Ic dancke v, venus minne,
Van uwer duechden groot;
God laet mi trou aen v vinden,
Helpt mi wt deser noot!
V vriendelijc aenschouwen,
Doet mijnder herten pijn,
O reyn natuere van vrouwen,
Laet vruecht mijn eygen sijn!

13. Geselle, wilt vruechde bedrijuen
Als nv tot deser tijt,
Ic wil v vruecht toescrijuen,
Mijn herte hebdy verblijt.
Al met vrou venus strale
Hebdi mijn herte doorwont.
V eyghen bin ic altemale,
Weest huesch in uwen mont.

7. O siele u soete woorde
gaen in dat harte mijn.
ghi wordet wel ghenesen,
aendenket mijn grote pijn.
mine gonst seldi vercrighen,
wildi ghetrouwe sijn,
so sole ghi bi mi bliven,
vroude sal u eighen sijn.

8. O Jesus, gheminde here,
ghi hebt mi wel gheleert;
mijn harte, dat wil ic keren
tot al dat ghi begheert.
seer vrentlic wil ic u draghen
al in dat harte mijn,
nae u is al mijn jaghen,
laet vroude mijn eighen sijn.

9. O mensche, mijn lieflike wesen
nu levet in goeden hoop:
daer lichter so menich ghevanghen,
die naemels wort verloost.
weest hoeues in uwen woorden,
u liden en claecht niemant dan mi,
troost soldi aen mi vinden,
nu ende tot alre tijt.

10. Ick danke u, Jesus here,
van uwer minnen groot,
laet mi uwen troost verwarven,
helpet mi uut alre noot,
dat ic doch mach aenschouwen
u vrientlike aenschijn,
boven alle reine vrouwen
Maria, die moeder dijn.

11. Wat mach mi nu beswiken?
mijn lief heeft mi verblijt!
doch wil ic van hem schriven
nu ende tot alre tijt;
mit sijnre soeter stralen
heeft hi mijn harte ghewont,
ic bevele mi hem altemale,
al in sijns herten gront.[1])

---

[1]) Het Berl. pap. hs. (51) heeft: 1^1 verlaeren; 1^6 sijnt; 2^2 wolde; 2^5 toe; 3^1 weselike; 3^6 sijnt; 4^2 bedroech; 4^6 ghekiert; 4^7 holden; 5^7 mi nu; 5^3 conteent; 6^3 haepe; 8^3 kieren; 8^4 beghert; 9^2 haepe; 11^2 verblit. Waarschijnlijk te lezen: 6^4 ghedicht; 9^2 op . . . troost.

14. Vrouwen eere mach ic wel scriuen,
Wes mach mi aen gaen;
Een bloeme bouen alle wijuen,
Die heeft mi troost ghedaen.
Myn trouwe is mi gheloent,
Vaert wech, mijnder herten pyn,
Myn druc derf mi niet rouwen,
Vruecht sal mijn eyghen zijn. [1])

Nietwaar, dit is wel het type van een zorgvuldige, welovervogen vergeestelijking! Waar het mogelijk is, houdt de dichter zich letterlijk aan zijn voorbeeld, doch hij schroomt ook niet, zoo noodig, een geheel eigen weg in te slaan en min bruikbare strofen voorbij te gaan. Een schitterende uitkomst is zoodoende niet bereikt, daarvoor is de werkwijze te ondichterlijk, terwijl bovendien het voorbeeld niet gelukkig gekozen is: in weerwil van de vaak sierlijke zegswijze is het wat zeurig en zonder fraicheur.

Niettemin schijnt het lied, of misschien was het ook slechts de melodie, in den smaak te zijn gevallen: de navolging is althans op haar beurt weer nagevolgd, blijkens den volgenden aanhef:

Wie sal mi toch helpen clagen
Al minen verloren tijt!
Consciencie die wil altijt knagen,
Si en gheeft mi gheen respijt.
In gheen dingen ben ic verblijt,
Die hier beneden zijn;
Ick bid v ghenade heere,
Die sculden sijn al mijn.

Eigenaardig dat een willekeurige regel van het vorig lied hier als referein terugkeert!

De andere straks genoemde omwerking vindt haar voorbeeld in een wereldlijk lied, waaraan zij den afgedrukten aanhef letterlijk ontleent en dat zij ook verder zoo getrouw mogelijk volgt. Opmerking verdient de eerste regel der laatste strofe:

Die dit liedeken herdichte,

zoover ik heb kunnen nagaan het eenig voorbeeld van een zoo conscientieuse mededeeling. Misschien is echter hetzelfde bedoeld

[1]) Er volgt nog een eenigszins bedorven, blijkbaar later toegevoegde, vijftiende strofe. (*A. L.*, CXLI.)

aan het eind van een andere navolging, die zeer vrij is, al staat er boven: „Dijt is verlanghen int gheestelijc":

> Voerlanghen, voerlanghen, du doeste mijnre jongher hartge pyne,

en wel in den regel

> Die dit liedeken in een heeft ghedicht.

Nog één liedergroep, wel de grootste van alle, wil ik hier bespreken, die welke zich groepeert om:

> Ick wil mi gaan verhuegen,
> Verblijden mijnen moet

en misschien nog wel een ander, verloren gegaan, wereldlijk lied, min of meer aan het eerste verwant, dat bedoeld zou kunnen zijn met het vaak als wijze opgegeven:

> Ic wil mi seluen troosten
> ende maken eenen moet.

Dicht bij den in het *A. L.* overgeleverden tekst staat alleen, wat de eerste strofe aangaat, een volkomen gelijk beginnend passielied uit het *Hofken.* Ten opzichte van de overige verwante liederen kunnen wij niet anders getuigen, dan dat de overeenkomst steeds uiterst gering is. Allereerst is te vergelijken een lied dat in verschillende lezingen en een omwerking voorkomt, waarvan ik één tekst ter vergelijking naast de overeenkomstige plaatsen van het wereldlijke wil geven.

1. Ick wil mi gaen verhuegen Verblijden mijnen moet Ende doen na mijn vermogen Al valtet mi teghen spoet Vrou venus bloet Dat is van dier natueren, Ist quaet, ist goet, Die mint die moet besueren.	1. Ic wil mi seluen troisten end maken eenen moet want alset gaet ten quaetsten so macht noch worden goet. van sonden wil ic mi keren, in mijnre iongher tijt. Ic bid ghenade, here, want ghi ghenadich sijt.
5. O radt van auontueren, Wildy niet omme slaen? Mach mi geen troost gebueren, Dat cost mi menighen traen.	7. Och rat van auontueren, selstu niet omme gaen, dat mi troist mocht ghebueren van dat ic heb misdaen?

Ware het niet om deze laatste halve strofe, men zou kunnen twijfelen aan de verwantschap, vooral waar dit lied in tegenstelling

met het wereldlijke een referein heeft. Vrijwel, maar geen van alle geheel gelijk aan het aangehaalde, zijn de liederen met gelijken aanvang uit het Berl. papier-hs. en uit het *D. e. P. B.*, alsmede één dat begint:

> Ick wil mi gaen ontladen
> Ende verlichten minen moet.

Een omwerking van deze liederen geeft:

> Ic wil mi gaen vermeyden,
> Verhueghen minen moet,

waarvan de strofen in den regel evenzoo beginnen als die van het (geestelijk) voorbeeld, doch overigens geheel daarvan afwijken. Een andere lezing van ditzelfde lied begint:

> Ic wil mi gaen verbliden,
> verhoghen minen moet.

Beide missen de strofe

> O radt van auontueren

en komen zoodoende volstrekt niet meer met het wereldlijk lied overeen dan:

> Ick wil mi gaen vertroosten
> In Iesus liden groot;
> Al heuet ghestaen ten boosten,
> Het mocht noch werden goet

en

> Ick wil mi gaen verbliden
> In Iesus minne soet,

welke liederen ik dan ook niet aarzel, eveneens bij deze groep in te lijven. [1]) Moeilijker wordt de beslissing, wanneer we een dergelijken aanhef bij vierregelige strofen vinden, gelijk in een reeds besproken Meilied. [2])

[1]) Niet wel verklaarbaar is het voorkomen, in het stellig door een (ander) wereldlijk geïnspireerd lied:

> Die voghelkens van desen oirden,

van een strofe, aanvangend:

> Ick wil mi gaen verheffen
> ende verhoghen minen moet;
> heer ihesus wil ic dienen
> ende liden wederspoet.

[2]) Zie blz. 162.

Voor de verschillende wijzen van navolging mogen deze voorbeelden volstaan: wie een vollediger overzicht wenscht, kan zich dat uit het register verschaffen.

Hiermede is echter de invloed van het Wereldlijk Lied op het Geestelijk nog niet afgehandeld. Hetzij ten gevolge van de omdichtingen, hetzij alleen door het bestaan van een zeer populaire liederpoëzie, toen het Geestelijk Lied eerst opkwam — er zijn tal van wendingen en uitdrukkingen uit het Wereldlijk Lied in het Geestelijk overgegaan. Werd dit in de hand gewerkt door de wijze, waarop men gaarne zijn neiging tot Maria en vooral tot Jezus uitdrukte, in den vorm van een aardsche liefde, omgekeerd heeft stellig de gangbare terminologie van het Wereldlijk Lied het ontstaan van liederen op den bekenden toon bevorderd. Ook aan het veelvuldig gebruik van woorden als „solaes" en „fenijn" is de erotische lyriek niet vreemd. „Fenijn" hier van de wereld, ginds van de „niders", die ook al, te pas en te onpas, in het Geestelijk Lied zijn overgenomen. Het mag voldoende geacht worden op al deze verschijnselen, die in de voorgaande bladzijden herhaaldelijk aan den dag zijn gekomen, hier nog eens achteraf te wijzen. Wel wensch ik nog een en ander in 't midden te brengen over de verwarring van geestelijke en wereldlijke liederen, die door het gebruik van dit gemeenschappelijk — ik weet geen beter woord dan het wel wat oneerbiedige „jargon", hier en daar is ontstaan.

Daartoe wil ik eerst even terugkomen op het misbruik, dat van het woord „niders" gemaakt is en dat op zichzelf reeds aan liederen een zeer wereldsche tint kan geven. Het sterkste staaltje is wel het volgende:

1. In jhesus naem ghebenedijt,
soe wil ic mijn verblijden,
al word ic dickwijl seer benijt,
nochtans soe wil ic mijn lijden.

2. Om jhesus min, sij is soe soet
ende waerdich alre eeren,
sij doet verbliden hert ende moet
ende druck in vroechden verkeeren.

3. Och tis die jongher harten swaer
der niders tonghen te lijden,
ic bent gheworden wel ghewaer,
in al soe coerten tijden.

4. Maer hoe sal ick se al ontgaen?
ic ben daer in gheuonden,
o god, wilt mijn in staden staen!
mijn vroechden sijn schier verslonden.

5. Die beniders sijn soe boes,
men machse niet ontvluchten;
sij sijn van harten al soe loes,
dat mach men wel besuchten.

6. Sij comen in der scapen schijn
ende toennen mede lijden,
maer als sij weten ons haertten pijn,
soe gaen sij hem verblijden.

7. Sij toenen vriendelick ghelaet,
sij gheuen scoene woerden,
maer inder harten sijn sij quaet,
sij willen die minne vermoerden.

8. Maer het en sel hem baten niet,
die min en mach niet schoeren;
al ben ic nv in dit verdriet,
ten sal niet ewich dueren!

9. Al waeren die niders al soe fel
als leewen ende libaerden,
ic selse verwinnen harde wel,
al sonder wapen of swaerden,

10. Kan ic mijn haertgen houden reyn
ende op hem niet veel en passen
ende achten haer woerden alsoe clein
als honden die daer bassen.

11. Al ben ic nu aldus seer vermaert,
al van der niders monden,
mijn lief ist mijn wel waert,
hij kan mijns hertsen gronden.

12. Hij weet dat ic gheen quaet en men,
noch ach en heb voer oghen
niet anders dan reine, trouwe min,
daer om soe moet ic doghen.

13. Nv bid ic alle harten rein,
die dit liedeken sellen hoeren,
maer dat sij doch hoeisch van monde sijn,
ende slachten niet den doren,

14. Die alle dinck int quaet verstaen
ende reine harten beniden,
sij sellen noch haer loen ontfaen,
hier nae, in corten tijden.[1]

Men is geneigd te vragen, of aan deze „niders” wel eenige voorstelling wordt verbonden. Zijn ze niet eenvoudig als iets, dat nu eenmaal bij de min behoort, uit het Wereldlijk Lied overgenomen? Een goed begrip, welke menschen er mede bedoeld worden, kan ik mij althans niet vormen. Uit de zevende strofe zou men opmaken: lieden die van het geestelijk leven afkeerig zoeken te maken, verleiders dus. Maar in de elfde lezen wij, dat de ziel „vermaert”, d. i. belasterd wordt door de benijders en in de laatste dat deze „alle dinck int quaet verstaen”, waarvoor, dunkt mij bij de geestelijke liefde, bij de begeving weinig plaats is. Moeilijk kan ik me dan ook voorstellen, dat het niders-motief iets anders is dan een min of meer fantastische achtergrond, waartegen men de liefde te sterker wil doen uitkomen. Mocht er echter een meer concrete voorstelling aan verbonden zijn, dan nog staat het vast, dat de geheele opzet van dergelijke liederen aan wereldlijke ontleend is.

Toch is het hier geen oogenblik twijfelachtig, dat we met een geestelijk lied te doen hebben. Doch hoe kan men met mogelijkheid aan de volgende strofen een geestelijken uitleg geven:

Soo wie een trou vrientken heeft vercoren
Die wacht hem wel, ten is gheen spel,
Daer worter menich bedrooghen,
Men wanet dat zij vrienden zijn,
Sy schieten weder haer fenijn,
Als zy sijn wten oghen.

Sy konnen soo wel haer loose vrientschap toghen
Sy clappen quaet, dat is haren raet,

---

[1]) Behalve dat ik eenige regelmaat bracht in het gebruik van i en ij, u, v en w, veranderde ik de volgende plaatsen; 2^4 vroeden verckeren, 3^3 en 11^2 des, 4^4 verslonen, 7^4 en 12^2 mijne. Libaert (9^3) = luipaard; 4^2 is mij niet duidelijk, ook ghebonden zou slecht passen.

Dat is daer zy nae poghen.
Sy zijn soo valsch in haer bedrijf,
Wacht u daer voor mijn liefste lief,
Sy waken als wy slapen.[1])

Het is onmogelijk deze regels tot Jezus gesproken te denken, ze behelzen immers een waarschuwing. Bovendien is het lied niet tot Jezus gericht, het behoort voor het overige tot de inkeerliederen. De eenig mogelijke verklaring is, dat men, door het bestaan van liederen als het straks behandelde, door de vele liederen waarin Jezus als lief wordt aangesproken, door het naast elkaar voorkomen van geestelijke en wereldlijke liederen in menig handschrift, tot op zekere hoogte het oordeel des onderscheids verloren had, al gauw geneigd was, strofen waarin van „fenijn schieten", „bedroghen worden", „valsch bedrijf" gesproken werd, voor devoot te houden en zoo stukken van geestelijke en wereldlijke liederen, die in maat overeenstemden, door elkaar haalde.

Van hier, tot het beschouwen van zuiver wereldlijke liederen als geestelijke, is slechts één pas. Een merkwaardig voorbeeld hiervan geeft een lied, dat reeds in een van de oudere handschriften en in 't geheel vijfmaal voorkomt, in nogal afwijkende en bedorven lezingen. Ziehier de beste:

1. Dat soete nieuwe Jaer
Is ons nu inghecomen,
Ons Heer Godt laet ons
Ten besten ende ten goeden vergaen.

2. Ende ick hope het sal
Ons alle gader vromen,
Ick sie dat wout
Soo schoon ghebloeyet staen.

3. Ende ick hoore den Nachtegale
Soo schoon ende vrolijck singhen,
Al inden bosch,
Staet soo na en vast hier by.

4. Ende een schoon Jonckvrouwe.
Heeft mijn hert nu bevanghen,
Soo vaste, ick en can haer
Ontrijden noch niet ontgaen.

---

[1]) Uit het lied: O edele mensche wilstu dijn God bekennen. Naar het *S. B. v. T. H.*, blz. 46. Er staat: 1[4] wanen, 2[1] tonen. De tekst van E is slecht.

5. Ende soo wie zijn lief
Spreeckt alle Jaers-daghen,
Met recht mach hy
Wel vrolijck ende blijde soo mach hy zijn.

6. Dies mach ick my
Wel alsoo seer beclaghen,
Ick en sach mijn lief.
Van allen desen iare niet.

7. Ende dese nijders tonghen
Moet Godt ende Maria verdoemen,
Sy wachten ons twee,
Waer dat wy henen gaen.

8. Ende wy hebben hier
Soo langhe ghestaen
Ick sien den lichten dagh
Al inden Oosten op gaen. [1])

Wel behoort er een grenzelooze naïveteit of een alleroppervlakkigste lezing toe, om bij „nieuw jaer" direct aan de kerstweek, bij een „jonckvrouwe" zonder meer aan Maria te denken. Komt er dan nog bij, dat „Godt ende Maria" worden aangeroepen, dan is het geestelijk karakter ontwijfelbaar!

Wanneer het mogelijk is, dat dit lied niet eens, maar herhaaldelijk voor geestelijk is versleten, dan behoeft ons niets meer te verwonderen. Toch is een misvatting, als die onderstaand drinklied deed opnemen, al heeft het dan ook werkelijk veel gemeen met sommige geestelijke liederen, ernstiger. Hier is geen onnoozelheid, maar afstomping van het vroomheidsgevoel als oorzaak der vergissing te vermoeden.

1. Heer Jesus inder bruyloft quam,
Van water maeckte hij wijn,
Omdat wij souden vrolijck sijn;
Ghelooft soo moet den brouwer sijn,
Wijnken en nv gaet in, nv wijnken en gaet nv in.

2. Omdat wij souwen vrolijck sijn
Dat eest, dat hij begheert,
Heer Jesus es soo milden weirt,
Hy betaelt dat ghij begheert. enz.

---

[1]) Volgens den tekst van *Veelderhande Schriftuerelijcke Leysenen*, blz. 35.

3. Den wijn die wilt gedroncken sijn
Met eenen blyden moet;
Teghen die doot en es gheen boet,
Daer en mach helpen gelt noch goet.

4. Ter bruyloft van des Conincx soon,
Daer sijn wij al genoit;
Salich sijn sij, die sijn bereet
En hebben aen dat bruyloft cleet.

5. Als wij daer bouen comen,
Al in des hemels troon,
Daer sullen wij alle vrolijck sijn
Heer lesus sal den schincker sijn.

6. Dat wijnken willen wij drincken
Te deser seluer stont,
Ic set het gelas aen mynen mont
En drincket wt tot inden gront,
Wijnken en nv gaet in, nv wijnken en gaet nv in. [1])

Voor een waarlijk, vroom gemoed, uit welken tijd ook, kan een dergelijke geestelijke toast niet anders dan een profanatie zijn. Een voorbeeld van verwarring van Geestelijk en Wereldlijk Lied hebben we hier eigenlijk niet: meer een versmelting, een half wereldlijk, half geestelijk, maar in geen geval een ernstig lied.

Misschien is de opneming er van onder geestelijke liederen in de hand gewerkt door de populariteit van het, in denzelfden bundel evenwel niet voorkomende, zeer naïeve, maar oprechte, allerminst profane lied:

1. This guet in Jhesus taverne te gaen,
Tis al betaelt ende afgedaen
Dat is ons seer genaem.
Jhesus kelre die is opgedaen,
Daer schenct men ons den soeten traen,
Want hien ons wal gan.
Wie is die mensche, die des niet en kan
In Jhesus kelre te wyne gaen?
Hebt Jhesus lyeff, hebt Jhesus lief, hebt Jhesus lief
Ende laet die werelt, tis tijt.

2. Heer Jhesus weert, schenct ons den wijn
Al uter milder herten dijn,
Ghi hebden so wal betaelt.
Al an den cruce, die bitter pijn,

[1]) *Hofken*, blz. CCXVII. Gelijksoortig: Nv laet ons alle danckbaer sijn.

Laet ons die mede deelachtich sijn,
Al hebben wi langhe ghedwaelt;
Ghi hebt voer ons so wal betaelt,
Op uwen cost so gaewi vry,
Hebt Jhesus lief enz. [1])
Enz. 9 strofen.

Naar ik hoop voelt men het enorme onderscheid. In het eerste lied wordt Jezus gebruikt ter verheerlijking van het wijn drinken, hier het wijn drinken als verbeelding van het genieten der goddelijke liefde. Het eerste is een grapje van welgedane monniken, het laatste de vrome uiting van een eenvoudig gemoed. Misschien is het niet overbodig, hierbij op te merken, dat het laatste lied hier slechts in tegenstelling met het voorafgaande wordt aangehaald, niet als voorbeeld van invloed van het Wereldlijk Lied. Er kan zeer wel door den dichter aan drinkliederen gedacht zijn, maar ook dan heeft toch slechts de algemeene invloed, dien wij over bijkans de heele linie waarnemen, gewerkt.

---

[1]) Naar den tekst, volgens een hs. uit het Nijmeegsch Minderbroederklooster, medegedeeld door *Van den Bergh*, *Nieuwe werken van de Mij. der Ned. Lett.*, dl. V (1841), blz. 115, en door *De Vooys* in zijn op blz. 69 genoemd artikel.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

LATIJNSCHE INVLOEDEN.

In zekeren zin kan van de Latijnsche kerkliederen hetzelfde getuigd worden als van de wereldlijke volkspoëzie: dat ze noodzakelijk vooraf moesten gaan om een dergelijken bloei van het Geestelijk Lied in de landstaal mogelijk te maken. Wij kunnen zelfs zeggen, dat de beide dichtsoorten als wegbereiders elkaar aanvullen: wat het Wereldlijk Lied is geweest voor de meer individueele ontboezemingen, dat ongeveer was het Latijnsche Kerklied voor de kerstliederen, een groot deel der Marialiederen en wat daaraan verwant is. Oorspronkelijk werd bij de kerkelijke feesten in het Latijn gezongen, uit en naast de Latijnsche hymnen ontwikkelde zieh allengs het Dietsche gezang. Wil men deze waarheid, die eigenlijk reeds voldoende voor zichzelf spreekt, nog bevestigd vinden, men vergelijke de gemakkelijker te volgen ontwikkeling der Duitsche liederen, [1]) men lette op den geleidelijken overgang tusschen Latijn en Nederlandsch, die door een reeks van gemengde liederen wordt gevormd, op het naast elkaar voorkomen van liederen in de beide talen in de meeste verzamelingen.

Is dus de Latijnsche invloed, vooral, maar niet uitsluitend, op die liederen die een min of meer liturgisch karakter dragen, onbetwijfelbaar, van eigenlijke ontleening blijkt weinig — de hymnen hebben meer den stoot gegeven tot het dichten in de landstaal, dan dat ze bepaald tot voorbeeld hebben gestrekt. Verwonderen kan dit niet. De hymnen zijn te zeer product van verschillende landen en tijden, dan dat men van hun algemeenen geest zou kunnen spreken, doch dit ééne mogen we toch wel zeggen, dat ze over het geheel geen volkspoëzie zijn en dat de meeste meer scholastisch dan mystisch klinken. Er zijn er van grooten en treffenden eenvoud, maar in den regel is toch gestreefd naar keurigheid, naar het bizondere in maat,

---

[1]) *Hoffmann von Fallersleben, Geschichte des Deutschen Kirchenliedes. Dritte Ausgabe, Hannover 1861.*

klank en uitdrukking; zeer vaak vinden wij een vermoeiend vernuftspel, althans een verstandelijk overleg en berekening van effecten, die onze volkspoëzie te eenen male vreemd zijn.

Wat nu in redactie en uitdrukkingswijze door de Nederlandsche dichters aan hun voorgangers ontleend is, is vooral daarom zoo uiterst moeilijk na te gaan, omdat de termen, de geliefkoosde wendingen, die aan Dietsche en Latijnsche liederen gemeen zijn, eigendom van de geheele devote literatuur mogen heeten. Wie zal bijvoorbeeld durven zeggen, dat de vergelijking van Maria bij Gideons vlies of het glas, waar de zon door schijnt, zoo geliefd is bij de Middelnederlandsche dichters, omdat ze die in zoovele hymnen vonden? Wel kunnen we misschien de liefde voor tegenstellingen, waarvan ik in hoofdstuk IV sprak, al wordt ook die in proza-verhandelingen teruggevonden, meer in 't bizonder aan den invloed der Latijnsche poëzie toeschrijven, vooral wanneer we zien, zooals straks nader zal worden aangetoond, hoe geliefd inzonderheid één hymne was, die bijna geheel uit antithesen bestaat. Wat de redactie betreft, stellig is er groote overeenkomst tusschen de indeeling van het kerstverhaal in de Latijnsche en de Nederlandsche liederen — maar is deze niet reeds uit den aard van het onderwerp noodzakelijk? Ik kan dan ook niet met Mone medegaan, wanneer hij de leys:

Met desen niewen iare
so wert ons openbare,
hoe dat ene maecht vruchtbare
die werelt al verblijt.
Ghelooft moet sijn dat kindekijn,
gheeert moet sijn dat maechdekijn,
nu ende ewelijc, tot alre tijt, [1])

„eine verkürzte Bearbeitung" noemt van:

Verbum caro factum est
ex virgine Maria.
In hoc anni circulo
vita datur saeculo,
nobis nato parvulo
  de virgine Maria, [2])

[1]) Volgens het Berl. perk hs; verder alom.
[2]) *Lateinische Hymnen des Mittelalters*, Freiburg I. B. 1854; II s. 80.

een hymne van 29 strofen, terwijl hij een (Nederduitschen) tekst van 6 strofen er naast legt. Ongetwijfeld bestaat er hier en daar eenige overeenkomst, als:

Ab angelis psallitur gloria, pax dicitur, a pastoribus quaeritur cum virgine.	Die enghelen songhen schone glorie in den trone, ter eren ende ten love den kinde, seker sijt. Ghelooft etc.
Reges tres de gentibus Jesum cum muneribus adorant, flexis genibus, cum virgine.	Drie coninghen onbecande quamen doen offerhande uut Orientenlande den heer ghebenedijt. Ghelooft etc.

Als een dergelijke vage overeenkomst (en het Nederlandsch is hier eer uitgebreider dan korter) op „bewerking" wijst, dan kan de helft der kerstliederen tot denzelfden oorsprong worden teruggebracht! Ongetwijfeld is Mone tot zijn gewaagde gissing gebracht, doordat hij beide teksten in hetzelfde handschrift vond en wist hij niet, dat hij te doen had met de Nederduitsche bewerking van een der meest algemeene Nederlandsche kerstliederen.

Duidelijker na te gaan is natuurlijk de invloed, die de hymnen door hare melodieën geoefend hebben. Van veel beteekenis is deze niet geweest. De meest gebruikte wijzen zijn die van hymnen met zeer eenvoudigen strofenbouw, als:

Puer nobis nascitur,

Conditor alme siderum

en

Pange lingua gloriosi,

waarvan we toch moeilijk kunnen zeggen, dat ze den dichter tot het gebruiken van vierregelige strofen hebben gebracht — daargelaten nog, dat we in 't minst niet weten, of dezelfde liederen waarbij ze als melodie staan voorgeschreven, niet reeds vroeger op een andere wijze gezongen zijn, waar het aantal, waarop men ze zou kunnen zingen, legio is. In ieder geval zou het natuurlijk onzinnig wezen de drie- of viervoetige, vierregelige strofe aan den invloed van een of ander Latijnsch lied te willen toeschrijven. Maar er zijn liederen, waarvan we met zekerheid

kunnen zeggen, dat ze hun vorm geheel danken aan een Latijnsch voorbeeld.

Van de twee eenige, bij welke ik van zekerheid durf spreken, heeft misschien het eene het andere gevolgd, doch ten slotte gaan zij beide terug op een hymne, die in de groote verzamelingen niet voorkomt, doch wel, evenals de beide liederen, in het Berlijnsche perkament-handschrift. Het tweede, een nogal mystiek getint lied, dat nog niet is gedrukt,[1]) wil ik met zijn voorbeeld laten volgen; het eerste:

Droch werrelt, my griset voir dijn wesen,

heeft een minder zuiver rijmstelsel en is misschien oorspronkelijk Nederduitsch.

1. Ave pulcherrima regina,
gratia divina
quam trina
beauit,
ante nec post creauit
maiorem te.
Te rex regum, deus deorum,
dierum multorum,
pro morum
virtute
sponsam in iuventute
duxit ad se.
Mira res, angelum emiserat,
tanto placuisti;
plena es gratia quam dixerat
prolem concepisti,
virgo permansisti,
dixisti:
secundum
verbum tuum iocundum
fiat in me.

1. Och god wat vruechden si hier smaken,
die hairs selfs versaken
ende waken
van binnen
tot god, tot sijnre mynnen
ghestadelic.
Wie mach te rechte dat volspreken?
het sal clercken, leeken
ghebreken;
verclonghen
leggen hier alle tonghen,
onsprekelic.
Si voelen god ende smaken soeticheit,
vruechde tot alre stonden,
si coelen hem van alle hairs haertsen leit
in dien diep afgronde.
och, oft my so stonde,
ghesonde
van lusten
des vleischs, had ic mit rusten
dan salichlic.

2. Wach werelt, du bist veer van dien dinghen,
dair wi nv of singhen
ende clinghen
verscheiden;
du leues in menighen leyde,
al voel gijs niet.

[1]) Behalve in een Nederduitsche bewerking. Zie *Hölscher, Niederdeutsche geistliche Lieder und Sprüche aus dem Münsterlande, Berlin 1854*; N°. LXIX.

Eer, macht, goed, weeld, dair du an sneues,
dair wijl du hier leues
begheues
wel schiere:
beterstu di niet hiere,
   di naect verdriet.
Dats reden, want die hem hier niet en voecht,
als hijs wel heeft machte,
mit vreden tot god ende totter doecht,
mer heeft hier gheen achte
ende misbruyct sijn crachte,
ghedachte,
int quade,
verdient gheen ghenade,
   diet wel besiet.

3. Bidden wi god, den grondelosen,
dat hi ons wil losen,
van bósen
begherten,
dat wi soe mitten herten
   hem dienen moghen.
Als wi van heen worden verdreuen,
dat hi ons dat leuen
wil gheuen,
dair vrede
es, vroechde ende salichede
   vol ghenoghen.
Sullen wi dat crighen na deser tijt,
dair toe hoert een steruen;
wil wi gaern ons gheuen tot hem mit vlijt,
wi sullent verweruen;
hi en laet des den beruen
niet deruen,
hi is rike,
hi gheeft gaern mildelike,
   wil wi doeghen. [1])

Ongetwijfeld een knap staaltje van virtuositeit! Nergens heeft het lied, in weerwil van de uiterst moeilijke rijmen, iets gewrongens, ofschoon het zich wel beter zal laten zingen dan lezen.

[1]) Het hs. (n⁰. 90) heeft: 1^{7} macht; 1^{21} salicheit; 2^{1} Vach; 2^{7} Eer maec goet wel dair du na sneues; 2^{8} heues; 2^{15} duecht; 3^{4} begheerten; 3^{5} harten; $3^{10,11}$ dair vroechde is vrede ende salicheit; 3^{21} dueghen. De ingrijpender veranderingen vinden steun in den Ndd. tekst.

Van het reeds eer besproken lied:

Ic had soe gheern den heyligen gheest, al bey ic lanc, [1])

zegt Bäumker: „Dieser Text ist mit seiner Melodie jedenfalls einem lateinischen Leiche nachgearbeitet." Voor den tekst komt mij dit zeer onwaarschijnlijk voor, over de melodie kan ik niet oordeelen, doch de vorm van de strofen maakt het zeer aannemelijk dat, met de wijze, de gedaante van een Latijnsch lied is nagevolgd. In dat geval zou dit lied in hetzelfde geval verkeeren als het bovengenoemde, doch zoolang het voorbeeld niet gevonden is, valt er met zekerheid niets te zeggen.

Vertalingen uit het Latijn zijn niet zoo heel talrijk en er is slechts één hymne die we, zoowel oorspronkelijk als vertaald, in schier iederen bundel terugvinden: het krachtige, levendige

Dies est laetitiae
in ortu regali,

een lied voor ons te merkwaardiger, omdat we hiervan bij uitzondering wel kunnen nagaan, dat het op andere kerstliederen invloed heeft gehad. De verschillende teksten der vertaling loopen onderling nogal uiteen, doch niet in die mate, dat wij aan onafhankelijke bewerkingen mogen denken; wel kan men soms aan de afwijkingen zien, dat steeds met het Latijn voeling werd gehouden. Ik geef hier den Latijnschen tekst niet zooals Mone dien mededeelt, maar volgens de (onvolledige) lezing van het *D. e. P. B.*, waar noodig aangevuld volgens die der *Hymnodia sacra* [2]) — dus niet den besten tekst, maar de redactie, die de vertaler gekend heeft. Daarnaast de vertaling, in hoofdzaak volgens het Berlijnsche perkament-handschrift.

1. Dies est laetitiae in ortu regali, nam processit hodie ventre virginali puer admirabilis, totus delectabilis, in humanitate, qui est ineffabilis et inaestimabilis in divinitate.	1. Tis een dach van vrolicheden in des conincs houe, want daer heeft ghewonnen heden een maecht tonser vrome een kint, volmaect al wonderlic ende altemael ghenoechelic nae sijnre menschelicheden, die daer is onsprekelic ooc daer toe ondachtelic nae sijnre godlicheden.

[1]) Zie blz. 113.
[2]) Zie de varianten bij *Mone*, I s. 63. De spelling geef ik naar de *H. S.*

2. Mater haec est filia,
pater hic est natus;
quis audivit talia?
deus homo factus
servus est et dominus,
qui ubique cominus
nescit apprehendi,
praesens est et eminus;
stupor iste geminus
nequit comprehendi.

3. Orto dei filio
virgine de pura,
ut rosa de lilio,
stupescit natura,
quod parit iuvencula
natum ante saecula
creatorem rerum,
quod uber munditiae
lac dat pueritiae
antiquo dierum.

4. In obscuro nascitur
illustrator solis,
stabulo reponitur
princeps terrae molis;
fasciatur dextera,
qui affixit sidera,
dum coelos extendit;
concrepat vagitibus
qui tonat in nubibus,
dum coelos ascendit.

5. Ut vitrum non laeditur
sole penetrante,
sic illaesa creditur
virgo post et ante.
felix est puerpera,
cuius clausa viscera
deum portaverunt,
et beata ubera,
quae, aetate tenera,
deum lactaverunt.

6. Angelus pastoribus
iuxta suum gregem
nocte vigilantibus

2. Die moeder is dochter wonderlijc
haers soons ende hi haer vader;
waer hoorde iemant des ghelijc?
hi is god ende mensch te gader,
hi is cnecht ende daertoe heer,
hi is ouer al, dat is meer
onbegripelic te vinden,
teghenwoordich ende veer,
tis groot wonder ende meer,
ten can gheen mensch ghegronden.

4. Doe voortquam die godssoon
al van der maghet pure,
als van der lelien rosen scoon,
verwondert haer nature,
dat een ionghe maghet wan,
die was eer enich dinc began,
hi maecte nae behaghen,
dat die borsten der reinicheden
gauen melc der kinslicheden
den ouden vanden daghen.

3. Hi was gheboren in der nacht,
der sonnen verlichter,
die prince wart in den stal ghelacht,
alre werelt stichter;
men banten mitten windebant,
die sterren maecti mitter hant,
doe hi den hemel wrachte;
hi weende als een ionc kint mede,
den donder hi in den wolken dede,
doe hi opvoer mit crachte

5. Ghelijc dat niet en quetst dat glas,
daer die sonne schijnt dore,
gheloof ic, dat si maghet was,
daer nae rein ende vore.
die moeder is ghebenedijt,
si is besloten lichamelijc,
die godssoon wart mensch gheboren;
die borsten ooc wel heilich waren,
die god in sinen ionghen iaren
te sughen hadde vercoren.

6. God den hardekens ontboot,
des nachts bi haren beesten,
mit den enghelen blischap groot

natum coeli regem	van des conincs feesten:
nuntiat cum gaudio,	dat ghewonnen had een maecht
iacentem in praesepio	ende inder cribben ghelaecht,
infantem pannosum,	in doekelkijns ghewonden;
angelorum dominum	hi was alre werelt heer,
et praenatum hominum	van ghedaente schoonre welneer
forma speciosum.	en was nie mensch gheuonden.
7. Orbis dum describitur,	7. Doe men al die werelt beschreef,
virgo praegnans ibat	ghinc die maghet met kinde
Bethlehem, quo nascitur	te Bethlehem, daer si mede bleef
puer, qui nos scribat	ende voortbracht daer dat kinde,
in illorum curiam,	dat ons moet schriuen in den houe,
qui canebant gloriam	daer men sijn glorie sinct mit loue
novae dignitatis;	van sijnre waerdicheden;
deus in sublimibus	god hier bouen van hemelrijc
det pacem hominibus	verleen ons menschen op aertrijc
bonae voluntatis.	van goeden willen vrede.[1]

De vertaling is goed te noemen en vrij letterlijk — slechts in 5^7 en 6^5 kan de dichter niet buiten het inlasschen van iets, wat er niet staat. En toch — hoe gering is de overeenkomst met het origineel! De heele toon is anders, gemoedelijker geworden, het hoekige, forsche van het Latijn is verloren gegaan in de omschrijvingen van het minder vormenrijke Nederlandsch. In die mate was dat niet noodzakelijk om het verschil in karakter der beide talen, maar ik zie niet in hoe een lied als dit, door iemand uit dezen dichterkring bewerkt, meer gelijkenis met zijn oorspronkelijke gedaante had kunnen behouden. Zooals ik reeds zeide zijn de varianten, althans die van het andere Berlijnsche handschrift niet onbelangrijk: ze houden ten nauwste verband met die van het Latijn; bijvoorbeeld:

1^8 qui inaestimabilis	sijn wesen is onbegripelic
est et ineffabilis etc.	ende altemael onsprekelic enz.
7^5 in illorum curia	als men schrivet in den hof,
qui canebant gloria etc.	daer singhen die enghelen godes lof enz.

Geen van de andere afschrijvers heeft begrepen:

(3 of 4^7) hi maecte nae behaghen —

[1]) Het hs. (19) heeft: 1^1 vrolicheit; 3^8 gheleyt; 3^9 die hi; $4^{3,4}$ als een leliebloeme scoon, wonder der nature (veranderd naar B.); 5^1 quest; 6^7 doelkijns. Ontboot (6^1) = boodschapte.

allen hebben ze dezen regel, omschrijving van „creatorem rerum", min of meer gewijzigd, met het volgende in verband gebracht. Ook schijnen zij geen van allen in 5[6] „clausa viscera" gekend te hebben, doch een weinig zeggend „sacra viscera", met het gevolg dat de regel:

si is besloten lichamelijc

overal verloren is gegaan. Eindelijk heeft geen der andere lezingen, gelijk de onze, in 7[3] den accusativus „Bethlehem" bewaard: blijkbaar vond men tweemaal „kinde" niet mooi en zag niet in, dat een getrouwe wedergave geen verandering toeliet.

Wat nu den invloed van dit zeer geliefde lied aangaat, allereerst kunnen wij wijzen op een rechtstreeksche ontleening: de eerste vier regels van de vijfde en van de zevende strofe zijn, zoogoed als letterlijk, volgens den tekst bijvoorbeeld van het Berlijnsche papierhandschrift, overgenomen in het reeds afgedrukte lied:

Waer is die dochter van Syon? [1])

Daarnaast vond ik in althans een drietal liederen gedeelten, die bepaald aan plaatsen uit deze hymne herinneren.

Ik geef echter toe, dat het aannemen van werkelijken invloed altijd in hooge mate subjectief blijft. Ik bedoel plaatsen als:

In deser hoger nacht
Heeft die maget pure
God ende mensce ter weerelt bracht;
Daeraf vereyst natuere.

In deser nacht, dat groote licht,
Dat niemen en can begripen,
Die sonne ende mane heeft gesticht,
Hy woude hierneder blijken. [2])

of

Hi was geboren ter midder nacht
Van eenre maget pure,
Die heer, die ouer al heeft macht,
Een scepper der creature.

---

[1]) Zie blz. 144.
[2]) Uit: Jhesus Kerst, Mariën kint. Par. hs. N°. XLIII.

Die al die werrelt heeft gemaect
End dat claer sonne schyne,
Lach in die cribbe bloet, al naect;
Hem vrosen die ledekyns syne. [1])

en de slotregels van de negende en tiende strofe uit:

In vruechden is alle die werelt wijt. [2])

Een zeer mooie, eenigszins vrijer vertaling hebben wij van het beroemde lied van Bernard van Clairvaux:

Iesu, dulcis memoria,

of liever van een deel er van. Immers, telt men de verschillende strofen uit de Latijnsche teksten te samen, dan komt men tot een getal van 50, zoo niet meer, [3]) terwijl onze vertaling er slechts 16 bezit.

Iesu, dulcis memoria, dans vera cordis gaudia sed super mel et omnia dulcis eius praesentia.	1. O Iesus, suete andachtlicheit warachtige vroude ende salicheit, mer boven alle genoechgelicheit is suet dijn tegenwoordicheit.
Nil canitur suavius, auditur nil iocundius, nil cogitatur dulcius quam Iesus dei filius.	2. Ten waert gesongen nie sueter sanc, noch blider en waert nie herte becant, noch weerder vrucht en quam nie voort dan des sone godes geboort.
Iesu, spes poenitentibus, quam pius es petentibus, quam bonus es quaerentibus, sed quid invenientibus!	3. O Iesus, der sundaren toeverlaet, die hi so vaderlic ontfaet, hoe wal is hem, die daer nae staet, dat hi hem sueke sonder aflaet!
Nec lingua potest dicere, nec littera exprimere, experto potes credere, quid sit Iesum diligere.	4. Geen tonge en cans gespreken niet, geen penne en cans gescriven niet, mer dies gesmaket, hoe wal weet hijt wat Iesus Cristus te minnen si.
Amor Iesu continuus mihi languor assiduus, mihi Iesus mellifluus fructus vitae perpetuus.	5. Iesus te minnen is ewich guet, dat mine siele in qualen verlangen doet na sijnre sueter honichvloet. daer si in vindet haers hertsen boet.

[1]) Uit: Ons is een kyndekyn geboren. Weener hs. N°. 12.
[2]) Zie blz. 127.
[3]) Zie *Daniel*, *Thesaurus Hymnologicus* I, 227 en *Mone* I s. 329. Een getal van 50 strofen is niet onwaarschijnlijk, in verband met de rozenkrans (in het Mnl. ook „vijftich" geheeten).

Iesu, mi bone, sentiam
amoris tui copiam
da mihi per praesentiam
tuam videre gloriam.

6. Och Iesus, gevet te voelen mi
die oversuetherticheit van di,
dat ik bekenne wat vroude het si,
die tegenwoordicheit van di.

Tua, Iesu, dilectio
grata mentis refectio,
replens sine fastidio,
dans famem desiderio.

7. Och suete Iesus, die minne dijn,
die is so suet ende also fijn,
si versadet sonder pijn
ende altoos doet si hongerich sijn.

Qui te gustant, esuriunt,
qui bibunt, adhuc sitiunt,
desiderare nesciunt
nisi Iesum, quem diligunt.

8. In honger levet hi, die dijns gesmaket,
altoos sijn hoochste begeerte waket,
onachtsaem alles dat hem genaket,
dat niet en is uut di gesaket.

Desidero te millies,
mi Iesu, quando venies,
quando me laetum facies,
me de te quando saties?

9. Comet Iesus, lief der zielen mijn,
verleent mi door die doochden dijn,
dat ic moet sien dijn claer aenscijn
ende ic des moge vrolic sijn.

Quem tuus amor ebriat
novit quid Iesus sapiat;
quam felix est quem satiat!
non est ultra quod cupiat.

10. Dat suetste aller sueticheit
is Iesum te minnen, voorwaer geseit:
het is boven alle begeerlicheit
een oversuete bequamelicheit.

Iesu, summa benignitas,
mira cordis iocunditas,
incomprehensa bonitas,
tua me stringit caritas.

11. O oversuetste guedertierenheit,
Iesus minne ende vrolicheit,
gif dat mi trecke dijn sueticheit
tot dijnre minnen ewicheit

Bonum mihi diligere
Iesum, nil ultra quaerere,
mihi prorsus deficere
ut illi queam vivere

12. Mijn hoochste lof is Iesum te minnen
ende nimmermeer vremden troost te winnen,
want beter waert te mael te ontsinnen
dan boven Iesum iet te minnen.

Iesu, mi dilectissime,
spes suspirantis animae,
te quaerunt piae lacrimae
et clamor mentis intimae.

13. O Iesus, alresuetste mijn,
verleent der sielen troosteliken scijn
die suchtet ende claget ende lidet pijn
om altoos lief bi lief te sijn.

Tu mentis delectatio,
amoris consummatio,
tu mea gloriatio,
Jesu, mundi salvatio.

14. Hi is der sielen vrolicheit,
mijns herten hoochste weerdicheit
ende alre werlde salicheit
ende alre werlde vrolicheit.

Quocunque loco fuero,
mecum Iesum desidero,
quam felix, cum invenero,
quam laetus, quum tenuero!

15. Waer ic in alre werlde si,
Iesus is mijnre herten bi,
als ic hem sueke, hoe bereit is hi!
als ic hem vinde, hoe wal is mi!

Iam quod quaesivi, video,
quod concupivi, teneo,
amore Christi langueo
et corde totus ardeo.

16. Den ic sueke sie ic te hant,
mijns levens hebbic een seker pant,
des mi quellen doet der minnen bant,
die mijn herte heeft al verbrant. [1])

Soms is de bewerking zoo vrij, dat men twijfelt welke Latijnsche strofe nu eigenlijk wordt weergegeven — maar in weerwil daarvan heeft deze vertaling veel meer van het karakter van het origineel behouden dan de vorige. Ten deele misschien, omdat de bewerker zich meer aan den geest dan aan de letter gehouden heeft. Doch vooral, omdat deze hymne veel meer dan de vorige verwant is aan de Nederlandsche liederen, een soortgelijken toon aanslaat als deze: het rhetorische en verstandelijke van de meeste hymnen maakt er plaats voor die innigheid, die de beste onzer Nederlandsche liederen eigen is. Geen wonder dan ook, dat men zich tot de vertaling juist van dit lied aangetrokken voelde, eer zouden wij geneigd zijn, bij de bizondere voorliefde voor de geschriften van den H. Bernardus, die door Brugman o. a. telkens wordt aangehaald, terwijl ook Hoog- en Nederduitsche vertalingen van gedeelten dezer hymne over zijn, ons daarover te verwonderen dat deze bewerking in geen andere bundels is overgegaan. [2]) De veel algemeener verbreiding van

Dies est laetitiae

zal wel vooral daaraan zijn toe te schrijven dat dit, in tegenstelling met

Iesus, dulcis memoria

een geliefd kerklied in den engeren zin was.

Geen der overige vertalingen is van veel beteekenis, slechts over een enkele valt straks nog nader te spreken. Minstens driemaal vertaald is reeds vroeg het Stabat mater, doch vreemd genoeg heeft geen der oudere bundels een bewerking opgenomen. Misschien echter werd het nog niet als lied gebruikt; een vierde vertaling is in geen geval voor den zang geschikt. [3])

---

[1]) Het Berl. pap. hs. (20) heeft: 1^3 enz. bauen; 2^4 gades gebuerte; 4^4 is; 6^3 enz. auer; 8^6 onachsam allent; 10^2 gesecht; 14^3 is blijkbaar bedorven.

[2]) Wel is er nog een tweede vertaling over, aanvangende

Van ihesus is mennich suet gedachte,

46 strofen, uit een hs. uit het Nijmeegsch Minderbroeder-klooster. (K. B. Brussel, hs. 19550, zie *De Vooys*) en ook een latere.

[3]) Zie *Willems, Vertalingen van het Kerkgezang: Stabat mater dolorosa, Belgisch Museum*, III, blz. 447 en *De Vooys*, blz. 68.

Evenveel malen vinden wij bewerkt het avondlied

Christe, qui lux es atque dies,

doch twee dezer vertalingen zijn waarschijnlijk naar het Duitsch en de derde is zeker niet ouder dan 1550.

Thans iets over de gemengde liederen. Nederlandsche liederen met Latijnsche repetitie zijn overtalrijk, en in de vorige hoofdstukken zijn tal van voorbeelden ter sprake gekomen. Zeker zou men verkeerd doen ze, ten opzichte van hun verhouding tot het Latijnsche gezang op één lijn te stellen: men moet onderscheid maken tusschen die, waarin Dietsche regels het Latijnsche recitatief hebben vervangen en betrekkelijk jongere, waarin enkele Latijnsche regels ter opluistering zijn aangebracht. In den regel zullen we niet kunnen bewijzen, dat een bepaald lied tot deze of gene groep behoort, toch geloof ik wel te mogen zeggen, dat we liederen als:

O suuer maecht van Israhel [1])

en

Segt ons ghy herdekens [2])

tot de laatste soort zullen hebben te brengen en tot de eerste vooral zulke liederen, waarin telkens twee Nederlandsche regels door een Latijnsch referein worden gevolgd, of waarin de regels van dat referein tusschen de verhalende doorloopen. [3])

Wanneer ik zeg dat het Latijnsche recitatief door een in de landstaal werd vervangen, bedoel ik niet, dat lied voor lied in dien zin gewijzigd werd, maar dat voor zuiver Latijnsche leysen gemengde in de plaats traden. Slechts een enkel voorbeeld hebben wij van een leys die zoowel geheel Latijnsch als half vertaald voorkomt.

1. Puer natus in Bethlehem Unde gaudet Ierusalem. Amor, amor, amor, amor, Amor, quam dulcis est amor!	1. Een kint geboren in betlahem verblidet alle jerusalem. Amor, amor! quam dulcis est amor!

[1]) Zie blz. 91.
[2]) Zie blz. 103.
[3]) Zie, behalve het volgende, ook blz. 158 en 238.

2. Assumpsit carnem filius Dei Patris altissimus. Amor etc.	2. Die sone die nam die menscheit aen, die bi den vader comen can.
3. Per Gabrielem nuncium Virgo concepit filium.	3. Doe Gabriel die engel quam, die joncfrouwe doe den sone gewan.
4. Tamquam sponsus de thalamo Processit matris utero.	4. Een brudegom uut sinre cameren gecomen sonder jameren.
5. Hic iacet in praesepio, Qui regnat sine termino.	5. Si lechden in een cribbekijn des ewigen vaders soenekijn.
6. Cognovit bos et asinus. Quod puer erat Dominus.	6. Die os ende esel die hebbent geweten, mer dat dit kint is Jhesus geheten.
7. Gaudet chorus angelicus, Fit gaudium pastoribus.	9. Die enghelen songen doe ter tijt, die hierdekens waren mede verblijt.
8. Et in terris hominibus Eterna pax fidelibus.	10. Die menschen inder eerden mede ende die gelovigen cregen den vrede.
9. Reges de Saba veniunt, Aurum, thus, myrrham offerunt.	7. Drie coningen quamen uut oesten lande ende brachten mit hem hoer offerhande.
10. Intrantes domum invicem Salutant Deum hominem.	8. Sij gingen daer te samen in ende grueten dat nije kindekijn.
11. Unde semper angelicas Deo dicamus gratias.	11. Mit den enghelen wille wi singen ende laten onse herten in vrouden springen. [1]

Om te staven dat de ontwikkeling werkelijk geweest is gelijk ik aangaf, is zulk een voorbeeld natuurlijk veel waard, hoe groot reeds de waarschijnlijkheid op zich zelve zijn mogen. Misschien zou iemand zich er over kunnen verwonderen, dat juist de repetities, die door allen werden meegezongen, het langst Latijn bleven. Toch is dit heel natuurlijk: die enkele regels waren ook voor leeken licht van buiten te leeren, of ze precies begrepen werden kwam er niet zoozeer op aan, daar ze voor het verhaal, de herdenking in het lied opgesloten, weinig beteekenden. Dat verhaal zelve echter, al had slechts de geestelijke of een choor er deel aan, moesten allen kunnen volgen. Maar waarom dan niet alles in 't Dietsch gezongen? Eenvoudig omdat men een oude traditie nu eenmaal niet zoo spoedig geheel loslaat. Eigenaardig komt dat uit, wanneer we een kort lied,

---

[1]) Volgens het Berl. pap. hs. (62). Er staat: 1^1 gebaren; 7^2 oer; 8^1 daer .... men in (het overige uitgewischt). De Lat. tekst o. a. in het *Paradijs*.

dat ook zelfstandig voorkomt, als referein bij andere gebruikt vinden, weliswaar ook bij een Latijnsch, maar toch vooral bij Duitsche en Nederlandsche: men vult hier den Dietschen tekst met het onontbeerlijke Latijn aan.

Magnum nomen domini emanuel,
Quod annunciatum est per gabriel,
Hodie apparuit in israhel, in israhel, in israhel
Heyo, heyo, heyo, heyo,
Virgo deum genuit
Sicut diuina voluit clementia.

1. O ihesu heer, myn wtuercoren,
Claerlic voer my siit ghi geboren.
Magnum etc.

2. Nu laet dyn dochter in vreden
Ende gebruken alle reden.

3. Hoe ihesus dat zuete woert
Is geworden mensch, dat compt nv voert.

4. Ende openbaert hem alle luden,
Voer nyemant en mach men dat huden.

5. Des wil ic my nv seer verbliden,
Ende laten varen al myn liden,

6. Dat myn hertkyn mach bedrouen,
Ende myn heer niet en soude louen.

7. Mer ic wil singen een grote loff.
Dat ment mach horen int hemelsche hoff.

8. Ihesu, ihesu, myn lieue here,
Weerdicheit end alle ere

9. Moet dy syn van ewen tewen,
Nu ende nae dit cranke leuen.

10. Amen, Amen, Amen, Amen, Amen
Willen wi singen alle te samen.[1])

De vorm der beide laatste liederen schijnt voor de oudere kerst- annuncatieliederen verreweg de gewoonste geweest te zijn. Het is ook werkelijk de meest voor de hand liggende vorm voor zulke beurtzangen als de kerstliederen geweest

[1]) De tekst (Weener hs. XVI) heeft: 5^1 verbliden seer; 9^1 trewen. Compt voert (3^2) = blijkt.

moeten zijn, dat wil zeggen beurtzangen tusschen ongelijksoortige partijen. Wat er wel eens in verbaast, is het groote geduld, waarover de zangers beschikt moeten hebben. De naar den inhoud korte lofzang hierboven, moet, met zulk een referein na elke twee regels, een aanmerkelijken tijd gevorderd hebben. En waar het referein korter is, is vaak het aantal strofen, waarover de trage gang van het verhaal zich uitstrekt, eerbiedwekkend. Het is voor den hedendaagschen lezer niet gemakkelijk te begrijpen, hoe men bijvoorbeeld met opgewektheid de dertig strofen heeft kunnen ten einde zingen van het volgende tamelijk verbreide lied, een voorbeeld van den tweeden gewonen vorm der gemengde liederen:

1. Nu laet ons singen, het es tijt:
Est puer natus hodie,
Die ons allen heeft verblijt
Pro nostrorum crimine,
Hodie, hodie, natus est rex glorie.

2. Die vader inder eewicheit,
Est puer natus hodie,
Ontfermde onser allindicheit.
Pro nostrorum crimine
Hodie, hodie, natus est rex glorie. Enz. [1])

Een meer voorkomende eigenaardigheid van het referein, die we ook hier waarnemen, is, dat het in de eerste strofe zich volkomen bij den Nederlandschen tekst aansluit, een willekeurig vertaald gedeelte er van schijnt te zijn, doch later buiten alle verband met de afwisselende regels wordt herhaald. Dit verschijnsel, dat regels, die logisch passen in het verband van één strofe, in het Latijn zijn uitgedrukt, brengt bovenstaand lied nader tot een andere soort gemengde liederen, waarin Latijn en Dietsch elkaar op de meest willekeurige wijze afwisselen in een doorloopend logisch verband. Toch blijft er groot onderscheid: hier werden enkele regels vertaald met het oog op een daarvan in de volgende strofen te maken gebruik — in de thans te behandelen liederen is het afwisselend gebruik der beide talen niet anders te beschouwen dan als knutselarij. Daarmede is echter nog niet gezegd dat er alle gratie in ontbreekt.

---

[1]) Volgens het Par. hs., n°. VI.

Althans niet in dit kerstlied, dat we uit Duitschland hebben, waar het in tal van bundels voorkomt. [1])

1. In dulci iubilo
singhet ende weset vro
al onse hartzenwonne
leit in presepio,
dat lichtet als die zonne
in matris gremio.
Ergo merito,
ergo merito,
des sullen alle hartzen
sweuen in gaudio.

2. O Iesu parvule,
nae di is mi so wee;
nu troost al mijn ghemoede,
tu puer inclyte,
dat staet in dijnre goede,
tu puer optime.
Trahe me post te,
trahe me post te
al in dijns vaders rike,
o princeps glorie!

3. Ubi sunt gaudia?
nerghent anders waer
dan daer die enghelen singhen
nova tripudia,
daer hoort men snaren clinghen
in regis curia.
Eia qualia
so sijn die weelden daer!
men leefter bouen wesen
Christi presentia.

4. Maria, nostra spes,
helpt ons, ioncfrouwe, des!
vergheuet onse sonden
noch meer dan septies,
op dat wi salich worden
in u progenies.
Vitam nobis des,
vitam nobis des,
dat ons te dele worde
eterna requies. [2])

De welluidendheid van dit lied ontbreekt aan een ander. dat nochtans in de Nederlanden veel meer ingang heeft gevonden. Het kerstlied dat ik bedoel, soms uitgebreid tot een verhaal van Jezus' gansche leven, komt in zeer verschillende lezingen voor. Van de 19 strofen uit het Berlijnsche perkament-handschrift vinden wij er slechts 11 in de gedrukte teksten terug, doch aangevuld met een drietal andere. Waarschijnlijk is het lied oorspronkelijk vrij kort geweest en allengs door verschillende dichters naar eigen goedvinden aangevuld, op soortgelijke wijze als bij het kerstlied

Mit desen nyewen iare
so wort ons openbare,

het geval schijnt geweest te zijn. [3]) Doch naast deze lezingen, die alle beginnen met:

Omnes nv laet ons gode louen,

---

[1]) Zie o. a. *Hoffmann, In dulci iubilo, kurze Geschichte der Lat. D. Mischpoesie* (aanhangsel van zijn *Gesch. des D. K.*)
[2]) Berl. perk. hs., 5.
[3]) Zie blz. 136.

vinden wij in het *D. e. P. B.* nog twee liederen, met wat minder Latijn, die naast vele strofen, die we van elders niet kennen, er elk eenige van het oorspronkelijker lied bevatten.[1]) Bovendien vonden wij het schema er van nog in een ander kerstlied nagevolgd.[2]) Enkele strofen van den handschriftelijken tekst en de omwerking mogen hier volgen.

1. Omnes nu laet ons gode louen, deum celestem van hier bouen; qui non adorat, hi is verscouen cotidie. Hi is van eenre maget geboren rex gloriae.	1. Nu laet ons allen Gode louen, Den oppersten coninc van hier bouen, Dies niet en doet, hy is verschouen quotidie. Hy is van eender maghet gheboren, Rex glorie.
2. Omes nu moochdi wonder horen: de celo quam al hier tvoren, propter quod voluit sijn gheboren de virgine. Hi is etc.	2. Van bouen quam hi hier te voren, Om van eender maghet te wesen gheboren;
3. Si non venisset hier tvoren, de virgine om te sijn gheboren, omnes fuissemus verloren, perpetue. Etc.	Waer hy niet ghecomen, wi waren verloren perpetue. Etc. [3])

Van hoe geringe waarde deze knutselwerkjes ook zijn, ze staan nog altijd boven een Marialied, dat zijn gecompliceerden versbouw dankt aan de sequentie

Ave praeclara maris stella

en dus tevens kan dienstdoen als tweede voorbeeld van den invloed der melodieën van Latijnsche hymnen. Ik bepaal mij weder tot het mededeelen van enkele strofen.

1. Ave maria, maghet pia,
ioncfrouwe sis trouwe, da rouwe,
moeder intacta.

2. Euge vriel pater, et narphat mater,
de welc quam ons anna wt filia, manna
et cunctorum salich origo bonorum.

Intusschen, dat Latijnsche woorden en regels in Nederlandsche

[1]) Nl. behalve het aangehaalde lied: In een huys daer en woonde niemant in.
[2]) Nu laet ons dancken ende louen, zie blz. 122.
[3]) In den laatsten regel staat: quotidie. Voor een ander deel van dit lied, zie blz. 156.

liederen voorkomen moge er aan herinneren, dat andere geestelijke liederen reeds vóór die in de landstaal gezongen werden van een directen invloed op vorm of inhoud door de hymnen geoefend, getuigen zij niet. Inderdaad, de sporen die wij van zulk een invloed vonden zijn zoo onbeduidend, dat het eindoordeel kan luiden, dat de invloed van de Latijnsche kerkliederen op ons Geestelijk Lied in het algemeen slechts een veroorzakende, niet een bepalende is geweest.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

WEDERKEERIGE INVLOEDEN VAN HET NEDERLANDSCHE EN DUITSCHE GEESTELIJK LIED.

Hoe nuttig ook de kennis van het Wereldlijk Lied is voor de beoefening van het Geestelijke — in één opzicht kan ze medewerken tot een verkeerden indruk, daar namelijk, waar men de mate wenscht vast te stellen, waarin ook het Geestelijk Lied van Duitschland afhankelijk is. Niemand minder dan Hoffmann von Fallersleben strekt hiervan tot bewijs. Immers hij zegt: „Wie die weltlichen Lieder Deutschlands ihren Weg in die Niederlande fanden, dort verbreitet und viel gesungen wurden, so erging es auch den geistlichen." [1]) Deze meening is beslist onjuist; het aantal Duitsche liederen, dat bij ons burgerrecht heeft gekregen, het aantal zelfs van dezulke, die ook maar in één verzameling, niet uit het oosten der Nederlanden afkomstig, gevonden worden, is uiterst gering. Toch is Hoffmans dwaling alleszins verklaarbaar. Hij kende voornamelijk zijn beide handschriften, waarvan het eene, uit een stad niet ver van de Duitsche grens (een omstandigheid, die hem onbekend was) verscheidene uit het Neder- en Hoogduitsch vertaalde liederen bevat, die echter — gelijk wij nu kunnen vaststellen — niet verder in de Nederlanden zijn doorgedrongen.

Inderdaad is er niet meer dan één enkel Duitsch lied aan te wijzen, dat voor het midden der zestiende eeuw bij ons burgerrecht heeft gekregen en dat in tal van bundels vertaald voorkomt. Het is een lied van den Freiburgschen geestelijke Heinrich von Laufenberg, die van 1415 tot 1458 dichtte — althans het staat tusschen zijne werken. [2]) De Hollandsche bewerking is, in verschillende redacties, reeds zóó vaak afgedrukt, [3]) dat ik

---

[1]) *Horae Belgicae,* X, blz. 63.

[2]) Zie *Hoffmann, Geschichte des Deutschen Kirchenliedes,* s. 247. Ten onrechte ziet H. in het voorkomen der vertaling in zijn handschriften (A en B) een chronologisch bezwaar tegen de toeschrijving aan Laufenberg. Zie ook *Wackernagel, Das deutsche Kirchenlied,* Leipzig 1867, II, n°. 717, 718.

[3]) *Horae Belgicae* X, n°. 122 en 123, XI, n°. LV; *Moll, Brugman* II, 189; *D. e. P. B.*, n°. CXX.

het artistiek onbelangrijke, tamelijk lange lied niet in zijn geheel zal opnemen. Het vangt aan:

1. Ein lerer ruft vil lut us hohen sinnen:
wer sich zu got nun keren well,
der sol das schier beginnen,
dasz er in zite das bestell,
e im der tot den weg vervell:
das rat ich im us minnen.

2. Die zit ist kurz, die welt git bösen [lone,
die hell ist grim, der tot behend,
suesz ist der himel krone.
sin sach ist gut der das bekent
und sich in zit von sünden went;
dis ist min lere schone.

3. Dis hört ein stolzer jüngeling gar here,
er sprach: sag, edler lerer gut,
wie ist so hert din lere!
ich han noch kraft und junges blut,
wenn ich wird alt, so han ich mut,
dasz ich ze got mich kere.

1. Hoe lude so sanc die leerre opter tinnen:
die nu in swaren sonden leeft,
die mach sich wel besinnen,
dat hi hem te tide godewert keert,
eer hem die doot die wech ondergeet,
si vroeden die dat bekinnen.

2. Och edele mensche, nu dencket du moetste [immer sterven;
en bistu dan niet van sonden vri,
godes hulde moetstu derven.
wi hebben versumet so seer die tijt,
roepet noch genade: heer vader rijc,
laet ons u hulde verwerven!

3. Ende dat verhoorde een jongelinc, jonc van jaren,
hi sprac: heer leere onversaget,
hoe moegdij aldus gebaren?
ic mach noch leven menigen dach
ende hebben vroude ende groot gemac
ende nochtant te gode varen. [1])

Een uitweiding over de tien geboden is in de vertaling niet overgenomen — misschien is ze ook in 't origineel ingelascht. Eigenaardig zijn in de, niet overal gelijkluidende, slotstrofe de aan het origineel vreemde regels:

als ic aentrec der grauwen roc,
so bin ic alre werelt spot,

die op een Franciscaan als bewerker wijzen.

Doch er is meer opmerkelijks. Het Duitsche lied is gemaakt naar een wachterslied, aanvangende:

Wie laut so sang der wechter auf der zinnen.

Welnu — niet slechts sluit de eerste regel van de vertaling zich enger daarbij aan, maar terwijl het Duitsche wachterlied niet is teruggevonden, lezen wij in het *Antwerpsch Liederboek:*

---

[1]) Volgens het Berl. pap. hs., 35. Er staat: 1^{1} enz. lere; 1^{3} enz. wal; 1^{4} enz. gade; 1^{4} een tijt te; 1^{6} hi is wijs, diet wel besinnet; 2^{1} edelle, ommer; 2^{6} ropet; 3^{6} toe. Voornaamste wijzigingen volgens A. Het Duitsch: *Hoffmann*, n°. 220, *Wackernagel*, n°. 717, 718.

Hoe luyde singet die wachter opter tinnen:
Als twee schoon liefkens te samen zijn
Si moghen hem wel versinnen![1])

weliswaar in de tweede strofe van een lied, maar van één dat klaarblijkelijk in zeer verminkten vorm is overgeleverd. Trouwens hoe vaak vinden we niet liederen genoemd met een anderen regel, dan waarmee ze in het *Antwerpsch Liederboek* aanvangen.

Behalve de zeer uiteenloopende redacties van de vertaling met uitbreidingen, bezitten wij nog drie navolgingen van dit lied. De eerste, die in de meeste zestiende-eeuwsche bronnen voorkomt, heeft slechts zeer weinig van haar voorbeeld overgenomen: de wijze, het karakter van dialoog en de aangepaste beginregel:

Hoe luyde riep die siel tot God van binnen.

Hetzelfde geldt van de tweede, nauwelijks gesprek meer, die slechts eenmaal is overgeleverd, in het *D. e. P. B.* en aanvangt:

Gods geest leert van binnen.

De derde kennen wij slechts uit een zeer bedorven lezing, waarin zij samenvloeit met een ander lied; de eerste strofe is echter vrij zuiver bewaard en sluit zich nauw bij het voorbeeld aan:

Hoe luydt so sanc die geest wt rechter minnen:
Soe wye in grooten sonden leeft,
Die mach hem wel versinnen
Dat hy in tijts die wech of gaet
Ende set in god sijn toeuerlaet,
Hy is wijs diet can versinnen.[2])

Er is nog een derde lied, dat men geneigd zou zijn, tot deze familie te brengen. Weliswaar heeft het (hoofdzakelijk) vijfregelige strofen, maar wanneer we een herhalen van den vierden regel aannemen, is dat geen overwegend bezwaar; bovendien is het ongetwijfeld bedorven. Daarentegen behelst het grootendeels een soortgelijk gesprek als de voorgaande liederen en schijnt vooral de raadselachtige beginregel:

---

[1]) No. LX.

[2]) Brusselsch Hs. XXXI v°; er staat: 5 In; toeuaerlaet.

Och regenboge, waer op stelt die ionghe helt zijn sinnen,

zich wel bij die andere met gelijken rijmklank aan te sluiten. Wat echter beteekent hier die regenboog? Is het een symbool van de vergankelijke schoonheid van al het aardsche? Misschien hebben de afschrijvers het zoo opgevat, zonder op den samenhang te letten. De zaak is echter, dat dit lied oorspronkelijk niets hoegenaamd met de vorige te maken heeft. Oorspronkelijk — want het is niet uitgesloten, dat de latere strofen, die aan de eerste redactie te eenenmale vreemd zijn, naar analogie van de vorige liederen gevormd zijn, omdat men reeds vroeg verband bracht tusschen de beginregels, misschien reeds op Duitsch taalgebied. Want ook dit lied is een vertaling, van een werk van een bekend dichter, die zichzelf ook noemt: meister Barthel Regenbogen, een van de 12 (of 4) „alte Meister des Meistergesanges", die omstreeks 1300 als smid te Mainz, Spiers of Ulm leefde. Een vertaling, in zooverre als enkele regels onmiskenbaar een verband tusschen het Duitsche en Nederlandsche lied aanwijzen, niet in dien zin dat vorm of inhoud, als wij het geheel beschouwen, ook maar aan elkaar doen denken. Het is intusschen zooals ik reeds opmerkte, zeer wel mogelijk dat reeds op Duitsch taalgebied aan enkele regels van het oude meesterlied geheel nieuwe strofen zijn vastgeknoopt, zoodat wij toch met een geregelde vertaling te doen hebben. Twee omstandigheden maken dit zelfs waarschijnlijk: het voorkomen van dit lied in het *Antwerpsch Liederboek*, dat een zoo aanzienlijk deel van zijn inhoud aan Duitschland dankt, en de onbegrijpelijkheid vooral van de derde strofe. Het zeer lange Duitsche lied geef ik niet verder dan noodig is.

1. Ich Regenbog, war tet ich ie min [sinne? ich han verzert min junge tag so gar nach ungewinne! der hoehsten muter ich daz klag, mich wil nach himelischen vrŏuden [dürsten.	1. Och regenboge, waer op stelt die ionghe helt [zijn sinnen? Ic heb verteert mijn ionghe iuecht Mijn goet ende al dat ic can ghewinnen. Die eerste ioncfrouwe, die was claer, Dats maria die hoochgeloofde coninginne.
2. Her Vrouwenlop, ich singe in iurem [done u.s.w.	2. Staet op sondaer, hier is te lange geslapen! Ons heer god die verleene mi eenen man, Die mi sal helpen waken;

Ons heer god die verleene mi eenen man,
Di mi mijn helm, mijn wapen op sal binden.

3. Noch weet ick drie vorsten hooch geseten,
Dat zijn drie heylige daghes lichten,
Daer so wert bi gheleken
God vader, god sone, god heylighe gheest,
Die roepen wi aen in allen onsen nooden.

4. Die iongelinc sprac; o doot, mach ic met v niet verdinghen,
Ic wil v gheuen wat ic hoe
Ende wat ic can ghewlnnen.
Ic wil v gheuen siluer en root gout,
Dat ghi mi laet leuen met mijnder vrouwen.

5. Die doot sprac, met mi en is geen verdingen,
Die aerde en wil v niet langer draghen,
Die lucht wil v verslinden.
Maect v bereyt, ghi iongelinck,
Die doot coemt met crachte aenghedronghen.

6. Die ionghelinck sprack: o'dood, en mach ic met v niet verdinghen,
So sette ict op gods ghenade
Ende op Maria, die hooch geboren coninginne.

7. Die doot sprac: ic heb gedient der werelt so lange,
Om eens so rijcken heeren sout,
Wat gaf hi mi te loone?
Mer een lijnen cleet ende clocken gheclanck
Als ick van deser werelt moeste scheyden.

8. Die ionghelinc sprack: och doot en sedt mi niet op een eynde,
Ghelijck men die verloren kinderen.
Ghesciede mi dat, so waer mijn vruecht gans ten eynde.[1])

Regel voor regel moge tamelijk begrijpelijk zijn, als geheel heeft dit lied slot noch zin. Is zoo iets nu inderdaad gezongen? We moeten het wel aannemen, waar naast deze een tweede lezing staat, die slechts op ondergeschikte punten afwijkt en zoo mogelijk een nog onzinniger geheel geeft. Maar dan moeten er toch velen geweest zijn, die zich bevredigd voelden, als ze maar hier en daar een vroom klinkend woord opvingen — een gevolgtrekking gelijk aan een reeds vroeger gemaakte, toen de verwarring van geestelijke en wereldlijke liederen ter sprake

[1]) Het *A. L.* (CXXVII) heeft 7ª rijcker. De Duitsche tekst bij *Wackernagel* II, nº. 429.

kwam. Af en toe hebben we in de voorgaande bladzijden gelegenheid gehad, de zonderlinge vervormingen van liederen na te gaan — het zou zeer de moeite waard zijn, daarnaast ook de wordingsgeschiedenis van dit allerwonderlijkst geheel te kunnen volgen. Doch wij kennen de eerste gedaante (van een deel althans) en de laatste, maar over wat daartusschen ligt, valt nauwelijks eenig vermoeden uit te spreken. Immers slechts dit, dat, als zoo vaak, ook hier aanpassing aan melodieën een groote rol zal hebben gespeeld.

Een derde lied, welks dichter bekend is, werd ons uit het Duitsch vertaald, de waarschijnlijk in 1356 gedichte „groze tagewise" van graaf Peter von Arberg, aanvangende:

1. O starker Got. all unse Not
Befelen wir, Herre, in din Gebot,
Lasz uns den Dach mit Gnaden ober-
[schinen!

2. Die Namen dri, die sten uns bi,
In allen Nöten wo wir sin,
Die Negel dri, daz Sper und auch die Krone.

1. Nu sterct ons, god, in onser noet,
Ic beueel my huyden in dyn geboet,
Laet ons den dach genadelic aen schynen.

2. Der namen drie beueel ic my,
In allen noden, so waer ic sy;
Des cruces crist staet my voer allen pinen.[1])

Eigenlijke morgenliederen kent het Nederlandsche Geestelijke Lied zoo goed als niet. Zelfs waar een wereldlijk lied als

Ic sie die morghen sterre

wordt nagevolgd, wordt de dichter niet in die richting geleid. De eenige uitzonderingen vormen

Ic sie den dach int oest opgaen

en het aan 't einde van het elfde hoofdstuk besproken lied, dat echter slechts formeel, niet genetisch binnen ons bestek valt. Valt het vertaalde lied reeds hierdoor op, vooral de kunstige vorm (de zesde en de elfde strofe zijn anders gebouwd) onderscheidt het van onze volkspoëzie. Anders dan bij ons komen liederen met zeer ingewikkelden strofenbouw, en in 't algemeen allerlei kunstvormen en knutselarijen, in 't Duitsch zeer veel voor. Er zijn wel voorbeelden van echte volkspoëzie onder, maar over 't geheel zijn de Duitsche liederen veel minder innig en eenvoudig,

[1]) Weener hs., 37 en 45. Duitsch ook bij *Wackernagel*, n°. 498.

ook veel minder mooi dan de onze; ze sluiten zich ook meer dan deze bij de Latijnsche hymnen aan. Een niet onbelangrijk deel van de liederen, die wel aan de Nederlandsche doen denken is, gelijk wij zien zullen, onder Nederlandschen invloed ontstaan.

Eerst omstreeks het midden der zestiende eeuw worden meer Duitsche liederen ingevoerd, dan vinden wij o. a. vertalingen van:

Maria zart, von edler art

en van de vele variaties op het aloude:

Christ ist erstanden,

deze vallen echter buiten ons bestek.

De vertaalde liederen in het uit Deventer afkomstige handschrift wijzen minder op invloed van het Duitsche Lied op het Nederlandsche in het algemeen, dan op een doordringen van de voortbrengselen van beide landen van weerskanten over de grenzen. Van weerskanten — want als tegenhanger van dit handschrift hebben wij de door *Hölscher* medegedeelde liederen, meest uit het klooster Niesing te Münster,[1]) die voor een zeer aanzienlijk deel uit het Nederlandsch vertaald zijn of onder Nederlandschen invloed staan. Zelfs komt het mij voor, dat daaronder, in Nederduitsche vertaling, liederen bewaard zijn, die wij in het oorspronkelijke niet meer over hebben;[2]) dat wij van enkele liederen eerst dank zij den Westfaalschen tekst de juiste lezing kunnen vaststellen, is reeds eer gebleken. De liederen die uit verder gelegen streken van Duitschland komen herkent men onmiddellijk, niet slechts aan de taal, maar ook aan het meer gekunstelde en rhetorische.

Gelijk ik nergens naar een quantitatieve volledigheid heb gestreefd, wil ik ook hier niet al die vertaalde liederen, het zijn er een zevental,[3]) nagaan. In het register kan men ze desverkiezend genoemd vinden. Tot de belangrijkste behoort een lied, dat aan Johannes Tauler, den beroemden mysticus wordt toegeschreven en van welks oorspronkelijke gedaante de vertaling meer schijnt behouden te hebben dan één der Duitsche teksten:

---

[1]) *Niederdeutsche geistliche Lieder und Sprüche aus dem Münsterlande.*

[2]) Bijv. No. XXVII: So we dat Ihesum leven wil
No. XXVIII: Droch werlt, ick wil dy myden.
No. XXXII: To rechte draget he eynen blyden moit.

[3]) Waarvan althans één onder Ndl. invloed: Ene ioncfrouwe kuijsch ende schoene.

1. Het comet een scip geladen,
hent aen dat hoochste boort;
Maria hout dat roeder,
die enghel stuurt dat voort.

34,1. Es kumt ein Schif geladen
recht uf sin höchstes bort,
es bringt uns den sun des vaters,
bringt uns das ewig wort.

2. Maria, godes moeder,
gelovet moetstu sijn!
wi waren al verloren,
dedet u lieve kindekijn.

36,6. Maria, Gottes Mutter,
gelobet musst du sein!
Jesus ist unser Bruder,
das liebe Kindelein.

3. Maria, godes moeder
gelovet moetstu zijn,
verweende coninginne,
der enghelen aenneschijn!

4. Maria, godes moeder,
hoe is u lof so breit!
ten can geen man bescriven
u grote eerweerdicheit.

36,8. Maria, Gottes Mutter,
dein Lob ist also breit;
Jesus ist unser Bruder,
giebt dir grosz Würdigkeit.

5. In eenre stilre wagen
comet ons dat scip aen lant,
het brenget ons rike gaven:
een soon is ons gesant.

34,2. Uf einem stillen wage
kumt uns das schiffelin,
es bringt uns riche gabe,
die heren künegin.

6. Het leget in eenre cribben
dat lieve kindekijn;
mit sinen verweenden ribben
in snoden doekerkijn.

7. Het leget in eenre wiegen
dat lieve kindekijn;
het luchtet als een spiegel,
gelovet moet het sijn!

36,5. Es liegt hie in der Wiegen,
das liebe Kindelein,
sein Gsicht leucht wie ein Spiegel;
gelobet musst du sein!

8. Mocht ic dat kindekijn cussen
voor sinen rodermont,
des mochte mi wal gelusten,
van sunden worde ic gesont! [1])

36,7. Möcht ich das Kindlein küssen
an sein lieblichen Mund,
und wär ich krank, für gwisse,
ich würd darvon gesund!

De zesde strofe van de vertaling houd ik voor ingelascht: die herinnert te zeer aan Nederlandsche kerstliederen. Doch alle vergelijkbare strofen zijn veel beter in de vertaling, die nochtans de onmiskenbare sporen draagt van den Duitschen oorsprong van het lied. Dit laatste, het behouden van Duitsche

[1]) Het hs. (78) heeft: 2^2 enz. gelaeuet; 2^3 verlaeren; 4^2 woe; 6^2 cleine kint; wagen (5^1) = golf. De getallen bij de Duitsche strofen verwijzen naar de nummers bij *Hoffmann, Kirchenlied*.

vormen en wendingen is een algemeen verschijnsel in de vertalingen van dit handschrift, die dan ook licht herkenbaar zijn. Meer dan één onderscheidt zich door een vermoeiende en niet zeer smaakvolle symboliek, geen echter in die mate als het molenlied, dat zich met geen enkel Nederlandsch lied laat vergelijken en bizonder ondichterlijk gedacht is.

Ene mole ic bouwen wil,
here god, wostic waer mede!

begint de dichter. Wat hij zich onder zijn molen voorstelt, die gebouwd wordt van het hout van den Libanon, waarin de oude en nieuwe „ewe" de steenen zijn — waarschijnlijk weet hij dat zelf niet. Men zou kunnen denken: het christelijk geloof, immers de kerkvaders moeten den molen bewaren en de apostelen hem gaande maken. Maar zonderling klinkt dan:

Ghigon, Phison, Eufrates
Tigris, ghi vloeden viere,
ghi edel stolte rivieren,
ghi hebt waters genoech,
gevet der molen haer gevoech!

Men zal dan ook het beste doen zich onder den molen niets anders te denken, dan een willekeurig middelpunt om allerlei bijbelsche en kerkelijke personen en zaken rond te groepeeren. Wanstaltig blijft ook dan nog een strofe als:

Een joncfrouwe had een sackelkijn,
mit weite wel gebonden,
al totter selver stonden
ter molen quam,
een prophete dat vernam.

Zijn de eerste regels, waarbij men wel moet denken aan een zinspeling op de maagdelijkheid van Maria, smakeloos, de laatste is bepaald lachwekkend. Voor eenige strofen wordt dan de molen vergeten, om uit te weiden over de geboorte van „Emanuel". Maar dan worden de evangelisten, gezamenlijk en

[1]) Daar de vertaling letterlijk is en niets bizonders oplevert, vond ik het onnoodig, telkens ook den Nederduitschen tekst aan te halen.

hoofd voor hoofd, opgeroepen, om „den sac op te rijten" en het koren „op die molen te gieten." Ten slotte worden

Pawes, keiser, prediker

vermaand voor den molen zorg te dragen, wordt de molen aanbevolen aan ieder

Die sine sele spisen wil

en de dichter natuurlijk aan God. Ook de Nederlandsche dichters zijn niet altijd gelukkig in hun allegorie, maar zelden of nooit zoo dor als niet weinige Duitschers, geleerdheidsvertoon is aan het Dietsche lied, behoudens een enkele uitzondering in Marialiederen, vreemd.

Niet steeds is het zoo eenvoudig als bij de tot dusver besproken liederen, om te beslissen of een lied oorspronkelijk Duitsch dan wel Nederlandsch is. Bij één lied, het reeds behandelde

Wildi horen singen enen soeten sanc,

lijkt het mij, zooals ik reeds zeide, [1]) onmogelijk tot eenige zekerheid te komen, Wat de vergelijking zoo moeilijk maakt is, dat de Duitsche en Nederlandsche teksten voor zulk een betrekkelijk klein deel overeenkomen: de tekst uit het Weener handschrift heeft met verschillende Duitsche nog slechts drie regels gemeen, die echter hier gewone versregels, ginds toegevoegd referein zijn; zelfs de strofenbouw verschilt daardoor. De vraag is dan ook niet, welke der lezingen vertalingen van de andere zijn, maar of het oorspronkelijke lied, waartoe ze alle zijn terug te brengen, Duitsch of Nederlandsch is geweest. Het komt mij voor dat alle redacties slechts fragmenten van dit moederlied bevatten, maar daarbij veel latere toevoegsels. Daarom zegt het zoo weinig, dat een strofe als:

Die frau stunt auf gar balde,
was mans sie hiesz;
wie bald sie in die kuchen lief,
ein feur aufblies:
freulein, liepstes freuelein,

---

[1]) Zie blz. 113.

trag herein dein kindelein
wol zu dem feure!
dein kintlein heint kein rue nit hat
es möcht erfreuren.

zich bezwaarlijk tot een Nederlandsche laat terugbrengen. Immers er is geen enkele Nederlandsche strofe, die dezelfde episode behandelt en we kunnen dus uit haar Duitsch karakter slechts opmaken, dat ze een Duitsche toevoeging is.

Omgekeerd mag men uit rijmen als wredelike-hemelrike, bede-vrede, die in 't Duitsch verloren gaan, geen gevolgtrekkingen maken, zoolang men geen zekerheid heeft van de oorspronkelijkheid der strofen in quaestie. [1]) De best vergelijkbare strofen zijn beter in 't Nederlandsch:

4. Josep doe den esel nam
al bi den toom.
wat vant hi aen den weghe staen?
een dattelenboom.
och eselken, du moetste stille staen,
wi willen die dattelen plucken gaen,
wi sijn seer moede.
die dattelenboom ter eerden neeck
in Marien schote.

5. Maria las die dattelen
in haren schoot;
Josep was een olt man
dats hem verdroot:
Maria laet die dattelen staen,
wi hebben noch veertich milen te gaen,
het wort seer spade.
wi bidden dat weerde kindekijn
door sine genade.

2. Joseph der nam sein eselein
wol bey dem zaum.
Er fueret es
vnder ain tadl paum.
Eselein du solst stiller stan,
Maria die wil geruet han,
Sy ist gar muede;
Da naiget sich der tadl paum
zu gotes güete.

3. Maria prach die tadl
woll in ir schos,
Joseph der selben weil
doch nit verdross:
Eselein du solst fürbas gan,
wir haben noch dreisig meill zu gan,
er wird zu spate.
Da naiget sich der tadl paum
zu gotes gnade. [2])

Daarentegen vinden wij in de volgende strofe een rijm: ellendich-handen, dat zich slechts verklaren laat uit een (inderdaad aanwezig) Duitsch ellende-henden. Een regel als:

schaffet u van dan (11[4])

---

[1]) M.i. dragen juist deze, 10 en 14 in het Berl. pap. hs., duidelijk het kenmerk, jongere toevoegingen te zijn: 10 bevat zulke stereotiepe uitdrukkingen en 14 is een echte slotstrofe!

[2]) *Wackernagel* II, No. 1112; *Hoffmann, Horae Belgicae* X s. 63; *Bäumker, Das Katholische deutsche Kirchenlied,* Freiburg i.B. 1886, II, No. 147. De rijmen *muede-guete* en *spate-gnade* wijzen er op, dat het lied in geen geval van Hoogduitschen oorsprong is.

klinkt ook zeer Duitsch en dat de redactie van het Berlijnsche papierhandschrift in nauw verband staat met een (onbekenden) Duitschen tekst kan dan ook moeilijk betwijfeld worden. De lezing van het Weener handschrift is daarentegen zuiver Hollandsch en waar de Nederlandsche bronnen voor dit lied tamelijk veel ouder zijn dan de Duitsche, [1]) blijft de mogelijkheid, dat men het in Deventer langs een omweg, door Westfalen, heeft leeren kennen. Men ziet, de argumenten wegen elkaar vrijwel op; mijn persoonlijke meening is echter, dat het lied wel op Nederduitsch taalgebied zal ontstaan zijn.

Nagenoeg volkomen zekerheid kunnen wij verkrijgen over den oorsprong van:

Ic lach op eenen morghen stont ende sliep,

een lied, waarvan de Duitsche schrijvers over dit onderwerp geen Nederlandschen tekst hebben gekend.

Wanneer wij de oudste Nederlandsche en Duitsche teksten naast elkaar plaatsen, kan er niet aan getwijfeld worden of de eerste is oorspronkelijker.

1. Ic lach op eenen morghen stont ende [sliep;
mijn dochte, dat mijn coninc dauet riep,
maer dat ic souden dichten alsoe scoene
van die heilighen drie coningen een [niewe liet,
maer die te coellen rusten inden doemmen.

2. Den hoechsten coninck al wt den troen,
daer of mach ic wel dichten alsoe scoen;
maria, die bloeiende lelie, [croen
bouen alle die enghelen dracht sij een
ende sij is een vrij edele troesterinne

3. Sij droech een kijndekijn al sonder man,
daer hemel ende aerde sijn vroechde of [ghewan,
dat paradijs wort opgheloecken;
hij moste sijn cruus al seluen draghen,
sijn bloet heeft hij voer ons al wt ghe- [goetten.

1. Ich lag inn einer nacht vnnd schlieff;
mich deucht, wie könig Dauid rieff,
wie ich solt dichten vnd reimen
von den heiligen 3 könig ein newes lied,
sie liegen zu Cöln am Reine.

2. Es reüst der tag wol ausz dem thron,
wir singen den weisen herren an
von Maria der rosen:
eins werden Engels tregt sie ein Kron
ein Mutter vnsers Herren.

3. Maria gebar ein Kindlein on einen Mann
der Himel vnd Erden mit freüd auff nam,
dasz paradeis ward auff geschlossen;
Gott thet sein Creütz wol selber tragen,
sein Blut für vns vergossen.

---

[1]) Die alle uit de 16de eeuw zijn.

4. En waeren die coenninghen te coellen
[niet ghecomen
ende en hadde god gheen menscheit aen
[ghenoemen
al van die maeghet scoennen —
gods toeren stont langher dan vif duusent
dat moste maria oeck versoenen [jaer,

5. Dat schiede op eenen heilighen cars nacht,
dat men desen drie coennighen wt riden
nae ien soe vremden sterren; [sach
die heilighe gheest, die gafet hem in,
maer dat sij souden riden alsoe verren.

6. Doe sij bij jerusalem quaemmen,
die berch van caluaerien dat sij vernamen;
beneden al in die wouden
drie coeninghen daer te samen riden
[quaemmen,
groet wonder moecht dij hier aen scouuen.

7. Nv moecht dij hoeren wat coninc melcioer
[sprac,
doe hij die ander twie connighen sach:
die staerre wil ic nae riden!
dats volct jeij dese starre nae,
soe wil ic hier al bij v blijuen.

8. Nv moecht ghij hoeren wat conninck
[baltser sprack,
doe hij die ander twie connigen sach:
die staerre wil ic nae riden;
en maeghet heeft ons een kijnt ter werlt
[ghebrocht,
die ons die scoenne starre sal wijsen.

9. Nu moecht ghij hoeren wat connick jasper
[sprak,
doe hij die ander twie connighen sach:
die starre wil ic na riden;
een maeghet heeft ons een kijnt ter
[werlt ghebrocht,
dat lame gods sellen wij wel vinden.

10. Een duuster nevel quam wtten troen,
doe verloeren sij hoerren starre scoen
ende sij en wisten niet waer heen te riden;
jherusalem saeghen sij voer hem staen,
des nachts soe mosten sij daer blijven.

4. Vnd dat dasz kindlein geborn thet sein
den heyligen drey König kam ein schein
von einem liechten sterren;
Der heilig Geist gab ins in sin,
sie namen golt, weyrach vnd myren.

5. Vnnd da sie nun gehn Jerusalem kamen an,
ein hohen Berg sie sahen stan,
der stern wolt innen entweichen;
Künig Caspar sprach den andern zu:
heint mussen wir hie beleiben.

11. Sij quaemmen voer coninc heer hoedes
[gheronnen;
connick heer hoedes hietse vriendelicke
[welcommen:
weest welcome mijn groete heeren!
jou naemen sijn mijn onbekent,
dats in wat lant soe wilt ghij rijden?

12. Connick melcioer sprack al hier te voere:
ons is een connick der joden gheboeren,
die ons die enghelen prijsen;
een scoenne starre hebben wij verloeren,
dat ons dat cleijnne kijndekijn sel wijsen.

13. Connick heer hoedes sprack mit soetten
[sinnen,
sijn hart was loes ende vals van bijnnen:
als ghij dat kijndekijn hebt ghevonden,
soe brenct mijn die boescap haestelic
[wederom:
dats ien soe groeten scat sel ic hem
[brenghen.

14. Die connighen naemen alle drie of hoeren
[croen,
sij seijden, sij wouden dat best soe
[gaerne doen,
sij en wisten niet, waar heen te riden;
maer al eert ginc aen die rechte noen,
soe waeren sij alle vroechlick ende blijde.

15. Al doe sij buten jherusalem quamen,
die scoenne staerre sij weder om ver-
[naemmen,
sij leijde hem te betelem bynnen;
in eenen woesten huuse, dat sij daer
[saghen,
daer in soe sat maria, die conickinne.

16. Connick melcior sprack al ouerluit:
al waer die son ende die maen gheganen wt,
sij soude wel weder van v ontfanghen,
seijde hij, wel scoene jonghe bruit.
ontfant die offerhande, die ic v brenghe.

17. Connick baltsar sprack al oueral:
waer die son ende die maen vergangen al,
sij soude wel weder van v ontfanghen,
seide hij, wel scoene jonghe bruit,
ontfant die offerhanden, die ic v brenghe.

6. Sie kamen für Künig Herodes geritten
herodes empfing sie gantz tugentlich:
Seyd Gott wilkom, ir Herren!
Ir bringt der newen mehr so vil,
wo wöllet ihr euch hin kheren?

7. Künig Caspar sprach wol auszerkorn:
Es ist ein Künig der Juden geborn,
die Engel thun es preisen.
Wir haben verlorn des steren schein,
der vns den weg thut weisen.

8. Herodes sprach ausz einer begir:
findt ir dasz kindlein, kompt widerumb
[zu mir,
das thut, ir lieben mein herren!
Dann wir haben des Silbers vnd Goldts
[souil,
damit wir das Kindlein verehren,

9. Sie sassen auff vnd ritten dahin,
der vorige stern kam widerumb zu in,
er fürts die rechte Strasse;
Wol auff die strasz gehn Bethelem,
da Joseph vnd Maria sassen.

10. Nun hört was Künig Caspar sprach,
da er Maria das opffer gab:
seid ir die Mutter des Herren?
Ich bins, sprach sie ausz Hertzen begir,
ein dienerin vnsers Herren.

Enz.

18. Connick jasper sprack al ouerluit:
alwaer die son ende die maen gheganen wt,
sij souden wel weder van v ontfanghen,
seide hi, wel scoenne jonghe bruit,
ontfant die offerhande, die ic v brenghe. [1])

Het beteekent betrekkelijk weinig, dat de Hollandsche tekst, die, ook blijkens de Duitsche onvolledig is, zooveel naïever klinkt — men lette slechts op het beurtelings spreken van de drie koningen en de kostelijke veertiende strofe. Want aan den eenen kant kan de Hollandsche tekst door verbastering meer kinderlijks hebben gekregen, anderzijds de, uit 1566 dateerende, Duitsche uit een oudere in dezelfde taal ontstaan zijn. Maar beslissend zijn voor mij de rijmen. Bijna overal waar in het Duitsch de rijmen verloren zijn gegaan, en dat is niet zelden, kunnen wij ze, hetzij uit den Nederlandschen tekst, hetzij door aan Nederlandsche vormen te denken, herstellen. En waar het Duitsch een ander stel heeft, is meest het Nederlandsche natuurlijker. Het rijm van den vierden regel is in 't Duitsch overal verdwenen. Vooral wijzen m. i. op vertaling de in het Duitsch verknoeide regel 3^2, en nog meer $5(6)^1$ en ^{2}, die een Nederlandsch quamen — vernamen zouden doen vermoeden, reeds voor elke vergelijking. Daartegenover staat het rijm in 6^3 en ^{5} — maar er is geen enkel bezwaar, in den Nederlandschen tekst, in 11^5, ook „keeren" te lezen.

Natuurlijk heeft niet deze redactie van het Nederlandsche lied den grondslag van de vertaling uitgemaakt; inderdaad staat de andere, 17de-eeuwsche, lezing dichter bij de Duitsche, schoon altijd nog veel nader bij de hier gebruikte Hollandsche. Zoo vinden wij daar een strofe terug, die ook eenige Duitsche teksten hebben:

5. Coningh Jasper quam uyt Oostenlandt,
Coningh Balsser quam uyt Orienten,
Coningh Melchior quam uyt Griecken;
Sy volghden de schoone sterre nae,
T'lam Gods so' wouden sy soecken. [2])

5. König Caspar kam aus Morgenland,
Balthasar aus Griechenlandt,
Melchior aus Osterreiche;
Sie folgten dem Stern gar fleissig nach,
sie wolten das Land durchreisen.

---

[1]) Behalve enkele schrijffouten en vreemde spellingen wijzigde ik: 13^1 soetten reden (vgl. den anderen Ndl. tekst); 16, 17, 18^3 ontfanghen van v; 15^3 is in margine aangevuld met: sagen. (Hs. G., 1). De Duitsche tekst bij *Wackernagel* No. 914—917, *Bäumker* 1, s. 367.

[2]) Vgl. boven strofen 7 en 9. Zou men hier toch aan een oude uitspraak suucken moeten denken? Bron: S bis.

en ook de aanbieding van het offer en de aftocht der koningen worden ongeveer op dezelfde wijze als in het Duitsch verteld. In het Duitsch is het lied, blijkens de beide laatste strofen een bedelliedje geworden, gelijk er met Driekoningen nog hier en daar in gebruik zijn.

Pleiten vorm en dateering voor de oorspronkelijkheid van het Nederlandsche lied, voor Duitsche afkomst zou men kunnen aanvoeren, dat het in Duitschland veel meer ingang heeft gevonden dan bij ons, veel waarde kan ik echter aan deze omstandigheid niet toekennen: men denke slechts aan de algemeene verbreiding in de Nederlanden van het lied van Heinrich von Laufenberg. De Duitsche vertaling heeft wederom tot een Latijnsche geleid, aanvangende:

Augusta regum corpora
Deuota poscunt carmina,
Deo manente summo,
Quae regio Colonia
Foelix fouet sepulchro. [1])

Een derde lied, dat twijfel toelaat, is het niet ten onrechte zeer geliefde:

Heffe op dijn cruce, mijn alreliefste bruut.

Het Hoogduitsche lied

Hebe vff din crutze vnd gange nach mir, [2])

bewaard op de rugzijde van een schilderij uit de vijftiende eeuw, behoeft ons niet lang bezig te houden. Het kan niet anders zijn dan een zeer vrije omwerking van het lied in de gedaante, waarin wij het kennen, van het forsche en waardige dezer redactie vinden wij er zeer weinig in terug, terwijl de rijmen zeer onregelmatig zijn: nu eens gepaard, dan weer kruisend.

De Hoogduitsche bewerking geeft echter eenige meerdere beteekenis aan de Nederduitsche lezing, die Hölscher mededeelt, een lezing bijna overal letterlijk beantwoordend aan den oudsten Nederlandschen tekst, doch die blijkens een der weinige afwijkingen [3]) nader dan deze bij het Hoogduitsche lied staat en

[1]) Zie *Bäumker* I, s. 367.
[2]) *Wackernagel* II, n°. 847.
[3]) Die van 5[3], zie beneden.

dus niet tot het Münstersche beperkt zal zijn geweest. Het is niet noodig de sterk Nederlandsch gekleurde Münstersche redactie geheel naast de meestal woordelijk gelijkluidende Deventersche te plaatsen, slechts de verschilpunten, die moeten helpen beslissen welke vorm de oorspronkelijke is, zal ik opgeven.

1. Heffe op dijn cruce, mijn alreliefste bruut,
volge mi nae ende ganc dijns selves uut,
want icket gedragen heb voor di —
heeftu mi lief, so volget mi!

2. O lesu, alreliefste heer,
ic bin noch jonc ende daartoe teer;
ic heb di lief, dat is immer waer,
mer dijn cruce, dat is veel te swaer.

3. Ic was noch jonger, doe ic dat droech,
clage niet, du biste sterc genoech;
wanneer du biste out ende cout
so en hebstu des cruces geen gewout.

4. Wie mach liden dat bedwanc?
der dage sijn vele, dat jaer is lanc!
ic bin des cruces ongewoon,
och spaert mi, mijn alre liefste brudegom!

5. Hoe bistu, lief, dus haeste verslagen?
du moetste noch striden al dijn dage:
ic wil castien dijn jonge lijf,
du weerste mi anders veel te stijf.

6. Here, dattu wilste, dat moet immer wesen,
mer des cruces en mach ic niet genesen;
mer wilstuut hebben dat icket sal dragen,
so moet ic crenken ende versagen.

7. Waenstu in den rosen te baden,
du moetste ierst door die doornen waden.
sich aen dijn cruce ende aen dat mijn,
hoe ongelijc swaer datse sijn.

8. Wi lesen in der hiliger scrift:
dijn juc is suet, dijn borden sijn licht.
hoe bistu mi dus anxtelike hart?
och spaert mi, mijn alreliefste brudegom saert!

9. Ongewoonte beswaert den moet.
mer lidet ende swiget, het wort noch goet.
mijn cruce dat is so costeliken pant,
den ic dat gonne, dat is mijn vrent.

10. Dinen vrenden gevestu weinich rast!
mi gruwelt voor den swaren last,
ic sorge, ic en sals niet mogen herden —
och lieve here, wes sal mijns gewerden?

11. Dat hemelrike, dat lidet gewout,
mer du bist noch van minnen cout.
hebstu mi lief, het wort noch goet,
want rechte minne maket al dinc soet.

12. Och here, geeft mi der minnen brant!
mine crancheit is di wel bekant —
laetstu mi op mi selven staen,
so weetstu wel, dat ic moet vergaen.

13. Ic bin swaert ende suverlic,
ic bin suur ende minnentlic
ic geve den arbeit ende rast —
betrouwe op mi, so staestu vast.

14. Och here, oft immer wesen mach,
des cruces neem ic geern verdrach,
mer wilstuut hebben ende moet dat immer sijn,
so geschie dijn wille ende niet die mijn.

15. Tot hemelrijc leyt een wech alleen:
des crucen wech ende anders geen
al dine welvaert ende ewich heil
staen aenden cruce, nu kiest of deilt.

16. Soude ic dijn rike ende hulde verliesen,
ic woude eer hondert crucen verkiesen!
here, gevet macht ende lijtsaemheit
ende cruce mi wel, het si mi lief of leit!

17. Ist dat di tcruce ten herten geit,
so denket, wat ic di hebbe bereit:
mi selven geve ic di te loon
ende mitten engelen die ewige croon. [1])

De voornaamste afwijkingen van den Nederduitschen tekst zijn: in de vierde strofe de rijmen *ungewont* en *vrond*, schijnbaar een verbetering, doch een rijm *ongewoon-brudegoom* heeft niets vreemds, en het begrip vriend is wat zwak. Dan, in de vijfde:

---

[1]) Er staat: 2^1 here; 2^2 ende teder; 2^3 enz. ommer; 2^4 enz. voel; 3^3 alt, calt; 3^1 gewalt; 4^2 is vele; 5^1 verlegen; 10^1 troost; 10^4 geweerden; 11^1 gewelt; 11^2 colt; 13^3 rust; 14^1 geen; 15 ontbreekt (naar *D. e. P. B.* en Nd. tekst); 16^1 Solde; 16^2 wolde; 17^1 dit cruce, gaet.

Wu bistu dus verlegen!
du most stryden als eyn degen!

De tweede regel, evengoed Nederlandsch als Duitsch, is veel krachteloozer dan de boven afgedrukte, ook mijn emendatie *verslagen* [1]) blijft meer in den forschen toon van het lied. Echter hebben de latere teksten:

Hoe sidy, mijn lief, dus seer beswaert
Ghi moet noch striden, weest onueruaert,

een verandering, die wijst op onzuivere rijmen in een oudere lezing — wie weet ditzelfde *verlegen-dagen!* Kleinigheden zijn *ernstliken* voor *anxtelike* (8^3) en *gerne* voor *geen* (14^2), wat, als ontwijfelbaar juister, door mij is overgenomen. Eindelijk in de vijftiende strofe, vergeleken met het *D. e. P. B.:*

alle dynck walvart und ewich heil
steit an den cruce; nu kus er eyn!

Dynck is natuurlijk bedorven en ook *nu kus er eyn* zal wel niemand verkiezen boven *nu kiest of deylt.* Deze typisch Nederlandsche uitdrukking pleit reeds op zichzelve zeer sterk tegen Duitschen oorsprong.

Er zou in dit alles geen reden zijn aan de mogelijkheid te denken van vreemden oorsprong, zelfs niet in verband met het bestaan van Hoogduitsche bewerkingen. Doch er komen ontegenzeggelijk in ons handschrift enkele verdachte vormen voor. Zoo het rijmwoord *saert* (8^4), de spelling *alt, calt, gewalt* (3), de vormen weerste (5^4) en neem (= name, 14^2). Eigenaardig dat daarentegen de Münstersche tekst *olt, kolt* en *gewolt* heeft — het laatste een onzuivere vorm; slechts *calt* en *gewalt* of *cout* en *gewout* geven een goed rijm. M. i. zijn deze vormen, die alle zeer gemakkelijk door Nederlandsch klinkende zijn te vervangen (*hart-saert* met het *D. e. P. B.* door *hert-wert*), [2]) daaraan toe te schrijven, dat de schrijfster van het Berlijnsch papierhandschrift het lied leerde kennen in een eenigszins Duitsch gekleurd dialect, hetgeen ook hieruit blijkt, dat het goed Nederlandsche *rast* tweemaal (10^1 en 13^3) tegen het rijm in door *troost* en *rust* is vervangen. Ik aarzel dan ook niet het lied voor

[1]) In overeenstemming met den door *De Vooys* medegedeelden tekst.

[2]) Toch geloof ik dat *saert* oorspronkelijker is. Het komt als rijmwoord ook voor bij Dirc van Herxen.

Nederlandsch te verklaren: bij overbrenging in een dialect dat iets zuiverder Duitsch is dan dat van het Münstersche handschrift, gaan de meeste rijmen verloren. En is dit laatste dialect er een dat werkelijk gesproken is? Zijn *bedwanck, suverlick* (= mooi) Nederduitsche woorden? Is hier niet eenvoudig de taal van een Nederlandsch lied *in de richting van* het plaatselijk dialect gewijzigd? Er is in elk geval merkbaar verschil tusschen de taal van de oorspronkelijk Nederlandsche en de oorspronkelijk Duitsche liederen in het bewuste handschrift.

Een laatste argument voor de oorspronkelijkheid van het lied kunnen wij putten uit de omwerkingen, die het op Nederlandschen bodem heeft ondergaan. Dat de bijna gelijkluidende, krachtige teksten van de Deventersche en Münstersche handschriften en de gedrukte bundels de oorspronkelijke gedaante bewaard hebben, kan moeilijk betwijfeld worden. Daarnaast vinden wij reeds in 1464 een lezing, die behalve tal van andere afwijkingen, die geen verbeteringen zijn, een geheel verschillend slot heeft: in plaats van de vijf laatste strofen drie geheel andere, veel zwakkere. [1]) Doch veel sterker wijkt de lezing uit het handschrift van Voorst af, die gerust een stelselmatige omwerking en uitbreiding mag genoemd worden: soms zijn strofen in tweeën gedeeld en is elke helft tot een nieuwe aangevuld. Hoewel de bewerking door een bekwame hand is uitgevoerd, heeft zij toch veel van het mooie van den oorspronkelijken tekst doen verloren gaan.

Men zou de vraag kunnen stellen, waarom dit lied, dat toch niet meer Duitsch klinkende vormen bevat dan sommige andere uit het Berlijnsche papier-handschrift, hier aan zoo uitvoerig onderzoek wordt onderworpen, terwijl van die andere de oorsprong niet wordt in twijfel getrokken. De reden is dat, waar een Duitsche tekst niet bekend is èn de voornaamste grond om aan vreemden oorsprong te denken èn elke basis voor onderzoek ontbreekt. Wat wij echter hierboven waarnamen kan leeren, dat enkele vreemd klinkende vormen, vooral in een oostelijk handschrift, geen recht geven de oorspronkelijkheid van een lied te verdenken. Wie nog twijfelt vergelijke de ver-

---

[1]) Hofbibl. München, Cod. germ. 103; zie *De Vooys* blz. 69.

schillende lezingen van sommige liederen, die in het bedoelde handschrift en tevens elders voorkomen, bijv. van

Ic ginc in ene dageraet.

En zoo komen wij tot de onbetwist Nederlandsche liederen, die niet in de Münstersche handschriften, maar in Hoogduitsche bundels, meest uit de zeventiende eeuw en later, zijn opgenomen. Het zijn drie van de meest bekende kerstleysen:

Mit diesem Newen Jahre
So ist vns offenbare, [1])

Ein Kindelein ist uns geboren
Zu Bethlehem, [2])

Nun last uns singen, dann es ist zeit,
Est puer natus hodie, [3])

en het lied:

Es fiel ein himmels thawe.

Van dit laatste lied werd, naar de Duitsche vertaling wederom een Latijnsche gemaakt; de eerste strofe van beiden mogen hier volgen:

Es fiel ein himmels thawe	Est virgo coeli rore
in eine Jungfraw fein,	Repleta desuper,
Es war kein bösser Frawe,	Cui par in decore
das macht ihr Kindelein	Non datur mulier.
Ob sie schon hat gebohren,	Hanc veneremur ore
blieb sie doch Jungfraw rein.	Et sanctis moribus
O Jungfraw auszerkohren,	Et sauciis amore
Lob musz dir allzeit seyn.	Divino cordibus. [4])

Alles te zamen genomen kunnen wij dus zeggen, dat de wederzijdsche invloeden gering zijn geweest, de Nederlandsche misschien nog iets grooter dan de Duitsche. Eén omstandigheid, die met deze conclusie schijnt te strijden dient echter nog even aangeroerd: hoe te verklaren Duitsche vormen als ***hartsen,***

---

[1]) *Bäumker* I, n°. 99.
[2]) *Bäumker* I, n°. 110, *Hoffmann*, n°. 312.
[3]) *Bäumker* I, n°. 152.
[4]) *Bäumker* I, n°. 100, *Daniel* II, n°. 337.

mynlich, dich, synt, die, de eerste zeer veel, de andere sporadisch worden aangetroffen? Hebben we hierin geen duidelijk bewijs van Duitschen invloed? Zeer zeker, maar niet van invloed van het Geestelijk Lied onzer naburen. Duitsche woorden en vormen worden, niet slechts in het Wereldlijk Lied, maar in onze geheele litteratuur uit de tweede helft der 14de en de eerste der 15de eeuw zeer veelvuldig aangetroffen, niet het minst bij Hollandsche schrijvers als Willem van Hildegaersberch en Dirc Potter. Welken omvang het verschijnsel kon aannemen, bewijzen het Haagsche liederhandschrift van Jan van Nassau en het Brugsche van Gruythuse, waaruit een pelgrimslied boven werd aangehaald. [1]) In den tijd, waaruit de meeste liederen dateeren, was deze mode reeds weer sterk aan het afnemen, maar toch kan niet anders getuigd worden dan dat de Duitsche vormen in het Geestelijk Lied bepaald minder talrijk zijn, dan men zou mogen verwachten. Misschien een bewijs te meer, dat alle ijdelheid ver was van onze dichters en dichteressen!

Hoe het ook zij, aan het zelfstandig karakter van het Geestelijk Lied doen deze vormen al even weinig afbreuk als de zeer enkele werkelijk er in opgenomen vertalingen. Dit zelfstandig karakter duidelijker te doen uitkomen mag dan ook het resultaat heeten van de beide laatste hoofdstukken, die, met betrekking tot hun onderwerp in engeren zin zoo weinig positiefs opleverden.

---

[1]) Zie blz. 431.

REGISTER.

De letters verwijzen naar het tweede hoofdstuk, waar men ook de werken van De Vooys en Mone genoemd vindt. A. L. = Antwerpsch Liederboek; H. B. = Horae Belgicae.

De romeinsche cijfers in de tweede kolom geven nummers aan, de arabische bladen of bladzijden.

Uit bronnen, jonger dan het *D. e. P. B.*, zijn slechts die liederen opgenomen, welke hetzij oud schenen te zijn hetzij om een of andere reden in dit werk genoemd werden.

Overeenkomst met een tusschen haakjes geplaatst nummer berust op een verkeerde redactie. Verwantschap alleen door de metriek is buiten beschouwing gelaten, evenzoo die gevallen welke op een enkele regel middenin of op de slotstrofe berusten.

Nº.	KERSTLIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
1	Aldermaechdelijcste moeder, Maria gebenedijt	K ccxlvi		
—	Alle die engelen van hemelrijc	zie nº. 38		
—	Alleluia God groet u edel maechdekijn	zie nº. 20		
2	Bedrijft nu vruecht, Bedrijft nu melodie	K ccxlvii		
3	Dat scoenste kint es ons geboren Dat alresoetste mannekijn	D xxxix	134	
4	Die glori goeds wort ons ontdaen Dat hoertmen ander enghelen sanc	A lxxv *a*		
5	Die godheit vant der gracien vont, Van enen behoudere es ons nu cont	D xli	97	
6	Die coutste nacht die oit gewaert O virgo Maria	De Vooys 63	121	
7	Die soete Iesus lach int hoy Ootmoedelijc voer twee stomme [beesten	K lii	98	
8	Die sonne der rechtveerdicheit Die is nu op gheghangen	B lxxxiv		
9	Die vader God van hemelrijc Heeft die werelt so seer bemint	K ccxx		

Nº.	KERSTLIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
10	Doe God ons here gheboren waert, Te Bethlehem in die stede	B lxx, M5, N19r, O37, Q9v, S15v, Y 54		
11	Doen Cristus was geboren Keerdi sinen toren	D xlii		
—	Drie coninghen wt orienten	zie nº. 15		
12	Een alre lieffelicken een Dat heb ic wtuercoren	C xvii	329	
13	Een kindeken es geboren Een volle vloet	D xxx	254	
14	Een kijnt geboren in betlahem Verblidet alle jerusalem	B lxii	101, 483	Uit het Latijn. cf. X xxii
15	Een kint is ons gheboren In bethlehem	A iii, B lxxvi, C xiii, D ix, J 2, K ccxxxv, M 3, N 5r, O 9, Q 7 v, R 9, S 14v, T 85, U 21, V ii 46, W i, 164, X xl, Y 11, Z i, 3	106, 510	
16	Een vrolijc nieuwe liet, This beter wat dan niet	K ccxxvii	136	17
17	Een vrolijck salich nyeuwe liet, Alder werelt openbare	K liii	96, 136	16
18	Ex sinu matris parvulus Est progressus Jhesulus	Vierteljahrs. f. Mw. iv, s. 319		
19	Fonteyne, moeder, maghet reyne, Bloeme der ghenade, edel greyne	K ccxxx		
20	Ghegroet so si die maghet soet, Daer God uut nam vleys ende bloet	B lxvii, E 75, F, S 8 v.	102	
21	Ghelooft soe si die maget Marie Van hemelrike	D x	119	
22	Gheloovet zijtstu jesu christ Datstu mensch geboren bist	N 46v, S 6 v, X xviii	97	Uit het Duitsch.
23	Ghesellen, nv laet ons vrolic sijn Ende laet ons roosken lesen	B lxxix	102	
—	God gruet u, lieflick beelde soet,	zie nº. 20		
24	Had ick vloghelen als een arent grijs, Ick soude so hooghe vlieghen	K ccxxi, M 14, N12v, O24, R79.	144	52, 76, 561
25	Heer vader, hebt den ewigen loff, Die ons bereit der engelen hoff	C xi		
26	Het is (heden) een dach der vrolicheit In des coninx houe	A xix, B lv, C x, K ccxxxix, M33, N 6r, Q8r, R18, S 9r, Haagsch Hs 128 E 2, 54v. Mone clxxviii	476	Uit het Latijn.

N°.	KERSTLIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
27	Het comet een scijp geladen, Hent aen dat hoechste boort	B lxxviii	497	Uit het Duitsch.
28	Het quamen drie coninghen ghereden Wel verre wt orienten lant	K xliii, M 33, N 42 v, O 18 en 108.	105	
29	Het quamen drij Coninghen wt verre [landen Nu wiegen, nu wiegen wij	M 29, V ii 51	106	
30	Ic had soe gheern den heyligen gheest Al bey ic lang	C xviii	113, 476	78
31	Ic lach op eenen morghenstont ende [sliep Mijn dochte dat mijn coninc dauet riep	G l, S bis	501	
32	In alle der werelt en vijndic niet Noch in den hemel hier bouen	B lx		
33	In dulci iubilo Singhet ende weset vro	A v, N 48 r, R 5, X 20	487	Uit het Duitsch.
34	In een huys daer en woonde niemant in Maer vogelkens vlogen daer wt ende in	K ccxxiii	488	62, 104
35	In vruechden is alle die werelt wijt Die engelen bringen ons groot iolijt	J 35, K clxi, De Vooys 77 (uit C)	127, 480	
36	Jhesus is nv een kindekijn cleyn Hem minnen alle harten reyn	A xvii		
37	Jhesus Kerst Marien kint Die nu was geboren	D xliii	97, 479	
38	Jesus Cristus van Nasarenen Hi is gheboren van eenre maghet rene	A ix, B lxxvii, J 12, K ccxxxvi, M 16, N 13 v, O 27	109, 139	75
39	Kinder nu zijt allegader vroe Een nyeu jaer comt ons inne	D xxix		
40	Kinder swijcht, so moecht di horen Ecce mundi gaudia	A xiii		
41	Comt al dat leeft ende reden gheeft Loeft Gods sone van hemelrijcke	K ccxlviii		
43	Laet ons mit hartzen reyne Louen dat suete kindekijn,	A vii, D viii, E 74 v, J 4, K ccxxvi, M 8, N 6 v, O 13, Q 16 r, R 26, T 88, U 72, V ii 30, W i 180, Y 41	90, 131, 137	50
42	Kyrie, god is ghecomen In aertrijc tonser vromen	A xviii		
44	Laet ons met vollen chore Singen nuwen sanc	D xxxii	132	

N°.	KERSTLIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
45	Laet ons nv alle ghemeyne Louen dat kindeken cleyne	M clxxxviii		
46	Laet ons nv louen den godes soen, Hi is gecomen wt sinen troen	B lxxii	101	
47	Laet ons te samen Nu alle verbliden	K ccliii		
48	Lof, o vader van den throon. Want ghi ons uwen lieuen soon	K clxii	135	
48a	Magnum nomen domini emanuel Quod annunciatum est per gabriel	C xvi	485	K ccxliii
49	Met desen nywen jaren Laet ons ghedachtich sijn	Zuster Bertke I		
50	Met desen niewen iare So willen wij vrolick sijn	J 20, K lxiv, M 21, N 16 v, O 32, Q 31 r, S 11 r, V i, 41, Y 50	91, 137	43
51	Met desen nieuwen iare So wert ons openbare,	A iv, B lxxx, C xlvii, E 76, K ccxxv, M 20, N 4 v, Q 18, R 34, S 10 r, T 83, U 93, V ii, 44, W i, 16 en i, 190, X xlv, Y 44	136, 472, 487, 510	
52	Met rechte singhen wij nieuwen sanck, Heer Iesus is gheboren	K ccxix, Mone clxxxi	147	24, 66
53	Met vruechden willen wi singen In desen bliden tijt	K ix	111	361
54	Mi quam een schoon geluyt in mijn [oren Mijn hert dat heeft hem opgerecht	Zuster Bertke II		
55	Nu hoort wat ic v schincke Met desen nieuwen tijt	K ccxxix	124	
56	Nu laet ons dancken ende louen Den hoogen God van hier bouen	J 23, K ccxxiv, M 50	122	62
57	Nu laet ons singhen het is tijt Est puer natus hodie	D vi, E 76 v, J 14, M 42, Z i, 5	486	
58	Nu vervrouwen wij ons tot deser [lieuer stont Men doet ons groter vrouden cont.	B lxiii		Duitsch getint
59	Och Heer der hemelen stichter End alder werlt verlichter	B lvii, Brusselsch Hs. 8858	128	Dirc van Herxen
60	O eeuwige wijsheit, daer menich jaer Die oude vader openbaer	D xxxvi		

N°.	KERSTLIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
61	O Maria schoon roose root, Ghi hebt onse eerste vaders verblijt	K cxvii	95	
62	Omnes nv laet ons gode louen, Deum celestem van hier bouen	A vi, J 9, M 39, N 9 v, Q 23v	122, 487	34, 56, 104
63	Ons genaket die auentsteerne, Die ons verlichtet al so claer	B lxvi	99	
64	Ons is een kyndekyn geboren Tot onser grote gewinne	C xii	97, 479	
—	Ons is een kint gheboren	zie n°. 43		
65	Ons is gheboren een kindekijn Daerom soo willen wy vrolijck sijn	J 10, M 12, N 10r, O 19, S 6r	70, 117	
66	Ons is geboren een kindekijn Noch clare dan die sonne	B lvi	100, 147	52
67	Ons is gheboren een kindekijn Vander maghet marien	A c		
68	Ons is geboren Een wtuercoren	B lxxi	133	
69	Ons is gheboren nu ter tijt Jesus Christus ghebenedijt	A xx, B lviii, C xl		
70	Ons naket eenen soeten tijt Wij mogen al wel sijn verblijt	J 33, K xcviii, M 72	93	
71	O suuer maecht van Israhel, Wilt seer verbliden u	Ax, J7, Kccxxviii, M36, N8v, S4r	91, 102	
72	Seght ons ghij herderkens Wat hebdij al ghesien	M 26	103	
73	Sij namen dat kindekijn metten teenen Sussoe nynnoe	Arch. v. Ned. Kerkg. iv, 334	42	
74	Te Bethlehem int pleyn Heeft ons een maecht verblijt	K cclix		
—	Tis een dach van vrolicheden	zie n°. 26		
75	Van vrouden ons die kinder singen, Des auendes, doe si heimwert gingen.	B 65, S ii 8	96, 139, 253	38, X xi
76	Waer is die dochter van syon Ick soudese so blide maken	J 6, K ccxviii, M 11, N8r, Q34v, R72, S5r, T65, U 74, V ii, 20, W i, 186, X xxxix	144, 479	24, 26
77	Wildy hooren lesen Hoe Christus geboren was	M 55		
78	Wildy horen singen Eenen soeten sanc	B lxix	114	30
—	Wete wel wat de Kinderkens songen	zie n°. 75		

N°.	JEZUS' LEVEN ENZ.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
—	Aensiet hoe lustelijc is ons die meye...	zie n°. 91		
79	Als ons den winter henen gaet So coemt ons die coelen meye	K lvi	177	
80	Den lusteliken mey Christus playsant Vol alder duechden groene	I xxiii, K cxliii, M 123, N 26 r, O 75, Q 27 r, R 121, W iii, 162		A. L. xxvii?
81	Des mergens vroe bi tiden Een luttel voor den dagen	B xlvii	180	
82	Die door godes willen Des morgens wil meien gaan	B xxviii		Naar het Duitsch
83	Die lieve coele mei die is ons ontdaen Ic sie dat cruce so hoghe staen	B lxxxvi	167	
84	Die valc is neder comen Al wt dat hooge lant	K clxxiv		
85	Een goet man had een dochterkijn Die had hi wtuercoren	K cxlvii	173	
86	Een liedekijn wil ic singen Die minne dwinget mi daer toe	B xxi, Mone clxxix	159	261, 319, 343
87	Het daget inden oosten Die maen schijnt ouer al	M 137	44, 453	A. L. lxxiii
88	Het gheviel op eenen donderdach Omtrent der sester uren	M 133	153	A. L. lxx?
89	Het voeren visschers visschen Soo veer aen genen rijn	I xxxvii	182	A. L. lxxi
90	Het was een edel Conincx Soon Van hooger aert ghebooren	P 72		
91	Hoe minlijc is ons des cruicen boom [ontdaen Het spruten ghelu bloemkens aen [der heyden	B lii, E 23 r, G vi, J xxix, K clxxxiv, M 125, N 42 r, O 107, Q 14 r	165	A. L. xxxii
92	Hoort hoe Christus na Galileen Track wt dat Jootsche lant	M 107, N 33 r, O 89, Q 45 r, Z ii 58		
93	Hoort toe ghij kersten sinnen En wilt niet sijn beswaert	M 105, N 32 r, O 87, Q 43 r, Z ii, 57		
94	Ick ginck in eenen dagheraet Voor dat den lichten dach opgaet	B l, P 34		
95	Ick wil mee ende ick wil mee Van der werelt so wil ic scheijden	B xlii		96, 111
96	Ick wil met groter haesticheyt Van deser werelt sceyden	K cxcvi, N 54 r		95, 111

Nr.	JEZUS' LEVEN ENZ.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
97	Ick wil my gaen verheugen Verblijden mijnen moet	M 139	462	A. L. ci 455-458, 460
98	Ick wil mi gaen vermeyden In Ihesus liden groot	I xxxi, K clvii, M 135	162, 463	A. L. ci?
—	Ick wil van hier ende dat moet sijn	zie nº. 111		
99	In eenen boghaert quam ic ghegaen Des morghens voer der sonnen	D xlv	171	
100	Jesus ghinc van Bethanien Met sinen lieuen iongeren	K cxl		
101	Laet ons met vruechden singen Ende blidelijck spelen gaen	K xcvi, M 132	150	
102	Laet ons toch gaen bekeren Laet ons van sonden ofstaen	Mone clxii		
103	Mit vrouden wil ic heven aen Ende ic wil vrolic singhen	B xxiii		
104	Nu laet ons allen Gode louen Den oppersten coninc van hier bouen	K ccxxii	158, 488	34, 62
—	Nu wel heen ende dat moet sijn	zie nº. 111	67	
—	Och hoe lustelic is ons die coele	zie nº. 91		
105	O Iesus minne wat hebdi ghemaeckt Wat hebdi nv bedreuen	M 147	152	A. L. cxxvi
106	O Ihesus seker toeuerlaet Daer geender die sijn in liden	E 33 v		
107	O Ihesu wtuercoren heer Na v verlanget my so seer	A xcii, C viii		
108	Onse heere die sijn rijck liet Al hier beneden dat hi quam	K cxcii	148	
109	Sijt vroelic, het is geworden dach Die sonne die is opgegangen	A lxxii, C xliv, E 40 r, K cci	179	
110	Van liefden comt groot liden Ende onder wilen groot leyt		154	A. L. clviii, 520
111	Wel heen, wel heen ende ic wil mi Van deser werelt scheiden	A lxvi, E 13, K cc	150	95, 96
112	Wie wilt hooren een nieu liet Dat sal ick singhen met desen	M 112	183	
—	Wij moghen wel vreucht hanteren	zie nº. 101		
113	Wylt ghij van houerdien sijn gheloent Soe denckt o mensche hoe dat...	G xiv		

LOFLIEDEREN ENZ.

114	Ay lieue ihesus mijn troest alleen Woud gi mijn hartgen bewaren	A lxxvi		
115	Al binnen der hooger mueren Al van hierusalem	K cxxii	203	

N°.	LOFLIEDEREN ENZ.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
116	Als ic aensie die min van deser aerden Tis niet dan loch ende al bedroch	E 16 r	64	
117	Als ic met mijn lief spelen gaen Dan is mijn herte met vruechden [beuaen	K cxcix	229	
118	Als ic peyse om die doot Die Iesus sterf aent crucen hout	K ciii, N. 43 r, O 109		
119	Begheerte nv vlieghet ten hemel op Gruet my mijn lief ende segt hem lof	A xxi	197	
120	Bloemkens blauwe staen iut coren Si staen gheuerwet ghelijc lasuere	K clxxxiii	219	
121	Criste du biste licht ende dach Voor di sich niemant verbergen en [mach	B lxi		N 34v, O 92, Q 11 r, U718, Y67
122	Dat ic mijn herte oec ije gegaf Tot mijnnen der creatueren	B xxvi		
123	Den edel heer van hemelrijc Dien wil Ic ommeuanghen	A lii		Wereldlijk lied: E 27 v
124	Des ons adam heeft beroeft Dat heeft ons cristus weder geloeft	C xliii		
125	Die alresuetste Iesus Die alreliefste heer	A lxxx		349
126	Die dorstich sijt draecht bliden moet Men biet u drincken	D xi		
127	Die lelikyns wit ende die rooskyns Dat synse die ic mynne [root	C xv	195	
128	Die mey spruyt wt den dorren hout Mit louer bloemkyns breyde	A xxxvii, P 42		
129	Die mensch is seer dom ghesint Die eenich dinc ter werelt mint	K lxxix		
130	Die min, die min, die mynne So soet oec end so reyn	A lxi		
131	Die voghelkens van deser oerden Die singhen so suuerlijck	B xlix, G iii, P 37	463	A. L. ci?
—	Een alre lieffelicken een	zie n°. 12		
132	Een blide ghesichte dat toont hi mi Mijns herten vroude tot menniger [stont	B xxxii		
133	Een edel fonteyn is ons ontsloten Die lange heuet stille ghestaen	I xxxviii, K ccxiv		
134	Een enich een een een alleen Sel dat enicheit begripen	E 15 r		
135	Een mensche mach wel seer verlangen Die van sinen lieue is gheuanghen	K clxxxvi	200	
136	Een nye liet sal ic v leren Ende dat sal ic maken kont	A lxxix		

Nº.	LOFLIEDEREN ENZ.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
137	Ellendich is dat herte mijn Ellende moet mijn leuen sijn	B xxvii, De Vooys 61		
138	Gelouet sijstu cederboom Du hoge geloofde holt	B xxxvi	216	Naar het Duitsch
139	Ghenoechte willen wi hanteren In Iesum vrolijc sijn	K iii		
140	Ghequest ben ic van binnen Doerwont mijn haert soe seer	G v		H. B. ii, 2, 97
141	Ghetrouwer lief en vant ic niet Als ick mi bedencke in minen sin	K ccxliv		
—	Gheuanghen gh. gh. ben ic	zie nº. 154		
142	Gode wil ic myn hertien op gheuen Ende doen my alder menschen af	A lxx, B lxiv, C xxxiii, E 35 r, G xiii, K cxxxvi	401	(444) (346a)
143	Hadieu, adieu, ic wil van hyer Tru hier noch troost en vinde gheen	A lxii	52	
144	Heer ihesus cristus lof ende danc Sy v tot alre stonden	A lxxv		
145	Heer ihesus hadde mi wtuercoren Ouer seuen iaren hier te voren	K clxxviii	195	156
146	Heer Jesus uwen brunen cop Ecce mundi gaudia	B lxxiv	120, 217	
147	Heer ihesus wel lieue heere mijn Hoe ouerschoen is v aenschijn	A lxxxix	199	
148	Het daget inden oosten Die sonne scijnt ouer al	K clxv, N 56 r	44, 214, 455	
149	Hi is die appel al van granaten Die gaende is bouen alle smaken	E 23 r		fragment
150	Hi truer die trueren wil Mijn trueren is gedaen	A xxvii, B xvi, C vii, E 15 v	187, 389	
151	Hoe gherne soude ic dichten Een gheestelijc nieuwe liet	K clxvi	214	
152	Hoghe vrouden sijn hier bouen Al inder ewicheit	B lxvvvii, Zuster Bertke vi		
153	Ic bidde den oversten Heere Dat hy mijn sinne	D xl		
154	Ic drage in mines hertsen gront Een steen [kint] verciert mit stralen	B xxxvii, G xii		
155	Ick heb een hertelijck lief in dooghe Hy houdt hem soo verborghen	I xi, M 212		
156	Ic heb heer Ihesum wtuercoren Hi heeft mi eerst bemint te voren	K cli	194	145
157	Ic heb vercoren al in dat hartte mijn Dat soetste al van der mijnnen	G xv		
158	Ick heb vercoren dat beste goet Een lieflijck beeldt	P 39		

Nº.	LOFLIEDEREN ENZ.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
159	Ic lide so groet verlanghen O lieue here mijn	E 34 r		
160	Ick mach wel claghen mijn verdriet Ende al met weenenden ooghen	K cxiii		
161	Ick seg adieu Werelt wi twee wi moeten sceyden	K lxix, N 54 vº		A. L. c
162	Ic sie heer Jesus hangen In pinen also swaer verdriet	B xliv		
163	Ic weet heer Jesus wel bereit Hi heeft mijn herte omvaen	B xvii	448	A. L. xci, 250, 259, 272, 273
164	Ic wil den heer getruuen Hi en laat my niet	C xxxviii		
165	Ick wil my gaen vermeyden Met lesus die alderliefsten mijn	M 213		
166	Ick wil verhoechgen mijnen sin Ende laten ouerlijden	E 29 r		
167	In hopen wil ic vrolijc leuen Al heeft hi my nv troest ontseit	E 39 v		
168	In ihesus naem ghebenedit Soe wil ic mijn verblijden	G viii	464	
169	In mi seluen so wil ic gaen Ende lesum leeren minnen	K cxxxviii		
170	Jerusalem daer woent mijn lief Na hem is mijn begheren	De Vooys 56, Mone clvii		378
171	Jesu alder soetste heere Wilde ghi v hertelijck tot my keeren	K xxxix	206	
172	Jhesus cristus marien soen Verlient die leuen wel te doen	C i		
173	Jhesus den ic vercoren heb Boven al dat ye gewert	Zuster Bertke viii	192	
174	Jhesus die heeft my wtuercoren Ic hoep hi en sel my niet laten verloren	E 41 v		
175	Jhesus minne heeft my ghewont Recht midden in mijns harten gront	A li	198	
176	Jhesus ons soete lieff Den lesten dach wilt naecken	I il		
177	Jhesus v suete end mynlike name Den dinen altijt seer bequame	A xxv	189	
—	Jonck hert laet v trueren	zie nº. 468		
178	Coemt ihesus lief int herte mijn Leert my daer minnen soeticheyt	E 14		
179	Comt van libaen mijn duue Coemt hier ghi wort ghecroent	K cviii	226	
180	Laet staen toch v ghelach Ghi kerstenen fray van sinnen	K lxxxiii		A. L. ii, 306, 388

N°.	LOFLIEDEREN ENZ.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
181	Met recht ben ic wel ghemoet Mijn lief heeft mi ghelaten	K cxviii	189	
182	Met vreuchdelijcken sinne Singhe ick een vrolijck liet	M 174		
183	Mijn hart dat leit gheuangen Het doecht so grote pijn	A cii, E 39 r		
—	Mijn hartge dat wil ic gode opgeven	zie n°. 142		
184	Mijn hert dat is in liden Alst denct op hemmelriic	B xxxiv, C xxi		
185	Mijn herteken gheeft so menighen [sucht Mijn oochskens sterren in die lucht	M 151, U 579	204	
186	Mijn liefgen is veer des troer ick [dick Ic ben... sijn ghevanghen	G xvi		
187	Nu hoert ic sal enen nyen sanc be- [ghinnen Die min die min si...	Zuster Bertke vii	233	
188	Nv laet ons vrolijck singen Een liedeken ter eeren van haer	K vi		
189	Nv laet ons vrolijck singhen Soo Christus heeft gheseyt	M 210		
190	Nu sterct ons god in onser noot Ic beueel my huyden in dyn geboet	C xxxvi en xlv De Vooys 72	495	Uit het Duitsch
191	Och dus en heeft mijn herte gheen [vruecht Voer dat ick Gods aenschijn...	K ccii		
191a	Och ghedenc mijns wel lieve kint Ende hoe seer dat ic di hebbe gemint	Weespsch Hs. (K. B.)		
192	Och licht des hemels schijn Ende alder werelt troost ghemeyn	E 33 v		
193	Och nv mach ic wel trueren My dunct ic heb verloren	C xxii	202	
194	O edel siele wilt v ontwecken Ende loefthem die v heeft ghemaeckt	K lxxxi	185	
—	.... oec ye gegaf	zie n°. 122		
195	O Iesus bant o vierich brant Hoe vast houdi mi in v bedwanc	K x	53, 66, 451	A. L. cxxii 244, 502
196	O Ihesus bant o vurich brant Och wairstu in mijn hart gheplant	A xxxiv, E 40 v	450	A. L. cxxii 244, 502
197	O Ihesu heere hier bouen Lof moet v altoos sijn	K xlii		
198	O Iesu lief wat sal ick doen Wat sal ick nu beghinnen	K cxiv		
199	O Jesu mijn alderliefste heer Naer u verlanghet mij al te seer	I xiii		
200	O Iesu soet Verleent mi doch confoort	K cxli		

N°.	LOFLIEDEREN ENZ.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
201	O Jesus suete aendachticheit Warachtighe vroude ende salicheit	B xx	480	Uit het Latijn 216, V i, 25, Z ii 50
202	O lacy mijn hert leyt gheuangen Ende altemael in sware banden	K clii		
203	O minnelike alder opperste cracht Waer om hebt ghi mi oyt ghemint	K LV	186	
—	O siele uutvercoren	zie n°. 508		
204	Sal ic sijns langhe ontberen Die mi verbliden mach	K cii		
205	Scepper van hemel en aerde Ghij sijt mijn mijnnekijn	G xvii		
206	Sijn vriendelijc oogen schinen Ghelijc die sonne claer	K cxxiv	212	
207	Sijt vrolijc groot en cleyne Met desen meyen tiit	K clxiv	170	
208	Solaes wil ic hanteren Ende daer toe vrolijck sijn	J 42, K I, M 119	188	
209	Ter eeren van hem Wil ick een liet beghinnen	K lxx		
210	Toon mi doch nu mijn lieflic lief Dijn ouersuete minne tot mi	A xxviii	221	
211	Trueren alle die willen Mijn trueren is ghedaen	K clix, M 162		
212	Trueren is mijn lesse In sorgen, in liden ende druck	K lxi		
213	Tusscen twe hoge bergen In eenen groenen gaert	I xxii, K xli, M 96, S 53 v		Wereldlijk lied: E 26 v
214	Uyt hartelike gheren Mit rechter vrolicheit	A xli	46	Willem van Amersfoort
215	Van hooger minnen die ic draghe Verblide ic sonder verdriet	K xix		
216	Van ihesus is mennich suet gedachte Gevende den herten gewarige vroecht	De Vooys 58, Mone clxxxviii	482	Uit het Latijn 201
217	Verlangen doet mijnre herten pine Tot dat ick come al in die hoochste [vruecht	K cxxxv, N 55 r		A. L. clvii, 218, 302
218	Verlangen du doeste mynre jongher [hartge pyne Al om te weten, o vader die wille dijn	E 3 v	462	A. L. clvii, 217, 302,
219	Wat wonder heeft die mynne ge- [wracht Die gods soen si heuet neder ghe- [bracht	A lxiv		220
220	Wat wonder heeft die myn gewracht Si heeft den gods soen neder bracht	C xix		219

Nº.	LOFLIEDEREN ENZ.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
221	Wees vroechlick sonder troeren Ende laet ons vroecken sijn	G ii		
222	Wie dair wil mit gode sijn Die hout hem dicke alleyn	A xxii	227	
223	Wildi horen van ihesus woorden Rou van sonden is so goet	A lxviii		
224	Wijlt ghij hoeren een niewe liet In dese neder dalen	G iv	223	
225	Wi willen gode louen Mit grooter waerdicheyt	E 36 v	65	

MARIA'S LEVEN.

226	Alder werelt heylant Kyrieleison	D iii		
227	Ave Maria gratia plena Den Ingel die vantter die maghet [alleene	M 35, P 55, X vii	239	
228	Ave Maria maghet pia Ioncfrouwe sis trouwe	A xiv	488	
229	Beweent ende al vul van rouwen Stoet die moeder, doe doorhouwen	Mone clxi		231, 242 Uit het Latijn
230	Dat adam in den appel beet Dat mach ons allen wel wesen leet	K ccxlix		
231	Die moeder die stont vol van rouwen Weenende onder den cruce met [rouwen	Mone clx		229, 242 Uit het Latijn
232	Die vader inder ewicheit Die heeft van minne der menscelicheit	D xxxi	241	
233	Doe die rose van jericho Den soon der godheit soud ontfaen	A lxxiv		
234	Doe Maria gehouwet was Ende men die schrifture las	M 40, N 11 v, O 22	243	
235	Een maechdeken wtuercoren Vol duechden onbesmet	K cx		
236	Ghegroet so sijt Maria Moeder ghebenedijt	K ccli		
237	Helpt nu Maria dichten Een liedeken totter eren van di	B liii	248	
238	Het viel eens hemels douwe Al in een maechdekijn	A xcviii, B xci, J 32, K xv, M 17, N 13r, O 25, Q 28r, R 62, S 3r, T 69, U 57, V ii, 17, W i, 192, X xlii, Y 57	442, 510	A. L. lxxiv

N°.	MARIA'S LEVEN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
239	Het was een maget wtuercoren Daer Iesus af woude sijn gheboren	J ii, K ccxxxvii, M 13, N 10 v, O 20, R 78, S 5 v, T 74, V ii, 21	238, 241	X 7
240	Hoort aen ons vrolijcheyt Waerbi nu vruecht gheschiet	K cclii		
241	Joachims ende sinte Annen bloet Ave Maria	D iv	246	
242	Maria stont met groten rouwe Seere bewent met goeder trouwe	Willems (zie pag. 482)		
243	Nu mensche v ontwect Stelt v in God perfect	K ccliv		
244	O Iesus bant o vierich brant V heeft een suuer maecht playsant	K xi	451	A. L. cxxii, 195, 196, 532
245	Peijst nu om te louen fijn Broeders al ghemeyne	K cclvi		
246	Quaet viandich saet Boos obstinaet	K cclvii		
247	Reyn maechdeken schoon onbesmet Ghi waert van edelen bloede	K cclviii		
248	This recht dat wij die maghet eeren Ende altijt haren dienst vermeeren	K ccxxxiv		
249	Wie wilt horen singen Van eenen leeu seer gram	D xxxiii	244, 438	A. L. clxiv

LOFLIEDEREN AAN MARIA.

250	Aan een vrou heb ick minen sin Si heeft mijn herte beuaen [gheleyt	K xxii	449	A. L. xci, 163, 250, 259, 272, 273
251	Alle minen troost die is bereyt Waer ic keere oft waer ick vaer	K xcv, Mone clviii		
252	Als eene scone dagheraet Die voer den lichten dach opgaet	F	254	
253	Ave maria maghet reyn Gy suuerliker siit alleyn	C v	276	
254	Ave maria soete maecht Ghedenck mijns vrou ter lester noot	A xlvii	268	
255	Bemuert prieel Daer God was in ontfangen	H x		
256	Der suuerlichster reynre maghet Der liefster bloem	A xlviii	254	
257	Die dageraet geet op ende fijn Daeruut so compt des hemels scijn	D xxxiv	255	
258	Die metten sterren is opgegaen Sy heeft den eeuwigen soen ontfaen	D xxxv	256	

Nº.	LOFLIEDEREN AAN MARIA.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
259	Een edel vrou van hoogher aert Si heeft mijn herte beuaen	K xxiii	450	A. L. xci, 163, 250, 272, 272
260	Een maghet soet Reyn wtghelesen	K ccl		
261	Ene ioncfrouwe kuysch ende schoene Sie heeft den hoegesten prijs	B xc		89, 319, 343
262	Ghi mannen ende vrouwen Die op der werelt sijt	K viii, M 65, N 24 v, O 72, R 83, Mone clxxvi		
263	God groet v coninghinne Maria soet iolijt [geluyt]	B x, K xvii	264	
264	Godt groet v roose van Hierico Maria Ontpluyct soo moeten wij wel wesen	M 41, N 12 rº, O 23	259	
265	God groet v suuer bloeme Maria maghet fijn	I xxxv, J 39, K xiv	269	
266	Haer oogen stralen blincken Veel claerder dan cristal	K lxxv	275	
267	Hoort hier na man ende wijf Die Marien dienaers sijt	K lxxiv	260	
268	Ic heb die schoonste wtvercoren Haer liefde is vast in stadicheit	B v		
269	Ick weet een maget suverlijc Des wil ic mi verbliden	B xi		
270	Ick weet een suuerlike Gheen schoonder niet en leeft	K xciii, M 152	254, 262	
271	Ick weet een suyver maecht Die mij soe wel behaecht	H xix		
272	Ick weet een vrouken ghebenedijt Die mi also wel behaecht	K xcii	449	A. L. xci 163, 250, 259
273	Ick weet een vrouken welbereyt Aen haer staen alle mijn sinnen	K xxiv	237, 263, 450	(see 272)
274	In minen sin had ic vercoren Een suuer maecht na mijn behagen	K lxxx		A. L. lxxxviii
275	Kinder nu louet die maghet Marie Si heeft vervult die prophecie	D vii, K ccxxxii	252	
276	Claer luchtich hoech gheboren Vrij edel keyserin	E 6 v	64, 67	
277	Laet ons met hoogher vrolijcheyt Louen die maget der soeticheyt	A xii, K ccxxxi	258	
278	Maria maghet reene Des sondaers toeuerlaet	K xliv, M 69		
279	Maria maghet schoone Ghi sijt een bloeme soet	K cxxxix		
280	Maria maghet schoone Maghet in alder tijt	K cxxvi		

N°.	LOFLIEDEREN AAN MARIA.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
281	Maria schoon bloemken reyne Ghi sijt mijn toeuerlaet	K xxvi, M 68		
282	Maria schoonste der sucaden Gaet onder des cruycen mey	H ii, K lxxxix	445	A. L. lxxvi
283	Maria shemels claer aenschijn Ghegruet sijt suuerlike maecht	A xxiv		
284	Maria suyuer kerssouwe Moeder ende maghet fijn	H xi, K xciv		
285	Met droevigen moede blide te sijn Dat is seer pijnlic op mijn eet	B vi, G vii	271	
286	Met herten ende met sinne Sinden wy u ewige lof	D xxxvii		
287	Mit vrouden laet ons begijnnen Toe louen een joncfrouwe fijn	B vii	272	
288	Mijn hart is heymelic getoeghen Al om te dienen na vermoeghen	A xxx		
289	Mijns hartzen troest mijns ziels be- [gheren Mijn enich greyn laet di behaghen	A xci	274	A. L. lxxxviii
290	O fluer van allen vrouwen Maria reyn beelde soet	K lxxxvii		
291	O Maria Hebt eewich lof en danck	K cclv		
292	Onder alle vrouwen vijntme gheen Mijns liefs ghelijck	E xvii r		
293	O roode mont Ghi maect ghesont	K clxx		A. L. cxxx, 296, 297
294	O rode rose vol ghenaden Verbreit v roke, ontluyct v bladen	A lxxxii	267	
295	O suuer vat O lelien blat	K clxix		
296	O weerde mont Maria ghi hebt doerwont	K clxxii		A. L. cxxx, 293, 297
297	O weerde mont V suyuer gront	K clxxi		A. L. cxxx, 293, 296
298	Reyn maechdelijc aenscijn Ghi hemelsce coninghinne	K lxxxiv		
299	Tis recht dat wi die maget eeren Die ons gebrocht heeft groot iolijt	K ccx		
300	Tot groter weerdicheyt Der hemelscher coninghinnen	K cxci		A. L. cxxxii, 490, 491
301	Trueren so moet ic nacht ende dach Ende liden swaer verlanghen	K cxxxiii	446	A. L. cxlvii
302	Verlanghen ghi doet mijn herte grote [pine Mijns ziels begheren Maria of ic v bade	A xxiii		A. L. clvii 217, 218

N°.	LOFLIEDEREN AAN MARIA.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
303	Wes ghegruet o wairde vrouwe Dien ic min in ganser trouwe	A xxix	265	
304	Weest ghegroet o maghet soet Mijn hert vervroecht ende alle mijn [moet	E 41 r		
305	Werwaerts dat ick mi henen keere Ick en vinde aen die menschen [gheenen troost	K lviii		

HEILIGEN LIEDEREN.

306	Aenhoort doch mijn gheclach Ghi coninc der hemelen binnen	H vii, K lxxxv, U 444		M. Magdalena A. L. ii, 180, 383
307	Agneta dat edel kint Heeft ihesus cristus zeer gemynt	De Vooys 64		
308	Barbara die clare sonne Die doet ons leven	D xxvi	296	
309	Barbara die reyne maecht Een edel bruyt ons Heeren	D xxii	293	
310	Den vliegenden aern die laet ons eren Den geminden apostel des groten [heren	B lxxxii	280	Johannes E.
311	Der vroechden vroechd is groit ver- [baert Van sonden sij nyemant veruaert	A lxxvii	279	M. Magdalena
312	Die hoge doerluchtighe leerre Jheronimus wort hi genoemt	De Vooys 57		
313	Een schoon fontein is ons ontsloten Vander barmherticheit gods wtge- [vloten	De Vooys 65		Barbara
314	Een suuer maecht My wel behaecht	C xxvii	298	Catherina
315	Franciscus in den beginne sijn sinne Gaf Gode al sonder waen	D xv		
316	Ghi sijt daer alle tijt es mey O minnere der drie persone	D xiv	286	Franciscus
317	God gruet v suuer maecht margriet God gruet v gods wtuercoren	C xxix	59	
318	God van den hemel die aen den cruce Ende Maria die reine fonteine [leet	B xxx	301	Geertruide
319	Ic sach een ander enghel schoen Ter sonnen opganc oprijsen	E 18 v	65	Franciscus, 86 261,329,336,343
320	Ic sat wel seer bedrouet Ic had so crancke moet	C xlvi	278	M. Magdalena
321	In die hoge weelde Laet ons vermeyen gaen	D xix		Clara

Nº.	HEILIGEN LIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
322	Int herte heb ick vercoren Die alderscoonste maecht	I xlvii, K xvi		Barbara
323	Kinder al siwi in dit sneven Wi selen Gods bruyt glorie geven	D xxiii	296	Barbara
324	Kinder loeft den engel fijn Hi vliecht soe hoge vor Gods aenscijn	D xiii, K ci	284	Franciscus
325	Laet ons aenroepen mit weerdicheit Die gene diet wel vermach	B xxv		Caecilia
326	Laet ons eeren ende loven Eenen hogen sant	D xvi	290	Franciscus
327	Laet ons sinte Claren loven Die gloriose maecht	D xviii		
328	Laet ons suetelijken singhen Van eenen wijnghertranck	E 18 r		Paulus
329	Lebuijnus een edele prince Verheven so is hi groot	B xliii	54, 300	319, 336, 343
330	Loeft alle die hier bi my sijn Een joncfrouwe edel ende fijn	D xx	291	Clara
331	Nu laet ons sinte Franciscus loven Met overgrooter werdicheit	D xvii	289	
332	O Barbara ons herte verblijt Want ghi der werelt troestelic sijt	D xxiv		
333	O bloem van alle maechden Wilt ghi doch nu ons wesen bi	K cxxxiv		Barbara
334	O edel suver maegdekijn O martelarse Katherijn	Mone clxxxii		
335	O godlike cracht van hooger macht Wat groter wijsheit hebt ghi [ghewracht	J 47, K xii		
336	O God lof moet v altijt sijn Al bouen der engelen choor	K xx, De Vooys 57, Mone clxx		Hieronymus 319, 329, 343
337	O heere van hemelrijck Recht yst dat wij haer louen	K clxxxix, M 159		M. Magdalena
338	O Ihesu heer verlicht myn sinnen Tot uwer eer laet my beghinnen	C xxviii	299	Agnes
339	O lieue heer danc lof ende eer So moet v wesen emmermeer	K xiii, M 155		Ursula
340	Scoender maeght voer noch na En was noyt geboren	D xxvii		Barbara
341	Siet ende merket een schoon Agniete Die mijn herte seer uutvercoos	B lxxiii		
342	Wi vermanen harer doecht Alderscoenste rose	D xxv	295	Barbara
343	Wi willen heden vrolijc sijn Op desen hooghen dach	K xxi	283, 300	Franciscus 86, 219,319,329,336

Nº.	LIEDEREN OP DE VIER WTERSTEN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
344	Al datter is op eerden Al dat men met ooghen aensiet	M 207	326	345
345	Al dat leeft opter aerden So watmen met oogen aensiet	K xxvii	323	344, 360
346	Als ic aensie mijn leuen lanc So peyns ic om den doot die ic [steruen sal	A lix, B xlv, E 38 r, K clxxvii	405	346a
346a	Als ic aensie mijn leuen al Ende ic peyse om die bitter doot	K cciii	403	346 (142)
347	Als Ihesus sal rechtueerdich sijn Ende ic sal daer onuerdect sijn	K xxxiv	313	X liii
—	Daer toe dwanck hem der minne bant	zie nº. 346		
348	Des werrelts myn is al verloren Ay wantmen geen getrou en vint	A xvi en xxxix, C ii	29	
349	Die alder soetste Iesus Die alder miltste heer	I xxviii, K xxxviii	320	125
350	Die spiegel der genaden sijt Helpt ons noch na deser tijt	D xii		
351	Die wijnter die wil laten of Die meye coemt hier striken	E 4 r	64	358
352	Droch werrelt my griset voir dijn Waer sijn nv die resen [wesen	A xl, C xxxvi, E 36 v	311, 474	
—	Een alre lieffelicken een	zie nº. 12		
353	Gheen meerder genuechte op aerde [niet en is Dan die int herte te vreden is	K lvii, N 54 r	305	V Duyse Melod. Souterl. xxix (W. L.)
—	Ghi die Iesus wijngart plant	zie nº. 373		
—	Goede min end die ghestadich	zie nº. 348		
—	Help rijker here god wat is dit leven	zie nº. 346		
354	Het is daer in den sonnenscijn Claer ende fijn	D ii	320, 326	
354a	Het staet een casteel een rijc casteel Een casteelken op hooger tinnen	K xxxv	333	
355	Hier bouen inden hemel Daer woent mijn soete lief	E 21 v	64	382
356	Hoe lustelijc is ons dat hemels fo- [reest ontdaen Daer alle hemelsche lammerkens gaen [ter weyden	K clxxxv	332	A. L. xxxii
356a	Ick ben bedruct, wie sal my troosten Waer sal mijn hertken om drincken [gaen	K xxxi	330	P 18

N°.	LIEDEREN OP DE VIER WTERSTEN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
357	Ick ben gheschoten alsoo diep Cond ick hem weder gheraken	P 20	326, 329	
358	Ick heb my soo hoogh gheleyt Veel hoogher dan een arent vliet	P 66	324	351
359	Ick minde eens conincx sone Heer Iesus is sinen naem	K cxxxvii		
—	Jesus den sueten bruydegom	zie n°. 349		
360	Jesus soete minne Die was alsoe groot	K iv	317, 319	345
361	Met vruechden willen wi singen Ende louen die Triniteyt	A xxxviii, B xl, E 1 v, J 38, K v, S 23 r, Mone clxxvii	322, 439	Brugman A. L. cix, cxv (?), 53, 473
362	Midden inden hemel Daer schijnt een licht tis clair	A lxxiii		
363	Mijn lief is soet en suyverlijck Edel ende machtich ende rijck	E 1 r, M 203, P 52	327	
364	My verwondert boven maten Hoe dat enich mensch mach laten	C xxv	316	376
365	Mocht ic een weynich spacieren Hier bouen in den throen	E 39 v		
366	Och lieue here ic heb gheladen Mijn sondich schip mit volre last	A xxxii	329	
367	Och mensch aenmerct dat leuen dijn Besiet hoe cort is uwen tijt	K lxxiii		
368	Och mensche waer toe wildy v ver- [laten Ghi moet doch steruen dat weet ghi [wel	H v, K clxxxii	306	
369	Och of ic in den hemel waer Hoe wel soude ic dan sijn	E 8 v	64	
369a	Och regenboge waer op stelt die ionghe helt sijn sinnen	E 28 v, A. L. cxxvii	493	Aanhef uit het Duitsch
370	Och voer de doot en is troost noch [boet Met rechte mach ick wel kermen	E 36 r, F, K cxii	309	
371	Och wilt aenmercken ghi weeldighe [herten V crancke nature die steruelijc is	H iv, K lxxi, M 169, O 69, X liv	311	
372	O doot o doot v mach gaet bouen [screuen V cracht is groot die v God heeft [ghegheuen	K lxviii		
373	O ghy die ihesus wyngart plant Verbliit v op dat suete lant	A xxxi en ci, B i, C xix, K xxxviii, N 52 v	58, 317	

N°.	LIEDEREN OP DE VIER WTERSTEN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
374	O menschen hoe meuch dij sijn verblijt Ende vrolijckheijt aenveerden	I viii		
375	O mensche van quaet u keert Ende doet wat u de Schriftuere leert	P 64	29	
—	O suuer maechdelike staet	zie n°. 551		
376	O wel moechdi v verhoghen Die om god na v vermogen	C xxvi	316, 389	364
377	Siet wy moeten veruaren Van tiit ter ewicheit	C vi *b*	304	
378	Te Jherusalem woont mijn alder- [liefste heer Naer hem staet mijn begeeren	I xxiv		170
379	Tis guet in ihesus taveerne te gaen Betalen is daer afgedaen	B lix, C xxxii, De Vooys 70	469	
380	Verbliit v lieue susterkyn Die tiit is cort, het sal doch syn	C iv	315	(463)
381	Wi moeten van dese werelt sceyden Als onsen tijt hier comen sal	E 32 v, K ccxiii	310	
382	Wij willen ons gaen verheffen Bouen alle aertsche dinghen	E 2 v, K clvi		355
	INKEERLIEDEREN.			
383	Aenhoort doch mijn gheclach Ghi hertekens veruult met minnen	K lxxxii		A. L. ii, 180, 306
384	Aenhoort ick sal beghinnen Om te singen een nieuwe liet	K xxv		
385	Adieu mijn vroude, adieu solaes Mijn bliscap laet ic bi u staen	B xviii	362	
386	Adieu natuerlijc leuen mijn Adieu solaes ende alle mijn vruecht	K lxv	347	A. L. vii
387	Al daer heer Jesus quam ghegaen En daer vant hy een vrouken staen	M 92	383	
388	Alle mijn gepeys doet mi soo wee Wien sal ic clagen mijn verdriet	K clxxxi		A. L. iii
389	Als ic aensie dat leven mijn De tijdt die gaet voor by	P 48		
390	Als ic beghin te dencken Op minen verloren tijt	E 23 v, K cxxix	344	
391	Als ic mi wel versinne So rout mi seer den tijt	A l	338	
392	Als lesus van die siele wil sceyden Dan drijft si rouwe ende groot misbaer	K cxliv		
393	Als wi dair in ons seluen gaen So vind wi niet dat mach bestaen	A liv	52	

N°.	INKEERLIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
—	Ave Maria maghet reyn	zie n°. 253		
394	Daer en is gheen rust in deser tijt Vaerdriet dat doet my singhen	E 42 r		427 (432)
395	Daer isser mer dan ic gheuinden can Des en geloeue ic wijf of man	E 24 v		438
396	Den gheest godts roept seer snel [tot mij Verlaet en haet die weerelt vrij	I v		
397	Den gheest is ghewilligh maer [tvleesch is cranck Dat mach ick wel beclaghen	K lxvi, N 41 r, O 105		
398	Den tijt heb ick verloren Dien ick ter werelt gaf	K xlix		
399	Den tijt is comen den tijt is leden Och niet so edel als den tijt	K cliv	340	
400	Die coninc van hier bouen Die siet ons altoos aen	B xv		
401	Die vogelkens van deser oorden Die singen seer soetelijck [(aerden)	B xlix, G iii, P 37		
402	Die werelt erch heeft mi bedroghen Daer ic op was vergect	K cxlii		A. L. xliv
403	Die werelt hielt my in haer gewout Mit haren stricken menichvout	Zuster Bertke v, A xciv, E 37 v, K xcix	358	
404	Die werelt hielt my in haer gewout Mit haren stricken menichfout	A lxxxi	360	
405	Druc heeft bevanghen dat herte mijn Van nu tot allen stonden	A i, E 20 r	371	
406	Een nyeu liet wil ick v singen Hoort nu hoort wat wesen sal	K xxxvii		
407	Een sceepgen cleyn Vuyl ende onreyn	A xlii		
408	Een suchten ende een beuen Dat soude my voegen wel	K cix	23	
409	Gaern soude ick gaen de naeuwe [wech Die leyt al in dit leven	P 32		
410	Ghenaed ghenaed dat is mijn wacht Noch hulp noch troest op aerden [gheen	A lxxviii		
411	Gode (soe) wil ic mijn hertien op [gheuen Ende doen my alder menschen af	A lxx, B lxiv, C xxxiii, G xiii, K cxxxvi		
412	Gods geest leert van binnen So wie die waerheyt wil verstaen	K lx	492	A. L. lx, 428—430
413	Hadieu natuer hadieu solaes Hadieu maria te eren	A xxviii		

N°.	INKEERLIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
414	Hadyeu natuer hadieu solaes Ic wil my gaen bekeren	E 37 r		
415	Hadieu natuer hadieu solaes Wijslistich es u leere	D xxxvii		
416	Had ick eenen getrouwen bode En die waer hoghe van prise	K xxix		
—	Hed es natuer met u solaes	zie n°. 415		
417	Heere God waer was doe mijn [ghedochte Doen ic der werelt ane claf	K ccxv, De Vooys 43,	346	
418	Heer God wie sal ic clagen Al mine verloren tijt	B li	458	A. L. cxli, 527
419	Heer lesus dede my vrage Oft ick sijn dienersse wou sijn	I vi		
420	Heer lesus een ionge maghet onbloot Oft sy wou steruen leeren	M 99		
421	Heer lesus en sijn beminde Die dragens wel ouer een	K xlvi	379	
422	Heer lesus liden ende sijn smerte Moet ic altoos gedachtich sijn	K lxxii	22, 369	
423	Heer ihesus quam ter sielen Die mynnentlike waert	A civ		562
—	Heer Jesus riep zijn beminde bruyt	zie n°. 467		
424	Heer Ihesu wilt ghi mi bistaen Ick ligghe in quellinghen seer beuaen	K clxxvi		
425	Heffe op dijn cruce mijn alreliefste [bruyt Volge mi na ende ganc dijns selues wt	B xiii, F, K cxlix, M 98, N 34 v, O 92, Q 39 v, De Vooys 69.	505	
—	Help rijker here god mi is so wee	zie n°. 427		
—	Het bloeyet die werrelt ghenoegelic	zie n°. 516		
426	Het is die suete ihesus alleyn Die mijn herte verbliden mach	A lxxxiii		
427	Hier en is gheen vreughde dien ic acht Verdriet dat doet mijn singhen	B xiv, P 49	352	394
428	Hoe luyde riep die siel tot God van [binnen O heer almachtich vader goet	I xxxix, J 30, K cxxi, M 89, N 29 r, O 81, Q 14 v, A. L. lvii	492	A. L. lx, 412 (428–429)
429	Hoe luyde sanc die leeraer op der [tinnen So wie met sonden is beswaert	A xcvi, B xxxv, C xxxv, F, K cxx, M 86 A. L. lv, De Vooys 72	491	
430	Hoe luydt soe sanc die geest wt [rechter minnen So wye in grooten sonden leeft	E 31 v	492	493

Nº.	INKEERLIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
431	Hoe schoon so staet dat hemelrijc Mit lelien onbevanghen.	A lxxxv	492	
431a	Ick arm schaep aen gheen heyden Waer sal ick henen gaen	T. Susato Ierste Musyck boeks-ken xx		A. L. xciii
432	Ic bin mijn tijt Gheworden quyt	A xlvi		(394)
433	Ick drage dat liden verborghen Besloten in minen gront	A lviii, B xxxviii, G x, H xxv, K ccix		H. B. ii, 2, *ci* Susato I
434	Ic dronc soe gaerne den zueten most Die dair vloeyt wt des vaders borst	A lxvi		
435	Ic en wil die werelt achten niet Ende dienen god in trouwen	B xxxi		
436	Ic hebbe een lief in minen sin gedaen Ic wilder my aen houden	D xxvii		
437	Ic heb de werelt seer gemint Si heeft mi heel van god getogen	A. L. cxcvi		
438	Ic heb die menschen soe wel besocht Wee hem die daer is aen ghecnocht	G xi		395
439	Ick heb een lief wtuercoren Van een reijn meecht gheboren	I lxix	329	
440	Ick heb een traech eselkijn Dat valt mi suer om timmen	K xxxii, M 95, N 52 v	373	T 133
440a	Ick heb gheiaecht mijn leven lanc Al om een ioncfrou schone	A xxxv, B viii, J 43, K l	342	Brugman
441	Ick hiels mi aen dese wilde zee Ende daer vant icker twee	K cxv		
442	Ic hoorde op eenre mergenstont Dat liden seer beclagen	B xix en xxiv	395	444
—	Ic hoorde op eenre mergenstont Dat scheiden seer beclagen	zie nº. 444		
443	Ick ligghe in desen dale Met sonden seer beuaen	K ccvii	350	
444	Ick sat op eenen vasten gront Daer af so moeste ick sceyden	A xxxvi, B xxxiii, H xv, K xlvii	393	442, 451 (142)
445	Ic seg adeu het moet ghescheiden sijn Die tijt is cort mer ewich is lanc	A ii		
446	Ic sie den dach int oest opgaen O Ihesu lief wilt my bistaen	C xx		
447	Ic sie die morghen sterre Heer God v claer aenschijn	K ccxi		A. L. xcvi (447–448)
448	Ic sie die morghen sterre Heer Iesus claer aenschijn	B xlviii, C (De Vooys 78), J 46, K cciv		

N°.	INKEERLIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
449	Ic sie mijns levens eynde Ende metter werelt schijn	K ccxi		A. L. xcvi 447, 448
450	Ic soude so gerne minnen Dat alrehogeste goet	B liv		
451	Ic sou so gaern bi gode sijn Conde ict wel beghinnen	K cxlviii, P 40	399	444
452	Ic was in mijn hoofkijn om cruyt [gegaen Ic en vant niet dan distel ende doorn [staen	Zuster Bertke III	376	
453	Ic wil een vrolic liet bestaen Condic die werelt varen laen	B xxii		
454	Ick wil mi gaen bekeeren Ende volghen minen roep	K ccviii		
—	Ick wil mi gaen ontladen	zie n°. 460		
455	Ick wil mi gaen verbliden In Iesus minne soet	K xcvii	463	A. L. ci 97, 460 (455–458)
456	Ick wil mi gaen verbliden Verhoghen minen moet	A xv, A lxxxvi, K civ	463	
457	Ick wil mi gaen vermeyden Ende laten die werelt staen	K cvii	22	
458	Ick wil mi gaen vertroosten In Iesus liden groot	K lxiii	339, 463	
459	Ick wil mi leeren lijden En maken eenen moet	I iv		
460	Ick wil (sal) mi seluen troosten Ende maken eenen moet	Axlv, Kvii, Kcvi, Mone clxxv	463	A. L. ci, 97, 455—458
461	Ick wil mijn herte keeren Op Gods ghenadicheyt	I xii, K cxxv		
462	In liden ende in striden In menich swaer verdriet	A xliv, E 38 v, K clxxix		
463	In liden groot heb ick verdriet Ick bin daer toe vercoren	E 10	64	(380)
464	Int soetste vanden iare Was ic vroech op ghestaen	K clxvii		496
—	In wat plaetsen dat ic bin	zie n°. 518		
465	Jesus in desen stonden So comt te helpe mi	Mone clxi		
466	Jesus mijn alreliefste heer. Mijn hart dat is tot v altoes	E 7 v	64	
467	Jesus riep sijn beminde bruyt Coemt haestelijck sonder beyden	I xvii, K cxcviii	380	
468	Jonck hert laet v trueren Schipt eenen nieuwen moet	M 185	393	
469	Coemt ons te hulpe, guet lief van myn- [nen Want wij sijn in sorgen groot	C xlii, K xxviii	350	

N°.	INKEERLIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
470	Maria coninghinne Mijn troest, mijn toeuerlaet	A lx, B ix, C vi, K ccvi	389	
471	Maria moeder dinct op my Want ick ben hier gheuanghen	M 94		
472	Men scu die werelt het is groot noet Want hoir dienres loon dat is die doot	A lvi		
473	Met yolijt laet ons singhen Aenroepende ihesum zeer	A xxxiii	29	A. L. cix, 53, 361
474	Met liden swaer ben ick beuaen Nu ende tot allen stonden	K cxcv		
475	Mi ionghe maecht Die werelt mishaecht	H ix, K cxlvi		A. L. xl
476	Mine herte dwingt my om singhen Om te veriaghen druck	K cxxxi	23	
477	Minen gheest is mi ontwaect Hi en can niet meer gheslapen	K clxxxviii		
478	Mijn hope mijn troost minen toeuer- Dat staet aen onsen here [laet	B xcii, I xix, K xxx		
479	Mijn tijt gaet wech en ic daer met Mijn leuen en mach niet dueren	K clxxv	367	
480	Mi verlanghet also seere Soete lief na v duecht	K clx		
481	Mynnnen louen ende begheren Ende volgen der ouersten reden	C xxxix		
482	Natuer ende ic wi moeten sceiden Ten mach niet anders sijn	A lxxxviii		
483	Natuer gij moeten oorlof haen Dat merke ic aen den tiden	B lxxxv	370	
484	Natur wij moten scheyden Dat is my groot profijt	E 5 v	64	
485	Nv is doch heen der heiligen strijt Si sijn nv mit god zeer verblijt	A liii		
486	Nv leer v seluen kennen Ende sueket diep oetmoet	A ciii	33	
487	O broossche natuere fel ende quaet Waer toe wilt ghi verdreghen sijn	K cxvi		
488	Och edel siele wilt mercken Ende hertelijck bekinnen	J 25, K ii, M 75, N 20 v, O 40, Q 12 v	385	Dirck van Munster
489	Och god wat vruechden si hier Die hairs selfs versaken [smaken	A xc	474	
490	Och ligdy nu en slaept Met ongheruste sinnen	K cxciii, N 51 v	453	A. L. cxxxii 300
491	Och ligdy nu en slaept O leuende Gods sone	J 44, K cxc, M 51, N 56 r, O 62	453	

N°.	INKEERLIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
492	Och maechdeken wildy gheestelijc [wesen So moet ghi v onder eenen anderen [gheuen	K cliii		
493	Och rijc heer god hoe mach ic mi [verbliden So waerwert dat ic hene gae	A xciii		430
494	Och rijc here god nu wacht op mi Ende gheeft mijn hertien rouwe	A lv	341	
495	Och sal die edel siele Verliesen eer ende guet	C xli		
496	Och steruen mijnder natueren Dat heeft mi wee ghedaen	I xxxil; K xi	356	464
497	Och waer ic in mijns vaders lant So en durfte ic niet meer trueren	B xii, E 30r		
498	Och weerelt loos ghij doet mij pijn Ghij doet mijn ziele doogen	H xvii		
499	O edele mensche wilstu dijn God [bekennen Soo moetstu al dat in dy is	E 16 v, P 46	466	
500	O goede iesus wees ons bi Mit uwer soeter minnen	A lxix	23	
501	O ihesu heer keer v tot my Verlost my van die vreesen	C iii		
502	O jesus bant o vurich brant Hoe heeft u minne in mi bewant	B iv	451	A. L. cxxii, 195, 196, 244
503	O creatuer dyn clagen dyn bidden ende dyn vragen	C xxiii		193
504	O lacy ic mach wel claghen En beweenen minen tijt	K cxxviii		
505	Ontfermt v my God heere Ick ben ghepijnt so seere	K lix		
506	Oirlof oirlof valsche werelt Alle iuwe werken gaen te niet	C xlii *b*		
—	O sceyden du crenckste my die moet	zie n°. 513		
507	O siele mijn Wilt v verblijden	K clxxiii		
508	O siele uutvercoren Waerom begeef di mi	Zuster Bertke IV	390	
509	O vat vol swaerder sonden Waer sal ick henen gaen	H xviii, M 171		
510	Pelghermasie hebbic gewandert Wel drie ende dertich jaer	B lxxxviii		
511	Rijck God wien sal ic clagen Dat heymelijc liden mijn	K cxxxii, M 165	458	A. L. cxxxix

Nº.	INKEERLIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
512	Rijck God wie sal ick clagen Mijn sondich leuen quaet	M 162		A. L. cxxxix, cxlii of ccv
513	Sterven du crenckste my die moet Du beroofste my mijn sinnen	E 24 r, P 45	352	
514	Ten was noyt mensche van sonden so Had hijs groten rouwe [versaecht	K xc	22	
515	Ter eere van godt wil ick gaen strijden Natuerken wilt haer soe qualijc leyden	I xxv		
516	Tis al verdriet daer ic mi hene kere Ic mach wel droevich wesen	B 2, E 31 r, P 44	354	
517	Tis vrinden crackeel Tot mijnent gheheel	M 199	375	
518	Trueren moet ic nacht ende dach Ende liden groot verlangen	E 21 r, F		A. L. cxlvi
519	V beyden doet mijnder herten Mijnder herten groote pijn	I xxxiv, K cxxiii		
520	Van lieften coemt groot lieften Ende onder wilen oeck groot leit	E 33 r		A. L. clviii, 110
521	Vastelauont vals bedroch This recht dat ick v hate	K xxxiii	361	
—	Verbeyden en verbeyden	zie nº. 519		
522	Vriheyt van herten en gaue ick niet Om duysent mercken van goude	K lxxvi		
523	Waerom so soude ic droevich wesen Ic heb mijn lief in ewicheit	B xli		
524	Wat baet dat ic veel clage stel An enich mensch ic sie doch wel	C xxxi		
525	Wat sal ick gaen beginnen Ick ben beswaert van binnen	I vii, U 670, V v, 22		
—	Wat wonder heeft die mynne gewracht	zie nº. 219 en 220		
526	Wel op hertken wel gemoet Ende loeft den heere goet	K c	377	
527	Wie sal mi toch helpen clagen Al minen verloren tijt	K cxlv	459	A. L. ccv, 418

VERMANENDE LIEDEREN.

528	Ach mensch marien bitterheit Mit ihesus al sijn doghen	A xcvii	52	
529	Als ick die weirelt wel aensie Met al haer loose treken	I lxii	421	
530	Bedroeft jonck herteken wat moetij [lijden Die verloren heeft den soeten troost	I xxi	411	Amstelredams Am. Liedtboeck 12 v
531	Bereyt v huys ter stont Niet langhe en moechdy leuen	K cxciv, N 55 v, T 152, X I	311	

Nº.	VERMANENDE LIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
532	Bliden moet in tegenspoet En doet gheen liden wiken	E 34 v, F, K li	417	
533	Die gracie goods die moet ontfaen Den sondaren tot ghenaden	A lvii		
534	Die herdekens inden velden Die waren wakende	I xiv, M 215	424	
535	Die minne van Ihesus becoemt ons Wi connense wel gheliden [wel	K xlviii		
536	Die sinen voet set in eenen doren Ende nochtans wel weet te voren	K lxxviii		
537	Die werelt gaet nu al verkeert O god wat salt ghewerden	H xxvi		
—	Een bliden moet in tegenspoet	zie nº. 532		
538	God die de minnende siele doet leuen Die make v herte van binnen claer	K xxxvi	409	
539	Hoe mach gods liefde reyne Dus weynich sijn geuonden	K cxi		
540	Hoort al na mi Verstaget wel mijn reden	H vi, K clxiii, M 169		
541	Hoort toe kersten gemeyne Hoor toe na Gods vermaen	K lxxxvi		
542	Ick weet noch drie ghesusterkens Die ongestoruen sijn	K xlv	413	
543	Laet liden dat v nyet aen en gaet Ende en neemt v niemants dinck te [naer	K cxix		
544	Liit den tiit Al dunct hi v lanc	C xlii *a*		
545	Och edele mensche minnet dinen god Bouen alle creaturen	B xxix		
546	Och herteken goet van wille Wilt in den heere hopen	I xxix	413	
547	O edel siele wilt v ontwecken En loefthem die v heeft gemaect	K lxxxi		
548	O ghi die nv ter tiiden liidt Mit recht so moechdy syn verbliit	C xxiv	21, 27, 415	
549	O crancheyt des vleeschs wilt nu v [trueren laten Ende wilt v oogen in den hemel slaen	K clxxxvi, N 36 r, O 95, Q 46 v		
550	O lustige amoreuse gheesten Wacht v van sonden so doedy wel	I xlviii, K ccxii, M 219, R 157		
551	O suuer maechdelike staet Als ghi oetmoedicheit anvaet	C xxx	58	
552	Paciencie is soo goeden cruyt Het staet nu int sasoenen	I xxvi	419	

Nº.	VERMANENDE LIEDEREN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
553	Reyne harten god die vresen Bouen denglen werden ghepresen	A xcix	423	
554	Sanck lof ende alle spelen Die sijn altoos ghehoort	K cxxvi		
555	Sijn wij Gods creatueren Tis recht dat wij labueren	K lxxvii		
—	Wacht v van souden so doedy wel	zie nº. 550	311	

LIEDEREN OP VERSCHILLENDE ONDERWERPEN.

556	Christus in sijn leven Sprack een parabele fijn	I ii	427	
—	Dat soet Nieuwe jaer Is ons nu inghecomen	B lxviii, N 18r, O 35, Q 12 r, S 12 r	467	
557	Die soudaen had een dochterkijn Sy was vroech op ghestanden	P 24, Z ii, 75 en 78	176	
558	Een goet nieu liet al vant beghin Dat sal ick gaen verclaren	M 114, N 27r, O 77, Q 47 r Z ii, 65	427	
559	Een mole ic bouwen wil Here god wistic waer mede	B lxxv	498	Uit het Duitsch
560	Ghelijck een Tortelduyfken hem ver- [sucht Ende in een ander wout gaet vlieghen	N 38 v, O 100, Q 20 v	427	
561	Had ic vlogel als seraphin Ic soude so hooghe vlieghen	K ccxvii	146	24
—	Heer Jesus in der bruyloft quam Van water maeckte hij wijn	M 217	468	
562	Heer Jesus voer ter sielen En die goedertieren weert	K clxviii		179, 423
563	Het gheuiel op eenen donderdach Daer Christus hoorde ons gheclach	K cl		
564	In alder werelt en is ghen troest Daer is ghenoech te liden	E 32 r		
565	In den tiden van den jaren Doe god al dinc volbracht	B lxxxiii	430	
566	Israel die dleuen groot en cleyne Vrijmoedich int perikel hebt gheleyt	M 187	426	
567	Ic loue dich mijn ewige troost Du biste in groter eeren	A lxxxiv		
568	Laet ons altijt den sin verlichten Inder scrifturen troost vervruecht	K lxvii	429	
569	Mi lust te louen hoghentlijc Die reinicheit so pure	A lxxi, Bruss. hs. 8858	45, 431	D. v. Herxen Uit het Latijn

N°.	LIEDEREN OP VERSCHILLENDE ONDERWERPEN.	Bronnen.	Aangehaald op blz.	Verwante Liederen en Aanmerkingen.
570	Mijn suete lief woent inden hemel Hoe seer verlanct my nae hem	E 30 v		
—	Nu laet ons alle danckbaer sijn Ons Heer ons Godt ons Vader	I xvii, M 183, P 2, Z ii 72	469	
571	Nu laet ons allen vrolic wesen Wi hebben den heren selven ontfaen	B lxxxix, K clxxx	430	
572	O Heere God leert ons beden Wt vierigher herten gront	K cxxx, M 100, N 30 r, O 83, Q 42 r	428	
573	Wel op elc zondich si bereit Der ewentliker triniteit	O. Vl. L. e. a. Ged. cxx	431	
574	Wi willen ons blide ende vrolic maken Trueren en mach ons baten niet	B xlvi		

TOEVOEGINGEN EN VERBETERINGEN.

Blz. 192, str. 2, r. 6, staat: *het*, lees: *heb.*
„ 236, r. 1 v. b., „ *zooveel*, „ *zoowel.*
„ 297, r. 1 v. o., „ *twee*, „ *drie*
„ 298, r. 1 v. b., „ *beide*, „ *drie*
„ 300. Er zijn twee liederen op St. Hieronymus. Het tweede is zeer onbeduidend.
„ 352, str. 1, r. 2 lees: *Verdriet dat doet my singhen.*
„ 436, r. 8 v. b. staat: *de*, lees: *die.*
„ 438, r. 15 v. b., staat *liede en*, lees: *liederen.*
„ 461. Het lied

Wie sal mi toch helpen clagen

is een navolging van het lied *A. L.* CCV. Het voorkomen van den regel

Die sculden sijn al mijn

in beide geestelijke liederen en het genoemde wereldlijke blijft hierdoor onverklaard.

REGISTER. Eerst op het laatste oogenblik bleken eenige liederen te zijn overgeslagen. Overnummering zou een geheele herziening der verwijzingen noodig hebben gemaakt, die zonder gevaar voor fouten niet inderhaast kon geschieden. Ik gaf er dus de voorkeur aan, de ingevoegde liederen met *a* te merken.

N°. 238 komt ook voor Z I, 8.

Het bij n°. 530 genoemde wereldlijke lied is eer een navolging er van dan het voorbeeld.

